

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**İKTİSADİ SİSTEMLER BAĞLAMINDA
GELİR DAĞILIMI - KREDİ EKONOMİSİ
İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE**

Başak Işıl Çetin

2502050115

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ömer A. Aksu

İstanbul, 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ Anabilim Dalında 2502050115 numaralı BAŞAK IŞIL ÇETİN'İN hazırladığı "İKTİSADİ SİSTEMLER BAĞLAMINDA GELİR DAĞILIMI - KREDİ EKONOMİSİ İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35.Maddesi uyarınca 18/10/2011 SALI günü saat 16:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin Kabul.....'ne* OYBİRLİĞİ /~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. ÖMER A. AKSU	Kabul	Ömer Aksu
PROF. DR. SEDAT MURAT	Kabul	
PROF. DR. ARİF YAVUZ	Kabul	
PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZDEMİR	Kabul	
DOÇ. DR. TUNCAY GÜLOĞLU	Kabul	T. Güloğlu

ÖZ

İKTİSADİ SİSTEMLER BAĞLAMINDA GELİR DAĞILIMI - KREDİ EKONOMİSİ İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE

Başak Işıl Çetin

Tarih boyunca üretim ve tüketim ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak meydana gelen en tartışmalı konulardan biri gelir dağılımı ve adaletine yönelik olmuştur. Kapitalizm, sosyalizm, karma iktisat ve İslam iktisadı gibi temel iktisadi yaklaşımlar; yapıcı, eleştirel ve radikal yorumlarla konuya katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle dünyada artan yoksulluk ve sefaletle eşlik eden süreçlerin en önemlisi finansal liberalizasyon sürecidir. Pek çok ekonomik ve sosyal sorunun elebaşı olarak değerlendirilen kredi ekonomisi, gelir dağılımını iki farklı şekilde etkilemektedir. Faiz, hem faktör geliri hem de kullanılan kredilerin maliyeti olarak gelir dağılımını ve gelir dağılımının adaletini etkilemektedir. Söz konusu ilişkiler kapitalist sistemin devamı niteliğinde olup, finansal liberalizasyon ile hız kazanmıştır.

Araştırmada “Shorrocks Ayrıştırma Analizi” kullanılarak Türkiye’de hanehalkı bazında ana ve alt gelir türlerinin gelir dağılımı eşitsizliğine yaptıkları katkılar ve gelir türlerine ait “Gini Katsayıları” hesaplanarak 2002-2009 yılları arasındaki durumun tespiti ve yorumu yapılmıştır. Netice olarak gelir dağılımı eşitsizliğine en büyük katkıyı yapan gelir türünün faiz geliri olduğu saptanmıştır. Bu durum iktisadi kriz dönemlerinde daha belirgindir. Ayrıca faiz geliri kendi içindeki dağılımda da en adaletsiz dağılan gelir türüdür. Faiz, kâr ve rant gelirlerinin eşitsizliğe katkıları, ücret ve transfer gelirlerinin katkısından fazladır ve belirgin bir biçimde farklılaşmaktadır. Söz konusu bulgular, kredi ekonomisinin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisini doğrular niteliktedir. Son olarak, analizden yansıyan bir diğer bulgu, transfer gelirlerinin toplam eşitsizliğe yaptığı katkıların azaltılması için sosyal politikaların daha dikkatli tasarlanmasının gerekliliğidir.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, iktisadi sistemler, kredi ekonomisi, Shorrocks Ayrıştırma Analizi, Türkiye.

ABSTRACT

THE RELATION BETWEEN INCOME DISTRIBUTION AND CREDIT ECONOMY WITHIN THE CONTEXT OF ECONOMIC SYSTEMS AND TURKEY

Basak Isil Cetin

One of the most controversial issues which have been developed in parallel to the maturation of relations of production and consumption throughout the history was the distribution of income and its justice. The basic economic approaches in that means, such as capitalism, socialism, mixed economy and Islamic economy, have been to contribute to the issue with constructive, critical and radical interpretations. The most important process accompanying the increased poverty and misery in the world due to unfair distribution of income is the process of financial liberalization. The credit economy, which is believed to be a ringleader of many economic and social problems, affects the income distribution in two different ways. Interests, both as a factor income and a cost of loans, influence both the income distribution and its fairness. These relationships are the continuation of the capitalist system and gained momentum with the financial liberalization.

In this study the “Shorrocks Decomposition Analysis” has been used to determine the effects of the main and collateral income to the income inequality on the basis of households’ incomes in Turkey. The “Gini Coefficients” were calculated for each type of income. Then all results have been determined and interpreted for the years between 2002 and 2009. In conclusion, the interest income is defined as the largest contributor to income inequality; especially in the periods of economic crises. The interest income is also the most inequitable distributed income type within its own categories. The contributions of the interest, dividend and rent incomes into the inequality are higher than the contributions of wage and transfer incomes, and differ significantly. Such findings seem to confirm the negative impact of credit economy on the distribution of income. Finally, one of the advisory results reflecting from our analysis has been the obligation of designing the social policies more carefully, in order to reduce the contribution of transfer incomes to the total inequality.

Keywords: Distribution of income, economic systems, credit economy, Shorrocks Decomposition Analysis, Turkey.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, finansal liberalizasyon sürecinde yükselen piyasalardan biri olan Türkiye'nin içine çekildiği kredi ekonomisi ve kredi ekonomisinin gelir dağılımı ile ilişkisinin incelenmesidir.

Bu çalışma iktisadi sistemlerin gelir dağılımına yönelik temel felsefi ve teorik yaklaşımları ile Shorrocks Ayırıştırma Yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen analizin bulgularını yoğunlukla değerlendirmesi açısından önem arz etmekte ve literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Böylece kredi ekonomisinin, hem faktör gelirleri açısından hem de kredi kullanımının maliyeti açısından iktisadi ve sosyal etkileri değerlendirilebilmektedir.

Bu tez çalışmasının kapsamı içerisinde; öncelikle kapitalizm, sosyalizm, sosyal demokrasi ve İslam ekonomisi gibi temel iktisadi yaklaşımların teorik ve felsefi temelleri ile gelir dağılımı konusuna bakış açıları yer almaktadır. Finansal liberalizasyon süreci ile birlikte hız kazanan kredi ekonomisinin ana unsuru olan faizin hem faktör geliri hem de kredilerin bir maliyeti olarak gelir dağılımı ile iki yönlü etkileşimi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Son olarak Shorrocks Ayırıştırma Analizi çerçevesinde 2002-2009 yılları arasında Türkiye'de ana ve alt gelir türlerinin eşitsizliğe katkıları, gelir türlerine ait Gini katsayıları, bulguların yorumu, konuya dair öneri ve değerlendirmeler tez kapsamında yer almaktadır.

Tezin hazırlanmasında karşılaşılan güçlüklerden ilki konuyu kapsayan literatürün son derece geniş olmasıdır. İkincisi, hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız bir gelir dağılımı analizinin konumuz açısından son derece önemli olduğunu fark edip, analizin gerçekleştirilmesine, materyal ve metoduna aşinalık kazanmak için geçirilen aşama ve sürelerdir. Zira analizin metodu, farklı görüşleri içeren teorik temellere sahiptir. Ancak bu çalışmanın konuya yaklaşımı sosyal politika boyutunu içermesi dolayısıyla, çalışmadaki bakış açısına uygun metodun seçilmesi ile bu zorluk aşılabilmektedir.

Bu eserin hazırlanmasında ve yönlendirilmesinde maddi ve manevi çok kıymetli yardım ve desteklerinden dolayı Tez Danışmanım Prof. Dr. Ömer A. AKSU'ya, çalışmalarımız sürecindeki anlayışı için Dekanımız ve Bölüm Başkanımız Prof. Dr.

Sedat MURAT'a, konu hakkında gerek fikir düzleminde gerekse kaynak sağlama anlamında yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR'e, Doç. Dr. Meltem DELEN'e, Araş. Gör. Faruk TAŞCI'ya ve akademik gelişmemdeki katkıları olan tüm Bölüm hocalarıma ve görüşlerini esirgemeyen çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmada gerçekleştirilen analizde teknik bilgilerini ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli meslektaşımız Araş. Gör. Musa GÜN'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Yine yaşadığım her türlü zorlukta ellerini sırtımdan bir an olsun eksik etmeyen ve biz kavramını öğrenmeme vesile olan değerli aileme de sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Nasihat ve tecrübeleri ile mesleki ilerlememe yardımcı olan babam Prof. Dr. Ş. Bedri ALPAR'a; fedakârlığını hiçbir zaman esirgemeyerek ve özellikle son dönemlerde torununa anneannelik değil annelik yaparak eksikliğimi hissettirmeyen annem A. Sema ALPAR'a ve her şartta kendi işlerini dahi tehir edip yardımına koşan sevgili kardeşim B. Can ALPAR'a sevgi ve şükran duygularımı sunarım.

Son olarak, her türlü desteğini esirgemeyen ve hep yanımda olan; çok değerli eşim Ercan ÇETİN'e ve ne ile uğraştığımı anlayacak yaşta olmamasına rağmen çalışmalarım dolayısıyla kendisine karşı gösterdiğim ilgi ve bakım eksikliğinden dolayı şikâyet etmeyen, küçük yaşta diğerkâm olabilmeyi öğrenen ve öğreten sevgili oğlum M. Salih ÇETİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No:
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLO LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİHNİYET VE SİSTEM AÇISINDAN TEMEL İKTİSADİ YAKLAŞIMLAR

1.1. LİBERAL ZİHNİYET VE KAPİTALİST SİSTEM	13
1.1.1. Liberal Zihniyet	14
1.1.1.1. Liberalizm Kavramının Tanımı ve Kullanımı	14
1.1.1.2. Liberalizmin Doğuşu ve Kökenleri	16
1.1.1.3. Liberal Zihniyetin Sınıflandırılması	19
1.1.2. Kapitalist Sistem	22
1.1.2.1. Kapitalizm Kavramının Tanımı ve Kullanımı	23
1.1.2.2. Kapitalizmin Doğuşu ve Kökenleri	24
1.1.2.3. Kapitalizmin Türleri	27

1.1.3. Liberal - Kapitalist Anlayışın Temel Konulara Dair Yaklaşım ve İdeolojisi	30
1.1.3.1. Bireycilik, Akılcılık, Özgürlük ve Eşitlik: İktisadi İnsan Anlayışı	30
1.1.3.2. Doğal Düzen, Piyasa ve Devlet Anlayışı	38
1.1.3.3. Gelir Dağılımı Anlayışı	44
1.1.4. Kapitalizmin Aksayan Yanları, Krizler ve Eleştiriler	47
1.2. SOSYALİST ZİHNİYET VE KOMÜNİST SİSTEM	58
1.2.1. Sosyalist Zihniyet	58
1.2.1.1. Sosyalizm Kavramının Tanımı ve Kullanımı	59
1.2.1.2. Sosyalizmin Doğuşu ve Kökenleri	61
1.2.1.3. Sosyalist Zihniyetin Sınıflandırılması	62
1.2.1.4. Marksist Teori	65
1.2.2. Komünist Sistem	70
1.2.3. Sosyalist - Marksist Zihniyetin Temel Konulara Dair Yaklaşım ve İdeolojisi	73
1.2.3.1. Diyalektik Materyalizm	73
1.2.3.2. Sınıf, Çatışma, Yabancılaşma ve Devrim	76
1.2.4. Sosyalist - Marksist Zihniyetin Aksayan Yanları ve Eleştiriler	79
1.3. ALTERNATİF YAKLAŞIM OLARAK SOSYAL DEMOKRASİ: ÜÇÜNCÜ YOL ZİHNİYETİ, KARMA İKTİSADİ SİSTEM VE REFAH DEVLETİ ANLAYIŞI	83
1.3.1. Sosyal Demokrasi ve Üçüncü Yol Zihniyeti	83
1.3.2. Karma İktisadi Sistem	86
1.3.3. Refah Devleti Anlayışı	88
1.3.3.1. Refah Devleti Sınıflandırması	89
1.3.3.2. İktisadi Yaklaşımlar ve Refah Devleti	95
1.4. İSLAMİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE İKTİSAT	97
1.4.1. İslam İktisadı Zihniyetinin Temelleri	103
1.4.2. İslam İktisadının Temel Farklılıkları	106

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST SİSTEMDE KREDİ EKONOMİSİ VE GELİR DAĞILIMI

2.1. KAPİTALİST SİSTEMDE FİNANS SEKTÖRÜ VE KREDİ EKONOMİSİ	110
2.1.1. Finans Sektörü, Finansal Liberalizasyon ve Gelişimi	112
2.1.2. Finans Sektörünün Kurumları	119
2.1.2.1. Bankalar	120
2.1.2.2. Faizsiz Finans Kuruluşları	123
2.1.2.3. Menkul Kıymetler Borsası	126
2.1.2.4. Uluslararası Kurumlar: Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu	131
2.1.3. Kapitalist Bir Mekanizma Olarak Kredi Ekonomisi	134
2.1.4. Finansal Krizler ve Gelir Dağılımı	140
2.1.4.1. Finansal Krizler	141
2.1.4.2. Finansal Krizler ve Gelir Dağılımı ile İlişkisi	155
2.2. SOSYO-EKONOMİK BİR SORUN OLARAK GELİR DAĞILIMI VE İLGİLİ KONULAR	160
2.2.1. Üretim, Tüketim ve Bölüşüm İlişkileri	161
2.2.2. Gelir Bileşenleri: Tüketim, Tasarruf, Yatırım ve Borçlanma	171
2.2.3. Gelir Dağılımı ve Türleri	174
2.2.3.1. Gelir Dağılımı	175
2.2.3.2. Gelir Dağılımı Türleri	184
2.2.3.2.1. Birincil Gelir Dağılımı	184
2.2.3.2.1.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı	184
2.2.3.2.1.2. Bireysel (Hanehalkı) Gelir Dağılımı	186
2.2.3.2.1.3. Sektörlere Göre Gelir Dağılımı	188
2.2.3.2.1.4. Bölgelere Göre Gelir Dağılımı	188
2.2.3.2.2. İkincil Gelir Dağılımı (Yeniden Dağılım)	189

2.2.4. Servet, Mülkiyet ve Gelir Dağılımı İlişkisi	198
2.2.5. Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı İlişkisi	205
2.3. TEORİ, POLİTİKA VE ÖLÇÜTLERİ BAKIMINDAN GELİR DAĞILIMI	209
2.3.1. Gelir Dağılımı Teorileri	209
2.3.2. Gelir Dağılımı Politikaları	215
2.3.3. Gelir Dağılımı Ölçütleri: Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı	218
2.3.4. Gelir Dağılımı Analizlerindeki Zorluklar ve Yeni Yaklaşımlar	225

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİR DAĞILIMI EKSENİNDE KREDİ EKONOMİSİ VE TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

3.1. TÜRKİYE’DE GELİR DAĞILIMI VE KREDİ EKONOMİSİ	232
3.1.1. Gerçekleştirilen Gelir Dağılımı Araştırmaları	232
3.1.2. Seçilmiş Araştırma Sonuçları ve Değerlendirilmesi	236
3.1.3. Shorrocks Ayrıştırma Analizi Kullanılarak Gerçekleştirilen Araştırmalar ve Sonuçları	258
3.1.4. Türkiye’de Kredi Ekonomisi ve Göstergeleri	269
3.2. SHORROCKS AYRIŞTIRMA ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’DE GELİR TÜRLERİNİN DAĞILIMI VE EŞİTSİZLİK GÖSTERGELERİ: 2002-2009	294
3.2.1. Shorrocks Ayrıştırma Analizi	294
3.2.2. Amaç	296
3.2.3. Materyal - Metod	297
3.2.4. Sonuçlar ve Değerlendirme	312
3.3. AHLAK, ZİHNİYET VE UYGULAMA AÇISINDAN GELİR DAĞILIMI VE KREDİ EKONOMİSİNE YÖNELİK ÖNERİLER	332
3.3.1. Ahlâk Merkezli Öneriler: İktisat Biliminde Güven Unsuru	333

3.3.2. Zihniyet Merkezli Öneriler: Eşitlik ve Adalet Denkleminde Gelir	
Dağılımı	338
3.3.3. Uygulama Merkezli Öneriler: Kredi Ekonomisinin Reel Kesime	
Yansımaları Üzerine Bazı Görüşler	340
SONUÇ	346
KAYNAKÇA	354
EKLER	401
ÖZGEÇMİŞ	427

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1:	ABD’de Hisse Senedi Sahiplerinin Zenginlik Yapısı	130
Tablo 2.2:	Mortgage Kredi Krizinin Likidite Krizine Dönüşüm Süreci	146
Tablo 2.3:	Farklı Borçlanma - Borç Ödeme Biçimleri	165
Tablo 2.4:	Gelişmiş Bazı Ülkelerde Milli Gelirin Dağılımında Uzun Dönemli Değişmeler	181
Tablo 2.5:	Bazı Sosyalist Ülkelerde Gelir Dağılımı	183
Tablo 3.1:	Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Yirmilik Dilimlerle)	239
Tablo 3.2:	Türkiye’de Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Yirmilik Dilimlerle)	244
Tablo 3.3:	Türkiye’de Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Onluk Dilimlerle)	245
Tablo 3.4:	Türkiye’de Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Onluk Dilimlerle)	246
Tablo 3.5:	Türkiye’de Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Beşlik Dilimlerle)	247
Tablo 3.6:	Yurtiçi Faktör Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı (Yüzde)	250
Tablo 3.7:	Türkiye’de Hanehalkı Harcanabilir Gelirinin Gelir Türlerine Göre Dağılımı (Yüzde)	251
Tablo 3.8:	Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Sıralı Yüzde Yirmilik Gruplar ve Gelir Türlerine Göre Yıllık Gelirlerin Dağılımı (Dikey, Yüzde)	252
Tablo 3.9:	Hanehalkı Büyüklüğüne Göre (Gıda + Gıda Dışı) Fert Yoksulluk Oranı (Yüzde)	255

Tablo 3.10:	Farklı Yöntemlere Göre Türkiye’de Yoksulluk Oranı (Yüzde)	257
Tablo 3.11:	Gelir Bileşenlerinin Ondalık Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı	260
Tablo 3.12:	Gelir Bileşenleri İçi Gini Katsayıları	263
Tablo 3.13:	Shorrocks Ayırıştırma Analizi’ne Göre Gelir Bileşenlerinin Eşitsizliğe Katkıları: 1987-2006 (Yüzde)	266
Tablo 3.14:	Gelir Bileşenlerinin Kendi İçindeki Yüzde Dağılımı (Yüzde)	268
Tablo 3.15:	Banka, Şube ve Personel Sayılarının Gelişimi	274
Tablo 3.16:	Bankalara Göre Yurtiçi Kredi Hacmi (Bin TL)	276
Tablo 3.17:	Bankacılık Sektörü Kâr/Zarar Tablosu (Milyon TL)	278
Tablo 3.18:	Mudi Sayısının Gelişimi ve Fonksiyonel Dağılımı (Bin, Yüzde)	280
Tablo 3.19:	Kredi Kartı Sayısının Gelişimi ve Fonksiyonel Dağılımı (Bin, Yüzde)	281
Tablo 3.20:	Türlerine Göre Krediler (Yüzde)	283
Tablo 3.21:	Bankacılık Sektöründe Kredilerin Gelişimi (Milyon TL, Yüzde)	284
Tablo 3.22:	Kredilerin Türlerine ve Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon TL, Yüzde)	286
Tablo 3.23:	Protesto Edilen Senetler (Bin, Milyon TL, Yüzde)	289
Tablo 3.24:	Kredi Türlerine Göre TGA Oranları (Yüzde)	291
Tablo 3.25:	2002-2009 Yılları Arasındaki Örneklem Hanehalkı - Birey Sayıları ve Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	297
Tablo 3.26:	Ana ve Alt Gelir Türlerinin Toplam Hanehalkı Kullanılabilir Geliri Temelinde Hesaplanan Eşitsizliğe Katkı Oranları (1) (Yüzde)	313
Tablo 3.27:	Ana ve Alt Gelir Türlerinin Toplam Hanehalkı Kullanılabilir Geliri İçindeki Payları (2) (Yüzde)	315
Tablo 3.28:	Ana ve Alt Gelir Türlerine Ait Görelî Eşitsizlik Göstergesi (3) = (1) / (2) (Yüzde)	317

Tablo 3.29:	Ana Gelir Türlerinin Toplam Eşitsizliğe Katkısı (Yüzde)	319
Tablo 3.30:	Ana ve Alt Gelir Türlerine Ait Gini Katsayıları	330

ŞEKİL VE GRAFİK LİSTESİ

Şekil 2.1:	Piyasa Ekonomisinde Gelirin Doğuşu, Dağılımı ve Yeniden Dağılımına Dair Akım Şeması	195
Şekil 2.2:	Lorenz Eğrisi	222
Grafik 3.1:	1987 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	264
Grafik 3.2:	1994 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	265
Grafik 3.3:	2002 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	320
Grafik 3.4:	2003 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	321
Grafik 3.5:	2004 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	322
Grafik 3.6:	2005 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	323
Grafik 3.7:	2006 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	323
Grafik 3.8:	2007 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	324
Grafik 3.9:	2008 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	325
Grafik 3.10:	2009 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	328
Grafik 3.11:	2002-2009 Yılları Arasındaki Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)	329
Grafik 3.12:	2002-2009 Yılları Arasında Ana Gelir Türlerine Ait Gini Katsayılarının Değişim Seyri	331

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.D.	Anno Domini (Hazreti İsa'nın doğum yılını tanımlayan Latince kavram)
AIG	American Insurance Company (Amerikan Sigorta Şirketi)
ATM	Automatic Teller Machine (Otomatik Para Çekme Makinesi)
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	Birleşmiş Milletler
BOE	Bank of England (İngiltere Merkez Bankası)
CDO	Collateralized Debt Obligations (Teminatlandırılmış Borç Yükümlülükleri)
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirket
DB	Dünya Bankası
DİBS	Devlet İç Borçlanma Senetleri
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECB	European Central Bank (Avrupa Merkez Bankası)
FDŞ	Finans Dışı Şirket
FED	Federal Reserve Bank (Amerikan Merkez Bankası)
FIRE	Finance, Insurance, Real Estate (Finans, Sigorta, Gayrimenkul)
FŞ	Finans Şirketi
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)

<i>GSMH</i>	Gayri Safi Milli Hasıla
<i>GSYH</i>	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
<i>IMF</i>	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
<i>İMKB</i>	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
<i>İSO</i>	İstanbul Sanayi Odası
<i>KAMAR</i>	Kamuoyu Araştırma Şirketi
<i>KHK</i>	Kanun Hükmünde Kararname
<i>KOBİ</i>	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
<i>LIBOR</i>	London Interbank Offered Rate (Londra Bankalararası Faiz Oranı)
<i>MB</i>	Merkez Bankası
<i>M.Ö.</i>	Milattan Önce
<i>NYSE</i>	New York Stock Exchange (New York Menkul Kıymetler Borsası)
<i>OECD</i>	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
<i>POS</i>	Point of Sale Satış Noktası
<i>SEC</i>	Securities and Exchange Commission (Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu)
<i>SSCB</i>	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<i>TBEG</i>	Toplam Bireysel Eşdeğer Gelir
<i>TBEKG</i>	Toplam Bireysel Eşdeğer Kullanılabilir Gelir
<i>TCMB</i>	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
<i>TDO</i>	Takibe Dönüşüm Oranı
<i>TGA</i>	Tahsili Gecikmiş Alacaklar
<i>TKG</i>	Toplam Kullanılabilir Gelir
<i>TÜİK</i>	Türkiye İstatistik Kurumu
<i>TÜSİAD</i>	Türk Sanayici ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

Gelir dağılımı, azgelişmişlik ile ilişkilendirilemeyecek kadar geniş kapsamlı bir sorundur. Bu nedenle, her iktisadi yaklaşım ve düşüncenin içinde kendine yer bulmuş bir konudur. Gelir dağılımı konusu ayrıca; geliri elde eden üretim faktörü, elde edilme biçimi, dağılması ve dağılım biçimi gibi unsurlar ile iktisadi yaklaşımların birbirinden ayrılmasını sağlayan temel konulardan biri olmuştur.

Farklı üretim tarzları ve iktisadi ilişkiler, farklı sosyal yapılar ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte fertlerin uğraştıkları iktisadi faaliyet tarzı da insanların kişilik yapılarını¹ etkilemektedir.

Tarih içerisinde hem emeğin kullanım biçiminin ve ortamının değişerek doğadan sanayiye kaymasıyla hem de paranın kullanım alanlarının değişmesi ve genişlemesiyle birlikte, gelir dağılımı ve kredi konularında daha önemli, kapsamlı ve karmaşık sorunlar belirmeye başlamıştır. Gelirin elde edilme ve dağılma fonksiyonu, hâkim iktisadi zihniyetten bağımsız olmadığı gibi kredi ekonomisinin işlediği zemin de yine hâkim iktisadi zihniyetten bağımsız değildir.

Bu tez çalışmasının seçilmesinde etkin olan düşünce, gelir dağılımında eşitsizliğe en önemli katkıyı gerçekleştiren faktör geliri olarak faizin ve borçlanmanın getirdiği yükler bağlamında kredi ekonomisinin karşılıklı etkileri ile ele alınmasının gerekliliğine duyulan inançtır. Bu bakımdan çalışma, ilk iki bölümü ile konunun felsefi, teorik, tarihi ve iktisadi boyutlarına ışık tutmakta, üçüncü bölümdeki veriler ve gerçekleştirilen ayrıştırma analizi ile de Türkiye'deki gelir dağılımının kredi ekonomisi ile ilişkisini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; doktrin, teori, ideoloji ve sistemler çerçevesinde temel iktisadi yaklaşımlarının hem gelir dağılımına hem de dolaylı olarak gelir

¹ İ. Erol Kozak, **İbn Haldun'a Göre İnsan - Toplum - İktisat**, Pınar Yayınları: 19, İstanbul, Eylül 1984, s. 209.

dağılımını etkileyecek düşünce ve kurumsal altyapıya yönelik tutumları ele alınacaktır. Bu bağlamda liberal zihniyet kapitalist sistemi, sosyalist zihniyet Marksist sistemi, sosyal demokrasi zihniyeti karma sistemi ve İslam zihniyeti ise İslam'ın iktisadi sistemini açıklamaktadır. Kapitalizmin bir sistem olup olmadığı tartışmalı bir konu olmakla birlikte, sistem kelimesinin algısına yönelik tarafsız bir yaklaşım, kapitalizmin sistem olarak anılmasındaki sakıncaları gidermekte yeterli olmaktadır. Sistemin en temel yapı taşı ise insandır. Zira insansız emek, emeksiz sistem düşünülemez. İktisat sistemin bir parçası olmakla birlikte, insan sistemin tamamıdır. İnsan, üretici ve tüketici vasfı ile ekonominin, psikolojik ve sosyolojik boyutu ile de sistemin tamamıdır.

Kapitalizm, sosyalizm ve refah devleti anlayışı literatürde pek çok şekilde sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır. Bu sınıflandırmalar muhtelif düşüncelerin detaylarındaki farklılıkları yansıtmaları bakımından anlamlıdır ve düşüncelerdeki gelişim seyrini izlemeyi mümkün kılmaktadır.

Liberal-kapitalist zihniyet; bireycilik, akılcılık, rasyonalizm, özgürlük ve eşitlik düşüncelerinden homoeconomicus olarak tanımladığı iktisadi insan tipini meydana getirmiştir. Bu tutum zamanla, insanın ahlak ve ilkeleri ile hareket edebileceği düşüncesinden uzaklaşan yapısı ile iktisadın da ahlak ekseninden uzaklaşmasına ve güven unsurunun kelimenin anlamıyla bağdaşmayacak şekilde tersine işletilerek kullanılmasına yol açmıştır. Hazcı, faydacı, homoeconomicus sıfatı insanı, eğitilmez, makul tercihlere yönlendirilemez bir varlık haline getirmektedir.² Aynı düşünce beraberinde doğal düzen, sınırlı devlet ve serbest piyasa anlayışını da getirmiştir.

Liberal yaklaşımda gelir dağılımında adaleti sağlamak amacıyla da olsa piyasaya müdahale edilmemelidir. Böylesi bir müdahale özgürlüklerin tahrip edilmesi anlamına gelebildiği gibi, gelirin yeniden dağılımına yönelik müdahaleler de toplumun her kesiminde ahlaki bir bozulmaya sebep olabilecektir. Oysa kapitalist toplumlarda meydana gelen adaletsiz zenginlikler, servetin belirli ellerde temerküzüne sebep olduğu gibi, yine toplumun bazı kesimlerine emek harcamadan, çalışmadan sefahat içinde yaşama imkânı vermektedir. Buna mukabil sefalet içinde yaşayan toplumsal kesimler ile adalet; liberal bir eşitlik ve rasyonalizm algısına

² MÜSİAD, **2009 Türkiye Ekonomisi: Küresel Kriz ve Yeni Dersler**, Araştırma Raporları, Ed. İbrahim Öztürk, İstanbul, 2009, s. 153.

kurban edilebilmektedir. Liberal yaklaşım; beraberinde getirdiği düşük ücretler, işsizlik, konjonktür dalgalanmaları ve buhranlar açısından tenkit edilmiş ve muhalif / alternatif yaklaşımlar devreye girmiştir.

Muhalif yaklaşımlardan en radikali sosyalist-Marksist yaklaşımdır. Dünya üzerinde uygulanma süresi ve uygulandığı coğrafyalar sınırlı kalmakla birlikte bu yaklaşım tepeden tırnağa kapitalizmin eleştirisi niteliğindedir. Bu yaklaşımda gelişme, karşıt güçlerin mücadelesinde aranmakta, tez - antitez - sentez şeklinde gelişecek bir süreç ve sonunda gerçekleşecek bir devrim beklentisi bulunmaktadır. Materyalist felsefenin eşlik ettiği bu yaklaşımda, sınıf, çatışma ve yabancılaşma kavramları kilit bir rol oynamaktadır. Zihniyete dair pek çok tutum bu kavramlar ekseninde açıklanmaktadır.

Kapitalizmin işleyişindeki sorun, piyasanın “kuralsız ve kurumsuz” bir alan olarak bilimsel bir gerçeklikle lanse edilmesidir. İnsanın, yalnızca hazları tarafından motive edilen, tüketimle güdülenen bir “iktisadi birey” düzeyine indirgenmesi ve ontolojik düzlemde kendisine yabancılaştırılması da diğer bir sorundur. Gerek komünizm ve gerekse kapitalizm oyunu “piyasanın dışına” çekmektedir. Komünizm, iktisadi mübadeleyi³ bürokratlara havale etmekte iken; kapitalizm ise, sorunları *görünmez elin maharetine* ve süreci de *büyük oyunculara* terk etmektedir.

Liberal ve sosyalist zihniyete alternatif bir yaklaşım ise, üçüncü yol zihniyeti olarak genellenebilecek; karma bir sistem ve refah devleti anlayışıdır. Bu anlayış, liberal ve sosyalist yaklaşımların eksikliklerini ve aksayan yanlarını her iki sistemden de gerekli gördüğü unsurları ikame ederek giderme yönünde bir tutuma sahiptir. Bu sistem, kapitalizm ve sosyalizmin aksine uzun bir gelecek için sabit kalacak bir sistem değil, azgelişmişlikten kurtulma süreci boyunca devam edecek bir sistem niteliğindedir. Devletlerin gelir dağılımı politikalarıyla adaleti sağlama çabaları ise sosyal devletin bir gerekliliği olarak görülmektedir.

Söz konusu üç ayrı yaklaşımın temel iktisadi ve sosyal tutumlarından farklılaşan bir yaklaşım İslam iktisadi zihniyetinin dünyadaki iktisadi ve sosyal hayata ait düzenleme ve hükümlerini içeren yaklaşımıdır. İnsan-insan ve insan-madde ilişkilerinin diğer sistemlerden farklı olarak düzenlendiği İslam iktisadi anlayışında,

³ MÜSİAD, 2009 Türkiye Ekonomisi: Küresel Kriz ve Yeni Dersler, s. 152.

ne madde insanın ne de insan maddenin sınırsız bir maliki olarak ele alınmamış, her türlü iktisadi ve toplumsal ilişkilerde hiçbir kesimin zarar görmemesine yönelik kurallar getirilmiştir. Diğer bir ifade ile ne fert topluma ne de toplum ferde feda edilmemiştir. Söz konusu yaklaşımın en belirgin konusu faize getirilen yasaktır. Üretim faktörü olan sermaye sadece müteşebbis sermaye olarak varlık göstermektedir. İslam iktisadi anlayışı, ticareti helal sayarak sosyalizmden, faizi haram sayarak da kapitalizmden ayrılmaktadır.

Kökenlerinde tabi kanun ve faydacılık felsefesi bulunan kapitalizm, dünya üzerinde sürdüğü hüküm ve sosyo-ekonomik etkileri bakımından diğer sistem ve iktisadi yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Kapitalizmin günümüzde kendini sürdürülebilir kıldığı form ise finansal kapitalizmdir. Finansal kapitalizm, kapitalizmin spekülatif türlerine bir temel sağlamaktadır. Kapitalizm; finansal kapitalizm formuna bürünmesini, insanların kendi gelirlerinden fazlasını harcamak konusundaki zorunluluk ve arzularını kullanarak gerçekleştirmiş⁴ ve ihtiyaçlar/istekler kredi ile karşılanmaya başlanmıştır. Bu durum, faizin hem bir faktör geliri olarak hem de borçlanmanın maliyeti olarak gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği, “kredi ekonomisi”ni beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde kapitalist sistemde kredi ekonomisi ve üretim-tüketim-bölüşüm ilişkileri, teori ve politikalar bağlamında gelir dağılımı ve yeniden dağılım konuları, ilgili diğer konularla etkileri de dikkate alınarak incelenecektir. Adil ve dengeli olarak gerçekleşmeyen gelir dağılımı, kalıcı varlık gösteren pek çok sosyal ve ekonomik sorunun zeminini oluşturmaktadır. İktisadi koşullar, hükümetlerin izledikleri politikalar, sosyal krizler, siyasi istikrarsızlıklar ve kesintili demokrasi gelir dağılımında meydana gelen adaletsizliklerin nedenleri arasındadır.

Finansal liberalizasyon süreci, neo-liberal sürecin ve küreselleşmenin bir parçasıdır. Finansallaşma olarak da adlandırılan süreç, dünyada emek gelirlerine nazaran finansal varlık sahiplerinin gelirlerinin hızla yükselmesini ve finans sektörünün reel sektörü geride bırakmasını ifade etmektedir. Kazancın elde edilme sürecinde üretim ve ticaretin tasfiye edilmesi ve finansal kanalların aktif hale gelmesi de sürecin önemli

⁴ Arif Ersoy vd., **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi İlmî Neşriyat, İstanbul, 1987, s.IV-V.

bir parçasıdır. Banka ve benzeri kurumların hiçbir dönemde günümüzde olduğu gibi iktisadi faaliyetlerin yönünü ve yoğunluğunu tayin etmemiş olmaları⁵ yeni dönemdeki kredi ekonomisinin boyutlarını algılamak bakımından önemlidir. Finansallaşma, çalışanların ve diğerlerinin bireysel gelirlerini bankaların ana kâr kaynağı haline dönüştürmüştür.⁶

Yeni dönemin görünmez eli olarak görülen finans sektörü, kredinin hâkim unsur olduğu bir iktisadi sistem ve borsa için en uygun zemin yükselen piyasalardır. Yükselen piyasalar esasen gelir dağılımında adaletin tesis edilemediği bir zemin oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu sistemin en sadık müşterileri ve hedef kitlesi ise vaat ettiği dinamizm nedeniyle orta sınıftır. Zira orta sınıf, menkul kıymetin ne olduğunu bilecek kadar eğitime ve alım satım emirleri için de iletişim erişimine sahip bir nüfustan müteşekkildir. Bu nedenle orta sınıf, her dönemde olduğu gibi finansal liberalizasyon sürecinde de kilit bir öneme sahiptir.

Kredi ekonomisinin bileşenleri başta finans sermayesi olmak üzere türev araçlar ve finans şirketleridir. Finans sektörünün kuruluşları (bankalar, faizsiz finans kuruluşları, borsa) ve uluslararası kurumları (Dünya Bankası, IMF) da kredi ekonomisinin yaygınlaşması sürecinde son derece önemli bir rol oynamaktadır. Finansal krizlerin gelir dağılımına etkisi ise, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan bir diğer konudur. Zira, Batı’da sermaye oluşumunu hızlandıran ve servetin belirli ellerde toplanmasına ortam hazırlayan faiz, her dönem iktisadi dengeyi ve gelir dağılımını bozan bir etki göstermiştir.⁷ Bu bağlamda devletlerin borçlanması da, gelir dağılımı üzerinde bazı etkiler meydana getirmektedir.

Devletler, bütçelerinin açık verdiği bazı zamanlarda piyasa ve bankalardan faizle borçlanmaktadır. Devlet borçlandığı anapara ve faizi ise topladığı vergilerden ödemektedir. Böylelikle, faiz, devlete daha önce vergi adı altında ulaşmış olan paranın yeniden sermayedara dönüşü anlamını taşımaktadır.⁸ J. Buchanan, devlete kendi istekleriyle borç verenlerin aldıkları faiz nedeniyle ekonominin genelinde

⁵ Arif Ersoy, “Faizsiz Banka ve İşlevleri,” **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi İlmî Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 8.

⁶ Costas Lapavitsas, “Financialised Capitalism: Direct Exploitation and Periodic Bubbles,” May 2008, (Çevrimiçi) <http://www.leftlibrary.com/lapavitsas1.pdf>, 12.04.2011, p. 14.

⁷ Ersoy, “Faizsiz Banka ve İşlevleri,” s. 8.

⁸ Mustafa Sönmez, **Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul, OM Yayınevi, 2001, s. 197.

oluşan yükten etkilenmeyeceklerini ifade etmektedir. Ancak bu kuşağın devlete verdikleri borç karşılığı elde ettikleri faiz geliri, gelecek kuşakların ödeyecekleri vergilerle finanse edilecektir. Diğer bir ifade ile borcun yükü gelecek kuşaklara aktarılmış olacaktır.⁹ Devletin sermaye piyasasında cari faiz haddini yükselterek borçlanması durumunda ise, bireyler daha fazla gelir elde etmek amacıyla tüketimlerini kısar ve tasarruflarını artırır. Bu da yüksek faizlerin tasarruf sahipleri lehine gelir dağılımını bozduğunun bir göstergesidir.¹⁰ Benzer şekilde dile getirilen bir endişe ise, kâr/faiz geliri olarak yurtdışına aktarılan GSYH'nın artan oranıdır. Zira, eğer bir ülke tüketim amacıyla finansal bir kredi alırsa, kısa bir sürede bu krediyi geri ödeme kabiliyetini kaybeder.¹¹

Kredi, tüketicilere, tüketimlerini kredi kullanarak gerçek gelirlerinin ötesine genişletebilme gibi bir güç vermektedir.¹² Ancak kredilerin geri ödenme sürecinde toplumda harcamalar azalmakta ve buna bağlı olarak durgunluk yaşanabilmektedir. Kredi ekonomisinin ve dolayısıyla faizin, bir faktör geliri ve bireysel borçlanmada kredi maliyeti olarak gelir dağılımını etkileyen iki yönlü boyutu ise özellikle üçüncü bölümde sayısal veriler ve gerçekleştirilen Shorrocks Ayırıştırma Analizi vasıtası ile daha detaylı olarak açıklanacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, ilk iki bölümde aktarılan felsefi, teorik, tarihi ve iktisadi bilgilerin ülkemiz açısından sayısal yansımalarını ve yorumlarını içermektedir. Öncelikle gelir dağılımına yönelik çalışmaların hem sayıca az oluşunun hem de ele alınan verilerde senkronizasyonun sağlanmasındaki güçlüklerin, gelir dağılımına yönelik çalışmaların her birinin daha spesifik ölçütlerle ve çalışmaya has bakış açılarından incelenmesini zorunlu kıldığını belirtmek gerekmektedir.

Konumuz açısından; Türkiye'deki gelir dağılımı adaletsizliği üzerinde etkisi olan temel değişkenleri finansal serbestleşme, kredi ekonomisi, banka ve sigorta sistemi ve vergi sistemi olarak sıralamak mümkündür. Türkiye'de 1970'lerden sonra uygulanan istikrar programlarının daha liberal bir kimlik kazanması ile, politikalar da

⁹ Duran Bülbül, "Devlet Borçlanmasının Sosyal ve Ekonomik Etkileri," **Ekonomik Yaklaşım**, (Çevrimiçi) <http://yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/ciltler/14/44-46/7.pdf>, 24.04.2011, s. 122.

¹⁰ A.e., s. 133.

¹¹ Henry Thompson, **International Economics: Global Markets and Competititon**, 2nd Edition, World Scientific Publishing, New Jersey, 2006, s. 397.

¹² A.e., s. 391.

gelir dağılımında adaletin sağlanması ve işsizliğin azaltılması gibi yapısal sorunlardan ziyade ekonominin bütününün daha fazla liberalleşmesi hedefine yönelmiştir. Değişen istek ve öncelikler, esnekleşme ve işsizlik sebebiyle gelir dağılımında eşitsizliğin, sıcak para girişi ve faiz oranları sebebiyle de spekülasyonların artmasına yol açmış ve yapısal sorunları derinleştirmiştir. Neoliberal politikalar, sosyal politikaların uygulama alanının daralmasına ve etkinliğinin azalmasına da yol açmışlardır.

Türkiye’de gelir dağılımına yönelik araştırma sonuçları 1963 yılından itibaren derlenerek aktarılabilmektedir. Ancak bu araştırmaların süreklilik kazanması 2002 yılından itibaren TÜİK’in her yıl harcanabilir gelir yöntemine göre elde ettiği veriler ile süreklilik kazanmıştır. 2006 yılından sonra ise gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları hem kullanılabilir gelire hem de eşdeğerlik ölçeği kullanılarak hesaplanan eşdeğer kullanılabilir gelire göre açıklanmaya başlanmıştır. Nüfusun beş, on ve yirmi parçaya ayrılarak gelirden aldıkları payların incelenmesi her bir nüfus diliminin payını görebilmek açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte üretim faktörlerinin (emek gelirleri ve emek geliri olmayan gelirler) milli gelirden aldıkları paylar da bir diğer önemli göstergedir. Gelir türlerinin ayrıştırılmasına dayanan ve her bir gelir türünün (faktör gelirleri ve transfer gelirleri) toplam eşitsizliğe yaptığı katkıları gösteren Shorrocks Ayrıştırma Yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki analizler, bu çalışmada gerçekleştirilecek analize ışık tutması bakımından son derece önemlidir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilecek olan analizin esas odak noktası, bir birim olarak hanehalklarının milli gelirden elde ettikleri gelir türlerinden hangisinin gelir dağılımının eşitsizliğine ne kadar katkı yaptığıdır. Analiz kapsamında, Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2002-2009 yılları arasındaki Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Verileri kullanılacaktır. Shorrocks Ayrıştırma Analizi ile Türkiye’de kullanılabilir gelirler hanehalkı geliri bazında ayrıştırılacak, elde edilen faktör gelirlerinin ve transfer gelirlerinin (ana ve alt gelir türleri ile birlikte) gelir dağılımındaki eşitsizliğe katkıları ve Gini katsayıları tespit edilecektir. Gelir dağılımı araştırmalarının sonuçlarının karşılaştırılmasında ve değerlendirilmesinde önemli bir gösterge olan Gini Katsayısının genel itibarıyla sunulmasının detayları açıklamadaki yetersizliği bu

şekilde bertaraf edilebilmektedir. Söz konusu tespitlere yönelik neden-sonuç ilişkileri ile çözüm önerileri sunulacaktır.

Öneriler kapsamında ise, ahlak, zihniyet ve uygulama temelinde önerilere yer verilecektir. Bu bağlamda iktisat biliminde güven unsuru, gelir dağılımının eşitlik ve adalet boyutundan değerlendirilmesi ve kredi ekonomisinin reel kesime yansımaları bu önerilerin özünü meydana getirmektedir.

Konunun bu şekilde ele alınması hem felsefi ve teorik temellerini mütalâa etmek hem de sayısal birtakım gerçekler ile bu temelleri bağdaştırmak bakımından önem arz etmektedir. Bu tez çalışması, disiplinlerarası değerlendirmeleri, hem teorik hem de uygulamaya yönelik olan yaklaşımı ve gerçekleştirilen ayrıştırma analizi ile kredi ekonomisinin gelir dağılımı üzerindeki iktisadi ve sosyal etkilerini faktör geliri ve borçlanma maliyeti cephelerinden ele alarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZİHNİYET VE SİSTEM AÇISINDAN TEMEL İKTİSADİ YAKLAŞIMLAR

Muhtelif iktisadi ve sosyal sorunlara çözüm arayan fikirlerin birbirine yaklaştığı ve kümeleştiği noktalarda doktrin, teori, bilim, ideoloji, zihniyet ya da sistem olarak adlandırabileceğimiz oluşumlar meydana gelmiştir. Bu oluşumların temel varlık sebebi ise insandır. Hem üretim hem de tüketimin ögesi olan insan; sosyal, psikolojik ve iktisadi boyutlarıyla son derece karmaşık ve çözümlenmesi de son derece zor bir yapıya sahiptir. İktisadi faaliyetlerin ortaya çıkışı insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olsa bile, bu faaliyetlerin devamı insan mutluluğunun tesisine hizmet etmeye yöneliktir. Ancak, mutluluk da insan kavramı gibi her bir bakış açısından farklı yorumlanabilecek bir kavramdır. Tüm bunları anlamlandırabilmek için öncelikle bazı kavramların çerçevesinin çizilmesine ihtiyaç vardır.

Bu bağlamda, *doktrin*, değer hükmü verir, emrîci bir nitelik taşır, sübjektiftir ve tarafların kesin görüşlerini yansıtmaktadır (müdahaleci doktrin, liberal doktrin vb.). Doktrin, siyaset, psikoloji ve ahlak ile de ilgili olduğundan kapsadığı alan daha geniştir. Diğer bir ifade ile eleştiriye yer vermeyen doktrin, felsefede, iktisatta, hukukta, edebiyatta, siyasette, dinde, belirli düşünce ve görüşlerin kesin olarak savunulmasıdır.¹

Teori, yol göstericidir ve olayların doğuş sebeplerini açıklamaya çalışmaktadır. *Bilim*, olaylar arasında kesin, zaman ve yer bakımından değişmez sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.²

¹ Ali Özgüven, *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*, 3. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 1-2.

² A.e., s. 1.

İdeoloji ise, çeşitli fikir ve düşüncelerin doğuşunu ve gelişimini açıklamaya çalışan bir bilim, yöntem ve organize olmuş fikir ve yargılar sistemidir. Psiko-sosyal bir yönü de olan ideoloji, kişisel ve kollektif çıkarlara dayanmaktadır.³

Sistem, elemanlarının birbiri üzerine etki yaptığı ve organize olmuş bir bütün anlamına gelmektedir. Sistemdeki tüm unsurların işleyişinde ahenk hakimdir. *İktisadi sistem*, kişisel refah düzeyini yükseltmek amacıyla izlenen yollar, uygulanan yöntemler ve kullanılan araçlardır. Diğer bir ifade ile iktisadi sistem, “*üretim, gelir dağılımı ve tüketim metodu*”dur. Böyle tanımlanmasının nedeni, her iktisadi sistemin üretim, üretim organizasyonu ve gelir dağılım biçimlerinin farklı olmasından ileri gelmektedir.⁴

Bu kavramsal çerçeve içerisinde, 17. ve 18. yüzyılda fizik biliminde meydana gelişmeler, sosyal düşünürleri büyük ölçüde etkilemiş ve bu etki doğa bilimi yöntemlerini sosyal araştırmalarda kullanma çabalarına yol açmıştır.⁵ Böylelikle, Batı toplumu başta olmak üzere tüm toplumlarda az ya da çok etkisi hissedilen temel iktisadi yaklaşımlar açık ve etkili bir biçimde Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkmıştır.

Sanayi Devrimi’nin merkezinde olan liberalizm ve kapitalizm; Devrim’in sonuçlarına ve var olan yapıya reddiye olarak beliren sosyalizm, marksizm ve komünizm ve nihayetinde bu ikisi arasında bir “orta yol” bulma noktasında refah devleti ve sosyal demokrasi yaklaşımları, iktisadi sahada tesirli ana damarlar olarak ele alınabilmektedir. Bu üç damara ek olarak, -özellikle bu çalışmada ele alınan Türkiye’nin daha iyi anlaşılabilmesi noktasında- İslam iktisadı üzerinde değerlendirmeler de önem arz etmektedir.

Temel iktisadi yaklaşımlara yön veren isimler arasında iktisadın bilim kimliğine kavuşmasını sağlayan ve iktisadın babası sayılan Smith, faktör gelirlerinin dağılımı konusunda katkılarda bulunan Ricardo, iktisadi kanunların çatışma içerisinde olduğunu savunan Malthus ve özgürlüğü liberalizmin şartı sayan Friedman’dan bahsetmek mümkündür. Tarihi seyri itibarıyla toplumda maddeci yöndeki ilk

³ A.e., s.7-8.

⁴ A.e., s. 3-4.

⁵ Ayşe Buğra, “İktisat ve Ahlak,” **Toplum ve Bilim**, Sayı: 41, Bahar 1988, s. 13.

yorumlar “iktisadi yaklaşım” adı altında Smith ile başlar. Ricardo ile birlikte insandan ve ahlaktan uzaklaşan bir iktisat anlayışı gelişir. Diyalektik felsefesinin düşünürü Hegel ve diyalektiği materyalizme uyarlayan Marks ise sosyalist zihniyetin öncüleri olarak tarihte yer almışlardır. Keynes, kapitalist düzene devlet müdahalesi yaklaşımıyla yeni bir çehre vermiş, Weber ise kapitalizmi ahlak ile ilişkilendirerek, iktisadi sistemlerin kültür ve dinle bağlantılı olarak değerlendirilebilmesine öncülük etmiştir. Bu yaklaşımlar iktisadi felsefe ve ideoloji alanına çekmişlerdir.

İktisadın öncülerine ait olan pek çok düşünce, özellikle maddeci dünya görüşünü şekillendirmiştir. Bu maddeci düşünceler, spiritüalist Hristiyan Batı toplumunda, özellikle Rönesans ile başlayan akılcı-faydacı zihniyetten hareket ederek, spiritüalizme bir reddiye olarak ortaya çıkmıştır.

Özellikle Protestanlıkla birlikte Weber, Ricardo, Marks ve Shumpeter, iktisada Hristiyanlığın reddettiği maddeci zihniyeti köklü bir şekilde yerleştiren isimler olmuşlardır. Bunda, ilgili düşüncelerin ortaya çıktığı devirlerde devirde yaşanan Hristiyanlığın sadece spiritüalist bir yaklaşımı benimseyip insanın maddi yönünü ihmal etmesinin de büyük rolü bulunmaktadır. Oysa her konunun özü olan insanın hem ruh hem de madde boyutu ile anlamlandırılması gerekmektedir. Bu açıdan her iki boyutu da vurgulayan, kaynak ve kökenleri itibariyle üç temel iktisadi yaklaşımdan farklılaşan bir diğer ana yaklaşım İslam iktisadi anlayışı olmuştur.

Konumuz açısından son derece önemli olan liberalizasyon sürecinin finans ayağının devreye girmesiyle birlikte ise, finans sermayesine ışık tutarak yol gösteren görüşlerin büyük bir kısmı da bu maddeci anlayışa dayanmaktadır. Bu şekilde iktisadın sırtına taşınması son derece zor ve vebali büyük bir libas giydirilmiştir.

Söz konusu dört ana iktisadi yaklaşım, ilk olarak “zihniyet” ve “sistem” kavramsallaştırmaları üzerinden bir ayrıma tabi tutulmalıdır. Bu minvalde liberal zihniyet kapitalist sistemi, sosyalist zihniyet marksist sistemi, sosyal demokrasi zihniyeti karma sistemi ve nihayetinde İslam zihniyeti, İslam’ın iktisadi sistemini devreye sokmaktadır.

Birer zihniyetin ürünü⁶ olan iktisadi sistem kavramsallaştırmalarından sonra ikinci olarak, iktisadi sistemlerin ve bu sistemlerin altında yatan zihniyetlerin iyice anlaşılabilmesi için “iktisat” kelimesinin işaret ettiği anlamlara bakmak yerinde olacaktır.

İktisat, mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketiminde gerçekleşen tüm aktivitelerden ibaret⁷ bir alan olarak görülmektedir. Bir bilim alanı olarak ise iktisat, en temel şekliyle, kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçların karşılanması olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda kaynaklar ve ihtiyaçlar arasında, yani üretim ile tüketim arasında dengenin nasıl sağlanacağını ve bunun için üretim kaynaklarının (doğal kaynak, emek, sermaye, müteşebbis) nasıl kullanılacağı⁸ iktisadın ilgi alanına girmektedir.

İktisadın ilgi alanına giren “kıt kaynaklar”, toplumda bireyler ve sosyal gruplar açısından önemli derecede farklılaşabilmektedir. Bu durum bazen bir birey için daha fazla ekmek alabilmek, bir diğer birey içinse, ikinci hatta üçüncü bir ev sahibi olmayı amaçlayacak şekilde farklı tüketim kalıplarına doğru değişmekte ve üretim de bu doğrultuda şekillenmektedir. Toplumlar, sosyal gruplar ve bireyler arasında aşırı derecede farklılaşan bu ihtiyaçların ortak noktasının ise sonsuzluk olgusunda birleşmeleri olduğu, iktisat biliminin de bu dengeyi sağlamada bir araç olarak önem kazandığı belirtilmektedir.⁹ Zaten iktisat pek çok kaynakta, kıt kaynaklar ve sonsuz ihtiyaçların dengelenmesini ifade eder şekilde tanımlanmaktadır.¹⁰

İktisadın ilgi alanına giren bir diğer unsur olan “ihtiyaç” kavramı, tarihe ve topluma bağımlı bir kavramdır. Evrensel ve mutlak bir ihtiyaç kavramı söz konusu değildir. İhtiyaç kavramı, ilk bakışta ferdi ve biyolojik gereksinimlerin varlığında anlam kazanmaktadır. Ancak, aynı zamanda biyolojik gereksinimlerin ötesinde bir dizi

⁶ Zihniyet’in iktisadi alandaki etkisini (ahlak özelinde) ele alan klasik bir çalışma için bkz. Sabri F. Ülgener, **İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, No: 480, 1951.

⁷ Frederic L. Pryor, **Economic Systems of Foraging, Agricultural, and Industrial Societies**, UK, Cambridge University Press, 2005, s. 6.

⁸ Ali Özgüven, **İktisat Bilimine Giriş**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991, s. 3.

⁹ John Sloman, **Economics**, Cambridge, Harvester Wheatsheaf Prentice Hall, 1991, s. 1-3.

¹⁰ Koutsoyiannis, “Modern Mikro Ekonomi” isimli kitabının başında, ekonomik faaliyetlerde bulunan insanların rasyonel davranışları varsayımına dayanan iktisat biliminden bahsetmektedir. Simon’a göre ise rasyonel birey varsayımı, kıt kaynakların sonsuz insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere rasyonel olarak kullanılacağı argümanını savunmaktadır. Bkz. Fahri Seker, “Ekonomik Liberalizm ve Etik,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE), Kayseri, 2007, s. 94-95.

anlam daha içermektedir. Nihayet, ihtiyaç, psikolojik bir özellik gösteren istek ve hiç bir sınırı olmayan tutkulardan farklıdır. Benzer şekilde tüketim de sadece ihtiyaca dayanarak değil, aynı zamanda gösteriş amacıyla da yapılabilmektedir. Diğer bir ifade ile tüketim toplumsal olarak belirlenmektedir.¹¹ İnsanın yemek, içmek, giyinmek, ısınmak, barınmak gibi fizyolojik nitelikte olan zorunlu ihtiyaçları vardır. Zaman zaman okuma, seyahat, eğlence gibi “daha yüksek türden” ihtiyaçlar da duymaktadır. Çoğunlukla ihtiyaç olarak adlandırılan ancak yukarı doğru sınırı bulunmayan bir mecrada istek kelimesinin daha uygun düştüğü duygunun aşağı doğru ise bir sınırı vardır, o da yaşamak için gereken besinin, giyinme, barınma ve sosyal ihtiyaçların asgarisidir. Önem derecesi daha az olan ihtiyaçlar geniş bir yelpaze halinde yayılmaktadırlar. Fakat en basit ihtiyaçlar bakımından bile önemli değişiklikler söz konusudur.¹²

Bu çerçevede, örneğin insanın ihtiyaçlarını karşılarken ihtiyaç duyduğu gelirin adilane dağılımı ise iktisadın ve iktisadi sistemlerin bir diğer çok tartışmalı alanını oluşturmaktadır. İktisadi sistemlerin gelir dağılımı ile ilişkisine bakıldığında ise, gelir dağılımı şekilleri iktisadi oluşumun doğal bir sonucudur. Buna karşılık gelir dağılımına dair metodlar ise siyasi otorite tarafından konulan kurallara göre cereyan etmektedir.¹³ Bu sebeple bir ülkedeki siyasi - iktisadi sistemin o ülkenin gelir dağılımı metoduna yön verdiğini söylemek gerekmektedir.

1.1. LİBERAL ZİHNİYET VE KAPİTALİST SİSTEM

Liberalizm ile kapitalizm arasında çok yakın bir ilişki vardır. Söylenmesi gereken, liberalizmin bir zihniyet olarak kapitalist sistemi beslediği; kapitalist sistemin de

¹¹ Fuat Ercan, **Toplumlar ve Ekonomiler**, 2. bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s. 44-45.

¹² Carlo M. Cipolla, **Dünya Ekonomi Tarihi**, Çev. Ahmet Angın, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967, s. 20.

¹³ Selâhattin Tuncer, **Gelirin Yeniden Dağılımı (Redistribution)**, İstanbul, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayını, 1969, s. 6. Başlıca iki grup etrafında ancak uygulamada iki uç nokta arasında sıralanan gelir dağılımı metodları; yer ve zamana göre değişik şekiller almaktadır. Liberal zihniyet temelinde gelir dağılımı, serbest mukavele ve anlaşmalar gereğince piyasa ve fiyat mekanizmasına göre oluşurken; sosyalist zihniyet temelinde bazı ülkelerde ve bazı zamanlarda gelirin dağılışı hür irade ve serbest mukavele olmaksızın, merkezi bir otoritenin veya diktatörün yetki verdiği kuruluş tarafından kararlaştırılmaktadır. Genelde birinci metottaki dağılım demokratik ülkeler ile, ikinci metottaki dağılım ise sosyalist ülkeler ile ilişkilendirilmektedir. İkinci metottaki dağılıma benzer bir şekilde eski tarih çağlarında ve zamanımızda bazı ilkel toplumlarda gelir dağılışının ağa veya kabile reisinin iradesine bağlandığı da görülmektedir. Bkz. A.e., s. 7.

liberal zihniyeti canlı tuttuğudur. Bu hususlara liberal zihniyet ve kapitalist sistem şeklinde alt başlıklarla açıklık getirmek isabetli olacaktır.

1.1.1. Liberal Zihniyet

Liberalizm, dayandığı zemin olarak eski Yunan kaynaklarındaki demokratik uygulamalara kadar götürülebilmektedir. Bu yönüyle liberalizm, insanın birey olarak önemine işaret eden, bireyin cemaate, topluluğa kayıtsız ve şartsız bir itaat zincirinden kurtulması gerektiğini ileri süren, gelenek, yasa ve otoritenin cenderesinden çıkmasını savunan pre-sokratik filozoflara kadar uzanan bir geçmişe sahip bulunmaktadır.¹⁴ Bir ideoloji olarak liberalizmin kökeni ise Rönesans’a gitmekte; kilisenin otoritesine karşı çıkan Rönesans hümanizmine ve halkın kendi kralını seçmesine yönelik taleplerde bulunduğu ve halk egemenliği kavramının önemli yapıtaşlarından olan 1688 İngiliz Devrimi’ne kadar uzanabilmektedir.¹⁵ Dolayısıyla liberalizmin varlığı, laissez-faire düşüncesinden ya da modern kapitalizmin tasavvur edilmesinden çok daha öncesine dayanmaktadır.¹⁶

1.1.1.1. Liberalizm Kavramının Tanımı ve Kullanımı

Liberalizm kavramı sayısız farklı koşullarda son derece farklı anlamlara sahip olabilmektedir.¹⁷ Liberalizm kelimesinin etimolojik temeli Yunanca “hürriyet” manasını taşıyan “eleutheria” kelimesine dayanmaktadır. Kavram olarak liberalizm ise, Fransızca kökenli “libre” kelimesinden türeyerek doğmuştur. “Libre”nin Fransızca’da kelime anlamı “boş, serbest”tir. İngilizce’de kullanılan “liberty” kelimesi ise “özgürlük, serbestlik”tir.¹⁸ Bu anlamıyla “liberal sanatlar”, “liberal uğraşlar”, “liberal eğitim” gibi kavramlar, söz konusu dönemde özgürlüğe dair anlamlar yüklenmişlerdir.¹⁹ “Liberalizm” ve “özgürlük” (*liberty*) kavramları arasında etimolojik bir ilişki söz konusudur, ancak “liberal” kelimesi cömertlik, tolerans gibi

¹⁴ Fatmagül Berktaş, “Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji,” **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 4. bs., Eds. H. Birsen Örs, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 53.

¹⁵ Murat İnce, “Liberal ve Marksist Özgürlük Anlayışlarının Karşılaştırılması,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara, 2008, s. 28.

¹⁶ Boyd A. Martin, “Liberalism,” **The Western Political Quarterly**, Vol. 1, No. 3, 1948, p. 296.

¹⁷ A.e., p. 295.

¹⁸ Coşkun Can Aktan, **Gerçek Liberalizm Nedir?**, İstanbul, Mart Matbaacılık, 1994, s. 13.

¹⁹ Berktaş, a.g.e., s. 49.

diğer çağrışımları da içermektedir.²⁰ Liberal kelimesinin kullanımına baktığımızda, en eski kullanımı bir eğitim biçimini ifade etmeye yöneliktir. Ortaçağ'dan itibaren, liberal kavramı genel-yaygın eğitim ve centilmen-özgür adamın eğitimini ifade etmek için kullanılmaktadır. Hayek'e göre liberal kavramını ilk kez Adam Smith, Ulusların Zenginliği'nde, "*liberal* ihracat ve ithalat sistemi"²¹ ifadesiyle kullanmıştır.

1930'lu yıllardan 1970'lere kadar günlük dildeki anlamı ile liberalizm sözcüğü, ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Örneğin, İskandinav ülkeleri ile Almanya ve Fransa'da, liberalizm sözcüğü, sosyalizme ve devlet müdahalesine karşı duruş anlamına gelmekteydi. Kavramın yeterince açık olmadığı İngiltere'de bulunan liberal parti, anti-müdahaleci değildi. Bu durumdan ötürü, liberal parti üyesi anlamındaki liberal ile anti-sosyalist, anti-müdahaleci anlamındaki liberal kavramları birlik sağlamamaktaydı. ABD'deki liberal kavramı ise tamamen anlam değiştirmekteydi. Örneğin, 1930'lu yıllarda, fiyat kontrollerini, sendikaların güçlenmesini, kamu harcamalarının artmasını savunan Roosevelt'in Yeni Düzen (New Deal) taraftarları liberal olarak adlandırılmaktaydı. *Komünist, yoldaş* sözcükleri dahi bir dönem liberalizmin muadili olarak kullanılmıştır. Kıta Avrupasındaki (anti-müdahaleci) liberal ile ABD'deki (müdahaleci) liberal tam tersi anlamları savunan kavramlardı.²²

Bu çerçevede örneğin George Sabine'e göre liberalizm, dar anlamda muhafazakârlıkla sosyalizm arasında yer alan; geniş anlamda ise komünizm ve faşizme karşı duran bir teoridir. Ludwig von Mises'e göre ise, ekonomi tarafından insan davranışını inceleyen bir disiplin olarak liberalizm, "uygulamalı ekonomi"den ibaret bulunmaktadır.²³

Diğer yandan liberalizmin siyaset ağırlıklı bir doktrin mi, yoksa ekonomi ağırlıklı bir doktrin mi olduğu tartışmalı bir konudur.²⁴ Liberalizmin, liberal düşünürlerin çoğunun iktisatçı olmasından hareketle genellikle ekonomik bir doktrini akla getiriyor olması, onu "laissez-faire kapitalizmi" ile özdeşleştirmekte ve eleştirilebilir

²⁰ Jeremy Waldron, "Theoretical Foundations of Liberalism," **The Philosophical Quarterly**, Vol. 37, No. 147, 1987, p. 129; Jeremy Waldron, **Liberal Rights: Collected Papers 1981-1991**, USA, Cambridge University Press, 1991, p. 37.

²¹ Recep Batu Günör, "Friedrich A. Von Hayek'in Siyaset Felsefesi," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara, 2008, s. 13.

²² Turan Yay, **F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce: Hayek ve Keynes/Keynesciler Tartışması**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1993, s. 63.

²³ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1992, s. 14.

²⁴ İnce, **a.g.e.**, s. 26.

bir yönünü ortaya koymaktadır.²⁵ Ancak belirtmelidir ki, felsefî bir doktrin olarak liberalizm, sosyal ve iktisadi kurumları olan bir sistemi ifade eden²⁶ liberalizmden ayrılmaktadır.

Tüm bu farklılıklara rağmen liberalizm, bireyciliğe dayanan ve bu yönüyle de bireyin temel hak ve özgürlüklerini teminat altına alan, devletin ekonomiye müdahalesini mümkün olduğunca en aza indirmek suretiyle²⁷ piyasa ekonomisinin doğal işleyişini savunan bir doktrin olarak tarif edilebilmektedir.²⁸ Liberalizmin tanımında dikkat çeken devletin “en asgari konumu”nun arkaplanında liberalizmde “birey”in oynamış olduğu yere dikkat etmek gerekmektedir. Bu anlamda liberalizmde, “otonom bireyler”i içine alan bir görüş söz konusu olup,²⁹ bireyin özgürlüğü ve bireysel tercih konusunda mutabakat bulunmaktadır.³⁰

1.1.1.2. Liberalizmin Doğuşu ve Kökenleri

17. yüzyılın son yarısında ve 18. yüzyılın ilk yarısında liberalizm doğuşu ve kökenleri noktasında Hobbes, Locke, Hume ve nihayetinde Smith’in önemli etkileri söz konusudur. Bentham, Mill ve Say da bu etkileme alanına dâhil edilenlerdendir.

Thomas Hobbes, kendinden önceki düşünürlerden farklı olarak devletin varlığını, tanrısal görmemiştir ve bireyin kişisel çıkarlarına dayandırmıştır.³¹ Hobbes’dan sonra liberalizmin siyasi yönün önemine vurgu yapan ilk düşünür *John Locke* olmuştur. Locke (1632-1714) insanın tüm doğal haklarının (yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkı) korunmasını ve bunun için de devletin gerekli olduğunu savunmuştur. Siyasi Liberalizm’in öncüsü,³² kurucusu ve babası olarak da kabul edilen³³ Locke, Adam Smith ve David Ricardo gibi iktisatçıları etkilemesi bakımından, belki de kapitalizme

²⁵ Yayla, **a.g.e.**, s. 14.

²⁶ Samuel Freeman, “Illiberal Libertarians: Why Libertarianism Is Not a Liberal View,” **Philosophy & Public Affairs**, Vol. 30, No. 2, 2001, p. 105.

²⁷ Sheri Berman, **The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe’s Twentieth Century**, UK, Cambridge University Press, 2006, p. 12.

²⁸ Aktan, **a.g.e.**, s. 13.

²⁹ Bob Brecher, **Getting What You Want?: A Critique of Liberal Morality**, USA & Canada, Routledge, 1998, p. 15.

³⁰ Razeen Sally, **Classical Liberalism and International Economic Order**, USA & Canada, Routledge, 1998, p. 16.

³¹ Aktan, **a.g.e.**, s. 19.

³² Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri,” **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s. 219.

³³ Aktan, **a.g.e.**, s. 20.

çıkış noktasını veren en önemli aşamayı sergilemektedir.³⁴ Locke yalnız yaşadığı dönemin değil, daha sonraki dönemlerin, özellikle 18. yüzyıl liberal okulunun önderi olmuş, 18. yüzyıl filozoflarından doğal haklar ve halk egemenliği üzerinde duranların hemen hemen hepsi Locke'un etkisi altında kalmıştır.³⁵ Locke'un düşüncelerinden fazlasıyla etkilenmiş olan *David Hume* (1711-1776), anti-rasyonalist liberalizmin ilk savunucularından birisi olmuştur.³⁶ Hayek'in yazılarında en fazla gönderme yaptığı filozofların başında gelen Hume'a göre, akla duyulan aşırı güven ve yüklenen aşırı bir görev ile toplumu inşa etmek doğru değildir. 20. yüzyılın etkili liberal düşünürleri Popper ve Hayek'e kadar uzanan Hume çizgisindeki düşünürler, aklın beşeri ilişkilerde sanıldığı kadar etkili bir rolünün olmadığını ısrarla vurgulamış, sosyal mühendislik olarak adlandırılan ve toplumu rasyonel bir plana göre tepeden tırnağa yeniden inşa etme fikrini reddetmişlerdir.³⁷ Liberalizmin iktisadi boyutunu ilk kez sistematik bir şekilde inceleyen düşünür *Adam Smith* olmuştur. Smith'in Ekonomik Liberalizm'in kurucusu olarak kabul edilmesinin nedeni de budur. Zaman içerisinde gelişmesi ile birlikte liberalizm ekonomik ve siyasal bir doktrin hüviyetini kazanmıştır.³⁸

18. yüzyıl sonlarına doğru, sanayileşme hamlesine diğer ülkelere kıyasla önde bulunan İngiltere, kapitalist sistem ya da klasik liberalizmin ortaya çıktığı coğrafya olmuştur. Liberal doktrin Fransa'da da taraftar bulmuş, daha sonra da ABD'ye sıçramıştır. Liberal doktrin, bir yandan Fransız felsefecileri ve Fizyokratları³⁹ müteakip "*tabii kanun*" fikrine, diğer yandan *Jeremy Bentham*'ın (1748-1832) "*faydacılık felsefesi*"ne dayanmaktadır. Bununla birlikte "*ferdiyetçilik görüşü*" de hâkim diğer bir unsurdur. Klasik liberal doktrinin (yahut *Manchester Okulunun*) kurucu ve mensupları; *Adam Smith*, *David Ricardo*, *T. Robert Malthus*, *Nassau W.*

³⁴ S. Halit Kakinç, "Konvergens Sorunu ve Üçüncü Yol", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset), İstanbul, 1979, s. 4.

³⁵ Günör, **a.g.e.**, s. 22.

³⁶ Aktan, **a.g.e.**, s. 20.

³⁷ Günör, **a.g.e.**, s. 22.

³⁸ Aktan, **a.g.e.**, s. 20.

³⁹ Fransa'da Tabii Kanun felsefesinden hareket eden ve Fransa'nın o günkü şartlarına göre tarım kesimini Merkantilist ticaret ve sanayi kesimine kıyasla ön planda tutan Fizyokratlar da liberal görüş sahibiydiler. "Laissez-faire, laissez passer" deyiimi bu okul mensupları tarafından kullanılmıştır. Bu okulun öncüsü Dr. François Quesnay'dır (1694-1774). Fizyokratlar daha önce geldiği halde, ekonomik analizlerindeki noksanlıklar dolayısıyla modern iktisadın ve liberal doktrinin kurucusu İngiliz "Manchester Okulu" olarak kabul edilmektedir.

Senior, John Stuart Mill (1806-1879)'dir.⁴⁰ *J. S. Mill* ve babası *James Mill*, Bentham'ın faydacılık felsefesinin diğer savunucularıdır. Hukuksal alana ait *zorunlu devlet görevleri* ve zaman içerisinde devlete aktarılan *istemli devlet görevleri* ayrımını yapan Mill, serbest iktisadi sistemin refah yansımalarını “laissez faire” prensibinden hareketle tanımlamaktadır. Diğer bir ifade ile devlet, demokratik sistem içinde kişilerin iktisadi meselelerine karışmayacak ve müdahale etmeyecektir. Bununla birlikte, Smith kalite ve fiyat kontrollerini; Mill ise sadece fiyat kontrollerini bazı durumlarda uygun görmüşlerdir. Liberal düzen düşüncesi, devlet ile piyasa arasında bir sınırın gerekliliği prensibine dayanmaktadır. Bu bakımdan tartışma konusu, piyasa kuralları ile devletin koordine tedbirleri arasındaki üstünlük tanımlamasını içermektedir.⁴¹ Devletin piyasaya müdahalesini gerektiren önemli bir özellik, toplumda adil bir gelir dağılımının gerçekleştirilmesine yöneliktir. Piyasanın gelir dağılımı problemini çözmedeki yetersizlikleri, devletin vergi politikası⁴² geliştirmesini gerekli kılan unsur olmuştur.

Liberal doktrinin Fransa'daki en popüler temsilcisi ise *Jean Baptiste Say*'dır. Doktrinin daha iyimser görüşlere sahip temsilcileri ise neo-klasik *Alfred Marshall* ve *A. C. Pigou*'dur. Liberal doktrin bazı nüans farklarıyla, *Ludwig von Mises*, *Frederich von Hayek*, *John Jewkes*, *Henry Simons*, *J. M. Clark*, *David McCord Wright* gibi iktisatçılar tarafından da savunulmuştur.⁴³ Sanayi Devrimi'ne paralel olarak “faydacılık” prensibinden hareket eden Smith, mutlak ekonomik hürriyetin yanında yer almış; Say, üretim faktörlerinin arasındaki eşitlik ve adil dağılımı temellendirmiş; Ricardo ise adil gelir dağılımını sağlayan yasalar üzerinde çalışmıştır.⁴⁴ Bir doktrin olarak İngiltere'de doğan liberalizm, daha sonra Fransa, Almanya ve Amerika'da önemli gelişmeler göstermiştir. Fransa'da liberalizmin öncülüğünü yapan isimler; *Montesquieu* (1689-1755), *Jean Jacques Rousseau* (1712-1778) ve *Alexis de Tocqueville* (1805-1859)'dir. Liberal doktrinin doğuşunda diğer önemli isimler ise,

⁴⁰ Mükerrrem Hiç, **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1974, s. 7.

⁴¹ İbrahim Erol, “Ekonomi Açısından Devlet ve Piyasa”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47 Sayı: 3, s. 146.

⁴² A.e., s. 148.

⁴³ Hiç, a.g.e., s. 8-9.

⁴⁴ Kakinç, a.g.e., s. 4.

Almanya’da *Immanuel Kant* ve *Friedrich von Schiller*, Amerika’da ise *James Madison*, *John Marshall*’dır.⁴⁵

1.1.1.3. Liberal Zihniyetin Sınıflandırılması

Liberalizm sınıflandırılırken, liberal ilkeleri veya siyasi amaçları esas alınır. Örneğin; liberal ilkeleri eşitlik açısından düşünenler, “*eşitlikçi liberalizm*”, bireyin toplum içindeki rollerine vurgu yapanlar “*komüniteryen (cemaatçi) liberalizm*” veya “*sosyal liberalizm*”, hukukun üstünlüğünü savunanlar “*anayasal liberalizm*”, gelir dağılımı boyutundan konuya bakanlar “*yeniden dağıtımçı liberalizm*”, piyasa işleyişine vurgu yapanlar “*laissez faire (bırakınız yapsınlar) liberalizmi*” olarak sınıflandırmalar yapmaktadırlar. Diğer taraftan zamana yönelik bir sınıflandırmada “*klasik liberalizm*” ve “*neo-liberalizm*”den, mekâna yönelik bir sınıflandırmada ise Avusturya Okulu ve Şikago Okulundan bahsetmek mümkündür.⁴⁶ Ayrıca çoğulcu, felsefi, iktisadi, evrimci liberalizmlerden bahsetmek de mümkündür.⁴⁷

Liberalizmin türlerinin birbirlerinden farklılaştıkları noktalar; devletin görev alanının sınırı, özgürlüğün yeri, aklın insan ilişkilerini belirlemedeki rolü, piyasa ekonomisinin yapısı, devletin dağıtımçı roller üstlenip üslenmemesi⁴⁸ gibi konularda yoğunlaşmaktadır.

Felsefe tarihinde liberalizmin iki türünden bahsedilmektedir. Bunlar, iktisadi liberalizm ve siyasi liberalizmdir. Ekonomik alanda kendiliğinden doğan bir düzenin varlığını benimseyen *iktisadi liberalizme* göre, bireylerin görevi, iktisadi düzeni dengeye götüren ekonomik yasaları keşfetmektir. Yine bu görüşe göre, iktisaden liberal insan, *homoeconomicus*, “*en az zahmetle en çok kazanç sağlamaktan başka bir amaç gözetmeyen rasyonel varlık*” olarak ifade edilmektedir. *Siyasi liberalizm* ise, devlet müdahalesinin belirli ilkelerle sınırlı kalması, bireysel özgürlük ve özel teşebbüse dair her türlü kısıtlamalardan ve müdahalecilikten kaçınması gerektiği ilkesine dayanmaktadır.⁴⁹

⁴⁵ Aktan, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁶ Hasan Yücel Başdemir, **Liberalizm: Ahlâkî Temeller**, Ankara, Liberte Yayınları, 2009, s. 12-13.

⁴⁷ Günör, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁸ **A.e.**, s. 18.

⁴⁹ **A.e.**, s. 16.

Liberal düşünürlerin bazıları; özgürlük, sınırlı devlet, kanun hâkimiyeti gibi politik konulara daha ağırlık vererek “*politik liberalizm*”i; bazıları da, malın serbest dolaşımı, *gelir dağılımı*, piyasa düzeni gibi konulara ağırlık vererek “*ekonomik liberalizm*”i tartışmışlardır. Diğer bazı düşünürler ise, şüphecilik, insan doğası, kendiliğinden düzen, akılcılık gibi konuları ele alarak “*felsefî liberalizm*” üzerine eğilmişlerdir.⁵⁰

Tüm bu sınıflandırmalardan öte, daha genel kabul gören sınıflandırma, laissez faire liberalizmi, klasik liberalizm, sosyal liberalizm, liberteryenizm ve komüniteryanizm şeklinde görülmektedir.

Laissez Faire Liberalizmi, 18. yüzyılın ilk yarısında fizyokratların liberalizm anlayışıdır. Fizyokratların doğal düzene dair düşünceleri, R.L.V. d’Argenson, tarafından “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklinde ifade edilmiştir.⁵¹ 18. yüzyılın ikinci yarısında ise, Smith ve diğer klasik iktisatçıların liberalizm anlayışının laissez-faire liberalizminden farklılıklar göstermiş olması, bu anlayışın “*Klasik Liberalizm*” olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Klasik liberalizm anlayışında “laissez faire, laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ilkesi ve doğal düzen yaklaşımı yerini “sınırlı devlet ilkesi” ve “görünmez el yaklaşımı”na bırakmaktadır.⁵² 20. yüzyılın başına gelindiğinde laissez-faire politikasının yerini, biraz istemeyerek de olsa, sosyal reform yasaları ve devlet müdahalesinin gerekliliğini kabul eden⁵³ “*sosyal liberalizm*” yaklaşımı almıştır.

Klasik liberalizm, Constant, Mill, Tocqueville ve bazı zamanlar Spencer, Bastiat gibi düşünürlerin de dâhil olduğu düşünce sistemidir. Bununla birlikte, klasik liberalizmin kesinleşmiş bir düşünür listesini oluşturmak mümkün değildir. Yayla’ya göre, klasik liberalizmde belli başlı bütün çizgileri temsil eden düşünürleri, Locke, Smith, Mill, Hume, Spencer ve Bastiat’dır.⁵⁴ Klasik liberalizm, kültür ve düşünceye ait olguların evrimci bir yorumuna ve akıl gücünün sınırlarının kavranmasına dayanmaktadır.

⁵⁰ Başdemir, **a.g.e.**, s. 16.

⁵¹ Aktan, **a.g.e.**, s. 22.

⁵² **A.e.**, s. 51.

⁵³ Berktaş, **a.g.e.**, s. 76.

⁵⁴ Ferhat Güneş, “Modern Liberalizmde Adalet Kavramı: F.A. Hayek ve J. Rawls Üzerine Bir İnceleme,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara, 2009, s. 6-7.

Klasik liberalizmde, devlet, ulus, para, piyasa, kanun gibi sosyal olgu ve kurumlar tesadüfî oluşumlar olarak algılanmaktadır.⁵⁵

Klasik liberalizm ile birlikte sınıflandırmanın diğer tarafında olan bir diğer kavram ise *sosyal liberalizmdir*. Locke ve Hume'un başlangıç noktalarını oluşturduğu 17. yüzyıldan günümüze kadar uzanan klasik liberalizme bir tepki ve katkı olarak sosyal liberalizm doğmuştur. Sosyal liberalizm, klasik liberalizmi geliştirme ve ona sosyal bir içerik kazandırma iddiasıyla T. H. Green'in çalışmalarıyla ortaya atılmıştır. Sosyal liberalizm, klasik liberalizmdeki negatif özgürlüğe karşı pozitif özgürlüğü, negatif adaletle karşı sosyal adaleti, bireyciliğe karşı toplumculuğu, liberal / evrimci rasyonalizme karşı kartezyen rasyonalizm ve pozitivizmi, devletin sosyal hayattaki hareket alanını daraltılması düşüncesine karşı da devletin toplum ve birey hayatında daha fazla yer edinmesini benimsemektedir.⁵⁶ Özgürlüğün bir parçası olan tüm unsurlara saygı duyulması gerektiğini savunan sosyal liberalizm, genel manada, iktisadi liberalizm anlayışını ve içeriği unsurları genişletici bir özelliğe sahiptir.⁵⁷ Ancak yeni (sosyal) liberalizme yönelik tepkiler gecikmemiş, sosyal liberalizmin insanları devlete muhtaç kılarak tembelliğe yönelteceği, işçi sınıfını ahlaken geriletip çocuklaştıracağı ileri sürülmüştür. İngiliz filozof Herbert Spencer'in devletin kötü ve baskıcı bir kurum olarak algılanması ve aşırı bireyci tutumu, yoksullar⁵⁸ için koşulların iyileştirilmesi amacıyla önerilen her türlü reforma karşı çıkmasına yol açmıştır. Spencer'in yaklaşımının ardında yatan ise sosyal Darwinist görüşleridir. Buna göre, yoksullar yeteneksiz, zayıf, basiretsiz ve tembeldir ve hayatta kalma mücadelesinde yenik düşmeye mahkûmdurlar. Devlet müdahalesi, hayatta kalmaya uygun olmayan kişilerin sayısını çoğaltır ve sonuç olarak hayatta kalmaya en uygun olan kişilerin çoğalmasını önler.⁵⁹

Öte yandan *liberteryen* liberaller, klasik liberalizm ilkelerine yeni bir değer eklemek yerine, mevcut ilkeleri radikal bir şekilde yorumlayarak fark oluşturmaktadırlar. Bireycilik, iktisadi özgürlük, minimal devlet, negatif özgürlük gibi değerler Liberterler tarafından tavizsiz olarak savunulmaktadır. Barry, liberterleri "*doğal hak*

⁵⁵ Yay, **a.g.e.**, s. 64.

⁵⁶ Günör, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁵⁷ John Charvet & Elisa Kaczynska-Nay, **The Liberal Project and Human Rights: The Theory and Practice of a New World Order**, UK, Cambridge University Pres, 2008, p. 2.

⁵⁸ Berktaş, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁹ **A.e.**, s. 85.

teorisyenleri” ile “*sonuççu*” olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. İlk grupta, Nozick, Rand ve Rothbard yer alırken; ikinci grupta, Chicago Okulu (M. Friedman), Avusturya Okulu (Menger, Mises, Hayek) ve son olarak Virginia Okulu (Buchanan ve Tollock) yer almaktadır.⁶⁰ Liberalizm ile liberteryenizm arasındaki farkı, temelde siyasi duruş ve üslupla açıklamak mümkündür. Liberteryenler, liberallerin özgürlük ve devlet konusundaki düşüncelerini tavizkâr bulmaktadırlar ve kendilerini liberallerden ayırmak için liberteryen ismini kullanmaktadırlar. 20. yüzyılda ABD’de liberallerin devletçi söylem ve eğilimlerinin artması neticesinde bunu tasvip etmeyen liberaller kendilerini liberteryen⁶¹ olarak adlandırmaya başlamışlardır.

Komüniteryen (cemaatçi) liberalizm ise, bireyi toplumdan tamamen bağımsız bir varlık olarak görmemekte ve liberteryen liberalizmden farklı olarak ekonomik kuruluşlarda ve bürokratik devlette gücün odaklaşmasından ve ara toplulukların ortadan kalkmasından kaygı duymaktadır.⁶²

1.1.2. Kapitalist Sistem

Kapitalizm kavramının tanımına geçmeden önce belirtmek gerekir ki, dünya ekonomisine hükmetmesine rağmen, “kapitalizm” terimi genel olarak kullanılmamakta, yerine başka kavramların kullanılması tercih edilmektedir. Örneğin, neo-klasik iktisat metinlerinde “kapitalizm” terimi yer almamaktadır. İktisatçılar, kapitalizm yerine basitçe “ekonomi” demeyi tercih etmektedirler. Ekonomi kelimesinden anlaşılan, insanların ihtiyaç duyulan gereksinimlerini üretmek üzere çalıştıkları bir zemindir. Ancak çalışmayı düzenlemenin birçok değişik yolu bulunmaktadır ve kapitalizm bunlardan sadece biridir.⁶³ Örneğin Hayek, kapitalizm kavramını taşıdığı kötü önyargılar nedeniyle kullanmayı reddetmiş, bunun yerine “piyasa toplumu”, “genişletilmiş toplum”, “büyük toplum” gibi gayri-şahsi ilişki ağlarına atıfta bulunan ve adem-i merkezi örgütlenme özellikleri olan kavram çiftleri kullanmışlardır. Kapitalizm kavramı, hayatta kalmaya ve kendini gerçekleştirmeye çalışan rasyonel insan ve sahip olduğu aklın doğaya uygulamasına

⁶⁰ Güneş, **a.g.e.**, s. 9.

⁶¹ Başdemir, **a.g.e.**, s. 12.

⁶² Günör, **a.g.e.**, s. 17.

⁶³ Jim Stanford, **Economics for Everyone: A Short Guide to the Economics of Capitalism**, UK, Pluto Press, 2008, p. 33.

vurgu yaparken, Hayekçi yaklaşımlar ise barışçıl birlikte yaşamının kendiliğinden doğan sosyal düzenine vurgu yapmaktadırlar.⁶⁴

1.1.2.1. Kapitalizm Kavramının Tanımı ve Kullanımı

Kapitalizm kavramı ilk olarak Batı Avrupa’da, özellikle de 1700’lerin ortalarında İngiltere’de ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Terim olarak kullanımı ise ilk defa Karl Marks tarafından olmuştur. Marks’ın özel bir kavram olarak kullandığı bu terim, zamanla ekonomik ve sosyal alanda temel bir olgu halini almıştır.⁶⁶

Kapitalizmi tam olarak tanımlayabilmek için can havliyle çalışan iktisatçılardan biri olan Robert Heilbroner, derin ve zihin karıştırıcı sorunun kapitalizmin ne olduğunu tanımlamak olduğunu ifade etmektedir. Amintore Fanfani gibi diğer yazarlar ise kapitalizmi tanımlamak için çok sayıda ve değişen şekillerde girişimlerde bulunmuşlardır. Tanımlamaya yönelik bu çabalardan biri de Hristiyan dünyada başlı başına yetkili bir kaynak olarak Papa XI. Pius’un 1931 yılındaki yazılı ifadelerine dayanmaktadır. Buna göre; “*İktisadi sistem; genellikle iktisadi faaliyete katılmak için bazılarının sermaye ve bazılarının da emek sunduğu bir sistemdir.*” Diğer bir ifade ile kapitalizm, çoğunluk için, bazılarının girişim amacıyla sermaye (finansal sermaye yahut üretken mülkiyet ya da her ikisi birden) ve diğerlerinin de emeklerini sunmak suretiyle, ilk kesimin ikinci kesime ücret ödeyerek mübadelede bulundukları bir iktisadi sistemdir. Kapitalizmin bu tanımı ruhunu, *mülkiyetin yapılan işten ayrılmasından* almaktadır. Mülkiyetin yapılan işten ayrıldığı her yerde bazı olumsuzluklar canlanmakta ve ekonominin kapitalist özellikler taşıyan her biçimine eşlik etmektedir.⁶⁷ Bir diğer tanıma göre kapitalizm, mülkiyet hakları da dahil olmak üzere bütün birey haklarını tanıyan, mülkiyetin tamamen özel olduğu sosyal bir sistemdir.⁶⁸

⁶⁴ Buğra Kalkan, “Kapitalizm ve Adalet,” **Yeni Sol Yeni Sağ**, Der. Armağan Öztürk, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010, s. 348.

⁶⁵ Stanford, **a.g.e.**, p. 43.

⁶⁶ Gerhard Kessler, **İctimaî Siyaset**, Çev. Orhan Tuna, İstanbul, Gençlik Kitabevi, 1945, s. 18.

⁶⁷ Thomas Storck, “Capitalism and Distributism,” **Beyond Capitalism & Socialism: A New Statement of an Old Ideal**, Eds. Tobias J. Lanz, New York, IHS Press, 2008, p. 67-68.

⁶⁸ Ayn Rand, “Kapitalizm Nedir?,” (Çev. Atilla Yayla) **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 221.

Kapitalist sistem Batı kaynaklıdır. Kökleri antik Yunan'a kadar uzanan hümanist bir kültürle beslenerek bu sistemi kuran ve yürüten Batı, akılcı gözüktüğü kadar Hristiyan felsefesinden de önemli ölçüde etkilenmiştir⁶⁹ ve ilk öğretileri bakımından Hristiyan geleneğine bağlanmaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla kapitalizm gittiği bütün ülkelere Avrupa kültürünü ve kilisenin etkilerini de beraberinde götürmüştür.⁷¹ Buna göre kapitalizm, bireylerin düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olduğu; din, devlet ve kimi zaman kurumların gücünün sınırlandırıldığı, hukukun üstünlüğünü geçerli kılan şeffaf bir devlet modeli ve toplumsal hayat düzenine⁷² dair bir düşünce olan liberalizmin pratiği olarak tanımlanmaktadır.

1.1.2.2. Kapitalizmin Doğuşu ve Kökenleri

Piyasa düzenlemelerine, hukuka, kamu yönetimine ve politik temsillere ait kurumsal alt sistemlerin koordine edilmesi sorununa yönelik bir çözüm olarak ortaya çıkan kapitalizmin⁷³ ilk kökenlerini, 14. ve 15. yüzyıllarda aramak mümkündür. Bu dönemde, tüccarı, bankacısı ve tefecisi ile kapitalist sınıfın selefleri olan burjuvalar, Batı'nın iktisadi hayatında yavaş yavaş boy göstermektedirler. Yeni sınıfın en büyük yardımcısı Reform ve Rönesans hareketlerinin getirdiği ve Avrupa'yı etkisi altına alan özgürlük ortamıdır. En önemli düşmanı ise ayrıcalıklarını kaptırmamak için direnen Kilise'dir.⁷⁴ Kapitalizmin egemen iktisadi sistem olarak ilk ortaya çıkışı ise, 16. yüzyılın akışı içerisinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde dünya ölçeğinde yaşam standartlarında görülen hızlı ivme ve yine aynı çağdaki sanayileşmenin izleri de⁷⁵ birbirinden bağımsız olaylar olmadıkları gibi tesadüf de değildir.

Çağımızın Batı toplumlarının gelişmelerinin sonucunda verdikleri meyve olan kapitalizm, başlangıçta ağır seyretmiş 20. yüzyılın başında sisteme şeklini ve bütünlüğünü vermiştir. 20. yüzyılın sonlarındaki kapitalizm, hiç şüphesiz ki 19. yüzyıldan farklı bir yapıdadır. Kapitalizmin özü, mübadeledir ve kâr esasına

⁶⁹ Kakinç, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁰ Berktaş, **a.g.e.**, s. 53.

⁷¹ Agâh Oktay Güney, "Önsöz," s. x. (Jacques Austruy, **Kapitalizm Marksizm ve İslâm**, 2. bs., Çev. Agâh Oktay Güner, Ankara, Hülbe Yayınları, 1975) içinde.

⁷² İnce, **a.g.e.**, s. 24.

⁷³ Michael G. Heller, **Capitalism, Institutions, and Economic Development**, USA & Canada, Routledge, 2009, p. 1.

⁷⁴ Kakinç, **a.g.e.**, s. 3.

⁷⁵ Victor D. Lippit, **Capitalism**, USA & Canada, Routledge, 2005, p. 1.

dayanmaktadır. Dünya çapında çok uluslu şirketlerin gelişmesi, faaliyetlerinin gittikçe karmaşık bir hal alması, teknik gelişme ve tüm bunların serbestçe cereyan ettiği iktisadi serbesti rejimi, sistemin karakterini meydana getirmektedir.⁷⁶

1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında ise kapitalizmin doğasının temel ilkeleri konusunda Robert Brenner ve Immanuel Wallerstein arasında büyük bir tartışma gerçekleşmiştir. Brenner, Marks tarafından öngörülen analizleri yontarken, kapitalizmin temel ilkelerini, kapitalist üretimin zenginliğine sahip olanlar ile hayatlarını sürdürebilmek için emek gücünü kullanmaya zorlanan işçiler arasındaki ilişkinin içinde görmüştür. Kapitalistler, emek gücünü satın almakta ve bu gücü ekipman, hammadde ve emek gücünün toplamından oldukça fazla bir değere sahip olan meta üretiminde kullanmaktadırlar. Bu fazla değer, kapitalistlerin kârının kaynağını meydana getirmektedir. Diğer yandan Wallerstein, kapitalizmin temelini kapitalistlerin dünya pazarında satılması üzere ürettikleri üretim fazlalıkları olarak görmektedir. Wallerstein kapitalizm ile uyumlu ve geniş bir çeşitlilik sergileyen emek kontrol metodları tanımlamıştır. Bu nedenle, kapitalistlerin emek kiralamasının yanı sıra, kapitalizm de dünya pazarında satmak üzere pamuk üreten köleleri ve yine aynı amaç için tohum üreten serfleri kuşatmıştır. Emek kontrol metodları değişmiştir ancak, dünya pazarında satmak amacıyla yapılan üretimin genel amaçları, tüm aktivitelerin kapitalizmin ayırt edici başlıkları altında sıralanmasına yol açmıştır. Yalnızca kapitalist ve işçi arasındaki sahiplik ve üretim ilişkisine odaklanan Brenner'in aksine, Wallerstein kapitalizmi bu tarz çoklu ilişkileri kuşatmaya muktedir bir dünya sistemi olarak görmektedir. Her iki kapitalizmi algılayış tarzında da piyasa sistemi merkezi bir rol üstlenirken, dünya pazarına satış yapmak ise Wallerstein'ın görüşünde tanımlayıcı bir role sahiptir. Her iki algılayış tarzında da muhakkak ki gerçeğe dair esaslar mevcuttur. *“Bir sistemi tanımlayan üretim ilişkilerinin, sistemdeki tüm üretim ilişkilerini ifade ettiği”* argümanına karşılık Wallerstein, kapitalizmi sadece ürün pazarları boyutuyla tanımlaması ve üretim modellerini ihmal etmesi nedeniyle eleştirilmektedir. Aynı zamanda Brenner'in yalnızca tek bir üretim ilişkisine odaklanması da⁷⁷ dikkatleri küreselleşmeden ve karma sistemlerin varlığından uzaklaştırması yönüyle eleştiriye tabi tutulmaktadır.

⁷⁶ Güney, a.g.e., s. IX.

⁷⁷ Lippit, a.g.e., p. 9-10.

16. yüzyıldan itibaren kapitalizmin sürdürülebilir kalkınmasının sağlanmasında, ulus devlet anlayışının yükselmesi önemli bir rol oynamıştır. Ancak kapitalizmin iç mantığı uyarınca, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin ulusal sınırları aşması ciddi bir şekilde kabul görmüştür. Kapitalist sistemin ilk aşamalarında kapitalizm, güvenlik, istikrar ve ulus devletlerinin önerebileceğinden daha geniş bir pazar ölçeğinden faydalanmıştır. Bütün bunlara ek olarak kapitalist girişimler; ham madde, pazar ve devlet istihalleri sağlayan sömürgelerden ve emperyalist genişlemeden kazanç elde etmeye de muktedir girişimlerdi. Kâr maksimizasyonu amacı göstermektedir ki, (Wallerstein'in isabetli tespiti olan) dünya pazarı için üretim, dünyanın herhangi bir yerindeki maliyetleri minimize edebilecektir. Teknolojinin, özellikle de bilgi teknolojileri ve ulaştırmanın artan bir şekilde izin verdiği gibi, çokuluslu veya ulus ötesi şirketler hâkim geniş ölçekli girişimler haline gelmişlerdir.⁷⁸

Bu anlamda 19. yüzyıl kapitalizmi, *tasarruf-yatırım çemberi* olarak tarif edilmektedir. Bireylerin tasarrufa karar vermeleri, daha sonra bu tasarrufların sermaye piyasalarına hisse sendi ve tahvil olarak kanalize edilmesi yatırımların miktarını tayin etmektedir. Ancak liberal ekonomiye dair çizilen bu şema, hiçbir zaman gerçeği yansıtmamıştır. 19. yüzyılda ferdi olan tasarrufun, artık kolektif bir karakter taşıdığı görüşünde hakikat payı vardır ancak, 19. yüzyıldaki Alman ekonomisinin gelişmesine bakıldığında, ferdi tasarrufun bugünkü sermaye piyasasına benzeyen kamu kurumlarında birikmesi sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Avrupa'daki yatırımların oluşmasında, sermaye tedarikinin gerek sermaye piyasası vasıtasıyla elde edilmesi, gerekse işletmelerin sermaye fonlarını kendi bünyelerinden ayırmaları önemli birer faktördür. Kapitalist ekonomilerin işleyişi içinde, işletmelerin yatırım fonlarını kendi bünyelerinden tedarik etmeleri, sosyalist bir ekonominin işleyişine benzemektedir. Devletler artık büyük iktisadi buhranları hoşgörüyü karşılayamadıklarından, bazı kapitalist ekonomilerin sosyalist mekanizmaları bünyelerinde muhafaza ettikleri görülmektedir.⁷⁹ Bununla birlikte, tarih ve mekan kavramları bağlamında kapitalizm zaman zaman ve bazı bölgelerde değişime uğramış, çeşitli türlerde ve farklı anlayışlarla varlığını sürdürmüştür.

⁷⁸ A.e., p. 11.

⁷⁹ Raymond Aron, **Sanayi Toplumu**, Çev. E. Gürsoy, 2. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1997, s. 213.

1.1.2.3. Kapitalizmin Türleri

Günümüzde üç tip kapitalizm modelini birbirinden ayırtmak mümkündür. İlki, *Anglo-Amerikan modeli* kapitalizmdir. Bu model kapitalizm, piyasanın rolünü vurgulamakta ve bu nedenle kapitalizmin insan refahı üzerindeki sonuçları konusunda aşırı derecede acımasızlık eğilimi göstermektedir. İkincisi, *kıta Avrupası modeli* kapitalizmdir. Bu model vurgusunu refah devleti ve sosyal demokrasi üzerine yapmaktadır. Üçüncüsü, *Doğu Asya modeli* devlet güdümünde (state-led) kapitalizmdir. Bu model, özellikle Japonya ve Güney Kore'deki yapılar ile örneklendirilmektedir. Esasen bu tür kapitalizm modellerine hiçbir ülke mükemmel olarak uymamaktadır.⁸⁰ Bununla birlikte, farklı temel örnekleri düşünmek açısından önem arz etmektedir.

Bu tasnifin dışında, Barry'e ait bir tasnife göre; teorik olarak, temel tüketimin üstünde ve yatırıma dönüştürülebilir bir fazlalık üreten bütün sistemlerin, sahiplik tarzları ne olursa olsun, kapitalist özelliklere sahip olacaktır ve kapitalizmin; ticari kapitalizm, sanayi kapitalizmi, devlet ve refah devleti kapitalizmi⁸¹ şeklinde türleri bulunmaktadır.

Öte yandan, kapitalizmin farklı türleri olduğunu düşünenlerin⁸² aksine kimi yazarlara göre, kapitalizmin sadece “bir türü” bulunmaktadır. Devlet organizasyonları, kapitalizmin kurumsal merkezidir. Kapitalist sistemde, çoğunluk için devlet organizasyonu kişileri bireysel olarak dikkate almaksızın tahminlere dayanarak faaliyette bulunmaktadır. Kapitalist devlet, ekonomik ve politik sonuçlara ulaşmak amacıyla, bireyler ve gruplar arasında sistematik olarak ayrımcılık yapmaz. Bu bağlamda, günümüzde “kapitalist” olarak adlandırılacak ülkelerin sayısı azdır.⁸³ Bu çerçevede Weber kapitalizm türlerini, dünyevi, burjuva, rasyonel ya da modern kapitalizm gibi kavramların barındırdıkları engelleri yenmek bakımından anlamlı görmektedir. Ayırt edici farklılıkların varlığı, kapitalizmin hiçbir zaman ideal bir sistem olarak işlememesi bakımından anlamlı olarak addedilmektedir.⁸⁴ Bununla

⁸⁰ Lippit, a.g.e., p. 5.

⁸¹ Kalkan, a.g.e., s. 348.

⁸² Bkz. Sally, a.g.e., p. 16.

⁸³ Heller, a.g.e., p. 2.

⁸⁴ A.e., p. 4-5.

birlikte kapitalizmin vatandaşlık ve ifade ettiği anlamı bakımından standartlarının ne olduğu da önem arz etmektedir.⁸⁵

Bunların dışında, farklı bir kapitalizm türü olarak, 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başları arasındaki, sanayi kapitalizminin kendi devrimini yaptığı dönem, *anarşik kapitalizm* dönemi olarak adlandırılmaktadır. “Anarşik” denmesinin nedeni, kapitalist girişimcilerin faaliyetlerinin ne örgütlenmiş emek ne de devlet tarafından kontrol edilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Emek hareketli (mobil) bir durumda yeni sanayi kentlerine akın etmekte ve bu kentleri inşa etmekte iken küçük fabrika ve atölyeler, birbirleriyle yoğun bir rekabet süreci içindedirler. Sanayi kentlerinde ve civarında yolların, kanalların, tren yollarının inşa edilmesi, insanların ve ürünlerin kitlevi olarak ulaşımını mümkün kılmıştır.⁸⁶

Kapitalizmin diğer bir türü, *güdümlü (managed) kapitalizm* olarak ifade edilmektedir. Buna göre, kapitalist sistemin gelişim sürecinde bir sonraki aşama, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 1970’lerde zirveye ulaşan, rekabet ve piyasaya yönelik düzenlemelerin azaldığı, sanayi sektörünün daha organize bir hale geldiği, devletin güdüm ve kontrolünün arttığı dönemdir. Uluslararası ihtilaf da bu süreçte üzerine düşen rolü oynamıştır. Devletler, artan uluslararası rekabet karşısında ulusal ekonomilerini korumaya ve daha etkin bir yönetim gerçekleştirerek düşmanları karşısında kaynaklarını seferber etmeye başlamışlardır.⁸⁷

Yeniden piyasalaşan (remarketized) kapitalizm diğer bir türdür. Bu tür, 1980’ler ile birlikte baş göstermiştir. 1960’lardaki refah devleti, devletler ve ana kâr grupları arasındaki korporatist ilişkiler ve yaygın kamu mülkiyeti İngiliz toplumunda iyi yerleşmiş özellikler olarak yer almaktadır. Güdümlü kapitalizmin yapı ve değerleri, en azından yüz yıldır değişime uğramakta ve önceden sezilmesi mümkün bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Bu konunun kritiği, uzunca bir süre hem Sağ, hem de

⁸⁵ William A. Galston, **Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice**, UK, Cambridge University Press, 2002, p. 15.

⁸⁶ James Fulcher, **Capitalism: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press, 2004, p. 38-39.

⁸⁷ A.e., p. 41.

Sol kanatta gerçekleşmiş, ancak orta yol görüşündeki politikacılar tarafından ciddi bir şekilde sorgulanmamıştır.⁸⁸

Kapitalizmin türlerine dair en genel sınıflandırma ise, *sanayi kapitalizmi*, *ticari kapitalizm* ve *finansal kapitalizm* sınıflandırmasıdır. Kapitalizmin doğuşu ile eş zamanlı olarak başlayan sanayi kapitalizmi ile Merkantilizmle özdeş görülen ticari kapitalizm, son dönemde yerini finansal kapitalizm akımına terk etmiştir. *Finansal kapitalizm* ise bu tez çalışmasının ilgi alanı olan kredi mekanizmasının zeminini oluşturması nedeniyle son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle finansal kapitalizmin tarihi gelişimini incelemek faydalı olacaktır.

Finansal kapitalizmin özünü anlamak için, öncelikle piyasa *dalgalanmalarının*, üretken olmayan kapitalizmin spekülâtif türlerine bir temel sağladığını⁸⁹ belirtmek gerekmektedir. Finansal liberalizasyon süreci, gelişmiş ülkelerde 1970’li yıllarda başlamıştır. Sürecin ilk aşaması kapalı ulusal finansal sistemlerin dolaylı olarak uluslararası işleyişe dâhil olmasını temsil etmektedir. Aynı dönemde Bretton Woods sisteminin çökmesi neticesinde kapalı ekonomiler dalgalı kur sistemini benimsemiş ve yerel parasal politikaları belirli ölçülerde liberalize etmeye yönelmiş bulunmaktaydılar. Ancak yine de liberalizasyon sürecinin ilk aşaması oldukça yavaş ilerlemiş, dönemin sonuna kadar ABD, Kanada ve İsviçre dışında finansal liberalizasyon tamamlanamamıştır. Sermaye akışını sınırlayan en önemli mekanizma olan International Equalization Tax (IET) 1973 yılında lağvedilmiş, 1981 tarihinde “*Uluslararası Bankacılık Kolaylıkları*” (International Banking Facilities-IBFs) mevzuatı uygulamaya konulmuş, 1984 yılında Euro-marketlerde hazine tahvilleri işlem görmeye başlamıştır. Finansal piyasaların açılmasına ilişkin önemli sonuçlar doğuran bu gelişmelerde ABD son derece stratejik bir rol oynamıştır.⁹⁰

Finansal sektörde deregölasyon ve liberalizasyonun ortaya çıkışı, büyük ölçüde neo-liberal politik süreç ile eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir.⁹¹

⁸⁸ A.e., p. 47.

⁸⁹ A.e., p. 18.

⁹⁰ Tekin Akgeyik & Arif Yavuz, **Türk Bankacılık Sektöründe Yabancılaşma: Risk mi Fırsat mı?**, İstanbul, İTO Yayınları, 2008, s. 43.

⁹¹ A.e., s. 41.

Uluslararası finansal sistemin gelişimini iki ayrı dönemde ele almak mümkündür. İlk dönem, I. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar süren finansal kontrol sisteminin yaşandığı dönemdir. İkincisi dönem ise, 1970'lerden sonraki periyodu tanımlayan finansal liberalizasyona dair sistemdir. Uluslararası finansal sisteminin günümüzdeki temel parametreleri ise, finansal deregülasyon politikaları ve küreselleşme eğilimidir.⁹²

1.1.3. Liberal-Kapitalist Anlayışın Temel Konulara Dair Yaklaşım ve İdeolojisi

Liberal-kapitalist anlayış, bireycilik, akılcılık (rasyonellik), iktisadî insan (*homoeocomonicus*), özgürlük, eşitlik, doğal düzen, sınırlı devlet ve piyasa ekonomisi ve nihayetinde -bu tezle ilintili bir konu olarak- gelirin dağılımı noktalarından önemli ayırt edici özelliklere sahip bulunmaktadır.

1.1.3.1. Bireycilik, Akılcılık, Özgürlük ve Eşitlik: İktisadi İnsan Anlayışı

Liberal düşüncenin toplum ve devlet anlayışı bireye ve birey iradesine dayanmaktadır.⁹³ Smith, Spencer ve Bastiat'ta ve onların mirasçıları olan 20. yüzyıl liberal yazarlarında "birey" sosyal teorisinin odak noktasını teşkil etmektedir.⁹⁴ Bireyselcilik, bazı zamanlarda *laissez faire*'nin manası ile özdeşleştirilmekte, bazı zamanlarda ise kişisel sorumluluğu⁹⁵ ifade eden bir deyim olarak kullanılmaktadır.

Liberalizmde bireye toplumdan veya diğer kollektif bütünlerden daha fazla ahlaki değer atfedilir. Bunun nedeni, bireylerin toplumdan önce var olmuş olmaları ve dolayısıyla bireyin haklarının da toplumdan önce var olmasıdır. Bu fikir tabîî haklar anlayışının temelinde yatmaktadır.⁹⁶

Bundan dolayı, liberalist zihniyette en yüce ve nihai amaç bireyin kendisidir. Bireyin varlık sebebi, bizatihi kendisi olup nihai otorite ve referans yine bireydir. Liberal bir

⁹² A.e., s. 39.

⁹³ Ayferi Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1977, s. 3.

⁹⁴ Yayla, **a.g.e.**, s. 137.

⁹⁵ A.e., s. 138.

⁹⁶ A.e., s. 138-139.

düşünür olan Isaiah Berlin (1905-1997), bireyin kendi doğallarının yaratıcısı, kendi değerlerinin referansı ve kendi iyiliklerinin mihengi olarak algılandığına vurgu yapmaktadır. Akıl ve vicdan dışında birey için bağlayıcı bir durum söz konusu edilmemektedir.⁹⁷

Bu yönüyle liberal bireyseller, farklı düşüncelere sahiptirler ancak, bireylerin toplumdan önce geldiği hususuna bağlıdırlar. Bu, tüm ahlaki zorunlulukların ve sosyal anlaşmaların bireysel gerekçelere dayandırılması anlamına gelmektedir. Ancak evrensel bir ahlak mefhumunun gerekliliği de tartışılmaktadır. Bu ahlak mefhumu, her bir bireye ayrı ayrı değil, tüm bireylere yönelik olmalıdır. Ahlak mefhumunda aranan özellik ise, tüm bireylerce kabul edilebilecek bir ahlaki dayanağın oluşturulmasıdır. Buradan tüm liberallerin bireyci olmadıkları açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle, ahlaki gereklilikleri genel sosyal refaha dayandıran liberaller, bireylerin topluma karşı normatif özgürlüğünü tanımamaktadırlar. Bu nedenle Mill ve Sidgwick gibi bireysel özgürlüğe vurgu yapan ancak bireysel özgürlüğün değerini genel faydadan türeten faydacılar liberal olmalarına karşı bireyci değillerdir.⁹⁸

Günümüze gelindiğinde Anglo-Amerikan liberal düşünce sisteminde iki farklı tutum söz konusudur. Bireycilikten hareket ederek, liberalizmi farklı dünya görüşleri olan bireyler arasında tarafsızlaştırıcı (nötrale edici) bir doktrin olarak görenler *nötralist (neutralist) liberaller* olarak adlandırılmaktadır. Bu düşünürler, modern dünyada kapsayıcı bir ahlaki zemine sahip olunmadığı için en kabul edilebilir doktrinin, farklı bireylerin çeşitli dünya görüşlerine tarafsız yaklaşabilecek olan liberal doktrin olduğunu savunmaktadırlar. *Komünteryenler (communitarian)* olarak anılan liberal düşünürler ise, bu yaklaşımı tutarsız bulmakta ve liberalizmi liberal değerlerin paylaşıldığı belirli bir toplumla ilişkilendirerek tanımlamayı tercih etmektedirler. Bireyseli yaklaşımı reddeden Komünteryen liberaller, iyi ve kötünün bireysel olmayıp toplumsal ilişkiler sonucunda⁹⁹ belirlendiğini savunmaktadırlar.

⁹⁷ Ömer Çaha, “Liberalizmin Temel İlkeleri,” **Yeni Türkiye Liberalizm Özel Sayısı**, Sayı 25, 1999, s. 41.

⁹⁸ Alisa L. Carse, “The Liberal Individual: A Metaphysical or Moral Embarrassment?,” **Noûs**, Vol. 28, No. 2, 1994, p. 185.

⁹⁹ Osman Baş, “John Rawls’un Hukuk Felsefesi ve Adalet Anlayışı,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2002, s. 50.

Bireycilik kavramının zıttı olan kavram “*altruizm*” (*diğererkâmlık*) kavramıdır. Alturizm bireyin kendisinden ziyade aile, arkadaş, sınıf, halk, devlet gibi diğer varlıkların menfaatlerini gözetmesini savunan bir anlayıştır. Modern devletlerde alturizm; ortak fayda, genel iyi gibi kavramlarla kişisel çıkarın yerine koyulmaktadır. Alturizmin en uç uygulaması, faşist ve sosyalist devletlerde kendini göstermektedir. Bireyin değil ırkın iyiliği ya da haklarını merkeze alan faşizm ve yine benzer şekilde bireyin değil işçi sınıfının kurtuluş ve iyiliğini gözetten sosyalizm bu tutumlarıyla ortak bir noktada yer almaktadırlar. Sosyalizmde bireysel hak ve tutumlar devrim hareketi içinde önemlerini yitirmektedir. Bu durumda bir kişi veya bir grup tarafından yönetilmiş ve milyonlarca insanın mağduriyeti söz konusudur. Çoğunluğun faydasının bir aldatmacadan ibaret olduğunu düşünen bazı liberaller ise, ortak fayda adına bir kişinin hakkını ihlal etmenin ortada hiçbir hak bırakmayacağını düşünmektedirler.¹⁰⁰

Liberal-kapitalist anlayışta hâkim olan unsurlardan biri de akılcılık (*rasyonellik*) düşüncesidir. Kârlılığa ve faydaya ulaşmak için kullanılan bütün araçların akılcı olması gerekmektedir.¹⁰¹ Bu yönüyle akılcılık bireyden ayrılmaz bir parçadır ve homoeconomicus’un da temelidir.

Doğuştan özgür, eşit ve akıl sahibi olan bireye anlamını veren toplum değildir; aksine toplumun temelinde birey yer almaktadır. Ne toplum ne devlet ne de siyasi iktidarlar insan aklı dışında, insanlık ötesinde herhangi bir kaynağa dayandırılmaz. Aklı öne çıkaran bu anlayış, toplumu ve devleti Tanrı yarattığı kabul eden görüşlerin karşısında yer alarak¹⁰² ikilik meydana getirmektedir.

Homoeconomicus (*iktisadi adam*) kavramını ortaya atan ilk düşünür, A. Smith’dir. Kendi iktisadi çıkarlarına bağlı olan homoeconomicus, en az çalışmayla en fazla serveti elde etme gayreti içindedir. Dolayısıyla alıcı olarak en ucuz, satıcı olarak da en pahalı pazarı tercih etmektedir.¹⁰³

¹⁰⁰ Kalkan, **a.g.e.**, s. 350.

¹⁰¹ Kuvvet Lordoğlu, **Kapitalizm**, İstanbul, BDS Yayınları, 1996, s. 11.

¹⁰² Cemal Bali Akal vd., **İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, 2003, s. 13.

¹⁰³ Rona Turanlı, **İktisadi Düşünce Tarihi**, 4. bs., İstanbul, Bilim Teknik Kitabevi, 2008, s. 66.

Buna göre liberal zihniyette insandaki esas belirleyici unsur çıkarlarını artırma psikolojisidir.¹⁰⁴ Bireylerin rasyonel davranışları neticesinde faydalarını ve özel çıkarlarını maksimize edecek tercihlerde bulunacakları kabul edilmektedir.¹⁰⁵ Bireyin sahip olduğu rasyonel davranma yeteneği ile maliyetleri en aza indirgeyip kazançları (ücret, rant, kâr, faiz) en fazlaya çıkarma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Bu tercihlerde bir homoeconomicus motifi hâkimdir.¹⁰⁷ Homoeconomicus anlayışının, ekonomik faaliyetlere dinamizm getirdiği; bireyi, bu şekilde davranmaya yönelten ve birey ile toplumun çıkarlarını uyumlaştıran olayın ise rekabet olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸ Yine bu anlayışa göre, kazanç sosyal bir ödül, iflas ise hak edilmiş bir cezadır. Hem zenginlik, hem de yoksulluk, iktisadi yasalara uygun¹⁰⁹ durumlara işaret etmektedir.

Bireyciliğin özünü teşkil ettiği homoeconomicus insan varsayımı, toplumdan ve toplumsal değerlerden bağımsız soyut bir insan tipini resmeder. Liberal felsefenin ekonomi teorisi, piyasa tarafsızlığı ve değer yansızlığı düşüncesi ile her türlü ahlaki sorgulamayı analiz dışına itmektedir.¹¹⁰ Bireyin doğasına yönelik bencil ve hedonist varsayımlar, insanın geleceğe dönük ve hedefe kilitlenen¹¹¹ bir varlık olduğunun altını çizmektedir.

Smith, *Wealth of Nations*'da homoeconomicus'u tanımlarken, *Moral Sentiments*'te basiret ve erdem sahibi insanı tanımlamakta, ancak bu iki insan tipinin birbirinin karşıtı olduğunu düşünmemektedir. Smith'in insanın birbirini tamamlayan iki yönü olarak gördüğü "homoeconomicus" ve "erdemli insan", toplumu geliştirmeye çalışan bireyler olarak ortak bir amaca hizmet etrafında birleşmişlerdir. Ancak her iki kitap arasındaki ilişki çeşitli düşünürlerce sürekli sorgulanmıştır. Bazı düşünürler; Smith'in ahlak anlayışındaki kişisel çıkarları sınırlandırma eğilimine rağmen ekonomiye dair düşüncelerinde kişisel çıkarlara daha fazla önem vermesini tutarsızlık olarak değerlendirmişlerdir. Athol Fitzgibbons ise Smith'in ekonomik büyümenin temeline ahlakı koyduğunu ileri sürmektedir. Bu konudaki farklı

¹⁰⁴ Seker, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁰⁵ Aktan, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰⁶ Berktaş, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁰⁷ Aktan, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰⁸ Sami Güven, **Sosyal Politikanın Temelleri**, 3. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2001, s. 51.

¹⁰⁹ Göze, **a.g.e.**, s. 18.

¹¹⁰ Seker, **a.g.e.**, s. 118.

¹¹¹ Berktaş, **a.g.e.**, s. 61.

yaklaşımlar göz önüne alındığında, Smith'in hem ahlakın hem de ekonominin temellerini insan duygularında aradığı görünmektedir. Nitekim bazı düşünürlere göre, *Wealth of Nations, Moral Sentiments*'in ekonomideki mantıksal uzantısı konumundadır.¹¹²

Homoeconomicus, rasyonalizm ve faydacılık ekseninde bireye dair bir tanımlama yapmak gerekirse; liberal zihniyette bireyi; kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilecek bir “homoeconomicus”, doğruyu ve gerçeği bulup ayırt edebilecek bir “rasyonel insan”, siyasal, sosyal eylemleri kendi çıkarlarına hizmet ettirebilecek doğrultuda kullanma kabiliyetine sahip bir “faydacı insan” olarak çeşitli yönleriyle vurgulamak gerekmektedir.¹¹³ Faydanın ne olduğu sorgulandığında ise, insana haz veren şeylerin faydalı, acı verenlerin ise zararlı olduğu düşünülmektedir. Maddeci hedonist bir yaklaşım olan bu klasik faydacılığa manevi haz vericileri de fayda kavramına dahil etme çabalarına kalkışan kişi Mill'dir. Ancak bu çabalara rağmen, yerleşik iktisat analizlerinde fayda, ölçülebilir veya en azında sıralanabilir olarak yine maddi boyutuyla ele alınmaktadır. Veblen'ci analizlerde göteriş amaçlı tüketim davranışlarının analize dahil edilmesi ise, kısmen Mill'ci manevi haz yaklaşımının teori içine girdiğinin¹¹⁴ bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Liberalizmin “olmazsa olmaz” ilkelerinden birisi de özgürlüktür.¹¹⁵ Liberal zihniyette, özgürlüğün öznesini insan aklı temsil etmektedir.¹¹⁶ Pozitif ve negatif özgürlüğün sistematik olarak ayrışması İngiliz filozofu T. H. Green ile başlamış ve günümüze kadar gelmiştir.¹¹⁷ Klasik liberalizm, bireysel özgürlüğü negatif olarak tanımlamaktadır.¹¹⁸ Liberalizmdeki bireyin baskı ve zorlama altında kalmaksızın istediğini yapması ve istediği gibi davranabilmesine yönelik anlayış “*negatif özgürlük*” olarak da adlandırılmaktadır. Bireylerin eylem ve davranışlarında tamamen bir serbestiyetin sağlanması, “pür özgürlük” anlamına gelmektedir ve pür özgürlük özü gereği başkalarının özgürlüğünü zedeleyebilmektedir.¹¹⁹ Bu noktada bireylerin diğer özgür bireylere zarar vermesini önlemek için uluslararası düzeyde

¹¹² Başdemir, **a.g.e.**, s. 35-36.

¹¹³ Çetin, **a.g.e.**, s. 222.

¹¹⁴ Seker, **a.g.e.**, s. 95.

¹¹⁵ Aktan, **a.g.e.**, s. 14.

¹¹⁶ Çetin, **a.g.e.**, s. 225-226.

¹¹⁷ Yayla, **a.g.e.**, s. 150.

¹¹⁸ Sally, **a.g.e.**, p. 17.

¹¹⁹ Aktan, **a.g.e.**, s. 14.

kabul edilmiş yasaklar tüm toplum için daha üstün sonuçlar üretebilmektedir.¹²⁰ Dolayısıyla engelleme, kısıtlama ya da sınırlamaların yokluğunu¹²¹ ifade eden negatif özgürlüğün esası, bireyin dışarıdan gelen bir zorlama altında kalmaksızın davranabilmesidir. Birey, davranışlarına, diğerleri tarafından müdahale edilmediği sürece ve müdahaleye maruz kalmadığı alan ölçüsünde özgür olarak algılanmaktadır.¹²² Kişinin kendi hayatını kontrol edecek ve temel amaçlarını gerçekleştirecek şekilde hareket etme olanağı ise *pozitif özgürlüğü* tanımlamaktadır. Negatif özgürlük genellikle bireylere atfen, pozitif özgürlük ise kollektif yapılara veya bu kollektif yapıların üyeleri olarak kabul edilen bireylere atfen¹²³ kullanılan kavramlardır.

Isaiah Berlin, liberalizmi belirli bir özgürlük anlayışının teorik ve pratiği olarak karakterize etmektedir.¹²⁴ Berlin'e göre, negatif özgürlük, seçim ve hareket fırsatlarına yönelik engellerin yokluğu, pozitif özgürlük ise kabiliyet, güç ve fırsatları değerlendirmenin garantisidir. Bu ayırım özgürlük kavramına yönelik muhafazakârlar (negatif) ve liberaller (pozitif) arasındaki mesafeyi açıklaması bakımından önemlidir.¹²⁵ Berlin, "pozitif özgürlük" anlayışı hakkında endişelere sahiptir. Bu endişe, kendine hâkim olma kavramı ve ikili benlik anlayışının sonucudur. Buna göre, benliğin geçici ve irrasyonel tutkuların kaynağı olan alt ben'in rasyonel, hakiki ve uzun vadeli amaçların temsil ettiği üst ben'in emrinde olması¹²⁶ bireysel özgürlüğün sağlanması açısından zaruridir.

Özgürlüğü liberal düşünce ile birlikte ele alan düşünürlerden Hayek, bütün eserlerinde, klasik liberalizmi bir özgürlük teorisi olarak sistematize etmektedir. Mises, özgürlüğün ne olduğunu ve hangi koşullarda var olabileceğini açıklamakta; Milton Friedman ise özgürlüğü liberalizmin şartı saymaktadır. Klasik liberal

¹²⁰ Lawrence J. Connin, "Hayek, Liberalism and Social Knowledge," **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 23, No. 2, 1990, p. 297.

¹²¹ İnce, **a.g.e.**, s. 18.

¹²² Yayla, **a.g.e.**, s. 149.

¹²³ İnce, **a.g.e.**, s. 18.

¹²⁴ Yayla, **a.g.e.**, s. 148.

¹²⁵ Yuichi Shionoya, **Economy and Morality: The Philosophy of the Welfare State**, UK, Edward Elgar Publishing, 2005, p. 84.

¹²⁶ Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 2. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s. 23.

yazarlardan Ayn Rand, David Friedman, Robert Nozick, Murray Rothbard'ın eserlerinde de özgürlüğün vazgeçilmezliği vurgulanmaktadır.¹²⁷

Öte yandan bireycilik ile özgürlük arasındaki bağlantı son derece sağlamdır. Bireyin hiç kimsenin müdahale edemeyeceği özel hayat alanına devletin de müdahale etmesi hoş görülmemektedir. Devletin hareket alanını sınırlandıran bu anlayış ile bireycilikten sınırlı devlet ilkesine varılmış olmaktadır.¹²⁸

Özgürlük düşüncesinin altında, bireyin kendi aklı ile bir forma kavuşturduğu düşüncelerin sorgulanmamasına dair özgürlük yer almaktadır. Fakat düşünce özgürlüğü, düşünce alışverişi özgürlüğü olmaksızın pek bir faydaya sahip bulunmamaktadır. Düşünceler sosyal bir ürün olarak görülmeye başlandığından beri, düşünce özgürlüğünün ifade özgürlüğüne, ifade özgürlüğünün yazı ve basım özgürlüğüne ve barışçıl bir çerçeveye doğru yol alması beklenmektedir.¹²⁹ Liberaller bir şeyi yapmak için “özgür olma” ile bir şeyi yapmaya “muktedir olma” kavramları arasında bir ayrım yapmaktadırlar. Bu ayrıma göre, özgür olmak kısıtlanmamış demektir. Ancak muktedir olmak demek bir şeyi yapma gücüne (mali olarak vb.) sahip olmak anlamını taşımaktadır. Muktedir olmak, özgürlük ile değil, özgürlüğü değerli kılan şartlarla ilişkilidir.¹³⁰

Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da özgürlüğün bir türünün *ekonomik özgürlük* olduğudur. Bu kavramla yalnızca ekonomik girişim yapabilme özgürlüğü değil üreticilerin, satıcıların işlerini istediği gibi düzenlemeleri, alıcıların da dilediği mal ya da hizmeti dilediği yerden almalarıdır. Ekonomik özgürlük aynı zamanda, ekonomik faaliyetlerin herkese açık olması, çalışma ve iş hayatına dair sınırlamaların bulunmaması¹³¹ gibi birtakım öğeleri de içermektedir.

¹²⁷ Yayla, **a.g.e.**, s. 148.

¹²⁸ **A.e.**, s. 147.

¹²⁹ L. T. Hobhouse, **Liberalism**, UK, Oxford University Press, 1944, p. 9.

¹³⁰ Norman Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, 2. bs., Çev. Mustafa Erdoğan & Yusuf Şahin, Ankara, Liberte Yayınları, 2004, s. 221.

¹³¹ Çetin, **a.g.e.**, s. 226.

Bir diğerk özgürlük türü olan *politik özgürlük* ise ekonomik özgürlükten ayrılamaz bir parçadır. Politik özgürlük sadece üretim araçlarının özel mülkiyete tabi olduğu yerlerde mevcuttur.¹³²

Özgürlüğün sosyal ahlakı, kesin olarak doğa, güç ve kısıtlamalar arasındaki mesafeler ile ilişkilendirilmektedir. Temel haklar ve dağılım ahlakının idrakı için, temel kavramsal mesafelerin anlaşılması önem taşımaktadır. *İmkâna dayalı özgürlük (means-freedom)*, imkânlarla ulaşılabilirlik anlamına gelmektedir. *Davranış özgürlüğü, (act-freedom)* davranışlar arasındaki etkileşim ile ilişkilidir. *Amaç özgürlüğü (aim-freedom)* ise niyet edilen amaç ile ilgilidir. Örneğin, iş aletleri ve bireysel kapasitesi (imkân) ile gelir elde etmek (ya da tüketmek veya tatmin duymak) için özgürce çalışan (davranış) bir insan düşünelim. Bu bireyin çalışma hakkına yönelik herhangi bir kısıtlama kişinin davranış özgürlüğünün, gelir vergisi amaç özgürlüğünün, mülkiyetine sahip olduğu üretim araçları ve kapasitesi ise imkânlarının belirleyicisi olmaktadır. Bu ihtimallerin sahasının genişliği, yukarıda sayılan üç tür özgürlüğün sonuçları ile ilişkilidir. *Süreç özgürlüğü (process-freedom)* ise, davranış ve amaç özgürlüğünün toplamı¹³³ olarak tanımlanmaktadır.

Özgürlüğün limitlerini çizmek hem teori de hem de uygulamada kolay değildir. Bu konuya yönelik tartışmalar eninde sonunda ortak olarak kabul edilebilir bir anlaşmayı içermek zorundadır.¹³⁴

Birey özgürlüğünün yansıdığı bir kavram da *hoşgörü (tolerance)* kavramıdır. Liberal vatandaşların alışkanlıkları arsında en şerefli, en saygı duyulur unsur olan hoşgörü, liberal zihniyetin erdemli bir yönünü yansıtmaktadır.¹³⁵ Sol kanattan hoşgörünün, özgür insanların “etkisi genişletilmiş ve liberal” bir politikası olmadığı, fakat dar ve hatta baskıcı bir politika olduğu söylenmektedir. Sağ kanattan ise, hoşgörünün rastgele ve ahlaksız kişilerin aşırı düşkünlük politikası olduğuna yönelik muhtelif yorumlar yapılmaktadır.¹³⁶ Hoşgörünün garanti edildiği liberal toplumlarda, hoşgörüden daha fazlasını istemeyerek bireyler onurlandırılmış olmaktadır. Ayrıca

¹³² Yayla, **a.g.e.**, s. 165.

¹³³ Serge-Christophe Kolm, **Macrojustice: The Political Economy of Fairness**, UK, Cambridge University Press, 2005, p. 55.

¹³⁴ Hobhouse, **a.g.e.**, p. 9.

¹³⁵ Steven Kautz, “Liberalism and the Idea of Toleration,” **American Journal of Political Science**, Vol. 37, No. 2, 1993, p. 610.

¹³⁶ **A.e.**, p. 610-611.

liberal bireycilerin toplumun makul isteklerine saygı duymasının önü açılmış olmakta,¹³⁷ barışçıl bir tutum sergilenmektedir.

Liberal zihniyetin eşitlik anlayışı, herkesi aynı olarak görmeye değil, tüm insanların “eşit ahlaki değerlere” sahip olmasına tekabül etmektedir. Hiç kimse, “doğal olarak” bir başkasına bağımlı değildir ve eşitlik, sosyalistlerin ya da sosyal liberallerin savunduğu sonuç eşitliğini kapsamamaktadır.¹³⁸

Ancak eşitlikçi özgürlük anlayışında sosyal çıktılar olabilmektedir. Bunlardan biri, bireysel tercihlerin sonucunda her bir bireyin bir diğerine “eşitlik”leri çerçevesinde saygı duymasıdır. Bu prensip, her normal yetişkinin kendisi için en doğru kararı verebilme kapasitesine sahip olduğu görüşünü desteklemedikçe bir anlam ifade etmemektedir. Bu inanış, bazı insanların diğerlerinden daha zeki olduğu ve daha ustaca seçimler yapabilecekleri kabulü ile mükemmel bir şekilde uyumaktadır.¹³⁹

Öte yandan liberal zihniyette sosyal ve ekonomik koşulların yarattığı eşitsizliklerin, yasalara dayanan ayrıcalıklar ortadan kaldırıldıktan sonra, yani yasal eşitlik sağlandığında, kendiliğinden ortadan kalkacağına inanılmaktadır. Fakat bu gerçekleşse dahi, insanların ve toplumların mutluluğa ulaşamadıkları ve eşitlik isteklerinin yenilerinin ortaya çıktığı görülecektir.¹⁴⁰ Ayrıca bireylerin başlangıç noktalarındaki farklılıklar, yarışın sonucunu etkilemektedir. Yasal eşitliğe dayanan ilkeler; şans, fırsat ve olanak eşitliği sağlamakta¹⁴¹ son derece aciz kalmaktadır.

1.1.3.2. Doğal Düzen, Piyasa ve Devlet Anlayışı

Hume, doğal (kendiliğinden) düzen fikrinin ilk savunucusudur.¹⁴² Doğal düzen anlayışı fizyokratlar tarafından “laissez-faire, laissez-passer” (bırakınız yapsınlar, bırakmız geçsinler) sloganı ile savunulmasından sonra liberalizmin gelişimi ile birlikte doğal düzen anlayışında değişimler gerçekleşmiş, aynı anlayışı Adam Smith, fizyokratlarınki gibi tanrısal olarak değil, bireysel çıkarlarla (görünmez el) açıklamıştır. Bastiat’ın “doğal ahenk düzeni”, Hayek’in “spontan (kendiliğinden)

¹³⁷ A.e., p. 612-613.

¹³⁸ Berktaş, a.g.e., s. 51.

¹³⁹ Charvet & Kaczynska-Nay, a.g.e., p. 5-6.

¹⁴⁰ Göze, a.g.e., s. 12-13.

¹⁴¹ A.e., s. 37.

¹⁴² Çetin, a.g.e., s. 226-227.

düzen” anlayışlarının özünde de aynı doğal düzen yaklaşımı hâkimdir.¹⁴³ Laissez-faire anlayışı, serbest piyasa ve doğal düzenin şekillendirdiği devlet politikası için bir çerçevedir.¹⁴⁴

Hayek’e göre düzen, *spontane düzenler* ve *organizasyonlar* olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Spontane düzende soyut, genel, herkese eşit olarak uygulanan ve hizmet alanının çok geniş olması nedeniyle amaçsız olarak nitelenebilecek yasalar geçerlidir. Organizasyonlar ise somut, belirli amaçlara hizmet eden ve emir türü yasalarla kurulan oluşumlardır. Liberal zihniyetteki piyasa düzeni ise çeşitli organizasyonların aralarındaki bağları içeren ve hiçbir somut amaca yönelik olmayan¹⁴⁵ özellikleriyle spontane bir düzendir.

Doğal düzen, bireylerin kendi amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken farkında olmadan kendi amaç ve niyetlerini aşan bir bütüne hizmet etmeleri olarak da tanımlanmaktadır. Bu anlamıyla doğal düzen, bilerek ve isteyerek tasarlanan “gizli düzen” veya “gizli el”den farklı bir anlama sahiptir. Liberaller, sosyal hayatın ve piyasa koşullarının işleyiş kuralları ile bireylerin tercihlerinin zımnî bir uyum içinde olduğunu, aksi takdirde müdahalelerin üretim araçlarına ve süreçlerine zarar vereceğini, kayırmacılığın ortaya çıkacağını ve hürriyetlerin sınırlanarak adaletin tesis edilemeyeceğini düşünmektedirler.¹⁴⁶

Bireycilik anlayışının devamı olarak; üretici, kiracı ya da tüketici olarak bireylerin aldıkları kararlar ve uyguladıkları davranışlar, ekonomik ve siyasal hayata yön verecek ve düzen kendiliğinden sağlanacaktır. Böylece hiç kimse tarafından yönetilmeyen, ancak herkes tarafından yönetilen¹⁴⁷ bir düzen meydana gelecektir.

Liberal-kapitalist anlayış; ölçülebilir yasal bir sistem, devlet idaresi ve politik temsil başlıkları altında sosyal bir düzeni içermektedir.¹⁴⁸ Sınıf menfaatleri karşısında devletin tarafsız olup olmadığı önemlidir. Buna göre devlet, iktisadi bakımdan güçlü

¹⁴³ Aktan, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁴⁴ Anna Yeatman, “Social Policy, Freedom and Individuality,” **Australian Journal of Public Administration**, Vol. 63, No. 4, December 2004, p. 80.

¹⁴⁵ Ruhdan Yumer, “Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi,” **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 163.

¹⁴⁶ Başdemir, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁴⁷ Göze, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁴⁸ Heller, **a.g.e.**, p. 15.

hâkim sınıfların ortak ve uzun vadeli çıkarlarını korumakla görevli bir kurumdur.¹⁴⁹ Öyle ki liberal zihniyette bireyin özgürlüğüne yönelebilecek en büyük tehdit devlettir. Bu sebeple devletin, bireylerin özgürlüklerini hiçe sayan bir despot olmaması öngörülmektedir. Bunun yolu olarak da devletin birey için var olduğuna inanmak ve devleti sınırlamak gerektiği ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Böylece, bireysel özgürlüğün geniş ölçüde kabul gördüğü yerde, devlet faaliyetinin sınırlarının küçüleceği düşünülmektedir.¹⁵¹

Başka bir ifadeyle bireyler, toplumsal sözleşmeler vasıtası ile yetkilerini siyasi güce yani devlete devretmişlerdir. Devredilen yetki doğal hakları çiğneyenleri cezalandırma ile sınırlı kalmış, bu yetki dışındaki tüm doğal hakları (özgürlük, eşitlik, güvenlik ve mülkiyet) kendilerinde saklı tutmuşlardır. Buna göre devlet, bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahale edemez ve bunları çiğneyemez. Aksi takdirde devlet, varlık sebebine aykırı davranmış olmaktadır.¹⁵² Dolayısıyla liberalizmde devlet anlayışı sınırlı devlet anlayışıdır. Kısacası, liberal zihniyet, özgürlüğü bir şey yapmaya zorlanmamak olarak gördüğünden,¹⁵³ bu anlayışın doğal uzantısı olan “sınırlı devlet” ve “serbest pazar” ilkelerini benimsemiştir.

Bu noktada Smith’den Hayek’e kadar, pek çok liberal düşünür, boyut ve ölçüleri değişmekle birlikte, devlete görevler yüklemişlerdir. Fakat söz konusu düşünürlerin devletin yokluğunu savunan “anarşist” düşünürler olduklarını söylemek mümkün değildir. Devletçiliğe ve kollektivizme en keskin eleştirileri yönelten Ayn Rand ile klâsik liberalizmin “minimal devlet” anlayışında kendince olumsuz yanlar görerek “ultra-minimal devlet” teorisi geliştirmeye çalışan Robert Nozick dahi devletin bazı “meşru” fonksiyonlar üstlenmesinin gerektiğini kabul etmektedirler. Burada vurgulanan bireyin özgür hareket alanının olabildiğince geniş tutulması, buna mukabil devletin en geniş ölçüde sınırlanmasıdır.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı: Kapitalist Sistemde, Türkiye’de, Sosyalist Sistemde**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969, s. 17.

¹⁵⁰ Çetin, **a.g.e.**, s. 224.

¹⁵¹ Kalkan, **a.g.e.**, s. 349.

¹⁵² Akal vd., **a.g.e.**, s. 13.

¹⁵³ M. Hanifi Macit, “John Rawls’da Siyasal Liberalizmin Yeniden İnşası,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE), Erzurum, 2009, s. 59.

¹⁵⁴ Yayla, **a.g.e.**, s. 176-177.

İktisadi sistemler, devletin görevinin ne olduğu ya da ne olması gerektiği sorularına farklı cevaplar vermektedirler. *Paternalizm*, baba devlet anlayışı olarak tanımlanabilir ve görevleri konusunda sübjektiflik söz konusudur. Liberalizm paternalizme karşıdır.¹⁵⁵ Liberal devlet anlayışı, müdahaleci devlet ve paternalist devlet anlayışının karşısında olan sınırlı ve sorumlu devlet yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Liberteryenler hariç¹⁵⁶ olmak üzere liberal düşünürler, adalet, iç ve dış güvenlik (savunma) hizmetlerini üstlenmesini,¹⁵⁷ bunların dışında kalan kamusal, yarı kamusal ve özel mal ve hizmetlerin üretiminin piyasa ekonomisine bırakılmasını savunmaktadırlar. Bu devlet anlayışı “koruyucu devlet”, “gece bekçisi devlet”, “jandarma devlet”, “tarafsız devlet” gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Sınırlı ve sorumlu devlet anlayışında, küçükler ve akıl hastaları gibi kimseler dışındaki toplum üyeleri için devletin *yeniden dağıtıcı politikalar* uygulamasına karşı çıkılmaktadır.¹⁵⁸ Bu yöndeki en kuvvetli karşıtlık, Hayek tarafından sosyal adalet yaklaşımlarına yapılmaktadır. Ona göre, sosyal adalet bir seraptan ibaret,¹⁵⁹ içi boş bir kavramdır.¹⁶⁰

Bu anlamda liberal devlet anlayışında birey, başlı başına bir değer ve devletin amacıdır. Bu anlayış, bireyi hiçbir zaman devletin emrinde ve hizmetinde bir araç olarak görmemektedir. Bilakis, devletin tek amacı birey ve bireyin mutluluğunun gerçekleştirilmesidir. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin ikinci maddesi bu anlayışın özünü yansıtmaktadır. Buna göre; “*tüm siyasal toplulukların amacı, insanın doğal ve zaman aşımı ile kaybedilmeyen haklarının korunmasıdır.*” 1793 Bildirisi’nin birinci maddesi de aynı anlayışı yansıtmaktadır:

*“Toplulun amacı ortak mutluluğu gerçekleştirmektir, yönetimlerin kuruluş ve varlık nedeni de insanın doğal, zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarından yararlanmasını sağlamaktır.”*¹⁶¹

¹⁵⁵ Aktan, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 15.

¹⁵⁷ Bunların başında Adam Smith gelmektedir. Bkz. Sharon K. Vaughan, **Poverty, Justice, and Western Political Thought**, UK, Lexington Books, 2009, p. 84.

¹⁵⁸ Aktan, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁵⁹ Friedrich A. Hayek, “Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri,” (Çev. Atilla Yayla) **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 180.

¹⁶⁰ Friedrich A. Hayek, **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük II: Sosyal Adalet Serabı**, Çev. Mustafa Erdoğan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s. 16.

¹⁶¹ Göze, **a.g.e.**, s. 5.

Dolayısıyla devletin faaliyet alanının en geniş sınırını piyasa düzeni oluşturmaktadır. Vatandaşların karşılanamayan bazı ihtiyaçlarının (tekelci olmamak kaydıyla, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi) devletçe karşılanmasını uygun gören neo-liberal iktisatçıların bazıları, devletin bu sınırın ötesine geçerek *yeniden dağıtıcı politikalar* izlemesinin meşru olmadığı kanaatindedirler.¹⁶² Özgürlüğe en büyük tehdidin devletten kaynaklandığını söyleyen klasik liberallere göre de piyasa bizatihi adildir, devlet (yeniden) dağıtımçı adalet siyaseti izlememeli, zenginden alıp fakire veren bir figür çizmemelidir.¹⁶³ Örneğin Nozick, devletin başkalarının refahını sağlamak için yeniden dağıtım görevi üstlenmesine karşı çıkmakta,¹⁶⁴ dağıtımçı adalet değil de hak olarak¹⁶⁵ adaletle işaret etmektedir.

Dolayısıyla liberalizm, devletin zorlayıcı gücünü uygun görmemektedir, ancak bu gücü red de edememektedir.¹⁶⁶ Liberallerin bakış açısından, devletin görevleri yalnızca yaşantı, sağlık, özgürlük ve mülkiyet haklarının saldırılara karşı muhafazasından ibarettir.¹⁶⁷ Zaten Hayek için tarihsel olarak devlete biçilen roller abartılıdır.¹⁶⁸

Burada tarafsızlık ilkesi dikkat çekmektedir. Liberalizmin *tarafsızlık* ilkesine (nötrlük) her zaman ve her yerde bağlı olması bir gerekliliktir. Bununla birlikte, toplumda varolan kültür ve devlet arasındaki ilişki, “tarafsızlığı” bireyler için uygun bir hale getirmektedir. Bu ilişkinin katı yönleri tarafsızlığın uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Üzerine düşünülmesi gereken konulardan biri de, *liberal tarafsızlık* (*liberal neutrality*)dır. Bir ülke birden fazla kültürü içerdiğinde liberal tarafsızlığın nasıl sağlanacağı önemli bir konudur. Uygulamadaki örneklerle bakıldığında, liberal

¹⁶² Erdoğan, a.g.e., s. 26.

¹⁶³ Selçuk Erincik, “John Rawls’un Siyasal Liberalizmde Din-Toplum İlişkisi,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, SBE), Ankara, 2008, s. 11.

¹⁶⁴ Allen Buchanan & Deborah Mathieu, “Philosophy and Justice,” **Justice: Views from the Social Sciences**, Eds. Ronald L. Cohen, New York, Plenum Press, 1986, p. 35.

¹⁶⁵ Ron Replogle, “Natural Rights and Distributive Justice: Nozick and the Classical Contractarians,” **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 17, No. 1, 1984, p. 68.

¹⁶⁶ Ludwig von Mises, **Liberalism: In The Classical Tradition**, Translated by Ralph Raico, 3rd Eds., USA, Cobden Press & The Foundation for Economic Education, 1985, p. 58.

¹⁶⁷ Mises, a.g.e., p. 52.

¹⁶⁸ Friedrich A. Hayek, **Collected Works-I: The Fatal Conceit (The Errors of Socialism)**, 4th Ed., Eds. W. W. Bartley, London, Routledge, 1988, p.44.

demokrasilerin çoğunun birden fazla kültürel cemiyete sahip olduğu fark edilmektedir.¹⁶⁹

Devletin müdahalesi ise belirli çerçevelerde olabilmektedir. Liberal kamusal kuruluşlar birey ve grupların faaliyetlerini şu dört nedenden dolayı sınırlayabilmektedir: İlk olarak, eşgüdüm sorunlarını ve farklı yasal faaliyetler arasındaki ihtilafları azaltmak ve ihtilaftan kaçınılamadığı durumlarda hüküm vermek sebebiyle bazı sınırlamalar gerçekleştirilmektedir. Sınırlamaların ikinci nedeni, cezayı gerektiren suç işleyenlerin bir diğer bireye zarar vermesini engellemek amacına yöneliktir. Üçüncü olarak, meşru ve gayrimeşru yaşam şekilleri arasındaki sınırın korunması amacıyla sınırlamalara gidilmektedir. Son olarak, (kültürel ve medeni şartları da içeren) koşulları güvenli kılmak, kamu kuruluşları tarafından zaman zaman desteklenmesine ihtiyaç duyulan sınırlamalardır.¹⁷⁰

Piyasa, insanların kendi üretmedikleri ihtiyaçlarını karşılamaları bakımından ihtiyaç duydukları yerlerdir. Piyasalar artık alıcı ve satıcıların değişim yaptıkları her yeri ifade etmektedir. Bu durum günümüzde, fiyatların sunulduğu ve anlaşmaların yapıldığı elektronik alanlar anlamına da gelmektedir. Bu, uygulamada sadece mal ve hizmetleri değil, aynı zamanda emek, para ve sermayeyi de kapsamaktadır. Ücret, emek piyasası üzerine kurulmuştur ve işçi için ödenen bir fiyattır. Para başlıbaşına döviz piyasasında alınıp satılmaktadır. Şirketlerin sahipliği (mülkiyeti ise) borsalarda alınıp satılmaktadır.¹⁷¹

Kapitalist ekonominin piyasa tanımını önemli kılan temel nitelik; piyasada normal mallar gibi yeniden üretilmeyen toprak, emek ve en önemlisi paranın kendisinin metalaşmasıdır. Metalaşma sürecinin özü ise, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmesidir. Kapitalist mülkiyet sistemi her noktayı metaya çevirmekte, metaya çevrilen her şey ise mülkiyete konu olmaktadır. Kapitalist mülkiyet ilişkileri, kendini önceleyen mülkiyet ilişkilerine göre daha esnektir. Bunun nedeni dolaşım aracı olan paranın artık başlı başına amaç olmasından ileri gelmektedir.¹⁷² Parasal ekonominin

¹⁶⁹ Will Kymlicka, "Liberal Individualism and Liberal Neutrality," *Ethics*, Vol. 99, No. 4, 1989, p. 903.

¹⁷⁰ Galston, *a.g.e.*, p. 3.

¹⁷¹ Fulcher, *a.g.e.*, p. 16.

¹⁷² Ercan, *a.g.e.*, s. 68.

gelişmesi ile birlikte; para hareketlerinin kontrolünü üstlenecek; muhasebeciler, bankacılar ve borsacılarından oluşan¹⁷³ bir dizi meslek grubu ortaya çıkmıştır.

Serbest piyasada talep ve arzın karşılaşması neticesinde ekonomik faaliyetlerin yön bulması “görünmez el” (*invisible hand*) olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁴ Piyasanın görünmez eli, ayrıcalık ve sınıflar arası fark konusunda hiçbir bilgiye sahip değildir.¹⁷⁵ Smith’in ifadesiyle;

*“Görülmez bir el, hayatî ihtiyaçlar açısından neredeyse [zenginlerin] aynı katkıyı yapmalarını sağlayacak şekilde onları yönlendirir. Onlarda [zenginlerde] böyle bir niyet ve bilinç olmamasına rağmen görülmez el, bu dünyanın sakinleri arasında eşit bir paylaşım sağlayarak toplumun menfaatini geliştirir.”*¹⁷⁶

Fiyatların arz ve talebin piyasadaki fonksiyonuna göre teşekkül ettiği gerçeğinden hareketle, toplam arz ve toplam talepte meydana gelecek fazlalık veya eksiklik, fiyatlar genel seviyesini etkilemekte ve düzenli ya da düzensiz buhranlar ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁷

1.1.3.3. Gelir Dağılımı Anlayışı

Toplum bünyesinde gelirlerin dağılımında büyük bir eşitsizlik görülmesi, kapitalist sistemin varlığına bir işaret olarak addedilmektedir.¹⁷⁸ Liberal-kapitalist zihniyete sahip devletlerin, hiçbir zaman gelir dağılımındaki eşitsizliklerin temel nedenlerini değiştirmeye yönelik tedbirler almadığı dile getirilmektedir.¹⁷⁹ Ya da gelir dağılımını değiştirmesi umulan birçok tedbir, kapitalist bir sistemde temel bölüşüm ilişkileri karşısında aciz ve yetersiz kalabilmektedir.¹⁸⁰

Gelir dağılımında farklılıkların ortaya çıkmasında piyasa ekonomisinin işleyiş tarzı etkili olmaktadır. Liberal zihniyette bu farklılıklar doğal bir durumdur ve gelir

¹⁷³ A.e., s. 70.

¹⁷⁴ Hiç, a.g.e., s. 2.

¹⁷⁵ Otto Newman & Richard de Zoysa, **The Promise of the Third Way: Globalization and Social Justice**, New York, Palgrave, 2001, p. 12.

¹⁷⁶ Adam Smith, **The Theory of Moral Sentiments**, Ed. Knud Haakonssen, UK, Cambridge University Press, 2004, p. 215-216.

¹⁷⁷ Aron, a.g.e., s. 74-75.

¹⁷⁸ A.e., s. 82.

¹⁷⁹ Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, s. 17.

¹⁸⁰ A.e., s. 18.

dağılımında hakkaniyeti sağlayacak gerekçesiyle de olsa piyasa sisteminin işleyişine müdahale edilmemelidir. Gelir dağılımını düzenlemeye yönelik bu tür müdahalelerin çeşit ve etki alanı olarak genişlemesinin, özgürlüklerin tahrip edilmesine ve paternalistik sistemlerin doğmasına yol açabileceği endişesi söz konusudur. Piyasa sistemi sonucunda meydana gelen gelir dağılımının adaletten uzak olduğuna inanıldığında ise, adalete yaklaşmak için piyasa mekanizması dışındaki bir gücün, devletin olaya müdahale etmesi istenecektir. Adalete ne kadar yaklaşılmak istenirse, devletin müdahalelerinin de aynı ölçüde çeşitlenmesi ve yaygınlaşması gerekecektir. Bu etkiler, bireysel özgürlük ve özerkliği hiçe sayan totaliter, despotik sistemlerin doğumuna vesile olabilecektir.¹⁸¹ Hayek, bu durumu “köleleşmek”¹⁸² olarak nitелеmektedir.

Liberal yazarlara göre, devletin sosyal adaleti sağlamaya yönelik fonksiyonlar üstlenmesi ve yeniden dağıtımcı politikalar izlemesi doğru değildir.¹⁸³ Liberallerin, zenginliğin devlet eliyle yeniden dağıtılmasına yönelik politikalara karşı olan duruşlarının bazı sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, liberal toplumun bireylerin amaçlarından bağımsız bir amacı bulunamayacağına ilişkin görüşleridir.¹⁸⁴ Piyasa ekonomisi sonucu oluşan gelir dağılımının adaletten uzak olması öne sürülerek devletten toplumsal zenginliği yeniden dağıtmasını istemek gerçekleştirilemez bir istek olup, bireyin haklarına ve hayatına müdahale anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Daha da ötesinde Smith için, örneğin yeniden gelir dağılımı hamlesi olarak yoksulları korumaya dönük herhangi bir devlet hamlesi, hem zenginlerin hem devlet görevlilerinin hem de yoksulların ahlaklarını bozmak¹⁸⁶ anlamına gelmektedir.

İkinci olarak, klasik liberal düşünürler, “ortak iyi”, “kamu menfaati” gibi kavramlar ve bu kavramlara dayanan devlet politikalarına karşı çıkmaktadırlar.¹⁸⁷ Örneğin Hayek için zaten belirli ortak amaçlarla donanmış bir toplum, toplumu çekişmeye boğacaktır, özgürlüğü bastıracaktır ve böylece kendiliğinden değişimi elimine

¹⁸¹ Yayla, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁸² Hayek’in klasik eseri için bkz. Friedrich A. Hayek, **The Road to Serfdom**, 5th Ed., London & New York, Routledge, 2006.

¹⁸³ Yayla, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁸⁴ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁸⁵ Yayla, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁸⁶ Bu sebeplerle Smith Elizabeth dönemindeki “yoksulluk kanununu”na da karşı duruş sergilemiştir. Bkz. Adam Smith, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations-I**, Ed. R.H. Campell & A.S. Skinner, Indiana, Oxford University Press, 1976, p. 154.

¹⁸⁷ Yayla, **a.g.e.**, s. 190.

edecektir.¹⁸⁸ Objektif bir “ortak iyi” ölçütünün bulunmadığına dair algı, yeniden dağıtımın temel ilkesi üstünde bir anlaşmaya varma imkânının olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca, neo-liberal iktisatçılar böyle bir temel ilke olsa dahi, politikaların baskı gruplarının etkisinde kalarak belirlenmesinin ortak yararlar yerine kısmi (sektörel) çıkarlara yaradığını ifade etmişlerdir. Örneğin, Samuel Brittan, sosyal refah politikalarını belirli standart ilkelerin değil, baskı gruplarının keyfi isteklerinin oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Politikacıların seçmen desteğine yönelik popülist eğilimlerinin de, ortak yarara hizmet politikalarına sekte vurduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁹ “Ortak iyi”, “kamu menfaati” gibi kavramlar ile devletin yeniden dağıtımcı politikalarına haklılık kazandırılmayacağını savunan liberal zihniyette, yalnızca bireyler için söz konusu olabilen “iyi” kavramının, fiktif bir varlık olan toplum için kullanılamayacağı düşüncesi hakimdir.¹⁹⁰

Liberaller tarafından yeniden dağıtımcı politikaların izlenmesinin doğru olmadığına yönelik ileri sürülen daha genel bir sebep ise, yeniden dağıtımcı politikaların devletin gitgide büyümesine yol açması ve piyasadaki rasyonel bireylerden farklı olmayan kamu görevlilerinin (bürokratların) bu gelişmeyi körükledikleri argümanıdır. Bireylerin özgürlüğünün daha fazla tehdit altına girmesi, devletin güç toplamasının ve genişlemesinin kaçınılmaz bir sonucudur.¹⁹¹

Liberal anlayışta, hak sahibi olmak, gücü elinde bulundurmakla ilişkilidir. Burada belirli bir gelir düzeyinin altında gelire sahip kişilerin gücünden¹⁹² bahsetmek olanaksız olmaktadır.

Kapitalist toplumlarda zenginliklerin eşitsizliği bazı sonuçlar meydana getirmektedir. Öncelikle toplanan servetlerin mevcudiyeti, nüfusun bir bölümüne çalışmadan yaşama imkânı verir. Finansal kapitalizmin var olduğu bir sistemde bireylerin ihtiyaçlarını çalışmaksızın karşılamasına imkân veren birikmiş parayı servet olarak tanımlamak mümkündür. Bir ekonomideki asıl sorun sermaye olarak kullanılan,

¹⁸⁸ Heller, **a.g.e.**, p. 6.

¹⁸⁹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 26-27.

¹⁹⁰ Yayla, **a.g.e.**, s. 190-191.

¹⁹¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁹² Tomas W. Pogge, “Röportaj: Küresel Yoksullukla Mücadele İçin Bir Perspektif,” **Sivil Toplum**, C. 2, 2004, s. 169.

diğer bir ifade ile üretken yatırımda kullanılan paranın aritmetik artışına karşın, üretken olmayan sermayenin geometrik bir artış göstermesidir.

1.1.4. Kapitalizmin Aksayan Yanları, Krizler ve Eleştiriler

Klasiklerin bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler felsefesinin sonunda, ortaya doğal bir nizam yerine içinden çıkılmaz bir kaos ve yanlış bir gelişmenin çıkacağı anlaşılmıştır.¹⁹³ Kapitalizm, literatürde çoğu kez *kriz* ile bütünleşmiş bir surette yer almaktadır.

Bir ekonomide krizleri de içeren “iktisadi devreler” fikri ilk kez Wicksell (1898), Tugan-Baranowsky (1901), Spiethoff (1902), Aftalion (1909) ve Schumpeter (1910-1912) gibi yazarların ilgili yıllarda yaptıkları yayınlar ile ortaya atılmıştır. Schumpeter devrevi hareketleri tanımlamış ve dört devreli bir şema ortaya çıkarmıştır. Bunlar; *canlanma (prosperity)*, *durgunluk (resession)*, *bunalım (depression)* ve *yeniden canlanma (revival)* safhalarıdır.¹⁹⁴ Tek tür bir iktisadi devre olmadığını düşünenlere göre birlikte hareket eden üç devre söz konusudur. Bunlar 40 aylık Kitchin devreleri, 9-10 yıllık Juglar devreleri ve 40-50 yıllık Kondratieff Devreleridir. Her bir Kondratieff Dalgası altı Juglar ve her bir Juglar Dalgası da üç Kitchin dalgasını barındırmaktadır.¹⁹⁵ Arrighi ve Silver ise, kapitalizmin uzun finansal çevrimlerden oluştuğunu ve bu çevrimlerin sonunda sistem yapısal bir krize girdiğinde finansal genişlemelerle karşılaşıldığını¹⁹⁶ öne sürmektedirler.

Kapitalist sistem özellikle 1945 sonrasında belirli bir bunalıma girmiş, teorisyenlerin iddialarına oldukça zıt değişik yapılar ortaya çıkmıştır. Dikkati çeken ilk nokta, liberal ekonomiyi destekler biçimde en fazla ileri sürülen savlardan biri olan, “menfaatlerin optimum dağılışı” tezinin, kâr maksimizasyonu amacından başka tüm değerleri ikinci plana atan tröstlerce iflas ettirilmiş olmasıdır. Tröstleşme ile rekabet

¹⁹³ Kakinç, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁹⁴ Sıtkı Selim Dolanay, “Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler,” **International Journal of Economic and Administrative Studies**, Vol 1 No: 2, Winter 2009, s. 172-173.

¹⁹⁵ **A.e.**, s. 173-174.

¹⁹⁶ Özgür Orhangazi, “Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallasmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallasma Tarihsel Bir Bakış,” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 35, Haziran 2008, s. 142.

güdüm altına girmiş; kâr endişesi ile kitlevi işsizlik önemsenmemiştir. Ortak çıkarlar, bireysel çıkarlara feda edilmiştir.¹⁹⁷

Yalnızca kâr ve fayda amacına yönelmiş bir toplumda yaşamak manevi bunalımları da beraberinde getirmiştir. Bilim kitaplarının girişinde, özellikle de iktisat biliminde; insanoğlunun ihtiyaçlarına cevap aradığından bahsedilmesine rağmen, bir sistemde insanoğlu iyice kendinden uzaklaşıyor, öz benliğinden koparılıyorsa, amaçla aracın birbirine karıştırıldığı¹⁹⁸ gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır.

20. yüzyılda yaşanan krizlerde kapitalist ülkeler birbirlerine benzer politikalar geliştirmiştir. Büyük Buhran'da her ülke devleti, ekonominin bağımsız işleyişini politik kontrol altına sokmaya çabalamıştır. Bu bağlamda demokratik New Deal politikası da, faşist yaklaşımlar da piyasa mekanizmasına ve liberal ekonomiye karşı birer tepki olarak gelişmiştir. Krizin sorumlusu, kapitalist sistemin toplumsal refahı arka plana iten işleyişi olarak belirlenmiştir.

Gelir dağılımındaki bozukluğun, ekonominin ürettiği malların insanlara iletilmesine engel olduğu bu ortamda doğal olarak liberal doktrine karşı tepkiler (*anti-liberalizm ideolojisi*)¹⁹⁹ ve fikirler çevrede (*periferi*) de yansıma bulmuştur. Latin Amerika, Balkanlar ve Orta Doğu'da ülke hükümetleri Türkiye'nin devletçiliğine benzer politikaları benimsemişlerdir. Bununla birlikte, ülkeler arası ticaret önemli ölçüde sekteye uğramış, dünya ticaret hacmi düşmüş, sürdürülen ticaret serbest piyasada değil devletlerin karşılıklı, çoğunlukla ikili anlaşmalarına dayanarak devam etmiş ve dünya pazarı yıkılmıştır. 1930 krizinde öğrenilen ve 1945 sonrasında uygulamaya konulan müdahalecilik ve gelir dağılımını düzeltmeye yönelik sosyal politikalar, ilerleyen dönemlerde ve özellikle 1980 sonrasında devletin politikaları sermaye yararına kullanma eğilimi ile tüm dünyada kaldırılma noktasına gelmiştir. Hatta seçimle iktidara gelen sosyalist hükümetlerde dahi söz konusu neo-liberal çizgi görülmeye başlanmıştır.

¹⁹⁷ A.e., s. 15.

¹⁹⁸ A.e., s. 16.

¹⁹⁹ Çağlar Keyder, "Yeni Birikim Modeli, Gelir Dağılımı, ve Dışlanma", **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, Ed. Korkut Boratav, Çağlar Keyder & Şevket Pamuk, 2. bs., İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1987, s. 179.

İlk olarak, iktisadi anlamda 1980 sonrasına ait krizler, 1930'lardaki gibi tüketim eksikliğinden değil, aksine kâr oranının düşmesinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁰ Krizi ilk önce hisseden kapitalistlerin talepleri; ücretlerin düşmesi, vergilerin azaltılması, devlet harcamalarının sermaye lehine yönlendirilmesi ve sermayenin önündeki hukuki engellerin ortadan kaldırılması olarak sıralanmaktadır. Bu isteklerin ideolojik olarak tanımı "liberalizm" kavramı ile ifade edilmektedir. ABD ve İngiltere'de başlayan liberalizm söylemi, diğer ülkelerin sermaye sınıfları tarafından da aynı şekilde dile getirilmiştir. İkinci olarak, 1930 krizinin en belirgin özelliklerinden biri olan dünya pazarının parçalanması; İngiltere'nin dünya ekonomisindeki hegemonyasını kaybetmesi nedeniyle o zamana kadar sistemin işleyişini sağlamış olan kurumları (örneğin altın standardı) destekleyemeyecek duruma gelmiş olması, ABD'nin gücünün henüz dünya çapında bir kurumsallaşmayı yönlendirecek seviyede olmaması ve Almanya'nın, rakip bir modelin savunucusu olarak ortaya çıkması ile yakından ilgilidir. Ticaret ve sermaye hareketleri eski düzeyine bir daha gelememiş ve dünya ekonomisini bağlayan mekanizmalar fazlasıyla aksamıştır.

Uluslararası iktisadi sistemi yeni temeller üzerine oturtabilen gelişmeler ise; dolar sistemi, IMF, GATT, Dünya Bankası gibi kurumsallaşmalar ve sermaye hareketlerinin kılıfını oluşturan soğuk savaş atmosferi olmuştur. Kurumsal alanda en önemli değişiklik ise, 1971 yılında doların altınla²⁰¹ olan bağlantısının koparılmasıdır. Bu koparılmanın en çok üzerinde durulması gereken neticesi ise, sermayenin akışkanlığının yükselmesi olmuştur. Spekülasyonlarla birlikte parasal hareketlerin hacmi bir anda birkaç katına katlanmıştır. Ülke hükümetlerinin kendi başlarına iktisat politikası gütmelerini zorlaştıran etken ise, sabit kurlardan vazgeçilmesi olmuştur. Bunun nedeni, genişleyici politikaların derhal döviz kurlarına yansması ve spekülasyonlara yol açarak fiyatları etkilemesidir. Bu, 1980 sonrası krizlerin 1930'lardaki gibi dünya pazarını parçalamak değil, aksine sermayenin otonom hareketliliğini yüceltmek ve devletlerin kendi ülke ekonomilerini yönetebilme iktidarını ellerinden almak doğrultusunda olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile ekonomide kelimenin tam anlamıyla bir uluslararasılaşma söz konusu olmuştur. Üçüncü olarak; 1980'lerin krizi, hem parasal hem de üretken sermayenin dünya çapında hareketlenmesinin ileri bir safhasında ortaya çıkmıştır.

²⁰⁰ A.e., s. 180.

²⁰¹ A.e., s. 181.

Oysa 1930’larda, Londra piyasasında merkezileşen dünya bankacılığı yıkılmıştır. Önemli bir dönüm noktası da, 1960’lardan itibaren Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) merkezlerinin bulunduğu ülkelerden bağımsız hareket etmeye başlamalarıdır. Özellikle Amerikan kökenli ÇUŞ’ler ABD hükümetinin talep ve denetimine aykırı bir çizgi izlemeye başlamışlardır. Dolayısıyla sermaye kesiminin istekleri ait oldukları ülke hükümetlerini aşarak, tüm dünya hükümetlerine yönelmiştir. Dolar-altın ilişkisinin kopması, petrol zammı, bankalar arası likidite dolaşımının muazzam boyutlara varması ile birlikte daha önce resmi kaynakların (özellikle ABD’nin) yönlendirdiği uluslararası kredi hareketleri de artık özel bankaların güdümüne geçmiştir. 1974-1978 yıllarında özel bankaların periferi ülkelerine geri alınabilirliği çok şüpheli borçlar verdikleri bilinmektedir. Borç verilen paranın önemli bir kısmı ülke zenginlerinin İsviçre ve ABD’deki özel hesaplarına geri dönmüş, fakat borçları da devletler üstlenmişlerdir.²⁰² Brezilya gibi bazı ülkelerde ticaret açığından kaynaklanan bir ihtiyaçtan ziyade, özel bankaların borç verme istekliliği ve şahısların kolay para bulma hevesi rol oynamıştır. Sebepler farklı olsa dahi, sonuçta borçları geri ödeyebilmek için yeniden borç alma gereği hasıl olmaktadır. IMF’nin borçlu ülkelere söylemi ise “daha çok kazan daha az tüket” şeklindedir. Bunun yolu da, ihracatı artırmak ve içeride de gelirler ile ithalatı düşürmekten geçmektedir. İhracatı arttırmanın yolu, düşük ücretlerle üretim yapmaktan ve cazip şartlarla yabancı sermaye çekmekten geçmektedir. Ücretlerin düşmesi ise, geliri kısmakta ve iç pazara yönelik üretim yapan sanayicileri zor duruma sokmaktadır.²⁰³ IMF’nin şahsında odaklaşan bankacı mantığı, liberal görüşü çeşitli ülkelere empoze eden unsurlardan biri olmaktadır.²⁰⁴

Bu şekilde işleyen borç çarkı kendine öğütecek yeni kaynaklar bulmada sıkıntı çektiği noktada çıkış yolunu mikro düzeyde krediler vasıtasıyla bulma eğilimine girmiştir. 1980 sonrasında yaklaşmakta olduğu hissedilen mikro anlamdaki kredi tehlikesi (bireysel krediler, ihtiyaç kredileri, kredi kartları, vadeli işlemlerle alışveriş vb.) 2000’li yıllarda ile önemli ölçüde hız kazanmıştır. Genel çerçevede IMF’nin üstlendiği rolü ülkeler içinde üstelenen kurumlar ağırlıklı olarak bankalar olmuşlardır.

²⁰² A.e., s. 182.

²⁰³ A.e., s. 183.

²⁰⁴ A.e., s. 184.

Kapitalizmin önceki krizlerinden farklılık gösteren zemini ile 2000’li yılların krizleri ise, parasal ve üretken sermayenin dünya çapında hareketlenmesinden değil, mülkiyet hakları kullanılarak karşılıksız değerlerin ve üretken olmayan sermayenin dünya çapındaki hareketliliğinden ileri gelmektedir.

Özellikle 1980’lerden sonra ve son yıllarda yaşanan finansal krizlerle gemi azıya alan kapitalizme dair başka eleştiriler de mevcuttur. Bu bağlamda ikinci bölümde daha detaylı olarak ele alınacak olan kapitalizmin son dönem etkileri, finansal piyasaların işleyişi boyutuyla Soros tarafından ciddi eleştirilere tabi tutulmaktadır. Düşünce ve gerçek arasındaki ilişkiyi kapitalist-liberal piyasalar için eşgüdümü imkânsız bir şekilde ele alarak buna yansıma (*reflexivity*) teorisi adını veren Soros,²⁰⁵ bu şekilde realite ile bağlantısı kesilen kapitalizmin son dönem değişimine vurgu yapmaktadır.

Eski iktisadi standartların kapitalizmin kriziyle birlikte geçerliliğini kaybettiğini ifade eden Stiglitz’e göre ise, finansal kapitalizmin sebep olduğu 2008 krizinde bankaların salıverilmesi için kefalet ödeyenler Amerikalı ve Avrupalı vergi mükellefleri olmuştur.²⁰⁶ Borçlanma düzeylerinin ve coğrafi sınırlarının artması bakımından gölge bankacılık ve gölge sigortacılık sistemleri,²⁰⁷ finansal kapitalist sürecin eleştirilen yanlarından en önemlisi olmuştur. Son dönem kapitalizme dair bu eleştiriler kapitalizmin aksayan yanlarının da ötesine geçmiş ve haklı bir yaklaşımla finansal kapitalizmi artniyetli iktisadi bir faaliyet olarak eleştirir noktaya gelmiştir.

*Kapitalizmin kendini tahrip edişiyle ilgili üç temel teori bulunmaktadır. Menşei Marks’a ait olan fakat sayısız şekillere bürünen birinci teori; gelir dağılımı ile üretim kapasitesi arasındaki ahengin giderek kaybolması üzerine kurulmuştur. Yetersiz olan gelir dağılımı; satın alma gücünün, fazlalık veren üretim kapasitesinin altına düşmesine sebebiyet verecek ve böylelikle kapitalist rejim kendi öz üretimini tamamen tüketemeyecektir.*²⁰⁸ Bu teoriyi tenkit eden Aron, hangi rejimde olursa olsun, malların mallara karşı mübadelesinin yapılmakta olduğunu, öyleyse üretim

²⁰⁵ George Soros, **The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crises of 2008 and What it Means**, New York, Public Affairs, 2008, p. 27.

²⁰⁶ Joseph E. Stiglitz, **The Stiglitz Report: Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crises**, New York, The New Press, 2010, p. xi.

²⁰⁷ A.e., p. 82.

²⁰⁸ Aron, a.g.e., s. 173.

kapasitesi ile gelirler arasındaki ahengin giderek devamlı olarak kaybolmasına bir neden görülemediğini belirtmektedir.²⁰⁹

Yatırımların yetersizliği üzerine kurulan ikinci teoriye göre; bir ekonomik sistemde toplam talep, tüketim malları talebi ile üretim malları talebinden meydana gelmiştir. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; kapitalizmin çökmesi arzulanıyorsa, talebin yetersiz olması şarttır. Zaman zaman tüketim malları talebinin veya üretim malları talebinin yani yatırımların yetersiz olduğunu doğrulayan çeşitli görüşler mevcuttur. Bu teoriye göre, kapitalizmin geliştiği ölçüde kârlı yatırım fırsatları azalacaktır ve tam istihdamı sağlamak için üretim malları talebi yetersiz olacaktır. Bu nedenle bu teoride yatırımlar yeterli değildir.

Özel mülkiyet üzerine kurulu kapitalizmin kendini yıkmasına dair üçüncü teorisinde; kapitalist rejimin kendisi için lüzumlu olan rekabetin ortadan kaybolacağı, ya da belirli bir noktadan itibaren özel mülkiyetin ekonomik gelişmeyi engelleyeceği ifade edilmektedir.²¹⁰

Kapitalizmin devasa çarkı yerine bir kez oturduktan sonra; para, servet, sermaye, mülkiyet gibi kavramların nasıl vücuda geldiği sorusu önemini kaybetmiş,²¹¹ pek çokları tarafından sadece çarkın işleyişine odaklanılmıştır.

Kapitalist bir rejimin bünyesinde bir takım anarşiler taşıdığını belirten Aron’a göre; devamlı olarak insanların satın almak arzusunda oldukları malları tamı tamına üretmek ile gerçekte olup biten arasında fark mevcuttur.²¹² Ayrıca, Marks’ın bazı metinlerindeki ifadelerin yani; zenginliğin bir tarafta, fakirliğin diğer bir tarafta toplanmasının gerçekleşeceğini ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderek çoğalması neticesinde büyük seride üretilen malların fertler yani iktisadi öznelere tarafından tüketilemeyeceğini ispatlamak gerekir.²¹³

Kolaylıkla reddedilen “mutlak fakirleşme teorisini” bir kenara bırakan Aron, nisbi fakirleşme teorisinin saçma olmayıp, üstelik ciddi iktisatçılar tarafından

²⁰⁹ A.e., s. 173-174.

²¹⁰ A.e., s. 174.

²¹¹ Hernando De Soto, **Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batı’da Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız?**, Çev. Murat Aygen, Liman Kitapları, 2005, s. 44.

²¹² A.e., s. 175.

²¹³ A.e., s. 176

savunulduğunu belirtmektedir. Nisbi fakirleşme teorisinin özü ise; işçi ücretlerinin veya genel manada milli gelirden çalışanlara ayrılan payın giderek azalmasıdır.²¹⁴

Engels, kapitalistlerin artık, kâr paylarını kendi ceplerine atmaktan, faiz kuponu kesmekten ve birbirlerinin sermayesini yağma ettikleri borsada kumar oynamaktan başka toplumsal bir görevlerinin olmadığını ifade etmektedir. Bu görüşe göre, önce işçileri yerlerinden eden kapitalist üretim tarzı, bir sonraki aşamasında kapitalistleri yerlerinden etmektedir.²¹⁵ Anonim ortaklıklarda ve tröstlerde gözlemlenen bir başka görüş de; anonim ortaklıklara ya da devlet mülkiyetine dönüşmenin üretken güçlerin kapitalist niteliğini ortadan kaldırmadığı yönündedir.²¹⁶ Bu durumlar da kapitalist sistemi bir tahribata sürükleyen diğer unsurlar olarak sıralanmaktadır.

Bir diğer görüşe göre ise; gelir dağılımı, birçok faktöre bağlı²¹⁷ bir şekilde oluşmakta ve iktisadi olan faktörleri ayırmak pek mümkün gözükmemektedir. Sosyolojik açıdan, milli gelirin muhtelif sosyal topluluklar arasında dağılımı iktisadi bir problem olmaktan ziyade, bir kuvvetler ilişkisi problemi olarak görülmektedir. Kapitalizmin gelişmesi, tarım sektörünün milli gelirden aldığı payı azaltmakta, bununla birlikte, hizmetler sektörüne düşen payı ise artırmaktadır. Ancak hiçbir zaman büyük bir kitlenin fakirleşmesi ile sonuçlanarak kapitalizmin kendi kendini yıkması tezini doğrulayan bir olay yaşanmamıştır. Göreceli yoksulluk konusunu da kapsayan istatistiki yorumlar, burjuva iktisatçıları tarafından iki ekole ayrılmaktadır. Milli gelirin kârlar ve ücretler arasındaki dağılımın genellikle sabit olduğunu iddia eden ekol en az iyimser olanıdır. Schumpeter, kârların milli gelirdeki payının ne artma ne de azalma eğiliminde olduğunu iddia etmekte; Colin Clark gibi daha iyimser olanlar ise, genellikle kârların payının ücretler payının artması pahasına azaldığına inanmaktadırlar. Tarihi tecrübe, gelirlerin dağılımı ile ilgili değerlendirilebilecek çok sayıda olayın varlığını, bununla birlikte olaylardan hiçbirinin kapitalizmin kendi kendini yıkması tezini doğrulamadığını göstermektedir. Örneğin, tüketim malları talebi yetersizliği nedeniyle kapitalizmin kendi kendini tahrip edeceği tezinin çürütülmesi için gelir dağılımının sabit kalması yeterli olmaktadır.²¹⁸ Gelir

²¹⁴ A.e., s. 177

²¹⁵ Friedrich Engels, **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**, 2. bs., Çev. Öner Ünalın, Ankara, Sol Yayınları, 1993, s. 93.

²¹⁶ A.e., s. 94.

²¹⁷ Aron, **a.g.e.**, s. 178.

²¹⁸ A.e., s. 179.

dağılımında gerçekleşen en hızlı değişiklikler, iktisadi faktörler nedeniyle değil, alınan siyasi tedbirler sonucunda gerçekleşmektedir. Örneğin, Büyük Britanya’da 1938-1955 yılları arasında gelir dağılımında esaslı bir değişiklik gerçekleştirilmiş; düşük ücret payları yüksek ücret paylarına göre arttırılmış, ayrıca ücret payları kâr paylarına oranla yükseltilmiştir.²¹⁹

Yatırım kararları, teoride faiz haddi ile sermayenin marjinal verimliliği arasındaki ilişkinin durumuna göre oluşmaktadır. Yine teoride yatırım kararı, eldeki paranın borç verilmesiyle temin edilecek faiz haddinin, aynı paranın yatırıma yönltilmesiyle sağlanacak sermaye verimliliğinden daha düşük olması ile verilmektedir. Özellikle buhranlı ekonomik devrelerde, faiz haddinin yüksek olması, sermayenin marjinal verimliliğinin yetersizleşmesine neden olmaktadır. Bu şartlar hüküm sürdüğünde, işletmeciler tahmin ettikleri kârı elde edemeyeceklerine ve piyasanın doyma noktasına geldiğine inanırlar. Diğer bir ifade ile konjonktürel sebeplerle meydana gelen buhranlar, yatırım kararlarının sayısını azaltmakta, istihdam seviyesini düşürmektedir. Keynezyen teori işte bu buhranlı dönemlerde ortaya çıkmıştır.²²⁰

Liberal-kapitalist anlayışın çeşitli yönlerden aksamalara sahip olduğu belirtilmektedir. Buna göre, özellikle kapitalist sistemin ilk yıllarında müteşebbisler ile işçiler arasında, gelir bölüşümü ve iş güvenliği bakımından büyük eşitsizlikler gerçekleşmiştir. Plansız ve müdahalesiz rejim, konjonktür dalgalanmaları ve buhranlara sebep olmuştur.²²¹

Kapitalist sistemin aksamaları ve sakıncaları karşısında ortaya bazı politik doktrin ve akımlar çıkmıştır. Bunlardan ilki, Marks ve Engels’in temsilcisi oldukları *Devrimci Sosyalizm*; diğeri ise, *Reformcu Sosyalizm*’dir. Reformcu sosyalizm, ihtilal fikrini reddetmekte, sosyalizme demokratik yollardan veya burjuva sınıfı veya burjuva partileriyle yapılacak işbirliği ile ulaşmayı benimsemektedir.²²² Bu iki ana akımdan başka; din, kardeşlik, adalet ve sosyal refah esasına dayanan ve hem Marksizm’e hem de liberal doktrine karşı olan “*Hıristiyan Sosyalizmi*”, demokratik ve devrimci esasları benimseyen “*Fabian Sosyalizmi*” (İngiltere, 1884), başarısızlıkla sonuçlanan

²¹⁹ A.e., s. 180.

²²⁰ A.e., s. 182-183.

²²¹ Hiç, a.g.e., s. 9.

²²² A.e., s. 10.

“*Lonca Sosyalizmi*” (İngiltere, 1910), Ortodoks Marksistlerin alaycı deyiimiyle “*Kürsü Sosyalizmi*” (Almanya) gibi bir takım akımlar da ortaya çıkmıştır.²²³

19. ve 20. yüzyılda Avrupa ülkelerinde tarihi gelişmeler daha çok devrimci sosyalizm akımına uygun bir seyir takip etmiş ve kapitalist sistemin aksayan tarafları çeşitli tedbirler alınarak düzeltilmek yoluna girmiştir. Bu akım “refah devleti” ya da “neo-liberalizm” olarak adlandırılabilir.²²⁴ Ancak en genel anlamıyla buna “sosyal politika” denmektedir.

Sosyal ve ekonomik demokrasinin kendiliğinden gerçekleşmesini önleyen durumlar, kapitalist ekonomik düzende zamanla yeni gelişmelere yol açmışlardır. Başlangıçta üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kişiler sanayi kuruluşlarının yöneticileri iken, zamanla bu bağ gevşemiş ve kopmuştur. Üretim araçlarının özel mülkiyeti daha soyut bir hak halini almış ve anonim şirketlerin hızla gelişmesi neticesinde, “*mülkiyet*” ile “*yönetim yetkisi*” birbirinden ayrılmıştır.²²⁵

Şirkette çok az payı bulunan hatta payı bulunmayan yöneticiler şirketin kaderine hükmeden kişiler konumuna girmişler ve hissedarları etkisiz duruma getirmişlerdir. Güçleri gittikçe artan anonim şirketler, kapitalist sistemin temeli olan rekabet ilkesini tamamen işleyemez bir hale sokmuştur. Öte yandan ekonomik güç sahiplerinin siyasal alanda da güçlü olmaları ve devlet düzenini kendi çıkarlarına uygun bir biçimine sokmaları mümkün olabilmiştir. Bu durum, liberal sistemin siyasal demokrasi ülküsüne de gölge düşürmüştür. Böylece sosyal ekonomik demokrasinin “kurulması” gereken bir düzen olduğu anlaşılmıştır²²⁶ ve bunu gerçekleştirme amacına yönelik sistem ise sosyal devlet sistemi olmuştur.

Servet ve zenginliğin dağılımındaki büyük eşitsizlikler ve sanayi devriminin sebep olduğu diğer toplumsal sorunlara tepki olarak, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlangıcından itibaren liberalizm taraftarları, piyasaya sınırlı devlet müdahalesini, serbest eğitim ve sağlık güvencesi gibi devlet destekli kamu hizmetlerini savunmaya

²²³ A.e., s. 12-13.

²²⁴ A.e., s. 14.

²²⁵ Göze, a.g.e., s. 39.

²²⁶ A.e., s. 39-41.

başlamışlardır.²²⁷ Böylece sosyal demokrasi, refah devleti ve sosyal politika gibi kavramsallaştırmalar ve uygulamalar önem kazanmaya başlamıştır.

Bu durum esasında liberal-kapitalist anlayışa bir eleştiri demektir. 19. yüzyıl, kapitalizme bir tepki olarak sosyalizm ve Marksizmin taarruza geçtiği bir dönem özelliğine sahiptir. Thomas Carlyl'ın tabiriyle, 19. yüzyıl tek yönlü ve tek kollu gelişen bir çağ olup, teknolojik-iktisadi gelişmelere karşın ahlaki bir yıkımın yaşandığı, manevi yönün ihmal edilip materyalist bir kisveye bürünüldüğü bir devirdir.²²⁸ Bu temel eleştiri yanında kapitalizm eleştirileri beş grup altında toplanmaktadır.

İlki, Marksist sosyalist otoritelerden gelmektedir. Marksist eleştiri, tarihi olarak en dirençli fakat en az aydınlatıcı olanıdır. Çünkü argümanlar veya kanıtlar karşısında bile hiç değişim göstermemektedir. Marksizm, periyodik olarak kendi ikna edici bazı yükleri üzerinden atarak hafiflemiş, fakat yine de Marks ve Engels tarafından 19. yüzyılın ortalarında formüle edildiği biçiminden kurtulamamıştır.

İkincisi, orijinal Fabian (*ılımlı*) sosyalistlere benzer bir şekilde sosyalist demokratlardan gelmektedir. Fabianlar, yetersiz veya adaletsiz piyasanın daha etkin ya da daha adaletli olan (merkezi ve yerel organlarıyla birlikte) devlet ile yer değiştirmesi gerektiği konusunu tartışmaktadırlar.

Eleştirinin *üçüncüsü*, entelektüel olarak daha sofistike olan yeni Fabian piyasa sosyalistleri kaynaklıdır. Bunlar, piyasadaki fiyatlandırma ve rekabet konusunu anlama çabalarının üzerine yeni kurulmuş bir düşünceyi ifade etmektedir. Bu düşüncenin kökleri 1930'larda yatmaktadır, fakat duyulan ilgi, İkinci Dünya Savaşından sonra askıya alınmıştır.

Dördüncü eleştiri, anti-sosyalist Sosyal Piyasa Demokratlarından gelmektedir. Bunlar, Sosyal Demokrat Parti içinde sosyal piyasanın avukatlığını yapan, sosyalist olmayan ya da anti-sosyalist olarak tanımlanabilecek akademisyenler ve politikacılarıdır.

²²⁷ İnce, a.g.e., s. 27-28.

²²⁸ Mustafa Şentop, Meftun Karabacak & Hüseyin Çelik, "Prof. Dr. Sabahaddin Zaim ile Portre," **Sosyal Politikalar Dergisi**, Sayı 1, Güz 2006, s. 13.

Son olarak *beşinci* grup eleştirilerin kaynağı ise, piyasanın güçlü bir unsur olduğunu fakat şüpheler yığını ile kuşatıldığını düşünen muhafazakârlardan gelmektedir. Bu tür eleştiriler, piyasa hakkındaki şüphe ve evhamlarla birlikte, kapitalizme muhtemelen en çok zararı dokunan eleştirilerdir. Bunun nedeni, eleştiri yapanların sözde kapitalizm taraftarı politik Muhafazakârlar olmasından ileri gelmektedir.²²⁹

Sisteme yönelik bazı diğer eleştiriler ise, liberal - kapitalist zihniyetin benimsediği ve savunduğu argümanların gerçekleşmemesi üzerine inşa edilmiştir. Bunda, özellikle 19. yüzyılda sosyal ve ekonomik yapıda meydana gelen değişiklikler önemli rol oynamıştır.

Esasen liberal-kapitalist sistemde siyasal demokrasinin yanı sıra sosyal ekonomik demokrasinin gerçekleşemeyeceği henüz 18. yüzyılda iken sezilmiştir.²³⁰ İlk olarak, serbest rekabet ortamından tekel ortamına bir geçiş söz konusu olmuştur. Sanayi, ticaret, ulaşım ve bankacılık gibi belli başlı sektörlerde tekel, kartel, tröst gibi güçler hâkim olmaya başlamış ve *tekelci kapitalizm* doğmuştur. Böylece liberal-kapitalist doktrininin söylemlerinin aksine tüketicilerin korunmasının kendiliğinden gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştır.²³¹ Neticede üretim araçlarının mülkiyeti ve sermaye belirli ellerde temerküz etmiştir.²³²

19. yüzyılda ekonomik denge aşağı yukarı her 10 yılda bir ortaya çıkan periyodik ekonomik krizlerle sarsılmıştır. Liberal argümanlara aykırı olarak 19. yüzyıl ekonomik krizlerle doludur.²³³ İflasların ve işsizliğin getirdiği olumsuz sonuçları hafifletecek tedbirler almak zorunlu hale gelmiştir. Serbest mübadele ilkesinin yerini himayecilik ve ekonomik milliyetçilik ilkesinin alması ve 19. yüzyılda başlayan gümrük himayeleri ile liberal zihniyetin dayandığı ilkeler uluslararası düzeyde de işleyememiştir.²³⁴

²²⁹ Arthur Seldon, *The Virtues of Capitalism I*, USA, Liberty Fund, 2004, p. 248.

²³⁰ Göze, *a.g.e.*, s. 36.

²³¹ *A.e.*, s. 19-20.

²³² *A.e.*, s. 37.

²³³ *A.e.*, s. 21.

²³⁴ *A.e.*, s. 22.

1.2. SOSYALİST ZİHNİYET VE KOMÜNİST SİSTEM

Sanayi Devrimi'nin toplumsal sonuçlarına karşı gösterilen farklı tepkiler, liberaller arasında bölünmelere sebep olmuştur. Devrimin öncüsü İngiltere'de işçi sınıfının içinde bulunduğu son derece olumsuz şartlar, özellikle kıta Avrupasında reform hareketlerinin ve sosyalizmin gelişmesine yol açan unsur olmuştur. Bu gelişmeler bir kısım liberal insanların yoksulluk, cehalet ve hastalıkların pençesinden kurtarılması için hükümetlerin müdahale etmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır.²³⁵

Sol düşünce sistemi dört ana akımı barındırmaktadır. İlk ikisi, nispeten azınlıkta kalan anarşizm ve sendikalizm akımlarıdır. Diğer ikisi ise, yüz küsur yıldır politik alanda boy gösteren ana oyunculardan olan sosyalizm ve komünizm akımlarıdır. Son dönem fenomenlerinden olan neo-sosyalizmde ise Marks ve Engels'in dogmaları sorgulanmamıştır. Orijinal teması bakımından Marksizm Çin, Vietnam ve Küba'da kısmen yaşanmaktadır, ancak Batı'da karanlığa gömülmüştür.²³⁶

1.2.1. Sosyalist Zihniyet

Sosyalizm ile komünizm aynı sosyal rejimin iki aşamasını oluşturmaktadır. Sosyalizm ve komünizm arasındaki farkları şu şekilde sıralamak mümkündür: Sosyalizmde üretim güçleri yüksek düzeye çıkacaktır, bununla birlikte ancak komünizm aşamasında sağlanan üretim fazlası ile maddi ve teknik üretim gücüne sahip olunacaktır. Sosyalizmde devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyeti söz konusu iken, komünizmde geçerli olan tek mülkiyet türü halk mülkiyetidir. Sosyalizmde kol ve fikir işçisi arasında bulunan fark, komünizmde ortadan kalkmış olacaktır. İşçi ve köylü sınıfları ile entelektüel sınıf arasında ayrılık sosyalizmde söz konusu iken, komünizmde görülmeyecektir. Sosyalizmde değerlerin dağılımı, işin kalite ve kantitesine oranla yapılırken, komünizmde üretim güçlerinin ulaştığı düzey gereği, dağılım "herkesin ihtiyacına göre" yapılabilecektir. Diğer bir ifade ile topluma herkes "yeteneğine göre" verecek ancak toplumdan "ihtiyacına göre" alacaktır. Sosyalizmde geçici bir aşama olarak varlığını sürdüren devlet,²³⁷ komünizmde

²³⁵ Berktaş, a.g.e., s. 75.

²³⁶ Newman & Zoysa, a.g.e., p. 15.

²³⁷ Mehmet Akif Ertü, "Marxist Mülkiyet Yaklaşımı," **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, S. 3-4, 2008, s. 123.

sınıfların ortadan kalkmış olması ve insanların yüksek bir gelişme düzeyine ulaşmış olmaları nedeniyle gücünün varlığını gereksiz kılacaktır. Sosyalizmden komünizme geçişin koşullarından biri, toplumda çok yüksek bir hayat düzeyini gerçekleştirebilmektir.²³⁸ Marksizmin gerçekleşeceğini öngördüğü toplum düzeninde demokrasinin gerçekleşeceği inancı vardır. Ancak bu demokrasi liberal devlet sisteminde düşünülen biçimden çok değişiktir. Bunun nedeni, Marksist görüşte özgürlüğün, insanların özünden doğan bir özelliği olmayıp gelişme ve bilinçlenmeleri sonucu kazanacakları bir değer olmasıdır. Böyle olunca, demokrasi de başka bir biçimde gerçekleşecektir.²³⁹

1.2.1.1. Sosyalizm Kavramının Tanımı ve Kullanımı

Sosyalizm kelimesi, Latince *soci* (arkadaş) kelimesinden türetilerek *social* şeklinde sığata, buradan da *socialism* şeklinde isim haline dönüşmüştür. 19. yüzyılın başında kullanılmaya başlanan *sosyalizm* kelimesi, doğu dillerine *iştirakiyyün* şeklinde geçmiş²⁴⁰ daha sonra sosyalizm şeklini almıştır.

Sosyalizm, Marksizm ve Komünizm kavramları arasında hatırı sayılır farklılıklar olmasına rağmen, çoğu zaman bu kavramlar birbirlerinin yerine kolaylıkla kullanılmaktadır.²⁴¹ Teorik bağlamda sosyalizm ve komünizm ideolojik olarak birbirleriyle doğrudan bir bağlantıya sahiptir. Marksist analiz, sosyalizmi, komünizme geçişte gerekli olan bir basamak olarak mütalâa etmektedir.²⁴² Komünizme geçişle, devrimin amacı gerçekleşmiş, yoksulluk ve yoksunluk,²⁴³ sömürü ve sınıflar sona ermiş olacaktır.²⁴⁴

Sosyal işbirliği (*social cooperation*) veya üretim araçlarının devlet veya toplum tarafından sahiplenildiği sistem ile piyasa ekonomisi birbirinin karşıtıdır. Piyasa

²³⁸ Göze, **a.g.e.**, s. 78.

²³⁹ **A.e.**, s. 79.

²⁴⁰ Abdullah Mesud Küçükkalay, **İktisadi Düşünce Tarihi**, İstanbul, Beta Basım Yayın, 2010, s. 343.

²⁴¹ İnce, **a.g.e.**, s. 43.

²⁴² Newman & Zoysa, **a.g.e.**, p. 18.

²⁴³ Ahmet Bekmen, “Marksizm: ‘Praksis’in Teorisi’,” **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 4. bs., Eds. H. Birsen Örs, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 191.

²⁴⁴ Etgü, **a.g.e.**, s. 124-125.

ekonomisinin alternatifine sosyalizm, komünizm, planlı ekonomi ya da devlet kapitalizmi²⁴⁵ gibi isimler verilmektedir.

Sosyalizm, bir doktrin veya ideoloji değil, farklı bağlamlarda kabul edilmiş prensipler bütünüdür.²⁴⁶ İlk olarak felsefî ve ahlaki bir saik olan sosyalizmin iktisadi doktrin elbisesini giymesi ise Marks'tan önce gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Marks, sosyalizmin iktisadi kuramını geliştirmiştir.²⁴⁷ Marks'ın kendi argümanları, temel sosyalist argümanlar ile arasındaki keskin farklara rağmen tüm sosyalistler tarafından paylaşılmaya başlanmıştır.²⁴⁸ Esasen Marksist düşünce sistemi, sosyalist bir düşünce sistemidir. Ancak, sosyalizmin Marksizme indirgenmesi mümkün değildir.²⁴⁹

Sosyalizmin *dar anlamıyla* Marks'ın “bilimsel sosyalizm” olarak adlandırdığı sistematik disiplinle özdeşleştirildiği görülmektedir. *Geniş anlamıyla sosyalizm* ise, toplumcu fikirleri merkeze alarak adaletsizlik ve eşitsizliklerle mücadeleyi amaçlayan düşünce hareketlerini²⁵⁰ tanımlamak üzere kullanılmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerin bir bütün olarak toplum yararına planlandığı ve denetlendiği bir toplum biçimi²⁵¹ olarak tanımlanan sosyalizmin amacı, kapitalizmin sınırlarına göğüs germek, kapitalizmi insancılaştırmak ya da kapitalizmi yıkmaktır.²⁵² Sosyalizm, kapitalist ekonomik işleyişten kaynaklanan sorunlar karşısında daha adaletli, sömürüden uzak ve insanca yaşamayı sağlayabilecek bir iktisadi sistem tesis etmeyi amaçlayan düşünce olarak da tanımlanmaktadır.²⁵³ Bu anlamda, Fransız Devrimi'nin anahtar prensipleri olan özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin toplumcu bir bakış açısı ile yorumlanması sosyalizmin de anahtar prensipleridir.²⁵⁴

²⁴⁵ Yayla, **a.g.e.**, s. 180.

²⁴⁶ Maurice Mullard & Paul Spicker, **Social Policy in a Changing Society**, UK, Routledge, 1998, p. 80.

²⁴⁷ Anthony Giddens, **The Third Way: The Renewal of Social Democracy**, UK, Polity Press, 1998, p. 3.

²⁴⁸ **A.e.**, p. 3.

²⁴⁹ İnce, **a.g.e.**, s. 44. Esasında Marks, kendi sosyalist görüşlerine “bilimsel” demek suretiyle arda kalanlar için “ütöpik” sosyalistler tabirini kullanmaktadır. *Bkz.* Duncan K. Foley, **Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi**, Çev. Hakan Öngel, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2010, s. 208.

²⁵⁰ İnce, **a.g.e.**, s. 44.

²⁵¹ **A.e.**

²⁵² Giddens, **a.g.e.**, p. 3.

²⁵³ Küçükkalay, **a.g.e.**, s. 345.

²⁵⁴ Mullard & Spicker, **a.g.e.**, p. 81.

1.2.1.2. Sosyalizmin Doğuşu ve Kökenleri

Tartışmalı bir konu olmakla birlikte kimi düşünürre göre sosyalist düşünce, M.Ö. 400’lerde Antik Yunan’da Eflatun, M.Ö. 200’lerde İran’da Mazdak ve hatta Osmanlı Döneminde Şeyh Bedreddin gibi isimlerce vaaz edilmiş; değişik zaman ve mekânlarda, değişik kisveler altında tezahür etme yolları aramıştır.²⁵⁵ Bu nedenle, sosyalizm, 18. yüzyıl sonlarında Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nin uyanışı sırasında modern politik bir fenomen olarak belirmesine karşın, esasen geçmişten beri gelen ahlaki protestoların ve haksızlığa karşı duyulan öfkelerin varisi olarak değerlendirilebilmektedir. Kapitalizmin ortaya çıkışı, feodalizmin intikal edişi, sömürü ve yoksulluk, sosyalizmin ahlaki bir eleştiri olarak gelişmesine hız kazandırmıştır. Bunlar, eşitlikçilik üzerine kurulu yeni bir sosyal düzen, popüler bir egemenlik ve bölünmemiş bir demokrasi isteği duyan Rousseau, Babeuf ve diğer yazarların yazılarında da yer almaktadır. Bu yazarlar, modern dünyada gelişen bireysellikten uyum, kardeşlik ve toplum üzerine kurulu bir topluma²⁵⁶ geçiş idealine sahiptirler.

19. yüzyılın ilk sosyalist düşünürleri; liberalizmin işlerliğini savunmakla birlikte, işçilerin sosyal şartlarının düzeltilmesini gerekli gören ve “genel faydacılar” olarak anılan *Bentham* ve *Sismondi*’dir. Bentham, sendikalara özgürlük talep etmekte, Sismondi ise emekle sermayenin birbirinden tamamen kopmaması için, işçi haklarının korunması tezini savunmaktadır. Sosyalist ekolü kökünden etkileyen, hatta bazı düşünürlere göre “ilk sosyalist” olan²⁵⁷ *Saint-Simon*’dur. Saint-Simon sanayi devriminin getirdiği sosyal sorunların ayrı bir bilim dalı olarak ele alınarak sosyal yapının yeniden düzenlenmesini istemektedir.²⁵⁸ Bunların ötesinde ona göre toplumda tek sınıf kalmalıdır: çalışanlar sınıfı.²⁵⁹ Saint-Simon gibi “ütopyacı” olarak tanımlanan *Charles Fourier*, kapitalist kârları ortadan kaldırmak üzere, “falanj” adını verdiği kooperatif bünyeli toplum üniteleri üzerinde düşünmektedir. Hem patron, hem de sosyalist bir düşünür olan *Robert Owen* ise, bizzat kendi fabrikasında denediği fikirleri başarısızlığa uğrarsa da, sonraki yıllarda komünizmden koparak

²⁵⁵ Kakinç, a.g.e., s. 17.

²⁵⁶ Mark Sandle, *A Short History of Soviet Socialism*, UK & USA, UCL Press, 1999, p. 7.

²⁵⁷ Bu yöndeki eser için bkz. Cemil Meriç, *Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

²⁵⁸ Kakinç, a.g.e., s. 17.

²⁵⁹ Meriç, a.g.e., s. 61.

ayrı bir ekol olarak gelişecek olan sosyalist düşüncü köklü bir şekilde etkilemiştir.²⁶⁰ Genel faydacılarla ütopyacılar sonra, Batı Dünyası, “anarşist” olarak anılan *Babeuf*, *Blanc* ve *Proudhon* ile tanışmıştır. Devrimci metotları benimseyen Anarşistler, mutlak bir eşitlik peşinde koşmakta ve mülkiyeti ağır bir dille yargılamaktadırlar.²⁶¹ Modern komünizmin fikir babaları ise *Marks* ve *Engels*’dir.

Marks’ın eşitlik üzerine olan bakış açısı, sosyalist toplumun ilk aşamasını oluşturmaktadır. Sosyalizm, sıkça söylendiği gibi “eşitlik” ile ilgili değil, “*mutlak eşitlikler*” ile ilgilidir. Bunlar, üretim araçları üzerinde eşit güç (müşterek mülkiyet), üretim araçlarına eşit erişim (çalışma hakkı), sağlık ve eğitime eşit erişimin sağlanmasıdır. Sosyalizm, bir mülke sahip olmada eşit hak, eşit fırsat sahibi olmaya karşıdır. Hatta ihtiyaçlar arasındaki farklılıkları görmezden gelen çok sıkı bir eşit işe eşit ücret anlayışına da karşıdır. Benzer şekilde sosyalizm “*mutlak özgürlükler*” ile de ilgilidir. Bunlar, çalışma özgürlüğü, fazla çalışmama özgürlüğü, finansal engeller olmaksızın sağlık ve eğitime dair özgürlükler, bireyin çalışma ve yaşam çevresindeki kontrolün paylaşılmaması özgürlüğü, ifade özgürlüğü, seçme özgürlüğü gibi özgürlüklerdir. Bunlarla birlikte sosyalizm, yatırım özgürlüğünü, (herhangi bir fiyata) başkalarını emeğini istihdam etme özgürlüğünü, toprak ve sermayenin alınıp satılması özgürlüğünü²⁶² engellemekte, bunları mutlak özgürlükler dışında bırakmaktadır.

1.2.1.3. Sosyalist Zihniyetin Sınıflandırılması

Sosyalizm her zaman çeşitlilik arzeden, girift ve eklektik bir doktrin olagelmıştır. Sosyalistler, genel olarak *ütöpik*, *bilimsel*, *reformist* ve *devrimci* olarak sınıflandırılmışlardır. Bunların yansımaları olarak sosyalist harekette ise, *Sosyal Demokratlar*, *Eurokomünistler*, *Leninistler*, *Maoistler*, *Troçkistler*, *Marksistler*, *Fabianlar*, *Demokratik Sosyalistler*²⁶³ gibi isimler altında sınıflandırmalar yer almıştır.

²⁶⁰ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 8. bs., İstanbul, Beta Basım, 1998, s. 263.

²⁶¹ Kakinç, a.g.e., s. 18.

²⁶² Andrew Collier, *Marx: A Beginner’s Guide*, UK, Oneworld Publications, 2004, p. 66-67.

²⁶³ Sandle, a.g.e., p. 6-7.

Ütopik (hayalci) sosyalizm Marks'ın kullandığı bir tabirdir.²⁶⁴ Simon, Fourier, Owen gibi düşünürler, çıkış noktaları doğru olsa bile bilimsellikten yoksun bir düşünceye sahip olduklarına yönelik algı ile ütopik sosyalistler olarak sayılmışlardır.²⁶⁵ Esasen ütopik etiketi, daha sonraları Marks, Engels gibi erken dönem sosyalistlerin de üzerine yapıştırılmıştır. Bu davranış, olumsuz tavırları bu sosyalistlerin üzerlerine yöneltmek amacını taşımaktadır.²⁶⁶

Andrew Collier'e göre, Mark'ın ütopik sosyalizme yüklediği iki sakınca bulunmaktadır. İlki, pragmatik olanıdır ve varolan toplumdan sosyalist topluma nasıl geçileceği hakkında bir fikir vermemektedir. İkincisi ise demokratik olanıdır ve sosyalizmin kitle halinde çalışanları gerektirdiği, bugün ve gelecek için entelektüel bir unsur taşımadığı üzerinedir.²⁶⁷

Sınıflandırmada diğer tür devrimci-bilimsel sosyalizmdir. Bunun öncüsü Marks'tır. Buna göre Marks, kendisinden önceki sosyalistlerde kapitalizmden sosyalizme geçiş düşüncesinin elitler üzerinden olacağı düşüncesinden farklı olarak, geçişin aşağıdan başlaması gerektiğine inanmaktadır.²⁶⁸ Bu anlamda *Devrimci Sosyalizm*, kapitalizmi devirmeyi amaçlamaktadır, ancak bu devrimi devleti kademe kademe dönüştürerek değil, yönetimi ele geçirerek yapmak istemektedir. Bu şekilde çalışan sınıfa ve mazlumlara hakkıyla hizmet edilebileceği düşünülmektedir. Marks'a göre devletin zaman içerisinde tasfiye edilmesi, sınıfsız toplumun²⁶⁹ meydana gelmesini sağlayacaktır.

Marks, kendi düşüncelerini yansıtan sosyalizm türünü “bilimsel sosyalizm” olarak adlandırmakla, ütopik sosyalizmle arasındaki mesafeyi belirtmektedir. Halk, Marks'ın kendi teorisini bilimsel olarak adlandırmasını, kendi düşüncelerinin şaşmaz/yanılmaz olduğu iddiasında bulunabilmek için olduğunu düşünmektedirler.

²⁶⁴ Collier, **a.g.e.**, p. 63.

²⁶⁵ Ali Engin Yurtsever, **Marksizme Giriş: Temel Kavramlar**, İstanbul, Sorun Yay., 2003, s. 21.

²⁶⁶ Michael Newman, **Socialism: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press, 2005, p. 7.

²⁶⁷ Collier, **a.g.e.**, p. 60.

²⁶⁸ Paul Blackledge, “Revolution,” **Marx and Other Four-Letter Words**, Eds. Georgina Blakeley and Valerie Bryson, UK, Pluto Press, 2005, p. 146. Bu görüşünden dolayı Marks'ın sosyalizm içinde yeni bir sayfa açtığı belirtilmektedir. *Bkz.* János Kornai, **From Socialism to Capitalism**, USA, Central European University Press, 2008, p. 49.

²⁶⁹ Hartley Dean, “The Socialist Perspective,” **The Student's Companion to Social Policy**, 3rd Ed., Eds. Pete Alcock, Margaret May & Karen Rowlingson, UK, Blackwell, 2008, p. 88.

Marks ve Engels bilim konusunda şaşmaz/yanılmaz bir anlayışa sahiptirler. Oysa bu açık bir hatadır; ayrıca “bilimsel sosyalizm” kavramı elitist bulunmakta ve bu nedenle hoşlanılmamaktadırlar. Bu anlayış Mikhail Bakunin’e kadar dayanmaktadır. Bakunin, Marks’ın “bilimsel sosyalizm” kavramına “eğitilmiş sosyalizm” (*educated socialism*) kavramı ile eşlik etmektedir. Ancak Marks bu kavramı hiç kullanmadığına vurgu yapmaktadır.

Bununla birlikte, Marks bilimsel sosyalizm kavramını sadece ütopyik sosyalizmden ayrılmak amacıyla kullandığını söyleyerek, kendi bilim anlayışını sınırlayarak halk tarafından gerçekleştirilen sosyal hareketlerden kaynaklanan bilgiyi dikkate almak yerine, insanların düşüncelerini elitist olarak eleştirmesinden sıyrılmayı amaçlamıştır.²⁷⁰

Sosyalizmin diğer bir türü “reformist sosyalizm”dir. 19. yüzyılın son yarısında gelişen sosyalist gelenek Marks’ın takipçileri, demokrat sosyalistler ve varolan sosyal demokrasi olmak üzere üç ana yoldan ibarettir.²⁷¹ Sosyalizmin bu türü, “sosyal demokrasi” kavramını içine alıp almaması noktasında tartışmalı olsa da,²⁷² ileriki bölümde sosyal demokrasiye değinilmektedir.

Sosyalizm sınıflandırmasında özellikle 20. yüzyılda etkili olması hasebiyle “Sovyet sosyalizmi” önemlidir. Sovyet sosyalizminin şekillenmesinde çok önemli role sahip olan 5 standart şunlardır: *İlk olarak*, Marks bir materyalisttir. İdealist filozofların aksine Marks’a göre doğal kanunlar bilinebilir kanunlardır. *İkinci olarak*, Marks’ın tarih anlayışı, pozitivist gelenekte yatmaktadır. Bu anlayış, doğrusal, kademeli ve ideolojiktir. *Üçüncü olarak*, Marks’ın teorileri, rasyonalizm ve oluşturmacılık (*constructivism*) bilgileri ile donatılmıştır. Bu, kurulacak olan toplumun bilinçli bir şekilde inşasını mümkün kılmaktaydı. Kapitalist sistemdeki piyasa, insan kontrolü dışında anarşist bir mekanizmaya sahiptir. Marks’ın kurmayı istediği toplumda ise piyasa değil, sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik planlama olacaktır. *Dördüncü olarak*, Marks’ın insan doğasına yönelik bakış açısı, aydınlanmadan türetilmiştir ve optimistiktir. Sulh içinde yaşayan insanların olduğu, sömürünün temellerinin ortadan kaldırıldığı ve yabancılaşmanın üstesinden gelinecek bir toplumda uyum ve gönüllü

²⁷⁰ Collier, **a.g.e.**, p. 63.

²⁷¹ Newman & Zoysa, **a.g.e.**, p. 22.

²⁷² Robert M. Page, “Social Democracy,” **The Student’s Companion to Social Policy**, 3rd Ed., Eds. Pete Alcock, Margaret May & Karen Rowlingson, UK, Blacwell, 2008, p. 77.

işbirliği sağlanacaktır. İnsan olmak esasen toplum olmak olarak algılanmaktadır. Marks'ın görüşleri sosyalist doktrinin kolektivist, eşitlikçi ve kardeşçe olan kanadında yer almaktadır. *Son olarak*, Marks'ın yazıları, üretken kavramlarla doludur. Bireyler emek gücünün taşıyıcıları olarak tanımlanmıştır. Her bireyin çalışması diğer insanların maddesel tatminine fayda sağlayacaktır. Üretken faktörler, diğer faktörlere kıyasla öncelik arz etmektedir.²⁷³

1.2.1.4. Marksist Teori

Marks'ın komünizm ve sosyalizm üzerine yazdığı egemen temalar, kendi dünya görüşü tarafından şekillendirdiği düşünceleridir. Bunlar, 19. yüzyılın entelektüel düşüncelerinin de bir sentezidir.

Marksizm, sosyal dünyayı anlamak için kapsamlı bir felsefe ve dünya görüşüdür.²⁷⁴ Bu dünya görüşü, kapitalizmin hayrete düşüren yönlerine saldırmak için gereken teorik silahları ve harekete geçecek kitleleri sağlamaktadır.²⁷⁵ Marksizm'in uzun yıllar bir iktisadi doktrin olarak değerlendirilmesinin nedeni, Marks'ın kapitalist ekonomi düzeninin eleştirisini yaptığı ünlü eserinin “Sermaye” (*Capital*) adını taşımasından kaynaklanmaktadır.²⁷⁶ Ancak Marksizm, çağdaş toplumlarda sosyal değişime ve yeniden üretime yönelik ikilem ve ihtimallerin bilimsel olarak anlaşılmasında hayati derecede öneme ve analitik güce sahip geleneksel bir sosyal teoridir. Marksizm her daim sürdürülebilir bir anlayış değildir, bu nedenle Marksizmin inşası, aynı zamanda Marksizmin yeniden inşası anlamına gelmektedir.²⁷⁷

Marks (1818–1883) ve Engels'in (1820–1895) işbirliği, sosyalizm tarihindeki en önemli teorinin üretilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, teorileri çok sayıda yoruma tabi tutulmuştur.²⁷⁸ Marks ile Engels'in yetiştikleri 19. yüzyıl Avrupasında; İngiltere'de endüstriyel, Fransa'da siyasi, Almanya'da ise felsefi gelişmeler

²⁷³ Sandle, **a.g.e.**, p. 17.

²⁷⁴ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 47.

²⁷⁵ Michael Burawoy & Erik Olin Wright, “Sociological Marxism,” **Handbook of Sociological Theory**, Eds. Jonathan H. Turner, USA, Springer, 2006, p. 459.

²⁷⁶ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 47.

²⁷⁷ Burawoy & Wright, **a.g.e.**, p. 459-460.

²⁷⁸ Newman, **a.g.e.**, p. 21.

yaşanmıştır. Bu gelişmeler, Avrupa'nın entelektüel çehresini değiştirmiş; düşünce alışverişi trafiğine hız kazandırmıştır.²⁷⁹

Marksizm, sık sık Marksoloji olma yönünde bir yozlaşma yaşamaktadır. Engels Marks tarafından lanse edilen teorik geleneğe “bilimsel sosyalizm” denmesini önermiştir.²⁸⁰ Ancak uygulamada genellikle bilimsel sosyalizm değil Marksizm kavramı kullanılmaktadır.

Öncelikle Marks'ın fikirleri ile Marksizm'in birbirinden çok farklı olduğunu, Marks'ın Marksizm'den ayrı olarak ele alınması gerektiğini düşünen yazarlar mevcuttur. Bunlara göre Marksizm, Marks'ın teorilerinin yanlış anlaşılmasından ibarettir.²⁸¹ Ayrıca birçok Marksist düşünür tarafından Marksizme ait olan ancak Klasik Marksist teoriden birer sapma olarak görülen Troçkist ve Maocu yorumlar, Marks'ın orijinal çalışmalarıyla pek çok ortak noktayı içermektedir.²⁸² Marksizmi Leninizmle ve günümüzdeki uygulamaya bağlı olarak, sürekli bir evrim içinde gören yazarlar da mevcuttur.²⁸³ Öte yandan, Marksizmi eşitlikçi dağılıma ulaşmak için kapitalizme yönelik radikal bir meydan okuyuştan²⁸⁴ daha ileri görmeyen yazarlar da mevcuttur.

Marksizm kavramı, Marks'ın yaşadığı dönem boyunca hiç kullanılmamıştır. Marksizm'in, Marks ve takipçileri tarafından rutin olarak bir bakış açısı, ya da bir dizi bakış açısını yansıtır bir şekilde kullanıldığı belirtilmektedir.²⁸⁵ Marks'ın Teorisi yerine kullanılan Marksist teori kavramı da bu eğilimi yansıtmaktadır. “Marksizm” kavramının, ilk kez Marksist Rus bir filozof ve Lenin'in hocası olan *Georgii Valentinovich Plekhanov* (1856 - 1918) tarafından, Marks'ın ölümünden kısa bir süre sonra kullanıldığı tahmin edilmektedir. *Vladimir Ilich Lenin* (1870 - 1924) ise Rus Devrimi'nin merkezi bir sembolü konumundadır. Lenin ayrıca, Marksizm'i

²⁷⁹ Kakinç, a.g.e., s. 18.

²⁸⁰ Burawoy & Wright, a.g.e., p. 460.

²⁸¹ Tom Rockmore, *Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx*, UK, Blackwell Publishers, 2002, p. 1.

²⁸² İnce, a.g.e., s. 42.

²⁸³ Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s. 352.

²⁸⁴ Martin Schnitzer, *Income Distribution: A Comparative Study of the United States, Sweden, West Germany, East Germany, the United Kingdom, and Japan*, New York, Praeger Publishers, 1974, s. 1.

²⁸⁵ Rockmore, a.g.e., p. 2.

tanımlayan 20. yüzyılın en etkili Marksist'idir. Lenin'in politik varisi olan *Joseph Stalin* (1879–1953) ise Marks ve Lenin'in aktif olduğu dönemler arasında bir fark olmadığını, Leninizm'in ise Marksizm'in daha gelişmiş bir versiyonu olduğunu ileri sürmektedir.²⁸⁶

Marksist zihniyetin iktisada yaklaşımında, Marks'ın kendi sözlüğündeki kelimeler anahtar kelime vazifesi görmektedir. Bunlar; “artık değer”, “yeniden üretim”, “burjuvalar ve proleterler”, “tarihi materyalizm”, “bayağı ekonomi”, “monopol” “kapitalizm”²⁸⁷ ve benzeri kelimelerdir.

Marks'ın üzerinde durduğu konuların hemen hepsi (örneğin; çalışma, sosyal iş bölümü, değerlerin mübadelesi), 18. yüzyıldan başlayarak, Ricardo, Smith, Petty gibi iktisatçılar tarafından ele alınmış olan konulardır. Doğa ve insanın doğa içindeki yeri konulu çalışmalar, Holbach, Diderot, Helvetius ve Feuerbach gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler ve mücadeleler; Thierry, Guizot gibi Fransız tarihçileri tarafından incelenmiştir. İnsan, tarih ve doğadaki çelişkiler ise özellikle Hegel tarafından işlenmiştir. St. Simon, Proudhon, Fourier gibi 19. yüzyılın sosyalist düşünürleri ağır sanayi çağının getirdiği yeni sosyal sınıfları Marks'tan önce ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Marks birçok eserlerini yazarken Engels ile işbirliği yapmıştır.²⁸⁸

Marks'ın teorisi esas itibariyle kapitalist sistemin evrimine yöneliktir. Marks eserlerindeki bazı atıflar haricinde sosyalist sistemin merkezi plan yardımıyla nasıl işleyeceği konusunu etraflıca ele almış değildir. Ortodoks Marksistler ise, daha çok kapitalist sistemin yıkılışı ve bu yıkılışın emperyalizm nedeniyle gecikmesini konu etmişlerdir. Kautsky, kapitalist iktisadi sistemde cari olan fiyatların sosyalist planlamada geçici bir rehber olarak kullanılabileceğine işaret etmiştir. Merkeziyetçi sosyalist planlama teorisi ise, sosyalist sisteme aslında hiç sempatisi olmayan von Wieser, V. Pareto ve E. Barone gibi yazarlar tarafından, tamamen teorik bir ilgi nedeniyle kurulmuştur.²⁸⁹

²⁸⁶ A.e., p. 2.

²⁸⁷ Mark Skousen, **The Big Three in Economics: Adam Smith, Karl Marx and John Maynard Keynes**, New York, M.E. Sharpe, 2007, p. 68.

²⁸⁸ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 49.

²⁸⁹ Hiç, **a.g.e.**, s. 66.

Marksizm, kabaca *resmi Marksizm* ve *resmi olmayan Marksizm* olarak ikiye ayrılmaktadır. Sovyet döneminden Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına kadar olan dönemde resmi Marksizm, politik doğruluk ile ilgilenmiştir. Resmi olmayan Marksizm ise, politik doğruluk ile hiç ilgilenmemiş ve daha canlı kalmıştır. Resmi Marksizm, Marksist felsefenin resmi olarak temsil edilmesini ifade etmektedir; donuk beyanlara dayanmaktadır ve gerçek felsefeden uzaktır. Resmi olmayan Marksist teori ise, Marks'ın yaşayan bilgilerin aktarırken bilgece ve zaman zaman da büyüleyici yolları kullanmaktadır.²⁹⁰

Marks'ın ölümünden sonra doktrininin gelişimi, önce ana bir görüş olarak takip edilmiş, ikinci olarak uluslararasılaşmış ve daha sonra da *Sovyet Marksizmi* ve *Batı Marksizmi* olmak üzere ikiye bölünmüştür. Marks'ın ölümünden sonra dikkat çekecek şekilde bu konulara eğilen bir düşünür olmamıştır.²⁹¹

Marks'ın öngörüsüne göre, maddi koşulların değişip gelişmesi ile insanların içinde bulundukları çağın düşünceleri ve kurumları da değişecektir.²⁹² Engels'e göre, kapitalist üretim tarzı, kökeninde var olan bağdaşmaz karşıtlıklar içermektedir ve kısır döngüden kurtulması mümkün değildir.²⁹³

Marks'ın düşüncesinin temelinde, üretimin doğasının toplumsal ilişkiler modelini ya da bireylerin ekonomi içindeki rolünü belirlediği fikri yer almaktadır. Üretim ilişki ve güçleri birlikte toplumun maddi ve entelektüel altyapısını oluşturmaktadırlar. Bu yaklaşım altyapı üstyapı şeklinde ifade bulmaktadır.²⁹⁴ Buna göre, altyapı ekonomik sistemdir ve geri kalan tüm üstyapıları etkilemektedir.²⁹⁵ Marks, bireylerin düşünce sisteminin de toplum tarafından üretildiğini savunmaktadır.²⁹⁶

Marksizme göre, üretim güçlerinin gelişmesi zamanla işbölümünü doğurmuştur. Savaş esirlerinin öldürülmesi yerine köle olarak çalıştırılmalarının daha verimli olacağı görülmüş, köleciler düzene geçilmiş ve köleler de mülkiyete konu

²⁹⁰ Rockmore, **a.g.e.**, p. 3.

²⁹¹ Jon Elster, **An Introduction to Karl Marx**, UK, Cambridge University Press, 1986, p. 12.

²⁹² Küçükkalay, **a.g.e.**, s. 357.

²⁹³ Engels, **a.g.e.**, s. 87.

²⁹⁴ E. C. Cuff, W. W. Sharrock & D. W. Francis, **Perspectives in Sociology**, New York, Routledge, 2006, p. 25.

²⁹⁵ Kazgan, **a.g.e.**, s. 359.

²⁹⁶ Mullard & Spicker, **a.g.e.**, p. 32.

olmuşlardır.²⁹⁷ Kapitalizmin ülke sınırları dışına yayılması ve yeni toprakların keşfi, kendi gelişmesini kolaylaştırmıştır.²⁹⁸ Marks'a göre, Amerika'nın zengin altın ve gümüş yataklarının bulunduğu bölgelerin keşfedilmesi, yerlilerin köle haline getirilmesi, kapitalizm çağının başlangıcını haber veren ilkel birikimin (*accumulation primitive*) metodlarıdır.²⁹⁹ Kölelerin direnişlerini bastırmak için bir baskı aracı olarak ortaya çıkan devletle birlikte, yönetici sınıfın iradesi anlamına gelen hukuk doğmuştur. Marksizm'e göre bir noktadan sonra üretim ilişkileri üretim güçlerinin gelişmesini engellemiştir. Kölelerin ucuz emeği, köle sahiplerinin üretim araçlarını geliştirmelerini ihmal etmelerine yol açmıştır. Üretim güçlerinin gelişmesi, kölelik rejiminin devrimle yıkılmasından sonra feodalite ile gerçekleşmiştir.

Marksizm'e göre, Feodalite'de de üretim ilişkileri, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanmaktadır. Feodal beye ve onun toprağına bağlı köylüler, feodal beyin malı değildirler. Kendi iş araçlarına sahip olan köylüler, feodal beye hizmet ettikten sonra kendilerine ait topraklarda çalışabilmektedirler. Bu durum köylülerin yaptıkları işe duydukları ilgiyi artırmış ve kölelik döneminde gerçekleşmemiş olan ekonomik bir gelişmeye yol açmıştır. Yeni ilişkilere uygun olarak değişen sosyal yapıda, feodal beyler yönetici sınıfını meydana getirmektedir.³⁰⁰ Serfler yönetilen sınıfı oluşturmaktadır. Yöneten ve yönetilen sınıf arasındaki çelişkiyi ortaya çıkaran ise, köylülerin ayaklanmaları olmuştur. Kurulan büyük tezgâhlar, gelişen ticaret, deniz aşırı yeni ülkelerin bulunması ile yeni olanaklar doğmuştur. Kapitalizm işte tasvir edilen böylesi bir feodal sistem içinde yeni bir üretim biçimi olarak doğmuştur. Burjuvazinin feodaliteye karşı mücadelesi, devrimle sonuçlanmış ve yeni bir düzen olarak kapitalizm yerleşmiştir.³⁰¹ Kapitalist düzende temel çelişkiyi üretimin kolektif olması, buna karşılık üretilen değerlerin özel mülkiyet konusu olması olarak gören Marksizm'e göre, bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için, üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermek, yani Marks'ın ifadesi ile “...materyalist için... sorun, mevcut dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmek[tir] (devrim).”³⁰² gerekir: sosyalist

²⁹⁷ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 62.

²⁹⁸ Aron, **a.g.e.**, s. 183.

²⁹⁹ Karl Marx & F. Engels, **Sömürgecilik Üzerine**, Çev. Selâhattin Hilâv, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 61.

³⁰⁰ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 63.

³⁰¹ **A.e.**, s. 64.

³⁰² Karl Marks, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Eriş Yayınları, 2003, s. 27.

devrimin amacı budur.³⁰³ Kurulacak proletarya diktatörlüğü, kapitalist toplum ile komünist toplum arasında köprü görevini üstlenecektir.³⁰⁴ Komünizm de alt ve üst aşamaları olacak şekilde kurgulanmıştır. Nihayetinde devletin varlık nedeni ortadan kalkacağından, devlet ortadan kalkacaktır. Çünkü üretim ve değerlerinin dağılımının kendiliğinden bir baskı, zorlama aracına gerek olmaksızın³⁰⁵ düzenleneceği düşünülmektedir.

1.2.2. Komünist Sistem

Genel anlamıyla “komünizm” kelimesi 19. yüzyılda, ortak mülkiyet doktrinini ifade etmek için kullanılmaktaydı. Komünizm deyimi, ilk kez, 1840’larda Robert Owen taraftarı yazarlar tarafından yaygınlaştırılmıştır. Komünizm kelimesi, eski köy biriminin Fransızca karşılığı olan “*le communne*” kelimesinden gelen Fransızca “*communisme*” sözüyle eş anlamlıdır. İlk komünizm; “köy komünizmi” ya da Owen’ın belirttiği, küçük, birbirine girmiş topluluklardaki mal sahipliği fikri olarak anlaşılabilir. Ancak bu görüş günümüzde “komüncülük” olarak ifade edilmektedir.³⁰⁶ Marks, 1848 tarihli *Komünist Manifesto*’da komünizm kavramını kullanırken, yepyeni nitelikteki sosyalizm anlayışını Owen tipi yazarların anlayışından ayırt etmeyi amaçlamıştır. Engels’e göre de, Marks’ın komünizm kelimesini kullanmasındaki sebep, kendi bilimsel sosyalizmini daha önceki Fransız ve İngiliz ütopyacı sosyalizmden ayırt etmeye yönelikti. Manifesto’dan sonra komünizm kelimesi halk düzeyinde de yavaş yavaş Marksizm ile bir tutulmaya başlanmıştır. Leninist öğretinin başarısından sonra ise, bütün dünyadaki Sovyet taraftarı komünist partiler komünizm kelimesini tekelleri altına almışlardır. 20. yüzyıla gelindiğinde komünizm, dünya komünist partilerinin ideolojisini ifade eder bir kullanıma sahip olmuştur. Komünizm, Marksist düşünce öğretisinin ideolojik ve ütöpik öngörülerinin gerçekleştiği, tarihsel ve toplumsal farklılaşma sürecinin nihai aşamasını ifade eden sosyo-ekonomik bir düzeni ifade etmektedir.³⁰⁷

Bireyler arasında eşitlik ve mülkiyetin ortaklaşa kullanımı gibi yarı ütöpist fikirler, değişik dönemlerde, değişik atmosferler içerisinde insanoğlunca farklı “ide”

³⁰³ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 65.

³⁰⁴ **A.e.**, s. 67.

³⁰⁵ **A.e.**, s. 68.

³⁰⁶ İnce, **a.g.e.**, s. 43-44.

³⁰⁷ **A.e.**

kılıflarına sarılı bir biçimde savunula gelmiştir. Bu tür görüşlerin 20. yüzyıldaki pratiğe yansması *komünizm* olarak kabul edilmektedir.³⁰⁸ Komünizm, Marksist devlet sistemidir. Komünist sistemin temel ilkesi, planlı ekonomidir.³⁰⁹

Lenin, 20. yüzyıl başlarında, Marks ve Engels'in fikirlerini sahiplenerek bu fikirlere daha pragmatist bir yön vermiştir. Lenin'in Çarlık Rusya'sının içinde bulunduğu karışık durumdan yararlanması neticesinde, dünya üzerinde ilk kez komünist sistemin uygulandığı bir zemine rastlanmıştır.³¹⁰

Marks'tan sonra komünizmin yayılması, kapitalizmin yıkılması sonucu sosyalist sisteme geçiş yoluyla olmamaktadır. Söz konusu yayılma, nispeten uzun süre gelişme gösterememiş ve geri kalmış ülkelerde, gelir bölüşümü eşitsizlikleri çok büyükse³¹¹ ve hükümet "*halk için*" olmak vasfını kaybetmişse, ihtilal yoluyla ve "*halk diktatöryaları*" kurulması ve üretim araçlarının geniş ölçüde kamuya devredilmesi suretiyle gerçekleşmektedir. Özellikle Batı ülkelerinin sömürgesi altında bulunmuş ve geri kalmış bazı Afrika ve Asya ülkelerinde ise sosyalizm uygulamasının ortaya çıkması, milli bağımsızlık fikri ile olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki sosyalizm denemeleri ise Marks'ın kölelik-feodalite-kapitalizm-sosyalizm olarak tasavvur ettiği sosyal evrim çizgisine aykırı düşmektedir.³¹²

Sosyalist sistemin uygulandığı ülkeler 1990'lı yıllarda piyasa ekonomisine geçiş tercihini yapmışlardır. Bu değişim o güne kadar geçerli olan uluslararası dengelerin değişmesine sebep olmuştur. Bu dönemde, değişimin ekonomik boyutu siyasi, askeri ve sosyal boyutlarının çok daha önüne geçmiştir. Bunun esas nedeni, üretim araçları mülkiyeti ile ilgilidir. Bu mülkiyet devletten piyasaya doğru kaydırılmakta ve böylece piyasa ekonomisine adım atılmaktadır. Piyasa ekonomisini oluşturmaya çalışan ülkeler grubu genel olarak "geçiş ekonomileri" olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu kavramın daha ziyade dar anlamı olan piyasa ekonomisini kurmaya çalışan eski planlı ekonomiler³¹³ ile ilgili olarak kullanıldığı görülmektedir.

³⁰⁸ Kakinç, **a.g.e.**, s. 17.

³⁰⁹ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 77.

³¹⁰ Kakinç, **a.g.e.**, s. 19.

³¹¹ Hiç, **a.g.e.**, s. 61.

³¹² **A.e.**, s. 62.

³¹³ Asuman Altay, "Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 41. Seri, 2002, s. 3.

Ücret eşitsizliklerinin bertaraf edilebileceği planlı bir ekonomide, hiyerarşinin en alt basamağı ile en üst basamağı arasındaki ücret farklılıklarının azaltılabileceği düşünülebilir. Sovyet sisteminin ilk senelerinde, Komünist Parti üyesinin gelirini ayarlarken, kalifiye bir işçinin ücreti kıstas alınırdı ve parti üyesinin geliri kalifiye işçi ücretini aşamazdı. Bunun anlamı, gelirlerde eşitsizliği en aza indiren planlı bir sistemin hayal edilebileceğidir. Ancak bu, sosyolojik bir ihtimal değildir ve gerçekleşmekten çok uzaktır.³¹⁴

Ücretler arası farklılık bağlamında; bir dönem Sovyet sisteminde, vasıflı bir işçi ile marangoz yardımcısının arasındaki ücret eşitsizliğinin bile Amerikan sistemine göre daha kuvvetli olduğuna tanık olunmuştur. Esas itibariye ferdi faaliyet üzerine kurulmuş olup, kendi bünyesinde eşitsizliği taşıyan kapitalist sisteme karşın planlı bir rejim nazari alanda bu eşitsizliği ortadan kaldırmak istemekte, ancak plan yöneticilerinin kararları uygulayışı durumu farklı hale sokmaktadır. Eşitlik kavramının iyi olduğuna inanan yöneticiler, aynı zamanda toplum için eşitsizlik kavramının üretimi artırmayı teşvik edeceğini düşünebilmektedirler.³¹⁵

Sovyet rejiminin başlangıç zamanlarında bazı Bolşevikler sosyalizmi gelirlerin eşitliği olarak tanımışlardır. Aynı Bolşevikler daha sonra, gelirlerin eşitliğini küçük burjuva önyargısı olarak düşünerek, ücretler yelpazesinin genişlemesinin en fazla üretimi teşvik edeceğini ifade etmişler ve bunu sosyalizmin çizgisi olarak kabul etmişlerdir.³¹⁶

Dünyadaki tüm köylüler gibi, Sovyet köylüleri de topraklarının kollektifleştirilmesini istemiyorlardı, ancak devlet, toprakları tarımda kollektifleştirmeye karar vermişti. Sovyet rejimi, ilerleme hızını artırabilmek için tüketimi kısımaya mecbur olmuştur. Bu şartlar altında idare edenlerle, idare edilenler arasındaki gerilim son noktaya kadar yükselmiş³¹⁷ ve Sovyet tecrübesi netice vermemiştir.

³¹⁴ Aron, **a.g.e.**, s. 83.

³¹⁵ **A.e.**, s. 83-84.

³¹⁶ **A.e.**, s. 84-85.

³¹⁷ **A.e.**, s. 90.

Beş yıllık planların başlangıcı olan 1928 yılından itibaren, tüketim mallarının fiyatı tüketicilerin tercihlerine göre değil, üretim imkânlarına göre tespit edilmiş ve Rusya’da devamlı enflasyon olmuştur.³¹⁸

1.2.3. Sosyalist-Marksist Zihniyetin Temel Konulara Dair Yaklaşım ve İdeolojisi

Sosyalist-marksist zihniyetin yaklaşım ve ideolojilerini; diyalektik materyalizm, sınıf, çatışma, devrim ve yabancılaşma kavramları ekseninde kümelenilerek özetlemek mümkündür.

1.2.3.1. Diyalektik Materyalizm

Diyalektik kelimesi, felsefe tarihi içinde dört temel anlam içinde kullanılmıştır. Bunlar; *diyalog ve tartışma sanatı, akıl yürütme ve düşünme biçimi, formel mantık ve düşüncede ve varlıkta oluşun, ilerleyişin ve değişimin, çelişmeyle ortaya çıktığı düşüncesidir.*

Diyalektik felsefe, gelişme ve evrimin temelinde uyum değil çatışma olduğunu, gelişmenin ancak karşıt güçlerin savaşımı sonucunda ortaya çıktığını ifade eden bir akımdır. Buna göre her şey kendi zıddıyla birlikte var olur. Zıtlıklar arasındaki çatışma gelişmeye işaret eden yeni bir oluşum olarak sentezi doğurur.³¹⁹

Senteze ulaşmayı amaç edinen ve bir dünya görüşü olan Marksizm; insan, tarih, devlet, toplum, doğa ekseninde kendine çok daha geniş bir hedef belirlemiştir.³²⁰ Dünya görüşü, mutlaka bir aksiyon düşüncesini, bir siyasal programı kapsamaktadır. Marksizm dönem bakımından; modern çağın ve ağır sanayi devrinin dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır.³²¹ Bu dünya görüşünün felsefi temeli diyalektik materyalizmin tarihe ve insan ilişkilerine uygulanması Marksist görüşün toplum ve insan anlayışını ortaya koymaktadır.

³¹⁸ A.e., s. 95.

³¹⁹ Küçükcalay, a.g.e., s. 358.

³²⁰ Göze, *Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, s. 47.

³²¹ A.e., s. 48.

Nesneleri maddi varlıklarına dayanarak açıklayan³²² *materyalizm*, her bir felsefe okulunun çözümlemeye çalıştığı temel sorun, ruh ve düşünce ile madde ve doğa arasındaki varoluş ve ilişkiye yöneliktir. Ruhun maddeden önce var olduğunu savunarak Ruha manevi bir değer atfedenler felsefede *idealist okulu* meydana getirmektedir. Bu görüşe karşı, maddeyi, doğayı var oluş sırasında temel unsur olarak ve tek gerçekliği de duyularla anlaşılan maddi dünya olarak kabul edenler ise *materyalist felsefe okulunu* meydana getirmektedirler.³²³

Marks ve Engels'in düşünce sistemi, Hegel'in diyalektik metoduna dayanmaktadır.³²⁴ Çok eski deyim olan ve tartışma sanatı³²⁵ anlamına gelen diyalektiği ilk kullanan ve ona ilk anlamını veren Platon'dur. Diyaloğ, çelişen düşüncelerin çatışması ile bu birbirine zıt düşüncelerin arkasında saklı olan objektif gerçeği bulma arayışıdır.³²⁶ Modern çağda, idealist felsefe okulu düşünürlerinden olan Hegel, diyalektiğe daha geniş bir anlam vermiş ve onu felsefenin ve gerçeğin temeli haline getirmiştir. Hegel'e göre, mutlak değere sahip tek gerçek manevi nitelikteki unsur *Idée* yani düşüncedir. Tarih içinde düşüncenin gelişmesi ve olgunlaşması kuralının üç devresi; tez, antitez ve sentez devreleridir. Düşüncenin zaman içinde ve belirli bir andaki durumu; kendisi ile çelişen, zıt bir düşünce ortaya çıkarır ve böylece kendi antitezini yaratmış olur. Ortaya çıkan bu çelişik durum ise sentez safhası ile sona erer.³²⁷ Hegel'e göre mutlak ruhun ve ana varlık olan aklın gelişmesi üç aşamada gerçekleşmektedir. Bunlar durum (*tez*), aksi durum (*antitez*) ve aksi durumun kaldırılması (*sentez*)'dir.³²⁸ Marks, Hegel'i eleştirmiş, ama onun diyalektik felsefesini benimsemiştir.³²⁹ Sentez, reddin reddi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile sentez, tez ile antitezin birlikte eridiği ve uzlaştığı son ve yüce sonuçtur. Tez ve antitez uzlaşmakla kendilerinden bir şey kaybetmezler, aksine her birinin kendi gerçeğini bulduğu yer sentez aşamasıdır.³³⁰ Diyalektik metodun temel ilkeleri arasında; bütünlük, değişme, çelişme ve gelişmeyi içermektedir. Buna göre,

³²² Kakinç, **a.g.e.**, s. 19.

³²³ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 50.

³²⁴ Kakinç, **a.g.e.**, s. 18.

³²⁵ **A.e.**, s. 19.

³²⁶ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 51.

³²⁷ **A.e.**, s. 52.

³²⁸ Küçükcalay, **a.g.e.**, s. 358.

³²⁹ Neşe Erim, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Akara, Palme Yayıncılık, 2007, s. 90.

³³⁰ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 53.

her yeni tohum, eski sistemin içinde mevcuttur. Feodal sistem kapitalizmin, kapitalist sistem komünizmin tohumlarını taşımaktadır.³³¹

Alman felsefecisi Ludwig Feuerbach'ın din konusundaki düşünceleri Marks'a yol gösterici nitelikte olmuştur. Feuerbach, Tanrıyı, insan isteklerinin, nitelemelerinin ve sıfatlarının bir sonucu olarak değerlendirmiş ve Tanrı'nın insanları değil insanların Tanrı'yı yarattığını ileri sürmüştür.³³² Engels'e göre diyalektik, doğanın, toplumun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasalarına ait bilimden³³³ başka bir şey değildir.

Birçok yönden Hegel'i eleştiren Marks, eleştirilerine rağmen Hegel'in diyalektiğini benimsemeye devam etmiştir. Ayrıca, Feuerbach'ın materyalist doktrini ile diyalektik anlayışını birleştirerek, Marksizme özgü, diyalektik materyalist anlayışını ortaya çıkarmıştır.³³⁴ Marks, kendi deyiimiyle, başaşağı duran diyalektik düşüncüyü ayakları üzerine dikmiş ve Hegel'in idealist felsefesini tersyüz etmiştir. Marks'a göre düşünce maddeyi belirlemez, aksine madde düşüncüyü belirlemektedir.³³⁵

Marks'ın diyalektik anlayışı Hegel'de olduğu gibi idealist değil, materyalisttir. Bu nedenle Marks'ın inandığı diyalektiğe *diyalektik materyalizm* adı verilmektedir. Diyalektik materyalizmin tarihe uyarlanmış biçimi ise, *tarihi materyalizm* olarak adlandırılmaktadır.³³⁶

Tarihi materyalizmde, sosyal değişimin motoru sosyal sınıflar arasındaki çatışmadır. Üretim biçimi değiştikçe, üretim ilişkileri de değişmekte ve tarihin yok ettiği her bir sistem bir diğerini doğurmaktadır. Feodal sistemin ortadan kalkışını Marks, ticaret ve sanayi ile uğraşan burjuva sınıfın oluşumu ile açıklamaktadır. Burjuva sınıfın ise, yeni isyankâr işçi sınıfı tarafından tarihe gömülecektir. İşçi sınıfının zaferi ile sürecin

³³¹ Kakinç, **a.g.e.**, s. 19.

³³² Küçükcalay, **a.g.e.**, s. 359.

³³³ H. Haluk Erdem, "Marx Felsefesinin Temel Kavramları ve Tarihsel-Diyalektik Materyalizm," **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**, Sayı 4, 2005, s. 30.

³³⁴ Erim, **a.g.e.**, s. 90.

³³⁵ İnce, **a.g.e.**, s. 46.

³³⁶ Küçükcalay, **a.g.e.**, s. 355.

sona ereceği ve eşitliğin mümkün olduğu farklı bir toplumun kurulabileceği iddia edilmektedir.³³⁷

Diyalektik Materyalizm ise, diyalektiğin materyalist felsefeye uygulanmasıdır. Bu düşünce, ölümsüz olan maddenin kendine özgü bir enerjisi olduğunu ve bu hareketin gelişme ve ilerlemeyi sağladığını³³⁸ iddia etmektedir.

Marksizm, cansız maddenin kendi içinde oluşan bir gelişme sonucunda canlı maddenin doğduğunu ve yine aynı biçimde canlı madde içindeki gelişmelerle bilinç, ruh, vicdanın meydana geldiğini iddia etmektedir.³³⁹ Marksizm diyalektiği üç farklı alana uygulamıştır. Bunlar; doğadaki olayların açıklanması, insanlık tarihi (sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin tarihi) ve son olarak 19. yüzyıl olayları ve o dönemdeki kapitalist toplum düzeninin eleştirilmesidir. Sınıflar arasındaki mücadele tez safhasını, proletarya diktatörlüğü antitez safhasını, komünist toplum düzeni de sentez safhasını ifade etmektedir. Ancak silsile bu şekilde son bulmayacak; sentez de doğduğu andan itibaren tez olarak kendi antitezini oluşturacak ve bu akım tarihsel oluş içinde sürüp gidecektir.³⁴⁰ Marksist görüşe göre, insanın doğa içinde ayrıcalıklı, üstün ve yarı tanrısal bir yere sahip olması onun “*çalışan bir varlık*” yani “*homo faber*” olmasından ileri gelir. Çalışan insanın işi ve emeği ile maddeyi değiştirme olanaklarına sahip olduğu iddia edilen Marksist düşüncede işe, emeğe ve çalışmaya son derece önem verilmesinin nedeni de budur.³⁴¹

1.2.3.2. Sınıf, Çatışma, Yabancılaşma ve Devrim

Sınıf kelimesi birden çok anlamı olan Latince “*classis*” kelimesinden gelmektedir. Gemi ya da donanma anlamına gelen kelime, bazen de aynı altyapıya sahip bilim adamlarının ya da öğrencilerin aralarındaki farklılıklar olarak da kullanılmaktadır. Sınıf kelimesi Romalılar tarafından, Romalıların yaş ve mülkiyet durumuna göre ayrıştırılması³⁴² anlamında da kullanılmıştır.

³³⁷ Mullard & Spicker, **a.g.e.**, p. 32-33

³³⁸ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 55.

³³⁹ **A.e.**, s. 56.

³⁴⁰ **A.e.**, s. 57-58.

³⁴¹ **A.e.**, s. 59.

³⁴² Dennis Dworkin, **Class Struggles**, UK, Pearson Education Limited, 2007, p. 15-16.

Bazı yazarlara göre, kapitalist cemiyetin üç sınıfı (işçiler, sermayedarlar, irad sahipleri) elde ettikleri gelirin kaynağına (ücret, kâr, irad) göre tarif edilmiştir ve dolayısıyla sosyal sınıflar gelir dağılımı veya taksimindeki sistemden doğmaktadır. Çünkü Marks’a göre sosyal sınıfların kaynağı, üretim organizasyonunda bulunabilir. Ancak Aron’a göre bu tanım yanlıştır. Ücret, iş gücünden başka hiçbir şeyi olmayan işçilerin gelirin, kâr üretim araçlarına sahip olarak ücretli işi istismar edebilecek durumda olanların gelirin, emlak iradı ise bizzat istismar yapmayan toprak sahipleri tarafından cebe atılan gelirlere³⁴³ verilen isimlerdir.

Böyle olduğu için Marks’ın meşhur ifadesiyle; “varolmuş tüm toplumların tarihi, sınıf çatışmasının tarihidir”³⁴⁴ ve tarih, tinsel bir süreç olmanın aksine maddi üretim ilişkilerinin ve sonuçlarının tarihidir.³⁴⁵ Marks’ın Komünist Manifesto’sundaki sınıf kelimesi, mertebeli bir şekilde sıralanmış sosyal grupları belirtmektedir. Sınıfların hangi cemiyette olduğu ise önemli değildir. Sınıflar arasındaki ihtilâf, genellikle ezilenlerle ezenler arasındaki ihtilaf şeklindedir.³⁴⁶ Sınıf ayrımında sömürü ve hükmetme önemli bir rol oynamaktadır.³⁴⁷

Öte yandan Marks’a göre, bir sosyal sınıftan bahsedebilmek için sadece çok sayıda insanların neredeyse aynı hayat şartları altında yaşamaları ve benzer bir iş yapmaları yeterli değildir. Aynı zamanda birbirleriyle devamlı münasebet halinde bulunmaları, kendi gruplarının ve başka gruplara karşı muhalefetlerinin farkına vararak bir birlik teşkil etmeleri gerekmektedir.³⁴⁸

Bu çerçevede Marks sınıfları; feodal sınıf, burjuvazi, sanayi burjuvazisi, ticaret burjuvazisi, küçük burjuvazi, çiftçi sınıfı, hür küçük çiftçi, köle çiftçi, proleter sınıf, ziraat işçileri, sanayi işçileri, lümpen proleterler olarak sıralamaktadır.³⁴⁹

Fakat esas mesele, iki sınıf arasındaki çatışmadır: *Proletarya* ve *burjuva*. Burjuva, hem üretim araçlarına sahibidir hem de bu özelliği sebebiyle ücretli emeği

³⁴³ Raymond Aron, **Sınıf Mücadelesi: Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler**, Çev. Erol Güngör, İstanbul, MEB, 1973, s. 20.

³⁴⁴ Karl Marx & Friedrich Engels, **The Communist Manifesto**, London, Pluto Press, 2008, p. 33.

³⁴⁵ Erdem, **a.g.e.**, s. 27.

³⁴⁶ Aron, **Sınıf Mücadelesi: Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler**, s. 19.

³⁴⁷ Burawoy & Wright, **a.g.e.**, p. 472.

³⁴⁸ Aron, **Sınıf Mücadelesi: Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler**, s. 21.

³⁴⁹ **A.e.**, s. 22.

(proletaryayı) kullanabilecek konumdadır.³⁵⁰ Proletarya, kentlerdeki sanayi işçilerinin gücünü ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁵¹ Proletarya, emek güçlerini bağımsız üreticiler olarak kendi başlarına kullanabilecek imkânlardan mahrumdur.³⁵² Sınıflara ayrılmış olan toplumda proletarya sınıfı ayrıcalıklı bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, bu tarz bir sınıflı toplumda Marks için “*sınıf çatışması*” da kaçınılmaz olmaktadır.³⁵³ Çünkü sadece proletarya, eylemleriyle insanın yabancılaşmasına son verebilecektir.³⁵⁴

Marksist düşüncede önemli bir kavram, *yabancılaşma (aliénation)* kavramıdır.³⁵⁵ Toplumu mülksüzler (*proletarya*) ve mülk sahipleri (*burjuvazi*) olarak iki sınıfa ayıran kapitalist bir ekonomik sistemde insanların haklarından mahrum bırakıldıklarını öne süren Marks, bu durumu yabancılaşma olarak tanımlamaktadır. Ancak Marks, daha önceki belli başlı yabancılaşma kavramsallaştırmalarından³⁵⁶ Hegel ve Feurbach’ın yaklaşımlarından etkilenmiş³⁵⁷ ve kendi farklı görüşlerini geliştirmiştir.

Bu yabancılaşmanın kaynağı kapitalizmdir. İnsanın yabancılaşmasının nedeni ekonomik kökenlidir; başka bir ifade ile yabancılaşma ekonomik ilişkilerin bir sonucudur.³⁵⁸ Marksizme göre bir mülkiyetin bir başkasına devredilmesine işaret eden³⁵⁹ ekonomik yabancılaşmayı izleyen aşama sosyal yabancılaşmadır.³⁶⁰ Sonuçta, emeğin yabancılaşması, sosyal yabancılaşmayı doğurmaktadır ve toplumda özel mülkiyetin sahipliğine dayalı³⁶¹ burjuva-proletarya şeklinde ikili bir sınıf yapısı oluşmaktadır.

³⁵⁰ Bertell Ollman, “Marx’s Use of ‘Class’,” *The American Journal of Sociology*, Vol. 73, No. 5, 1968, p. 573.

³⁵¹ Cuff, Sharrock & Francis, *a.g.e.*, p. 28.

³⁵² Mehmet Selik, *Marksist Değer Teorisi*, Ankara, Ekim Yayınevi, 1969, s. 79.

³⁵³ Peter McLaverty, “Class,” *Marx and Other Four-Letter Words*, Eds. Georgina Blakeley and Valerie Bryson, UK, Pluto Press, 2005, p. 47.

³⁵⁴ Henri Lefebvre, *Marksizm*, Çev. Vedat Günyol, 2. bs., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990, s. 47.

³⁵⁵ Göze, *Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, s. 69.

³⁵⁶ Beş çeşit yabancılaşma yaklaşımı için *bkz.* Tronn Overend, “Alienation: A Conceptual Analysis,” *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 35, No. 3, 1975, p. 308.

³⁵⁷ Allen W. Wood, *Karl Marx*, 2nd Ed., New York & London, Routledge, 2004, p. 10.

³⁵⁸ Tony Bilton vd., *Sosyoloji*, Çev. Kemal İnal vd., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2008, s. 477.

³⁵⁹ Roger Garaudy, *Sosyalizm ve Ahlâk*, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Gerçek Yay., 1965, s. 28.

³⁶⁰ Göze, *Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, s. 70.

³⁶¹ Etgü, *a.g.e.*, s. 126.

Sosyal yozlaşma ise, siyasal yabancılaşmayı meydana getirir. Marksist düşünce, gerçek özgürlüğü kazanılması gereken bir özgürlük olarak görmektedir. İnsan özgürlüğünü doğduğu anda değil, büyük mücadeleler neticesinde kazanır. İnsan ancak doğa karşısında ve toplum içinde tartışmasız, mutlak bir güce sahip olduğu zaman özgür olacaktır³⁶² ve ancak sınıfsız bir toplumda özgürlük gerçek değerini taşıyacaktır.³⁶³

Marks'a göre çalışanların emeklerinin ürünlerine yeniden sahip olmasıyla birlikte yabancılaşma aşılabilecek ve sınıf ayrımları yok olacaktır.³⁶⁴ Başka bir anlatımla, Bu sebeple yabancılaşmadan kurtulmanın/özgürleşmenin (*emancipation*) yolu, özel mülkiyetin aşılması ile olabilmektedir.³⁶⁵

Marks'a göre, tarih, din, felsefe ve diğer teorilerin devrim meydana getirici gücü, eleştirisi değil, devrimdir.³⁶⁶ Bu devrim, Marks'ın aksiyon (*praksis*)³⁶⁷ düşüncesinin uzantısı konumundadır.

Bu çerçevede, 20. yüzyılın ortalarında çoğunlukla gelişen Üçüncü Dünyada devrimci güçler tarafından görünürde Marksist pek çok rejim kurulmuştur. Liderleri Rusya'da eğitim almış olan bu rejimler, çoğunlukla Sovyet modelini takip etme eğilimindedirler ve Rusya'nın ekonomik ve askeri desteğine bağımlıdırlar. Devrim, "kişisel figürlere" dayanmaktadır. Örneğin 1949'daki Çin Devrimi'nde Mao Tsetung, 1954'deki Vietnam Devrimi'nde Ho Chi Minh, 1959'daki Küba Devrimi'nde Fidel Castro kişisel figürdür.³⁶⁸

1.2.4. Sosyalist-Marksist Zihniyetin Aksayan Yanları ve Eleştiriler

Martin Malia, sosyalizmi "mânâsız" bir terim ekseninde tartışmaktadır. Malia'ya göre, çok çeşitli anlamları içermekte olan sosyalizmin kendisi ise yönünü şaşmış politik hareketler yelpazesi tarafından kapsanmaktadır. Bunun daha da ötesinde sosyalizmin iktisadi formu ile ahlaki prensipleri arasında inanılmaz bir gerilim

³⁶² Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 71.

³⁶³ A.e., s. 73.

³⁶⁴ İnce, **a.g.e.**, s. 42-43.

³⁶⁵ Garaudy, **a.g.e.**, s. 32.

³⁶⁶ Marks, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, s. 44.

³⁶⁷ Küçükkalay, **a.g.e.**, s. 356.

³⁶⁸ Rupert Woodfin & Oscar Zarate, **Introducing Marxism**, UK & USA, Icon Books & Totem Books, 2004, p. 116.

bulunmaktadır. Malia'ya göre, öncekiler doğası itibariyle sonrakileri anlama yeteneğinden yoksundurlar. Berki, Lichtheim ve diğer araştırmacılar ise sosyalizmde yer alan ve ancak felsefî ve tarihi bir perspektifle açıklanabilecek olan pek çok gerilimli alana ışık tutmuşlardır.³⁶⁹

Bu gerilimlerden bir tanesi birey-toplum arasındadır. Marksist düşünce, bireylerin bir diğerinden ayrı olacak yönlerini ve farklı üretkenliklerini göz önüne almaması, toplumun bireye hükmetmesi gibi özellikleri nedeniyle eleştirilmektedir.³⁷⁰

İkinci husus, yoksulluk doğurucu özelliğidir. Marksist yaklaşım için yoksulluğun sebebi liberal-kapitalist anlayışın doğası içinde bulunmaktadır.³⁷¹ Ancak Marksist ya da bilimsel etiketiyle sosyalizm, kapitalizmin “üretim anarşisi” ile kıyaslandığında toplumun iktisaden üstün bir örgütüymüş gibi görünmektedir. Sosyalizm aktarıldığının aksine refahı değil yoksulluğu beraberinde getirmiştir. Bu anlayış, sosyalizmin pek çok insan için çekiciliğini yitirmesi ile sonuçlanmıştır.³⁷²

Kapitalizmin uzantısı olma meselesi de diğer bir eleştiridir. Marksist zihniyeti eleştirirken kullanılan argümanlardan biri de sosyalizmin esasen hem kapitalizmin reddi hem de kapitalizmi destekleyen liberal felsefenin ilke ve değerlerin bir uzantısı olduğuna yöneliktir. Temel olarak, sosyalizm ve liberalizm, hiyerarşik feodal egemenliğin, ayrıcalık ve eşitsizliğin sona erdirilmesi konusunda aynı hevese sahiptirler. Birbirlerinden ayrıldıkları nokta ise, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının kapsam ve anlamında saklıdır. Sosyalist düşünürler adalet, özgürlük ve eşitliğe ait değerleri hayatın her alanına yaymayı ve toplumun yeniden düzenlenmesini sağlamayı amaçlamaktadırlar.³⁷³

Öngörülerin gerçekleşmemesi de başka bir sorunlu alandır. Marksizmin öngördüğü sonuçlar, daha sonraki dönemlerde gerçekleşmemiştir. Sınıflar arasındaki mücadele, giderek şiddetlenmemiş ve orta sınıf ortadan kalkmamıştır.³⁷⁴ 20. yüzyıla girerken

³⁶⁹ Sandle, **a.g.e.**, p. 6-7.

³⁷⁰ Elster, **a.g.e.**, p. 35.

³⁷¹ Ruth Lister, **Understanding Theories and Concepts in Social Policy**, UK, The Polity Press & the Social Policy Association, 2010, p. 62.

³⁷² Hans-Hermann Hoppe, **A Theory of Socialism and Capitalism**, USA, Kluwer Academic Publishers, 2010, p. 13.

³⁷³ Sandle, **a.g.e.**, p. 7.

³⁷⁴ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 84.

başlayan gelişme orta sınıfın giderek güçlenmesine imkân vermiştir. Marksist görüşte öngörülen sınıf toplumu tipi sadece geçici bir süre için varlık göstermiştir. Nihayetinde modern sanayi toplumunun tipik yapısı biçimini almamıştır. Ulaşım, banka, sigorta kurumlarının gelişmesine paralel olarak, bu kurumlarda çalışan kişiler yeni orta sınıfın mensuplarını oluşturmuşlardır. Kamu idarelerindeki görevliler de orta sınıfa dâhil olmuştur. Bu orta sınıf, kendini hiçbir şekilde proletarya sınıfına ait hissetmemiştir. Temel yaklaşımda, “kendiliğinde sınıf”tan (*class in itself*) “kendisi için sınıf” (*class for itself*) halini alması, yani proletarya (işçi sınıfı) kendi çıkarları için kapitalist sınıfa karşı çatışma/mücadele içine girmesi durumunda kendiliğinde sınıf olmaktan kendisi için sınıfa dönüşmesi varsayılmıştır.³⁷⁵ Ancak işçi sınıfı da kendi içinde birlik olmaktan uzaklaşmıştır.³⁷⁶

Tek parti sisteminin işçi sınıfının çıkarlarına uygun olup olmadığı ise tartışmalıdır. Komünist Partisi tek parti olduktan sonra işçi sınıfı ile partinin ilişkisi mecburi bir değişim yaşamaktadır. Siyasal hayatta çok partinin olması, işçi için gerçek bir seçim ve partiyi denetleme imkânı tanır. Oysa Komünist Parti tek parti olduğunda, durum değişir ve işçiler partiye oy vermeyerek baskı yapma gücünü kaybeder. Her ne kadar partinin “halkın çıkarı” için hizmet ettiği söylene de bu kararları alan işçiler değil parti yöneticileridir. Böyle bir düzen için, “demokratik” iddiasında bulunmak ise mümkün değildir.³⁷⁷

Kapitalist ekonomi düzeninin ortadan kalkmasının insanın insan tarafından sömürsüne son vereceğini söylemek ise mümkün değildir. Marksist sistemin uygulaması da bunu kanıtlamıştır. Marksist sistemin uygulandığı ülkelerde, demokrasi bir partinin ve bu parti içinde ileri gelen bir azınlığın eline geçmiştir.³⁷⁸ Kapitalist sistemde servet ve mülkiyetin kapitaliste ait olduğu için tenkit edilmesi ile komünist sistemde servetin fonksiyonlarından istifade eden komünist parti yöneticilerinin varlığı tam bir tezat sergilemektedir.³⁷⁹ Servet sahipliğini değil, servetin kullanımının verdiği faydalardan istifade edilmesini vurgulayan bu

³⁷⁵ Michael A. Lebowitz, **Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class**, 2nd Ed., New York, Palgrave, 2003, p. 180.

³⁷⁶ Göze, **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, s. 85.

³⁷⁷ A.e., s. 87.

³⁷⁸ A.e., s. 88.

³⁷⁹ Ömer A. Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1993, s. 106-109.

yaklaşım, sömürü bakımından kapitalistler ile komünistleri birbirine yaklaştırmaktadır.

Üretim araçları mülkiyetinin halkın eline geçmesi ile üretilen değerlere başkaları tarafından el konması olayına son verileceği sanılmış, ancak gerçeğin bu kadar yalın olmadığı anlaşılmıştır. Üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması, üretim araçlarını ortadan kaldırmamaktadır ve bu üretim araçları bazı kimseler tarafından idare edilmelidir. Üretim, tüketim, çalışma saatlerinin belirlenmesi, fiyatların tespit edilmesi de yönetime dair konulardır. Mülkiyet hakkının sahibine sağladığı hukuki yararlar benzer şekilde yöneticilere de yararlar sağlamaya devam edecektir ve düzende bir değişiklik olmayacak, hatta sosyalizmde de başkasının emeğinin ürünlerine el koyma gerçekleşecektir. Ayrıca, sosyalist düzenin en önemli özelliğinin³⁸⁰ sınıf duygusunun bulunmaması olacağı ileri sürülmesine rağmen, kanıtı güç olan böyle bir duygunun özel mülkiyetin ortadan kalkması ile kendiliğinden yok olacağını söylemek de zordur. Kapitalizmden sosyalizme geçiş olarak adlandırılan dönem; sosyalist bir toplumun koşullarını gerçekleştirmemekle birlikte; yeni bir sosyal siyaset sisteminin doğmasına vesile olmuştur. Yeni sistemin amacı; siyaset alanında, yeni hâkim sınıf ile işçiler arasındaki sosyal çelişkilerin açığa çıkmasını önlemek olmuştur. Böylece sosyal sınıfların ortadan kaldırılamadığı anlaşılarak, sosyalizmden komünizm aşamasına geçişin de gerçekleşemeyeceği³⁸¹ idrak edilmiştir.

Neticede Marksizmi, dağılıma verdiği öneme karşın üretimdeki başarısızlığı yıkmıştır. Kapitalizm ise, üretime verdiği öneme karşın adil bölüşümü sağlayamaması sebebiyle sorunlar yaşamaktadır.³⁸² Buraya kadar anlatılan iki ana eksen kapitalist ve sosyalist aşamalarda unutulmaması gereken bir nokta; tüm sanayi ekonomilerine has özelliklerin gerek kapitalist toplumda, gerekse Sovyet tipi bir ekonomide mevcut olduğudur. Bunlar; işletmenin aileden ayrılması, işbölümü, sermaye birikimi, iktisadi hesaplama³⁸³ olarak sıralanabilir.

³⁸⁰ A.e., s. 89.

³⁸¹ A.e., s. 90.

³⁸² Şentop, Karabacak & Çelik, a.g.e., s. 21.

³⁸³ Aron, **Sanayi Toplumu**, s. 73.

1.3. ALTERNATİF YAKLAŞIM OLARAK SOSYAL DEMOKRASİ: ÜÇÜNCÜ YOL ZİHNİYETİ, KARMA SİSTEM VE REFAH DEVLETİ ANLAYIŞI

Liberal-kapitalist anlayış ile sosyalist-marksist-komünist anlayış arasında bir alternatif denemesi olarak “sosyal demokrasi” yaklaşımı ve uygulamaları söz konusudur. Sosyal demokrasi, kendi içinde üçüncü yol zihniyeti, karma sistem ve refah devleti anlayışlarını değişik derecelerde barındırmaktadır.

1.3.1. Sosyal Demokrasi ve Üçüncü Yol Zihniyeti

Özellikle liberalizm ve sosyalizm düşüncelerine alternatif arayışları değerlendirmede liberalizmin 19. yüzyıl İngiltere’indeki anlamı ile 20. yüzyıl ABD’indeki anlamı arasındaki farkları vurgulamak isabetli olacaktır. Örneğin Amerika’da sol eğilimli fikirleri savunanlar “liberal” olarak tanımlanmakta, klasik liberalizmin görüşleri ise yeni muhafazakârlar (*neo-conservative*) tarafından benimsenmektedir.³⁸⁴ ABD’nin sahip olduğu özellikler, “sosyal kapitalizm”³⁸⁵ mefhumunu çağrıştırmaktadır.

Aralarında büyük fark olan bu iki ayrı zaman ve coğrafyanın ilkindeki klasik liberalizm, liberteryenizmi anlatırken; ikincisi ise etatist ve sol fikirlerle birleştirilmiş ve “sosyalizm” kelimesi yerine kullanılmıştır. N. Barry, liberalizmin, 18. yüzyıl sonlarında İngiliz ve Avrupa ekonomik ve siyasal düşüncesinde oluşan klasik liberalizmle bağdaşmayan eşitlikçi ve yeniden dağıtımcı adalet fikirlerini kapsar hale geldiğini ifade etmektedir. Bernstein ise, sosyalizmle liberalizm arasında yakın bir ilişki kurmuş ve sosyal demokrasinin liberalizmin devamı olduğunu, sosyalizme “örgütlenmeli liberalizm” denebileceğini belirtmiştir.³⁸⁶

1929 krizi ile ABD sarsılırken, diğer yandan kapitalist düzenin yüzde yüz zıddı bir sistem, Marksist bir model ortaya çıkmaktadır. Keynes, bu şartların bir gereği olarak,

³⁸⁴ Yayla, **a.g.e.**, s. 16-17.

³⁸⁵ Julia S. O’Connor & Gillian Robinson, “Liberalism, Citizenship and the Welfare State,” **Culture and Welfare State: Values and Social Policy in Comparative Perspective**, Eds. Wim van Oorschot, Michael Opielka and Birgit Pfau-Effinger, UK, Edward Elgar Publishing, 2008, p. 30.

³⁸⁶ Yayla, **a.g.e.**, s. 16.

Klasikleri de, Marksistleri de hareketsiz bıraktığına inanarak kapitalist düzene devlet müdahalesi anlayışını getirmiş³⁸⁷ ve yeni bir çehre vermiştir.

Gelişmiş Batı ekonomilerinde refah ve demokratik nizam sağlamak, kapitalist sistemin dinamizm ve ferdiyetçiliğini sosyal adaletçi gayelerle birleştirmek üzere geniş bir devlet müdahaleciliği uygulanmaktaydı. Gelişmiş ülkelerde üretim ve yatırımların geniş ölçüde özel teşebbüs tarafından yapılabilmesine mukabil gelişmekte olan ülkelere kalkınma hamlesini gerçekleştirmek ve gereken gelişme hızını temin edebilmek üzere mutlaka özel teşebbüs yatırımları yanında devlet yatırımlarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ülkelere, özel yatırımlar ile kamu yatırımları arasında gerçekleştirilecek bir uyum son derece önem taşımaktadır.³⁸⁸

Gelişmekte olan ülkelere uygulanan karma ekonomi sistemi ile gelişmiş ülkelere uygulanan devlet müdahaleciliği birbirinden farklıdır. Çünkü karma ekonomi sisteminde, daha yoğun bir devlet müdahalesine gerek vardır ve üretim ve yatırımların özel girişim yanında kısmen de devlet teşebbüsleri tarafından yapılması gerekmektedir. Karma ekonomi düzeninde devlet ve özel teşebbüs alanlarının sınırlarının çizilmesi, büyüme ve sosyal adalet amaçlarından hangisinin öncelikli olacağı, vergi yükü-vergilerin sosyal gruplar arasında dağılımı ve enflasyon arasında yapılacak tercihler söz konusudur.

Gelişmekte olan ülkelere demokrasi ve ferdi özgürlükler en iyi karma ekonomi düzeni ile bir arada yürümektedir. Böylece, demokrasi aynı zamanda ekonominin dinamizmini de sağlayan bir işlev kazanmaktadır.³⁸⁹ Schumpeter'in deyimi ile demokrasi, iktidarı yürütmeye aday olan birbirine rakip birçok partinin mevcudiyetidir.³⁹⁰ Gelişmiş ülkelere refah devletinin, gelişen ülkelere ise karma ekonomi sistemlerinin en önemli gerekçelerinden biri bu sistemlerin demokrasi ile bağdaşabilmesinden kaynaklanmaktadır. Gerek demokrasi, gerek özel teşebbüs ekonomiyeye gerekli dinamizmi verebilmektedir.³⁹¹ Buna mukabil, sosyalist

³⁸⁷ Kakinç, **a.g.e.**, s. 5.

³⁸⁸ Hiç, **a.g.e.**, s. 40.

³⁸⁹ **A.e.**, s. 41.

³⁹⁰ Aron, **Sanayi Toplumu**, s. 89

³⁹¹ Hiç, **a.g.e.**, s. 42.

diktatörlüklerdeki polis, sansür, ceza gibi uygulamalar ve bürokrasi ile siyasi mücadeleler ekonomik dinamizmi engellemektedir.³⁹²

Kapitalist ülkelerde sanayileşme süresince teknik gelişme sayesinde üretim ve milli gelir çok süratle yükseldiğinden, ücretlerin arttırılması kârları düşürmemiş, aksine hem kârlar (mutlak kâr seviyesi) hem de ücretler birlikte artmıştır. Artan milli gelirden hem kapitalistler, hem de işçiler pay sahibi olabilmişlerdir. Analizinde kâr oranının düşmesine gereğinden fazla bir önem veren Marks, mutlak kâr seviyesinin önemini ise ihmal etmiştir. Marks'ın iki ekonomik sınıf arasındaki kaçınılmaz çıkar çatışması öngörüsü ve kapitalist sistemin bünyesindeki bu çelişme dolayısıyla er ya da geç yıkılacağına dair iddiaları hayata geçmemiştir. Bunu, “müteşebbis ile işçilerin çıkarları arasında tam bir ahenk vardır” şeklinde yorumlamak da mümkün değildir.³⁹³ Gerçekleşen yalnızca, söz konusu iki ekonomik sınıfın çıkarlarının birbirleriyle bağdaştırılabilmesidir.³⁹⁴

Bu anlamda bir “üçüncü yol” anlayışı devreye girmektedir. Üçüncü yol, esasında serbest piyasa kapitalizmi ile sosyalist-komünizm arasında görülmektedir.³⁹⁵ Bu yönüyle üçüncü yol, sosyal demokrasinin “geleneksel” veçhesine karşı “yeni” biçimi olarak değerlendirilmektedir.³⁹⁶ Bu anlamda üçüncü yol, yeni ekonomik ve sosyal düzenle ilişkili belirli ideolojik önermelerin yeniden oluşturulmasıdır.³⁹⁷ Bu kavramsallaştırma, 1990’larda Giddens gibi bazı akademisyenler geleneksel sosyal demokrasi ile neo-liberal kapitalizm arasında yeni bir üçüncü yolun mümkün olduğu iddia etmeleri ile gündeme gelmiştir.³⁹⁸ Giddens için üçüncü yol, eskisine göre daha özel bir anlam dairesinde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, üçüncü yol’da Bill Clinton ve sonradan da İngiltere’de Tony Blair eliyle bir onarılma söz konusudur.³⁹⁹

³⁹² A.e., s. 43.

³⁹³ A.e., s. 54.

³⁹⁴ A.e., s. 55.

³⁹⁵ Philip B. Whyman, **Third Way Economics: Theory and Evaluation**, New York, Palgrave, 2006, p. 4.

³⁹⁶ A.e., p. 5.

³⁹⁷ Jenny Andersson, **The Library and the Workshop: Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age**, USA, Stanford University Press, 2010, p. 1.

³⁹⁸ Knut Roder, **Social Democracy and Labour Market Policy: Developments in Britain and Germany**, USA & Canada, Routledge, 2003, p. 38-39.

³⁹⁹ Üçüncü yol kavramı, ABD ve İngiltere’de ortaya çıkmasından önce de vardı. Bkz. Anthony Giddens, **The Third Way and its Critics**, UK, Polity Press, 2000, p. 1.

1.3.2. Karma Sistem

Genel olarak ifade edilecek olursa, karma model anlayışı ile sosyal demokraside ekonomiyi yönlendirici araçların devlet kapsamında olması benimsenmiştir.⁴⁰⁰ Özelde karma ekonomi sistemi⁴⁰¹ özel yatırımlar yanında kamu yatırımlarının da önemli bir yere sahip olduğu ve devletin ekonomik faaliyetlere çeşitli yönlerden yoğun müdahalelerde bulunduğu bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemde kamu yatırımları ekonomik kalkınmaya hız kazandırmak üzere, sosyal ve verimli altyapı alanlarının yanında üstyapı alanlarına da yönelir. Karma ekonomi sisteminde iktisadi plan kamu yatırımları için *emredici*, özel yatırımlar için ise *kısıtlayıcı ve yol gösterici* niteliktedir. Demokrasi rejiminin özü gereği,⁴⁰² karma sistemde iktisadi planı hazırlayan planlama teşkilatı ekonomik tedbirlerin alınmasında nihai karar mercii değil, sadece bir danışma organı niteliğindedir. Nihai karar yetkisi ancak kamuoyu ve kamuoyunun politik tercihlerini yansıtan parlamento aittir. Karma ekonomi sistemi için verilen tanım, geniş alt ve üst hudutların varlığına imkân tanımaktadır. Örneğin, ekonomik plan karma ekonomi sistemi içinde daha dikkatli ve ayrıntılı tedbirler almak bakımından faydalıdır; ancak karma ekonomi sistemi için bir kıstas veya şart değildir. Diğer bir ifade ile ekonomik planın olmaması, o ülkede yahut o dönemde karma ekonomi sisteminin uygulanmadığına delil teşkil etmemektedir.⁴⁰³

Bir diğer açıdan; özel yatırımların teşviki için tedbir alınması ile özel ve kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payları farklı şeylere işaret etmektedir. Karma ekonomisi sisteminin tanımı bakımından önem arz eden husus ise, fiili paylardır.⁴⁰⁴ Karma ekonomi sistemi içinde süratli ekonomik kalkınma ve sosyal adaletin gerçekleşmesi için etkin tedbirler alınıp alınmadığını, hangi amaca daha

⁴⁰⁰ İsmail Cem, **Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir Ne Değildir**, 7. bs., İstanbul, Can Yayınları, 1998, s. 144.

⁴⁰¹ Türkiye'nin de bu sistemi benimsediğine işaret eden bir Anayasa Mahkemesi kararı şöyledir: “Karma iktisat sistemini benimseyen Anayasa'mız özel teşebbüsün kârını hak olarak tanımış ve bu sektörün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlamayı 40. madde ile devlete görev olarak vermiştir. Kârın gayrimeşru olduğunu düşünerek müteşebbislerin haklarını kısıtlamak veya yok etmek Anayasa'mızın belirtilen sistemine uygun düşmez.” Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, Resmi Gazete Tarih/Sayı: 26.3.1971/13790, Esas Sayısı: 1969/31, Karar Sayısı: 1971 /3, Karar günü: 12/1/1971,(Çevrimiçi)

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1971/K1971-03.htm>, 10.05.2009.

⁴⁰² Hiç, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁰³ **A.e.**, s. 80.

⁴⁰⁴ **A.e.**, s. 81.

fazla önem ve öncelik verildiği de birer sorundur. Kalkınma ve sosyal adaletin gerektiği gibi gerçekleştirilemediğini gösteren veriler, karma ekonomi düzeninden sapıldığına delalet etmez. Nasıl ki, sosyal adalete kıyasla kalkınma gayesine daha fazla önem verilmesi karma ekonomi sisteminden vazgeçilerek kapitalist sisteme girildiğine işaret etmiyorsa, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi gayesinin ön plana alınması da -belki ıslahatçı sosyalizm ve toplumsuluk akımlarının kuvvet kazandığını gösterebilir- ancak sosyalist diktatörlük sisteminin uygulandığı anlamına gelmez.⁴⁰⁵

Ayrıca karma ekonomi sistemini refah devleti uygulamalarından ayıran özelliklerden en önemlisi kamu yatırımlarının hacmi ve yöneldiği alanlarla ilgilidir. Gelişmiş ülkelerdeki refah devleti uygulamaları ile kıyaslandığında, gelişmekte olan ülkelere uygulanan karma ekonomi sisteminde devlet müdahaleleri daha geniş bir alana yayılmakta ve daha yoğun bir karakter göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere fiyat ya da piyasa mekanizması aksadığında ve yatırımlar kendi haline bırakıldığında, toplum için azami refahı sağlayan alanlara gerekli süratle yönelememesinden dolayı, bu ülkelere uygulanan karma ekonomi sisteminde devlet kaynakların ve yatırımların dağılımına da geniş ölçüde müdahale etmektedir. Gelişmiş Batı ülkelerinin devlet müdahaleciliği (*interventionism*) yoluyla modern refah devleti görüntüsüne ulaştığını belirtmek gerekmektedir. Karma ekonomi sistemi, gelişmekte olan ülkelere kalkınma ve sosyal adaleti şartlara göre mümkün olduğunca gerçekleştirebilen ve demokratik nizam, siyasi ve ferdi hürriyetler ile gerek kısa gerek uzun dönemde en iyi bağdaşabilen sistem olarak kabul edilebilir.⁴⁰⁶

Sınırları bu denli geniş olduğu için, işlemesi ve idare etmesi anlamında en güç rejimin karma ekonomi düzeni olduğunu söylemek mümkündür. Bu düzende ekonominin bütün kesitleri tamamen pragmatik bir gözle incelenerek, herhangi bir kesit için en uygun ekonomi politikası, devlet müdahalesinin alan ve yönleri ile kamu-özel yatırım payları tespit edilecek, bu arada ekonominin farklı kesitlerinin birbirlerini ne derece etkileyeceği hesaba katılacaktır. Oysa basit bir lissez-faire kapitalist sisteminde ekonomik faaliyetlerin tümü özel teşebbüse ve piyasa

⁴⁰⁵ A.e., s. 82.

⁴⁰⁶ A.e., s. 84.

mekanizmasına; sosyalist diktatörlüklerde ise karşıt bir basitlikle ekonomik faaliyetlerin tümü bu sefer kamu yatırımlarına ve merkezi plana terk edilmektedir.⁴⁰⁷

Karma ekonomi sistemi de dahil olmak üzere bütün ekonomik sistemlerin başlıca amacı süratli ekonomik kalkınma ve sosyal adaleti sağlamaktır. Ancak, bu iki amacı bir arada ve uyumlu bir şekilde yürütmek her zaman mümkün olamamakta, belirli bir noktadan sonra birbiriyle çatışmaktadır. Bu çatışma alanı alınacak en uygun tedbirlerle mümkün olduğunca daraltılmalı ve bu amaçlardan hangisine öncelik verilmek istendiği kısa ve uzun dönem etkileri dikkate alınarak⁴⁰⁸ politik tercih ortaya konmalıdır.

1.3.3. Refah Devleti Anlayışı

Kapitalist sistemin ilk öncüleri kapitalizmi değişmez ve devamlı saymışlar; en iyi sistem kapitalizm olduğuna göre, bir ülkenin kapitalist sistemi değiştirmesi⁴⁰⁹ ekonomik gelişmenin ve sosyal refahın önüne set çekmiş olacaktır diye düşünmüşlerdir. Oysa kapitalizm uygulaması düşük ücretler, işsizlik, konjonktür dalgalanmaları ve buhranlar gibi çeşitli sorunlar meydana getirmiş ve kapitalist ülkeler, kapitalist sistem taraftarlarının tavsiyelerine rağmen, aksi yönde davranarak ve piyasaya çeşitli yönlerden müdahalede bulunmak suretiyle sorunları geniş ölçüde bertaraf edebilmişler; böylece tedricen gelişerek demokratik düzen içinde toplumcu “refah devleti” aşamasına erişmişlerdir. Sosyalist sistem taraftarları için de en mütakâmil, nihai ve değişmez sistem sosyalist sistemdir. Taraftarlara göre, kapitalist sistem, çelişkileri ve sınıf çıkarlarının çatışması sonucunda çökecek ve sosyalist sistem kurulacak ve bir sonraki aşamada komünist nizam gerçekleşecektir.

Karma ekonomi düzeni ise, kapitalizm ve sosyalizmin aksine çok uzun bir gelecek için sabit kalacak bir sistem değildir. Gelişme ve azgelişmişlikten kurtulma süreci boyunca devam edecek bir sistemdir. Gelişme ile birlikte beklenen; özel yatırımların payının artması ve sosyal adalet gayesinin önem kazanması neticesinde refah

⁴⁰⁷ A.e., s. 85.

⁴⁰⁸ A.e., s. XII.

⁴⁰⁹ A.e., s. 85.

devletine yaklaşımdır.⁴¹⁰ Dolayısıyla refah devleti anlayışı, sosyal demokrasi arayışlarının uygulamadaki yansımalarından biri olarak görülebilir.

1.3.3.1. Refah Devleti Sınıflandırması

“Refah devleti” teriminin günyüzüne çıkışı, modern anlamda Bismark Almanyası’ndaki 1883 tarihli sosyal sigorta uygulamasına kadar götürülmektedir.⁴¹¹ Teknik bir tabir olarak ise yine Almanya’da ilk olarak “wohlfahrtsstaat” şeklinde kullanıldığı ifade edilmektedir.⁴¹² Fakat günümüzdeki kullanımının ilk defa 1941 yılında Başpiskopos Temple tarafından zikredildiği de ileri sürülmektedir.⁴¹³ Bu haliyle ideolojik temelleri bakımından kavramsallaşmasını Ernst Wiggfors, Gustav Möller ve John Meynard Keynes gibi ekonomistlere borçlu olan⁴¹⁴ “refah devleti”nin ortaya çıkış sebebi, “piyasa başarısızlığı”, “sosyal sözleşmenin ihmali”, “ahlaki normlar”, “sınıf çıkarları”, “diğerkâmlık” ve “politik ekonomi”⁴¹⁵ gibi ana başlıklar etrafında ele alınmaktadır.

Terimin kullanılışı ve uygulanışının ortaya çıkışının arka planı kısaca bu şekilde olan refah devletinin ne anlama geldiği hususunda ortak bir tanıma rastlanamamaktadır. Genelde tanımlar refah devletine, “asgari sorumluluk verenden çok geniş bir faaliyet alanı tanıyana” doğru farklılaşabilmektedir.⁴¹⁶ Bu anlamda refah devleti, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve emeklilik, işsizlik sigortası ve sosyal yardımlar gibi gelir koruma programları ile ilgili harcama yapılmasına işaret etmektedir.⁴¹⁷ Böylece refah devleti, vatandaşların karşılaşılabilecekleri belirli sosyal risklere karşı hükümetlerin sosyal koruma sağlamasını içermektedir.⁴¹⁸ Bu sosyal koruma görevlerini

⁴¹⁰ A.e., s. 86.

⁴¹¹ Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, 2. bs., İTO Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17.

⁴¹² Mel Cousins, **European Welfare States (Comparative Perspectives)**, London, SagePub., 2005, p. 4.

⁴¹³ Özdemir, a.g.e., s. 16-17.

⁴¹⁴ B. Vivekanandan & Nimmi Kurian, “Introduction: Welfare States and the Future,” **Welfare States and the Future**, Eds. B. Vivekanandan and N.Kurian, P. Macmillan, New York, 2005, p. 1.

⁴¹⁵ Pierre Pestieau, **The Welfare State in the European Union**, Oxford University Press, USA, 2006, p. 8. Ayrıca refah devletinin ortaya çıkışı ile ilgili teoriler için bkz. Cousins, a.g.e., p. 19-30.

⁴¹⁶ Özdemir, a.g.e., s. 18-19.

⁴¹⁷ Julia S. O’Connor, “Gender, Citizenship and Welfare Sstate Regimes”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. Patricia Kennett, Edward Elgar Pub., UK, 2004, p. 180.

⁴¹⁸ Pestieau, a.g.e., p. 4.

yapabilmesi için refah devletinin “müdahaleci”, “düzenleyici” ve “geliri yeniden dağıtıcı” fonksiyonlarının varlığı da ortaya çıkmış olmaktadır.⁴¹⁹

Refah devletin sınıflandırması çalışmaları çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde ortaya konmasına rağmen,⁴²⁰ bunların hiçbiri Gøsta Esping–Andersen’in üçlü refah rejimi tasnifi kadar etkili ve ünlü olmamıştır. Andersen, 1990 yılında kaleme aldığı⁴²¹ ve daha sonra 1999 yılında⁴²² bazı hususlarını gözden geçirdiği üçlü refah rejimi tiplemesinde ABD ve İngiltere örneğinde “liberal”, Fransa, Almanya ve Belçika örneğinde “muhafazakâr-Kıta Avrupası” ve İsveç ve Danimarka örneğinde “sosyal demokrat” ayrımı yapmaktadır.

Buna göre, bu üç refah rejimi ve rejime bağlı ülkeler, *dekomüdfikasyon*,⁴²³ *sosyal tabaklaşma* ve *piyasa-aile* üçlüsünden birine daha çok yakın olma bakımından birbirlerinden farklılaşmaktadırlar.⁴²⁴ Bu anlamda refah rejimleri, piyasa, devlet ve aile formlarının matrislerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmaktadır.⁴²⁵

Andersen’in birinci refah rejimi tiplemesi, *liberal refah devletidir*. Bu refah devletinde en temelde “piyasa” mantığı ön plandadır. Bundan dolayı refah sistemi, piyasanın özel olarak örgütlenmesine dayanmaktadır.⁴²⁶ Bu temel anlayışın ürünü olarak, gelir-testli yardım, mütevazı ve sınırlı evrensel transferler ve sosyal sigortaların baskın olduğu bir sistem söz konusudur.⁴²⁷ Bunun bir manası da, piyasa kazançlarına müdahale edilmemek suretiyle bütün vatandaşlara göreceli olarak düşük yararlar sağlandığı için, dekomüdfikasyon düzeyinin (sosyal ihtiyaçların devlet gibi piyasa dışı mekanizmalar tarafından sağlanması) düşük olması şeklindedir.⁴²⁸

⁴¹⁹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 21.

⁴²⁰ Refah devleti ile ilgili önceki tasnifler için bkz. Özdemir, **a.g.e.**, s. 132.

⁴²¹ Gøsta Esping–Andersen, **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Oxford, Polity Press, 1990.

⁴²² Gøsta Esping–Andersen, **Social Foundations of Postindustrial Economies**, UK, Oxford University Press, 1999.

⁴²³ Piyasa katkısı olmaksızın, ne ölçüde yararlar ve hizmetler sağlandığı ve vatandaşların, kendilerini piyasa güçlerinden bağımsız kılan sosyal haklara ne ölçüde sahip olabildiği, dekomüdfikasyonu ortaya koymaktadır. Bkz. Özdemir, **a.g.e.**, s. 145-146.

⁴²⁴ O’Connor, **a.g.e.**, p. 183.

⁴²⁵ Ian Gough, “Social Policy Regimes in the Developing World”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. Patricia Kennett, Edward Elgar Publishing Limited, UK, 2004, p. 241.

⁴²⁶ Özdemir, **a.g.e.**, s. 133.

⁴²⁷ Patricia Kennett, **Comparative Social Policy (Theory and Research)**, Open University Press, USA, 2001, p. 81.

⁴²⁸ Richard Groves et.al., “Four Worlds of Welfare and Housing”, **Housing and the New Welfare State (Perspectives from East Asia and Europe)**, Eds. R. Groves et.al., Ashgate Pub, UK, 2007, p. 4.

Böylece liberal refah devleti tipinde devletin yeri ve sosyal politikaya müdahalesi ise piyasanın gölgesinde kalmış olmaktadır.⁴²⁹ Vatandaşlardan kendi haklarını piyasadan aramaları teşvik edildiği için, devlet, “son çare” olarak başvurulması gereken bir merci görevi üstlenmiş olmaktadır. Bundan dolayı devlet, en kötü durumda olanlara gelir transferi yapmakta ve böylece sosyal yardım programları için gelir-testini uygulamaktadır.⁴³⁰ Bu anlamda liberal refah devleti rejiminde devlet, ne tam istihdam amacı gütmektedir ne de sosyal sorunlar karşısında tazmin etmeyi öngörmektedir. Bu anlamda devlet, son telafi merciidir.⁴³¹

Andersen’in refah rejimi tiplerinin ikincisi, *muhafazakâr-korporatist refah devleti*dir. Bu refah devleti tipinde, muhafazakâr ve güçlü devlet, zayıf liberal gelenek, statü bilincine sahip orta ve esnaf sınıfı ve Katolik kilisesi ile ailenin güçlü varlığı ön plana çıkmaktadır.⁴³² Bu refah devleti tipi, kökeni itibarıyla anti-liberaldir. Bunun sebebi, piyasa verimliliğinden ziyade geçmişten miras kalan ve hiyerarşik olan sosyal düzeni “muhafaza” etme hususunda daha ilgili olunmasıdır. Bundan dolayı sosyal hakların geniş olduğu ve özel refah (piyasa) düzenlemelerinin rolünün marjinal olduğu bir durum söz konusudur.⁴³³

Muhafazakâr refah devletinde devlet ise, farklı sebeplerle gelirinde kayıplar olan kişilere, çözüm olarak yeni istihdam imkânları sunma yoluna gitmemektedir. Bunun yerine tazmin ve telafi edici politikalara başvurulmaktadır. Bu anlamda devlet, kişileri iş piyasasına teşvik etmek yerine, iş piyasasına girmemeye meylettirmiş olmaktadır.⁴³⁴ Fakat devletin varlığından daha önemli gibi duran geleneksel ailenin durumudur. Bu anlamda devletin sosyal politikadaki rolünün devreye girmesinin en temel koşulu, ailenin sosyal hizmet görevini yerine getiremeyecek kadar güçsüz duruma düşmüş olmasıdır.⁴³⁵ Ailenin sosyal politikadaki bu önceliğinde ise Katolik kilisesinin vurgusu önemli bir etken konumunda bulunmaktadır.⁴³⁶ Bu refah devleti tiplerinin en önemli unsurlarından biri de sosyal sigorta sistemindeki ileri

⁴²⁹ O’Connor, **a.g.e.**, p. 183.

⁴³⁰ Mary Hilson, **The Nordic Model (Scandinavia since 1945)**, London, Reaktion Books, 2008, p. 89.

⁴³¹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 135.

⁴³² Faruk Taşçı, **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Nobel Yay., Ankara, 2010, s. 76.

⁴³³ Özdemir, **a.g.e.**, s. 137.

⁴³⁴ **A.e.**, s. 138.

⁴³⁵ Kennett, **a.g.e.**, p. 79-80.

⁴³⁶ Özdemir, **a.g.e.**, s. 138.

seviyesidir.⁴³⁷ Sosyal sigorta sisteminden yararlanmak, istihdam edilmeyi, belli bir işte çalışıyor olmayı gerektirmektedir.⁴³⁸ Bu anlamda istihdam edilen belli bir “sınıf”ın ve böylece belli bir “statü” ayrımının varlığı söz konusu olmaktadır.⁴³⁹

Andersen’in refah rejimi tiplemesinin üçüncüsü ve sonuncusu, *sosyal demokrat refah devletidir*. Bu refah rejimi tipinde üç temel bulunmaktadır: Evrensellik, dayanışma ve refahın piyasadan bağımsız kılınması (*dekomüdfikasyon*).⁴⁴⁰ Buna göre sosyal politikalardan faydalanmanın en temel şartı “vatandaşlık” bağına sahip olmaktır. Vatandaş olan ve muhtaç olduğu anlaşılan herkes, evrensel bir şekilde sosyal politikalardan faydalanma hakkına sahip olmaktadır.⁴⁴¹ Bu hakları yerine getiren, yani sosyal politikaların uygulayıcısı piyasa değil, temel olarak devlettir.⁴⁴² Bu anlamda refah devleti uygulamaları en üst düzeyde piyasadan bağımsız kılınmaktadır (*dekomüdfikasyon*).⁴⁴³ Devletin bu derece etkin olması bir yandan kamu istihdamının ve özellikle de kadınların istihdamının⁴⁴⁴ çok yüksek seviyelerde seyretmesine yardımcı olsa da,⁴⁴⁵ diğer yandan kaynakların da “vergiler” üzerinden elde edilmesi sonucu doğurmaktadır.⁴⁴⁶ Bundan dolayı vergiler en yüksek seviyededir.⁴⁴⁷ Böylece gelir dağılımının adil dağıtımından⁴⁴⁸ diğer yaşam koşullarına kadar birçok sosyal politika alanında bir dayanışma ve eşitlik ortamının oluşması sağlanmış

⁴³⁷ O’Connor, **a.g.e.**, p. 183.

⁴³⁸ Peter Bleses & Martin Seeleib-Kaiser, **The Dual Transformation of the German Welfare State**, Palgrave Macmillan, New York, 2004, p. 27.

⁴³⁹ George Katrougalos & Gabriella Lazaridis, **Southern European Welfare States (Problems, Challenges and Prospects)**, Palgrave Macmillan, New York, 2003, p. 2.

⁴⁴⁰ Taşçı, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁴¹ O’Connor, **a.g.e.**, p. 182-183.

⁴⁴² Kennett, **a.g.e.**, p. 82.

⁴⁴³ Hilson, **a.g.e.**, p. 89-90.

⁴⁴⁴ Evelynne Huber & John D. Stephens, “Welfare State and Production Regimes in the Era of Retrenchment,” **The New Politics of the Welfare State**, Eds. Paul Pierson, UK, Oxford University Press, 2001, p. 118.

⁴⁴⁵ Özdemir, **a.g.e.**, s. 140.

⁴⁴⁶ Katrougalos and Lazaridis, **a.g.e.**, p. 2.

⁴⁴⁷ Hilson, **a.g.e.**, p. 90-91.

⁴⁴⁸ Mikko Kautto et.al., “The Nordic Welfare States in the 1990s,” **Nordic Social Policy (Changing Welfare States)**, Eds. Mikko Kautto et.al., New York, Routledge, 1999, p. 11.

olmaktadır.⁴⁴⁹ Bu sebepten dolayı bu refah devletleri, “sosyal vatandaşlık devletleri” olarak anılmaktadır.⁴⁵⁰

Andersen’in üçlü refah rejimi tasnifine çeşitli eleştiriler getirilmiş,⁴⁵¹ bunların sonucu olarak yeni refah devleti modellerinin varlığı ileri sürülmüştür. Bu yeni tiplerin en önemlisi Ferrera tarafından ortaya konan *Güney Avrupa Refah Devleti* modeli olmuştur. İspanya, İtalya, Portekiz, Yunanistan (ve hatta Türkiye’nin de)⁴⁵² içine alındığı bu refah devleti modelinin en önemli özellikleri olarak Ferrera, “ikili gelir desteği sistemi”, sağlıkta “evrensellik”, refah hizmetlerinde “klientalizm” ve “aile”nin sosyal denge sağlamadaki rolünü ortaya koymuştur.⁴⁵³

Bu yaklaşıma göre, emeklilik sistemi gibi uygulamalarla formel sektörün aşırı korunmasına karşın, kurumsal olmayan ve düzensiz olarak ifade edilebilecek olan mesleki sektörün çok az desteğe sahip olduğu “ikili” hatta “kutuplaşmış” bir yapı söz konusudur.⁴⁵⁴ Modelin ikinci özelliği ise, sağlık hizmetlerinin evrensel olmasıdır. Bu anlamda sağlık hizmetlerinden yararlanmanın koşulu vatandaş olmaktır.⁴⁵⁵ Diğer bir özellik ise, refah hizmetlerinde görülen klientalizmdir.⁴⁵⁶ Buna göre, refah hizmetlerinin alımı, planlanması, uygulanması ve diğer süreçlerinde kayırmacılık, partililik, politik vaatler, hemşehrilik, patronaj gibi uygulamalara sıklıkla rastlanılmaktadır.⁴⁵⁷ Son olarak, “güneyli aile tipi”nin “sosyal dengeyi sağlama”da önemli rolü bulunmaktadır.⁴⁵⁸ Bundan dolayı devletin sosyal politikadaki varlığı, güneyli aile tipinin zayıflaması durumunda ortaya çıkmaktadır.⁴⁵⁹

⁴⁴⁹ B. Gustafsson et.al., “The Distribution of Income in the Nordic Countries (Changes and Causes),” **Nordic Social Policy (Changing Welfare State)**, Ed. M. Kautto et.al, London, Routledge, 1999, p. 215.

⁴⁵⁰ Ka Lin, “Cultural Traditions and the Scandinavian Social Policy Model,” **Social Policy & Administration**, Vol. 39, No. 7, December 2005, p. 734.

⁴⁵¹ Bkz. Ian Gough, “Social Policy Regimes in the Developing World,” p. 241-242.

⁴⁵² Ian Gough, “Güney Avrupa’da Sosyal Yardım”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 231-260.

⁴⁵³ Taşçı, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁵⁴ Maurizio Ferrera, “Sosyal Avrupa’da ‘Güney Avrupa Modeli’,” **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 198-199.

⁴⁵⁵ Katrougalos & Lazaridis, **a.g.e.**, p. 9.

⁴⁵⁶ Andrés Pérez-Baltodano, “Globalization, Human Security and Social Policy: North and South”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. P. Kennett, Edward Elgar Pub., UK, 2004, p. 55.

⁴⁵⁷ Özdemir, **a.g.e.**, s. 151.

⁴⁵⁸ Katrougalos & Lazaridis, **a.g.e.**, p. 3.

⁴⁵⁹ E. Mingione, “Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. A. Buğra ve Ç.Keyder, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 274.

Andersen'den sonra ortaya konan ve etkili olan diğer bir refah devleti tiplemesi Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan'ı içine alan⁴⁶⁰ *Doğu Asya Refah Devleti* modelidir. Bu model ile ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar “kültürel yaklaşım”, “ilerlemeci yaklaşım”, “prodüktivist yaklaşım” ve “refah karması yaklaşımı”⁴⁶¹ şeklinde tasnif edilmektedir.

Kültürel yaklaşımın temelinde, Doğu Asya Refah Devleti'nin Konfüçyüsçü refah kültürüne dayandığı görüşü yatmaktadır.⁴⁶² Fakat bu görüş, Doğu Asya'da bulunan ve Konfüçyüsçü anlayış ile ilgili olmayan ülkeler göz önüne alınmak suretiyle eleştirilmektedir.⁴⁶³ İkincisi olan ilerlemeci yaklaşıma göre, ağır işleyen bir refah söz konusudur.⁴⁶⁴ Buna göre bunun sebebi ise, sosyal refah kalkınmacılığının topyekün ekonomik kalkınmadan sonra ele alınması ve algılanmasıdır.⁴⁶⁵ Prodüktivist yaklaşım da ilerlemeci yaklaşımın ortaya koyduğu “sosyal refah kalkınmasının ekonomik kalkınmadan sonra” gelmesi üzerine eleştiriler geliştirmiştir.⁴⁶⁶ Refah karması yaklaşımında ise, göreceli düşük kamu sorumluluğu, ama bunun yanında refahta geniş aile katkısı ve büyüyen özel piyasa⁴⁶⁷ öne çıkmaktadır. Bu anlamda devletin görevi, “refahı düzenlemek” şeklinde ortaya konmaktadır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁰ Ian Holliday & Paul Wilding, “Social Policy in the East Asian Tiger Economies: Past, Present and Future”, **Social Policy Review 15 (UK and International Perspectives)**, Eds. Catherine Bochel et.al., UK, The Policy Press/Social Policy Association, 2009, p. 155.

⁴⁶¹ Taşçı, **a.g.e.**, s. 81-82.

⁴⁶² Gordon White & Roger Goodman, “Welfare Orientalism and the Search for an East Asian Welfare Model”, **The East Asian Welfare Model (Welfare Orientalism and the State)**, Eds. Roger Goodman, Gordon White and Huck-ju Kwon, Routledge, New York, 1998, p. 8.

⁴⁶³ Richard Groves et.al., “The Property Owning Welfare State”, **Housing and the New Welfare State (Perspectives from East Asia and Europe)**, Eds. Richard Groves et.al., Ashgate Publishing, UK, 2007, p. 197-198.

⁴⁶⁴ Huck-ju Kwon, “An Overview of the Study: The Developmental Welfare State and Policy Reforms in East Asia”, **Transforming the Developmental Welfare State in East Asia**, Eds. Huck-ju Kwon, Palgrave Macmillan, New York, 2005, p. 2.

⁴⁶⁵ Holliday & Wilding, **a.g.e.**, p. 162.

⁴⁶⁶ Ito Peng, “Social Policy Reforms and Gender in Japan and South Korea”, Eds. Shireen Hassim and Shahra Razavi, **Gender and Social Policy in a Global Context: Uncovering the Gendered Structure of the Social**, Palgrave Macmillan, USA, 2006, p. 132.

⁴⁶⁷ Alan Walker & Chack-kie Wong, “The Ethnocentric Construction of the Welfare State”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. Patricia Kennett, UK, Edward Elgar Publishing Limited, 2004, p. 116.

⁴⁶⁸ Taşçı, **a.g.e.**, s. 82.

1.3.3.2. İktisadi Yaklaşımlar ve Refah Devleti

Sosyalist-marksist yaklaşım için refah devleti, kapitalist sistemin işleyişin en zirve noktasıdır. Kapitalizmin emperyalist uzantılarının Batılı devletlere “refah” olarak dönmesidir. Bu yönüyle refah devleti liberal-kapitalist gelişmenin bir ürünüdür⁴⁶⁹ ve dolayısıyla devrim önünde bir engeldir ve liberal-kapitalist düzenin ömrünü uzatma aracıdır.⁴⁷⁰

Liberal-kapitalist anlayışta genel manada refah devleti anlayışı, sistemi devam ettirmesi, sistemin aksaklıklarını gidermesi noktasında olumlu bir uygulamadır. Zira refah devleti uygulamaları sayesinde “herkes mutludur!”

Sosyal demokrasi noktasında bakıldığında, refah devletinde eksiklikler vardır. Ama bu eksiklikler, kapitalizmden kurtulmayı değil, kapitalizmi reforme etmeyi gerektirir. Kapitalizmin ihtiyacı olan, sisteme biraz daha “sosyal” yön katmaktır. Bu anlamda, sosyal demokrasi, liberal-kapitalist düzenin demokrasi içinde dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bunu yapmak için de devletin etkin bir müdahale aracı olarak kullanılmasını benimsemektedir.⁴⁷¹

İslam İktisadı açısından refah devletine bakıldığında, öncelikli olarak İslam’ın görüşü nev-i şahsına münhasır olduğu görülmektedir. Bundan dolayı İslam iktisadı ne liberalizme ne sosyalizme ne de sosyal demokrasi sistemine benzemektedir.⁴⁷² İslam iktisadı aynı zamanda bütüncüdür, yani İslam’ın diğer bütün yönleri ile ilintilidir. Başka bir ifade ile bütüncül olması demek, İslam iktisadını İslam’ın fıkıhı, içtimai, siyasi vb. diğer alanlardaki içtihatlarından ayrı görememek demektir. Örneğin, adalet bir küldür, her yerde olmaktadır; anne-babanın çocuklarına adil

⁴⁶⁹ Meryem Koray, “Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 5, 2005, s. 31.

⁴⁷⁰ Meryem Koray, “Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 15, 2007, s. 30.

⁴⁷¹ Meryem Koray, “Sosyal Refah Devleti: Kimi İçin ‘Umut’ Kimi İçin Kaygı Kaynağı,” **Sosyal Demokrat Yaklaşımlar**, Eds. Aydın Cıngı, İstanbul, SODEV & TÜSES, 2003, s. 102.

⁴⁷² Ahmed En-Neccâr, **İslâm Ekonomisine Giriş**, Çev. Ramazan Nazlı, İstanbul, Hilal Yayınları, 1978, s. 124.

olması gereklidir, amirin memurlarına karşı tutumu adil olmalıdır, çiftçinin ekiminde mahsule karşı adil olması beklenir, insan çevresine karşı adil olmalıdır.⁴⁷³

Meseleye eleştirel noktadan bakıldığında, refah devleti teorilerine yönelik ciddi teorik ve ampirik itirazlar bulunduğu görülmektedir. Bu itirazlardan *ilki*, refah devleti uygulamalarının bir yandan “beleşçiliği” teşvik ettiğine, diğer yandan bireysel sorumluluk duygusunu azaltarak bir “bağımlılık kültürü” meydana getirdiğine yöneliktir. *İkincisi*, refah devleti uygulamaları hakkında bazı ülkelerde yapılan araştırmalardan kaynaklanmaktadır. Bunlara göre, refah kurumları toplumun genel olarak refahını veya toplumda eşitliği artırmak yerine, fakirler ve zenginler aleyhine olarak orta sınıfı kayıran sonuçlar meydana getirmektedir. Eşitlikçilik yanlısı düşünür Le Grad “*The Strategy of Equality*” (1982) adlı kitabında, herkese açık olan bir kamu hizmetinin herkes tarafından eşit olarak tüketilemeyeceğini ve bu tür hizmetleri sübvans eden politikaların genellikle bu hizmetlere ulaşmak bakımından en elverişli durumda bulunanlar lehine işlediğini tespit etmiştir. Grad, bazı zamanlarda devlet eliyle refah hizmetlerinin sağlanmaması durumunda, bunların kollektif olarak sunulmamasına göre daha fazla eşitliğin gerçekleşmesinin muhtemel olduğu sonucuna varmaktadır. *Üçüncüsü*, refah devletinin sosyal refahı yaygın olarak gerçekleştirmekten ziyade bir dizi yerleşik çıkarın büyümesini teşvik ettiğine yöneliktir. Refah devletinin demokrasisi, diğer toplumsal kesimler aleyhine olacak biçimde devletten kayırma talep eden muhtelif çıkar gruplarının kural tanımaz bir mücadelesi haline gelmesi dolayısıyla eleştirilmektedir. *Dördüncüsü*, refah devletinin etkinlikten uzak işleyişine yöneliktir. Müdahaleci tedbirlerin üretkenliği önlediği ve çözmeleri beklenen sorunları daha da ağırlaştırdığı düşünülmektedir. Ayrıca, refah devletinde hizmetlere ayrılan kaynakların önemli ölçüde boşa gittiğine yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Böylelikle, toplumun refahının değil kaynak israfının artırıldığı ve külfetin de yeniden vatandaşlara yüklendiği⁴⁷⁴ ifade edilmektedir.

⁴⁷³ Mustafa Şentop, Meftun Karabacak ve Hüseyin Çelik, “Prof. Dr. Sabahaddin Zaim ile Portre,” **Sosyal Politikalar Dergisi**, Sayı 1, Güz 2006, s. 20.

⁴⁷⁴ Mustafa Erdoğan, “Özgürlük, Adalet, Refah,” **Sosyal ve Siyassal Teori: Seçme Yazılar**, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 359.

1.4. İSLAMİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE İKTİSAT

Literatürde “İslam ekonomisi/iktisadı” olarak kullanılan kavram ile kastedilen, İslam dininin ekonomik faaliyet ve kurumlarıdır.⁴⁷⁵ İslam ekonomisi kavramı, Müslüman iktisatçıların Batı iktisadi literatüründe yer alan sabit kavramlara bağlı kalmak zorunda olmayan “yeni doğmuş” bir bilim gibi İslam iktisadı kimliğini ararken⁴⁷⁶ vurgulamak üzere kullandıkları bir kavramdır.

Semavî bir din olan İslam dini, inanç (*akide*) ile ilgili esaslar yanında, dünyaya ait düzenleme ve hükümler de getirmiştir. “Muamelat” olarak tabir edilen muamele ve fiiller (İslam hukuku, İslam fıkıhı), dünyaya ait fiil ve kurumların içinde yer almaktadır. Bu tanımın içine insan ile insan ve insan ile eşya ilişkileri girmektedir. Bu ilişkilere yönelik ayet, hadis ve içtihatlar yoluyla getirilen hükümler ise İslam hukukunun çatısını meydana getirmektedir.⁴⁷⁷ İslam ekonomisi ise, bu hukuki ilişkilerin iktisadi boyutu ile ilgili olan bilim dalıdır.⁴⁷⁸ Bu anlamıyla İslam ekonomisi, İslami değerlerden esinlenen toplumun iktisadî meselelerini inceleyen bir bilim dalı olmaktadır.⁴⁷⁹ Başka bir ifade ile İslam ekonomisinde kilit nokta, öncelikli olarak İslam inancının temel olarak alınmasıdır.⁴⁸⁰

İslam ekonomisinde üzerinde sıkça durulan ve 19. yüzyıldan beri iktisatçıları meşgul eden bir konu, devletin iktisadi olaylara müdahalesi konusudur. Fiyat tespiti, narh ve devletin tüccar olarak iktisadi hayatta faaliyet göstermesi bu konunun içine girmektedir.⁴⁸¹ Fakat devletin bu konumu, mutlak manada bir devletçilik anlamına gelmemektedir. Devletin müdahale çizgisi, daha çok iktisadi hürriyetleri kollama ve öte yandan zenginlerin tahakkümüne mani olmak⁴⁸² etrafında şekil almaktadır.

⁴⁷⁵ Servet Armağan, **Ana Hatlarıyla İslâm Ekonomisi 1**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1991, s. 10.

⁴⁷⁶ Ahmed A. F. El-Ashker & Rodney Wilson, **Islamic Economics: A Short History**, Leiden-Boston, 2006, p. 401.

⁴⁷⁷ Armağan, **a.g.e.**, s. 10.

⁴⁷⁸ **A.e.**, s. 11.

⁴⁷⁹ M.A. Mannan, **İslâm Ekonomisi: Teori ve Pratik**, Çev. Bahri Zengin, İstanbul, Fikir Yayınları, 1983, s. 15.

⁴⁸⁰ En-Neccar, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁸¹ Armağan, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁸² Mahmud Ebussuud, **İslâm İktisadının Esasları**, Önsöz, S. Zaim, Lebanon, The Holy Koran Publishing, 1980, s. 112-113.

Bankacılık faaliyetleri kredi-faiz esasına göre kurulduğundan “İslamisi”nin olmaması gerektiği ilim adamlarınca ifade edilmektedir. Zımni olan bu sorunun birkaç farklı cevabı vardır. İlki, İslamın cihan şümul yapısı nedeniyle insanların İslamiyetin ana prensiplerine aykırı olmayan ihtiyaçlarını ve bankalardan beklenen hizmet ve menfaatleri İslam dininin düzenlemiş olması ya da düzenlenmesinde bir aykırılık olmadığı yönündedir.⁴⁸³ İkincisi, bankalarda para transferi, havale, ortaklık, alım satım vs. gibi faizle ilgisi olmayan işlerin de yapıldığı⁴⁸⁴ ve bunların İslami esaslara göre düzenlenmesinin bir zaruret olduğu yönündedir.

İslami esaslara göre yapılacak düzenlemelerde, faiz ile kredi alma yolunu kapatan bir mekanizma olarak “selem” mekanizmasından bahsedilmektedir. Veresiyede⁴⁸⁵ önce malın alımı, sonra paranın ödenmesi söz konusu iken, selemde önce bedelin verilmesi sonra malın alınması durumu vardır. Burada, zamanın lehine değil üretim lehine kullanım söz konusudur. Selemin faize dönüşme riskinden uzak kalması için İbn Abbas’ın kendilerine “selem ayeti” dediği, Bakara Suresi 282-283’deki ayetler son derece önem arz etmektedir. Buna göre, selem yazılı bir biçimde ve bir topluluğun teminatı altında olmalıdır. Ayrıca seleme konu olan malın kontrolünü yapacak bir kuruluş bulunmalıdır. Borçlu belirli bir kişi olmalı ve selem senedi hamiline şeklinde düzenlenmelidir. Akdin yerine getirilememesi durumunda, belirli bir değerın ipotek edilerek, teminatın gösterilmesi gerekmektedir.⁴⁸⁶ Günümüzde bazı durumlarda faiz, taksitli satışın içine yedirilmekte, peşin satış olsa idi elde edilecek olan paranın bankada duracağı sürede getireceği faiz hesaplanarak vadeli satış yapılan malın fiyatına eklenmektedir. Bu ekleme müşteriden taksitli fiyat farkı olarak talep edilmektedir.⁴⁸⁷ Bu uygulamalar göz önünde tutulduğunda İslam iktisadi zihniyetinin, faize yönelik iktisadi kuralların detaylarına kadar inen bir düzenleme içerdiği anlaşılmaktadır.

⁴⁸³ Armağan, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁸⁴ Bakır Es-Sadr’ın İslâm Bankacılığı ile ilgili görüşleri, modern zamanlardaki toplumlarda karşılaşılan sorunları da dikkate almaktadır. *Bkz.* Muhammed Ekrem Han, **İslâm Ekonomisinin Temel Meseleleri**, Çev. Ömer Dinçer, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1988, s. 64.

⁴⁸⁵ Faizin en eski ve en çok bilinen şekli “zamanla artan borç” olarak tanımlanmaktadır. Araplarda İslamiyet öncesi rastlanan bu faiz türüne Ribe’n-Nesie (Nesie Ribası) denmektedir. Örneğin veresiye alışveriş nesie ribası kapsamına girmektedir.

⁴⁸⁶ Ali Sayı, “Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi,” **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi İlmî Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 30-31.

⁴⁸⁷ Mustafa Sönmez, **Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul, OM Yayınevi, 2001, s. 197.

İslami bir iktisat sisteminin geliştirilmesi yönündeki argümanların dayanak noktası, neo-klasik yaklaşımın ahlak ile iktisadi birbirinden ayıran yapısıyla yetersiz kaldığıdır. Rasyonel davranışın çoğunlukla bireysel çıkar maksimizasyonu olarak tanımlanıyor olması, bu tanımın iktisaden karar verenlerin profilini tam olarak yansıtmadığını düşünen çoğu iktisatçı açısından bir problemidir. Müslümanların iktisadi davranışlarının diğer bireylerden farklı olmadığı durumlarda İslami bir iktisat sisteminin de gerekli olmadığını ileri süren görüşler olmakla birlikte; itiraf edilmesi gereken bir nokta; bu inanışın sonuçlarının müspet veya menfi hiçbir paradigma ile açıklanamayacak eşsiz bir iktisadi davranış ortaya koyduğudur.⁴⁸⁸

Bugün sosyal siyasetin kendine konu edindiği alanlar aslında İslam ekonomisinin de temel değerlerinin içinde yer almaktadır. İşçi işveren ilişkilerinde işsizliğe, yoksulluktan tüketime, tasarruftan israfa, para idaresinden şirket ortaklıklarına, borç verme şekillerinden satış şekillerine, ticaret ahlakından müşteri ilişkilerine, dış borçlardan gelişmişlik düzeylerine kadar insanları ve iktisadi ilgilendiren her ne varsa İslam ekonomisinde de düzenlenmiş ya da işaret edilmiştir.

Genelde mal, para ve insan (*human capital*) olarak sınıflandırılan sermaye kavramında İslam ekonomisinde bir dördüncü unsur olarak zaman da sınıflandırmaya dâhil edilmiştir. Sermaye unsurunu maddi olmayan şeyleri de içine alacak şekilde genişletmekle zaman unsuru da önem kazanmıştır.⁴⁸⁹ Rothbard’a göre, her bir hareket, her daim hazır bulunan bir unsur olan zamanın kendisine bağlıdır.⁴⁹⁰ Rothbard’ın zaman piyasası (*time market*) adını verdiği mefhum, paranın toplumda pazarlanabilir bir ürün olması ile açıklanmaktadır. Para değişim aracı olduğu andan itibaren, zaman piyasasındaki değişimlerin de aracı olmaya başlamıştır. Para ile değiş tokuş edilen gelecekteki mallar (*future goods*) ise, gelecek bir zamanda şimdiki mallar (*present goods*) olmaları beklenen mallardır. Bu nedenle güncel bir değere sahiptirler. Diğer bir ifade ile şimdiki bir para ya da mal, aynı miktar ve değerdeki

⁴⁸⁸ Shahina H. Mapara, “A Critical Examination of the Ethics and Methodology of Syed Nawab Haider Naqvi’s Islamic Economics”, (Thesis of Master of Arts, Institute of Islamic Studies, McGill University), Montreal, November 1999, p. 7.

⁴⁸⁹ Armağan, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁹⁰ Murray N. Rothbard, **Man, Economy, State: With Power and Market**, Alabama, Ludwig von Mises Institute, Scholar’s Edition, 2004, p. 13.

gelecekteki bir paradan ya da maldan ve bunun şimdiki beklentilerinden daha değerlidir. Çünkü para, zaman piyasasında da diğer piyasalarda olduğu gibi, bugünkü bir maldır ve gelecekteki mallar paranın gelecekteki kazanımlarına dair şimdiki beklentilerdir.⁴⁹¹ Zaman piyasası, kredi piyasası ile sınırlı değildir, bilakis ekonomideki üretim yapısının tamamına sirayet etmiştir. Üretim yapısı ve tüketici kredi piyasası⁴⁹² ise piyasaların iki temel cüzünü oluşturmaktadır.

“Vakit nakittir, yani paradır” sözü Almanca’da meşhur bir atasözü “Zeit ist Geld” ile aynı noktaya işaret etmektedir. Zamanı bir sermaye unsuru olarak kabul edince, kullanılması gereği ortaya çıkmaktadır. Özellikle imkânları kıt ve maddi sermayeleri sınırlı insanların zamanlarını tamı tamına dolu dolu kullanmaları gerekmektedir. Bu kişiler ancak bu şekilde imkânı bol olanlar gibi başarı elde edebileceklerdir.⁴⁹³

Zamanın para, mal, eşya ya da işgücü gibi ödünç verilebilen unsurlardan farkı ödünç verilemez olmasıdır. Bu nedenle zaman, insanın hakiki sermayesi olarak ifade edilmektedir. Kendisine aittir ve başkasına devredilemez, başkası tarafından çalınamaz. Bu bakımdan gelişmiş ülkelerden kredi talebinde bulunan geri kalmış ülkelerin sahip olunan zaman bakımından gelişmiş ülkeler ile aralarında bir fark olmadığını bilmeleri gerekmektedir. Zengin ve fakirin zaman bakımından bir farklılıkları yoktur.⁴⁹⁴

Bazı yazarların liberalist, prekapitalist; bazılarının antiliberalist ve prekomünist; bazılarının burjuva medeniyeti, bazılarının da tam bilinçlenememiş pre-marksist⁴⁹⁵ bir şekilde tasvir ettikleri İslami iktisat düşüncesi kendisini Batı doktrinlerinin gördüğü açılardan tanımlamamaktadır.

İslam iktisadi anlayışında, toplumsal olayların altyapısını ekonomi teşkil etmemektedir ve insan sadece bir homoeconomicus olarak algılanmamaktadır.⁴⁹⁶ Bu anlamda örneğin İslam bir yandan mülkiyet hakkını doğal karşılamakta, ancak diğer

⁴⁹¹ A.e., p. 375-376.

⁴⁹² A.e., p. 378-390.

⁴⁹³ Armağan, a.g.e., s. 155.

⁴⁹⁴ A.e., s. 157.

⁴⁹⁵ Sezai Karakoç, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, 11. bs., İstanbul, Diriliş Yayınları, 2009, s. 9.

⁴⁹⁶ A.e., s. 16.

yandan da istismar ve sömürüye kapı aralayan faizden gelen kazançları⁴⁹⁷ da meşru kabul etmemektedir.⁴⁹⁸ Bu yönüyle, sıkı birer uygulama alanı olmayan, daha çok farklı doğrultular belirten prensiplerden ibaret olan liberalizm ve sosyalizmden ayrılmaktadır.⁴⁹⁹ Bu sebeple İslam’da, toplumdaki meselelerin altyapısını ekonomi teşkil etmemektedir; dolayısıyla insan, bir homoeconomicus değil, homo-İslamicus yani “Müslüman Adam”dır.⁵⁰⁰ Örneğin, İslam iktisadi anlayışında, bireysel teşebbüs hakkı, sistemin ahlaki esasları çerçevesinde olduğu müddetçe korunmuştur.⁵⁰¹

Kapitalist ekonomilerde üretimle tüketim birbirini hızla harekete geçirerek ekonomiyi buhranlara sürüklerken, komünist ekonomilerde ise, normal bir ekonomide bulunması gereken üretim ile tüketim arasındaki ilişki koparılmakta, iki kesim birbirinin karşısında yer alıyor gibi aktarılmaktadır. İslami iktisat anlayışında ise, üretim ile tüketim arasındaki ilişki ne kapitalist düzendeki gibi birbirinin bir fonksiyonudur ne de komünist düzendeki gibi birbirinden kopuktur. İslami düşüncede, insan ekonomiye değil, ekonomi insana bağlanmıştır.⁵⁰² Bu sebeple, kişinin kendi menfaatine göre hareket etmesi değil, kendi menfaatinin sosyal denge ile sınırlandırılması söz konusudur.⁵⁰³

Yine benzer bir şekilde, kapitalizmde insan eşyanın tanrısı (eşya insanın kölesi), komünizmde ise eşya insanın tanrısı (insan eşyanın kölesi) şeklinde bir mülkiyet anlayışı söz konusudur.⁵⁰⁴ İslam ekonomisinde ise, mülkiyet Allah’a ait mallar ve insana ait mallar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve esasında yeryüzündeki her şey (tüm mülkiyet) Allah’ındır ve insanlar bunu emanet olarak kullanmaktadır.⁵⁰⁵ Bu anlamıyla kapitalizmde toplum fert için feda edilirken, komünizmde fert toplum için feda edilmiştir.⁵⁰⁶ İslami iktisat anlayışındaki, bir müslümanın diğer müslümanın

⁴⁹⁷ Faize karşı ilk müdahaleye Tevrat’ta rastlanmaktadır. Tevrat’ın 5. Kitabı olan Tesniye’de hukuki kurallardan bahseden Ahitname’de “eğer borç para verirsen, benim ümmetimden faiz almayacaksın” hükmü bulunmaktadır. bkz. Ali Sait Yüksel, **Özel Finansman Kurumlarıyla İlgili Düzenlemeler ve Bankacılık Mevzuatı Açısından Değerlendirilmeleri**, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1988, s.7.

⁴⁹⁸ Sabahaddin Zaim, **Modern İktisat ve İslâm**, 3. bs., İstanbul, MTTB Yayınları, 1969, s. 20.

⁴⁹⁹ Karakoç, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁰⁰ Sabahaddin Zaim, **İslâm ve İktisadî Nizam**, Karabük, TEK-BİR Karabük Şubesi, 1983, s. 53.

⁵⁰¹ M. Sabri Erdoğan, **İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, İstanbul, Sebül Yayınevi, 1994, s. 23.

⁵⁰² Karakoç, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁰³ Sabahaddin Zaim, **İnsan-İslâm-Ekonomi**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1992, s. 167.

⁵⁰⁴ Karakoç, **a.g.e.**, s. 31.

⁵⁰⁵ Muhammed El-Mübarek, **İslâm’da İktisat Nizamı**, Çev. Hüsamettin Cemal, İstanbul, Çığır Yayınları, 1978, s. 93-103.

⁵⁰⁶ Karakoç, **a.g.e.**, s. 34.

durumundan dolayı tam bir sorumluluk içerisinde olması, yatırım yapma zorunluluğu (paranın çalışmadan alıkonulması, kenz), israf yasağı, faiz yasağı, kazancın emeğe dayanması, manevi faydayı maddi faydadan üstün tutmak gibi unsurlar⁵⁰⁷ ne ferdin toplum için ne de toplumun fert için feda edilmesine müsaade etmemektedir.

İslam faizi, sadece iki kişi arasında değil makro düzeyde yasaklamıştır. İslam'da para karşılığında para kazanmak yasaklanmıştır. İslam iktisadında karz/kredi kavramı bu sebeple yer almamaktadır. Kredi borç anlamına gelmektedir. Hayır kurumu hariç borç verenlerin amacı da para kazanmaktır. Bu da paradan para kazanmaya tekabül etmektedir. Girişimsiz sermaye İslam'da bir üretim faktörü değildir. Üretim faktörü olan müteşebbis sermayedir. Bu sebeple İslami anlayışta üretim faktörleri 3 olup, müteşebbis sermaye, emek ve doğal kaynaklardan oluşmaktadır. Faktör gelirleri de kâr, ücret ve kira'dır. Rant ve faiz, iktisat tarihinde hep tartışmalı bir konu olagelmıştır. İngilizce'de rant ve faize hak edilmemiş kazanç (*unearned income*) adı verilmektedir. İslamiyet'te borç kati bir şekilde tavsiye edilmemektedir. Hele de tüketim amacıyla borç asla alınmamalıdır. Sadece üretim amacıyla, mecbur kalınırsa ve kâr-zarara ortak olacak şekilde alınır.⁵⁰⁸

İslam iktisadi zihniyetinde sermaye ancak emekle birleşerek çalışırsa meşru kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında komünizmin, özel sermayeye hiç hak tanımaması, çalışarak elde edilen sermayenin geçmişini, yani emeği hiçe saymak anlamı taşımaktadır.⁵⁰⁹ Halbuki emek, İslam ekonomisinde muhtevası geniş bir kavram olarak görülmektedir⁵¹⁰ ve sermayenin faiz üzerinden gelir getirmesi de kabul edilmemektedir.

Kapitalizm, hem ticareti hem faizi meşru görmektedir. Sosyalizmde ise, hem ticaret hem de faiz meşru görülmemektedir. İslam iktisadi anlayışı ise, ticareti helal sayarak sosyalizmden, faizi haram sayarak kapitalizmden ayrılmaktadır.⁵¹¹

⁵⁰⁷ A.e., s. 35.

⁵⁰⁸ Şentop, Karabacak & Çelik, a.g.e., s. 21.

⁵⁰⁹ Karakoç, a.g.e., s. 44.

⁵¹⁰ Refik Yunus El-Mısırî, **İslâm İktisat Metodolojisi**, Çev. Hüseyin Arslan, İstanbul, Birleşik Yayınları, t.y., s. 95, 223.

⁵¹¹ Karakoç, a.g.e., s. 47; İshak Emin Aktepe, **İslâm Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık**, İstanbul, Bilge Yayınları, 2010, s. 23-25.

Sosyalist bir rejimde, ücret, tüketime eşittir ve kişinin tasarrufu söz konusu değildir. Bunun nedeni, tasarrufu toplum adına devletin yapıyor olmasıdır. Bu nedenle sosyalist rejimde, tasarruf demek yatırım demektir. Kapitalist rejimde ise, tüketim ücret sınırlarını aşmakta, sınırsız tüketim saiki hâkim olmaktadır.⁵¹²

1.4.1. İslam İktisadî Zihniyetinin Temelleri

Çoğu Batılılardan oluşan ekonomistlerin bir kısmı, din olarak İslam'ın veya başka bir dinin ekonomi gibi bir bilim dalı olabileceğini görmezden gelmekte,⁵¹³ bir kısmı Müslüman bilim adamlarının Batılı teorilerin ışığı altında İslami hükümleri yeniden yorumladıklarını düşünmekte ve bir kısmı da çağdaş ekonomik olayları çözümleme kapasitesine sahip bir İslam ekonomi sisteminin oluşturulabileceğine şüphe ile bakmaktadır.⁵¹⁴

İslami literatürde sıkça kullanılan “felah” kavramının iktisadî şartlarına bakıldığında; söz konusu felaha ulaşabilmek için; kişinin yakınları, ailesi için de diğer ihtiyaç sahiplerinin sosyo-ekonomik menfaatlerine uygun olarak da yapabileceği “harcamak” (*infak etmek*) gelmektedir. İnfak etmek, sadakadan farklı bir kavramdır. İslam, servetin bir kısmının dağıtılmasını mecburi bir sosyal görev⁵¹⁵ olarak emretmiştir.

Kişinin tüm servetini dağıtması ise yasaklanmıştır. Bundan kasıt, insan tabiatına dair gerçeklerdir. Yoksullar, kendilerine infak edene karşı maddi ve manevi hiçbir minnet ve borç yükü taşımamaktadırlar.⁵¹⁶ Bununla birlikte infakın toplumun geneline örnek olması için söylenmesi yasaklanmamıştır ancak yine de uygulamada genellikle gizli tutulması tercih edilmektedir.⁵¹⁷ Zekât ise, geniş kapsamlı infak kavramının bir parçasını oluşturmakta ve kişiyi servete karşı duyabileceği aşırı sevgiden arıtmaktadır. İnfak, kişinin basit bir hayat tarzına alışması ile gerçeğe daha yakın olabilmektedir. Aksi takdirde sürekli artan istek ve ihtiyaçlar infak için birikim

⁵¹² Karakoç, **a.g.e.**, s. 51.

⁵¹³ Han, **a.g.e.**, s. 13.

⁵¹⁴ **A.e.**, s. 14.

⁵¹⁵ Zekât, sadaka, daha modern tabir olarak sosyal yardım gibi hamleler zorunlu-gönüllü sosyal görevler arasında sayılabilmektedir. *Bkz.* Zaim, **İslâm ve İktisadî Nizam**, s. 56-57.

⁵¹⁶ İnfak'ın bir tüketim unsuru değil de tam manasıyla bir tasarruf vasıtası olduğu yönündeki görüş için *bkz.* M. Sabri Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1992, s. 30.

⁵¹⁷ Han, **a.g.e.**, s. 18-19.

yapmaya müsaade etmeyebilmektedir. Dolayısıyla lüks tüketimin önünde bir engeldir. Felaha ulaşabilmek için bir diğer gereklilik, riba (faiz)den sakınmak üzerine kuruludur.⁵¹⁸ Riba hem salt anlamı ile hem de bazı gizli şekillerde tekrar ekonomiye nüfuz etmeyecek şekilde önlemler alınmak suretiyle yasaklanmıştır.⁵¹⁹

Aynı maldan birbirine eşit olmayan miktardaki her türlü takas işlemi ve para yahut malın tesliminin geciktirilmesi⁵²⁰ riba olarak tanımlanmaktadır. Aynı şekilde bir taraf için kesin bir pay, diğer taraf için belirsiz bir pay sağlayan toprak kullanım sözleşmeleri de riba kapsamında değerlendirilmiştir. İslam ekonomisiyle ilgili çalışmalarda riba konusunun fazlasıyla tartışılma sebeplerinden biri, en güçlü sömürü ve eşitsizlik aracı olan ribanın son derece kurnaz bir müessese⁵²¹ olmasından kaynaklanmaktadır.

Felaha ulaşmanın bir diğer iktisadi gereği; akid ve ahidleri yerine getirme, emanete vefa üzerine kuruludur. Diğer gereklilikler ise, zulümden kaçınmak (sömürü ve istismardan sakınma), tembellikten sakınarak çalışmaya önem vermek, cimrilikten kaçınmaktır. Meşru yollardan kazanılan servetin başkaları tarafından karşılık ödemedi alınabildiği bir toplumda büyük eşitsizlikler, çalışma güdülerinin yok olması ve sosyal bozuklukların ortaya çıkması; felaha ulaşmanın önünde birer engeldir.⁵²²

İslam ekonomisi, insan davranışlarını ve insan hayatını birbirine bağımlı ve etkileşim halinde olan ve ekonominin de içerisinde bulunduğu alt sistemlerin oluşturduğu bütünlük içerisinde incelemektedir.⁵²³ İnsanın sadece piyasa değişkeniyle sınırlanmadığı bu sistemin büyük bir bölümü normatiftir.⁵²⁴

İslam ekonomisi ahlaki değerlerin ve düzenlemelerin ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini ve tepkilerini araştırmaktadır. Bu yönüyle, sınırı aşmak isteyen

⁵¹⁸ İslâm'da faiz (riba), emek (işçilik), ticaret, ziraat ve sanat olarak sıralanan meşru kazanç yollarından sayılmamaktadır. Bkz. İmam Muhammed Şeybanî, **Kitâbü'l-Kesb: İslâm İktisadında Helâl Kazanç**, Çev. Mustafa Baktır, İstanbul, Seha Neşriyat, t.y., s. 73.

⁵¹⁹ Han, **a.g.e.**, s. 20.

⁵²⁰ Teslimin gecikmesi taraflardan birine daha yüksek bir fayda sağlamaktadır. Bu, zamanın faydasına yönelik bir reddiyedir. Neo-klasik ekonomistler ise, zamanın marjinal faydası görüşü ile faizi haklı addetmektedirler.

⁵²¹ Han, **a.g.e.**, s. 21.

⁵²² **A.e.**, s. 22-23.

⁵²³ **A.e.**, s. 37.

⁵²⁴ **A.e.**, s. 38.

“saldırgan kişi”ye pratik ve yasal imkân vermemektedir.⁵²⁵ Tasarruf, yatırım, istihdam seviyeleri üzerine riba yasağının etkileri, tüketim seviyesi ve zekât arasındaki ilişki ve bezer ilişkiler ele alınabilir. Bu araştırmalardan elde edilecek pozitif bulgular, normatif politikaların oluşturulmasında yararlı olacaktır.⁵²⁶

İnanç, tutum ve davranışlarla yakından ilgili olan ekonominin gelişmesine ve karmaşıklaşmasına rağmen Smith ve takipçilerinin ortaya attıkları ilkelerden vazgeçilmiş değildir.⁵²⁷ Batılı iktisatçıların pek çoğunun iddia ettiği gibi ahlaki değer ve sosyal normlardan bağımsız bir ekonomi İslam’ın iktisadi anlayışı içerisinde yer almamaktadır. Batı ekonomilerinde tüketimi teşvik eden normlar veya liberal felsefenin tasarrufları teşvik için faizi motive edici bir unsur olarak kullanması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Batı ekonomisindeki bir diğer varsayım insanların kendi kaynaklarını kullanırken rasyonel davranarak faydayı maksimum kılacak olmalarına yöneliktir. 18. ve 19. yüzyılın yerleşik psikolojisinden kaynaklanan “faydacılık felsefesi”,⁵²⁸ bencilliğe açtığı kapı ve maksimizasyonun diğer bireylere ve topluma olan sosyal maliyeti önemsememesi gibi sebeplerle İslam iktisadi anlayışı tarafından eleştirilmektedir.⁵²⁹ Zira bu felsefe anlayışında genel olarak doğruluk ve iyilik, özelde ise iktisadi meseleler “fayda”ya göre tanımlanmak zorundadır⁵³⁰ ve işin sonucunda fayda varsa, o işin genel mahiyeti ne olursa olsun, o iş faydalı görülmektedir.⁵³¹ Oysaki İslam iktisadi anlayışı, isteklerin maksimum bir derecede tatmin edilmesini ekonomik faaliyetlerin bir hedefi olarak kabul etmemektedir. Çünkü böyle bir hedef asla sonu gelmeyecek bir yarışa benzemektedir. Var olan isteklerin tatmini, yeni isteklerin doğmasına yol açacaktır.⁵³²

İslam iktisadi anlayışına uymayan bir başka konu ise, Batılı ekonomilerin dağıtımdan ziyade üretim üzerine yoğunlaşmış yapılarıdır. Eldeki kaynaklarla optimum üretimin yapılabilmesi Batı ekonomilerinin odak noktasıdır. Optimizasyonun en az ihtilaflı

⁵²⁵ Ali Şeriatî, **İslâm Ekonomisi**, 2. bs., Çev. Kenan Çamurcu, İstanbul, Dünya Yay., 1996, s. 20.

⁵²⁶ Han, **a.g.e.**, s. 40.

⁵²⁷ **A.e.**, s. 42.

⁵²⁸ Faydacılık felsefesinin kurucularından olan J.S. Mill’in temel eserine bkz. J.S. Mill, **Faydacılık**, 3. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.

⁵²⁹ Han, **a.g.e.**, s. 44.

⁵³⁰ William Curtis Swabey, **Ethical Theory: From Hobbes to Kant**, USA, New York, Philosophical Library Inc., 1961, p. 199.

⁵³¹ C.E.M. Joad, **Dünyanın Büyük Felsefeleri**, Çev. Semih Umar, İstanbul, Remzi Kit., 1985, s. 99.

⁵³² Han, **a.g.e.**, s. 46.

teorisini ortaya koyan Pareto'nun teorisi dahi, büyüme ve gelişme ile birlikte meydana gelen faydanın bölüşümünü önemsememektedir.⁵³³ Yoksul çoğunluk bir şey elde edemezken iktisadi kalkınmanın faydaları küçük bir gruba tahsis edilirse, gelir dağılımında büyük bir adaletsizliğe rağmen, optimal durum yine de var kabul edilebilecektir. Gelir dağılımında adaletin gözetilmesi, İslam iktisadının temel öğretilerinden birini oluşturmaktadır. Buna göre İslam, gelirin belirli kesimlerin elinde dolanmasına izin vermemekte, geniş halk kitleleri arasında adil bir dağılımı şart koşturmaktadır.⁵³⁴ Bununla birlikte hızlı üretimin hızlı bir tüketime sebep olacağı da akılda tutulmalıdır.

1.4.2. İslam İktisadının Temel Farklılıkları

İslami yaklaşımı diğer yaklaşımlardan ayıran unsurların başında, yapılan her işi ve emeği kıymetlendiren, “niyet”, yani çalışmadan ve yapılan işte gözetilen amaç gelmektedir. İnsan faaliyetlerinin tamamının bir bilinç ve uyanıklık içinde geçirilmesi anlamına gelen “niyet”; insanın ve emeğin yabancılaşma, parçalanmışlık ve hiçlik hislerine kapılmasına engel olan boyutu⁵³⁵ ile önem arz etmektedir.

Maddi nitelikteki unsurlara bakıldığında ise; üretim faktörlerindeki dörtlü ayrımın Batı iktisadi sisemine göre olduğu görülmektedir. İslam iktisadi anlayışı da bu ayrımı kabul etmekte, ancak bu üretim faktörlerinin getirisindeki farklılaşmaya dikkat çekmektedir. Sermayenin getirisi İslam iktisadında kâr veya kazanç olarak adlandırılır. Bu getirinin elde edilebilmesi için ise risk ve tehlikenin olduğu bir iktisadi faaliyet gerçekleşmelidir.⁵³⁶

İslam iktisadı anlayışında, değerler önceliğini yansıtan külli kurallar gereğince, ferdi (marjinal) fayda ile kamu yararının çakışması durumunda kamu yararının korunması esastır.⁵³⁷ Bu yaklaşım, İslami anlayışı kapitalist zihniyetten ayırmaktadır.

⁵³³ A.e., s. 51.

⁵³⁴ Taqiuddin an-Nabhani, **The Economic System of Islam**, 4th Eds., London, Al-Khilafah Publications, 1997, p. 64.

⁵³⁵ İ. Erol Kozak, **İbn Haldun’a Göre İnsan – Toplum – İktisat**, Pınar Yayınları: 19, İstanbul, Eylül 1984, s. 210-211.

⁵³⁶ Sabri Erdoğan, **İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, s. 78-79.

⁵³⁷ Cengiz Kallek, **Asr-ı Saâdet'te Yönetim Piyasa İlişkisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, Yayın No: 226, 1997, s. 45.

Austruy’a göre; İslami zihniyet kapitalist gelişmeye elverişli değildir. Yazar bunu şu şekilde açıklamaktadır:

İslami zihniyetin kapitalist gelişmeye elverişli olmamasının ilk engeli *psikolojiktir*. Kapitalist sistemdeki bireysel şahsiyetin serbest gelişmesi şeklindeki anlayış buna engel teşkil etmektedir. İslam’da ve Kuran’da esas itibarıyla mülkiyet hakkının şekli olarak tanındığı bildirilmiştir. Ümmete olan bağlılık ve miras konuları psikolojik engellerden diğerleri olarak ifade edilmektedir. Bir diğeri *sosyolojik* engellerdir. Oyun ve macera zihniyetine karşı oluş, vesilecilik, kader ve tevekkül anlayışının kişilerin bireysel hırslarına mani oluşu ve aynı zamanda hırsın ölçüsünü sınırlandırması sosyolojik engeller arasında sayılmaktadır. Ferdietçiliğe az elverişli yapısıyla İslam, açıkça Batı ekonomisinin merkezi halinde olan güçlü olma iradesi, refah arzusu, risk hırsından meydana gelen kapitalist zihniyete karşı durmaktadır.

Bir diğer engel, *müessesesevi* engellerdir. Faiz (riba)nın yasak edilişi, çalışma ile meşruluk kazanmamış gelirlerin gayri ahlaki kabul edilmesi müessesesevi engellerin ilkidir. İkincisi; mesleki teşekküllerdir. Meslekler, mesleki birlikler içerisinde üyelerini işsizliğe ve rekabete karşı korumak amacıyla teşkilatlanmışlardır. İslam, alıcı ve satıcı arasında kardeşlik ilişkilerine yer vererek, “dürüst fiyat” doktrinini inşa etmiştir. Sadaka, zekât, vakıflar gibi bazı müesseselerin kolektivist karakteri ise bir diğer engeldir. Kazancın tekrar dağılımı neticesinde önemli derecede yeniden kıymet yaratma meydana gelmektedir. Merhamet, pek çok açıdan bir yeniden dağıtım aracı fonksiyonu görmektedir. Bu şekilde yeniden dağıtım mekanizmasıyla çoğaltma faktörü, ekonominin bünyesinde görünmeyen bir şekilde artmaktadır. Böylece psiko-sosyal alanda da bir denge tahsis edilmiş olmaktadır. Bir diğer engel ise alkollü içecekler, domuz eti gibi gıda yasakları olarak ifade edilmektedir.

Son engel ise, *kıymet hükmünün sübjektifliği*dir. Batı, ürettiği hizmetlere ve mallara değer kazandırmak için genellikle işin değeri, marjinal değer gibi objektif kriterler kullanmaktadır. Bunlar bir bakıma ticaret eşyasından ayrılmaz olur. Lois Baudin’in belirttiği gibi satıcının tebessüm etmesinin önemi ve iktisadi sahada görevli olanların bireysel örnekleri Batı iktisadi hayatındaki uygulamalar ile pek paralellik göstermemektedir. İslam, kapitalizmi köklü olarak yerleştiği sektörler hariç olmak üzere, iktisadi değeri ölçmek için parametreler uyguluyor görünmektedir. İşaretin eşya ve fiilin de obje üzerindeki an’anevi üstünlüğü, uzun zaman kıymet hükmünü

sübjektivitenin ötesinde bir değere götürmüştür. Bununla birlikte, İslam'da insanın kendi vicdanıyla baş başa bırakılmasının spekülasyon arzusu, hırs, dürüst ticaret ve iktisadi ahlak gibi birtakım ahlaki ihtilafları ortaya çıkardığı ifade edilmekte ve an'anevi İslam zihniyeti ile ilişkilendirilmektedir.⁵³⁸

İslami iktisat zihniyetinin diğer sistemler ile ilişkilendirilebilen ancak farklı olan bir unsuru da para ve ticaretin (dolayısıyla tüccarın) gerekliliğine dair yaklaşımıdır.

Smith'e göre, para ya da mallar, eşit miktar emek taşıdığı varsayılan şeyle mübadele edilen belirli bir miktar emeğin değerini içermektedirler. Her şeyin mübadele değerinin, sahibine sağladığı gücün büyüklüğüne tam tamına eşit olması her zaman zorunludur. Ancak her mübadele değerinin gerçek ölçütü emek olmakla birlikte, metaların değerini emek cinsinden hesap etmek çoğunlukla imkânsızdır. Üstelik her meta çoğu zaman emek ile değil, diğer metalar ile mübadele edilmektedir.⁵³⁹ Burada soyut bir kavramın somutlaştırılması bakımından para önemlidir.

Sosyalist zihniyette tüccar sermayesinin kaynağı, satan ve satın alan üreticiler arasına kendisini asalakça sokan tüccarın elde ettiği iki yönlü avantaj olarak tanımlamaktadır.⁵⁴⁰ Buna mukabil İslam iktisadında ise ticaret önemli bir konuma sahiptir. Malların mübadelesi esnasında faizin söz konusu olmaması için para ve tüccara ihtiyaç bulunmaktadır. Sosyalist düşüncede ticari faaliyetler hoş karşılanmamakta ancak tüccarın faizin gerçekleştiği ekonomik işlemleri bertaraf edici rolü göz ardı edilmektedir.

Bir malın kendi cinsi ile peşin mübadelesinde objektif olarak ölçülebilen farkının faiz olarak adlandırıldığı düşünüldüğünde, İslam ekonomisinde, kalitenin malın gram farkından değil para üzerinden eşitlenmesine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir mal üzerindeki işçiliğin de gram farkı ile değil para ile ölçülmesi

⁵³⁸ Jacques Austruy, **Kapitalizm, Marksizm ve İslâm**, 2. bs., Çev. Agâh Oktay Güner, Ankara, Hülbe Yayınları, 1975, s. 35-51.

⁵³⁹ Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, Çev. Ayşe Yunus - Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, Yayın No: 37, 2. b.s., 1997, s. 37-38.

⁵⁴⁰ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 454, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s. 23.

istenmektedir. Bu şekilde sübjektif olan işçilik ücretinin ve kalitenin farklı fiyatlara tabi tutulmasının⁵⁴¹ önüne geçilmek istenmektedir.

Esasen İslam iktisadı anlayışındaki faiz unsuruna yönelik yaklaşımda aynı cinsten olan malların paraya çevrilmeksizin değişiminin yasaklanması altında ticaretin eşitlik içinde gerçekleşmesi gerekliliği yatmaktadır. Aynı türden malların içinde cisimleşmiş emek gücünün farklı olabileceği göz önüne alındığında, ticarete para kullanılması emeğin hak ettiği kazancı elde edebilmesi açısından son derece önemlidir.

⁵⁴¹ İsmail Özsoy, (Çevrimiçi)
<http://www.burcfm.com.tr/SearchTheArchiveProgram.aspx?ProgramId=7564>, 10.04.2011.
18.03.2011 tarihli Burç FM Yeni Ümit Sohbetleri Programındaki konuşmasından nakledilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST SİSTEMDE KREDİ EKONOMİSİ VE GELİR DAĞILIMI

2.1. KAPİTALİST SİSTEMDE FİNANS SEKTÖRÜ VE KREDİ EKONOMİSİ

Kapitalizmin tarihi bir yerde Anglo-Sakson tarihidir. Anglo-Sakson tarihinin fikri ve dini temelleri Martin Luther King'in Katolikliğe meydan okuması ile başlamış,¹ giderek Katolik Kara Avrupa'sına karşı Anglo-Sakson Britanya-ABD işbirliğine dönüşmüştür. Kapitalizmin iktisadi temelleri her ne kadar bir ahlaki davranış içinde bireysel özgürlük ve çıkarları savunan Smith ile atılmışsa da, Ricardo sistemi tamamen ahlaktan uzaklaştırıp, husumet ekseninde materyalist bir çizgiye çekmiştir. Ricardo, bölüşümdeki görüşleri ile Marks'a öncülük eden ve yol gösteren isim olmuştur.²

1815-1914 dönemi, kapitalizmin ilk küreselleşme dönemidir. Bu döneme girmeden 1789 Fransız İhtilali ile kapitalist burjuvanın önü açılmıştır. Bu devrede finans sermayesi gücünü ilk kez, ülkeler arasındaki savaşları finanse ederek göstermiş ve Britanya'nın galibiyeti ile gücünü bütün dünyaya yaymıştır. Aynı finans sermayesi ABD'nin de gizli destekçisi olmuş ve git gide ABD'nin yanında yer almaya başlamıştır. 1914 ten sonra ABD Merkez Bankasını ve para basma yetkisini de eline geçiren bu güç, dünya hâkimiyetine yönelmiştir. Zira bu dönem Anglo-Sakson finans sermayesi lehine sonuçlar doğurmuştur.

1930'larla birlikte, komünist olmayan dünya, uluslararası iktisadi normlar ve kurallar bakımından sistem (*regime*) değişikliği denecek kadar esaslı iki farklı tecrübe yaşamıştır. Bu iki tecrübe, kabaca 30 yıl gibi bir zaman aralığı ile birbirinden

¹ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Simavi Yayınları, 1999, s. 244-245.

² Mark Skousen, **İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası**, Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak, Ed. Mustafa Acar ve Ömer Demir, 3. bs., Adres Yayınları, 2007, s. 101.

ayrılmaktadır. Keynesyenizm ile karakterize olan ve uluslararası Bretton Woods anlaşmasıyla yönetilen ilk sistem, 1945-1975 arasındaki döneme tekabül etmektedir.³ 1950’li yıllara kadar biçimlenen kapitalist süreç Fordizm olarak adlandırılmakta olup, Keynesyen Refah Devleti uygulamaları da sisteme işlerlik kazandırmıştır. Ancak 1970’li yıllarla birlikte, sistemin bunalımı⁴ belirginleşmiştir.

Bretton Woods sisteminin aksaması sonrasında başlayan ikinci sistem ise 1980-2000 dönemini kapsamaktadır ve dünya çapındaki ilk kredi krizinin meydana geldiği 2007-2008 yıllarına kadar hüküm sürmüştür. İkinci sistem, neo-liberalizm, tüm ülkeler için benzer politikaları uygulamaya koyan Washington Konsensüsü ya da küreselleşme konsensüsü⁵ olarak anılmaktadır.

Bu süreç İkinci Dünya Savaşı ile Anglo-Sakson finans sermayesine meydan okumak isteyen Almanya’nın tasfiyesi ile başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı ile Almanya tasfiye olmuş ancak bu sefer de SSCB ile Anglo-Sakson dünya arasında Soğuk Savaş dönemi başlamıştır.⁶ SSCB de aynı finans sermayesinin kullandığı nüfuz ve güç ile 1990 yılında tasfiye edilir. Bu gelişmelerden sonra dünyada tek kalan Anglo-Sakson finans sermayesi 2008 yılındaki büyük finans krizi ile gücünü zirveye taşımıştır.

Diğer bir ifade ile bu süreçte, Fordist birikim rejimini şekillendiren ABD hegemonyasına, gerek siyasi gerekse iktisadi açıdan meydan okunmuş ve neticesinde Amerikan hükümeti, New Deal politikalarından beri süregelen finans kesimiyle çatışma geleneğini terk etmiştir. Bu durum, dünya güç mücadelesinde finansal sermayeye dayalı bir temeli olan ABD hegemonyasının yeniden sağlamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷ Bu durum, Arrighi’ye göre⁸ kapitalizm için son bir sığınak işlevi görmüştür. Bu tip bir politika, tüm dünyada sermaye içindeki güç dengesini ve rekabetin yönünü finansal piyasalara kaydırarak, finansal aktiviteleri, üretim alanındaki düşen kârların tamamlayıcısı durumuna getirmiştir. Washington Konsensüsü içerisindeki (mali ya da üretken) sermaye, çalışan sınıfların

³ Robert Wade, “Financial Regime Change?,” *New Left Review*, 53 Sept Oct 2008, p. 5.

⁴ Özgür Çetiner, “Fordist Konsensüs’ten Washington Konsensüsü’ne Birikim ve Bölüşüm Politikaları,” *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 19, Sayı 68, s. 19.

⁵ Wade, *a.g.e.*, p. 5.

⁶ *A.e.*, s. 47.

⁷ Çetiner, *a.g.e.*, s. 32.

⁸ Bkz. Giovanni Arrighi, “The Social and Political Economy of Global Turbulence,” *New Left Review* 20, March-April 2003, (Çevrimiçi) <http://www.ecn.wfu.edu/~cottrell/ope/archive/0304/att-0068/01-arrighi.rtf>, 22.04.2011.

olmadığından son derece istikrarsız işleyen toplumsal yapılar meydana getirmiştir.⁹ İşte finans sektörünün yerini sağlamlaştırması ve kredi ekonomisinin iktisadi alandaki hâkimiyeti de bu ikinci sistemin hüküm sürdüğü süreçte gerçekleşmiştir.

Neticede düşünce sistemi olarak tez-anti tez-sentez şeklinde gelişen maddeci görüş, bugün bütün dünyaya meydan okuyan finans kapitalizmine dönüşmüştür. Finans kapitalizmine Kıta Avrupası ve Japonya gibi ülkelerde bankacılık sistemi egemen iken, Anglo Sakson ülkelerinde egemenlik sermaye piyasalarına aittir. Türkiye’de ise sermaye piyasası faaliyetlerinin %90’ına yakın bir kısmı¹⁰ bankalar tarafından gerçekleştirilmektedir.

2.1.1. Finans Sektörü, Finansal Liberalizasyon ve Gelişimi

Mevcut dünya ekonomisini niteleyen ve birlikte işleyen en az üç süreç mevcuttur. Bunlar neo-liberalizm, küreselleşme ve finansallaşmadır.¹¹ Finansal pazarların gücü başta olmak üzere, kapitalist toplumsal ilişkilerin genişlemesinin ve toplumsal eşitsizliğin derinleşmesinin toplu adı olan küreselleşme¹² sürecinde, gerçekleşen finansal kriz (2008), “finans” konusunu tekrardan gündeme getiren olay olmuştur.¹³

Neo-liberalleşme ve küreselleşmeyle uyumlu olarak finansallaşma, dünyada emek gelirlerine göre, finansal varlık sahiplerinin gelirlerini hızla yükselttiği bir zemindir. Finansal istikrarsızlıkları arttırması, iktisadi büyümeyi yavaşlatması ve kalkınmayı geriletmesi¹⁴ sebebiyle çok sayıda insan üzerinde son derece ciddi zararlara neden olmuştur.

⁹ Çetiner, a.g.e., s. 36-42.

¹⁰ Ferhat Başkan Özgen, “Globalleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Finans Piyasaları,” Globalleşme Sürecinde Türkiye’de Finans Piyasalarının Gelişimi, Ege Maliye Bölümleri Araştırma Görevlileri Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 26-28 Kasım 1998, İzmir, (Çevrimiçi) <http://web.adu.edu.tr/akademik/fbozgen/yayin/Finans%20piyasalari.pdf>, 25.07.2011, s. 52.

¹¹ Gerald A. Epstein, “Introduction: Financialization and the World Economy,” **Financialization and the World Economy**, Ed. Gerald A. Epstein, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2005, p. 3.

¹² Leo Panitch, “Emek Stratejisi Üzerine Düşünceler,” Çev. Ceren Kalfa, **Praksis** 8, s. 91.

¹³ Huw Macartney, **Variegated Neoliberalism: EU Varieties Capitalism and International Political Economy**, Routledge, New York, 2011, s. 3.

¹⁴ Mustafa Durmuş, “Aşırı Birikim-Finansallaşma İlişkisinin 2008 Krizi Bağlamında Analizi,” **Ekonomik Yaklaşım**, C. 21, S. 77, 2010, s. 17.

Finans sektörü ve üretim sektörü (reel sektör) bir ekonomide var olan iki temel alandır.¹⁵ Finansallaşma, finans sektörünün genişleme, yoğunlaşma ve temerküzünü ifade etmektedir.¹⁶ Ancak bunların içinde öncü olan süreç finansallaşma olup, neo-liberalizm ve küreselleşme finansın bir ifadesi konumundadır.¹⁷

Finansallaşmanın tanımı ve önemi üzerinde tam bir konsensüs sağlanabilmiş değildir. Bazı yazarlar finansallaşma kavramını, hisse senetleri değerinin hegemonyası anlamında; bazıları sermaye piyasası temelindeki finansal sistemin banka temelindeki finansal sisteme olan artan egemenliği anlamında tanımlamaktadır. Hilferding geleneğini sürdüren yazarlar ise, finansallaşmayı belirli bir sınıf kümesinin (rantie sınıfının) giderek artan politik ve ekonomik gücüne işaret etmektedirler.¹⁸ İngiliz ve Amerikan Merkez Bankalarının özelleşmesi ve finans sermayesinin kontrolüne geçmesiyle; Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), gibi kuruluşların ortaya çıkması da buna işaret etmektedir.

Finansallaşmayı kârın elde ediliş biçimine göre açıklayan Greta Krippner'e göre, kârın elde edilişinde ticaret ya da meta üretiminden ziyade giderek artan bir şekilde finansal kanallar devreye girmeye başlamıştır. İşte kâr yeni süreçte böyle bir sermaye birikim kalıbı haline gelmiştir.¹⁹

Baker, Epstein ve Pollin ise finansallaşmayı; finansal teşviklerin, finansal piyasaların, finansal aktörlerin ve kurumların ulusal ve uluslararası ekonomik faaliyetlerdeki artan rolüne vurgu yaparak açıklamaktadırlar. Kurumsal değişikliklerin altını çizen Dore ise finansallaşmayı; finans endüstrisinin toplam ekonomik faaliyetler içindeki, finansçı yöneticilerin kurumsal yönetim içindeki, finansal varlıkların da toplam varlıklar, menkul değerler ve hisse senetleri içindeki payındaki artışlarının seyri ile açıklamaktadır.²⁰

¹⁵ Ahmet Kılıçbay, **Türkiye Ekonomisinin Genişleyen Ufukları**, İstanbul Üniversitesi Rektörlük No. 4354, İktisat Fakültesi No: 569, 2002, s. 96.

¹⁶ Özgür Orhangazi, "Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallaşmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallaşmasına Tarihsel Bir Bakış," **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S. 35, Haziran 2008, s. 133.

¹⁷ Durmuş, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁸ **A.e.**, s. 15.

¹⁹ Epstein, **a.g.e.**, p. 3.

²⁰ Durmuş, **a.g.e.**, s. 15.

Bir başka perspektiften, finansallaşma; servet sahiplerinin çıkarlarına hizmet eden bir kurumsal kenetlenme olarak tanımlanmaktadır. Yine bu paralelde milli gelirin maaş ve ücretlerden sermaye sahiplerine doğru hızla yeniden bölüşümü ve milli gelirin en tepedeki %10 ve %1’lik nüfus dilimine doğru hızlı bir şekilde yeniden bölüşürülmesi olarak tanımlayan yazarlar da mevcuttur. Dumenil ve Levy finansallaşmayı, “finans dışı şirketlerin finansal faaliyetlere daha fazla girişi, hane halklarının giderek daha fazla hisse senedi ve menkul kıymete yönelmesi” şeklinde açıklayarak 1980 sonrasındaki yapısal değişikliğe vurgu yapmaktadırlar. Schockhauer ise finansallaşmayı, finans dışı kurumların, finans sektörüne giderek daha fazla angaje olmaları olarak tanımlamaktadır. Finansallaşmayı son dönemlerde artan türev araç kullanımı ile ilişkilendiren Dodd’a göre, türev araçlar risk almayı mümkün hale getirdiği gibi aynı zamanda ucuzlatmaktadır. Yasalardan ve düzenlemelerden kaçınmada kullanılabilen bu türev araçlar, fiyat oluşum sürecini saptırabilme, muhasebe kurallarını manipüle²¹ edebilme özelliğine sahiptir. Finansallaşma geniş anlamıyla; finansal piyasaların, işlemlerin ve kurumların ölçeği ve önemlerindeki artış olarak tanımlanmaktadır. Dar anlamıyla finansallaşma ise, finansal sektör ile finans dışı sektör arasındaki ilişkinin biçimindeki değişim²² olarak tanımlanmaktadır.

Finans sektörü ve özellikle dünya borsaları, yeni dönemin yeni görünmez eli olarak tasvir edilmektedir.²³ Yeni görünmez el, bir yaşam standardına ulaşabilmek ve tasarruf edebilmek adına orta sınıfın yükselen piyasalarda yatırım yapmasını istemektedir. Ayrıca alıcıların, menkul kıymetleri satın almaları için refah içinde olmaları, menkul kıymetin ne olduğunu bilecek kadar eğitim sahibi olmaları ve menkul kıymetlere dair alım satım emirleri verebilmeleri için de iletişim erişimlerinin olması yeni görünmez elin diğer istekleri arasında yer almaktadır.²⁴

²¹ Manipülsayon, ahlâki olmayan bir şekilde ustalık ve beceri ile yönlendirme ve kontrol etme anlamına gelmektedir. Piyasada yalan yanlış haber yaymak ve piyasanın toplumsal olmayan çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesi de bu kapsamdadır. Bkz. İbrahim Onur Baysal, “Sermaye Piyasasında Manipülasyon Suçu,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE), Ankara, 2011, s. 23-24.

²² Durmuş, a.g.e., s. 16.

²³ John C. Edmunds & Mark E. Potter, “Financial Wealth and the Distribution of Income,” **Marketing Intelligence & Planning**, Vol. 17, No. 1, 1999, p. 58.

²⁴ A.e., p. 59.

Bununla birlikte, finans sektörü belirli bir suç düzeyini²⁵ bünyesinde barındırmaktadır.

Finans kapitalizmini, mal, para ve değer ifade eden kağıt (hisse senedi, tahvil, bono) temelinde geçmişten bu yana değişen ilişkileri ile incelediğimizde finansal liberalizasyonun işleyişini daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

İktisadi sistemlerde basit meta üretiminin gerçekleştiği dönemlerde, üretici ürettiği malı ancak başka bir mal almak için üretmekteydi. Üretimini piyasada satarak, elde ettiği para ile gereksinim duyduğu malı piyasadadan satın alırdı. Bu ilişki,

Mal (Qa) - Para (M) - Mal (Qb)

şeklinde ifade edilmektedir. Burada Qa ve Qb malları içinde cisimlenmiş emek miktarları, aynı zamanda üçüncü bir metaya (para) indirgenmiş bulunmaktadır. Bu, alışverişin eşitlik içinde gerçekleşmesine imkân vermektedir. Ancak mal ve para arasındaki bu ilişki, kapitalist üretim tarzı için geçerliliğini koruyamamaktadır. Çünkü hiçbir kapitalist, ürettiği metanın değerine eş bir meta almak için üretime girmez. Bu nedenle söz konusu mal ve para ilişkisinin,

Para (M) - Mal (Q) - Para (M)

şeklini aldığı ifade edilmektedir.²⁶

Kapitalizm ve sosyalizm gibi iki ana akımın en hareketli dönemlerinde ileri sürülen bu ilişkinin bir benzerini günümüz finans sektörü ve kredi mekanizması için kurmak mümkündür. Günümüzde finans kapitalizmine yarayan ve Napolyon'un yıllar önce başka bir sebeple söylediği ancak yine aynı amaca hizmet eden ilişki, sürecin ilk aşamasında;

Para (M) - Para (M) - Para (M)

²⁵ **Inside Job** (Documentary, Director: Charles Ferguson, 2 February 2010, Belgium) Belgeselinden alınan notlar.

²⁶ Sencer Divitçioğlu, **Değer ve Bölüşüm: Marxist İktisat ve Cambridge Okulu**, İstanbul, İ.Ü. Yayın 1976, s. 39.

şekline dönüşmüş bulunmaktadır. Döviz işlemleri bu ilişkiye örnek olarak gösterilebilir. Finansal liberalizasyonun ilerleyen aşamalarında hisse senedi, tahvil, bono gibi değer ifade eden kağıtların ve borsa gibi gayrimenkul ve kurumların artan rolleri, para ve para arasındaki bu ilişkiyi;

Para (M) - Kağıt (P) - Para (M)

şekline çevirmiştir. Borsa'nın gerçek bir alım satım piyasasından ziyade, kumarhane ekonomisi içindeki²⁷ bir kuruluş gibi işlediği ülkelerde ve özellikle türev finansal araçların çeşitli nedenlerle piyasaya sürülmesi sebebiyle söz konusu para ve kağıt ilişkileri ise,

Kağıt (P) - Kağıt (P) - Kağıt (P)

şekline dönmüş ve nihayetinde kriz meydana gelmiştir. Kriz, ardında, güven ihtiyacı kullanılarak oluşturulan güvensizliğin ele geçirdiği bir piyasa, ekonomik ve sosyal çöküntüye uğramış kitleler ve ahlaki değer yoksunu bir sistem bırakmıştır.

Tarih boyunca insanların finansman ihtiyacı ve karşılanması basit ilişkilerden karmaşık ilişkilere doğru yol almıştır.²⁸ Özellikle son otuz yılda, finans sektörü, “sosyal sorumluluk” ya da “ahlaki yatırım” alanlarından daha çok dikkat çeken bir alan haline gelmiştir.²⁹

Finans sektörünün gelişiminin arka planına bakıldığında, 1930’lu yıllarda, dünya paralarının birbiri ardına altın standardından koptukları süreci görmek mümkündür. Altın standardının bırakılması demek, değerli madenin değer ölçüsü fonksiyonunun da sonu demektir. Altının bıraktığı fonksiyon boşluğunu, doldurmak için pek çok uygulama geliştirilmiştir. Açık piyasa işlemleri, kambiyo kurları, çapraz kur

²⁷ Kumarhane ekonomisi, temelinde üretim olmayan bir rant ekonomisi anlamında kullanılmaktadır.

Bkz. Faruk Sapançalı, “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, S. 2, 2001, s. 121.

²⁸ İshak Emin Aktepe, **İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık**, İstanbul, Bilge Yayınları, 2010, s. 49.

²⁹ Khaled A. Hussein, “Ethical Investment: Empirical Evidence From FTSE Islamic Index,” **Islamic Economic Studies**, Vol. 12, No. 1, August 2004, p. 21.

mekanizması, para değerini destekleyecek bir merkez bankası, diğer mali kurumların oluşturulması³⁰ bu uygulamalardan bazılarıdır.

Modern anlamıyla finans ise 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Daha önceki zamanlarda finansal faaliyetlerin büyük bir kısmı, kamusal harcamaların finansmanı ile ilişkilidir. 19. yüzyıldaki analizlerde, finansörler, toprak sahipleri ve sanayiciler birbirinden ayrılmaktadır. 20. yüzyıla geçilirken önemli bir değişiklik gerçekleşmiş ve ekonomiyle yakından ilgisi olan yeni bir finansal çerçeve oluşmuştur.³¹ 1890'ların krizini takiben çok büyük çaplı bir *şirket evliliği (merger)* dalgası oluşmuş, bu da kapitalist kurumların yeni çerçevesini ortaya çıkartmıştır. Bu dönüşümü açıklayan iki yeni kavram: *kurumsal devrim (corporate revolution)* ve *yönetimsel devrim (managerial revolution)*dir.

Kurumsal devrim, finans tarafından desteklenen ve denetlenen büyük şirketlerin oluşumunu anlatmaktadır. Yeni ekonominin merkezinde bulunan finans, borsaya sıkıca bağlı bulunan *kredi mekanizmasını* ve para arzını kontrol etmekteydi. Yönetimsel devrim terimi ise, profesyoneller tarafından yönetilen firmaları ifade etmektedir. Neticede, 19. yüzyılın sonlarında, kapitalizmin vazgeçilmez unsuru finans olan yeni bir konfigürasyonu meydana gelmiştir. Bu durumun temel özelliği, şirket sahipliği ile yönetiminin ayrışması ve finansal kurumların aldıkları yeni rollerdir. Büyük şirketlerin gelişimiyle bağlantılı olarak *finans kapital* tanımı kullanılmaya başlanmıştır. Hilferding'in özgün tanımıyla, finans kapital terimi, sanayi sermayesi ile banka sermayesi arasındaki sıkı ve hiyerarşik ilişkiyi göstermektedir. 1929-1933 Büyük Depresyonu, finansın yüz yılın başında kurmaya başladığı egemenliğini geçici olarak duraklatan olay olmuştur. 1970'li yılların ortalarına kadar uygulanan; reel tüketim ve yatırım harcamalarını ve böylece efektif talebi artırmayı hedefleyen genişletici maliye ve düşük faiz politikalarını içeren Keynesyen iktisat ve maliye politikaları ile kapitalist ekonominin, reel dengeler üzerinde yeniden büyütülmesi ve sermaye birikiminin hızlandırılması sağlanmıştır. Diğer taraftan, 1970'lerde başlayan ve 2008 yılına kadar ertelenmiş olan yapısal kriz ise, finans sermayenin egemenliğini yeniden kuran koşulları meydana getirmiştir. Birçok araştırma finans sermayenin

³⁰ Feridun Ergin, **Para ve Faiz Teorileri**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1981, s. 29.

³¹ Durmuş, **a.g.e.**, s. 17.

(finans kapital) yükselişini bilinçli ve çok organize bir hareket olarak kaydetmektedir.³²

Küresel kapitalizmin son otuz yıllık seyrine bakıldığında, en önemli değişimin finans alanında gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu dönem boyunca finansal piyasaların ve finansal işlemlerin hem ölçeği hem de önemi ciddi olarak artmıştır. *Türev araçlar (derivatives)* ortaya çıkmış, finansal sektör gelirleri, finans dışı sektör gelirlerine göre artmıştır. Ayrıca ekonomideki toplam borçlanma düzeyi de yükselmiştir. *Finans Dışı Şirketler (FDŞ)* finansal varlıklara giderek daha fazla yatırım yapmaya başlamıştır.³³ Bu da potansiyel istikrarsızlığı arttırıcı ve reel yatırımları azaltıcı etkide bulunmuştur.³⁴

ABD ekonomisinde finansal sektör ile FDŞ'ler arasındaki ilişki üç dönemden geçmiştir. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında finansal sektör, FDŞ'ler üzerinde kurduğu hâkimiyet ile FDŞ'lerin birbirleriyle işbirliğine giderek yatırım ve kârlılıklarını arttırmasını sağlamış, kendisi de bu kâr artışlarından yüksek miktarda pay almıştır. Ancak bu dönemde finansal sektördeki spekülâtif faaliyetler üzerinde herhangi bir denetim veya düzenleme olmaması, 1929'da büyük bir finansal krize ve takip eden dönemde ise Büyük Depresyon'a giden yolu açmıştır. Böylece, Büyük Depresyon'dan çıkış için uygulanan Keynesgil politikaların ana ayaklarından birisini finansal sektöre getiren kısıtlama ve düzenlemeler oluşturmuştur. Böylelikle, finansal sektör, ucuz kredi ve hizmetlerle FDŞ'lerin sermaye birikimini destekler bir konuma getirilmiştir. 1970'lere gelindiğinde ortaya çıkan sorunlar ise 1980 sonrasında ABD ekonomisinin finansallaşmasına sebep olmuştur.³⁵

Neticede finansal liberalizasyon, artan sermaye girişi sonucunda tüketimi ve cari işlemler açığını artırmak yoluyla iç tasarrufları azaltmıştır. Sermaye girişleri sonucunda özel bankaların kredileri, mevduatlarından daha hızlı artmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere yönelen sermaye akımları, reel yatırımlardan ziyade kısa vadeli kazançlar getiren spekülâtif aktivitelere yönelmiştir. İç tasarrufların önemli bir kısmı, aşırı dış borçlanmayla büyüyen dış faiz ödemeleri nedeniyle yurtdışına transfer edilmiştir. Gelişmiş ülkelere kaynağı aktarılan

³² A.e., s. 19.

³³ A.e., s. 14-15.

³⁴ Orhangazi, a.g.e., s. 135.

³⁵ A.e., s. 154.

sağlaması umulan finansal serbestlik, umulanın aksine yüksek iç faiz oranları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere kaynak aktarımı sağlanmasına hizmet etmiştir.³⁶

Finans sektörünün arenası olan piyasaları ise yükselen piyasalar olarak adlandırmak mümkündür. Esasen yükselen piyasa ekonomileri, gelir dağılımı eşitsizlikleri, yoksulluk ve yoksunluk ile mücadele halinde olan ülkeler olup “Orta İnsani Gelişme” endeksinde yer almaktadır.³⁷ Yükselen piyasalarda ve sanayileşmiş ülkelerde finansal aracılık daha eski bir kültüre sahiptir ve bu nedenle “finans”ın diğer boyutlarını, kurumlarını, özellikle de borsayı dikkate almayı gerektirmektedir.³⁸ Nasıl ki orta sınıf bir toplumun dinamizmi ise, yükselen piyasalar da kredi ekonomisinin dinamizmini sağlamaktadır.

2.1.2. Finans Sektörünün Kurumları

Piyasa ekonomisinin finans sektöründeki bankalar ve diğer firmalar, tasarruf ve yatırım kaynaklarına sahip olanlar ile bu fonları en umut verici biçimde kullanma olanaklarına sahip olanlar ve dolayısıyla bunların kullanımı için gereken bedeli ödeme arzusunda olanlar arasında bağlantı kurmak bakımından çok önemli bir yere sahiptirler.³⁹

Finans sektörünün genel itibarıyla kurumları, bankalar, faizsiz finans kuruluşları ve borsadır. Uluslararası kurumları ise DB ve IMF’dir. Kredi derecelendirme kuruluşları ise, finans sektörünün kurumlarının ve araçlarının değer ve risk notunu veren mercidir. Fertlerin elinde bulunan serveti hareketlendiren kurumsal yapılar ise;

³⁶ Nilgün Acar Balaylar & Aylin Abuk Duygulu, “Türkiye’de Faiz Politikası ve Toplam Talep İlişkisi,” **S. Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, 2011, s. 280-281.

³⁷ İsmail Küçükaksoy, “Yükselen Piyasalarda Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk,” **New World Sciences Academy**, 2009, Vol. 4, No. 4, s. 363-366.

³⁸ Vivien Kappel, “The Effects of Financial Development on Income Inequality and Poverty”, **Economics Working Paper Series: Working Paper**, Zurich, 10/127, March 2010, p. 2-3.

³⁹ Michael Watts, **Piyasa Ekonomisi Nedir?**, Çev. Levent Köker, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1992, s.49.

menkul kıymet yatırım fonları (*mutual funds*), emeklilik fonları (*pension funds*) ve sigorta fonlarının (*insurance funds*) piyasaya sunulduğu kurumlardır.⁴⁰

Esasen bu kurumların çoğu yeni dönem sermaye birikim kurumlarıdır. Kredi derecelendirme kuruluşları gibi diğer bir kısmı ise bu birikimin sağlanması için yardımcı olan kurumlar niteliğindedir.

2.1.2.1. Bankalar

Bankalar; sermaye, para, kredi, yatırım, hizmet sunma vb. alanlarında her türlü işlemi gerçekleştirmeye yetkili kuruluşlar⁴¹ olarak tanımlanmaktadır.

Bankaların faaliyetleri, ellerinde biriken mevduatı kredi olarak kullandırmaları ile gerçekleşmektedir.⁴² Bankalar, tasarrufların temel toplayıcısı olmaları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin finansal sisteminde ezici bir çoğunlukla, egemen bir konuma sahiptirler.⁴³

Bankalar, birbiriyle ilişkili iki işleve hizmet etmektedirler. Bunlardan biri (paralarını güvenlik içinde tutmak ve bundan faiz elde etmek isteyen) tasarrufçuların mevduatlarını kabul etmektir. Bir diğeri ise, aldıkları borcu zaman içinde geri ödeyebilecek mali güce sahip olduklarını kanıtlayabilenlere borç para vermektir. Söz konusu tasarrufçular ve borç almak isteyenler sadece bireyler değil özel şirketler de olabilir. Bununla birlikte, piyasa ekonomisinde bir birey, nasıl ki hem üretici hem tüketici olabiliyorsa benzer şekilde; aynı zamanda hem tasarrufçu hem de borçlu rolüne soyunabilirler. Bununla birlikte banka; borçlulara, daha önceleri tasarrufçulara ödediğinden daha yüksek bir faiz oranı uygulayacaktır. Aradaki bu fark, bankanın, sağladığı mali hizmetler için aldığı geri ödeme oranıdır.⁴⁴

Bankacılık sistemi, tasarrufları yatırımlara kanalize etmesi ve iktisadi ve ticari işlemlere yaptığı aracılık sebebiyle iktisadi kalkınmada para politikasının önemli bir

⁴⁰ Ümran Demirörs, 18.05.2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde gerçekleşen sunumundan notlar.

⁴¹ **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Dünya Kitapları 266, 9. bs., Temmuz 2006, İstanbul, s.59.

⁴² M. Sabri Erdoğan, **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994, s. 46.

⁴³ T.G. Arun & J.D. Turner, "Corporate Governance of Banks in Developing Economies: Concepts and Issues," **Corporate Governance: An International Review**, Vol. 12, No. 3, July 2004, p. 371.

⁴⁴ Watts, a.g.e., s. 50.

aracıdır. Bununla birlikte, gelişen ülkelerin birçoğunda görüldüğü üzere bankalar bu fonksiyonlarını hakkıyla yerine getirmediklerinde, kalkınmayı engelledikleri gibi, gelir dağılımının bozulmasına da sebep olabilmektedirler. Kalkınmadaki fonksiyonları incelenirken, bankaları özel, kamu ve tüm bankaların bankası olan ve banka ve para politikasında düzenleyici rolü olan Merkez Bankası olarak ayırmak gerekmektedir.⁴⁵

Günümüzde işlevleri çok çeşitli olan bankalar; ticaret bankaları, emisyon bankaları, tarım bankaları, sanayi bankaları, ipotek bankaları gibi türlere ayrılmaktadır. Türkiye’deki banka türleri ise; *özel yasayla kurulan bankalar* (T.C. Merkez Bankası, Denizcilik Bankası, Devlet Yatırım Bankası, Ziraat Bankası v.b.), *ulusal bankalar* (ilgili yasada yer alan tanıma göre ülkemizdeki bankaların çok büyük bir bölümü bu kapsamdadır), *yerel bankalar* (Afyon Terakki Servet Bankası, Elazığ İktisat Bankası, vb.), *yabancı bankalar* (Citibank, Banca di Roma, Hollandse Bank vb.)’dir.⁴⁶

Bankaların fonksiyonlarında bir genişleme olarak değerlendirilebilecek bir değişim 1980’li yılların ortasından itibaren hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yaşanmıştır. Bu tarihten sonra, bankalar ve sigorta şirketleri arasındaki muhtelif ortaklık biçimleri genişleme eğilimine girmiştir. “*Bancassurance*” da bu ortaklık biçimlerinden birini yansıtan yeni bir kurumsal yapıdır. Bancassurance, sigorta ve banka şirketlerinin evliliğinden meydana gelen melez bir yapıdır. Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda, İspanya ve İngiltere’de gözlenen bu eğilim, bankalar yoluyla sigorta ve emeklilik ürünlerinin satılmasına dayanmaktadır.⁴⁷

Ticari bankaların amacı, şirketler gibi faaliyet gelirlerinin arttırılması ve faaliyet giderlerinin azaltılması esasına dayanan bir kâr maksimizasyonudur. Finans

⁴⁵ Sabahaddin Zaim, “İktisadi ve Sosyal Kalkınmada Özel Finans Kurumlarının Yeri,” **Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan**, Ankara, TÜHİS Yayın, 2000, s. 249.

⁴⁶ **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, s. 59.

⁴⁷ Tekin Akgeyik & Arif Yavuz, **Türk Bankacılık Sektöründe Yabancılaşma: Risk i Fırsat mı?**, İstanbul, İTO Yayınları, 2008, s. 19. Bireysel emeklilik sistemini yeni döneme ait bir sermaye birikim organizasyonu olarak görebiliriz.

teorisinde, ister sıradan bir yatırım isterse bir bankacılık işlemi olsun; önemli olan yapılan faaliyetin sonucunda ne kadar kazanç elde edildiğidir.⁴⁸

Bankalarca yürütülen alış verişler veya ticari iş bağlantıları konusundaki kararları desteklemekte kullanılan sermaye, nispeten yeni geliştirilmiş bir kavram olan *ekonomik sermaye* kavramıyla ifade edilmektedir. Bir bankanın ekonomik sermayesini oluşturan öğeler; *hissedarların net varlıkları, dağıtılmamış kârlar ve ikincil borçlar (subordinated debt)* dır. Burada odak nokta, bankanın sınırlı ekonomik sermayesini en uygun şekilde kullanmaktır. Bankaların bu tür değerlendirmelerde kullandığı ölçütlere, *risk uyumlu performans ölçütleri (risk-adjusted performance metrics / RAPMs)*⁴⁹ denmektedir.

Bankacılık sektörünün özelliklerinden biri, muhtemelen bilgi yoğun yapısı nedeniyle, diğer sektörlerle nazaran daha az rekabetçi olmalarıdır. Söz konusu rekabet baskısının eksikliği, bankaların diğer firmalardan daha güçlü kurumsal yönetim mekanizmaları ile yönetilmesi gerektiğini göstermektedir.⁵⁰ Bankaların ve diğer finansal kuruluşların denetimiyle ilgili olarak, düzenleme ve denetleme otoriteleri, sürekli sermaye oranlarıyla ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte *açık sermaye yeterliliği düzenlemeleri* 1970 ve 1980’li yıllarda uygulanmaya başlanmıştır. Sermaye yeterliliğinin ölçümünde, firmaların *sermaye* ve *gerekli sermaye (required capital)* formülleri kullanılmaktadır. Bu yöndeki düzenlemelerin amacı, *yasal sermaye* ve *ekonomik sermaye* ayrımının her zaman kurum içi amaçlar bakımından uygun olmaması ve daha isabetli ölçütlere duyulan gereksinimdir. Bankaların asgari sermaye gerekliliklerini yerine getirmek için geliştirilmiş olan yaklaşımı ifade eden kavram yasal sermaye kavramıdır. *Sermaye oranları (capital ratios)* veya *risk temelli sermaye (risk-based capital)*⁵¹ gibi araçlar bu amaca hizmet etmek için kullanılmaktadır.

Bankacılığın daha geniş anlamda bir kurumsal yönetimi gerektiren bir diğer özel yapısı da, hisse sahipleri ve yöneticiler arasındaki ilişkidir. Bu yapı, banka

⁴⁸ K. Batu Tunay, “Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Performansa Dayalı Risk Modellemesi ve Tahmini: Alternatif Bir Model Önerisi”, (Çevrimiçi) <http://www.yildiz.edu.tr/~btunay/2010-1.pdf>, 09.01.2011, s. 3-4.

⁴⁹ A.e., s. 9.

⁵⁰ Arun & Turner, a.g.e., p. 373.

⁵¹ Tunay, a.g.e., s. 8.

yöneticilerinin davranışlarının kısıtlanması açısından devlet müdahalesini de gerektirmektedir. Spekülasyonlara yol açabilecek olan unsurlar olarak mudilerin bankaların portföyleri hakkında gerçek bilgilere sahip olmamasından ve asimetrik bilgi sorununun üstesinden de ancak bu müdahaleler ile gelmek mümkündür. Bu gerekliliğin nedeni, bankacılık sisteminde şeffaf olmayan öğelerin bedelinin⁵² hem iktisadi hem de toplumsal anlamda çok ağır olmasından kaynaklanmaktadır.

Finansal krizlerde önemli bir rolü olan bankacılık sektörüne dair düzenlemelerde liberal politikaların yerini tedrici bir biçimde, sağduyulu düzenlemelere bırakması gerekmektedir.⁵³

2.1.2.2. Faizsiz Finans Kuruluşları

Bankacılık sektörünün tarihine bakıldığında, faizsiz bankacılık olgusunun 1963 yılından bu yana dünya gündemine yerleştiği görülmektedir. Bu yılda Mısır'da ilk modern anlamdaki faizsiz bankacılık örneği olan Mit-Ghamr kurulmuştur. İlerleyen süreçte Körfez ülkeleri başta olmak üzere tüm dünyada faizsiz bankaların sayısı artış eğilimine girmiştir.⁵⁴

Son çeyrek asra gelinceye kadar, dünyadaki tüm bankalar faiz etrafında dönen kuruluşlar olarak fonksiyon ifa etmişlerdir.⁵⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi özgürlüğüne kavuşan İslam devletleri, iktisadi kalkınma için kapitalizm, sosyalizm ya da ikisinden karma terkipler yaparak bazı yollar izlemişler ancak yeterince muvaffak olamamışlardır. 1969 yılında İslam Konferansının kurulması ile İslam'a dönüş hareketi, siyasi ve iktisadi bir ivme kazanmıştır. İslami finans kuruluşlarının kurulması ve uluslararası bir mahiyet kazanması ise, 1976'da Cidde'de İslam Kalkınma Bankası'nın kuruluşuna tekabül eden dönemde başlamıştır.⁵⁶

İslam Kalkınma Bankası'nın (IDB) İslami esaslara göre ve faizsiz olarak çalışmak üzere kurulması, üye ülkelerde de aynı model esas alınarak özel finans kurumlarının

⁵² Arun & Turner, **a.g.e.**, p. 372.

⁵³ **A.e.**, p. 375.

⁵⁴ Aktepe, **a.g.e.**, s. 76.

⁵⁵ Esasında "faiz getiren sermaye" üzerinden bankalara bir yer biçildiğinde, faizin ve dolayısıyla biçimsel ve ismen olmasa bile bankanın köklü bir geçmişi bulunmaktadır. *Bkz.* Fuat Ercan, **Para ve Kapitalizm**, 2. bs., İstanbul, Devin Yayıncılık, 2005, s. 453.

⁵⁶ Zaim, "İktisadi ve Sosyal Kalkınmada Özel Finans Kurumlarının Yeri," s. 249.

kurulmaya başlamasına sebep olmuştur. Ayrıca İran ve Pakistan’da devlet eliyle tüm bankaların ve bankacılık fonksiyonlarının İslamileştirilmesi hareketi başlamıştır. Ayrıca İslam Bankaları Birliği de kurulmuştur. Ancak gerek İslam’a uygun ekonomik model içinde finans ve bankacılık sektörünün yeniden yapılanması, gerekse serbest piyasa ekonomisi içinde faizsiz finans kuruluşlarının rekabete açılması sürecinde faizsiz bankacılık istenildiği ve olması gerektiği gibi başarıyla uygulanamamıştır.⁵⁷

1983’te çıkarılan K.H.K ile (16.12.1983 gün ve 83/7506 K.H.K) ile kurulmasına izin verilen ve 1984’te yapılan değişiklik ile hukuki çerçevesi tamamlanan “özel finans kurumları”⁵⁸ Türkiye’de serbest piyasa ekonomisi içerisinde işlemektedir. Halktan kâr ve zarara katılma yoluyla ve faizsiz olarak fon toplama yetkisine sahip olan özel finans kurumları, belirli bir döneme kadar Türkiye’deki Bankalar Kanunu’na tabi olmayıp,⁵⁹ ancak 19 Aralık 1999 tarihi itibarıyla Bankalar Kanunu’na tabi kılınmıştır.⁶⁰

İslam’a uygun ekonomik model içinde bankacılığın ana sorunu faizsiz bankacılık ve finans sisteminin ekonomik modelin bir unsuru olmasından kaynaklanmaktadır.⁶¹ Dolayısıyla, insanların ve toplumun davranış biçimi, devletin yapısal fonksiyonu, iktisadi hayatın bütününün belirli esaslara göre düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu modeldeki ülkelerde faizsiz bankalar kurulmuş, fakat fonksiyon ifa edeceği çevre, siyasi düzen, toplum yapısı, hukuki ve iktisadi düzen, halkın davranış yapısı vs. tam olarak kurulamamıştır. Zamanlama ve içerik bakımından “bütün” ile “parça” arasında gerçek bir uyum sağlanamamıştır. Serbest piyasa ekonomisi içinde faizsiz finans kuruluşlarının rekabete açılması sürecinde ise, özel finans kurumları

⁵⁷ A.e., s. 250. Böyle olumsuz bir tabloda, tamamen klasik bankalara göre şekillenmiş bir hukuk ve finans yapısı içerisine yeni ve özgün bir model olan özel finans kurumlarının “monte” edilmesinin etkisini akılda tutmalıdır. Bkz. Ahmet Ertürk, “Türkiye’de Özel Finans Kurumlarının Dünü, Bugünü ve Yarını,” **Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Uygulama**, Eds. İbrahim Usul, İstanbul, Albaraka Türk, 2000, s. 12.

⁵⁸ Türkiye’deki özel finans kurumlarının kuruluş aşaması için bkz. Ekrem Pakdemirli, “Türkiye’de Faizsiz Finans Kurumlarının Kuruluş Serüveni,” **Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Uygulama**, Eds. İbrahim Usul, İstanbul, Albaraka Türk, 2000, s. 19-21.

⁵⁹ Zaim, “İktisadi ve Sosyal Kalkınmada Özel Finans Kurumlarının Yeri”, s. 253.

⁶⁰ Adnan Büyükdeniz, “Faizsiz Finans Kurumlarının Mali Sistem İçindeki Yeri ve Çalışma Prensipleri,” **Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Uygulama**, Eds. İbrahim Usul, İstanbul, Albaraka Türk, 2000, s. 24.

⁶¹ “Faizsiz bankacılık” hususu ile ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Süleyman Karagülle, **Alternatif Faizsiz Banka: Selem ve Kredileşme**, 2. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 1993.

fonksiyonlarını ancak asgari düzeylerde gerçekleştirmeye çabalamış ve varlığını muhafaza etmeğe çalışmıştır. Teorik modellerde tam bir mutabakat mevcut olmayınca, uygulama modellerinin de gerektiği gibi gelişmesi mümkün olamamıştır.⁶²

Faizsiz finans sisteminin istenilen başarıya ulaşamamasında yeni dünya düzeninin Amerika'nın yer aldığı tek eksene oturtulması ve uyanışın fundamentalizm olarak vasıflandırılıp, negatif bir görüntüye büründürülme teşebbüsleri de etkili olmuştur. Ancak, gelişmiş Batı ülkelerinde bu kurumlara duyulan ilginin arttığını da belirtmek gerekmektedir. Bunun nedenleri; faizlerin yükseldiği, finansal riskin arttığı ortamlarda müteşebbisin yatırım eğiliminin artması, risk unsuru içermesi nedeniyle bir finansçıdan ziyade bir yatırımcı gibi davranılmasının gerekliliği⁶³ nedeniyle yatırımlarda verimliliğin artmasıdır.

IMF'nin 1992-2006 dönemine ait verileri kullanarak dünyadaki İslam bankacılığı hakkında yayınladığı çalışma raporuna göre;⁶⁴ İslam bankaları konvansiyonel bankaların ikamesi değil, tamamlayıcısı durumundadır. Müslümanların bir kısmı, konvansiyonel bankaların sunmadığı İslam bankacılık ürünlerini talep etmektedir. Bu da, İslam bankacılığının yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁵

İslam ülkelerini, enflasyona dayalı üretkenlik ve büyümeyi geliştiren modern uluslararası ekonominin ortaya çıkışında pragmatik “bir yeni seçenek” olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır. İslam ülkelerinin bu seçeneği ciddiye almaları durumunda, İslam ve kapitalist bankacılık sistemlerinin bir süre için birlikte var olacakları, ancak daha sonra kapitalist sistemin tamamen yok olacağı, bunun yerini yeni sistemin alacağı ifade edilmektedir. Buna göre,

“Kapitalist bankacılık sistemi, ancak aldığı borçları ödeyebileceğini garanti eden zenginelere yarar. Fakat bir iş kurmak için krediye ihtiyacı olan, fakat

⁶² Zaim, “İktisadi ve Sosyal Kalkınmada Özel Finans Kurumlarının Yeri”, s. 250.

⁶³ A.e., s. 251.

⁶⁴ Bkz.: Patrick Imam & Kangni Kpodar, “Islamic Banking: How Has it Diffused?,” **IMF Working Paper**, WP/10/195.

⁶⁵ Adem Esen, “İslâm Bankacılığı Hakkında IMF Raporu,” **Haftalık Merhaba Gazetesi**, 06.09.2010; (Çevrimiçi) www.merhabahaber.com/yazar/ProfDr_Adem_Esen/3870/Islam_Bankaciligi_Hakkinda_IMF_Raporu.html, 15.10.2010.

insanlığından ve azminden başka hiçbir teminatı olmayan fakir bir kimse kapitalist bankacılık sisteminden hiçbir yardım alamaz.”⁶⁶

Özel Finans Kuruluşları’nda hem kurumun, hem mudinin iktisadi konulara bakış açısı farklı olup, amaç sadece kâr maksimizasyonu olmayıp, iktisadi büyüme ve gelir dağılımında dengenin korunmasıdır. Özel Finans Kuruluşlarının hedefi, tabandaki büyük kitlenin küçük tasarruflarını kuruma çekerek, kalkınmanın tabana yayılmasını sağlamaktadır.⁶⁷

Özel finans kurumlarının fonksiyonlarını; faizsiz borç (*karz-ı hasen*), ödünç (*âriyet*), ortaklık (*şirket*), üretim ve tüketim desteği sağlanması (*murabaha*), kâr-zarara iştirak, kiralama, mal karşılığı fon kullandırma şeklinde sıralamak mümkündür.⁶⁸ Özel finans kurumları, bunlardan özellikle “fon toplama” yöntemini gerçekleştirmektedirler. Ana mantık ise, para ve önceden belirlenmiş sabit getiri yerine,⁶⁹ kâr-zarar ortaklığı temelinde bir tasarruf değerlendirmedir.

2.1.2.3. Menkul Kıymetler Borsası

Tarihte ilk borsa türü işlemlerinin, pazar ve panayırlarda kıymetli madenlerin alım ve satımı ile başladığı ve borsaların ortaya çıkışının bir ihtiyaçtan kaynaklandığı belirtilmektedir. İlk aşamada sarraflık şeklinde kıymetli madenlerin alım satımının gerçekleştiği borsa, daha sonraları aracılardan da devreye girmesiyle kredi belgeleri ile ticari senetlerin alınıp satıldığı bir piyasa haline gelmiştir.⁷⁰

Borsalar resmi kurumlar olan *devlet borsaları* (Kara Avrupasındaki borsalar), özel bir anonim şirket statüsünde kâr amacı olmamasına karşın mesleki bir kuruluş niteliği taşıyan *özel borsalar* (Amerikan ve İngiliz borsaları ve bu borsaları örnek olarak kurulan diğer borsalar) ve hem devlet borsası gibi resmi, hem de özel borsalar

⁶⁶ Ali Sait Yüksel, **Özel Finansman Kurumlarıyla İlgili Düzenlemeler ve Bankacılık Mevzuatı Açısından Değerlendirilmeleri**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1988, s.5-6.

⁶⁷ Zaim, “İktisadi ve Sosyal Kalkınmada Özel Finans Kurumlarının Yeri,” s. 252.

⁶⁸ Aktepe, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁹ Büyükdeniz, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁰ Nazlı Gamze Aksu, “Servetin Oluşumunda ve Yaygınlaştırılmasında Menkul Kıymetler Borsası,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2010, s. 36.

gibi yarı resmi özelliklere sahip *karma borsalar* (İtalyan borsası)⁷¹ olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Osmanlı'da sermaye piyasalarına yönelik ilginin artması, 1839-1856 yıllarını kapsayan Tanzimat Hareketi'nin de etkisiyle gerçekleşmiştir. Genellikle Avrupa'dan alınan kıymetlerin el değiştirmesi, kısa zamanda Osmanlı'da da bir piyasa oluşturmuştur. Buna önyak olanlar ise, Galata bankerleri olarak adlandırılmaktadır.⁷²

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'nin benimsediği kapalı ekonomi modeli, sermaye piyasalarının ve menkul kıymetler piyasalarının oluşmasını engellemiştir. "İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası", 1929 yılında çıkarılan bir Nizamname ile kurulmuştur.⁷³ 1936 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile uygulanan kambiyo kontrolü, Türk parasının konvertibl olmasını engellediği için İstanbul Borsası'na bir darbe niteliğindedir. Sermaye piyasalarının yeniden doğuşu ise, ancak 1960'lı yıllarda Hürriyet tahvilleri ve tasarruf bonoları ile başlamıştır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)⁷⁴ ise 1985 yılında faaliyete geçmiş ve 1986 yılında ise ilk işlemi gerçekleştirmiştir.⁷⁵

Dünya üzerinde borsaların hızla büyümesi ve yurtdışı portföy yatırımları gelir uçurumunun genişleten ana saiktir. Özellikle orta sınıf hanehalkları ve doğum oranlarının arttığı dönemde doğan kişiler genellikle yüksek tasarruf yapan kesimdir. Özellikle sanayileşmiş ülkelerdeki tasarruf sahipleri, maddi, toprak, büyükbaş hayvan ve diğer geleneksel refah öğelerine değil, yatırım fonlarına ve bireysel emeklilik fonlarına tasarruflarını aktarır olmuşlardır.⁷⁶

Sermaye piyasasına gelir sağlayan unsurlar; hanehalkı (*household*), firmalar, hükümet ve yabancılardır. Bunlardan hanehalkının elinde bulundurduğu servetler ise;

⁷¹ A.e., s. 36-37.

⁷² A.e., s. 46.

⁷³ A.e., s. 47.

⁷⁴ Tarihi gelişimi için Bkz. İMKB, (Çevrimiçi) <http://www.imkb.gov.tr/AboutUs/History.aspx>, 10.01.2011.

⁷⁵ Aksu, "Servetin Oluşumunda ve Yaygınlaştırılmasında Menkul Kıymetler Borsası," s. 48-50.

⁷⁶ Edmunds & Potter, a.g.e., s. 53.

ev, bono (tahvil), hisse senedi ve emtiadan oluşmaktadır. ABD’de hanehalkının elinde ise en çok ev ve hisse senedi mevcuttur.⁷⁷

2000 yılı ile birlikte menkul kıymetler politikaları hem politikacıların beyanlarında, hem de basında önemli yer kazanmıştır. Bazı çevrelerde borsaya gösterilen ilgi, borsayı tüm ekonominin barometresi haline getirmiştir. Menkul kıymet borsalarının piyasa ekonomilerindeki yeri, toplumun tasarrufları ile sanayi, pazarlama ve hizmetler alanındaki yatırım ve üretimin finansman gereği arasındaki çok boyutlu ilişkiler sonucunda belirlenmektedir.⁷⁸

Esasen borsanın işleyişine teorik açıdan bakılacak olursa; kâr elde ederken, yöneticilerin her zaman hisse sahipleri kadar başarılı davranışlar sergilemediğine dair düşünce Adam Smith’e kadar dayanmaktadır.⁷⁹ Ancak günümüzdeki borsa anlayışı içinde hisselerin tabana yayılması dolayısıyla sahipliğinin toplumun her kesimi tarafından benzer şekilde hissedildiğini söylemek son derece güçtür.

Yeni dünya düzeninin orta sınıf tasarruf sahiplerine ihtiyaç duymaktadır. Bunun nedeni, onların menkul değerlerin alıcısı olmasından kaynaklanmaktadır. Çoğu tasarruf sahibi yatırım için kolay ve ucuz olan uluslararası⁸⁰ yolları tercih etmektedir.

Sermayenin özgür hareketinin iki yönüdür. İlki, yatırım alanına girme ve çıkma hakkı ve seyyaliyetinin garantilenmesidir. Tarihi açıdan finans kapital, düzenli bir biçimde bu hareket seyyaliyeti için gerekli olan kurumları inşa etmektedir. Menkul kıymetler borsası bunun en açık örneğidir. Neo-liberalizm de bu seyyaliyet mekanizmasını sonuna kadar zorlamış ve tüm düzenleyici kuralları ortadan kaldırmıştır.⁸¹

Borsaya ilgiyi artırmak için izlenen politikaların ekonomide uzun vadede umulandan büyük ciddi sorunları beraberinde getirmesi muhtemeldir. Öncelikle kredi faizlerinin

⁷⁷ Ümran Demirörs, 18.05.2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde gerçekleşen sunumundan notlar.

⁷⁸ Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁹ Arun & Turner, **a.g.e.**, p. 372.

⁸⁰ Edmunds & Potter, **a.g.e.**, p. 59.

⁸¹ Durmuş, **a.g.e.**, s. 19.

düşük tutulması ve finansman kaynağı olarak borsalara aşırı bir güvenle bağlanması⁸² ciddi sorunlara yol açabilmektedir.

1929 iktisadi krizinin kıvılcımı olan borsaların tarihsel süreçte inişli çıkışlı performans sergilediği ülkeler; siyasi yapısı, kültürel temeli, kurumsal özellikleri, gelenekleri yerleşmiş, kökleşmiş ülkelerdir. Ancak yine de bu ülkelerde borsa, Türkiye’dekine kıyasla uzun bir geçmişe ve sağlam temellere sahiptir. Bugün gelişmiş ülkeler için borsanın böyle bir tehlikesi olmasa da, Türkiye için yeni ve genç bir oluşum olması ve alıcı satıcıların tecrübesiz olması dolayısıyla bazı riskler barındırmaktadır. Türk bankacılığında uzun vadeli sınai yatırım kredileri geleneğinin gelişmemiş olması da⁸³ finans sektörüne addedilen bir diğer olumsuzluktur.

Ülkemiz için serbest piyasa modeli bir bakıma yeni sayılabilir. Devletçilik, karma ekonomi, planlı karma ekonomi gibi araya giren rejimler, Türkiye’de piyasa ekonomisinin tam anlamıyla kurulup işlemlerini önlemiştir. Avrupa Birliği’nin kültürel temelini oluşturan Batı âleminde ise serbest piyasa ekonomisine yönelik uygulamalar 700 yıllık bir geçmişe ve en az 235 yıllık⁸⁴ bir bilimsel temele sahip bulunmaktadır.

Türkiye’de borsanın yapısı, borsa kültürü, bu kurumun yasal temelleri hala taze, tecrübe ise sınırlıdır. Türk ekonomisinde tasarruf kaynağı genellikle banka veya menkul kıymetler borsasına yönelmektedir. Banka büyük güvence, düşük faiz, borsa ise olasılık derecesi çetrefilli olarak belirlenebilir büyük ödül “ihtimali” fakat az güvence yani kaybetme ihtimali içermektedir.⁸⁵ Zira borsada kaybetmek kazanmak kadar olasıdır.

Dünyanın en büyük borsası olan New York Menkul Kıymetler Borsası’ndaki (NYSE) artan işlem hacmi hisse senedi sahipliği ve servetin halk arasında yayılmasının bir işareti olarak düşünülmektedir. NYSE’de günlük işlem hacmi, 1960 yılında 3 milyon hisseden, 1980 yılında 45 milyon hisseye çıkmıştır. 1980’li yılların sonlarında ortalama 200 milyona ulaşan sayı; 1990’lı yılların sonlarına doğru milyondan milyar hisse düzeyine çıkmıştır. NYSE’deki hisselerin el değiştirme oranı

⁸² Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 24.

⁸³ **A.e.**, s. 79.

⁸⁴ **A.e.**, s. 25.

⁸⁵ **A.e.**

(turnover), 2000’li yıllarda, %20’lerden %100’lerin biraz üzerine çıkarak 1960 ve 1970’lerdekinin ortalama beş katına ulaşmıştır. Bu rakam sadece borsada artan işlemleri anlatmakla kalmayıp aynı zamanda hisse sahiplerinin hisselerini giderek çok daha kısa sürelerde alıp-sattıklarının da göstergesi durumundadır.⁸⁶

1980’lerden günümüze kadar olan Liberal Kapitalizm karşıtlarının savları 2008 küresel krizi sonrasında tekrar gündeme gelmiştir. Karşıtların deyimiyle, özelleştirmeler ile devletlerin ellerindeki servetlerin yağmalanmasının, 2008 krizi ile boyut değiştirdiği ve bu sefer sermaye piyasalarında halkın elindeki servetlerin yağmalandığı savları ortaya atılmıştır.⁸⁷ Borsa, artık sermaye temin edilen değil, gelirlerin değerlendirildiği bir yer⁸⁸ olarak işlev görmeye başlamıştır.

Pay sahipliğinin birkaç yöneticinin elinden çok sayıda yatırımcının ellerine geçişi, bu yatırımcılar kalabalığının hangi gelir sınıflarından geldikleri sorusunu⁸⁹ akla getirmiştir.

Tablo 2.1 ABD’de Hisse Senedi Sahiplerinin Zenginlik Yapısı

Zenginlik Sınıfı	Hisse Senedi Sahipliği Oranları (%)		
	2001	2004	2007
En zengin %1’lik kesim	33,5	36,7	38,3
Sonraki en zengin %19’luk kesim	55,8	53,9	52,8
Diğer %80’lik kesim	10,7	9,4	8,9

Kaynak: Nazlı Gamze Aksu, “Servetin Oluşumunda ve Yaygınlaştırılmasında Menkul Kıymetler Borsası,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2010, s. 75.

Yukarıda Tablo 2.1’de görüldüğü üzere; 2007 yılında hisse senedi sahipliğinde en zengin %1’lik grubun payı, %38,3’dür. Sonraki %19’luk kesimin payı %52,8 ve

⁸⁶ Durmuş, **a.g.e.**, s. 23-25.

⁸⁷ Aksu, “Servetin Oluşumunda ve Yaygınlaştırılmasında Menkul Kıymetler Borsası,” s. 1.

⁸⁸ Durmuş, **a.g.e.**, s. 23-27.

⁸⁹ Detaylı veriler için Bkz. Edward N. Wolff, **Working Paper; Recent Trends in Household Wealth in the United States: Rising Debt and the Middle-Class Squeeze**, New York, The Levy Economics Institute, 2007.

diğer %80'lik kesimin payı ise %8,9'dur. Rakamların da gösterdiği üzere, hisse senedi sahipliği oranı gelirle doğru orantılı bir şekilde düşmektedir.⁹⁰

Wolff'un araştırması, hisse senedi sahipliğinin 1980'lerden sonra dağınık sahiplikten yoğun sahipliğe geçtiğinin bir göstergesidir. Bu da hisse senedi sahipliğinin bazı gelir ve meslek gruplarında oldukça farklı bir şekilde dağıldığını göstermektedir.

İktisadi demokrasinin sosyal refahın sağlanabilmesi açısından ihtiyaç duyduğu güçlü orta sınıfın hisse senedi sahipliğini göstermesi bakımından Wolff'un araştırması önem taşımaktadır. Neticede, hisse senetlerinin belirli ellerde toplanması servetin tabana yayılmasını engellemektedir.⁹¹ Sermayenin, servetin belirli ellerde toplanması ise rekabeti de ortadan kaldırmaktadır. Proudhon bu görüşe vurgu yaparak, "rekabet rekabeti öldürür"⁹² demiştir.

2.1.2.4. Uluslararası Kurumlar: Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, 1944 yılında yapılan bir konferans ile⁹³ henüz İkinci Dünya Savaşı bitmeden,⁹⁴ sabit kurlu Bretton Woods sisteminin kuruluşları olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁵ DB ve IMF'nin 1970'li yılların sonunda, aynı amaçlar doğrultusunda birlikte hareket etmeye başlamaları, neo-liberal iktisat politikalarının azgelişmiş ülkelerin büyük bir kısmına hızla yayılmasına sebep olmuştur.⁹⁶

185 üyeye sahip olan DB⁹⁷ gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun önlenmesi ve genel yapısal denge ile ilgili olarak faaliyet gösteren ana uluslararası birimdir. IMF

⁹⁰ Aksu, "Servetin Oluşumunda ve Yaygınlaştırılmasında Menkul Kıymetler Borsası," s. 75.

⁹¹ A.e., s. 76.

⁹² Ali Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 27.

⁹³ Zeynep Oya Usal, "Dünya Bankası ve IMF Kapsamında Uluslararası Finans Kuruluşları ve İnsan Hakları", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No. 39, Ekim 2008, s. 233.

⁹⁴ Cem Doğan, "Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005 Türkiye", **Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması**, Ankara, 2007, s. 21.

⁹⁵ Halil Seyidoğlu, "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 4, S. 2, 2003, s. 151.

⁹⁶ Fikret Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?," **ERC Working Paper in Economic** 04/09 Ankara, August 2004, s. 3.

⁹⁷ Usal, a.g.e., s. 235.

ise esasen makro ekonomik işlerden sorumludur ve iki kuruluş arasında bir sorumluluk dağılımı bulunmaktadır.⁹⁸ Uluslararası hukuktaki yerlerine baktığımızda, DB ve IMF, BM'nin birer ihtisas kuruluşudur. Fakat BM'nin ana organlarına nispeten daha bağımsız bir statüye sahiptirler.⁹⁹

DB, 1960'lı yıllarda yoksulluğu azaltmak için, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmesini hızlandırma ve altyapıya daha çok yatırım yapma politikası izlemiştir. 1970'li yıllarda kırsal gelişmeye daha fazla önem vermiş, 1980'li yıllarda ise artan borç ve azalan döviz gelirleriyle birlikte önemli makro ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1990 yılında ise gündem tekrar yoksullukla mücadele konusuna kaymıştır.¹⁰⁰

DB, bazı çevreler tarafından, bir uluslararası yardım kurumu ve kalkınma için gereken finansmanın tek kaynağı gibi algılanmasına karşın, bazı çevreler tarafından da faaliyetleriyle tüm dünyanın neo-liberal ideolojinin isteklerine göre yeniden şekillenmesine hizmet eden bir kurum olarak tarif etmektedir.¹⁰¹ Neo-liberalizm ve ABD hegemonyasının DB ve IMF gibi kurumlar üzerinden işleyerek diğer ülkelere yayıldığı da konuya dair bir diğer yorumdur.¹⁰² Avrupa Birliği gibi üst kuruluşlara üyelik ve onlarla yakın ilişkiler de kimi ülkeler için, uluslararası finans kuruluşlarının çeşitli kıstaslarına uyumu zaruri kılmıştır.¹⁰³

Az gelişmiş ülkeler için önemli bir yer tutan DB, özellikle az gelişmiş ülke hükümetleriyle imzaladığı “*yapısal veya sektörel uyarlanma kredi anlaşmaları*” vasıtasıyla bu ülkelerin toplumsal yapısını dönüştüren, üretim ve dağıtım ilişkilerini yeniden düzenleyen yaptırımları uygulamaya koymaktadır.¹⁰⁴

IMF'nin amacı ise, savaş sonrası liberal ekonomiye sahip ülkelerin mali piyasalarını düzenlemek, uluslararası para sisteminde istikrar ve ülkeler arasında eşgüdüm

⁹⁸ Ayşe Meral Uzun, “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası,” **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 2, 2003, s. 159.

⁹⁹ Usal, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁰⁰ Uzun, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁰¹ Safiye Kaya, “Dünya Bankası ve Dünya Bankası Kredilerinin Denetimi,” **Sayıştay Araştırma / İnceleme / Çeviri Dizisi**, Eylül 2003, s. 1.

¹⁰² Gérard Duménil and Dominique Lévy, “The Neoliberal (Counter) Revolution,” (Çevrimiçi) <http://sanhati.com/wp-content/uploads/2007/03/neoliberalcounter.pdf>, 14.04.2011, p. 2.

¹⁰³ Şenses, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁰⁴ Kaya, **a.g.e.**, s. 1.

sağlamaktır. Bretton Woods sisteminin krize girdiği koşullar ile günümüzde yaşanan krizler yapı itibariyle farklılıklara sahiptir. Bununla birlikte, IMF'nin işlevleri süreç içersisinde değişmiştir. IMF, altın standardı sisteminin 1971 yılında askıya alınması ve 1973 yılında sabit kur sisteminin tamamen terk edilmesi neticesinde daha farklı yükümlülüklerle karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁵

1980'lerle birlikte sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi eğilimleri, aynı serbestiyetin üye ülkeler açısından mümkün kılınmasını sağlamak adına IMF'nin yaptırım gücünün daha da artması, ekonomik ve hatta siyasal kontrol alanlarının genişlemesi ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁶

IMF, ekonominin yeniden dengeye getirilmesi ve krizlerin atlatılması için istikrar programları adı verilen önlemler paketinin uygulayıcısıdır.¹⁰⁷ IMF politikalarında, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin gündemden düşüşü, neo-liberal küreselleşmenin sosyal devletin bütünüyle tasfiye edildiği koşullarda açığa çıkan bir süreçler bütünü olmasından kaynaklanmaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik ve bunun arka planı konusunun DB'nin gündeminde de olmasına dikkat edilmelidir.¹⁰⁸ Dolayısıyla piyasa mekanizmasına duyulan sonsuz güven ve piyasa mekanizmanın sonuçlarının toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilmesi gerektiği yönündeki yaygın inanış gelirin ikincil dağılımının birincil dağılım ile ikame edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁰⁹

Gelir dağılımında eşitsizlik sorunu kendine özgü sebeplerle tüm ülkelerin yaşayabilecekleri bir sorundur. Buna mukabil, ülkelerin neo-liberal iktisadi yaklaşımlar ve küresel nedenlerden kaynaklanan gelir dağılımı sorununda ortak bir yazgı ile karşı karşıya kaldıkları aşikârdır. IMF'ye üye ülkelerin dünyanın farklı farklı kıtalarından olduğu dikkate alındığında, gelir dağılımı sorununun önemli bir kısmının IMF'nin yıllardan bu yana reçete olarak sunduğu istikrar politikaları ile ilişkili olduğu açıktır. Dünyanın en zengin 20 ülkesinin ortalama gelirinin, dünyanın en fakir 20 ülkesinin ortalama gelirine oranı 40 yıl önce 20 iken, günümüzde bu oran ikiye katlanarak 40 katına yükselmiştir. İktisat tarihçileri tarafından açıklanan bu

¹⁰⁵ Doğan, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁰⁶ **A.e.**, s. 23.

¹⁰⁷ **A.e.**, s. 24.

¹⁰⁸ Ali Kaya, "Dünya Bankası: Yapısal Uyum Programı ve Yoksulluk," **İLEM Yıllık**, S. 1, 2006, s. 37.

¹⁰⁹ Doğan, **a.g.e.**, s. 27.

rakamlar, söz konusu oranların 1900 yılında yaklaşık 5 ve 1820 yılında da yaklaşık 2 olduğunu göstermektedir.¹¹⁰

Uluslararası kuruluşların başarısızlık nedenleri arasında; aralarında büyük farklılıklar bulunan birçok ülkenin iktisat politikalarını ve son yıllarda bunun da ötesinde sosyal ve siyasal alana taşan uygulamalarını aynı bakış açısı ve çok benzer araçlarla sıkı bir denetim altında tutma çabaları gösterilmektedir. İkinci husus ise bu kuruluşların yaygın bir biçimde müdahalede bulundukları ülkelerin çıkarlarını mı yoksa sanayileşmiş birkaç ülkenin ve onların başını çektiği uluslararası finans piyasalarının çıkarlarını mı gözettikleri sorusuyla ilgilidir. Üçüncü temel husus ise, kuruluşların geçmiş deneyim ve hatalarından ders çıkarmama konusunda ısrarcı eğilimi ve bazen krizlerle sonuçlanan olumsuzlukların sonuçlarını üstlenmemeleridir.¹¹¹

2.1.3. Kapitalist Bir Mekanizma Olarak Kredi Ekonomisi

Kredi, kelime itibariyle “itibar” anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile bir kişiye kredi vermek, ona mali yönden itibar sağlamak anlamına gelmektedir. Kredi kavramında bulunan üç ana unsur; zaman, itimat ve risk’tir.¹¹²

Kapitalist düzenin önemli bir parçası olan kredi ekonomisini anlayabilmek için, kredi uygulamalarının tarihi geçmişine bakmak önem arz etmektedir.

Müşterilerinden depozito alan ve müşterilerinin paralarından bir kısmını kredi vermek amacıyla kullanan ilk bankerlerin ortaya çıkışı M.Ö. beşinci yüzyılın ikinci yarısında Atina’da gerçekleşmiştir. *Trapezites* olarak bilinen bu bankerlerin gerçekleştirdikleri finansal işlemler ise *trapeza (masa)* olarak anılmaktaydı. Bununla birlikte ilk bankerlerin Yunan asıllı olduğuna dair net bir ifade kullanmak ise zordur.¹¹³ Yunanlıların bankacılığı Babilliler’den öğrendikleri belirtilmektedir. Bir diğer kaynağa göre ise Babil’de borç veren tapınakların aldığı *faiz (siptou)* faizli işlemlerin başlangıç dönemini¹¹⁴ göstermektedir.

¹¹⁰ A.e., s. 28-29.

¹¹¹ Şenses, a.g.e., s. 10.

¹¹² Osman Oy, **Kredi Teminatları ve Kredi Suçları**, İstanbul, Beta, 2003, s. 9.

¹¹³ Jean Andreau, **Banking and Business in the Roman World**, Çev. Janet Lloyd, UK, Cambridge University Press, 1999, s. 30.

¹¹⁴ Aktepe, a.g.e., s. 50-51.

Eski Çağ Roma Dönemi'nde M.Ö. 4. yüzyılın son on yılında, (*argentarii* olarak adlandırılan) profesyonel bankerler Roma'da iş ve ticaret yapmaya başlamışlar ve profesyonelliklerinin sona erdiği zaman olan üçüncü yüzyılın ikinci yarısına (A.D.) kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Kredi kullanımı, antik Roma döneminden önce gerçekleşmiş, ilkçağın ilerleyen dönemlerinde ise hızla türemiştir.¹¹⁵

Roma döneminin Yunan dünyası, kendi profesyonel maden ayarı uzmanına, sarrafına ve mevduat bankacısına sahiptir. Fakat İtalya ve Latin dillerinin konuşulduğu coğrafyalar arasındaki farklılıklara değinmek gerekmektedir. Bu farklılıkların ilki, açık arttırmalarla ilgilidir. Yunan Dünyasında, profesyonel bankerler, asla düzenli olarak yer almamaktadırlar. Açık arttırmacılar düzenli olarak faaliyet göstermektedir ve satın alıcılar da kredi almakta serbesttirler.¹¹⁶

İkinci farklılık ise, profesyonellerin coğrafi dağılımı ile ilgilidir. İmparatorluğun Yunan bölgesinde (özellikle Mısır ve Filistin'de) bölgesel özellikler göze çarpmaktadır. Mısır'da, özel bankalar arasında ilk kez Batlamyus (*Ptolemaios*) dönemi sonunda ortaya çıkan ve Augustus döneminden sonra yayılmaya başlayan, *kollybistikai trapezai* denilen döviz bankaları ile karşılaşmaktadır. İlk etapta kendilerini döviz bankası olarak sınırlayan bu bankalar daha sonra, aynen diğer trapezai'ler gibi mevduat bankasına dönüşmüşlerdir. Mısır ise, kamu bankalarına sahipti ve Greko-Romen dünyasında bu bankaların bir muadili daha bulunmamaktaydı. Filistin'in Yahudi kesiminde, Tapınak var olduğundan beri, Yahudilerin yıllık olarak yarım şekel vergi ödemesi gerekiyordu. Tapınak sarrafları ise, Tapınaklara gelen çeşitli paraların değişiminde görev alıyorlardı. Şüphesiz, üçüncü yüzyılın ikinci yarısı boyunca (A.D.) profesyonel bankerler son derece zor zamanlardan geçmişlerdir. "Üçüncü yüzyıl krizleri" olarak bilinen krizler, (özellikle İmparatorluğun Latin dillerinin konuşulduğu bölgelerinde) tarihte çok ciddi kesintiler ile sonuçlanmıştır. Metal paraların değerindeki amortisman ve fiyatlarda meydana gelen artış krizlerin nedenleri arasında yer almıştır. Bu durumun ilk işaretleri ise, ikinci yüzyıldan beri¹¹⁷ tespit edilebilecek durumdadır.

¹¹⁵ Andreau, **a.g.e.**, s. vii.

¹¹⁶ **A.e.**, s. 31.

¹¹⁷ **A.e.**, s. 32.

Tarih boyunca finansman sağlayan bir diğer ve önemli grup ise girişimcilerdir.¹¹⁸ Bazı köleler ve kölelikten salıverilmiş olanlar tarım sektöründe çalışmışlardır. Diğer bazıları da ticaret ve üretim alanında faaliyet göstermişlerdir. Bazıları ise, hala banka veya finansal işlerde çalışmaktadır. Bu kişilerin yaptıkları işlerin doğası, yukarıda adı geçen sektörlerin düzenleniş biçimlerinden kaçınılmaz olarak etkilenmektedir.¹¹⁹

Tarihi süreç içerisinde kredi, tarım kredisi, sanayi kredisi¹²⁰ ve finans kredisi olarak bazı aşamalardan geçmiş ve farklı endüstrilerde kullanılan bir özellik sergilemiştir.

Kredi ile gerçekleştirilen ve *vade* olarak ifade edilen zaman unsurunun birincil derecede etkili olduğu mekanizmanın çıktısı faizdir. Mal, hizmet ve emek piyasalarında fiyatlar; nakit veya para açısından ifade edilmektedir. Bununla birlikte; piyasa ekonomilerinde paranın kendisi de ayrıca ticareti yapılan bir unsurdur. Bunun nedeni, bazı insanların parayı gelecekte kullanmak üzere ellerinde tutmak isterken; diğer bazı insanların (ki bunlara pek çok iş kuruluşunu da dahil etmek mümkündür) bugün kullanmak için ödünç para almayı istemeleridir. Faiz olarak bilinen bu paranın kullanımı için ödenecek olan fiyat; bu fonların değiş tokuş edildiği piyasalarda belirlenmektedir.¹²¹

Faiz, belirli bir süre içinde kullanma hakkı başkasına devredilen belirli bir miktar paranın karşılığı olarak alınan ve genellikle yüzde şeklinde ifade edilen bir gelir olarak tanımlanmaktadır.¹²² Bir diğer tanıma göre piyasa ekonomilerinde faiz, beklemenin ve likiditeden, nakit paradan belirli bir süre vazgeçmenin bedeli¹²³ olarak tarif edilmektedir.

Faiz, gerek para kullanılmaya başlamadan önceki dönemlerde, gerekse paranın kullanılmaya başlamasından sonra önemli bir sorun olarak iktisadi hayatta varlık göstermiştir.¹²⁴ Tarih boyunca, faiz yoluyla sağlanan finansman şekillerinden en

¹¹⁸ A.e., s. 50.

¹¹⁹ A.e., s. 64.

¹²⁰ Robert E. Looney, **Income Distribution Policies and Economic Growth in Semiindustrialized Countries: A Comparative Study of Iran, Mexico, Brazil, and South Korea**, New York, Praeger Publishers, 1975, s. 27-38.

¹²¹ Watts, a.g.e., s.49.

¹²² Y.y, **Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Ekonomi 1**, Ed. Ali Cemalcılar, Ankara, MEB EğİTek, 2008, s. 95.

¹²³ Kılıçbay, a.g.e., s. 33.

¹²⁴ Ergin, a.g.e., s. 126-214.

yaygın olanı; sermayeyi (ya da malı) elinde bulunduran kişi ya da kuruluşun sermayesini (ya da malını) finansman açığı yaşayanlara ya da mala muhtaç olanlara karşılığında faiz almak koşuluyla borç olarak vermesi ve vade dolduğunda faizi tahsis etmesi¹²⁵ şeklinde gerçekleşmiştir.

Eski Yunan filozofları, din adamları, Rönesans düşünürleri, Merkantilistler ve Klasikler gibi birçok yazar para talebi, ihtiyaç ve zaman kavramları ekseninde faiz konusuna bir yorum getirmeye, bu yorum çerçevesinde politikalar geliştirmeye yönelmişlerdir.¹²⁶

Tarih boyunca faizin ahlakiliği tartışılmıştır. Merkantilist'lere göre, faiz, aynı arazi ve gayrimenkullerin kirası gibi paranın kirasıdır. *İmsâk Teorisine* göre faiz, tüketimden vazgeçmenin bedelidir. *Likidite Tercihi Teorisi* ise, tasarrufları elden çıkarmanın karşılığı olarak yorumlamaktadır.¹²⁷ Avusturyalı iktisatçı Böhm-Bawerk (1851-1914) tarafından ileri sürülen *Acyo Faiz Teorisi (Agio Theory of Interest)* ise faizi, ancak gelecekte satın alınması mümkün olabilecek mal ve hizmetleri hemen satın alabilmek için ödenmesi gereken bir tür prim biçiminde açıklamaktadır.¹²⁸ Liberal iktisatçılardan çoğu, faizi meşru kabul etmiştir. Örneğin Smith, faiz yasaklanırsa tefeciliğin artacağı görüşünü savunmuştur. Kapitalist zihniyet de faizi meşru ve vazgeçilmez görmektedir. Eflatun ve Aristo gibi bazı düşünürler ise paradan para kazanmayı ahlaki bulmamışlardır. Aristo, faizin parayı çoğaltarak, doğaya en aykırı para kazanma tarzı olduğunu belirtmiştir.¹²⁹

Gelir sahibi bireyin gelirini tasarruf ya da tüketime yöneltmek konusundaki kararsızlığı, bireyin kararını etkileyebilecek, onu tasarrufa yöneltebilecek bir motif üzerinde durmayı gerektirmektedir. Piyasa ekonomilerinde bu motifi faiz haddi (enflasyondan arındırılmış ve faiz gelirinden alınan her tür vergi çıkarıldıktan geri kalan net-reel faiz haddi kastedilmektedir) temsil etmektedir.¹³⁰ Bu motif sadece kapitalist ekonomilerde geçerli bir motiftir. Zira, sosyalist ekonomilerde tüketime mi yatırıma mı harcanacağı yönünde kararsızlığa mahal verecek bireysel bir sermaye

¹²⁵ Aktepe, **a.g.e.**, s. 50.

¹²⁶ Ergin, **a.g.e.**, s. 126-214.

¹²⁷ Aktepe, **a.g.e.**, s. 53.

¹²⁸ **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, s. 9.

¹²⁹ Aktepe, **a.g.e.**, s. 55.

¹³⁰ Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 33.

birikimi söz konusu değildir. Kamu çıkarlarını bireysel çıkarlardan önde tutan İslam ekonomisinde ise bu motif girişimdir. Dolayısıyla kredi mekanizmasının işlediği piyasalar kapitalist ya da karma piyasalardır.

Bilindiği üzere, bankacılık sektörü, finans sektöründe önemli bir yere sahiptir. Son yıllarda aktif kalitesi ve risk yönetimi iyileşen finans sektörünün ürün ve hizmet yelpazesi genişlemiştir. Sektörün özkaynakları kamu kesimini finanse eden bir yapıdan, şirketler ve hane halkını finanse eden bir yapıya dönüşmüştür. Ekonomik büyümeyle birlikte ileri teknoloji kullanılarak çalışılan sektörde; şube ve personel sayısı da artış eğilimine girmiştir.¹³¹

Türkiye’de bireysel krediler, ihtiyaç kredileri, tüketim kredileri ve kredi kartı pazarında yaşanan hızlı gelişmeler, beraberinde yeni konuları gündeme getirmiştir. Gerek kart sahipleri, gerekse tüketici dernekleri yüksek faiz oranlarından, iktisatçılar temerrüde düşme oranlarından, buna mukabil bankalar çıkarılan aflardan şikâyet etmektedir.¹³²

Günümüz dünyasında üretim şekli ve tüketim alışkanlıklarındaki değişikliklere bankaların ayak uydurması ise kredi kartları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Tarihi süreçte trampa, çek ve paradan sonra 1887 yılında nakit para yerine kartla ödeme yapılmasına dair fikir Amerikalı yazar Edward Bellamy tarafından dile getirilmiştir.¹³³ Dünyadaki ilk kredi kartı 1894 yılında turizm sektöründeki firmaların kullanması amacıyla *Hotel Credit Letter Company* tarafından çıkarılmıştır. 1914 yılında *Western Union Bank* “şimdi al sonra öde” sloganıyla kredi imkânı tanıyan kartları ihraç etmiştir. 1924 yılında General Petroleum Corporation of California ilk kez petrol kredi kartını çıkarmıştır. Modern anlamdaki ilk kredi kartının ortaya çıkışı ise, yanında para bulunmayan Frank Mc Namara isimli bir avukatın restoranda yediği yemek bedeli olarak kartvizitinin arkasına hesap tutarını yazarak imzalaması yoluyla ödemesine dayanmaktadır. Diners Club’a (*Dine and Sign - Ye ve imzala*)

¹³¹ Hasan Basri Aktan, “Genel Makro Ekonomik Değerlendirme ve 2008 Yılı Bütçesi”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 51. Seri, 2008, s. 168.

¹³² Ahmet Faruk Aysan & Lerzan Yıldız, “The Regulation of the Credit Card Market in Turkey,” **International Research Journal of Finance and Economics**, No. 11, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.eurojournals.com/irjfe11%20ahmet.pdf>, 14.12.2010, p. 141.

¹³³ Aktepe, **a.g.e.**, s. 123.

ilham veren bu işlem, daha sonra diğer bankaların da kredi kartı çıkarmasına sebep olmuş¹³⁴ ve bu durum giderek yaygınlaşmıştır.

Plastik kartlar olan kredi kartları ve satış noktası (*Point of Sale - POS*) makineleri kurulan bilgisayar ağı vasıtasıyla nakit para ödemeksizin alışveriş yapma seçeneğini meydana getirmiştir. Kredi kartları, hamiline açılmış potansiyel bir kredidir. Ayrıca kimi kart sahiplerine otomatik para çekme (*Automatic Teller Machine - ATM*) cihazlarından doğrudan nakit para çekme¹³⁵ hizmeti de sunulmaktadır.

Kredi kartı sisteminin *kart hamilleri açısından* faydaları şöyle sıralanmaktadır; fazla para taşımamanın risklerinden korunma, telefon ve internet gibi iletişim araçlarıyla veya doğrudan dünyanın hemen hemen her yerinde alım satım yapma imkânı, acil durumlarda para aramaksızın mal ve hizmetlere erişim. *İşletmeler açısından*, kredi kartı sistemine giren işyerlerinin artan müşterileri sayısı ve iş hacimleri, mal ve hizmet bedelini kısa sürede temin edebilme açısından güven duygusu meydana getirmesi, sahte para, bozuk para, döviz bozdurma gibi durumlara mahal vermemesi ve hesaplamaların daha kolay ve düzgün yapılabilmesi gibi bazı faydalar sıralanmaktadır. *Devlete ve ekonomi açısından* ise, kayıtdışı ekonominin önlenmesi, vergi gelirlerinin artması, nakit dolaşım ihtiyacını azaltması, genel ekonominin kağıt yükünden kurtulması ve bürokrasinin azalması kredi kartı sisteminin bazı faydaları olarak sayılmaktadır. Ancak, aynı sahte para gibi sahte kartların da kullanılabilir olması, ödemelerin geciktirilmesi neticesinde ödenen faiz ve komisyonlar, harcama yapma istek ve eğilimini arttırması, kart kullanılarak yapılan alım satımların nakit paraya göre daha pahalı olması, kredi kartlarındaki faiz ve kâr oranlarının fazla olması gibi¹³⁶ olumsuz yönleri de bulunmaktadır.

Yukarıda kredi kartlarına dair sayılan kolaylıkların bir kısmı, teknolojik gelişmelerin hepsinin bir şekilde içerdiği bir unsuru içermekte ve istihdamı daraltmaktadır. Bununla birlikte, kredi kartlarının sayılan sakıncaları birleştiğinde toplumsal bir sorun haline gelmesi an meselesidir. Örneğin hanehalkı üyelerinden birinin kredi kartını yanlış ya da keyfi bir şekilde kullanması, bu davranışın sorumluluğunu diğer

¹³⁴ A.e., s. 124.

¹³⁵ A.e., s. 122.

¹³⁶ A.e., s. 125-126.

tüm hanehalkı üyelerine de yaymaktadır. Esasen genel bir norm olarak herkesin kendi davranışından sorumlu olacağı ilkesinin de ihlalidir.

Bir kimseye tanınan bir hak, karşı tarafta bir başka kişiye borç yüklediğinde, sosyal hakların karşılığı olarak ortaya çıkan borçları kimler yerine getirmekle sorumlu olacaktır sorusunu akla getirmek gerekmektedir. Bu sorunu açıklarken, kişiye tanınan bir sosyal hak karşılığında devlete bir borç yüklüyor mu, yüklüyorsa bu borç nasıl bir (yerine getirme borcu / yerine getirmeme borcu) borçtur sorusunu da sormak gerekmektedir.¹³⁷ Benzer şekilde bir kişiye tanınan ekonomik bir hak (örneğin kredi kullanma hakkı), bu krediyi kullanmayan insanların ya da devletin üzerine bir borç ya da yük bindiriyorsa, burada kullanılan sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin çerçevesinin çizilmesinde ve hukuki kapsamında bir sorun olduğu aşikârdır. Örneğin, bankaların takibe dönüşen ve tahsil edemedikleri kredi zararlarını vergi gideri olarak göstermesi durumunda, bu kullanılan bireysel bir hakkın diğer vatandaşlara bir bedel yüklediğinin kanıtıdır. Keza yine bir borcun ödenmemesi veya ödenememesi durumunda, o borcu alan kişinin ailesi ve çevresi de yaşanan sıkıntılara ortak olmaktadır.

Bu bağlamda, Tüketiciler Birliği'nin açıklamalarına göre, kredi kartı borçlarından dolayı, üç yılda otuz dört vaka ve kırk bir ölüm olayı gerçekleşmiştir.¹³⁸

2.1.4. Finansal Krizler ve Gelir Dağılımı

Finansal krizlerin, gelir ile doğrudan, gelir dağılımı ile ise dolaylı olarak etkileşimi bulunmaktadır. Öncelikle finans sektörünün de gelirin de ortak birimi paradır. Her ne kadar ortak birim para ise de, finans sektöründe değerli kâğıt olarak adlandırılan ürünler de el değiştirmektedir. Şüphesiz ki finans sektörünün bu boyutlarda işlem hacmine ve dolaşım hızına ulaşmasındaki en önemli etken bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerdir.

Finansal sektör, bireylerin, hanehalklarının, şirketlerin ve hatta hükümetlerin sermaye, gelir ve tasarruflarının yatırım veya spekülâtif amaçlı olarak aktığı bir alandır. Yatırım amaçlı hareketlerin krizlerin meydana gelişinde önemi bir rolü

¹³⁷ Ayferi Göze, **Liberal, Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1977, s. 166.

¹³⁸ Aysan & Yıldız, **a.g.e.**, p. 141.

olmazken, spekülâtif amaçlı hareketler krizlerin en temel ateşleyicisidir. *FIRE* (*Finance, Insurance, Real Estate*), yani finans, sigorta ve gayrimenkul ise krizlerin çıktı olduğu bir sürecin ana hammaddelelerini oluşturmaktadır. FIRE kısaltmasındaki anlam da krizin boyutlarını ve etkilerini göstermesi bakımından manidardır.

2.1.4.1. Finansal Krizler

Farklı iktisadi ekollerin kriz olgusuna yaklaşımları da farklıdır. Post-keynesyen ve neo-keynesyen ekonomi okullarının kriz olgusuna yaklaşımlarında farklı ekonomik aktörlere vurgu yapılarak krizlerin açıklandığı görülmektedir.¹³⁹ Post-keynesyen bir iktisatçı olan ve kriz analizleri ekonomik ve mali tarih yorumları olarak da kabul gören H. Minsky, finansal krizleri kapitalist sistemin yapısından kaynaklanan bir olgu olarak kabul etmekte ve daha çok yatırım-finance ilişkisi bağlamında ele almaktadır.¹⁴⁰ Bu bağlamda Minsky'nin "*Konjonktür Teorisi*"nin belkemiğini "*Finansal İstikrarsızlık Hipotezi*" oluşturmaktadır.¹⁴¹ Minsky, çalışmalarında borçlanmanın mali sorunlara yol açmadaki rolüne büyük önem atfetmiş ve özellikle daha sonra satılmak üzere edinilen spekülâtif aktiflerin elde edilmesini finanse etmek için gerçekleştirilen borçlanma üzerinde durmuştur. Kapitalist sistemdeki finansal yapıları hedge, spekülâtif ve ponzi finansman birimleri biçiminde sınıflandıran Minsky, ekonominin finansal yapısının sağlamlığı ya da kırılganlığının bu birimlerinin kombinasyonu tarafından belirlendiğini ve ekonominin istikrarlı finansal ilişkilerden istikrarsızlığa doğru meyledeceğini savunmuştur. Hedge, spekülâtif ve ponzi finansman terimleri, ekonomik birimlerin borcu geri ödemede karşılaştıkları zorlukları göstermek üzere kullanılmaktadır.¹⁴² *Riskten korunmak*, gelecekte ortaya çıkacak beklenmeyen fiyat hareketlerine karşı önceden önlem alınmasını ifade etmektedir. *Spekülasyon* ise, farklı beklentiler ile yüksek kaldıraç kullanarak kazanç elde edilmeyi amaçlayan bir davranıştır.¹⁴³ Neo-keynesyen iktisatçılardan olan F. Mishkin ise, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bankacılık ve para krizlerini

¹³⁹ Senem Çakmak Şahin, "Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme," *Mülkiye*, C. 30, S. 250, 2005, s. 124.

¹⁴⁰ A.e., s. 125.

¹⁴¹ Ersan Bocutoğlu, "Hyman P. Minsky'nin Konjonktür Teorisi 2007-2010 Heterodoks Bir Değerlendirme," *Bankacılar Dergisi*, Sayı 75, 2010, s. 10.

¹⁴² Şahin, a.g.e., s. 125.

¹⁴³ Durmuş, a.g.e., s. 23.

açıklarken *asimetrik enformasyon* kavramını kullanmakta ve *ahlaki risk* sorununa değinmektedir.¹⁴⁴

Asimetrik bilginin oynadığı kritik role dikkat çeken ilk isim, Akerlof (1970) olmuştur. Jaffee ve Russell (1976) ile Stiglitz ve Weiss (1981) ise, kredi kısıtlamasında asimetrik bilginin önemine vurgu yapan diğer isimlerdir.¹⁴⁵ Günümüzde ise Rajan¹⁴⁶ ve pek çok düşünür bu tehlikeye dikkat çekmeye başlamışlardır. Dünyada sektöre dair asimetrik bilgi ve bunun yol açtığı ahlaki tehlikeye mahal vermemek için *kredi raporlama (credit reporting)* sistemleri geliştirilmektedir. Kredi raporlama, tüketici veya firmaların ödeme geçmişlerini gösteren bir raporlamadır. Bu düşüncenin özünde, geçmişe dair davranışların geleceğe dair davranışları tahmin etmede oynadığı rol yatmaktadır. Ayrıca sistem varlığı ile kredi alanların ödeme disiplini sağlamasında etkinlik göstermeyi amaçlamaktadır.¹⁴⁷

Mishkin, finansal sistemin temel işlevini, fonların, üretken yatırım olanaklarına sahip ekonomik aktörlere doğru hareketini sağlamak şeklinde tanımlamaktadır. Ancak asimetrik enformasyon, finansal sistemin bu işlevini yerine getirmesini engellemektedir. Yine benzer biçimde, Greenwald, J. Stiglitz ve A. Weiss'in çalışmalarında da bankaların karşılaştıkları temel sorun olarak, kredi kapsamında verdikleri fonların nasıl yatırıma dönüştüğünü bilmemeleri gösterilmektedir.¹⁴⁸

Sermaye piyasaları ve finansal piyasalar çoğu zaman şeffaf bir görünümünden uzak, alım satım işlemlerinin açık kimlikleri ile görünmeyi tercih etmeyen kişiler tarafından yönlendirildiği, spekülasyonun olmazsa olmaz olduğu bir yapıya sahiptir. Bu durumda üretime direkt ya da dolaylı olarak katılmayan ancak para ya da değerli kâğıt ile takas edilen sermayenin getirisinin ne olacağı tartışmalı ve muğlaktır.

Literatürde finansal krizler, dört grupta sınıflandırılmaktadır. Bunlar;

¹⁴⁴ Şahin, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁴⁵ Margaret J. Miller, "Introduction," **Credit Reporting Systems and the International Economy**, Eds. Margaret J. Miller, USA, Massachusetts Institute of Technology, 2003, p. 5.

¹⁴⁶ Bkz. G. Rajan "Has Financial Development Made the World Riskier?," September, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.kansascityfed.org/PUBLICAT/SYMPOS/2005/PDF/Rajan.paper.0907.pdf>, 10.05.2011.

¹⁴⁷ Miller, **a.g.e.**, p. 1-2.

¹⁴⁸ Şahin, **a.g.e.**, s. 125.

- Bir ülke parasına yapılan spekülâtif atağın devalüasyonla sonuçlandığı veya parasal otoritenin yerel parayı savunmak zorunda kaldığı *parasal kriz*,
- Banka iflaslarının, bankaların yükümlülüklerini ödemeyi askıya almasına neden olması veya kamu otoritesini büyük hacimli yardımlarla bu durumu önlemeye çalışması durumunda yaşanan *bankacılık krizleri*
- Piyasanın etkin işleyiş mekanizmasını bozarak finansal piyasalarda şiddetli bir yıkıma neden olan *sistemik finansal krizler*,
- Bir ülkenin dış borcunu ödeyememesi halinde ortaya çıkan *dış borç krizidir*.¹⁴⁹

Para krizlerini açıklayıcı modeller ise, birinci nesil modeller (sürekli para ile finanse edilen mali açıklar söz konusudur), ikinci nesil modeller (krizlerin, kendi kendisini besleyen spekülâtif atakların bir sonucu olarak görülmektedir) ve üçüncü nesil modeller (ahlaki risk ve bilançolarda bozulmalar söz konusudur) olarak sınıflandırılmaktadır.¹⁵⁰

Finansal liberalizasyon ve bankacılık krizlerine dair tüm dünya ekonomilerinde yaşanan gelişmeleri genel olarak gözden geçirmek faydalı olacaktır.

1980-1996 yılları arasındaki dönemde IMF üyesi ülkelerin en azından üçte ikisinde ciddi bankacılık sektörü sorunları yaşanmıştır. Finansal liberalizasyonun yükselmeye başladığı 1980-1990 döneminde meydana gelen krizler ise 1950-1970 yılları arasında meydana gelen krizlerden çok daha ciddi ve derin bir hal almıştır.¹⁵¹

Kapitalizmin özellikle de 1980’li yıllardan itibaren yaşadığı finansallaşma süreci, yapısal olarak zaten krize yatkın bir sistemde, para ve finansal mekanizmaların merkezi bir rol oynadığı krizlerin önünü açmıştır. 1994, 1997-1998, 2000-2001 yerel krizleri hem de 2008 küresel krizinde bu etkileri müşahade etmek mümkündür.¹⁵²

¹⁴⁹ Ali Şen, “Parasal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Analizi,” **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. 9, Mayıs 2006, s. 1-2.

¹⁵⁰ Şahin, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁵¹ Morris Goldstein & Philip Turner, “Banking Crises in Emerging Economies: Origins and Policy Options,” Basle, **Bank for International Settlements (BIS) Economic Papers**, No. 46, October 1996, p. 5.

¹⁵² Durmuş, **a.g.e.**, s. 20.

Ancak 2008 krizinde, denetimden çıkmış bir finans sektörü ve deregülasyonun baskın etkileri söz konusudur.¹⁵³

Gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen hepsinde yaşanan krizlerin ortak özelliği kriz öncesinde hızlı bir ekonomik gelişme sürecinin yaşanmasıdır.¹⁵⁴ Krizlerin ülkelere maliyetine bakıldığında, pek çok bankacılık krizinde kamu sektörünün yüklendiği maliyetlerin GSMH'nın %10'u civarında olduğu görülmektedir. Bankacılık krizlerinin etkileri ise; büyümeyi yavaşlatma, tasarrufların verimli alanlara yönelmesini engelleme, iç para politikasının yönetiminde kamu otoritesinin hareket kabiliyetini ve alanını sınırlandırma ve parasal krizlerin meydana gelme riskini artırma olarak sıralanabilir.¹⁵⁵

Dünya çapındaki hisse senedi, borç tahvili ve banka hesapları gibi finansal varlıkların toplam değerine bakıldığında, 1980 yılında toplam gayri safi gelire eşit olan finansal varlıklar; 2006 yılından 2007 yılına gayrisafi gelirin üç katını aşarak 140 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu, finansal varlıklardaki büyümenin boyutlarını kavramak açısından önemli bir göstergedir.¹⁵⁶ 2020 yılına kadar finansal varlıkların, dünya üretiminin beş katını geçebileceğine dair tahminler mevcuttur.¹⁵⁷ Finansal varlıkların artışında ABD başı çekerken, AB ekonomisi ve Japonya da onu takip etmiştir.

Büyük buhran sonrası ABD ekonomisi 40 yıl kriz yaşanmadan büyümüştür. Yine söz konusu dönemde Amerikan finans sektöründe sıkı bir denetim ve spekülasyon yasağı bulunmaktadır. Ancak 1980'li yıllarla birlikte, yatırım bankaları halka açılarak şirkete dönüşmüşlerdir. Yine aynı dönem, Reagan hükümeti 30 yıl sürecek bir finansal deregülasyon başlatmıştır. Denetimlerin ortadan kalktığı bu süreçte, hissedarların paralarıyla yatırım yapmanın risksiz olduğu görüşü yayılmaya başlamıştır.¹⁵⁸

¹⁵³ **Inside Job** (Documentary) belgeselinden alınan notlar.

¹⁵⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 144-145.

¹⁵⁵ Goldstein & Turner, **a.g.e.**, p. 5-7.

¹⁵⁶ Orhangazi, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁵⁷ Edmunds & Potter, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁵⁸ **Inside Job** (Documentary) belgeselinden alınan notlar.

Aşırı birikim, sermayenin değer yitirmesine sebep olmuştur. Küreselleşme ve finansallaşma gibi yollarla, uzun zamandır ertelenen aşırı birikim sorunu ortadan kaldırılamadığından 2008 krizi kaçınılmaz hale gelmiştir. Kapitalist ekonomiler belirli bir aşırı birikim düzeyine eriştiğinde, tüm kaynakları kârlı bir biçimde dağıtmak, tahsis etmek imkân dâhilinden çıkmaktadır. Aşırı birikim krizini aşabilmek, yeni bir sermaye birikiminin önünü açabilmek anlamında gerçekçi tek çözüm, geniş çaplı bir *sermaye değer yitimi*dir. Krizden bu yana yaşananlarda bunu açıklamaktadır. Değer yitimi, ekonomik olarak ölü olan sermayeyi aklamak ya da aşırı olan sermayeyi ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir.¹⁵⁹

2008 yılında ABD’de patlak veren ve sonra tüm ülkeleri etkisi altına alan krizde, kredi piyasalarında işlemler durmuş, ülke paraları değer yitirmiş, borsalar çökmüş ve birçok firmanın temerrüde düşmesi tüm uluslararası finans piyasalarını tehdit eder hale gelmiştir.¹⁶⁰ Aşağıda, Tablo 2.2’de 2008 yılındaki kredi krizinin likidite krizine dönüşüm aşamalarını görmek mümkündür:

¹⁵⁹ Durmuş, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁶⁰ Pelin Ataman Erdönmez, “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi,” **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 68, Mart 2009, s. 85.

**Tablo 2.2 Mortgage Kredi Krizinin
Likidite Krizine Dönüşüm Süreci**

2007 Temmuz	2007 Ağustos	2007 Eylül	2007/C4 ve Sonrası
Subprime/Kredi Krizi	Likidite Krizi	Kredi ve Likidite Krizi Devam Ediyor	
*Piyasalar subprime kredi ödemelerinin yapılmamasıyla şoka girdi. *Subprime kredilerine dayalı finansal ürünler tekrar değerlendirildi. *Yüksek profili olan yatırımcılar zarar kaydetti. *Yatırımcılar riskten kaçınmaya başladı. *Kredi riskleri yeniden fiyatlandı. *Yatırımcılar nakit varlıklarını sattı.	*İlk kredi sorunları sonuçlarını göstermeye başladı. *Risk iştahı azaldı. *Yatırımcılar varlığa dayalı finansman bonosu almakta isteksiz davrandı. *Kısa vadeli finansman talepleri oluştu. *Bankalar talepleri karşılamak için nakit tutmaya başladı. *3 aylık LIBOR oranları yükseldi. *Borçlanma maliyetleri etkilendi.	*Likidite açığı devam etti. *Bankalar hala kısa vadeli borçlanmaya devam etti ve dönem faizlerini yükseltti. *Yeni kredi kullanıcıları için koşullar sıkılaştırıldı. *ECB, FED ve BOE gecikmeli olarak acil likidite sağladı. *FED Faizleri %0,5 puan indirdi.	*Yüksek dönem faizleri. *Spekülatif davranışlar kredi kullananları olumsuz etkiledi. *Tüketiciden kaynaklanan riskler azaldı. *Merkez bankası yardımlarını tahmin etmek kolaylaştı.

Kaynak: Nihat Altuntepe, “2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi (a Dynamic Analysis of the Effects of 2008 Global Crisis on Countries Employment Structure)”, (Çevrimiçi) <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduvd/article/viewFile/1372/1460>, 29.12.2009, s. 134.

Krizde en etkin olan unsurlardan biri, daha karmaşık finansal varlıklar olan finansal türevlerdir. *Türev araçlar (derivatives)*, getirileri ve değerleri başka bir türev araca veya menkul kıymete bağlı olan finansal araçlar olarak tanımlanmaktadır. Faize, dövize, emtia fiyatlarına, hisse senetlerine, kredi alacaklarına ve hatta hava durumu tahminine dayalı olarak düzenlenebilen türev araçlarının kullanımının iki temel amacı riskten korunmak (*hedging*) ve spekülasyon sonucu kazanç elde etmektir.¹⁶¹ Ancak Amerikan Merkez Bankası (FED) ekonomistleri dahi türev finansal varlıkların mahiyeti hakkında tam bir bilgiye sahip değildiler.¹⁶²

Dick Bryan, türev araçların ortaya çıkışını, kapitalizmin gelişiminde yeni bir aşama olarak görmekte ve paranın giderek türev araçlar ve menkul değerler biçimini aldığına vurgu yapmaktadır. Ona göre, para metalaşmış risk alanına doğru kaymaktadır. Eskiden, devletler parasal sistemin istikrarından sorumlu olup, faiz

¹⁶¹ Durmuş, a.g.e., s. 22-23.

¹⁶² A.e., s. 26.

oranlarını, döviz kurlarını ve zirai ürün fiyatlarını denetlerlerdi. Ancak, devletlerin bu alanlardan çekilmesi, bireyleri ve finansal piyasaları çok sayıda risk ve belirsizlikle karşı karşıya bırakmıştır. Devlet garantisinin boşluğunu doldurabilmek ve eksikliğini telafi edebilmek için bir dizi yeni finansal ürün ortaya çıkmıştır. Bunlar; *forward sözleşmeler*, *future sözleşmeler*, *opsiyonlar* ve *swap sözleşmeleri* gibi, piyasaların sunduğu alternatif araçlardır. Bu araçlar; ipotekli mortgage kredilerinin menkul kıymetleştirilmesi de dahil olmak üzere, faiz oranları ve döviz kurları ile ilgili finansal risklere karşı sigortalamak amacıyla geliştirilmişlerdi. Türev araçlar, spekülâtorlere yüksek kaldıraç kullanma imkânı vermesi nedeniyle finansal krizin derinleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Örneğin, bir hisse senedine yapılacak yatırımın onda biri ile aynı hisse senedine dayalı türev araca yatırım yapılarak bu hisse senedinin değerindeki değişimden kaynaklanan kâr veya zararın aynı tutarda elde edilebilmesi mümkündür. Bu imkân, spekülasyon saiki ile işlem yapanların risk iştahını kabartarak¹⁶³ çok büyük riskler üstlenilmesine yol açmaktadır.

Anglo-Sakson literatüründe kârlı yatırımlardaki borçlanmanın kârlılığı arttırıcı etkisi “*manivelâ (kaldıraç) etkisi*” (*Leverage effect*) olarak adlandırılmaktadır. Bu terim ile artan borçlanmanın kârlılığı arttırıcı etkisi ifade edilmektedir.¹⁶⁴ Toplanan mevduatlar ile bankanın özkaynağı arasındaki oran da *kaldıraç* olarak adlandırılmaktadır (*Borrowed Money/Bank's Money*).¹⁶⁵ Kaldıraç etkisi nedeniyle reel verilerin çok üzerinde sanal/fiktif rakamlara ulaşılmaktadır.

Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (*Securities and Exchange Commission - SEC*)’in kaldıraç üzerine koyduğu sınırın kaldırılması yönündeki lobiler karşılığını bulmuştur ve SEC yatırım bankalarının daha fazla kumar oynamalarına izin vermiştir. Dünyanın en büyük sigorta şirketi olan¹⁶⁶ Amerikan Sigorta Şirketi (*American Insurance Company - AIG*), sahip olduğu evi sahip olan kişinin

¹⁶³ A.e., s. 23.

¹⁶⁴ Dieter Schneider, “Der Einfluss der Ungewissheit auf die Kapitalstruktur (Sermaye Bileşimine Belirsizliğin Etkisi),” **Investition und Finanzierung (Yatırım ve Finansman)**, Çev. Nihat Küçüksavaş, (Çevrimiçi) <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/2922/2820>, 09.01.2011, s. 92.

¹⁶⁵ Vadeli işlem sözleşmelerinde işlem yaptığınızda yapacağınız ödeme sözleşme büyüklüğü üzerinden değil sözleşmenin gerektirdiği teminat kadardır. Bu da size küçük miktarlarla büyük işlemler yapma olanağı tanır. Buna kaldıraç etkisi denilmektedir. Kaldıraç oranını hesaplamak için sözleşme büyüklüğünü yatırılan teminata bölmek yeterlidir. Örneğin IMKB 30 Endeks sözleşmesinde 54.000 fiyattan 1 adet kısa ya da uzun pozisyon alındığında sözleşme büyüklüğü 5.400 YTL iken yatırılan teminat 600 YTL’dir. Burada kaldıraç oranı 5.400YTL/600YTL=9dur.

¹⁶⁶ Wade, a.g.e., p. 8.

sigortalamasına dayalı mantığı bozarak, türev ürünler ile bir evi isteyen herkesin sigortalamasını sağlamış ve türev ürünler evrenini herkese açmıştır.¹⁶⁷ Kriz öncesinde ABD’de kaldıraç oranları %300’leri aşmıştır. Finans sektörünün, milli gelirden aldığı pay ise, 1980 yılından bu yana hızla artmaktadır.¹⁶⁸

İpoteğe dayalı türev (*ikincil finansal*) ürünler -*teminatlandırılmış borç yükümlülüklerinin (Collateralized Debt Obligations -CDOs)*- bütün dünyadaki yatırımcıların ve finansal kurumların Amerikan konut piyasasına yatırım yapmalarına ve Amerikan piyasalarına bağlanmalarına yol açmıştır. Neticede, kredi kalitesi bozulmuş, geri ödemeler kesilmiş, batık krediler bilançolardan varlıkların silinmesine neden olmuş ve şişen kredi ve türev finansal ürünler balonu patlamıştır.¹⁶⁹ Kredi derecelendirme kuruluşları ardı ardına ipotekli konut kredilerine dayalı tahvillerin notunu indirmeye başladığında, paralarını fonlardan çekmek isteyen yatırımcıların da sayısı artmış, ancak bu ürünlerin nakde çevrilmesi zorlaşmıştır. Söz konusu tahvillere yakın tarihlerde olumlu notlar verirken, bir anda not indirimlerine gitmeleri kredi derecelendirme kurumlarının ve sistemin sorgulanmasına sebep olmuştur.¹⁷⁰

Finansal türevlerin boyutu ise 1990’larda dünya gelirinin %27’si iken, 2006 yılında %800’üne yükselmiştir. Aynı dönemde ciddi bir artış gösteren küresel sermaye hareketleri de 6 trilyon doları aşmıştır. Tüm dünyada toplam finansal sermayenin boyutları büyürken bir yandan da bu sermayenin hareketliliği artmıştır.¹⁷¹ 1990’lı yıllarda, iktisatçı, denetçi, politikacı, matematikçi, fizikçi, bankacı ve bilim adamları yeteneklerini birleştirerek türev ürün adı verilen ve finans alanında tehlikeli silahlar meydana getirmişlerdir. 1990’ların sonunda türev ürünler, 50 trilyon dolarlık denetilmeyen bir pazar oluşturmuştur. Bu pazarlarda türev ürünler ile istenilen manipülasyon yapılabilir. Türev ürünlerin denetlenmesi gerektiğine dair girişimler ise başarılı olamamıştır. Denetime dair tekliflere olumlu cevap verilmediği gibi, Aralık 2000 tarihinde, Vadeli Emtia Modernizasyon Kanunu (*The Commodity*

¹⁶⁷ **Inside Job** (Documentary) belgeselinden alınan notlar.

¹⁶⁸ Durmuş, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁶⁹ Erdönmez, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 88.

¹⁷¹ Orhangazi, **a.g.e.**, s. 136.

Features Modernization Act) ile türev ürünlerin denetimi yasaklanmıştır. Dolayısıyla türev ürünler, 2000 yılı sonrasında çok büyük bir artış göstermiştir.¹⁷²

ABD’de 1998 yılında büyük bir birleşme ile *Citigroup* kurulmuştur. Ancak bu kuruluş, *Glass Steagall Act* Kanunu’nun (Büyük Depresyon sonrası çıkan ve mudilerin parasıyla işlem yapılmasını yasaklayan bir yasa) ihlali anlamına gelmektedir. Daha sonraları, Citygroup’u kurma yasası olarak da anılan *Gramm - Leach - Bliley Act* çıkarılarak, başka birleşmelerin de yolu açılmıştır.¹⁷³

Ev alanlar, kredi verenler, yatırım bankaları ve yatırımcılardan oluşan *menkul kıymetleştirme besin zinciri (securitization food chain)*, mortgage ve diğer krediler vasıtasıyla, dünyadaki yatırımları trilyonlarca dolar ilişkilendirmiştir. Sadece ev alanlar ve kredi verenlerin yer aldığı eski sistemde, ödemeler uzun sürdüğünden krediler zor verilirdi. Yeni sistemde ise, alacaklılar mortgage’leri yatırım bankalarına satmışlardır.¹⁷⁴ Bu bankalar binlerce mortgage ile eğitim ve araba kredileri ile kredi kartı borçları da dâhil diğer kredileri birleştirerek karmaşık türevler (CDO) oluşturmuşlardır.¹⁷⁵ Yatırım bankalarının CDO’ları yatırımcılara satmasıyla birlikte, artık ev sahipleri mortgage ödediğinde para dünyanın her yerindeki yatırımcılara gitmeye başlamıştır. Tahminlerinden dolayı yasal bir sorumluluğu bulunmayan kredi derecelendirme kurularının kredilere verdikleri yüksek notlar, türev ürünlere olan talebi daha da arttırmıştır. Süreç boyunca, kredi verenler geri ödenip ödenmeyeceğine bakmaksızın basiretsiz bir şekilde riskli krediler açmışlardır. 2000’lerin başında *subprime kredi* olarak adlandırılan riskli kredilerde büyük bir artış meydana geldi. Ancak binlerce subprime kredisi birleştirilerek CDO meydana getirildiğinden kredi derecelendirme kuruluşları hala bunların pek çoğuna en yüksek notu (AAA derecesi) vermektedir.

¹⁷² **Inside Job** (Documentary) belgeselinden alınan notlar.

¹⁷³ **A.e.**,

¹⁷⁴ **Inside Job** (Documentary) belgeselinden alınan notlar.

¹⁷⁵ Costas Lapavitsas, “Financialised Capitalism: Direct Exploitation and Periodic Bubbles,” May 2008, (Çevrimiçi) <http://www.leftlibrary.com/lapavitsas1.pdf>, 12.04.2011, s. 19-20.

Bu yaşananlar, en kârlı ürün olan *yıkıcı kredilendirmenin (predatory lending)* artmasına yol açmıştır. Merkez Bankası'nın mortgage denetleme yetkisi olmasına karşın, başkanı olan Alan Greenspan bu yetkiyi kullanmayı reddetmiştir.¹⁷⁶

2008 krizi, finansal sektörü bütünüyle çökertmiş, dünya bankacılık sistemini felç etmiştir. Finansal alanda başlayan kriz hızla reel sektöre sıçramış ve kapitalist dünyayı derin bir resesyona sürüklemiştir. Tüm kapitalist ülkelerde büyüme oranları hızla düşmüş,¹⁷⁷ işsizlik çok yüksek seviyelere ulaşmış, insanlık genel olarak ciddi bir refah kaybına uğrarken, yoksulluk ise hızla artmıştır. İnsanlar işlerini kaybetmenin yanı sıra, çöken finansal piyasaların aracı haline getirilmiş olan evlerini ve geleceklerinin teminatı olan sosyal güvenliklerini de kaybetmişlerdir. Bazı dev kredi kuruluşları, bankalar ve sigorta şirketleri (*Fannie Mae, Freddie Mac ve AIG*) devlet müdahaleleriyle iflastan kurtarılırken, *Lehman Brothers, Bear Stearns*'a ait iki adet *hedge* fon ise batmıştır.¹⁷⁸

Lehman Brothers'ın iflasıyla birlikte kriz ikinci ve farklı bir sürece girmiştir. İflaslarla birlikte Amerika'da iki gün içinde yaklaşık 150 milyar dolar para piyasalardan çekilmiştir. Amerika Merkez Bankası ve diğer merkez bankaları piyasalara 2,5 trilyon dolar tutarında likidite enjekte etmek zorunda kalmışlardır ki, bu dünya tarihindeki en büyük parasal müdahaledir. Bankacılık sektöründe yaşanan bu olumsuz gelişmeler, hem finansal sistemde konsolidasyonlara yol açmış hem de ABD'de yatırım bankacılığı modelinin sonu olmuştur.¹⁷⁹

Avrupa ülkelerinde de ABD'dekine benzer gelişmeler görülmüştür. Avrupa'da bu süreç, İngiltere'de Northern Rock'ın ulusallaşmasıyla başlamıştır. Avrupa bankacılık sistemi de Ekim 2008 itibarıyla krizden ciddi şekilde etkilenmeye başlamış, büyük uluslararası Avrupa bankalarının hükümetler tarafından kurtarılması gerekmiştir.¹⁸⁰ İngiltere'de; bankaların büyük kayıplara karşı korunmasını ve borçlarına garanti getirilmesini amaçlayan milyarlarca sterlin büyüklüğünde yeni bir kurtarma planı

¹⁷⁶ *Inside Job* (Documentary) belgeselinden alınan notlar.

¹⁷⁷ Durmuş, *a.g.e.*, s. 2.

¹⁷⁸ *A.e.*, s. 3.

¹⁷⁹ Erdönmez, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁸⁰ *A.e.*

hazırlanmıştır.¹⁸¹ Ayrıca, Bradford & Bingley devletleştirilmiş, kurumun toksik borçları vergi mükelleflerine yüklenirken, varlıkları da *Spanish Bank of Santander*'e satılmıştır. İngiltere Hükümeti, büyük bankaların “sermaye yapılarını güçlendirmek için, hisse karşılığında para enjekte etmiştir. Fransa'nın en büyük ikinci bankası olan ve yılın en başarılı finans kuruluşu seçilen *Societe Generale*, 7 milyar dolardan fazla zarara uğradığını açıklamıştır. Alman bankası olan *Hypo Real Estate* değerinin %75'ini kaybederek bir konsorsiyum tarafından kefalet ile satın alınmak zorunda kalmıştır.¹⁸² Yine Almanya'da, kurtarma paketinin büyüklüğü 500 milyar Euro'yu bulmuştur.¹⁸³

Birkaç yüz milyar ABD doları olarak hesaplanan ABD eşik altı kredi ve menkul kıymetler piyasası riski, dünya çapında trilyonlarca ABD doları büyüklüğünde bir reel hâsıla kaybı ve borsa çöküşüne neden olmuştur.¹⁸⁴ Finansal piyasalarda meydana gelen bu zararların önemli bir kısmı ipoteye dayalı menkul kıymetlerden kaynaklanmaktadır. Bankaların bilançolarında taşıdıkları kredi riskini *menkul kıymetleştirme (securitization)* yoluyla sermaye piyasalarına aktararak dağıtmaları kriz zincirinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu süreçte kredi derecelendirme kuruluşlarının bu yeni ve karmaşık ürünler hakkındaki değerlendirmeleri, pek çok yatırımcının kararını etkilemiştir. Ne var ki, kredi derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmeleri ciddi hatalar içermektedir.¹⁸⁵

2008 krizine yönelik genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, sistemin temel sorunu olan kârlılık sorununu çözebilmek için uzun zamandır ertelemekte olan bir krize gereksinim duyulmuştur. Sorun, borç yığılmasıyla birlikte daha da kötüleşen aşırı kapasite sorunu olduğundan, kapitalizm için gerekli olan sistemden yüksek maliyetli-düşük kârlı firmaların çıkartılması, bunun beraberinde üretim araçlarının ucuzlatılması ve işgücünün fiyatının düşürülmesidir. Bu, kapitalizmin, kâr oranlarını tarihsel olarak restore etme biçimidir. Aynı zamanda daha dinamik bir sermaye birikimi için gerekli koşulların oluşturulmasının temel yoludur. İkinci Dünya Savaşı

¹⁸¹ MÜSİAD, **2009 Türkiye Ekonomisi: Küresel Kriz ve Yeni Dersler**, Araştırma Raporları, Ed. İbrahim Öztürk, İstanbul, 2009, s. 45.

¹⁸² Durmuş, **a.g.e.**, s. 39-40.

¹⁸³ MÜSİAD, **2009 Türkiye Ekonomisi: Küresel Kriz ve Yeni Dersler**, s. 45.

¹⁸⁴ **A.e.**, s. 3.

¹⁸⁵ Erdönmez, **a.g.e.**, s. 88.

sonrasında sakınılan krizin bedeli kârlılığın restore edilememesi şeklinde ödenmiş ve bu da daha kötü bir durgunluğa yol açmıştır.¹⁸⁶

Türkiye’de son dönemlerde gerçekleşen krizlerin finansal sistem ile ilişkisini kısaca incelemek yararlı olacaktır. Türkiye’de son dönem krizlerin belirleyici nedeni, sermaye hareketlerinden kaynaklanan bir dalgalanmanın sert bir *iniş aşaması* içermesidir. Dalgalanmanın çıkış aşamasının başlangıcı ise, sermaye girişleridir.¹⁸⁷ Faizlerin ve kârlılık olanaklarının yüksek olması, ülkeye yoğun bir kısa vadeli sermaye girişine neden olmakta, bu da mali varlıkların fiyatlarında spekülâtif şişkinliklere yol açmaktadır. Diğer yandan ülkeye giren yabancı sermaye, ulusal parayı aşırı değerlendirerek, ihracatı caydırmakta, ithalatı genişletmekte ve cari işlemler dengesi üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Bu sürecin devamlılığı, yeni dış sermaye girişlerine bağlı olduğundan, ani bir mali krizin patlak vermesine kadar uygulanmakta ve neticede kronik bir nitelik kazanmaktadır.¹⁸⁸ Sıcak paranın ve diğer sermaye türlerinin ekonomiyi terk etmesi; döviz piyasalarında ve bankalar sisteminde büyük boyutta şoklar ve çöküntülere yol açtığı zaman¹⁸⁹ krizler patlak vermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk fon 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu’na dayanılarak “istikrar fonu” adı altında oluşturulan fondur. Daha sonra doğal afetlere uğrayanlar, asker aileleri ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi için muhtelif fonlar oluşturulmuştur. Öyle ki, 1980’li yıllardan sonra fonların gerek sayıca ve gerekse dâhil oldukları işlemler açısından artması ve uygulanan fon sisteminin kamu kesimi üzerindeki belirleyiciliği, *fon ekonomisi* adı verilen bir iktisadi yapının oluşmasına yol açmıştır. Bütçe dışı oluşturulan bu fonların gelirlerinin bütçe gelirlerine oranı yıldan yıla artmış ve fonların iktidarlara verdiği keyfiyet, fon ekonomisinin yaşandığı yılları beraberinde getirmiştir.¹⁹⁰ Fon uygulamaları, yürütmeyi yasamadan daha yetkili kılarak, iktisadi önceliklerde karışıklık yaşanmasına, makro hedef ve dengelerde sapmalara sebep olmuştur.¹⁹¹

¹⁸⁶ Durmuş, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁸⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, 13. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s. 182-183.

¹⁸⁸ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁸⁹ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, s. 182-183.

¹⁹⁰ Asuman Altay, “Politik Süreçte Yozlaşma ve Rant Kollama Faaliyetleri,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 245.

¹⁹¹ **A.e.**, s. 246.

Türkiye’de sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar 1989 yılında kaldırılmıştır.¹⁹² Sonraki süreçte Türkiye ekonomisi giderek ve artan boyutlarda sermaye hareketlerindeki dalgalanmaların etkisi, finansal kargaşa ve krizlerin tehdidi altına girmiştir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında milli gelir %6 ile %9,5 arasında değişen oranlarda küçülmüş ve makro-ekonomik göstergelerde ciddi bozulma ve belirsizlikler ortaya çıkmıştır.¹⁹³

Türkiye’nin yakın geçmişine ait krizlerde kamu kesimi borçlanmaları ile bankacılık sektörünün sorunları önemli bir yer tutmaktadır.¹⁹⁴ Türkiye’de, ekonomiye girdi üreten KİT’lerin üretimleri maliyetli olduğundan, özel sektör ne kadar dışa açılırsa açılsın, ihracat ithalatın gerisinde kalmıştır. Bu, yüksek faiz uğruna gelen sıcak paranın (döviz), geldiği gibi süratle de çekilebileceği anlamına gelmektedir. Nitekim ithalatın 1993 yılında ihracatın iki katına çıkması, dövizdeki hassas dengelerin tamamen bozulmasına sebep olmuş ve Türkiye 19 Ocak 1994 krizini yaşamıştır. 25 Mart 1994 günü gerçekleşen bankalar arası faiz %1000’e yükselmiş, devletin 90 gün için ödediği net faiz ise %50’ye ulaşmıştır.¹⁹⁵ Bu kriz, Merkez Bankası’nın rezervlerinin yarısını kaybetmesine sebep olmuştur. Türk Lirası, Dolar karşısında %50’den fazla değer kaybetmiştir. Milli gelirdeki azalma %6,1’e ulaşmıştır.¹⁹⁶

Ülkemizde 1980 yılında yaşanan krizde milli gelir %2,8 azalmıştır. Finansal krizler potansiyel bir tehdit olarak ortaya çıkmış¹⁹⁷ ve 1994 ve 2001 krizlerinin yıkıcı etkileri ise çok daha büyük olmuştur. 2001 yılında yaşanan krizle birlikte Türkiye ekonomisi %9,4 daralmıştır. Kasım 2000 tarihinden sonra çok sayıda bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devredilmiş olması da krizin boyutlarına dair bir diğer göstergedir.¹⁹⁸ 2001 Türkiye krizinde önemli rol oynayan bankacılık sektöründe sorun şeffaflığın eksik olması ve verilerin eksik ya da yanlışlığıdır. Bu durum, piyasa katılımcılarının algılarında yanılsamalara sebep olmuştur. Krizde kamu bankalarının görev zararları saklanmıştır. Türkiye’de 2001 krizi, bankacılık sorunlarının ağırlıklı olduğu, para ve bankacılık krizlerinin birlikte yaşanmasını ifade

¹⁹² Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, s. 172.

¹⁹³ A.e.

¹⁹⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁹⁵ Mehmet Arif Demirel, “Türkiye’de Aşırı Ölçüde Bozulan Gelir Dağılımı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 208.

¹⁹⁶ Şen, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁹⁷ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, s. 182.

¹⁹⁸ Şen, **a.g.e.**, s. 2.

eden *ikiz krizlere* örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁹ 2001 finansal krizi akabinde, döviz kuru dalgalanmaya bırakılarak sıkı para politikaları seçeneği tercih edilmiştir. Sıcak para hareketleri; faiz oranları ile beklenen döviz kuru hareketleri arasındaki marja (arbitraj getirisine) bağlıdır. Sıcak para hareketleri, finansal sistemi ve giderek Türkiye ekonomisini çalkantılara sürüklemiştir.²⁰⁰

Ülkemizde yaşanan *2008 krizi*, diğer krizlerden farklı olarak ABD'deki finansal zeminden bağımsız olarak açıklanamamaktadır. 2008 krizi, 1929-1933 Büyük Depresyon'dan bu yana görülmüş krizlerin en derinidir. Kapitalizmin merkezi ABD'de ortaya çıkan kriz, sadece üç hafta içinde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyaya yayılmış²⁰¹ ve ülkemizi de etkisi altına almıştır.

Finansal liberalizasyon sürecine paralel olarak yaşanan yozlaşma paralelinde ülkemizde de toplumdaki üretim, mülkiyet, bölüşüm ilişkilerinin oluşturduğu iktisadi yapılar ve bu yapıların dayandığı kurum ve kurallar bütününe içermekte olan politik yapılar ahlaki yozlaşma yönünde değişim yaşamış ve özel çıkar güdüsü, kamusal çıkar güdüsünün önüne geçmiştir.²⁰²

Krize karşı geliştirilen önlemlere de kısaca değinmek gerekmektedir. Finansal krizde, her ülke kendi kararları doğrultusunda ya da mecburi olarak krize karşı bazı uygulamalar geliştirmişlerdir. Örneğin para politikası önlemleri olarak; pek çok ülkede faiz oranı değişikliklerine gidilmiştir. Türkiye'de bu değişikliği uygulayan ülkeler arasındadır. Yine para politikası önlemleri kapsamında zorunlu karşılık oranlarında değişiklik ve döviz kuru müdahalesi yapan ülkeler olmuştur. Finansal sisteme ilişkin kriz önlem araçları; mevduat garantisinin artırılması, bankaların yeniden sermayelendirilmesi, likidite enjeksiyonu, banka kredi borçlarına devlet garantisi verilmesi, kamulaştırma / fona devir, ticari tahvillerin alınması için fon ayrılması, ipotekli konut kredisi tahvillerinin alınması, açığa satışın yasaklanması, toksik varlıkların alınmasından meydana gelmektedir. İstihdam, altyapı yatırımlarının artırılması, Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) ve düşük

¹⁹⁹ Şahin, **a.g.e.**, s. 126.

²⁰⁰ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, s. 182-183.

²⁰¹ Durmuş, **a.g.e.**, s. 2.

²⁰² Altay, **a.g.e.**, s. 255-256.

gelir gruplarındaki hanehalklarına yardım yapılması da²⁰³ krizin etkilerini azaltmaya yönelik çabalar olarak yer almışlardır.

Ancak kanımızca önlem olarak uygulanan bu yöntemler, sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen depremin yaralarını sarıp tedavi etme amacı gütmedikçe, yine aynı kredi mekanizması ile işleyen kısır döngüye girilmesine yardımcı olmaktan başka bir sonuç getirmeyecektir.

2.1.4.2. Finansal Krizler ve Gelir Dağılımı ile İlişkisi

Bugün gerek dünyada gerekse ülkemizde varlığı hissedilen; kimileri için daha baskın yaşanan finans sektörünün krizi; iktisadi ve sosyal sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Yaşanan kriz; hem bireyin hem ailenin, hem işsiz hem istihdam edilenin, hem üreticinin hem de tüketicinin krizidir. Gelirin üretim faktörleri ve bireyler arasındaki dağılımı ve bu dağılımda etkin olan zihniyet temelli iktisadi düşünceler, uygulamaya geçmiş olan iktisadi sistemler ve izlenen iktisat politikaları aynı bir depremde geçerli olan kavramlar gibi krizin *derinliği*, *şiddeti* ve *süresi* ile doğrudan ilgilidir. Tüm bunlar da krizin meydana geldiği coğrafyayı ve o coğrafyada yaşayan insanları muhtelif derecelerde etkilemektedir. Nasıl ki ücret ile kâr arasındaki bölüşüm mücadelesi, ekonominin canlanma, genişleme ve kriz dönemlerine bağlı olarak farklı özellikler taşıyorsa,²⁰⁴ ücret, kâr ve faiz arasındaki ilişkiler de söz konusu dönemlerde farklı etkileşimler göstermektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, sermaye piyasasında gelir dağılımı ile ilişkisi dolaylı olan çok sayıda unsur bulunduğundan, 1975 yılına kadar literatürde direkt ilişkilere dair yeterli açıklama bulunmamaktadır.²⁰⁵ İlgili yıldan sonra yapılan akademik çalışmalarda daha detaylı veriler bulmak mümkündür.

Gelir dağılımının değerlendirilmesi, hem tanımlayıcı hem de zamanla kazanılmış meselelerle ilgilidir. Sosyal adalet düşüncesi ise, tamamlayıcı ve zamanla kazanılmış

²⁰³ Erdönmez, **a.g.e.**, s. 89-101.

²⁰⁴ Yüksel Akkaya, “Türkiye’de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri,” **Toplum ve Bilim**, S. 86, Güz 2000, s. 211.

²⁰⁵ Looney, **a.g.e.**, s. 26.

meselelerin her ikisini de etkilemektedir.²⁰⁶ Bu bağlamda finansal liberalizasyon ve kredi ekonomisine dair sürecin ahlaki boyutu ile değerlendirilmesi ve zamanla kazanılan meseleler üzerinde bıraktığı izler iyi incelenmelidir.

Eşitsizliğin ve yoksulluğun belirleyici öğelerinden biri finansal gelişmedir.²⁰⁷ Epstein ve Jayadev²⁰⁸ ile Duménil ve Lévy²⁰⁹ makro düzeyde finansal piyasaların ağırlığının artmasının gelir dağılımında bozulmaya yol açtığını savunmaktadırlar.²¹⁰

Finansın eşitsizlik ve yoksulluğu etkilediği temel olarak iki yol bulunmaktadır: İlk olarak, daha fazla aracı – özellikle de yoksullar – finansal hizmetlere, geliştirilmiş erişim yolu ile ulaşmakta ve örneğin mikrofinans kuruluşları vasıtasıyla direkt olarak ekonomiye dâhil olmaktadır. İkinci olarak firmalar ve girişimciler için daha iyi yatırım fırsatları yoksullara dolaylı yoldan (örneğin, ileri ekonomik performans vasıtasıyla veya daha iyi istihdam şartlarıyla) ulaşmaktadır.²¹¹

Bir toplumda bireyler kimi zaman sadece tüketici, kimi zaman da hem üretici hem tüketici durumundadırlar. Bireyler geçmiş dönemlerde elde ettikleri gelirlerinden oluşturdukları tasarruflarını ya bugün tüketirler ya da gelecekte elde edeceklerini düşündükleri gelirlerini bugünden tüketirler. Gelecekte elde edileceği düşünülen gelirin kullanımı ancak kredi mekanizması (tüketici kredisi, kredi kartı vb.) ile mümkün olabilmektedir. Ancak burada müphem olan unsur gelecekteki gelirin kesinliğidir. Bu mekanizmada gelirin henüz kazanılmadan kullanıldığı zaman ile gelirin gerçekte elde edileceği zamana dair senkronizasyonun bozulması söz konusudur. Bu anlamıyla iktisadi değerlendirmeler, projeksiyonlar, beklentiler ve sistemler realiteden uzaklaşma eğilimine girmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal devletin refah temininin yeterli düzeyde olmaması nedeniyle bireylerin veya kurumların krediye olan ihtiyacının artmış

²⁰⁶ Amartya Sen, “Social Justice and Distribution of Income,” **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 60.

²⁰⁷ Kappel, **a.g.e.**, s. 2.

²⁰⁸ Bkz. G. A. Epstein & A. Jayadev, “The Rise of Rentier Incomes in OECD Countries: Financialization, Central Bank Policy and Labor Solidarity,” **Financialization and the World Economy**, Ed. G. Epstein, Northampton, Edward Elgar, 2005.

²⁰⁹ Bkz. Gerard Duménil & Dominique Lévy, “Periodizing Capitalism: Technology, Institutions, and Relations of Production,” 2003, (Çevrimiçi) www.jourdan.ens.fr/levy, 22.05.2011.

²¹⁰ Orhangazi, **a.g.e.**, s. 136.

²¹¹ Kappel, **a.g.e.**, s. 2.

olması, kredi mekanizmasını çalıştıran öğelerden biridir. Sosyal devletin kendisinden beklenen fonksiyonları gerektiği gibi yerine getirmemesi / getirememesi neticesinde; birey veya kuruluşlar sosyal devletin sağlayacağı refahı kendileri temin etme yoluna gitmektedirler. Bunu gerçekleştirirken kendi gelirlerinin yetmediği noktada banka kredilerine başvurulmaktadır.

Tasarruflar, gelir seviyesine bağlıdır ve aynı zamanda istikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için yatırımların da kaynağı durumundadır. Gelir düzeyinin düşük, gelir dağılımının ise bozuk olması; tasarruf yetersizliğinin ve düşük yatırımların sebeplerindendir. Düşük yatırımlara yüksek nüfus artışı da eşlik ediyor ise, kişi başına düşen gelir düzeyindeki artış yetersiz kalmakta, neticede bu süreç yine tasarrufların düşük kalmasına yol açmaktadır. Bu kısır döngüden çıkış için ortaya atılan düşünce ise, finansal liberalizasyon sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. O düşünce, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynakları ülkelerine çekmeleri gerektiğidir. 1970’li yıllarda başlayıp, 1980’li yıllarda hız kazanan finansal liberalizasyon (finansal serbestlik) düşüncesinin temelindeki motif de tasarruf fazlası olan ülkelere tasarruf açığı olan ülkelere kaynak aktarılması²¹² ve böylelikle kaynak dağılımında etkinliğin sağlanmasıdır.

Tasarrufa dair teorik açıklamalar bazı noktalarda yetersiz kalmaktadır. Örneğin tasarruf fazlası, literatürde genellikle ABD’ye atfedilen bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Oysa sorulması gereken soru ABD’deki tasarruf fazlasının gerçekten ekonomide bireylerin tüketmeyip tasarrufa ayırdıkları fonlar olup olmadığına yöneliktir. ABD’nin Bretton Woods sistemini terk etmesini ve sonrasındaki gelişmeleri; ironik bir yaklaşımla, karşılıksız basılan paralar ve türev ürün meydana getirmede zorlanan kaldıraç etkisinin başarısı ile açıklamak mümkündür. Tüm bu olumsuzluklara rağmen ABD parasına duyulan güven son dönem finansal krizlerin fitilini ateşleyen en önemli unsur olmuştur. Paranın mülkiyet ile bağlarını son derece sağlam kuran ABD’nin parasına olan güven krizin yayılmasına sebep olmuştur. Diğer bir ifade ile, kriz ABD parasına olan güven kanalıyla yayılmıştır. Örneğin, Türkiye’de konut piyasasının hayatta kalabilmesi türev piyasasının oluşmamış olmasına bağlanmaktadır. Bu bakımdan türev piyasaların bünyesinde barındırdığı

²¹² Balaylar & Duygulu, a.g.e., s. 279.

tehlikeler de aşıkârdır. Böylece iktisadi kural ve kurumların dışına çıkılmış, yeni kurumların eski kurallar ile uyummadığı anlaşılmıştır.

Finansal liberalizasyon ve kredi ekonomisinin temel unsuru olan krediler iktisat literatüründe genel olarak müteşebbislere yatırım için verilen kredileri ifade etmesine rağmen, 1980’li yıllardan sonra dış kredilerde önce hükümetleri, arkasından şirketleri, arkasından yerel yönetimleri ve nihayet hızını alamayıp bireyleri de kapsar hale gelmiştir. Bu şekilde, özellikle tüketim kredisi ile borçlanmayı özendiren iktisadi düşünce; ülkeleri risk–kontrol sarmalına alarak siyasi amaca bürünmüştür. İktisat tanımındaki kıt kaynaklar sözü de dünyada bollaşan kredi ile tam bir tezat sergilemektedir. Sadece bu tezat dahi, kredi ekonomisindeki işleyişi ve oynanan oyunları göstermek bakımından yeterli bir veridir.

Tüketim kredileri başta olmak üzere krediler, başlangıçta tüketim eğilimini yükseltirken, geri ödemeleri başladığında ise tüketimi zayıflatacak şekilde etki göstermektedirler.²¹³ Bu yönüyle de krize dair unsurları bünyesinde taşımaktadır.

Bununla birlikte yine kâr, faiz, rant gibi gelirlerin bölüşüm paylarını yükseltirken, dolaylı yoldan emek gelirini düşüren en önemli politikalardan biri reel faiz hadlerini yüksek tutan politikalardır.²¹⁴ Finansal liberalizasyon sürecine paralel olarak faiz oranlarının serbest bırakılması, toplumdaki gelir ve servet dağılımının önemli ölçüde bozulmasına sebep olmuş ve servetin belirli kesimler lehine yoğunlaşmasında ve iktisadi tekelleşmede rol oynamıştır. Türkiye’de ve diğer gelişmekte olan ülkelerde benzer süreçler yaşanmıştır. Kredi faizlerinin yüksekliği nedeniyle sanayi kuruluşları el değiştirmiş, firmaları da büyük ölçüde borçlanmaya dayalı olarak faaliyet göstermeye itmiştir. Böylelikle, faiz giderleri, üretim maliyetlerinin sabit ve önemli bir unsuru haline gelmiştir. Üretken sermayedar da, cazip faiz oranları dolayısıyla rantie sınıfına dönüşmüştür.²¹⁵

²¹³ Wallace C. Peterson, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1994, s. 183.

²¹⁴ Gülten Kazgan, **Türkiye’de Gelir Bölüşümü: Dün ve Bugün (Bölüşüm ve Bunu Belirleyen Ekonomik - Politik Süreçler)**, İstanbul, Friedrich Ebert Vakfı, 1990, s. 9.

²¹⁵ Z. Defne Uzunhasanoğlu, “Türkiye’de Uygulanan Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005,” **Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması**, Ankara, 2007, s. 21.

Uluslararası kurumlar olan IMF reçeteleri ve DB politikaları da ülkeler arasındaki farklılıkları dikkate almamaları nedeniyle gelir dağılımını menfi yönde etkilemekle eleştirilmektedirler. Ayrıca DB Raporu'na göre, dünya nüfusunun %10'luk kesimi, toplam mal ve hizmetlerin %70'ini üretmekte ve dünyadaki toplam gelirin %70'ini almaktadırlar.²¹⁶

Gelir dağılımı ve yoksulluğa ilişkin veriler, neo-liberal küreselleşme döneminde gelir dağılımının gerek ülke grupları gerekse ülkeler içinde bozulduğunu göstermektedir. Türkiye'nin de bu süreç içinde, önce ihracat teşvikleri, daha sonra da finansal serbestleştirme sürecinde kamu açıklarını kapatmak amacıyla yüksek reel faizle kamu iç borçlanması büyük rantlar yaratılmasında ve gelir dağılımının daha da bozulmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Benzer bir şekilde, Rusya'da da, devlet eliyle yaratılan rantlar serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde gelir dağılımının kısa sürede hızla bozulmasına yol açmıştır. Bu süreçte, yoksulluk, Nijerya'da %70,2, Zambiya'da %63,7, Madagaskar'da %49,1 ve Gana'da %44,8 gibi çok yüksek oranlara ulaşmıştır.²¹⁷

Türkiye'de 1970'li yılların sonu 1980'li yılların başından itibaren geçen on yıllık süre zarfında 500 büyük firma elde ettikleri brüt kârlarının yarısını finansal sisteme, rantiyeye ve bankalar kesimine aktarmışlardır.²¹⁸ 2008 küresel krizinin dünyada servetin %45'ini yok ettiği belirtilmektedir.²¹⁹ Bu, reel dünyada bulunan servetin yarısına yakınının buharlaşması demektir. Finans piyasalarında, bireylerin para yatırımı tercihlerinde ve beklentilerinde meydana gelen ve kurumsal anlamda da destek gören böylesi değişikliklerin gelir dağılımını etkilemesi kaçınılmazdır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, krizi çözmek için alınan bazı tedbirlerin başka potansiyel krizlerin tohumları ekiyor olma ihtimalidir. Teknik boyutu bir kenara bırakıldığında kriz, özellikle gelir dağılımı boyutuyla etik bir sorundur. Bu nedenle

²¹⁶ Doğan, **a.g.e.**, s. 28.

²¹⁷ Şenses, **a.g.e.**, s. 17.

²¹⁸ Adnan Şenel, "Korkut Boratav'la 'Gelir Dağılımı' Üzerine," **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 266.

²¹⁹ Durmuş, **a.g.e.**, s. 39-40.

sorgulanması gerekenlerin başında aşırı kâr, mülkiyet, tüketim ve güç tutkusu gibi unsurlar gelmektedir.²²⁰

2.2. SOSYO-EKONOMİK BİR SORUN OLARAK GELİR DAĞILIMI VE İLGİLİ KONULAR

Tarih boyunca çözümü aranan sorunların ilk sıralarında gelir dağılımında adaletin ve bölüşüm ilişkilerinde hakkaniyetin sağlanması konuları yer almıştır. Sosyal adaletin ayrılmaz bir parçası da gelir dağılımıdır. Sosyal adalet kavramı, ILO Anayasası'nda yer almasının yanı sıra, sosyal devlet ilkesinin ayrılmaz bir parçası olarak hemen hemen bütün dünya ülkelerinin anayasalarında da yer almıştır.²²¹ Gelir dağılımı, toplumun tamamının refah ve mutluluğunu ilgilendirmesi sebebiyle tam ve adil çözümü hem çok zor hem de çok önemli bir meseledir.²²²

Gelir dağılımını düzenleme fikrinin başlangıcını, ahlaki bir sorun alanı olarak dini zeminde görmek mümkündür. Ancak sosyal refahı sağlamanın bir insanlık ve ahlak problemi olarak görülmekten çıkıp, bir devlet politikası olarak gelişmesi, gelir dağılımı sorununun ülkelerin sosyal, politik ve iktisadi alanlarında yer bulmasını sağlamıştır.²²³

Gelir dağılımı sorununun farklı boyutlarını; nüfus artışı, nüfus bileşimindeki değişiklikler, toplumsal yapılar, eşitsizlik-eşitlik, hakkaniyet-adalet gibi kavramlara toplumun yaklaşımı, toplumda hâkim siyaset felsefesi ve buna bağlı olarak da yeniden dağıtım politikaları²²⁴ ve en geniş anlamıyla sosyal politika, oluşturmaktadır.

Gelir eşitsizliği; belirli bir orandaki nüfus diliminin milli gelirden aldığı pay ile aynı orandaki başka bir nüfus diliminin milli gelirden aldığı pay arasındaki farklılığı²²⁵ ifade ederken; gelir adaletsizliği ise daha çok hakkaniyet kavramı ve unsurlarını ifade etmektedir.

²²⁰ MÜSİAD, 2009 Türkiye Ekonomisi: Küresel Kriz ve Yeni Dersler, s. 151.

²²¹ Mehmet Çiftlikli, Sosyal Barış Açısından Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı, Bakü, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını, 1995, s. 3.

²²² A.e., s. 7.

²²³ Öner Kabasakal, "Gelir Dağılımını Düzenleyen Bir Araç Olarak Negatif Gelir Vergisi," Yeni Türkiye Dergisi, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 183.

²²⁴ Seyfettin Gürsel v.d., Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Aralık 2000, s. 17.

²²⁵ Uzunhasanoğlu, a.g.e., s. 2.

Üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkileri, gelir ve bileşenleri, gelir dağılımı türleri, gelirin yeniden dağılımı, servet - mülkiyet ile büyüme - kalkınma gibi kavram ve konular ise gelir dağılımının çok boyutlu olarak algılanmasına yardımcı olması bakımından önem arz etmektedir.

2.2.1. Üretim, Tüketim ve Bölüşüm İlişkileri

İktisat ilmi önceleri *üretim (istihsal)*, *dolanım (tedavül)*, *dağılım (inkisam)* ve *tüketim (istihlâk)* olmak üzere dört kısımda tasnif edilirdi. Bu tasnifin özelliği, olayların doğal akışına uygun bulunması ve iktisadi oluşumun bütünü kavramasıdır. Söz konusu tasnifte dağılım üçüncü aşamayı teşkil ediyor olsa da günümüzde dört kısım arasındaki sınırlar açıklığını kaybetmiş bulunmaktadır. Bu dörtlü ayrım, iktisat öğretimine yön vermiş olması ve dağılımın iktisadi oluşum içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.²²⁶

Fizyokratların bakış açısıyla üretim, madde meydana getirmektir. Bununla birlikte, değer meydana getirmek ve malların miktarını ve faydasını arttırmak da üretim sayılmaktadır.²²⁷ *Merkantilistler* için merkezi husus “ticaret”tir.²²⁸ Bu sebeple, üretim de ancak ticari faaliyete katkısı bakımından, yani ticaretin bir aracı olarak kendisine bir yer edinebilmektedir.

Genel anlamda ifade edilecek olursa, bir ülkedeki üretim faktörlerinin dağılımında denge unsuru ne kadar hâkimse, faktör gelirlerinin dağılımında da o nispette denge hâkim olacaktır.²²⁹ Bir ekonomide var olan üretim faktörlerinin nicelik ve nitelikleri elde edilecek faktör gelirlerini tayin etmektedir. Üretime dâhil olan faktörler emek, doğal kaynaklar, sermaye ve girişim faktörleridir.

Emek (işgücü), üretim faktörlerinin en önemlisidir. Bir mal üretilmesi veya bir hizmetin karşılanması emek faktörü olmadan gerçekleşemez. Bir ülkedeki toplam nüfustan çalışamayacak yaştaki ihtiyaçların ve çocukların sayısının çıkarılması ile

²²⁶ Selâhattin Tuncer, **Gelirin Yeniden Dağılımı (Redistribution)**, İstanbul, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1969, s. 3.

²²⁷ **Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Ekonomi 1**, s. 30.

²²⁸ Gülten Kazgan, **İktisadî Düşünce veya Politika İktisadın Evrimi**, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s. 28-35.

²²⁹ Metin Eriş, “Milli Gelir Dağılımı ve Açmazı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 199.

sayı olarak o ülkedeki emek miktarına ulaşılır. Bununla birlikte, çalışma süreleri, beceri, eğitim durumu, o işte çalışmadaki isteklilik, işin sevilmesi ve benzeri etkenler emek verimliliği üzerinde etkilidir. Emek, kas kuvvetine dayanabildiği gibi zihni bir uğraşı da ifade ediyor olabilir. Nitelikli ve niteliksiz olarak ikiye ayrılan emekten nitelikli olanı, niteliksiz olanına göre daha uzun bir eğitim sürecini gerektirir. Bir ülkenin işgücünün bilgi ve beceri düzeyi beşeri sermayeyi ifade etmektedir.²³⁰ Gelirin adaletsiz dağılımında göze ilk çarpan, emeğin geliri olan ücretler yelpazesinde görülen eşitsizlik olmaktadır.²³¹

Emeğin üretim faktörleri içerisindeki farklı bir yeri bulunmaktadır. Üretim faktörlerinin tam anlamıyla kullanılmaması önemli bir ekonomik sorun teşkil etmektedir, ancak emek faktörünün tam anlamıyla kullanılmaması ekonomik bir sorun olmanın yanında, sosyal ve siyasal açıdan da önemli sorunları beraberinde getirmektedir.²³²

Gelirin meydana getirilmesinde en önemli unsurlardan biri olan emeğe (insana) yapılan her türlü yatırım ülke gelirinin yükselmesini sağlayacaktır. Bu konudaki en önemli iki yatırım alanı ise eğitim ve sağlıktır. Bireylerin eğitim durumunun yükselmesi geliri arttırıcı ve düzeltici bir etkiye sahiptir.²³³

Bir diğer üretim faktörü; *doğal kaynaklar (toprak)*dır. Doğal kaynakları; mal ve hizmet üretiminde emeğin üzerinde uygulandığı yer (fabrika ve işyerlerinin arsası), toprak (ihtiyaç duyulan besinlerin karşılandığı tüm yiyecek maddelerinin üretildiği verimli topraklar), orman, yer altı zenginlikleri (maden, petrol, doğal gaz), akarsular, göller, denizler ve güneş enerjisi doğal kaynakları oluşturmaktadır. O halde, insanın üretim esnasında doğada hazır olarak bulduğu ya da doğanın üretim ve işlenmesi için insana sunduğu tüm yararlı unsurları doğal kaynaklar olarak tanımlamak mümkündür. En önemli doğal kaynak ekilebilir topraklar olarak tanımlandığından, doğal kaynaklara bazen kısaca “toprak” denilmektedir. Doğal kaynakların bölgeler ve ülkeler arasındaki dağılımı homojen değildir. Bununla birlikte, çoğaltılması

²³⁰ Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, 13. bs., Bursa, Ekin Basın Yayın, 2009, s. 16.

²³¹ Raymond Aron, **Sanayi Toplumu**, Çev. E. Gürsoy, 2. bs, Dergah Yayınları, 1997, s. 211-212.

²³² Doğan, **a.g.e.**, s. 10.

²³³ DPT, “DPT Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Aralık 1994),” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 337.

mümkün olmayan doğal kaynaklar; yenilenebilen doğal kaynaklar ve yenilenemeyen doğal kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Örneğin kullanılan su, yağmur olarak tekrar yeryüzüne dönerken, kullanılan kömür, petrol gibi kaynakları tekrar yerine koymak imkânsızdır.²³⁴

Üçüncü üretim faktörü, *sermaye (kapital)*dir. Mal ve hizmet üretmek üzere kullanılan tüm üretilmiş ürünler, sermaye kapsamına girmektedir.²³⁵ İktisatta daima fiziksel olan sermayeden söz ediliyor olsa da, aslında sermaye *fiziksel sermaye* ve *finansal sermaye* olarak ikiye ayrılmaktadır. Üretim faktörü olarak sermaye (yani fiziksel sermaye); yol, baraj, tesis, aygıt, fabrika, donatım gibi daha önce insanlar tarafından üretilmiş ve üretimde emeğin verimini artıran üretim araçlarıdır. Aralarındaki farka baktığımızda; doğal kaynaklar insanoğlu tarafından doğada hazır olarak bulunmuştur. Buna karşın, sermaye elde edilmiş yani üretilmiştir. Sermaye de doğal kaynaklar gibi ülkeler ve bölgeler arasında farklı olarak dağılmıştır. Örneğin, sermaye malları az gelişmiş ülkelere nazaran gelişmiş ülkelerde daha fazladır. Yatırım yapmak isteyen girişimcinin yatırım için ihtiyaç duyduğu fonu genellikle sermaye piyasasından ödünç (kredi) olarak alır. Bu şekilde yatırımcının fiziksel sermaye satın alabilmek için daha önce yapmış olduğu tasarruflar yanında, bankalardan aldığı krediye ya da piyasaya arz ettiği tahvil karşılığında elde ettiği fona, *finansal (parasal) sermaye* denmektedir. Dolayısıyla, fiziksel sermayenin arkasında daima finansal sermaye bulunmaktadır. Bir ülkedeki işgücünün, bilgi, beceri ve deneyimi ise o ülkenin *beşeri sermayesini* ifade etmektedir.²³⁶

Sermaye, daha fazla para kazanmak için yatırılmış para olarak tanımlanmaktadır. Sermaye kavramını genişletmek gerekirse, yatırım için ulaşılabilir olan para ve daha doğrusu kolayca paraya çevrilebilecek herhangi bir mal varlığı da bu tanım içine girmektedir. Bu nedenle bir kişinin evi de sermaye olarak sayılabilmektedir. Hernando de Soto, Üçüncü Dünya ülkelerinde muazzam büyüklükte bir sermayenin mülkiyet (emlak) içerisine hapsediğini ve bu nedenle girişimciler tarafından

²³⁴ Dinler, **a.g.e.**, s. 16-17.

²³⁵ John Sloman, **İktisat (Mikro)**, Çev. Ahmet Çakmak, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 2003, s. 289.

²³⁶ Dinler, **a.g.e.**, s. 17.

retken yatırım için kullanılmadığını iddia etmekte ve nc Dünyada yerel kapitalizmin ortaya çıkışına dair sorunları buna bağlamaktadır.²³⁷

Bir bölüşüm kategorisi olarak *faiz*, kapitalist üretim süreci içinde meydana gelen artıktan kapitalistlerin finansman ihtiyaını karşılayan nakdî sermayenin aldığı payı göstermektedir.²³⁸ Geçimlik üretimden piyasa için üretime yönelme, tüketiminin piyasadan karşılanmasını beraberinde getirmektedir. Başlangıçta, köylü ekonomisine arız olarak, bir kerelik girmiş gibi görünen faiz (tefeci sermayesi), belirli bir süre sonunda, borç ödemek de bir finansman sorunu haline gelince sürekli ve kronik bir hal almaktadır. Böylelikle küçük meta üretiminin zorunlu, vazgeçilmez bir unsuru haline gelir. Ancak *faiz ile ticari krn ayırt edilmesinden doğan glkler* bulunmaktadır. Kavramsal ve teorik olarak birbirinden açıkça ayırt edilebilen ticaret ve tefecilik, azgeişmiş yapılar da i içe yer almakta ve pek çok halde aynı kişilerde birleşmektedir. Kylyle sürekli alacak borç ilişkisi içinde olan tüccarın iktisadi işlemlerinde ticari kr belirli bir faiz unsurunu da içermektedir. Tefeci, bazen güvence, bazen borç ödeme biçimi adı altında köylünün ürünü üzerinde hak sahibidir. rn için uygulanan itibar fiyatın piyasa fiyatından düşük olması, tefecinin ürünü satmasıyla elde edeceği kazancı ticari kr ve faiz karışımı bir kategoriye sokmaktadır.

Eğer bir kimse, üretimde kullandığı kamyon, dikiş makinesi, vinç, imento karma makinesi veya herhangi bir üretim araç gerecini ödünç verirse, bu sermaye mallarının ödünç verilmesidir ve bunun karşılığında alınan para kiradır. Ancak bir kimse, tasarruf ettiği parayı bir başka kişiye ödünç verirse bu finansal sermayenin ödünç verilmesidir ve karşılığında alınan para faizdir. Ancak retim faktörü olan fiziki sermayenin ardında finansal sermayenin olduğu ve finansal sermayeyi ödünç alan girişimcinin bu para ile fiziksel sermaye malları satın alarak üretimde bulunacağı belirtilmektedir. Bu nedenle, tasarruf sahibinin parasını kullandırması karşılığında aldığı faizin, dolaylı olarak o para ile satın alınan sermaye malının belirli bir süre kullanılmasının karşılığı olduğu iddia edilmektedir. Bu sebepten sermayenin üretimden aldığı pay, diğer bir ifade ile sermayenin fiyatı faiz olarak

²³⁷ James Fulcher, **Capitalism: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press, 2004, p. 14.

²³⁸ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara, A. . SBF Yayınları, 1980, s. 28.

nitelendirilmektedir.²³⁹ Kredi veya veresiye ticaret biçiminde, köylü-tüccar-tefecî arasında doğabilen çeşitli ilişki biçimlerini aşağıda Tablo 2.3’de yer almaktadır:

Tablo 2.3 Farklı Borçlanma - Borç Ödeme Biçimleri

Borç (Veresiye) Alma Biçimi	Borç Ödeme Biçimi	Ekonomik İlişki
1. Para	Para	Saf tefecilik
2 . Ürün (girdi veya tüketim malı)	Para	Veresiye ticaret
3. Para	Ürün (nihai ürün)	Alivres ticaret
4. Ürün (girdi veya tüketim malı)	Ürün (nihai ürün)	Tüccara girdi ve çıktı piyasalarında bağıllık
5. Ürün	Emek	Toprak sahibine yarı-feodal bağıllık

Kaynak: Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1980, s. 30.

Tablo 2.3’de borçlandırıcı işlemlerin birbirinden ayıramadığı 1. ve 5. sıradakiler dışındaki durumlar tefecilik ve ticaretin iç içe girdiği halleri göstermektedir. Araştırmacılar, çoğu kez, faiz olarak sadece ilk durumdaki saf ve parasal faiz ödemelerini saptayabilmektedir. Bu da faiz payının gerçeğin altında görünmesine sebep olmaktadır. Bazı görüş sahipleri, ticaret ve tefeciliğin tarıma ve üretim sürecine *dışsal* olması nedeniyle ikincil bir düzeyde, diğer bir ifade ile arka planda ele alınması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Neo-klasik geleneği izleyenler, tefecilik ve ticareti, kaynak tahsisinde etkinliği ne derecede gerçekleştirdiklerine bakarak değerlendirirler. Faizin rekabetçi düzeylere ulaşmasıyla birlikte tefecilik, fon fazlası olan bireylerden, fon açığı olanlara, marjinal getirilerle marjinal maliyetlerin eşit olacağı bir fiyattan nakdî kaynak aktaran etkin ve vazgeçilmez bir ekonomik işlev ifa etmiş olacağı iddia edilmektedir. Bu

²³⁹ Dinler, **a.g.e.**, s. 23.

değerlendirme biçimine karşı tefecilikteki tekелci unsurlara dikkati çeken, gerçekçi tepkiler meydana gelmiştir.²⁴⁰

Son üretim faktörü ise, *girişim (müteşebbis)* faktörüdür. Kâr, herkesin düşünemediği bir şeyi akıl etmek ve uygulamaya geçirmek, bir maharet ve kabiliyetin ürünüdür. Bu maharet ve kabiliyetin bedel olarak değerlendirilmesine de işletmeci payı, yani kâr denmektedir.²⁴¹ Girişim (müteşebbis) faktörü; emek, doğal kaynaklar ve sermaye faktörlerini bir araya getirerek, mal ve hizmet üretmek amacıyla üretim sürecine sokan faktör olarak tanımlanmaktadır. Girişimci bu süreçte, risk ve belirsizliği üstlenmektedir. Girişimci, şirket veya kamu kuruluşu olabileceği gibi, gerçek kişi de olabilmektedir. İktisatçıların bir kısmı girişimi ilk üç üretim faktörü ile birlikte dördüncü bir faktör olarak benimserken, diğer bir kısmı da girişimi emek faktörü içinde değerlendirmektedirler.²⁴² Müteşebbisin bir üretim faktörü olarak sistemde yerini alması İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Özellikle savaş sonrası Japonya’da başlayan hızlı ekonomik büyümenin bu hususta etkisi söz konusudur.²⁴³

Girişimi gerçek manasında kavrayabilmek için, öncelikle risksiz girişimin hem teorik hem de patrik olarak mümkün olmadığını idrak etmek gerekmektedir. Bu nedenle sermayenin üretkenlik ve risk alabilme kapasitesine sahip olduğu ölçüde elde ettiği gelirin ahlaki ve meşru bir gelir olacağını söylemek mümkündür.

Sermayedarın parası olan kişi olması, kâr ile faizin iç içe geçen bir yapıda doğmasına sebep olmaktadır.²⁴⁴ Üretim faktörlerinin birbirleri ile iç içe geçmiş bir yapıdan gelirlerini alıyor olmaları kâr ve faizin günümüzdeki sınırlarını müphem hale getirmiştir.

Smith üretimi belirleyen üretim fonksiyonunu iki aşamada ele almaktadır. İlk toplumlarda toprak faktörü bol, emek faktörü kıttır. Toprağın bol olması dolayısıyla rant söz konusu değildir. Bu sebeplerle, üretim; toprak faktörü (N) ile emek faktörünün (L) bir fonksiyonudur: $Y_t = f(N_t, L_t)$. Y_t , belirli bir zamandaki üretimi

²⁴⁰ Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, s. 29-30.

²⁴¹ Aron, **a.g.e.**, s. 185.

²⁴² Dinler, **a.g.e.**, s. 17-18.

²⁴³ (Çevrimiçi) <http://www.forumneti.com/acikogretim/14495-4-sinif-girisimcilik-ders-notlari-aof.html>, 18.07.2011.

²⁴⁴ Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, s. 15.

ifade etmektedir. Rant olmadığı için fiyat sadece emeğe (ücrete) eşittir. Smith ikinci aşamada modern toplumları ele almıştır. Nüfus artışı, toplumların gelişmesi ve teknik ilerlemelerle, üretime sermaye faktörü de katılmış olur. Burada üretim, toprak, emek ve sermayenin (K) bir fonksiyonudur: $Y_t = f(N_t, L_t, K_t)$. Bu aşamada kâr ile faiz henüz birbirinden ayrılmamıştır ve iç içedir. Toprağın kitledaşması sonucunda rant ortaya çıkmakta ancak söz konusu rant toprağa ödenen kira olarak kabul edilmektedir. Fiyat (değer); rant, ücret ve kâr+faizin toplamına eşittir.²⁴⁵

İşbölümü, mübadele, alım satım koşulları ve dağılımın doğurduğu ilişkiler hep üretim ilişkileridir. Ancak daha dar ve özel anlamıyla üretim ilişkileri; üretim süreci esnasında, insanlar arasındaki diğer bütün üretim ilişkilerini belirleyen ve insanlar ile üretim araçları arasındaki temel ilişkileri ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁴⁶ Üretim araçları üzerinde var olan egemenliğin mülkiyet veya zilyetlik gibi hukuki biçimleri bulunmaktadır.²⁴⁷ Değişik tipte üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden olan unsur; üretim araçlarının (kollektif ya da özel) mülkiyet biçimidir.²⁴⁸

Üretim ilişkileri, bu ilişkilerin ayrılmaz tamamlayıcıları olan üretim güçleri ile birlikte üretim biçimini belirlemektedir. Her üretim biçimi de kendisine denk olan ideolojik, siyasi, hukuki ve kültürel üst yapı kurumları ile birlikte sosyo-ekonomik kuruluşu ya da toplumsal sistemi meydana getirmektedir.²⁴⁹

Üretim değerlerinin dağılımı ile tüketimine yönelik sorunlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.²⁵⁰ Bu bakımdan ekonomik sorunlar çözümlenmeden, sosyal sorunların çözümlenebileceğini düşünmek hata olacaktır.

Gelir dağılımının sosyo-ekonomik sorunlarından biri olan tüketimin gelir dağılımıyla ilişkisine gelince, öncelikle bu ilişki iki boyutludur. İlişkinin ilk biçimi tüketim eylemi vasıtasıyla meydana gelirken, ikinci biçimi ise tüketici vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

²⁴⁵ A.e., s. 9.

²⁴⁶ Göze, a.g.e., s. 61.

²⁴⁷ Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, s. 11.

²⁴⁸ Göze, a.g.e., s. 61.

²⁴⁹ Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, s. 11-12.

²⁵⁰ Göze, a.g.e., 1977, s. 30.

Optimum bir sosyal politika yapısının gerçekleşebilmesi için, piyasa ekonomisinin egemenliği ile devlet müdahalesinin bağdaştırılarak, *tüketicinin sosyal denetiminin* sağlanabilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır.²⁵¹ Zira piyasa ekonomisinin egemenliği gelir dağılımındaki bozukluğun da ilk nedenleri arasında görülmektedir. Bu anlamıyla tüketim ve üzerinde sağlanabilecek bir denetim, üretim ve dağılım ilişkilerini de etkilemesi bakımından son derece önemlidir.

Üretim ve tüketim arasındaki birliği bozulması ve üretici ile tüketicinin birbirinden ayrılması sanayileşme ile birlikte gerçekleşmiş ve piyasa oluşmuştur.²⁵² Bilgi toplumunun gelişimiyle birlikte,²⁵³ mal ve hizmetlerin kullanım değeri ile değişim değeri arasında yeni bir kayma gözlemlenmiştir. Toffler, bilgi toplumlarının yaygın olarak kendin-yap (*self-servis hizmetler*) ilkesine ve sanayileşmenin birbirinden ayırdığı üretim ve tüketim boyutunun, bilgi toplumunda tekrar birleşeceğine dikkat çekmektedir. Üretim ve tüketicinin tekrar birleşmesi noktasında yer alan insana ise “üretici” (*prosumer*) denmektedir.²⁵⁴ Günümüzde self servis hizmetler başta olmak üzere, alışveriş, bankacılık, süpermarketler ve daha pek çok alanda tüketici sıfatıyla bulunan bireylerin üretime de dâhil olduklarını gözlemlemek mümkündür. Tüketicinin aldığı mobilyayı kendisinin monte etmesi, bankacılık işlemlerinin telefonda ya da diğer vasıtalar ile müşteri tarafından gerçekleştirilmesi, alışverişlerde müşterinin satın aldığı ürünleri kasadan geçirmesi ve ödemesini de (otomatik bir mekanizma ile) kendisinin yapması, müşterinin yiyecek sırasına girip kendi yiyeceğini masasına taşıması bu duruma dair örneklerden sadece birkaçıdır. Üretici ile tüketicinin birleştiği bu ve benzeri eylemler, milli gelire ve gelir dağılımına ölçümü şimdilik pek de mümkün görünmeyen bir etkide bulunmaktadır.

Üretici ile tüketicinin birbirinden ayrıldığı ve tekrar birleştiği durumun bir benzeri kredi alan ile kredi veren arasında da yaşanmaktadır. Önceleri sermaye belirli bir kesimin elinde iken, banka ve sigorta alanındaki hareketlenme küçük-büyük tüm tasarruf sahiplerinin tasarruflarını kendine çekmeye başlamıştır. Günümüzde esasen

²⁵¹ Türkân Öncel, “Gelirin Yeniden Dağılım Politikası Aracı Olarak: Negatif Gelir Vergisi,” **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 28. Seri, 1981/1982, s. 14.

²⁵² Alvin Toffler, **Üçüncü Dalga**, Çev. Ali Seden, 3. bs., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1996, s. 64-94.

²⁵³ Bkz. Başak Işıl Çetin, “Bilgi Toplumu ve Bilgi İşçisi Bağlamında Çağrı Merkezleri: Emek Süreci, İş ve İstihdam,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2005.

²⁵⁴ Boris Frankel, **Sanayi Sonrası Ütopylar**, Çev. Kamil Durand, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 1991, s. 45.

kredi veren ile kredi alan da aynı birim yani bireyler düzeyine inmiş bulunmaktadır. Bu düzey, gelir dağılımını iki yönlü olarak etkilemektedir. İlki gelir etkisidir ve faiz gelirlerinin eşitsizlik içindeki payını ifade etmektedir. Diğerisi ise maliyet etkisidir ve kredi ile borçlanmanın getirdiği faiz maliyetini ifade etmektedir. Bu ilişkinin makro boyutunda ise sermaye-faiz araçlarının giderek ortadan kalkacağı yönündeki görüş ve beklentiler finans sermayesini rahatsız etmiştir. Zira, 2008 finansal krizinin dünya ekonomisinde gerçekleştirdiği talanı bu beklenti ve endişelerin bir tezahürü olarak yorumlayan görüşler mevcuttur.

Gelir dağılımı, bir ülkedeki gelir bölüşümü ilişkilerinin bir göstergesi, bir sonucu niteliğindedir.²⁵⁵ Burada bölüşüm ve dağılım kavramlarını daha anlaşılır kılmak gerekmektedir. Ürünlerin veya gelirlerin şahıslar veya sosyal gruplar arasında paylaşılma biçimini tayin eden ilişkilere “bölüşüm ilişkileri”; bölüşüm ilişkilerinin sonucu olarak, birey veya gruplara intikal eden ürün ve gelirlerden alınan payların ifadesine “gelir dağılımı” denir.²⁵⁶ Günümüz ekonomilerinde işbölümü ve mübadele giderek artmaktadır ve her mal üretilirken birçok aşamadan geçmektedir. Üretime katılan üretim faktörlerinin sahipleri ise, üretimin her aşamasında farklı kimseler olabilmektedir. Üretim faktörleri sahiplerinin bu üretimden ne kadar pay alacağı bölüşüm konusuna dâhildir.²⁵⁷

Gelirin elde edilmesi ve paylaşılması zaman bakımından birbirini takip eden süreçler değil, birbiri ile iç içe geçmiş süreçlerdir. Üretim, tüketim ve bölüşüm aynı anda gerçekleşmektedir. Bu iç içe geçmiş faaliyetleri yürüten kişiler ise, toplum içinde tek başına yaşayan bireyler değil bir araya gelerek karar alma faaliyetinde bulunan ailedir. Bu sebeple, tüm bu iktisadi faaliyetleri büyük ölçüde etkileyen birim ailedir.²⁵⁸ Ricardo, bölüşüm sorununu, işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri arasındaki paylaşım sorunu olarak görmektedir.²⁵⁹ Özü itibarıyla Ricardo, iktisadı, Smith’in politika önerilerinden apayrı, çok farklı bir yola çekmiştir. Ricardo, Smith’in armonik “büyüme” modelinden oldukça uzak; işçiler, toprak sahipleri ve

²⁵⁵ Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1988, s. 6.

²⁵⁶ Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1972, s. 9.

²⁵⁷ Dinler, **a.g.e.**, s. 23.

²⁵⁸ Ünal Çağlar, “Milli Gelir ve Gelir Dağılımı Hesaplamalarında Bir Birim Olarak Aile,” **Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile**, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 27.

²⁵⁹ Giuseppe Bertola, Reto Foellmi & Josef Zweimüller, **Income Distribution in Macroeconomic Models**, Princeton, Princeton University Press, 2006, p. 51.

sermayedarların ekonominin kaymağı üzerinde kavgaya tutuştukları husumetçi bir “bölüşüm” modeline doğru yeni bir iktisadi düşünme biçimi meydana getirmiştir. Ricardo, Smith’ten farklı olarak menfaatlerin “doğal uyumu” yerine “sınıf çatışması”nın altını çizmektedir. Marks ve sosyalistler ise Ricardo'nun husumete dayalı sistemini sonuna kadar sömürmüşlerdir.²⁶⁰

Üretim gerçekleşir gerçekleşmez meydana gelen aktivite bölüşümdür. Bütün toplumlarda, üretim faaliyeti gibi, paylaşım mekanizmasını da düzenleyen bir mekanizma bulunmaktadır. Henüz paranın ve paralı alışverişin görülmediği toplumlarda, bölüşüm mekanizması basittir. Üretime katılan emek, alet-edevat, doğal kaynaklar; iktisadi sisteme paranın girmesi ile başlayacak olan yeni döneme²⁶¹ nazaran daha görünür bir nitelik taşımaktadır.

Metalar birbirleriyle, dolaysız bir şekilde değiş-tokuş edilemezler. Birbirinden farklı olan nesnelerin ölçülebilir olması için bir değişim değerine sahip olmaları gerekmektedir.²⁶² Bir ekonomide para ister olsun, ister olmasın; toplumlar, bölüşüm ve bölüşüme ilişkin sorunların üstesinden gelmek zorundadırlar.²⁶³ Paranın iktisadi hayatın ve bireysel refahın referans noktası olması yönündeki ilerleyişi hızla gerçekleştirmiş,²⁶⁴ para iktisadi hayatta ve bölüşüm ilişkilerinde yerini almıştır. İktisadi hayata paranın girmesi ve belli bir gelişme seviyesinden sonra, toplumdaki bu basit ve açık ilişkiler perdenin ardına gizlenmeye başlamıştır. Paralı alışverişin hâkim olduğu bir ekonomide, bölüşüm meselesi temel anlamıyla değişmemiştir, ancak paylaşma süreci artık parasal (nakdi) gelirler aracılığıyla gerçekleşmeye başlar ve *gelir dağılımı* adını alır. Artık piyasada dolaşan binlerce hatta on binlerce mal ve hizmet, tek bir ortak birim (para) ile ifade edilebilmekte ve karşılığını bulabilmektedir.²⁶⁵

Gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkilerine ait sorunların daha yıkıcı bir şekilde varlık gösterdiği süreç, özellikle sanayi devrimi sonrasına ait iktisadi koşullar ile birlikte

²⁶⁰ Mark Skousen, **İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası**, Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak, Ed. Mustafa Acar ve Ömer Demir, 3. bs., Adres Yayınları, 2007, s. 101.

²⁶¹ Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, s. 7-8.

²⁶² Suzanne De Brunhoff, **Devlet ve Sermaye**, Çev. Kuvvet Lordoğlu, İmge Kitabevi Yayınları: 38, Ocak 1992, Ankara, s. 50.

²⁶³ Doğan, **a.g.e.**, s. 10.

²⁶⁴ Andreau, **a.g.e.**, s. 1.

²⁶⁵ Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, s. 7-8.

başlamıştır. Bunun nedeni, söz konusu dönemde emeğin içinde bulunduğu koşullar ve emek sermaye çelişkisi bakımından sömürüdür. Bu dönem, hem gelir dağılımının giderek bozulduğu, hem de bölüşüm ilişkilerinin giderek kötüleştiği bir dönem niteliğindedir.²⁶⁶ Bununla birlikte; günümüzde gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkilerinin geldiği noktada sömürü ilişkileri bir kısım değişikliğe uğramıştır. Günümüzde; emeğin ve hatta üretken sermayenin finans sektörü tarafından sömürülmesi söz konusudur.

Üretim faktörlerinden hareketle, gelir dağılımının üretim ve fiyat ile olan yakın ilgisine değinmek yerinde olacaktır. Gelir dağılımı konusu, özünde bir fiyat problemidir. Bu husus bireysel ve fonksiyonel dağılım için de geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında bazı iktisatçıların neden gelir dağılımını fiyat konusu içinde inceledikleri daha net anlaşılmaktadır. Üretim teknik-iktisadi-sosyal, dağılım ise iktisadi-sosyal bir olaydır. Bölüşülen şey sosyal hâsıla yani üretimin sonucudur ve dağılım hacmi ile yapısını tayin eder. Normal şartlar altında “*üretilenden daha fazlasını bölüşmek*”,²⁶⁷ “*kazanılandan daha fazlasını harcamak*”, mümkün değildir.

2.2.2. Gelir Bileşenleri: Tüketim, Tasarruf, Yatırım ve Borçlanma

Gelir, milli ekonomide belirli bir dönemde genellikle bir yılda, yeniden yaratılan mal ve hizmet değerlerinin toplamıdır.²⁶⁸ Gelir, üretime katılan faktörlerin üretimden dolayı meydana gelen değer artışından aldıkları pay²⁶⁹ olarak da ifade edilmektedir. Bu artış para ile gerçekleşirse *parasal (nominal) gelir*, mal ve hizmetler şeklinde gerçekleşirse *reel gelir* adını alır.²⁷⁰ Bir başka tanıma göre ise gelir, bir zaman şeridi üzerindeki periyodik olarak vücut bulan satın alma kuvvetidir.²⁷¹ Gelir ücret, kâr, rant ve faiz gelirlerinin haricinde transfer gelirlerini de içeren²⁷² bir kavramdır.

Kapitalist ekonomik gelişme, ücret ile sermaye gelirlerine ait paylarının çoğalmasını ve *birleşik gelirler* payının azalmasını bir varsayım olarak kabul etmektedir. Birleşik gelirlerde, kârı elde edenler ile çalışanlar aynı kimselerdir ve birleşik gelirler içinde

²⁶⁶ Doğan, **a.g.e.**, s. 6.

²⁶⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s. 4.

²⁶⁸ Dinler, **a.g.e.**, s. 295.

²⁶⁹ Erdoğan Alkin, **Ekonomi Ansiklopedisi**, Cilt II, İstanbul, Paymaş Yayınları, 1983, s. 188.

²⁷⁰ Ali Özgüven, **İktisat Bilimine Giriş**, 8. bs, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 443.

²⁷¹ Paul A. Samuelson, **İktisat**, Çev. Y. Demirgil, Ankara, Özel Yayınevi, 1965, s. 205.

²⁷² Zeyyat Hatiboğlu, **İktisadi Kalkınma**, İstanbul, Hamle Matbaası, 1967, s. 30.

aynı anda hem ücret gelirleri, hem de kâr gelirleri bulunmaktadır. Gelişme olduğu müddetçe, birleşik gelirler bütün kapitalist ülkelerde azalma göstermektedir. Örneğin, 18. yüzyılın sonunda Fransa’da birleşik gelirler milli gelirin hemen hemen %53’üne tekabül etmekteyken, 1854’te bu pay, %41’e düşmüştür. 1890 yılında ise %28 civarına gerilemiştir.²⁷³

Gelir ve dağılımı, tasarruf ve yatırım ile yakından ilgilidir.²⁷⁴ Genel itibariyle gelir ve bileşenleri formüle edildiğinde; Gelir (Y), Tüketim (C), Tasarruflar (S) ve tasarruflardan doğan Yatırımların (I) toplamı olarak ifade edilmektedir:

$$Y = C + S + I$$

Ancak geliri az olan kişilerin ya da sembolik olarak bir işçinin gelirini bu formülle açıklayacak olursak burada karşımıza daha farklı bir tablo çıkabilmektedir:

$$\text{İşçi Geliri (Y)}^{275} = \text{Tüketim (C)} + \text{Krediler (L)}$$

Burada alınan borçlar (krediler), İngilizcedeki faiz karşılığında kredi verme anlamına gelen “Loan” kelimesinin başındaki (L) harfi ile simgelenmektedir.

Tüketim, gelir dağılımının seviyesini belirlediği bir unsurdur. Gelir dağılımında eşitliğe doğru bir yönelme olduğunda bu durumda tüketim seviyesi de muhtemel olarak yükselecektir. Ailelerin gelir seviyesi ve harcamalarına yönelik olarak yapılmış olan çalışmalar; düşük gelir dilimlerinde yer alan ailelerin yüksek gelir dilimlerinde yer alan ailelere nazaran daha yüksek bir ortalama tüketim eğilimine sahip olduklarını göstermektedir.²⁷⁶ Bu tüketimin eldeki gelirle yeterince karşılanamadığı durumda ise borçlanma devreye girmektedir. Borçlanma bu işleyişiyle, sosyal devletin eksikliklerini telafi etmeye yönelik bir mekanizma niteliğindedir.

²⁷³ Aron, **a.g.e.**, s. 228.

²⁷⁴ Aysen Tokol, **Sosyal Politika**, 2. bs., Bursa, VİPAŞ A.Ş. Yayın, 2000, s. 122.

²⁷⁵ Emegın milli gelirden aldığı payın düşük kaldığı durumlarda, çalışan bireyin gelirinin neredeyse pek çok durumda tamamına yakını tüketime gitmekte, tasarruf ve yatırım yapmak mümkün olmamaktadır.

²⁷⁶ Peterson, **a.g.e.**, s. 176.

Tasarruf, gelirin bir fonksiyonudur: $S=f(Y)$. Harcamalarla ilgili olan tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır:

$$S = Y - C$$

Gelirler artınca genellikle tasarruflar da artar. Tasarruflar ve kâr unsuru sermaye birikimini sağlayan unsurlardır. Sermaye birikimi, tasarruf miktarına bağlıdır. Tasarrufların azalması veya yetersizliği, yatırım hacmi daraltır, sermaye birikimini yavaşlatır.²⁷⁷

Gelire dair biriktirilebilir ve biriktirilemez faktörler, refah etkisi vasıtasıyla *tüketim ve tasarrufların seviyesini* belirlemektedir.²⁷⁸ Tüm tasarruflar, faktörlerin birikmesiyle oluşan gelirlerden meydana gelmektedir.²⁷⁹

Toplumun tasarruf kültürü ve insanı tasarrufa yönelten motivasyonlar tasarrufun büyüklüğünü belirlemektedir.²⁸⁰ Bireyleri tasarrufa yönelten sebepleri Keynes; beklenmeyen olaylar için rezerv hazırlamak (ön tedbir), gelecekteki ihtiyaçları karşılamak (basiret), daha fazla gelir elde etmek için fonların yatırıma yönlendirilmesi (hesaplama), hayat seviyesini geliştirmek için daha fazla harcama yapabilmek (gelişme), güven duygusunu arttırmak (bağımsızlık), spekülasyon faaliyet veya iş projelerinin yürütülmesi (teşebbüs), miras bırakmak (onurlandırmak) ve açgözlülüğü veya cimriliği tatmin (tamah, hırs) olarak sıralamıştır.²⁸¹

Ulusal tasarruf oranları, verimli yatırımlara dönüştürülebildiği oranda ekonomik büyüme hızını yükseltmektedir.²⁸² Esasen taksitli satışlar ve borçlanma şekilleri tüketim eğilimini yükseltmiştir, ancak modern dünyada yükselen tasarruf eğilimi bu gelişmeyi bir dereceye kadar telafi etmiştir. Tasarrufların kurumlaşması ise çeşitli ipotekler ve sigortalar vasıtasıyla 20. yüzyılda gerçekleşmiştir.²⁸³

²⁷⁷ Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, s. 5-11.

²⁷⁸ Bertola, Foellmi & Zweimüller, **a.g.e.**, p. 53.

²⁷⁹ **A.e.**, p. 63-64.

²⁸⁰ Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 25.

²⁸¹ Peterson, **a.g.e.**, s. 170.

²⁸² Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 25.

²⁸³ Peterson, **a.g.e.**, s. 171.

Tasarruflar ilk olarak bireysel boyutta meydana gelmekle birlikte; sermaye piyasasına, banka ve sigortalara aktıktan sonra yatırım fonlarına dönüşmekte ve bireysel tasarruflar olmaktan çıkarak kurumsallaşmış olmaktadır. Tasarruflar, yatırımları beslediği ölçüde enflasyonu engelleyici etkiye de sahiptir.²⁸⁴

Yatırım; belirli bir ülkede ve belirli bir dönemde ekonomideki üretim araçlarına, diğer bir ifade ile ülkedeki mevcut sermaye stokuna yapılan ilavelerdir.²⁸⁵ Ülkenin reel servetinde meydana gelen bir artıştır. Dolayısıyla bir ev satın alınması ya da bankaya mevduat yatırılması günlük kullanımda yatırım olarak adlandırılrsa da gerçekte yatırım değildir. Oysa bir evin inşasına yatırım yapılması iktisadi manadaki yatırım anlamına denktir.²⁸⁶ Yatırımların itici gücü kârdır. Tam rekabet piyasasında sermayeyi, en verimli bir şekilde kullanmak ve maliyet fiyatlarını düşürmek, kârların artmasını sağlamaktadır.²⁸⁷

Tasarruf ve yatırım eşitliği klasik iktisatçıların savunduğu bir düşüncedir. Buna göre, tasarrufu yapan ile yatırımı yapan aynı kişidir. Ancak modern iktisatçılara göre, tasarruf ve yatırıma sevk eden sebepler tamamıyla farklıdır ve tasarruf yapanlar ile yatırım yapanlar ayrı gruplarda toplanmaktadır.²⁸⁸

2.2.3. Gelir Dağılımı ve Türleri

Gelir dağılımında eşitsizliklerin ve hakkaniyetin farklı kriterlere göre değerlendirilmesine yönelik gereksinim beraberinde gelir dağılımı kavramının iyice anlaşılması ihtiyacını da getirmektedir. Gelir dağılımının muhtelif türleri ise, konuya farklı açılardan yaklaşabilmeyi mümkün kılan sınıflandırmalardır. Yeniden dağılım süreci ise, devletin varlık gereklerinden biri olarak gelir dağılımı alanına yansıyan yönüyle oldukça önem arz etmektedir.

²⁸⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 16.

²⁸⁵ Tamer İşgüden & Rona Turanlı, *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, 2. bs., 1992, Bilim Teknik Yayınevi, s. 402.

²⁸⁶ Hatiboğlu, a.g.e., s. 36.

²⁸⁷ Özgüven, *İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, s. 5.

²⁸⁸ Erdoğan, a.g.e., s. 17.

2.2.3.1. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı konusu iktisat biliminin gelişmesinin ilk safhalarında başlıca itici güç olmuştur. Thomas Robert Malthus ve David Ricardo'nun temellerini attıkları pozitif iktisat kuramının temel sorunsalı, toplam gelirin rant, kâr ve ücret arasında nasıl paylaşıldığıdır. Ricardo (1819), “*dağılımı düzenleyen yasaları belirlemek Politik İktisadın başlıca sorunudur*” demektedir.²⁸⁹ Gelir dağılımının kökeninde ekonomik, siyasal ve toplumsal etkenler²⁹⁰ yer almaktadır.

Bir ülkede belirli bir dönemde meydana gelen milli gelirin o ülkedeki kişiler veya üretimde görev alan üretim faktörleri arasındaki dağılımı gelir dağılımı olarak adlandırılmaktadır.²⁹¹

Kavramsal olarak “gelir dağılımı” terimi daha genel bir anlam ifade ederken, “gelir eşitsizliği” ya da “gelir dağılımında adaletsizlik” gibi kavramlar ise konunun olumsuz yanını daha çok vurgulayan akademisyenlerce daha sık kullanılmaktadır. Gelir dağılımında eşitsizlik denildiğinde anlaşılması gereken, belirli oranda nüfusun ulusal gelirden aldığı pay ile aynı oranda başka bir nüfusun ulusal gelirden aldığı pay arasındaki farklılıktır.²⁹² Adil gelir dağılımı ifadesini ise, kavramsal olarak; farklı gelir grupları arasında büyük uçurumlar oluşmasına imkân vermeyen dağılım olarak tanımlamak mümkündür.²⁹³

Gelir dağılımında gelirlerin üretim faktörleri, sektörler ve toplum kesimleri arasında dengeli bir şekilde, üretime yaptıkları katkılara uygun olarak dağılması *hakça gelir dağılımı*²⁹⁴ olarak adlandırılmaktadır.

Adalet kavramı doğası gereği, her ne kadar ölçülebilirlikten uzak olarak addedilse de, gelirin eşit ya da eşitlikten uzak olarak dağılmış olmasının bir yorumu bulunmaktadır. Bu yorum, muhakkak adalet kavramını da içerebilmektedir. Olayları salt matematiksel yönü ile açıklarken ölçülememesi dolayısıyla devre dışı bırakılan

²⁸⁹ Gürsel, v.d., **a.g.e.**, s. 11.

²⁹⁰ Tokol, **a.g.e.**, s. 122.

²⁹¹ Dinler, **a.g.e.**, s. 295.

²⁹² Tokol, **a.g.e.**, s. 121.

²⁹³ Devrim Ersezer, “Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları,” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 16, S. 1, 2006, s. 256.

²⁹⁴ **Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Ekonomi 1**, s. 9.

adalet kavramı, iktisadi ve sosyal yorum içerisinde anlamını bulmakta ve etkileri analiz edilebilmektedir. Örneğin, her gün kullandığımız bilgisayarların işleyiş sisteminde hâkim olan kodlardan sadece teknik uzmanlar anlarken, pratik hayatta bu kodlardan anlamayan bir kimse yine de bilgisayarını verimli olarak kullanabilmektedir. Kodlar sistemin işleyişini sağlarken, kodlarla ilişkili olmadan bilgisayarın kullanımı ihtiyaçların giderilmesini sağlamaktadır. Hiç şüphesiz bu iki durum birbirine muhtaç ve birbirini tamamlayıcıdır. Ne teknik boyut tek başına bir anlam ifade edebilir, ne de yorum tek başına bir anlam ifade edebilir. Pozitif ve normatif bilimsel anlayışların birbirine olan ihtiyacını bu şekilde kavramak mümkündür. Kuşkusuz bu iki yaklaşımın da kendilerine has, konudan konuya değişebilen (sabit olmayan) sınırları mevcuttur.

Bununla birlikte, gelirin mutlak eşit dağılımının da, büyük ölçüde eşitsiz dağılımının da adalete uygun olmadığı yönünde yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır.²⁹⁵ İdeal gelir dağılımı kavramı ise, iktisadi açıdan ele alındığında şu şekilde tanımlanmaktadır:

*“İdeal gelir dağılımı, belirli bir üretim tutarının, en yüksek iktisadi refahı sağlayacak olan bir gelir dağılımıdır. Bu nedenle, bu ideal, gelirin mutlak eşitlikte dağılımı değil fakat ihtiyaca göre dağılımı veyahut da diğer bir deyişle geliri en iyi şekilde kullanma kapasitesine göre dağılım yani geliri refah sağlayıcı duruma getirecek bir dağılımdır.”*²⁹⁶

Gelir dağılımında ana hareket noktası, iktisadi gelişmenin artışı ile yükselen milli hâsılanın bireylere intikalindeki hakkaniyet ve dengedir.²⁹⁷ Pek çok yazar tarafından kullanılan, “zenginlerin giderek daha zengin” olduğuna yönelik tema, öyle olmasa bile gelir eşitsizliklerinin istikrarlı bir şekilde arttığı etkisini uyandırmaktadır.²⁹⁸ Oysa hem sistematik faktörlerin hem de yanlış genellemelerin bertaraf edilmesi, dağılım sorununa çözüm bulmak için son derece önemlidir. Siyasal karar alıcılara uyguladıkları sosyal politikaların amaçlarını ve sonuçlarını karşılaştırma olanağını vermek ve hedeflere daha etkin bir şekilde ulaşılmasını sağlayacak politikaların

²⁹⁵ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları & İlker Parasız, **Gelir Bölüşümü: Teori ve Politika**, Bursa, Ekin Yayınevi, 1999, s. 186.

²⁹⁶ Tuncer, **a.g.e.**, s. 12-13.

²⁹⁷ Eriş, **a.g.e.**, s. 198.

²⁹⁸ Jan Pen, **Income Distribution: Facts, Theories, Policies**, Translated by Trevor S. Preston, New York, Praeger Publishers, 1971, s. 274.

planlanmasına ışık tutmak için yapılan faaliyetlerin belki de en önemlisi gelir dağılımı araştırmalarıdır.²⁹⁹

Gelir dağılımı, Batı toplumlarında kapitalizmin başlangıcından itibaren anahtar bir konu olarak yer almıştır.³⁰⁰ Ancak 1930 ve 1940'lı yıllar boyunca verimlilik üzerine yoğunlaşmış olması nedeniyle gelir dağılımı konusuna fazla eğilinmemiştir.³⁰¹

Gelir dağılımı; gelir eşitsizliğindeki değişikliklerin servet, sermaye birikimi ve büyüme üzerindeki etkilerini ve kaynak dağılımını da incelemektedir.³⁰² Modern ekonomilerde dağılan şey, sosyal hâsıla, yani gelirdir ve gelir dağılımı, fiyat mekanizması ile gerçekleşmektedir. Ancak sosyalist iktisadi zihniyete göre, gelir dağılımının devlet tarafından konulmuş kurallara göre işlemesi gerektiğinden dolayı durum oldukça farklı bir şekilde ele alınmaktadır.³⁰³

Gelir dağılımını etkileyen faktörleri; hâkim iktisadi sistem, nüfus artışı, işsizlik, enflasyon, vergileme politikaları, piyasa yapısı, sosyal yardım politikaları³⁰⁴ olarak sıralamak mümkündür. Ancak iki ana dönemeç noktasını göz önüne almak gerekmektedir. Bunlar; sanayi devrimi ve finansal liberalizasyon sürecidir. Sanayi devrimi ile birlikte değişen sosyo-ekonomik ve sektörel yapı ile finansal liberalizasyon sürecinin getirdiği kredi, risk ve belirsizlik içeren piyasalar ve bu değişimlere uyan kurumsal yapıların gelir dağılımı üzerinde daha net ve keskin etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Piyasa geliri ve kullanılabilir gelirlerin dağılımını etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler; fiziksel dağılım, finansal dağılım, beşeri sermaye dağılımı, resmi ve gayri resmi kurumlardır. Devletlerin gerçekleştirdiği sosyal

²⁹⁹ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 19.

³⁰⁰ Martin Schnitzer, **Income Distribution: A Comparative Study of the United States, Sweden, West Germany, East Germany, the United Kingdom, and Japan**, New York, Praeger Publishers, 1974, s. 1.

³⁰¹ A. B. Atkinson & F. Bourguignon, "Introduction: Income Distribution and Economics," **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elvieser, 2000, p. 2.

³⁰² DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>, 20.11.2008, s. 3.

³⁰³ Tuncer, **a.g.e.**, s. 5.

³⁰⁴ DPT, "Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu," **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 319.

transferler, kısa dönemde *piyasa geliri* ve *kullanılabilir gelir* arasında bir fark oluşturmaktadır. Bununla birlikte uzun dönemde piyasa gelirlerinin dağılımını da etkilemektedir. Devletler, sosyal harcama politikaları yoluyla kısa dönemde gerçekleştirilen yardımlarla gelir dağılımına etkide bulunurlar. Aynı zamanda, iyi planlanmış bir harcama programıyla (örneğin temel eğitim) bireylerin ve hane halklarının gelir kazanma kapasitelerini geliştirerek de³⁰⁵ piyasa gelirlerinin dağılımını etkileyebilmektedir.

Gelir dağılımı iktisadi ve sosyal politikaların üretilmesinde öncü bir unsurdur ve iktisadi planlama açısından da önem arz etmektedir.³⁰⁶ Gelir dağılımının önemini başlıca iki noktada toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, gelir dağılımının günümüzde toplumsal açıdan kazandığı önemdir. Modern toplumlarda, geleneksel düşünceye ait olan servet ve gelir farklarının doğal karşılandığı eski yapı değişmiştir. Bireyler kendi gelirlerinin dışında başkalarının gelirlerini de göz önüne almaya başlamıştır. Tüketim toplumlarında en başta gelen reklam gibi tüketimi arttırıcı araçlar giderek tüm toplumları etkisi altına almaya başlamıştır.³⁰⁷

Gelir dağılımını biçimlendiren etken, aynı zamanda eşitsizliğin de nedenleri olmaktadır. Gelir dağılımı konusunda *eşitsizliğin gözlenmesi* ile bunun bilimsel açıdan ele alınarak sağlam teorik bir temele dayandırılması ve *bir sistem çerçevesinde açıklanması* aynı şey değildir.³⁰⁸ İktisat literatüründe teorik çerçevede gelir dağılımındaki eşitsizliğe ilk defa değinen yazar, İtalyan asıllı İsviçreli iktisatçı *Vilfredo Pareto*'dur (1848-1923).³⁰⁹ Pareto'ya göre, gelir dağılımı, insan kavrayışının da ötesinde, hatta belki de insan etkisinden de uzak bir sosyal sabittir.³¹⁰ Gelir bölüşümü eşitsizliği doğal bir kanun olarak kabul edildiğine göre, bunu değiştirme girişimleri de başarısız kalacaktır. Samuelson, Pareto'nun bu eğilimi değişmez bir

³⁰⁵ Ke-young Chu, Hamid Davoodi & Sanjeev Gupta, "Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries", **WIDER Working Papers**, No. 214, December 2000, p. 4.

³⁰⁶ Atkinson & Bourguignon, **a.g.e.**, p. 4.

³⁰⁷ İlkın, **a.g.e.**, s. 7.

³⁰⁸ Tuncer, **a.g.e.**, s. 9.

³⁰⁹ **A.e.**, s. 10.

³¹⁰ DPT, "Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu," **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 284.

kanun saymasının yanıltıcı olduğunu belirtmiştir. Bazı araştırmalar, *Pareto Kanunu*'nun kaçınılmazlığı ile birlikte, evrenselliğini de reddetmiştir.³¹¹

Eşitsizlik meydana getiren unsurların başında *mülkiyet* gelmektedir. Mülkiyetin başlangıçtaki eşitsiz dağılımı gelir dağılımını da eşitlikten uzaklaştıracaktır. Gelir dağılımına etki eden diğer unsurlar; *maliye politikası, kamu hizmetlerinin düzeyi, sosyal kurumlar ve politikalar, toplumsal geleneksel ilişkiler, piyasaların yapısı, nüfusun sınıfsal ve sektörel dağılımı, nüfus artışı, işgücünün örgütlenme düzeyi, toplumun demokratikleşme düzeyi ve siyasi katılım biçimleridir.*³¹² Konuya daha bireysel açıdan yaklaşıldığında ise, *eğitim, pazar gücünü kullanma kabiliyeti, talihsizliğin meydana getirdiği olaylar ve etnik köken faktörü*³¹³ gibi etkenler de gelir dağılımı üzerinde etkilidir.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülke ayrımı gözetmeden milli gelir fertler arasında eşit olmayan bir dağılım sergilemektedir. Bunun en doğal görünümü aynı toplum içinde zenginlerle fakirlerin bir arada bulunmasıdır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin en önemli nedeni, *servet ve sermaye dağılımındaki eşitsizliktir.* Servet ve sermaye dağılımındaki eşitsizliğin, gelir dağılımındaki eşitsizliğe nazaran daha fazla olduğu kabul edilmektedir.

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin diğer önemli bir nedeni, *ücret hadleri arasındaki fark* olarak ifade edilmektedir.³¹⁴ Ücretler, iktisadi alanda olduğu gibi sosyal alanda da muhtelif etki ve sonuçları olan çok yönlü bir konudur.³¹⁵ Ücret, emeği karşılığı çalışan kişilerin gelir ve hayat seviyesini belirleyen bir unsur olarak; sanayinin gelişmesine etki eden önemli bir maliyet unsuru olarak ve milli gelirin farklı gruplar arasındaki dağılımına ve bir toplumda sosyal adaletin gerçekleşmesine işaret eden bir gösterge olarak çok yönlü mahiyetiyle düşünülmesi gereken bir faktör geliridir.³¹⁶ Sanayileşme ile birlikte çalışan faal nüfus içinde ücretle çalışanların sayısının artması

³¹¹ Tuncer, **a.g.e.**, s. 11.

³¹² Tokol, **a.g.e.**, s. 122.

³¹³ Çiftlikli, **a.g.e.**, s. 160.

³¹⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s. 12.

³¹⁵ Ömer A. Aksu, **Ücretler ve Verimlilik**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1993, s. 35.

³¹⁶ Sabahaddin Zaim, **Çalışma Ekonomisi**, 10. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997, s. 195.

ve bu gelişmelere paralel olarak milli gelir içerisinde artan ücret ödemeleri³¹⁷ ücretin önemini ortaya koyan iki önemli göstergedir.

Zamanında Rusya gibi bazı sosyalist ülkelerde dahi ücretler arasındaki bu geniş çaplı farkları önleme imkânı gerçekleşmemiş; hatta söz konusu farklar kapitalist ülkelerdeki farkları bile aşmıştır.³¹⁸ Sosyalist sistemin en güçlü temsilcisi Sovyetler Birliği'ndeki en düşük ücretlerle en yüksek ücretler arasındaki azami farkın oranı, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce 1/20'yi aşmaktaydı. Taban ücretlerin arttırılmasıyla (1990'larda) 1/10 oranına düşürüldüğü belirtilmektedir.³¹⁹

Gelişmiş olarak nitelendirilen ve kapitalist coğrafyada yer alan ülkelerin gelir dağılımındaki değişimler aşağıda Tablo 2.4'de incelenmiştir. Gelişmiş ülkelerdeki eğilime örnek olarak İngiltere'de 1938-1955 yılları arasındaki en yüksek gelirli yüzde beşlik nüfusun toplam gelirdeki payının %30,4'ten 1955 yılında %20,1'e, 1957 yılında ise %18'e düşmüş olduğunu ve en yüksek gelirli yüzde onluk nüfusun payının da 1979 yılında ancak %23,3 olduğunu göstermek mümkündür. ABD'de ise, en yüksek gelire sahip yüzde beşlik nüfusun 1935-1943 yılları arasında milli gelirden aldıkları pay %18 iken, 1949 yılında %14'e inmiştir. En yüksek gelirli nüfusun payı ise 1935'ten 1985'e yaklaşık %10'luk bir düşüş göstermiştir.³²⁰

³¹⁷ Aksu, **Ücretler ve Verimlilik**, s. 37.

³¹⁸ Tuncer, **a.g.e.**, s. 12-13.

³¹⁹ İsmail Karaman, "Dünya'da ve Türkiye'de Gelir Dağılımı", **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 157.

³²⁰ **A.e.**, s. 156.

**Tablo 2.4 Gelişmiş Bazı Ülkelerde Milli Gelirin
Dağılımında Uzun Dönemli Değişmeler**

Nüfus Yüzdelерinin Gelirden Aldığı Paylar					
Ülkeler	Yıllar	En Yüksek Gelirli %5	En Yüksek Gelirli %20 (b)	En Düşük Gelirli %20 (a)	En Düşük Gelirli %60
Batı Almanya	1950	24,0	48,0	-	29,0
	1959	18,0	43,0	-	34,0
	1978	-	39,5	-	37,4
	1984	23,4	38,7	6,8	37,3
Hollanda	1949	17,0	45,5	-	34,0
	1977	-	37,0	-	39,6
	1981	-	36,2	-	40,6
	1983	-	38,3	6,9	38,0
Danimarka	1939	24,5	51,0	-	27,0
	1955	17,5	44,0	-	32,0
	1981	-	38,6	5,4	35,8
İngiltere	1949	23,5	47,5	-	-
	1957	18,0	41,5	-	-
	1980	-	39,0	-	37,0
	1981	-	-	5,8	-
İsveç	1930	30,0	59,0	-	19,0
	1945	24,0	52,0	-	23,0
	1981	-	41,7	8,0	37,3
İtalya	1969	-	46,0	-	32,0
	1980	-	44,0	-	34,0
	1986	-	41,0	6,8	35,5
Fransa	1962	-	53,7	-	23,5
	1975	-	45,8	-	32,4
	1979	-	40,8	6,3	35,6
ABD	1935	18,0	51,5	-	27,7
	1950-59	14,0	43,9	-	34,3
	1985	-	41,9	4,7	32,7
Japonya	1979	-	44,6	5,2	33,6
Kanada	1987	-	40,2	5,7	35,2

Kaynak: İsmail Karaman, “Dünya’da ve Türkiye’de Gelir Dağılımı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 156.

ABD’deki eşitsizliği açıklamada altı çeşit arızı etken vurgulanmaktadır. Bunlar; nüfus artışı (demografik geçiş, göçler), işgücü içinde işçi başına düşen kabiliyetlerin oranı, teknolojik değişimdeki eğilimler, ürün talep değişimleri (yurtiçi ve küresel),

sendikalar da dâhil olmak üzere emek piyasası kurumları ve devletin mali yeniden dağıtıcı rolüdür. İlk dört etken Amerika'nın eşitsizlik hareketlerinin açıklanmasında kullanılmaktadır. Son iki etken ise, Amerikan ekonomisinde özellikle 1933 öncesinde daha küçük paylara sahiptirler.³²¹

Toplumsal sistemi geçerliliğini yitiren sosyalist rejim ülkelerinin geçmişteki gelir dağılımı istatistiklerinde eksiklikler mevcuttur. Ancak bu eksikliklere rağmen, geçmişteki sosyalist toplumların gelir dağılımlarına dair ana eğilimler,³²² rejimlerin iddia ettiği ve hedeflediği biçimde gelirden eşitliği sağlayamamıştır. Bazı sosyalist ülkelerin geçmişteki gelir dağılımına dair veriler aşağıda Tablo 2.5'de gösterilmektedir.

³²¹ Peter H. Lindert, "Three Centuries of Inequality in Britain and America," **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 205.

³²² Karaman, **a.g.e.**, s. 156.

Tablo 2.5 Bazı Sosyalist Ülkelerde Gelir Dağılımı

Ülkeler	Yıllar	Yüzde Yirmilik Nüfus Gruplarına Düşen Gelir Payları				
		En Düşük Gelirli %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Beşinci %20
Bulgaristan	-	9,8	15,2	18,0	22,0	31,0
Çekoslovakya	1964	12,0	13,8	19,0	22,4	31,0
Doğu Almanya	1970	10,4	15,8	19,8	23,3	30,7
Polonya	1964	9,8	13,5	18,1	22,5	36,0
	1989	9,2	13,6	17,9	23,3	36,1
Macaristan	1967	8,5	15,5	19,0	23,5	33,5
	1982	6,9	13,6	19,2	24,5	35,8
	1989	10,9	14,8	18,0	22,0	34,4
Yugoslavya	1968	6,5	12,0	17,0	23,0	41,5
	1975	6,6	12,1	18,7	23,9	38,7
	1989	5,3	10,7	16,2	23,7	44,2

Kaynak: İsmail Karaman, “Dünya’da ve Türkiye’de Gelir Dağılımı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 157.

Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya, Hollanda, Almanya, Fransa gibi Avrupa ülkelerinde esasen iki yüzyılda politik faktörler, gelir dağılımını ekonomik bağlamdan geniş ölçüde bağımsızlaştırmıştır. Mülkiyet anlamında toprak dağılımını kesin olarak değiştiren ve politik bir olay olan 1789’daki Fransız Devrimi, iktisadi bir durum ile sonuçlanmıştır. Fransa’daki eşitsizlik, diğer Avrupa ülkelerinde olduğundan çok daha yüksek bir seviyededir. İki dünya savaşı da politik faktörlerin ağırlığını göstermektedir. Bir yandan savaş, Danimarka ve Hollanda’da eşitsizliğin artmasını icap ettirmektedir. Savaşın ilk yıllarında gerçekleşen fiyatlardaki dramatik artış, ücretlerdeki artış ile telafi edilememiştir. Bu kısa dönemli bir fenomendir ve eşitsizlik seviyesi, çabucak savaş öncesindeki duruma üstün gelecek bir seviyeye

düşmüştür. Diğer yandan, savaşan ülkeler üzerinde savaşın etkisi uzun dönemli ve denkleştirici olmuştur.³²³

2.2.3.2. Gelir Dağılımı Türleri

Gelir dağılımı, birincil dağılım ve ikincil dağılım yani gelirin yeniden dağılımı olarak iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Gelir dağılımı türleri temel olarak, fonksiyonel gelir dağılımı ve bireysel (hanehalkı) gelir dağılımı olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca gelir dağılımı, sosyo-ekonomik ekol çerçevesinde;³²⁴ gelir büyüklüğü haricinde gelirin türüne, sosyo-ekonomik gruplara, mesleklere, sektörlere, bölgelere, yaş, cinsiyet ve eğitim durumuna³²⁵ göre sınıflandırılabilir.

2.2.3.2.1. Birincil Gelir Dağılımı

Bir ekonomide gelirin bölüşülmesi konusu; gelir dağılımı ve gelirin yeniden dağılımı olmak üzere iki boyuttan ele alınmaktadır. *Birincil gelir dağılımı*, devletin müdahale etmediği ya da olmadığı varsayımı altında piyasa ekonomisinde belirlenen gelir dağılımıdır ve üretim faktörü sahiplerinin katkıları oranında pay almalarını gerektirir. Üretim faktörü sahiplerinin milli gelirden aldığı pay anlamında *fonksiyonel gelir dağılımı* ve gelirin kişiler arasındaki büyüklük dağılımını gösteren *bireysel gelir dağılımı* gibi türleri bulunmaktadır.³²⁶

2.2.3.2.1.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı (functional distribution), milli gelirin üretilmesine katkıda bulunan üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları payı ifade etmektedir.³²⁷ Diğer bir ifade ile, milli gelirin ücret, faiz, rant ve kâr arasındaki dağılımıdır.³²⁸ Ücretlerin fonksiyonel gelir dağılımından elde ettiği payın yüksekliği ile iktisadi sistemin

³²³ Christian Morrisson, "Historical Perspectives on Income distribution: The Case of Europe," **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elvieser, 2000, p. 249.

³²⁴ DPT, "Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu," Ankara, DPT Yayın, Aralık 1994, s. 25.

³²⁵ Tokol, **a.g.e.**, s. 121-122.

³²⁶ Öncel, **a.g.e.**, s. 2.

³²⁷ Dinler, **a.g.e.**, s. 23.

³²⁸ Coşkun Can Aktan & İstiklal Yaşar Vural, "Gelir Dağılımında Adalet(sız)lık ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri," **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ankara, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 1.

garantisi arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.³²⁹ İktisadi okulların hepsi kurmuş oldukları gelir dağılımı modellerinde fonksiyonel gelir dağılımı üzerinde durmuşlardır.³³⁰ Toplumun büyük çoğunluğunu bağımlı çalışanların ve dolayısıyla emek geliri elde edenlerin oluşturduğu ve yüksek gelirlilerin tamamına yakın bir kısmının emek dışı gelir elde ediyor olduğu düşünüldüğünde bu ayrımın sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.³³¹

Bu tür dağılıma fonksiyonel dağılım denilmesinin nedeni, pay alanların fonksiyonlarının esas alınarak bölüşülmesidir.³³² Milli gelirin farklı sosyal sınıflar arasında nasıl dağıldığı konusunda bilgi edinmeyi mümkün kılan bu dağılım türünde; milli gelir üretime katılan üretim faktörlerinin sayısı kadar parçalara ayrılır. Ancak, fonksiyonel gelir dağılımı, sosyal sınıfların kendi içlerinde bulunan olası farklılıklarını göstermediğinden,³³³ sosyal tabakaların milli gelirden aldıkları paylar konusunda ancak genel hatlarıyla bir bilgi sağlayabilir.³³⁴ Zira sosyal tabakalaşma, fonksiyonel dağılımın dörtlü sınıflandırmasının kapsamına giremeyecek kadar karmaşıktır.³³⁵ Örneğin, emekli olan ve sosyolojik bakımdan işçi sayılmayan büyük bir şirket direktörünün fonksiyonel dağılıma göre işçi sınıfından gözükmesi³³⁶ ya da ücret geliri ile farklı faaliyetler gerçekleştiren bir kimsenin kâr, faiz, rant ve diğer gelirleri elde etmesi söz konusu karmaşıklığı göstermektedir.

Fonksiyonel gelir dağılımı, toplumdaki gruplar arası gelir dağılımına yaklaşan bir biçimde yorumlanması halinde, gerçek bir dağılım kavramını temsil kabiliyetine sahip olur. Bütün bir ekonomiyi kapsayan sınıflar arası dağılımı belirlemenin en pratik yolu, gelirler metoduyla hesaplanmış milli gelir verileridir.³³⁷

³²⁹ Çiftlikli, **a.g.e.**, s. 10.

³³⁰ Sami Güçlü & Mahmut Bilen, “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler ve Bu Değişmeler Üzerinde Etkili Olan Sebepler,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 160.

³³¹ Şadan Çalışkan, “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk,” **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 59, 2010/2, s. 92-93.

³³² Tuncer, **a.g.e.**, s. 5.

³³³ Yeşim Kuştepeli & Umut Halaç, “Türkiye’de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 4, 2004, s. 146.

³³⁴ Aktan & Vural, **a.g.e.**, s. 1-2.

³³⁵ Çiftlikli, **a.g.e.**, s. 8.

³³⁶ **A.e.**, s. 9.

³³⁷ Korkut Boratav, **Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı: Kavramlar ve Metot Meseleleri**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1965, s. 225.

Fonksiyonel gelir dağılımı yaklaşımı, Keynesçi ve neo-keynesçi büyüme teorilerinde temel olarak alınmaktadır. Bu teorilerin öncülüğünü yapanlar Harrod-Domar, Kaldor ve Kalecki'dir. Elde edilen gelirin sınıflara göre farklılaşması ve bu nedenle farklılaşan tasarruf oranları büyüme dinamiğinin başlıca belirleyicileridir. Fonksiyonel gelir dağılımında Keynesçi okulun mottosu; Kaldor'un "*İşçiler kazandıklarını harcar, sermayedarlar ise harcadıklarını (yatırdıklarını) kazanır*" özdeyişi olmuştur.³³⁸

2.2.3.2.1.2. Bireysel (Hanehalkı) Gelir Dağılımı

Bireysel gelir dağılımı (personal distribution), bir ülkede ve belirli bir dönemde meydana gelen toplam milli gelirin toplumu meydana getiren bireyler veya haneler arasında³³⁹ ne ölçüde eşit dağıldığını³⁴⁰ ifade etmektedir. Soyut bir kavram olarak bireysel gelir dağılımı iktisadi eşitsizliklerin oldukça iyi bir göstergesidir.³⁴¹

Bireysel gelir dağılımında önemli olan elde edilen gelirin kaynağı ve bileşimi değil, miktarıdır. En yüksek ve en düşük gelir grupları arasındaki farklar (eşitsizlik derecesi) ve bu eşitsiz dağılıma yol açan mekanizmalar incelenir. Bu dağılımda ülke nüfusu genelde beş eşit gruba ayrılır. Nüfusun %20'sini temsil eden her bir gruba düşen ulusal gelir hesaplanarak hane halkının yüzde dağılımı ile gelirin yüzde dağılımı karşılaştırılır. Hane halkının toplumun hangi kesimlerini temsil ettiği belli olmadığından sermaye sahipleri, emekçiler ve çiftçiler gibi toplumu oluşturan farklı sınıflar arasında tarafsız³⁴² bir dağılımı öngörür.

Gelirin hanehalkları arasındaki dağılışı, gerek teoride gerekse araştırmalarda daha yaygın biçimde kullanılmaktadır.³⁴³ Gelir dağılımı konusunda sınıf düzeyinden birey düzeyine geçiş, sanayi toplumlarının olgunlaştığı 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında iktisat kuramına neo-klasik paradigmanın egemen olması ile birlikte gerçekleşmiştir. Jevons, Walras, Menger ve Marshall gibi iktisatçıların geliştirdikleri marjinal verim kuramı, fırsat maliyeti, rekabet ve üretim fonksiyonu gibi konular,

³³⁸ Gürsel, v.d., **a.g.e.**, s. 12.

³³⁹ Çalışkan, **a.g.e.**, s. 93.

³⁴⁰ Çiftlikli, **a.g.e.**, s. 14.

³⁴¹ Boratav, **Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı: Kavramlar ve Metot Meseleleri**, s. 225.

³⁴² Aktan & Vural, **a.g.e.**, s. 1.

³⁴³ Erdoğan Alkin, "Türkiye'de Gelir Dağılımı," **Yeni Türkiye Dergisi**, S.6, Eylül-Ekim 1995, s. 142.

gelirlerin belirlenmesinde yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Neo-klasik yaklaşımın başlıca özelliği, faktör fiyatlarının marjinal verimlerine ve görece kıtlıklarına (talep ve arzlarına) göre belirlenmesi ve çok sayıda faktörün tasarlanabilmesine olanak sağlayan üretim fonksiyonu ekseninde üretim faktörlerinin sınıflara göre türdeş dağıldığı varsayımının bırakılmasıdır. Bu bakış açısına göre, sermayedarın kâr geliri haricinde, faiz geliri ve kira geliri de elde etmesi, ya da bir işçinin ücreti dışında faiz ya da temettü geliri elde etmesi gelir dağılımı analizine kuramsal olarak dâhil edilebilecektir. Bununla birlikte, maddi zenginliğin artması, sermaye piyasalarının yaygınlaşması ve emeğin niteliklerinin çeşitlenmesi, kısacası faktör sahipliğinin kategorik olmaktan çıkması, giderek daha fazla sayıda ferdin birden fazla faktör geliri elde etmeye başlaması, gelir dağılımı konusunu sınıfsal-fonksiyonel olmaktan çıkarıp bireyselleştirmiştir.³⁴⁴

Toplumdaki kişiler aynı zamanda üretim faktörlerinin sahipleri dirler. Bu nedenle ücret, rant, faiz ve kâr gelirlerinin toplumdaki kişiler arasında nasıl dağıldığını ifade eden kişisel bölüşüm önem arz etmektedir. Fonksiyonel ve bireysel gelir dağılımı arasında yakın bir ilişki olmasının nedeni; kişilerin aynı zamanda üretim faktörlerinin sahipleri olmalarından kaynaklanmaktadır.³⁴⁵

Kişisel dağılım denilmesinin nedeni, gelir sahibinin bu geliri elde ederken yaptığı işin değil, sadece bir birey veya aile olarak ne kadar gelir elde ettiğinin dikkate alınıyor olmasıdır. Kişisel gelir içinde tüm faktör gelirleri (ücret, kira, kâr ve faiz) birleşmiş olmaktadır. Bu özelliğiyle kişisel gelir, değişik gelir çeşitlerinin toplamını ifade etmektedir. Oysa fonksiyonel dağılımda birey veya aile gelirinin yüksek veya düşük olması önemini kaybetmekte, yerine bunların bileşimi önem kazanmaktadır.³⁴⁶

Bireysel gelir dağılımının büyük ölçüde toplumdaki güç ilişkilerini içeren ve iradeye bağlı kurumsal düzenlemeler tarafından belirlendiğini öne süren *Kurumsalcı* ve *Post-keynesçi* okullara göre, gelir eşitsizliğine sınıf perspektifinden bakılması ve siyasal mücadelenin bu düzenlemeler etrafında şekillenmesi doğaldır.³⁴⁷

³⁴⁴ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 12.

³⁴⁵ Dinler, **a.g.e.**, s. 24.

³⁴⁶ Tuncer, **a.g.e.**, s. 5-6.

³⁴⁷ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 12.

Bireysel gelir dağılımı metot ve tanımlardaki küçük farklılıklar ile ekonomik eşitsizliklerle doğrudan doğruya ilgili olmayan demografik ve hukuki değişmelere karşı aşırı derecede duyarlılığa sahiptir.³⁴⁸

2.2.3.2.1.3. Sektörlere Göre Gelir Dağılımı

Sektörlere göre gelir dağılımı (sectoral distribution), sektörlerin (tarım, sanayi, hizmet, bilgi) milli gelirden aldıkları payları, bunların uzun vadedeki seyirlerini, milli gelir dağılımındaki değişikliklerin hangi sektörlerin lehine ya da aleyhine geliştiğini ortaya koymaktadır.³⁴⁹ Son yıllarda klasik üç sektör kuramına eklenen bir dördüncü sektör olan bilgi sektöründe, bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı olarak oluşan gelirin aynı zamanda teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı bölgeler ile teknolojinin daha az kullanıldığı veya hiç kullanılmadığı bölgeler arasında bir *sayısal uçuruma (digital divide)* yol açtığı bilinmektedir. Benzer şekilde belirli sektörlerin çeşitli bölgelerde yoğunlaşması paralelinde söz konusu bölgelerdeki milli gelirden alınan pay, diğer bölgelere kıyasla farklılaşmaktadır. Bir diğer ifade ile sektörel gelir dağılımının neticesi bölgeler arasındaki gelir dağılımını da farklılaştırmaktadır.

2.2.3.2.1.4. Bölgelere Göre Gelir Dağılımı

Bölgelere göre gelir dağılımı (regional distribution), bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan kişilerin milli gelirden ne oranda pay aldıklarını gösterir. Bu dağılım bir ülkenin gelişmiş ve az gelişmiş bölgeleri arasındaki farklılıkları tespit etmeye yarar.³⁵⁰ Bölgesel gelir dağılımı, toplumsal yapının önemli farklılıklarının bir göstergesidir. Bölgeler arası farklar ise kalkınma çabalarının birer yansımasıdır. Bölgeler arasındaki dengesiz ve adaletsiz gelir dağılımı bir sebep değil, bir sonuç niteliğindedir.³⁵¹

Bazı bölgelerin gelirlerinin yetersiz kalmasında o bölgenin tabii kaynaklarının kıt ya da coğrafi mevkiinin elverişsiz olması rol oynamaktadır. Herhangi bir coğrafi bölgenin

³⁴⁸ Boratav, **Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı: Kavramlar ve Metot Meseleleri**, s. 225.

³⁴⁹ Aktan & Vural, **a.g.e.**, s. 1-2.

³⁵⁰ **A.e.**

³⁵¹ DPT, “Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 296.

gelirindeki yetersizlik başka, o bölgede yaşayan fertlerin gelirlerindeki yetersizlik ise başkadır.³⁵²

Ancak gelirin üretim sektörlerine göre dağılımı veya kırsal ve kentsel bölgelerdeki paylaşımına yönelik gelir dağılımı analizleri, teorik ve pratik açıdan gerçeği her zaman yansıtmayabilir.³⁵³ Yukarıda belirtilen dört farklı gelir dağılımı türünün her biri açısından “birincil dağılımı” ve “ikincil dağılım” ayrımının yapılması mümkündür. Birincil gelir dağılımında, belirli bir dönem süresince piyasa sürecinin meydana getirdiği gelir dağılımı; ikincil gelir dağılımında ise, devletin piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli araçlarla yaptığı müdahaleler sonucunda oluşan³⁵⁴ gelir dağılımı söz konusudur.

2.2.3.2.2. İkincil Gelir Dağılımı (Yeniden Dağılım)

Sosyal politika uygulamasının en önemli iktisadi sonucu, muhtelif gelir grupları ve sosyal sınıflar arasında gelirin yeniden dağılımı konusu olmuştur. İngiliz iktisatçı ve maliyecilerden H. Dalton, T. Barna, A. M. Cartter, A. Peacock, F. Weaver, H. G. Johnson ve D. Berry; Amerikalı iktisatçı ve maliyecilerden Musgrave, H. Conrad ve Lindholm; Fransız iktisatçı ve maliyecilerden ise H. Brochier, G. Rottier ve J. F. Albert,³⁵⁵ sosyal politika ve gelirin yeniden dağılımı sorunları üzerinde titizlikle durarak konunun teorik ve pratik yönünü aydınlatmaya çalışmışlardır.

Yeniden dağılım sorunu önce Anglo-Sakson ülkelerinde, daha sonraları kara Avrupasında ele alınmıştır. Fransız maliyecisi H. Brochier 1950 yılında “Kamu Maliyesi ve Gelirlerin Yeniden Dağılımı” adlı eseri ile konuyu daha geniş ve daha yeni yöntemle ortaya koymuştur.³⁵⁶ Gelirin yeniden dağılımı üzerinde ikinci büyük çıkış yine bir İngiliz iktisatçısı tarafından yapılmıştır. Alan T. Peacock ve Tibor Barna’nın çalışmaları bu konuda esas teşkil etmiştir.³⁵⁷

³⁵² Mükerrrem Hiç, **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1974, s. 147.

³⁵³ Alkin, “Türkiye’de Gelir Dağılımı”, s. 142.

³⁵⁴ Aktan & Vural, **a.g.e.**, s. 1-2.

³⁵⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s. 18.

³⁵⁶ **A.e.**, s. 29.

³⁵⁷ **A.e.**, s. 30.

İkincil gelir dağılımının önem kazanması, 1929 krizinden sonra devletin ekonomide artan fonksiyonu neticesinde gerçekleşmiştir.³⁵⁸ Ancak, Macar iktisatçı Karl Polanyi, modern zamanların bile önemli bir konusu olan gelirin yeniden dağılımının uzun bir geçmişi olduğunu belirtmektedir. Geliri toplama ve yeniden dağıtma, ilk avcı kabilelerinden, en büyük imparatorluklara kadar yaygın bir uygulama alanına sahiptir.³⁵⁹

Devlet bir yandan vergiler yoluyla gelirin yeniden dağılımını sağlarken, diğer yandan sosyal nitelikli harcamaları ile farklı gelir grupları ve sınıfların piyasa dağılımı neticesinde elde ettikleri payları değiştirmektedir. Wagner, toplumsal adalet ile vergi adaleti arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Wagner'in bu görüşünden sonra, vergi politikasının temel amaçları arasında gelir dağılımındaki dengesizlikleri azaltmak da³⁶⁰ yer almaya başlamıştır.

Gelirlerin kamu maliyesi vasıtasıyla yeniden dağılımı (*redistribution*) yukarıda sayılan dağılım şekillerinden tamamen farklıdır. “*Redistribution*” kelimesi sözlük anlamı olarak geri verme işlemi veya ikinci dağılım demektir. İktisadi-mali bir terim olarak *yeniden dağılım*, geri verme, yeniden dağıtma anlamlarını içermektedir. Terimin kapsamının içinde dağıtma işleminin kamu maliyesi aracılığı ile yapıldığı³⁶¹ anlamı da yer almaktadır.

Piyasa ekonomisine terk edilmiş bir gelir dağılımının adil olmadığı konusunda yaygın bir inanış bulunmaktadır. Böylece gelir dağılımının düzeltilmesi ve sosyal refahın maksimize edilmesi kamu ekonomisinin görevleri içinde yer almaktadır. İkincil gelir dağılımında, kamu ekonomisi gelirin yeniden dağılımını düzenlerken fonksiyonel gelir dağılımından çok, bireysel gelir dağılımı üzerinde durmaktadır.³⁶²

Üretimden elde edilen hâsıla olarak ilk gelir üretime katılan *işgücü*, *devlet* ve *kurumlar* arasında bölüşülmektedir.³⁶³ Bu bölüşümde ücret işgücün payını, dolaylı vergiler devletin payını, işlem fazlaları ise teşebbüslerin payını oluşturur. Yeniden

³⁵⁸ Güçlü & Bilen, **a.g.e.**, s. 160.

³⁵⁹ Yaşar Bülbül, “Adalet ve Mutlak İktidar Arasında: Osmanlı Devleti’nde Gelirin Yeniden Dağılımı,” **Sivil Toplum**, C. 5, S. 19, 2007, s. 99.

³⁶⁰ Çalışkan, **a.g.e.**, s. 95.

³⁶¹ Tuncer, **a.g.e.**, s. 6.

³⁶² Öncel, **a.g.e.**, s. 2.

³⁶³ Çiftlikli, **a.g.e.**, s. 20.

dağılımda ise bu ilk gelirler, artık geleneksel sektörlerin harcanabilir gelirleri olmuşlardır. Eğer ekonomiler merkezi planlamaya göre düzenlenirlerse, bu durumda temel bölünme *aile ekonomisi* ile *kolektif sektör* gibi iki grup arasında olur.³⁶⁴

Birçok durumlarda devlet, gelir dağılımındaki serbestliği sınırlayan ve dağılıma müdahalede bulunan siyasi bir kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli şekillerde ve değişik aşamalarda gerçekleşen müdahalelerde devlet önce gelir dağılımına ekonomik alanda müdahale etmektedir. Bunu gerçekleştirmek için devlet; toplu sözleşme, sosyal güvenlik, asgari ücret gibi doğrudan tedbirlere başvurur. Bununla birlikte, rekabet koşullarını kolaylaştırmak, fiyat kontrolleri yapmak, monopollerle mücadele etmek suretiyle de müdahale mümkündür.³⁶⁵ Bu müdahaleler neticesinde devlet gelir dağılımından mukaveleye bağlı olmaksızın pay alan bir *iştirakçi* olmaktadır. Söz konusu payı devletin rıza ve mukaveleye bağlı olarak değil, egemenlik haklarına dayanarak çıkardığı vergi kanunları vasıtasıyla zorla aldığı ifade edilmektedir.³⁶⁶

Gelirin yeniden dağılımı için üç rasyonel faktör bulunmaktadır. Bunlar; ahlaki bir zorunluluk olarak sosyal adaletin sağlanması, karşılıklı taraflar için faydalı verimli kazançların sağlanması ve devletin yaptırım gücü vasıtasıyla kişisel çıkarların sağlanmasıdır.³⁶⁷ Esasen gelirin yeniden dağılımını gerektiren sosyolojik bir kavram, *diğerkâmlıktır (altruism)*. Bir insanın başkası için kendi hayatını arka plana alması ve hatta tehlikeye atması noktasında devreye giren³⁶⁸ ve bu yönüyle gönüllü bir hareketi içinde barındıran diğerkâmlık,³⁶⁹ tarihsel olarak yardımseverlik faaliyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Diğerkâmlık, kamu tarafından yeniden dağıtımda ihtiyaçlar ve etkinlik anlamında potansiyel olarak çok derin sonuçlara sahiptir.³⁷⁰

İkincil dağılım, bireylerin üretimden elde ettikleri ilk gelir ile nihai gelirleri arasında devlet tarafından meydana getirilen farkı ifade etmektedir. Bu bağlamda, devletin

³⁶⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s. 22.

³⁶⁵ **A.e.**, s. 7.

³⁶⁶ **A.e.**, s. 8.

³⁶⁷ Robin Boadway & Michale Keen, "Redistribution," **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 679.

³⁶⁸ Robert S. Feldman, **Social Psychology**, 3rd Eds., New Jersey, Prentice Hall, 2001, p. 265-266.

³⁶⁹ Samuel P. Oliner, "Altruism, Apology, Forgiveness, and Reconciliation as Public Sociology," **Handbook of Public Sociology**, Eds. Vincent Jeffries, UK, Rowman & Littlefield Publishers, 2009, p. 375.

³⁷⁰ Boadway & Keen, **a.g.e.**, p. 684.

aldığı kararlar, yaptığı harcamalar, elde ettiği gelirler ve diğer uygulamaları gelir dağılımına yapılmış birer müdahaledir.³⁷¹ Yeni vergiler, değişen vergi oranları, kamu harcamalarının miktar ve bileşiminde meydana gelen değişiklikler, taban fiyatlarının belirlenmesi, tarımsal destekleme kapsamının belirlenmesi, asgari ücretin belirlenmesi gibi tespitler³⁷² gelir dağılımının değiştirilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Geliri yeniden dağıtıcı politikaların oluşan ilk geliri düşük gelir grupları lehine iyileştirememesi demek, genellikle yeterli sermayeleri olmayan ve emekleri ile geçinen geniş kitlelerin verimli olmayan istihdama yönelmelerine sebep olmaktadır.³⁷³ Verimli olmayan istihdamda da ihtiyaçlarını karşılayamayan kitleler ise mecburen kazanmadıkları gelirlerini harcama yoluna yani kredi mekanizmasına yönelmektedirler.

Vergiler, gelirin yeniden dağılımında en önemli role sahip olan mali unsurdur. Hemen hemen tüm ekonomik değişkenlere bir şekilde etkisi olan gelir, vergi gelirleri üzerinde de etkili olmaktadır. Wagner, kamusal mal ve hizmet talebinin “gelir esnek” olduğunu belirtmektedir. Bir diğer ifade ile bireylerin kamusal mal ve hizmet taleplerini belirleyen gelirleridir. Yükselen gelir düzeyi ve talep ile birlikte, kamu harcama düzeyi de artacak ve bu durum ilave vergi gereksinimini de arttıracaktır. Gelir dağılımında adalete yaklaşılmaması, daha adil bir vergilendirmeyi de beraberinde getirecektir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için toplam vergi gelirleri ile kişi başına düşen gelir arasında pozitif bir korelasyonun varlığından söz edilebilir. Ekonomik kalkınmayı yavaşlatan unsurlardan biri; vergilenebilir potansiyelden tam olarak yararlanılamamasıdır.³⁷⁴

Gelirin adaletten uzak dağıldığı durumlarda vergilendirilebilir potansiyelden çok daha kolaylıkla yararlanıldığı belirtilmektedir. Toplumun ortalama gelir düzeyinin düşük olduğu durumlarda, bireylerin hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere harcamayı düşündükleri gelirlerini devletin vergi olarak alması güçtür. Bu durum üretim yapısını bozucu nitelik taşımaktadır. Gelir elde edenin tek kişi olduğu ve gelir eşitsizliğinin üst düzeyde yaşandığı durumda; önemli ekonomik sakıncalar söz

³⁷¹ Sait Dilik, **Servetin Geniş Kitlelere Yayılması**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1976, s. 33

³⁷² Çalışkan, **a.g.e.**, s. 94.

³⁷³ Eriş, **a.g.e.**, s. 199.

³⁷⁴ Mehmet Sena Ekici, “Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S. 30, Güz-2009, s. 208-209.

konusu olmaksızın devlet kolayca ve yüksek oranda vergilendirebilmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğinin artışı ölçüsünde vergileme kapasitesinin genişleyeceğinin³⁷⁵ bir ifadesi olan bu değerlendirmeler, literatürde yoğun tartışmalara neden olmaktadır.

Uygulanan sosyal güvenlik sistemi ve mali sistem içindeki değişik mahiyetteki garantilerin ortak birtakım sakıncalarına dikkat çeken liberal iktisatçılar, daha homojen, daha şahsileşen ve geliri yeniden dağıtıcı nitelikte bir mali garantiler sisteminin hayata geçirilmesini önermişlerdir.³⁷⁶ *Negatif (menfi) gelir vergisi (NGV)* düşüncesi, vergi sistemine transfer ödemesinin dâhil edilmesidir. İstihdam edilmiş çalışanları da kapsayan negatif gelir vergisi, geliri geçim indiriminin altında olan bir kişinin vereceği beyannameye istinaden bu geçim indirimine kadar kişiye devletçe ödeme yapılmasıdır.³⁷⁷ Bu çerçevede negatif gelir vergisine göre, toplumda her aileye garanti edilmiş bir gelir düzeyinin belirlenmesi söz konusudur. Ancak fertlerin tembelliğe itilmemesi noktasında çalışma sonucu elde edilen gelirin, kısmen garanti edilmiş gelir miktarından düşürülmesi devreye girmektedir.³⁷⁸

1940'lı yıllarda İngiltere'de gelir vergisi sistemini bütünleyen yasal sosyal güvenlik ve diğer sosyal transferler bulunmaktaydı. Gelir vergisi ve sosyal güvenlik sistemini birleştiren bir teklifi 1942 yılında ilk kez dile getiren Juliet Rhys-Williams'dır.³⁷⁹ Bu düşüncenin ABD'deki yansıması ise 1960-1970 yılları arasında Milton Friedman, R.Lampman, R.Theobald ve J.Tobin'in reform teklifinde bulunması ile gerçekleşmiştir.³⁸⁰ Gelir dağılımını kapitalist sistem içinde düzenlenebileceğini savunan³⁸¹ Friedman tarafınan önerilen negatif gelir vergisi fikri, modern refah politikasının temel fikrini temsil etmesi açısından önemlidir.³⁸² Negatif gelir vergisi yönteminin en önemli sakıncası boş zaman ve çalışma arasında seçim yaparken

³⁷⁵ A.e.

³⁷⁶ Öncel, a.g.e., s. 4.

³⁷⁷ Murat Aydın & Timur Türgan, "Yoksullukla Mücadelede Vergi Politikası ve Türkiye," **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 16, Sayı: 1, 2011, s. 259.

³⁷⁸ Recep Seymen, **İktisatçılar İçin Sosyal Siyaset**, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 27. NGV, henüz tam anlamıyla uygulanan bir model değildir; ABD'de bazı pilot uygulamalarda da başarısız sonuçlar elde edilmiştir. Bkz. Faruk Taşçı, "Yoksulluğa ve Yoksullara Dönük Ahlâk Yaklaşımları," **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 59, 2009, s. 494.

³⁷⁹ Aydın & Türgan, a.g.e., s. 259.

³⁸⁰ Öncel, a.g.e., s. 5.

³⁸¹ Kabasakal, a.g.e., s. 183.

³⁸² Aydın & Türgan, a.g.e., s. 259.

tercihin büyük ölçüde aylıklığa yönelmesi ihtimalidir. Dolayısıyla, negatif gelir vergisinde derecelendirme³⁸³ önem arzeden bir unsurdur.

Negatif gelir vergisinin kendine özgü niteliği, onu sübvansiyonlardan ayırmakta ve vergi sistemi içinde bütünleştirmektedir.³⁸⁴ Negatif gelir vergisinde üç temel değişken söz konusudur. Bunlar; *garanti edilmiş minimum gelir, gelire göre vergi oranı ve gelirin breakeven* (negatif gelirin bitip pozitif gelirin başladığı nokta) *seviyesidir*. Garanti edilmiş gelir için teorisyenlerin kabul ettiği kıstas ise genellikle yoksulluk sınırını oluşturan meblağdır.³⁸⁵

Gelişmiş ülkelerde 19. Yüzyılda ortaya çıkan sosyal güvenlik sistemleri de, gelirin yeniden dağılımını belirleyen araçlar arasında önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Türkiye’de yapılan bir çalışmaya göre, Türkiye’de gelişmiş ülkelere farklı olarak, nesiller arası yeniden dağılım, sonraki nesillerin lehine gerçekleşmektedir. Gelir grupları itibariyle ise, ilk olarak alt gelir grupları olmak üzere tüm sigortalılar sistemden pozitif fayda sağlamaktadır.³⁸⁶

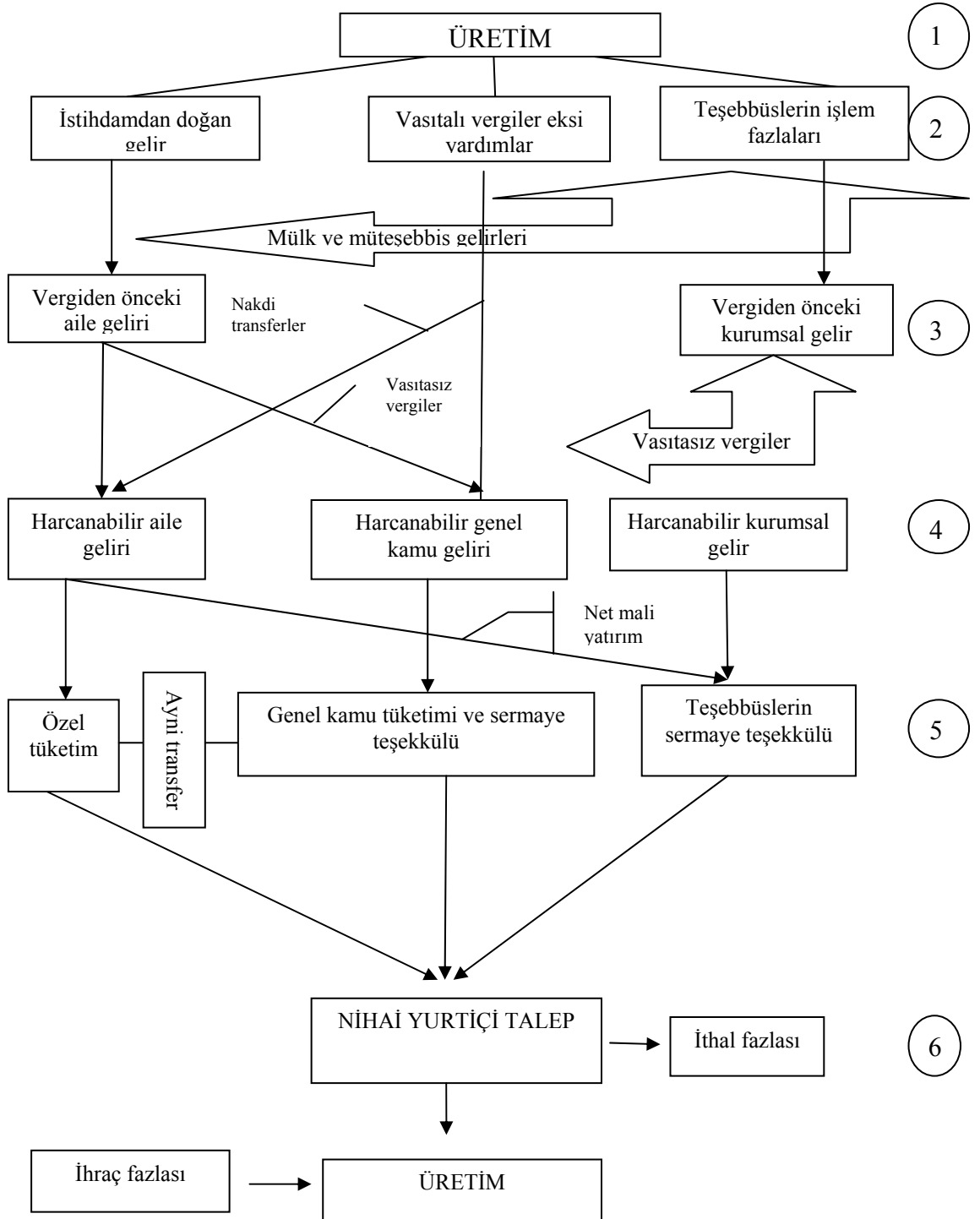
Aşağıda Şekil 2.1.’de piyasa ekonomisinde gelirin doğuşu, dağılımı ve yeniden dağılımı bir şema halinde yer almaktadır.

³⁸³ Öncel, **a.g.e.**, s. 6-8.

³⁸⁴ **A.e.**, s. 5.

³⁸⁵ Kabasakal, **a.g.e.**, s. 184.

³⁸⁶ Rabihan Yüksel Arabacı, “Redistribution of Income in Turkish Social Security System,” **Akademik Araştırmalar Dergisi**, No. 45, 2010, s. 165-179.

Şekil 2.1 Piyasa Ekonomisinde Gelirin Doğuşu, Dağılımı, ve Yeniden Dağılımına Dair Akım Şeması

Kaynak: Selâhattin Tuncer, **Gelirin Yeniden Dağılımı (Redistribution)**, İstanbul, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1969, s. 23.

Şekil 2.1.'de bir yandan gelirin doğumu, dağılımı ve yeniden dağılımı, diğer yandan bununla ilgili ana sorunlara yer verilmiştir. Sağ tarafta sayılarla ifade edilen yerler dağılım ve yeniden dağılımda sorun teşkil eden alanlardır. Bunlar;

1: Verimlilik, maliyeler ve fiyatlar, 2: Maaş ve ücretlerin vasıflara göre farklılaşması yoluyla faktör paylarının dağılımı, 3: Gelirin yeniden dağılımı, 4: Harcanabilir ana sektörler gelirin dağılımı, aile gelirlerinin dağılımı, 5: Kaynak dağılımına göre yurtiçi nihai talep, 6: Dış denge'dir.³⁸⁷

Şekilden de görüldüğü üzere, gelirin dağılımı ve yeniden dağılımı çok boyutlu bir süreçtir. Üretim aşamasında ortaya çıkan sorunlar verimlilik, maliyetler ve fiyatlara yönelik sorunlardır. Vergiler vasıtasıyla yeniden dağılım gerçekleşmekte ve kaynakların özel ve toplam, tüketim ve sermaye birikimi ile ilgili ayrılmasında nihai talep ortaya çıkmaktadır. Tablodaki işleyişte piyasa hâkimiyeti olan muhtelif güçler ile otoritelerin kararları önemli bir role sahiptir. Kararsızlık; mal ve hizmet akımını, talebi ve geliri değiştireceği için maliyeti fiyatları ve dolayısıyla ilk geliri de değiştirecektir.³⁸⁸

Kamu maliyesi aracılığı ile milli gelirin yeniden dağılımı çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. İlk ayırım Tibor Barna tarafından yapılmış klasik ayırımdır. Amerikalı maliyeci Lindholm³⁸⁹ bu tasnif şeklini geliştiren isimdir.

Geleneksel ayırımda, kamu maliyesi vasıtasıyla gelirin yeniden dağılımının iki ayrı görünüşünden ibarettir. Yeniden dağılım alanında ilk ve en esaslı ayırım gelirin *dikey* ve *yatay*³⁹⁰ şekilde yeniden dağılımıdır.

Dikey olarak yeniden dağılım (vertical redistribution of income), gelirin “değişik gelir grupları arasında” yeniden bölüşümüdür. Barna dikey yeniden dağılımı bu şekilde açıklamaktadır.³⁹¹ Bu tür dağılımda devlet yüksek gelirli kimselerden aldığı gelirleri, düşük gelirli kimselere transfer etme işlevini yürütmektedir.³⁹²

³⁸⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s. 22-23.

³⁸⁸ **A.e.**, s. 24.

³⁸⁹ **A.e.**, s. 31.

³⁹⁰ **A.e.**

³⁹¹ **A.e.**, s. 32.

³⁹² Çiftlikli, **a.g.e.**, s. 21.

Gelirin yatay olarak yeniden dağılımı (horizontal redistribution of income) ise, “aynı gelir basamaklarında bulunan bireyler (hanehalkları) arasında” gelirin farklı bir şekilde yeniden dağılımını ifade eden bir kavramdır. Bu tür dağılımda aynı gelir düzeyindeki bireylere doğrudan yapılan parasal yardımlar (aile yardımı, çocuk zammı), bireyin gelir durumunu değiştiren vergi indirimleri (gelir vergisi, yatırım indirimi), eğitim ve sağlık hizmetleri, yaşlılarda emeklilik aylığı, sağlık yardımları; işsizlik, hastalık ve malûllük yardımları veya sosyal güvenlik ivazları ve hizmetlerinden bedava yararlanma söz konusudur.³⁹³

Dikey ve yatay olarak gelirin yeniden dağılımı hakkında şu noktaların belirtilmesi gerekmektedir:

- Gelirin dikey olarak yeniden dağılımı, gelir eşitsizliklerini düzeltme gücü ile yetenek ve etkileri bakımından daha etkili, yaygın ve kesin sonuçlar doğurmaktadır.
- Gelirin dikey olarak yeniden dağılımı, vergi mekanizması ve özellikle de artan oranlı gelir ve servet vergileri ile gerçekleştirilebilmektedir.
- Gelirin yeniden dağılımında dikey dağılım zorunlu olmamakla birlikte, gelirin yatay olarak yeniden dağılımı her ülkede bir dereceye kadar uygulanmaktadır. Yatay dağılımda gerçekleştirilen yardımlar ailelerin hayatı boyunca gelirin yeniden dağılımını sağlamaktadır.
- Yatay yeniden dağılımda vergi indirimleri ve ailelere yardım şeklindeki doğrudan yardımlar; çeşitli ülkelerde çok farklı şekiller almasına rağmen, aile ve kişiler arasındaki gelir dağılım eşitsizliklerini azaltıcı yönde etkili oldukları bilinmektedir.³⁹⁴

Modern ayırımda ise, milli gelirin kamu maliyesi aracılığı ile yeniden dağılımında *gelirin çeşidine (tiplerine)* göre dağılımı ve *gelirin kaynaklarına göre* yeniden dağılımı olmak üzere iki tür mevcuttur. Amerikalı maliyeci R. Lindholm bu ayrıma dikkat çekmektedir.

Gelirin çeşidine göre yeniden dağılımı (redistribution of income by type), vergiler aracılığı ile alınan farklı tip ve kategorideki gelirlerin miktarını göstermektedir.

³⁹³ Tuncer, **a.g.e.**, s. 33-35.

³⁹⁴ **A.e.**, s. 35.

Gelirin büyüklüğüne göre değişmek üzere, çeşitli gelir tiplerinin değişik vergi yüklerine maruz kalmaları gelirin çeşidine göre yeniden dağılımı oluşturmaktadır.³⁹⁵

Gelir kaynaklarına göre yeniden dağılımı (redistribution of income by source) ise, her bir sektörler üzerindeki farklı vergi yüklerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Sektörlerin ekonomi içindeki önemi ve vergiye tahammül gücü değişiklik göstermektedir. Belirli bir sektörün yüksek vergi yükü altında bırakılması olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.³⁹⁶

2.2.4. Servet, Mülkiyet ve Gelir Dağılımı İlişkisi

Çok çeşitli manalarda kullanılan servet kelimesinin anlamı, gündelik hayattaki kullanımı, iktisadi anlamı ve hukuki anlamı bakımından farklılık arz etmektedir. Servet kavramının anlamına yönelik tartışmalar, iktisadın bir bilim olarak ortaya çıktığı zamandan itibaren mevcuttur.³⁹⁷

Her şeyden önce iktisadi, hukuki ve siyasi bir gerçek olan servet,³⁹⁸ bir insanın belirli bir zamanda kullanma yetkisi bulunan mal, hizmet, para ve diğer iktisadi değerlerin bütünüdür. Göreceli bir özelliğe sahip olan servet miktar ile ifade edilmektedir.³⁹⁹

Servet, Merkantilizmde kıymetli madenlerden ibaret görülen, katı ve donuk bir anlayışla ele alınmıştır. Fizyokratlar ile toprağa inmiş, Smith ile birlikte ise insan emeğinin mahsülü olarak görülmeye başlanmıştır. Ricardo ise, konuyu servetin nereden ve nasıl toplandığından ziyade meydana geldikten sonra nasıl ve ne şekilde dağılacığına yönelten isim olmuştur. Böylece emek ve işbölümü gibi konular arka plana geçmiş, rant, ücret ve kârın teşekkülü konuları gündeme gelmiştir.⁴⁰⁰ Gelir-servet dağılımındaki dengesizliklerin insanların pek çoğunu üretime sevk etmenin bir yolu olduğunu ifade eden İbn Haldun'a göre ise, kişisel gelir ve servetin emek harcamakla ve üretimle bir ilgisi bulunmamaktadır. Tam tersine, büyük gelir ve servet sahipleri, genel olarak üretimle doğrudan ilgisi bulunmayan, üretkenlikten

³⁹⁵ A.e., s. 35-36.

³⁹⁶ A.e., s. 36-37.

³⁹⁷ Ömer A. Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1993, s. 56.

³⁹⁸ A.e., s. 1.

³⁹⁹ **Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Ekonomi 1**, s. 25.

⁴⁰⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 13.

uzak gruplardır. Buna karşılık emekleriyle geçimlerini sağlayan üreticiler, ancak hayatlarını sürdürebilecek kadar⁴⁰¹ bir gelir elde ederler.

İbn Haldun’a göre, eğer insanın kazancı zaruret ve ihtiyaç kadarsa, o kişi için bir geçim olmaktadır. Bu miktardan fazlaysa, o zaman da bir servet ve sermaye olmaktadır. İbn Haldun serveti umumiyetle şüpheli görmektedir ve servetin kaynakları arasında neredeyse hiçbir verimli ve rasyonel kaynağı saymamaktadır. Ona göre, büyük bireysel servetleri çalışmakla ya da iktisadi sebeplerle açıklamak imkansızdır. Saydığı servet edinme yollarının⁴⁰² tamamı, iktisat dışıdır ve ahlaki yönden de tasvip edilemez kaynaklara dayanmaktadır.⁴⁰³ İbn Haldun, “*çok söz yalansız, çok mal haramsız olmaz*” atasözünün işaret ettiği duruma bu şekilde işaret etmektedir. Aynı durum ifadesini, Balzac’ın “*çarçabuk bir servet edinmek... ya zekanın parıltısı ya da ahlakî bozulmadaki ustalıklarla açıklanır bu yol...*” şeklindeki ifade de bulmaktadır.⁴⁰⁴

İktisadi anlamıyla servet, birikimini sermaye üzerinden sağlamaktadır. Sermaye; gelir elde etmek üzere işletilebilecek olan her türlü mal ve parayı ifade etmektedir.⁴⁰⁵ Kimi iktisadi anlayışlar ise bu tanıma parayı eklememektedirler. Çünkü paranın mal gibi kabul edilmesi, parayı esas fonksiyonlarını yerine getiremez kılabilir. ⁴⁰⁶ Ricardo’nun tanımına göre sermaye ise, üretim amacıyla servetin kullanılan bölümüdür.⁴⁰⁷

Sermaye ikili bir anlama sahiptir. Bunlardan ilki *klasik iktisadi* anlamıdır ve üretim faktörü olan sermayeye işaret etmektedir. Diğeri ise *finansal* anlamıyla sermayedir ki, bu kavram karşılığını “kredi, borç verme” kelimesinde bulmaktadır. Sermaye kelimesinin her iki anlamı da birbiri ile bağlantılıdır. İktisadi birimler, “*bugün*

⁴⁰¹ İ. Erol Kozak, **İbn Haldun’a Göre İnsan – Toplum – İktisat**, İstanbul, Pınar Yayınları: 19, 1984, s. 178.

⁴⁰² İbn Haldun’a göre, gelir ve servetin kaynakları; makam ve mevki sahiplerine çıkarları için yavaşma, siyasi ve iktisadi konjonktürdeki değişikliklerden yararlanma (kriz ve çalkantı dönemlerinde fiyatları ucuzlayan mülkleri ucuz elinde para bulunanların satın almaları ve daha sonra şartlar normale döndüğünde ciddi bir servet meydana gelebilmesi), meşru ancak riski olan ya da gayrimeşru işlere girişme, ganimet ve miraslardır.

⁴⁰³ Mustafa Özel, **İktisat, Siyaset ve Din: Seçme Yazılar**, İstanbul, Yeni Şafak Kültür Dizisi, 1995, s. 22-23.

⁴⁰⁴ Kozak, **a.g.e.**, s. 186.

⁴⁰⁵ Samuelson, **a.g.e.**, s. 641.

⁴⁰⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 40-41.

⁴⁰⁷ Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, s. 14.

harcama” ve “*gelecekte harcama*” arasında bir seçim yapmak ile yüz yüze gelmektedirler. Tüketiciler, tüketimlerini kredi kullanarak gerçek gelirlerinin ötesine genişletebilmektedirler.⁴⁰⁸

Bir kimsenin sahip olduğu, piyasa değeri olan maddi (ev, arazi, arsa, otomobil) ve gayri maddi (patent hakkı, telif hakkı vb.) tüm varlıkların toplamı servet olarak tanımlanmaktadır. Serveti oluşturan varlıkların mülkiyetlerinin devredilebilir olması gerekmektedir.⁴⁰⁹

Sermaye birikimi ile gelir dağılımı arasındaki yakın ilişkinin işleyiş mekanizması; kârın sermaye birikiminin temel unsurlarından biri olması ve sermaye birikiminin ise gelir dağılımına bağlı olmasıdır. Gelir dağılırken, gelirlerin daha büyük bir bölümü ücret gelirlerine giderse, bu sermaye birikiminin kısıtlanması ve büyüme hızının düşmesi anlamına gelmektedir.⁴¹⁰ Aksi gerçekleşirse, yani kârlar artarsa; bu da, ücretlerin düşmesi ve talep hacminin daralması anlamına gelmektedir ve büyüme hızı yine yavaşlar. Sermaye verimi ile sermaye birikimi arasında da kuvvetli bir ilişki vardır.⁴¹¹ Bununla birlikte sermaye birikimi ile servet birikimini ayırmak gerekmektedir. Bu ayrım sermaye ile servetin anlam olarak sahip oldukları farklılıktan ileri gelmektedir. Risk unsuru, sermayenin kâr veya kazanca dönüşebilmesi için gerekli bir unsurdur. Risk unsurunu taşıyan işlerin içinde muhakkak müteşebbis faktörü de yer almaktadır.⁴¹²

Servetin fonksiyonları; iktidar, gelir getirme, güvenlik, özgürlük ve itibar fonksiyonu olarak sınıflandırılmaktadır.⁴¹³ Bir toplumda sermaye malları şeklindeki servet, dinamik ve üretken bir role sahiptir. Çünkü bu şekildeki servetle diğer mal ve hizmetler üretilmektedir.⁴¹⁴ Bununla birlikte prodüktif olmayan servetin adresi ise genelde finansal kapitalizmin yürüdüğü mecralar olmaktadır.

⁴⁰⁸ Henry Thompson, **International Economics: Global Markets and Competititon**, 2nd Edition, World Scientific Publishing, New Jersey, 2006, p. 391.

⁴⁰⁹ Kurban Ünlüönen & Ahmet Tayfun, **Ekonomi**, 2. bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2007, s. 17.

⁴¹⁰ Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, s. 5.

⁴¹¹ **A.e.**, s. 6.

⁴¹² Erdoğan, **a.g.e.**, s. 78-79.

⁴¹³ Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, s. 100.

⁴¹⁴ Peterson, **a.g.e.**, s. 39.

Dini ve ahlaki bakış açısından istenen, toplam gelir ile itibar arasında hiçbir ilişkinin olmamasıdır. Servet ile itibar arasındaki köklü ayrımın belirgin olduğu örnekler vardır. Kiliselerde bile, kilise hiyerarşisi içinde itibar seviyesi, gelir seviyesi ve herkesin bulunduğu mevki arasında belirli bir oran söz konusudur.⁴¹⁵

Servetin hukuki adı mülkiyettir. Mülk kelimesinin etimolojik olarak tatminkâr bir açıklaması bulunmamaktadır. Eski İbrani dilindeki kullanılışıyla, bir araya gelmiş MLK harflerinin kökü, kral manasına gelen Melek/Melik (İbranice’de küçültme ve utanç ifadesi olan *bosheth* kelimesindeki son ek hali ile)⁴¹⁶ Molek (*Molech*) kelimesidir. Bu kelime “totaliter devleti” temsilen halen Batı dillerinde de kullanılmaktadır. Toynbee, *Tarih Bilinci* adlı eserinde, Molok’u (putlaştırılmış totaliter devleti) sembolize eden bir heykel resmetmiştir.⁴¹⁷ Sami dillerinde ve tabii Arapça’da da MLK kökünden türeyen kelimeler (örneğin, mülk, melek, melik, malik) mana yönünden akrabadırlar ve genel olarak sahip olmayı, güç ve kudreti, hakimiyeti ifade etmektedirler. İslami anlayışa göre ise, hiçkimse hakiki manada siyasi hakimiyet yani mülk sahibi olamaz.⁴¹⁸

Sermayeye ulaşmanın yolu, mülkiyet sisteminin sermayenin ekonomik veçhelerini kağıt üzerine kaydedebilmiş ve belirli bir mekân ve malike bağlayabilmiş olmasından geçmektedir. Zira, sermaye ile para arasındaki bağlantıya işlerlik kazandıran unsur mülkiyettir. İnsanların kredi almak veya yatırım yapmak için yüklendikleri şey, varlığın kendisi değildir. O varlığı temsil eden ve tüm ülkede uygulanan kurallara tabi olan (tapu, hisse senedi gibi) belgelerdir. Paradan para kazanılması için de öncelikle ihtiyaç duyulan mülkiyet hakkıdır. Faiz ve para, mülkiyet kurumları olmaksızın anlaşılır değildir. Diğer bir ifade ile paranın farz kıldığı unsur mülkiyettir.⁴¹⁹

Mülkiyet kavramının en açık anlatımı Roma Hukuku’ndadır. Roma Hukukunun tanımına göre mülkiyet; hak nedeninin kapsadığı oranda, malı kullanma ve maldan yararlanma hakkı olarak ifade edilmiştir. Roma Hukuku üzerine araştırma yapan

⁴¹⁵ Aron, **a.g.e.**, s. 81.

⁴¹⁶ Şahin Uçar, **Tarih Felsefesi Açısından İslâm’da Mülk ve Hilafet: Medine’yi Yeniden Kurmak**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 92.

⁴¹⁷ **A.e.**, s. 93.

⁴¹⁸ **A.e.**, s. 95.

⁴¹⁹ Hernando De Soto, **Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batı’da Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız?**, Çev. Murat Aygen, Liman Kitapları, 2005, s. 42-43.

Weber'e göre mülkiyet, belirli avantajların tekelleşmesi ve tekelleşen söz konusu hakların sadece bu haklara sahip kesimlerce kullanılmasıdır.⁴²⁰ Weber'in ayrıca, mülkiyetin sosyal bir ilişki olduğunu, sisteme girebilmek için belirli şartların yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sosyal ilişkilerde önemli bir değişken ise, üretim araçlarının mülkiyetidir. Uzmanlaşma ve işbölümünün farklı düzeyleri, mülkiyet ilişkilerini de farklı düzeylere taşımaktadır.⁴²¹ Faiz, kâr, rant gibi emek dışı faktörlerin fonksiyon gelirleri, üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkına dayandığından,⁴²² bu faktörler, tarih boyunca tartışmalı konular arasında yer almışlardır.

Tarihi akış sürecinde oluşan servet dağılımı siyasal-toplumsal kurumlarla yakından ilişkilidir. Bu da kurumsal düzenlemelerin analize dâhil edilmesini gerekli kılmaktadır.⁴²³ Kapitalist, sosyalist, karma ve dini iktisadi yapılar, Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi yönetim biçimleri, her toplumun geleneksel olarak mülkiyete bakış açısında sergilediği farklılıklar ve yasal zemin; mülkiyetin ilerleyen dönemlerde çeşitli formlar altında gerçekleşmesine sebep olmuş ve sayısız tartışmaları ve fikir ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir.

Toplum analizinde mülkiyetin önemli bir yeri olan J.J.Rousseau toplumları, mülkiyet ilişkilerinin olmadığı görece mutlu bir dönem ile mülkiyet ilişkilerin gelişmesi ile oluşan ve olumsuz etkileri olduğu düşünülen bir dönem olarak iki başlık altında tasnif etmiştir.⁴²⁴ Mülkiyet konusunun toplumsal ilişkiler üzerindeki en önemli etkisi, ilişkiye taraf olanların sahip oldukları donanımlarda farklılaşmaya yol açmasıdır. Mülkiyeti “hırsızlık” olarak tanımlayan J. Proudhon ve yine aynı olumsuz bakış açısına sahip düşünceler karşısında J. Locke; mülkiyeti, insanın doğuştan sahip olduğu bir hak ve insanın yaşam hakkının zorunlu bir sonucu olarak ele almıştır.⁴²⁵

Tarihsel süreç içinde işbölümüne bağlı olarak mülkiyet birtakım değişiklikler geçirmiştir. Örneğin, geçimin elden ağza olduğu bir ekonomide üretim ile tüketim arasında mülkiyete dair bir yer bulunmamaktadır. Tarımın gelişmesi ile ekime açılan

⁴²⁰ Fuat Ercan, **Toplumlar ve Ekonomiler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2. bs., 2001, s. 72.

⁴²¹ A.e., s. 73.

⁴²² Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, s. 80.

⁴²³ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 11.

⁴²⁴ Ercan, **a.g.e.**, s. 74.

⁴²⁵ A.e., s. 75.

alanlarda toprak mülkiyeti söz konusu olmuştur. Üretimin artması, artı üretime geçilmesi, üretim ile tüketimin eşanlı olarak yürümemeye başlaması gibi değişiklikler neticesinde daha önceleri ortak mülkiyete konu olan şeyler (özellikle topraklar) aile mülkiyetine geçirilmeye başlanmıştır. Daha sonra mülkiyetin gelişmesi, mülkiyete dayanan siyasal toplumun kuruluşunda da rol oynamıştır. M.Ö. 1792-1750 yıllarında Mezopotamya’da egemenliğini pekiştiren Hammurabi döneminde, Hammurabi Yasaları olarak bilinen kanunlarda ilk kez kamu ve özel mülkiyet ayrımı yapılmıştır.⁴²⁶ Aron’a göre ise, sermaye ne kadar yaygınlaştırılırsa yaygınlaştırılsın, ne kadar çok hisse senedine bölünürse bölünsün, hukuki mülkiyetin kaybolmadığını gözlemlemek mümkündür. Çünkü özel mülkiyet doğası itibarıyla değişikliğe uğramamaktadır.⁴²⁷

Servet ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye baktığımızda, servet ve gelir üzerinde etkili olan politik etkilerin farklı olduğu görülmektedir.⁴²⁸ Öncelikle toplumun büyük çoğunluğunun yeterli servete sahip olmayışı, sahip oldukları üretim faktörlerinden de yeterli gelir elde edememelerine sebep olmaktadır.⁴²⁹ Servet birikiminden doğan büyük sermaye gelirleri, üst gelir gruplarının mecmu gelirdeki payını yükseltmek suretiyle⁴³⁰ gelir dağılımındaki eşitsizliği arttırıcı etki yapmaktadır.

Servet bir kişinin aktif ve pasifi arasındaki farkı, gelir de yine kişinin gerçekleşen geliri ile giderleri arasındaki farkı belirtmektedir. Bu nedenle ilk etapta aynı çağrışımı yapmaktadır. Oysa ekonomi dilinde servet ile gelir kavramları birbirinden farklıdır.⁴³¹ Statik bir karaktere sahip olan servet, belirli bir anda kişinin hukuken tasarruf edilebildiği değerlerin bütünüdür. Belirli bir andaki durumu gösteren servete karşın gelir ise, dinamik ve devingen bir özelliğe sahiptir.⁴³² Bir stok kavramı olarak servet, bir akım kavramı olan gelirden farklıdır.⁴³³ Servet, belirli bir tarihe kadar birikmiş olan gelirlerden meydana gelmektedir. Gelir ise her yıl yeniden oluşturulan bir özelliğe sahiptir. Gelirlerin yatırıma yönelmesi, servetin artmasını sağlamaktadır.

⁴²⁶ A.e., s. 76-78.

⁴²⁷ Aron, a.g.e., s. 190.

⁴²⁸ Hakan Çetintaş, **Türkiye’de Regülasyon ve Özelleştirmelerin Gelir Dağılımı Etkileri**, İstanbul, İTO Yayınları, 2009, s. 85-86-101.

⁴²⁹ Eriş, a.g.e., s. 199.

⁴³⁰ Ömer Celâl Sarc, **Gelir Dağılımı: Dışarıda ve Türkiye’de**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1970, s. 14.

⁴³¹ **Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Ekonomi 1**, s. 83.

⁴³² Hatiboğlu, a.g.e., s. 29.

⁴³³ Peterson, a.g.e., s. 37.

Gelirin, kişinin iktisadi gücünde bir artış meydana getirmesi şarttır. Bir defa alınmış para veya para ile ifade edilen bir değer gelir sayılmamaktadır.⁴³⁴

Nakit gelirin tasarruf edilen kısmı servet kavramı içerisinde değerlendirilebilmektedir. Tasarruflardan elde edilen faiz söz konusu ise bu da gelir kavramı içinde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bir yatırımın piyasa değerinde meydana gelen değişimlerin açıklanması daha güçtür. Bu güçlüğü aşmak için en fazla kullanılan kriter ise, “harcanabilirlik” kriteridir.⁴³⁵

Gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımının düzeltilmesinin, kıt olan sermayenin birikiminde duraklamalar meydana getirerek üretimi sınırladığı düşüncesi mevcuttur. Karşıt düşüncelere göre ise, müreffeh ülkelerdeki muhtelif gelir gruplarının harcama eğilimleri ile gelişmekte olan ülkelerdeki muhtelif gelir gruplarının harcama eğilimlerinin aynı olmadığı, bu nedenle düşük gelirlilere aktarılacak imkânların tasarrufları ve sermaye birikimini yavaşlatmayacağını ve talebi aşırı uyarmayacağını savunmaktadırlar.⁴³⁶

Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin, servetin tabana yayılmasıyla çözülebileceğini savunan anlayışa göre, servetin yaygınlaştırılması politikasına özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında itibar edilmesinin nedeni, toplumdaki menfaate dayalı çatışmaların azaltılmasının her şeyden önce servetin yaygınlaştırılması ile gerçekleşeceğine inanılmasıdır.⁴³⁷

Servetin kendisini arttırma hızı, gelirin birikme hızından daha yüksek ve süratlidir. Dolayısıyla gelir *aritmetik*, servet ise *geometrik* biçimde artmaktadır.⁴³⁸ Gelirden servet kazanma ile servetten gelir kazanma farklı iki işleyişe (*çift yönlü işleyiş*) işaret etmektedir. Bu iki maddi kaynak (gelir ve servet) arasındaki ilişkiyi incelediğimizde öncelikle sorulması gereken soru; gelirden elde edilen servet ile servetten elde edilen gelir arasındaki farkların genel olarak neler olabileceğidir:

⁴³⁴ Ünlüöner & Tayfun, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁴³⁵ Çağlar, **a.g.e.**, s. 33.

⁴³⁶ Alkin, “Türkiye’de Gelir Dağılımı”, s. 142.

⁴³⁷ Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, s. 4.

⁴³⁸ Malthus’un Nüfus Teorisi’nde geçen, nüfus artışının geometrik oranlı, buna karşılık geçim vasıtalarının aritmetik oranlı olduğuna dair yaklaşımla benzerlik kurulmuştur.

- Gelirden servet elde edilirken geçecek olan süre ile servetten gelir elde ederken geçecek olan süre aynı değildir.
- Gelirden servet elde ederken harcanan emek ile servetten gelir elde ederken harcanan emek aynı değildir.
- Herkes gelirden servet elde edemeyebilir ama serveti olan herkes gelir elde edebilir.
- Gelirden servet oluşturmak için tasarrufa gerek duyulurken, servetten elde edilen gelirden zaten önceden yapılmış bir tasarruf söz konusudur.
- Gelir elde etmek için harcanan emek, servetten gelir elde etmek için gerek şart değildir. Servet, aynen suyun girdiği kabın şekline bürünmesi gibi istediği zaman istediği şekle bürünebilme yeteneğine sahiptir. Servet, bir fabrikaya, bir menkule, lüks bir tüketime, kâr ortaklığına ya da eğitim yatırımına dönüşebileceği gibi, kredi olarak kullanılan havuzun içine de akabilecek akışkanlığa sahiptir. Dolayısıyla gelirin ve servetin elde edilmesine aracı olan kurum ve kuruluşlar ile kurallar da farklılık arz edebilmektedir.

2.2.5. Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı İlişkisi

Milli gelirin büyütülmeden dağıtılması anlayışı özellikle gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının başında gelmektedir.⁴³⁹ Malthus, Ricardo ve Marks'ın görüşlerinde büyüme fikri hemen hemen tüm sistemi taşıyan temel unsurdur.⁴⁴⁰ Cambridge Okulu, neo-keynesyen (veya post-keynesyen) olarak adlandırılan büyüme teorilerinde, ilk temelleri Ricardo tarafından atılan bir gelenek gereğince, gelir dağılımı tüm ekonomik faaliyetleri tayin eden en önemli unsur olarak kabul edilmiştir. Gelir dağılımının büyümedeki yeri ve rolüne⁴⁴¹ yönelik tartışmalar geniş ölçüde devam etmektedir.

Büyüme ve kalkınma kavramları, hemen hemen İkinci Dünya Savaşı'na kadar aynı anlamda kullanılmıştır.⁴⁴² Klasik teoride büyüme ve kalkınma kavramları verim ve üretimdeki artış ile sermaye birikimi şeklinde belirlenmiş; aynı anlamda

⁴³⁹ Eriş, **a.g.e.**, s. 199.

⁴⁴⁰ Sabri F. Ülgener, **Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1951, 4. bs., İstanbul, Sermet Matbaası, 1974, s. 20.

⁴⁴¹ Karaman, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁴² Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, s. 3.

kullanılmıştır. Bunun nedeni; makine kullanımının verimi süratle arttırması ve sermaye birikimini kolaylaştırmasıdır. Ayrıca Nicolas Kaldor'a göre, milli gelirdeki artış da 1750'den başlamak üzere, önceki yıllara oranla 30-40 kat artmıştır.⁴⁴³

Ancak aslında büyüme ve kalkınma kavramları anlam bakımından ayrılmaktadır. Statik analizden dinamik analize veya büyüme ve kalkınma analizine geçildiğinde dengeye varmak imkânsızlaşmaktadır. Diğer bir ifade ile, büyüme dinamik bir olay, bir hareket, bir dengesizliktir. Bununla birlikte, her ülke dengesizliklere rağmen büyüme ve kalkınmaya devam edecektir.⁴⁴⁴ Genel itibariyle büyüme, bir ekonomide ve (genellikle bir yıl gibi) belirli bir dönemde meydana gelen bir miktar, bir ağırlık, bir hacim, bir cesamet artışı olarak tanımlanmaktadır. Kalkınma ise, daha çok kurumsal; sosyal ve zihni strüktürlerde meydana gelen değişimleri ifade etmektedir. Reel gelirler, bu değişimlerin sonunda artmaktadır.⁴⁴⁵

İlk toplumlardan bugüne kadar iktisadi ve sosyal yapıda gerçekleşen değişimler neticesinde üretim miktarı ve toplam gelirler artmış, büyüme gerçekleşmiş, ancak gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesi mümkün olmamıştır. Aksine gelir dağılımında dengesizlikler artmaya başlamıştır.⁴⁴⁶ Klasik dönemden önce ve liberal doktrinin doğuşuna kadar, kimi zaman askeri bir üstünlüğe dayanan, kimi zaman da sağlam bir sosyal organizasyon üzerine kurulan toplumlarda, tarımla, iktisadi büyüme gerçekleşmiştir ancak, zengin ve yoksul sınıflar arasındaki gelir dağılımındaki haksızlık giderilememiştir.⁴⁴⁷

Bazı iktisatçılar, aşırı servet ya da gelir eşitsizliklerinin ekonomilerde zaten muhakkak belirli bir düzeyde bulunan etkinsizliği, yüksek transfer ve yüksek vergi talebi yoluyla arttırabileceğine ve bu nedenlerin sermayenin getirisini azaltabileceğine, dolayısıyla büyümenin yavaşlayarak kapasitesinin altına düşebileceğine inanmaktadır. İktisatçılar, eşitsizlikle büyüme arasındaki ilişkinin

⁴⁴³ A.e., s. 4.

⁴⁴⁴ A.e., s. 2.

⁴⁴⁵ Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, s. 36-38.

⁴⁴⁶ A.e., s. 1.

⁴⁴⁷ A.e., s. 4.

yönü konusunda kesin bir konsensüse varamamışlardır.⁴⁴⁸ Bununla birlikte genel eğilim büyümenin ücretler payını düşürdüğü yönünde ve kötümserdir.⁴⁴⁹

Merkantilistler iktisadi büyümeyi veya kalkınmada hızlı bir nüfus artışının, düşük bir ücret politikasının ve düşük faiz haddinin, artmış olan ihracatın, çoğalan para arzının ve sömürgecilik politikasının önemli rol oynadığına inanmaktadırlar. Fizyokratlara göre, büyüme ve kalkınma kendiliğinden meydana gelen olaylardır. Kendiliğinden meydana gelen bir olay için; *bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler* formülünü ileri süren Fizyokratlar, liberal düşüncüyü savunmuşlardır. Fizyokratlar büyümeyi tarımsal ürün artışı ile açıklamışlardır. Onlara göre, net artış sağlayan tek verimli faaliyet alanı, tarımdır ve tarım büyümeyi gerçekleştiren sermaye birikiminin temelini oluşturmaktadır. Sanayi, hammaddelerin sadece niteliğini, ağırlığını, faydasını, rengini vs. değiştirir. Büyümenin dinamik faktörü, tarımdır.⁴⁵⁰

İyimsen Ricardo'ya göre, büyüme önce (nüfus artışı ve üretim artışı ile) kendiliğinden gerçekleşmekte, sonra ekonomi durgunluğa girmektedir. Büyüme esnasında kârların yükselmesi tasarrufları yatırıma çekmektedir ve sermaye birikimi hızlanır. Aşırı kârların yerini normal kârlara bırakması neticesinde de yatırımlar duracak ve ekonomi durgunluğa girecektir.⁴⁵¹

John Stuart Mill'e göre, doğal bir kanun olan tam rekabet, kişileri daha verimli ve rasyonel çalışmaya zorlamaktadır. Bu nedenle, rekabete getirilen her sınır, büyümeyi sınırlamak demektir. Mill'e göre, büyümede büyük rol oynayan iktisat dışı faktörler bulunmaktadır. Bunlar; inançlar, alışkanlıklar, zihniyet, örf-adetler ve kurumlardır.⁴⁵²

1950'li yıllarda egemen olan iyimsen hava, esas olarak *Kuznets eğrisi* (ya da daha iddialı bir deyimle Kuznets Kanunu) olarak adlandırılan çözümlemeye dayanmaktadır.⁴⁵³ Kuznets, 1955 yılında yaptığı çalışmasında, ekonomik gelişme sürecinde, kişi başına düşen gelir ile eşitsizlik arasında “ters U eğrisi” olarak bilinen bir ilişkiye vurgu yapmış, gelir dağılımı ile büyüme arasındaki ilişkiye işaret etmiştir.

⁴⁴⁸ Gürsel, v.d., **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁴⁹ Martin Bronfenbrenner, **Income Distribution Theory**, Chicago, Aldine-Atherton, 1971, p. 87.

⁴⁵⁰ Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, 1988, s. 3.

⁴⁵¹ **A.e.**, s. 12-13.

⁴⁵² **A.e.**, s. 21.

⁴⁵³ Gürsel, v.d., **a.g.e.**, s. 9.

Kuznets eğrisine göre, gelir düzeyi arttıkça eşitsizlik önce artmakta sonra ise azalmaktadır. Bu ilişkiyi tarımdan tarım dışı sektörlerle olan istihdam akışı ile açıklamaktadır.⁴⁵⁴ Eşitsizlik, gruplar içi ve gruplar arası eşitsizliklerin toplam sonucudur.⁴⁵⁵ Fields'e (1995) göre ise, büyüme tek başına dağılımı belirlememektedir. İktisadi çevre ve uygulanan politika kararları dağılım üzerinde daha etkilidir.⁴⁵⁶

Kalkınma kavramı, iktisadi büyüme kavramından farklıdır. Büyüme bir ekonomideki kantitatif değişikliklere işaret ederken, kalkınma kalitatif ilişkileri ifade etmektedir. Dolayısıyla büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişki, kalkınma ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye nazaran daha zayıf bir illiyet bağına sahiptir. Kalkınma, "büyüme" kavramına ait rakamların üretim, tüketim ve bölüşümün yaşandığı, hane halklarının, işçilerin, işverenlerin, yatırımcıların refahına yansımaları ifade etmektedir.

Milli gelirdeki küçülmenin iktisadi kalkınma ile olan yakın ilişkisi, gelişmekte olan ülkelerdeki veri sistemi ve kayıt dışı ekonomi sorununu gündeme getirmektedir.⁴⁵⁷ Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, milli gelir hesaplamalarına dâhil olmayan, dağılımı karanlık bir milli gelirdir.⁴⁵⁸

Günümüzde Dünya Bankası da dâhil olmak üzere tüm kalkınma iktisatçıları ekonomik gelişme kıstasının sadece iyi bir büyüme performansı ile sınırlı tutulamayacağını; daha eşitsiz bir gelir dağılımıyla sonuçlanan yüksek bir büyüme ve bu nedenle artan ya da azalmayan yoksulluk durumlarında başarılı bir kalkınmadan söz edilemeyeceğini kabul etmişlerdir. Diğer bir ifade ile yüksek büyüme eşitsizlik ve yoksulluğun azalacağını güvencesi anlamına gelmemektedir. Hatta zaman zaman eşitsizlik artışının yüksek büyüme ile beraber seyrettiğini gözlemlenmektedir.⁴⁵⁹ Kapitalist sistemin hangi türü altında olursa olsun, kalkınma ve gelişme süreci,

⁴⁵⁴ Özmucur, "Türkiye'de Gelir Dağılımı," *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 145.

⁴⁵⁵ Gürsel v.d., *a.g.e.*, s. 9-10.

⁴⁵⁶ Özmucur, "Türkiye'de Gelir Dağılımı," *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 145.

⁴⁵⁷ Eriş, *a.g.e.*, s. 199.

⁴⁵⁸ *A.e.*, s. 200-201.

⁴⁵⁹ Gürsel v.d., *a.g.e.*, s. 16.

zenginlere yeni zenginler, yoksullara ise yeni yoksullar eklenmesine yol açmaktadır.⁴⁶⁰

2.3. TEORİ, POLİTİKA VE ÖLÇÜTLERİ BAKIMINDAN GELİR DAĞILIMI

2.3.1. Gelir Dağılımı Teorileri

Sanayileşme ve sonrasında emek ile sermaye arasındaki paylaşımdan kaynaklı sosyal sorunlar, ekonomik araştırmalarda gelir dağılımı teorilerinin ön plana geçmesine sebep olmuştur.⁴⁶¹ Gelir dağılımı, bazen makro bazen mikro seviyede yorumlanmış ve çeşitli teoriler geliştirilmiştir.⁴⁶² Gelir dağılımı politikalarının sorunlarına⁴⁶³ cevap verebilmek için önce gelir dağılımı teorilerinin bilinmesi gerekmektedir.

Gelir dağılımıyla ilk ilgilenen doktrin olan Fیزیokrasi, temelini servet kavramının oluşturduğu Merkanilizme karşı antitez olarak ortaya çıkmıştır. *Fیزیokratlar*'dan François Quesnay (1694-1774), ilk defa gelir akım şemasını⁴⁶⁴ oluşturan isimdir. Gelirin oluşumu ile kullanılması arasındaki ilişkiyi gösteren Quesnay'nin statik ekonomi için olan öngörülleri günümüzün dinamik ekonomisinde geçerliliğini kaybetmiştir.⁴⁶⁵

Fیزیokratların gelir dağılımı teorisinde, toplum başlıca üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; çiftçi ve üreticilerden oluşan sınıf, toprak sahipleri ve ticari ve sanayi faaliyetleriyle uğraşan kısır sınıftır. Buna göre, üretken sınıfın meydana getirdiği hâsıla hem kendilerini hem de diğer iki sınıfı beslemektedir. Toprak sahipleri, üretimi yapan toprağın kiralayıcısı durumundadırlar ve üretici sınıfa dâhil edilmektedirler. Üretken sınıfın kendi masraf ve ücretlerini çıkardıktan sonra toprak sahiplerine verdikleri net hâsıla kiradır. Özel mülkiyet bu akımın gerçekleşmesi için son derece gereklidir. Zanaatkârlar net hâsıla meydana getirmemeleri sebebiyle Kısır sınıf içinde yer almaktadırlar. Kısır sınıf içinde yer alan bir diğer grup, tüccarlardır

⁴⁶⁰ Emin Ertürk, "Bir Raporun Düşündürdükleri," *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 262.

⁴⁶¹ Aksu, *Ücretler ve Verimlilik*, s. 2.

⁴⁶² Tuncer, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁶³ Aksu, *Gelir ve Servet Dağılımı*, s. 9.

⁴⁶⁴ Erdoğan Alkin, *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1975, s. 167.

⁴⁶⁵ Aksu, *Gelir ve Servet Dağılımı*, s. 10.

ve hiçbir net hâsıla meydana getirmediğinden dolayı elde ettikleri gelir net hâsıladan bir indirim olarak düşünülmektedir.⁴⁶⁶

Klasik-liberal okul düşünceleri, gelirin doğuşu ve kullanılışı haricinde dağılıma da eğilmişlerdir. Gelir dağılımını ücret, rant ve faiz olarak ele alan klasik düşünceye daha sonraları kâr faktörünü ekleyen isim ise Schumpeter olmuştur.⁴⁶⁷ Klasikler gelir dağılımını, gelirin kişisel ve fonksiyonel dağılımı arasındaki farka değinmeden incelenmiştir. Klasik-liberal okul taraftarları, yalnız fonksiyonel gelir dağılımı ile meşgul olmuşlardır. Bu konuda ilk önemli fikri beyan eden Ricardo'ya göre, iktisat teorisinin en önemli amacı, milli gelirin bunu meydana getiren faktörler arasında bölüşümünü gösterecek olan kanunları araştırmaktır.⁴⁶⁸

Klasik iktisadın kurucularından Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marks gelir dağılımı (sosyal ürün bölüşümü) konusunda önemli gözlem ve öngörülere sahiptirler.⁴⁶⁹ Kimi yazarlar, *Adam Smith'in* gelir dağılımı modeli⁴⁷⁰ kurmadaki başarısızlığının şikayet edilecek bir durum olmadığını ve birçok yeni fikre yol açtığını belirtmektedirler.⁴⁷¹ *Ricardo* ise sistem kurucu değil, problem çözücü olarak addedilmektedir.⁴⁷² Klasik iktisatçılardan gelir dağılımı sorununa en fazla önem veren Ricardo'dur. Smith, konuyla ilgili olarak emek talebi ile toplam ücret ödemeleri arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. “*İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*” adlı kitabın yazarı Keynes, kitabın ilk sayfalarındaki dipnotuna, Ricardo'nun 9 Kasım 1820 tarihinde Malthus'a yazdığı mektubundan şu pasajı aktarmıştır:

“Size göre iktisat bilimi, zenginliğin nedenlerini ve mahiyetini araştırmaktadır; bana göre ise iktisat bilimine, üretime katılan sınıflar arasında toplam ürünün dağılımını belirleyen kanunları inceleyen bir

⁴⁶⁶ Ali Özgüven, *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*, 3. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 80-81.

⁴⁶⁷ A.e.

⁴⁶⁸ Tuncer, a.g.e., s. 8.

⁴⁶⁹ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, DPT Yayını, 1994. s. 1.

⁴⁷⁰ Smith'in gelir dağılımı yaklaşımını “görünmez el” metaforundan ayrı görmemek gerekmektedir. Çünkü Smith şöyle demektedir: “Görülmez bir el, hayatî ihtiyaçlar açısından neredeyse [zenginlerin] aynı katkıyı yapmalarını sağlayacak şekilde onları yönlendirir. Onlarda böyle bir niyet ve bilinç olmamasına rağmen görülmez el, bu dünyanın sakinleri arasında eşit bir paylaşım sağlayarak toplumun menfaatini geliştirir.” Bkz. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Ed. Knud Haakonssen, UK, Cambridge University Press, 2004, p. 215-216.

⁴⁷¹ Harold Lydall, *A Theory of Income Distribution*, Oxford, Clarendon Press, 1979, s. 14.

⁴⁷² A.e., s. 15.

*bilim demek, daha doğrudur... gün geçtikçe, birinci tanımın boş ve aldatıcı olduğuna, ikincinin ise bilimin gerçek amacını belirttiğine daha çok inanmaktayım.*⁴⁷³

Ricardo, uzun dönemde, emek, sermaye ve topraktan oluşan üç üretim faktörünün fiyatlarını (gelir paylarını) açıklamaya çalışır. Faktörlerden her birinin aldığı fazla pay, bir diğerrinin aleyhine gerçekleşmektedir. Faiz ile kâr kendi sınırlarını çizmemiş, birbirinden ayrılmamıştır.⁴⁷⁴

Bölüşümün adil ve toplumun yararına olması tam rekabet şartlarının işlerliği ile yakından ilgilidir. Klasik-liberal okulun gelir dağılım modelini aşağı yukarı aynen kabul etmiş olan *neo-klasik iktisatçılar*, tam rekabet koşulları içinde üretim faktörlerinin ürüne yaptıkları katkıya eşit bir hasıla elde ettiklerini ve bunun adil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı varsayımlar altında gayri safi hasılanın tamamı, üretim faktörleri arasında paylaşılmakta ve geriye hiçbir artık kalmamaktadır.⁴⁷⁵ Neo-klasik dağılım teorisi, dağılım konusu tamamen teknolojik koşullar açısından ele alınmıştır.⁴⁷⁶

Gelir dağılımı konusunda *sosyalist-marksist doktrin*, geniş ölçüde klasik-liberal okuldan esinlenmiştir ancak varılan sonuçlar onlarınkinden çok daha değişik olmuştur.⁴⁷⁷ Sürekli bir sefilleşmeden bahsederek klasik teorilere karşı çıkan⁴⁷⁸ Marks'ın ise öncelikli konusu gelir dağılımını açıklayan bir teori kurmak değildir.⁴⁷⁹ Sosyalist-Marksist görüşe göre, işleyişindeki kanunlardan dolayı kapitalist sistemin, emek ürününün tümünün emekçiye gitmesini önlediği; kapitalistin artık-değeri ele geçirdiği iddia edilmiş ve gelir bölüşümündeki bu niteliğin kapitalizmin işleyişinden doğduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁰ Söz konusu sistem reform kabul etmeyeceğinden, baştan aşağı temel bir değişme, yani “devrim” öngörülmüştür.⁴⁸¹ Marksist doktrine göre bir toplumda büyüme ve sermaye birikimi yüzünden gelir ve servet bölüşümü zamanla

⁴⁷³ Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, s. 167.

⁴⁷⁴ Özgüven, s. 18.

⁴⁷⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁷⁶ Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, s. 172.

⁴⁷⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁷⁸ Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, s. 10.

⁴⁷⁹ Lydall, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁸⁰ Öyle ki Marks, kapitalist tarafından artık değere el konmasını “hırsızlık” olarak nitelemektedir.

Bkz. Karl Marx, **Value, Price and Profit**, New York, International Publishers, 2006, p. 40.

⁴⁸¹ Karl Marks, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Eriş Yayınları, 2003, s. 27.

daha da kötü bir hal alacak; zenginler daha zengin ve yoksullar daha yoksul olacaklardır.⁴⁸² Marks'ın ifadeleriyle “İşçi, kapitalist kazandığı zaman zorunlu olarak kazanmaz, ama onunla birlikte zorunlu olarak yitirir.”⁴⁸³

Öte yandan bir ekonominin iki önemli sorunundan birini tam istihdam ve diğerini de gelir dağılımı olarak belirleyen⁴⁸⁴ Keynes, gelir dağılımı konusuna ağırlık vermemiştir ancak; neo-keynesyen akım geliştirdiği gelir dağılımı teorisi ile teorinin açığını kapatma isteği içine girmiştir. Neo-keynesyen teori, ücretiyle geçinenlerin elde ettikleri gelirlerin tamamını cari tüketime harcadıklarını varsaymaktadır. Bu teoriye göre, sermaye sahipleri daha fazla yatırım yapmak ya da tüketmek yoluyla milli gelir içindeki paylarını arttırmaktadırlar. Bu durumu Kalecki “işçiler kazandıklarını harcarlar, sermaye sahipleri ise harcadıklarını kazanırlar” şeklinde özetlemektedir.⁴⁸⁵ Kalecki bu ifadesiyle, neo-keynesyen yaklaşım açısından yatırımların; gelirin ücretlerle kârlar arasındaki dağılımına ve dağıtılacak gelirin düzeyini belirlemeye yönelik sahip olduğu çifte fonksiyona dikkat çekmektedir. Neo-klasik ekonomideki tam rekabet varsayımının yerini Neo-Keynesyen Gelir Dağılımı Teorisinde Kalecki'nin monopol derecesi almakta ve doğrudan gelir dağılımını etkilemektedir. Monopol derecesi, milli gelirin kâra giden payını ücretlilerin aleyhine veya lehine değiştirmektedir.⁴⁸⁶

Keynesgil araçların ve özellikle çarpan kavramının, bir gelir dağılımı teorisi kurma amacıyla en etkin olarak kullanıldığı model Kaldor modelidir. Kaldor, analizini “Keynesgil” olarak tanımlamaktadır.⁴⁸⁷

Keynes'e göre, gelir akımı *tüketim malları üretiminde kazanılan ve yatırım malları üretiminde kazanılan* olarak ve yine harcama akımı da, *tüketim mallarına olan harcamalar* ve *tasarruf* olarak iki ayrı yönden ele alınabilir. Toplumun geliri, sistemdeki çeşitli grupların alacağı kararlara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu kararlar; işçilerin

⁴⁸² Tuncer, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁸³ Karl Marks, **1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Eriş Yayınları, 2003, s. 16.

⁴⁸⁴ Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, s. 174.

⁴⁸⁵ Lydall, **a.g.e.**, s. 112.

⁴⁸⁶ Doğan, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁸⁷ Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, s. 176.

tüketim, müteşebbislerin yatırım, toplumun likidite tercihi ve para otoritelerinin para politikası ile ilgili kararlarıdır.⁴⁸⁸

Boulding ve *Robinson*, modern anlamıyla makroekonomik dağılım modellerinin kurulmasına teşebbüs ettiklerinden, klasik dağılım modelleri ile Keynes sonrası dağılım modelleri arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Boulding ve Robinson modelleri Keynesyen varsayımlar üzerine kurulmuş ve efektif talebe önem veren modellerdir, ancak; aşırı tanımsal olmaları sebebiyle faktör pay oranlarının seyri sorununa ciddi bir açıklama getirememişlerdir. Boulding, makro-ekonomik bir dağılım modeli kurmaya girişmiştir.⁴⁸⁹ Boulding milli geliri, toplumun elindeki aktiflere yapılan katkı olarak tanımlamaktadır. Dağılım analizi söz konusu katkıların toplumdaki sınıflar arasında nasıl paylaşılacağını açıklar. Joan Robinson'un kurmaya çalıştığı makro-ekonomik dağılım modelinde farklı grupların yatırım ve tüketim kararlarının ücretleri etkileyerek uzun vadede milli hasılanın üretim faktörleri arasında nasıl bölüneceğini tayin ettiğini ileri sürmüş ve teknik ilerlemenin gelir dağılımına etkisini de analizlerine katmıştır.⁴⁹⁰ Sermaye birikimi üzerinde yoğunlaşan⁴⁹¹ Robinson, (Kaldordan farklı olarak), Kalecki'nin varsayımını desteklemekte ve işçilerin tasarruflarının her zaman sıfır olduğunu savunmaktadır.⁴⁹²

Robinson ayrıca; gelirler politikasının aktif hale gelmesi ile sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki olağanüstü şartlar, yaşanan krizler⁴⁹³ ve devletin ekonomiye müdahale ettiği süreci, ekonomi teorisinde yaşanan ikinci önemli kriz⁴⁹⁴ olarak yorumlanmıştır.

Bireysel gelir dağılımı teorilerinden yedi tanesi Gian S. Sahota'nın 1978 yılında yaptığı araştırma çalışmasına dayanmaktadır. Bunlar, kabiliyet teorisi, rastlantısal (stokastik) teori, miras teorisi, bireysel tercih teorisi, eğitim eşitsizlikleri teorisini de

⁴⁸⁸ A.e., s. 174.

⁴⁸⁹ A.e., s. 175-176.

⁴⁹⁰ A.e., s. 176.

⁴⁹¹ M. İlker Parasız, **Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş)**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003, s. 117.

⁴⁹² Lydall, **a.g.e.**, s. 112.

⁴⁹³ İlk krizde klasik makro ekonomi teorileri, istihdam problemini çözememiş ve Keynes çözüme katkıda bulunmuştu. Oysa ikinci kriz, makro düzeyden mikro düzeylere inen ücretler ve fiyatlardaki artışlar sonucu ortaya çıkan gelir dağılımı problemidir ve klasik teori çözümü için yetersiz kalmaktadır.

⁴⁹⁴ Ömer A. Aksu, "Toplumsal Anlaşma Çerçevesinde Gelirler Politikası," **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sabahaddin Zaim'e Armağan, 1994/B-3, C-1-4, İstanbul, 1996, s.55-56.

içeren beşeri sermaye teorisi, yaşam dönüşüm teorisi ve genel (kamusal) gelir dağılımı teorileri⁴⁹⁵ olarak sınıflandırmak mümkündür.

Temeli Smith'e kadar dayanan *bireysel kabiliyet teorisi*, verimlilik ve buna bağlı olarak gelir seviyesini yeteneklerin bir fonksiyonu olarak görmektedir. Teorinin temel varsayımı bireysel yeteneklerdeki farklılıkların bireysel gelirlerde de farklılık meydana getirdiğidir. *Rastlantısal (stokastik) teori* ise gelir dağılımı afetler ve savaşlar gibi önceden öngörülemeyen, kontrol edilemeyen, tesadüfi ve şans faktörlerinin etkisindedir. *Miras teorisi*, kazanılmamış veya irat gelirlerindeki dağılımın gelir dağılımı üzerindeki etki ve sonuçları ile ilgilenmektedir. Parasal, genetik ve kültürel miras bu teorin ilgi alanı içerisindedir. Friedman tarafından 1953'te geliştirilen *bireysel tercih teorisine* göre ise, bireylerin yapacağı tercihlerin ve bu tercihlerdeki risk unsurunun derecesinin gelir dağılımı üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır. *Beşeri sermaye teorisi*, bireye (kendisi ailesi, devlet tarafından) yapılan her türlü yatırımın bireyin gelecekteki gelirini etkilediğine yönelik bir anlayışa sahiptir. *Eğitim eşitsizliği teorisi* de bunun çok önemli bir parçasıdır. Buna göre, herkese sunulmuş gibi görünen eğitim imkanlarının, esasen aynı sınıftaki öğrenciler arasında bile eşitsiz olabileceği düşüncesine yöneliktir. *Yaşam dönüşüm teorisi*, bireyin yaşı ile beklenti, doyum, tercih ve gelirlerindeki ilişkiyi açıklamaktadır. Buna göre, yaş ilerledikçe gelir artmakta ancak emekliliğe yaklaşıldıkça da azalmaktadır. Diğer bir ifade ile yaşamın erken evrelerinde edinilen tecrübe ve eğitime bağlı olarak artan gelir, yaşamın ileri dönemlerinde beklentiler, doyum ve tercihlerdeki değişikliklere bağlı olarak azalan hizmet içi eğitim ve beşeri sermaye yatırım eğiliminden dolayı azalmaktadır. Bu nedenden ötürü, bireysel karşılaştırmalar içeren gelir dağılımı analizlerinde, bireyin belirli bir dönemdeki gelirinin değil yaşamının her evresindeki gelirlerinin göz önünde bulundurulmasının⁴⁹⁶ anlamlı sonuçlar verebileceği ifade edilmektedir.

⁴⁹⁵ Gian S. Sahota, **The Economics of Saving**, Eds. James H. Gapinski, Boston, Kluwer Academic Publishers, 1993, p. 201.

⁴⁹⁶ Ramazan Sarı, **Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve İstihdam**, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.ba.metu.edu.tr/user/rsari/pubs/DIGP%20GELIR%20DAGILIMI.pdf>, 06.10.2010, s. 50-53.

2.3.2. Gelir Dağılımı Politikaları

Devletin gelir dağılımında adaletsizliği azaltmaya yönelik politikaları olan gelir dağılımı politikaları, ciddi boyutlarda sosyal sorunların olduğu bir alandır. Sosyal politikaların üretilme amaçlarından en önemlileri de bu sorunların çözümüne yöneliktir.⁴⁹⁷ Bu bağlamda, birincil gelir dağılımı ne kadar hakça düzenlenirse, bireysel gelir dağılımı çalışmalarına da, yeniden dağılım çalışmalarına da bugünkü kadar ihtiyaç duyulmayacağı bir gerçektir.

Ancak burada bu çalışma açısından esas olan, gelir dağılımında özellikle büyük oranda sömürüye yol açan zahmetsizce kazanç yolunun, diğer bir ifade ile hem fonksiyonel gelir dağılımında hem de bireysel gelir dağılımında faiz unsurunu sistemin dışına nasıl alınabileceği sorusuna aranan cevaptır.

Gelir dağılımı teorilerinin politikaya dönüşmesiyle birlikte, toplumda giderek gruplar arası bir iktidar mücadelesi yer almaya başlamıştır.⁴⁹⁸ Ancak gelir dağılımının tespitindeki güçlükler (kayıtdışı sektör,⁴⁹⁹ verilerin toplama yöntemlerindeki sıkıntılar, gelir beyanlarını gizleme eğilimleri vb.) gelir dağılımına yönelik politikaların oluşturulmasında bazı yönlerin eksik kalmasına sebep olmaktadır.

Gelir dağılımı politikaları, sadece kişilere tek yönlü olarak adil bir gelir sağlanmasından başka *amaçlar* da taşımaktadır. Gelir dağılımı politikaları gelişmiş ülkelerde gelişme hızlarındaki devamlılığın bir ölçütü konumundayken, gelişmekte olan ülkelerde ise, bir kalkınma stratejisi görevi görmektedir. Gelir dağılımı politikaları gelişmekte olan ülkelerde ayrıca, tasarruf, yatırım, tüketim politikaları sanayileşme, tam ve verimli istihdam, tarım kesimi kârlılığı, kentleşme ve göç sorunları, ücret ve fiyat artışlarının düzenli bir şekilde yürütülmesi⁵⁰⁰ gibi konularla da ilişkilendirilmektedir.

Gelir dağılımı politikasının amaçlarında B. Külöp'ün tasnifi önem arz etmektedir. Buna göre, eşitlik, asgari yaşama seviyesinde asgari gelir hakkı, gelir farklılıklarının

⁴⁹⁷ Tokol, **a.g.e.**, s. 121.

⁴⁹⁸ Aksu, **Ücretler ve Verimlilik**, s. 2.

⁴⁹⁹ Alkin, "Türkiye'de Gelir Dağılımı", s. 142.

⁵⁰⁰ Eriş, **a.g.e.**, s. 199.

üst seviyede sınırlandırılması, çalışma, ihtiyaç ve herkese eşit muamele ilkesi gelir dağılımı politikasının amaçlarını teşkil etmektedir.⁵⁰¹

Devletin gelir dağılımı politikalarının konusu, çerçevesi ve kapsamı son derece geniştir. Bu geniş alanı sınıflandırmak gerekirse, devletin gelir dağılımına gelir dağılımı politikasının araçları ile üç düzeyde müdahale ettiği görülmektedir: Bunlardan ilki, doğrudan piyasalara müdahale araçlarıdır. Bunlar asgari ücret tespiti, sendika yasaları, dış ticaret mevzuatları gibi araçlardır. İkincisi, servet dağılımını değiştirme yoluyla gelir dağılımına müdahaledir ve en önemli araçları ise, toprak reformu ile veraset ve intikal vergisidir. Üçüncü tür müdahale ise, piyasalara sonradan müdahaledir. Vergiler (artan oranlı bir gelir vergisi tarife yapısı, asgari ücretin vergi dışında bırakılması, tüketim vergilerine daha az ağırlık verilmesi) ve harcamalar (sosyal güvenlik harcamaları, belirli gelir düzeyinin altındakilere nakdi gelir transferleri) yoluyla gelirin yeniden dağılımının sağlanması bu araçlardan bazılarıdır. Tarım ve ücret politikaları Türkiye’de devletin gelir dağılımını doğrudan ve en çok etkilediği politikalarlardır. Sanayileşme, dışa açılma politikaları, devletin tarım dışı sektörlere verdiği sübvansiyonlar, bütçe açıklarının finansman biçimleri de⁵⁰² gelir dağılımını etkilemektedir.

Gelir dağılımı politikasının araçları ise, ücret, fiyat, gelirler, maliye, eğitim ve servet politikası olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak uygulamada bu politikaları keskin çizgilerle ayırt etmek mümkün değildir.⁵⁰³

Maliye politikaları; gelirin yeniden dağılımı ile ilgilidir. Maliye politikaları, transfer gelirleri ve doğrudan vergi gelirleri üzerinde etkilidir. Vergiler ve kamu harcamaları maliye politikalarının birer parçasıdır. Maliye politikaları ile farklı gelir gruplarından farklı seviyelerde vergiler toplanmakta ve yine farklı seviyede transfer gelirleri ile farklı gruplara aktarılmaktadır.⁵⁰⁴ Devletin gelir dağılımı fonksiyonu piyasanın işleyişi ile ortaya çıkmaktadır. Piyasada meydana gelen gelir dağılımı toplumun adalet yargılarına uymuyor ise devletin, etkinlik koşullarını bozmamak üzere gelir

⁵⁰¹ Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, s. 24.

⁵⁰² Hülya Kirmanoğlu, “Türkiye’de Gelir Bölüşümünün Yapısı ve Gelir Bölüşümü Politikaları”, **Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz, XII. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 15-17 Mayıs 1997, Attaleia Belek-Antalya, Maliye Araştırma Merkezi Yayın No: 83, 1997, s. 78-79.

⁵⁰³ Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, s. 47.

⁵⁰⁴ A.e., s. 52.

dağılımını düzeltme rolü bulunmaktadır. En liberal piyasa yanlıları olan Friedman ve Hayek dahi belirli bir gelir düzeyinin altında kalan kişilere devletin gelir transferi yapması gerektiğini savunmaktadırlar.⁵⁰⁵

Ücret politikaları, devlet ve toplu sözleşme taraflarıyla işbirliği içinde yürütülmektedir. Devlet asgari ücretlerin belirlenmesinde, toplu sözleşme tarafları da, toplu sözleşme ile asgari ve fiili ücretlerin belirlenmesinde rol oynamaktadır. Ücret politikaları sendikalar ve devlet tarafından farklı şekillerde belirlenmektedir. Örneğin, işveren sendikaları, aşırı ücret artışlarının fiyat artışlarına, işsizliğe, ekonomik büyümede yavaşlamaya sebep olduğunu savunmaktadırlar. Ücretlerin hangi ölçülerde artacağı ile ilgili olarak iki yaklaşım mevcuttur. İlki, verimliliğe dayanan ücret politikası, ikincisi ise aktif ücret politikasıdır. Birincisi işverenler ve hükümetler tarafından, ikincisi ise işçi sendikaları tarafından benimsenmektedir.⁵⁰⁶

Fiyat politikaları, reel gelirlerin belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Çünkü mal ve hizmetlerin fiyatları reel geliri etkilemektedir. Devletin izlediği fiyat politikaları, dar gelirliyi korumayı amaçlamaktadır. Fiyat politikaları ile temel besin maddeleri, eşit eğitim ve sağlık hizmetleri, barınma ve benzeri asgari mal ve hizmetlere dair dar gelirli lehine bir koruma⁵⁰⁷ (taban ve tavan fiyat uygulamaları) söz konusudur.

Gelirler politikası, zorunlu veya gönüllü dolaysız ücret ve fiyat kontrollerini içermektedir. Gelirler politikasının temelini ise, ücret ve fiyat politikaları oluşturmaktadır. Başta yalnızca ücret politikası ile sınırlı olan gelirler politikası, daha sonraları bütün gelir gruplarını kapsar hale gelmiştir. Gelirlere doğuşu aşamasında müdahale eden gelirler politikasının amacı⁵⁰⁸ fiyat istikrarını ve gelir adil dağılımını sağlamaktır.

Servet politikaları, geniş kesimlerin tasarruf güçlerinin artırılması ve servetin geniş kitlelere (özellikle ücretlilere) yayılmasını amaçlamaktadır. Servetin oluşması için tasarruf ve yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Düşük gelir gruplarının tasarruf etmeye yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu da, ücret politikası yoluyla gelirlerde

⁵⁰⁵ Kirmanoğlu, a.g.e., s. 77.

⁵⁰⁶ Aksu, **Gelir ve Servet Dağılımı**, s. 47-48.

⁵⁰⁷ A.e., s. 49.

⁵⁰⁸ A.e., s. 51.

meydana gelen artışlar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Geliri artan ücretli, önce büyük ölçüde zorunlu tüketim mallarına, sonra dayanıklı tüketim mallarına ve en sonunda da lüks tüketim mallarına yönelecektir.⁵⁰⁹

Son olarak *eğitim politikaları* ise, eğitimin gelir dağılımında adaletin tesisine yardımcı olacağı düşüncesinde hareketle izlenen bir politikadır. Eğitim ve gelirler politikası arasında önemli bir bağ mevcuttur. Burada, eğitime erişim ile ilgili tüm engellerin ve sınırlandırmaların kaldırılması önem taşımaktadır.⁵¹⁰

Gelir dağılımı politikalarına yönelen ilgi nasıl ki Sanayi Devrimi'nin olumsuz koşulları altında canlandıysa, günümüzde de finansal liberalizasyon ve kredi mekanizmasının meydana getirdiği olumsuz koşulların çözümüne yönelik politikalar üretme çabalarının tekrar canlanması ve yenilenmesi gerekmektedir.

2.3.3. Gelir Dağılımı Ölçütleri: Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı

Gelir dağılımına yönelik hesaplama ve ölçütlerin temeli, muhasebe sisteminin tüm ekonomi için genişletilmesine ve iktisadi faaliyetlere uygulanmasına dayanmaktadır. Bu konuda en önemli ilerleme 1930'lu yılların Büyük Depresyonu sonrasında meydana gelmiştir.⁵¹¹

Gelir dağılımı ölçütleri, gelir eşitsizlik ölçütleri ya da gelir dağılımı eşitsizlik ölçütleri olarak bilinen ölçütler; gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmeye yönelik istatistiksel yöntemlerdir. Gelir grupları arasındaki farklar, zaman içinde gelirden ve bileşenlerinde meydana gelen değişimler hep bu ölçütler vasıtasıyla gözlemlenebilmektedir.

Gelir dağılımı ölçütleri; *statik, dinamik*, gelir dağılımının aritmetik ve geometrik ifadesi olan *objektif* ve fayda fonksiyonunu da hesaba katması dolayısıyla refah kavramını da içeren *normatif* ölçütler olarak sınıflandırılmaktadır.⁵¹² Gelir dağılımı ölçütleri aydınlatıcı oldukları kadar bazı handikapları da bünyelerinde barındırmaktadırlar. Örneğin kimi ölçütler gelirlerdeki transfer gibi bazı değişim ve

⁵⁰⁹ A.e., s. 142-144.

⁵¹⁰ A.e., s.54.

⁵¹¹ Peterson, a.g.e., s. 28.

⁵¹² DPT, "Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu," s. 284.

hareketlere duyarlı değillerdir. Bu gibi durumlarda birden fazla ölçüt kullanılarak eğilimin saptanmaya çalışması daha doğru bir seçim olur.

Gelir dağılımı ölçütlerinden⁵¹³ bazıları;

- En az ve en çok gelir değerlerinin kıyaslanması temeline dayalı olan *değişim aralığı* ölçütü,
- Dağılımın ortalamanın hangi tarafında yoğunlaştığının belirlenmesine dayanan *Pearson çarpıklık katsayısı*,
- Gelir düzeylerinin her birinin ortalama gelirden mutlak farklarının toplamının toplam gelire oranlanmasıyla bulunan *görelî ortalama mutlak sapma* ölçütü,
- Mutlak farkların karelerini toplayarak ortalamadan uzaklaşan farkları gösteren *görelî varyans* ölçütü,
- Varyansın karekökünün ortalama gelir düzeyine bölünmesi ile bulunan *değişkenlik katsayısı*,
- Gelir düzeyinin logaritması alınarak hesaplanan *logaritmik standart sapma*,
- Gelir dağılımındaki eşitsizliği gösteren ve sektörlere göre sınıflandırılmış bir Lorenz eğrisi ölçütü olan *Kuznets katsayısı*,
- Zamana ve mekâna bağlı olmadan, tüm ekonomilerde gelir dağılımını tanımlayan eğrilerde, üst gelir grubuna ait dilimlerin eğimlerinin birbirinin aynı olduğunu ifade eden bir model olan *Pareto katsayısı*,
- Gelir dağılımındaki eşitsizliğin derecesini ayrıntılı olarak gösteren *Elteto-Frigyes eşitsizlik ölçütü*,
- Fayda fonksiyonu temeline dayanan *Dalton eşitsizlik ölçütü*,
- Gelirlerin eşit dağıtılması halinde varılacak sosyal refah düzeyine ulaşmak için mevcut olan toplam gelirin ne kadarlık kısmının yeterli olduğunu ifade eden *Atkinson eşitsizlik ölçütü*,
- Gelir dağılımının istatistiksel görünüşü, nüfus sayımı ve araştırmalarla toplanan veriler ile oluşturulan *Sıklık fonksiyonu*,
- Zaman içinde gelir grupları ve gelir dilimleri içinde ve arasındaki hareketliliği ölçen *Hareketlilik matrisi*,

⁵¹³ Bkz. F. A. Cowell, "Measurement of Inequality," **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 90-112.

- Nüfus oranlarını gelir oranlarına dönüştürmekte kullanılan *Theil indeksi*'dir.⁵¹⁴

Gelir dağılımı ölçütlerinin yanı sıra, gelir dağılımının nasıl ve ne şekilde karşılaştırılabileceği noktasında; aksiyomatik yaklaşımın sunduğu bazı prensipler devreye girmektedir.⁵¹⁵ Bunlar;

- Gelir grupları arasında yapılacak transferlerin transfere konu grupların pozisyonlarını tersine çevirmemesi ve en yüksek eşitliği sağlaması gerektiğini savunan *Pigou-Dalton transfer prensibi*,
- Gelirin dağıldığı gruptaki her bireyin gelirinin belirli bir nedenden dolayı (örneğin devalüasyon) aynı oranda değiştiğinde, gelir dağılımının değişmemesi gerektiğini savunan *gelir ölçeğinden bağımsız olma prensibi*,
- Nüfus artışının ve özdeş iki dağılımın birleştirilmesinin eşitsizlik ölçütlerini ve eşitsizliği değiştirmeyeceğini savunan *nüfus prensibi*,
- Gelir eşitsizliği ölçütlerinin bireylerin gelirleri dışında kalan karakteristiklerinden bağımsız olmaları gerektiğini savunan *simetri (anonimite) prensibi*,
- Eşitsizliğin bileşenlerine ayrıştırılabilmesi gerekliliğini savunan *ayrıştırılabilirlik (decomposability) prensibi*'dir.⁵¹⁶

Ayrıştırılabilirlik prensibi, eşitsizliğin bileşenlerine ayrılabilmesinin eşitsizlik konusuna farklı bakış açıları getireceğini vurgulamaktadır. Bu şekilde hem iktisatçılar hem de politika üreticileri açısından eşitsizliği oluşturan etmenlerin açıkça görülebilmesini sağlayarak, gerekli önlemlerin alınabilmesi için yapılacak hazırlıklara yardımcı olur. Ayrıştırılabilirlik prensibi ekseninde Frank Cowell ve Stephen Jenkins'in katkısı, zaman içerisinde belirli bir noktada gruplar arası ve grup içi eşitsizliklerin toplamının toplam eşitsizliğe eşit olduğu varsayımdır.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Bkz. DPT, "Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu," DPT Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 286-288; Duygu Yücel, "Gelir Dağılımı Teorileri ve Politikaları: Türkiye'de Gelir Dağılımı-Yoksulluk Sorunu," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2011, s. 9-20.

⁵¹⁵ Cowell, **a.g.e.**, s. 107-108.

⁵¹⁶ Özgür Ay, "Türkiye'de Vergi Yapısının Gelir Dağılımına Etkisi," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2010, s. 52-57.

⁵¹⁷ **A.e.**, s. 55-56.

Lorenz eğrisine bağlı olarak türetilmesi dolayısıyla Gini indeksi ayrıştırma analizlerinde kullanılması sıkça tercih edilen bir gelir eşitsizliği ölçütüdür.⁵¹⁸ Varyans çözümlemesine dayanan indekslerin tercih edilme nedenleri ise, istatistiki analizlerden gelen yorumlanabilme özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Theil indeksi, dağılımın tüm noktalarına eşit tartı vermesi nedeniyle tercih edilirken; Atkinson indeksi ise, refah fonksiyonu temelinde kullanılan bir indeks⁵¹⁹ olması nedeniyle tercih edilmektedir.

Eşitsizliğe dair bir diğer ayrım ise, kişiler arası eşitsizlik ile altgruplar arası eşitsizlik olarak iki başlık altında incelenmektedir. Bu ayırmadan ilki, gelir eşitsizliğine işaret ederken, ikincisi ise ırka, cinsiyete dayalı gelir uçurumu temelinde gerçekleşen gelir eşitsizliklerine işaret etmektedir.⁵²⁰

Lorenz (yoğunlaşma) eğrisi gelir dağılımının adil olup olmadığını anlamak için kullanılan bir grafikdir. Lorenz eğrisini Amerikalı istatistikçi Max Lorenz⁵²¹ (1905) geliştirmiştir. Bir ekonomide yaratılan gelirin çeşitli gelir grupları arasında dağıtılış şekli gelir dağılımını adaletli olup olmadığını belirler. Eğer ekonomide yaratılan gelirin büyük kısmı yine nüfusun büyük bir kısmı tarafından paylaşıyorsa gelirin adil dağıtıldığı söylenebilir.

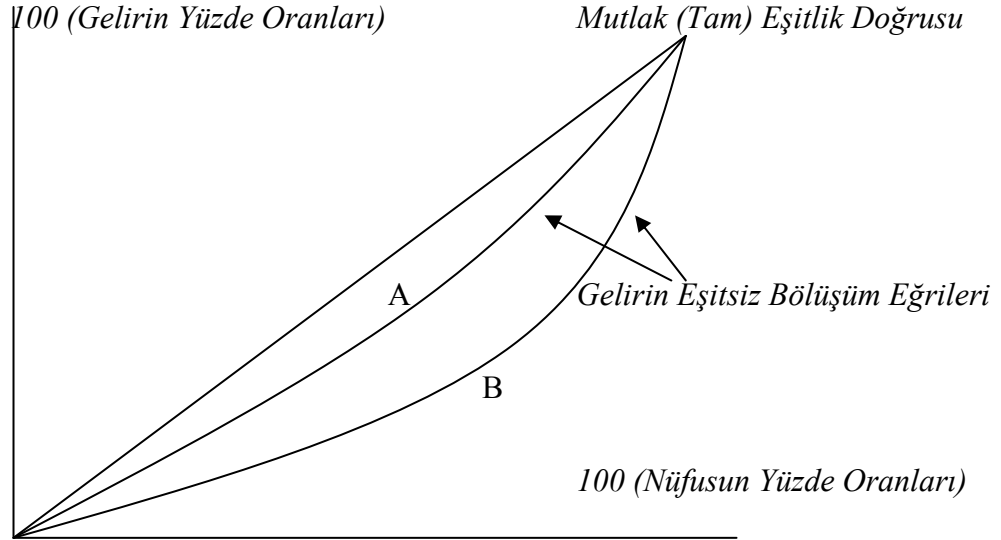
Örneğin 10 kişilik bir ekonomide yaratılan 100 birimlik bir gelirin 85 birimlik kısmı 9 kişi tarafından ve geriye kalan 15 birimlik kısmı da 10. kişi tarafından paylaşıyorsa böyle bir ekonomide gelirin dağılımını tam olmasa da oldukça adil olduğunu söylenebilir. Bu durumun tam tersi olarak bu 10 kişilik ekonomimizde 3 kişi 85 birimlik geliri paylaşırsa ve kalan 7 kişide 15 birimlik geliri paylaşıyor olsaydı adaletsiz bir gelir dağılımından bahsedilirdi.

⁵¹⁸ Gini Katsayısı ile Lorenz eğrisi ile kullanımındaki yaygınlık nedeniyle ve bu çalışmanın üçüncü bölümündeki analizde de kullanılacak olan ölçüt olması dolayısıyla ileride daha detaylı olarak açıklanacaktır.

⁵¹⁹ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 54.

⁵²⁰ Guillermina Jasso & Samuel Kotz, “Two Types of Inequality: Inequality Between Persons and Inequality Between Subgroups,” Germany, **IZA Discussion Paper Series**, No. 2749, 2007, p. 1.

⁵²¹ Bronfenbrenner, **a.g.e.**, s. 47.

Şekil 2.2 Lorenz Eğrisi

Kaynak: Nanak Kakwani, “The Lorenz Curve”, **Famous Figures and Diagrams in Economics**, Eds. Mark Blaug & Peter Lloyd, UK, Edward Elgar Publishing, 2010, s. 433.

Lorenz eğrisini oluşturabilmek için bireyler ve hane halkları gelirlerinin büyüklüğüne göre en küçükten başlayarak büyüğe doğru sıralanır. Lorenz eğrisinin yatay eksen; *birey veya hane halklarının nüfusunun birikimli (kümülatif) yüzde paylarını* ifade etmektedir. Dikey eksen ise, bu *birey veya hane halklarının elde ettikleri gelirin birikimli (kümülatif) yüzde paylarını* ifade eder. Lorenz eğrisi, nüfusun yüzde kaçının gelirin yüzde kaçını aldığını gösteren noktaların birleştirilmesi ile elde edilen eğridir. Eğer gelirin dağılımında bir eşitlik söz konusu ise, herkesin gelirden eşit ölçüde pay aldığını göstermek için “*mutlak (tam) eşitlik doğrusu - eş bölüşüm doğrusu*” (*egalitarian line*) çizilir. Bu doğru O noktasından sağ üst köşeye doğru çizilir ve hem yatay hem de dikey eksene 45°’lik bir açı yapar.

Lorenz eğrisi ile tam eşitlik doğrusu üst üste ise bu durum, teoride mükemmel eşitlik durumunu yani herkesin gelirden eşit pay aldığını gösterir. Lorenz Eğrisinin tam eşitlik doğrusundan uzaklaşmaya başlayarak daha çukur hale gelmesi, gelir paylaşımında eşitsizlik olduğu anlamına gelmektedir ve gerçek hayatta bireysel gelir

dağılımı mutlak eşitlikten oldukça uzakta yer almaktadır.⁵²² Başka bir deyişle, gelir dağılımı ne kadar eşitsizse (gayri adil) Lorenz eğrisiyle eş bölüşüm doğrusu arasındaki alan o kadar büyük olacaktır.

Lorenz eğrileri, çeşitli ülkelerin gelir bölüşüm durumlarını karşılaştırmak için kullanıldığı gibi, bir ülkenin belirlenmiş bir zaman içinde veya uzun bir dönemde gelir bölüşümünde gösterdiği değişimleri saptamak için de kullanılabilir.⁵²³ Lorenz eğrisi, hükümet politika veya programlarının önceliğinin tespitinde bir ölçüt olarak kullanılabilir. İki farklı gelir dağılımı (X_1 ve X_2) ile sonuçlanan iki farklı hükümet politikası olduğunu düşünelim. X_1 'e ait Lorenz eğrisi, her noktada X_2 'ye ait Lorenz eğrisinin üstünde ise, adil olan noktadan bakıldığında, ilk politika ikincisine tercih edilir. Bununla birlikte eğer Lorenz eğrileri birbirini kesiyorsa, diğer bir ifade ile birbirinin üzerinden geçiyorsa, her iki politikanın da birbirlerinden daha adil olmadığını belirtmek gerekir. Bu nedenlerle Lorenz eğrisi gelir dağılımı öncelikleri bakımından sadece sınırlı ve kısmi bilgiler sağlamaktadır. Buna rağmen Lorenz eğrisi, gelir dağılımını açıklayabilmek açısından güçlü bir çizgisel ustalığa sahiptir.⁵²⁴

Bununla birlikte, Lorenz eğrisinin dışa doğru kayması ile eşitsizliğin arttığı düşünülmektedir. Ancak Lorenz eğrisinin kesiştiği iki durumda eşitsizliğin önceliği konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle, kesişen Lorenz eğrileri, eşitsizlik hakkındaki kolay kolay çözümlenemeyecek farklı fikirlerin varlığına yol açmaktadır. Dolayısıyla sosyal değerlendirmelerde zaruri olarak değerlendirme dışı kalan eksik yanlar bulunmaktadır.⁵²⁵

Sosyal refah ve Lorenz eğrisi konusunda; hükümet politikalarının sosyal refah üzerindeki etkileri temelinde yargılanmaları gerekmektedir. Güvenilir koşullar altında Lorenz eğrisine göre dağılımın önceliğinin, sosyal refah fonksiyonundan doğan sonucun önceliğinden farklı olmaması büyük bir şanstır. 1970 yılında A.B.Atkinson, sosyal refah bireysel faydanın toplamı olarak tanımlandığında ve her

⁵²² Nanak Kakwani, "The Lorenz Curve", **Famous Figures and Diagrams in Economics**, Eds. Mark Blaug & Peter Lloyd, UK, Edward Elgar Publishing, 2010, s. 432.

⁵²³ Lorenz Eğrisi Nedir, **Ekodiyalog**, (Çevrimiçi) http://www.ekodialog.com/Konular/lorenz_egrisi.html, 08.05.2008, s. 1.

⁵²⁴ Kakwani, **a.g.e.**, s. 433.

⁵²⁵ Sen, **a.g.e.**, p. 61.

birey birbiri ile özdeş içbükey ve gelir anlamında yükselen bir fayda fonksiyonuna sahip olduğunda; bu durumda Lorenz eğrisine göre dağılımın önceliği ile sosyal refah fonksiyonunun sonuçlarının önceliğinin birbirinden farklı olmadığını ispatlamıştır. Atkinson'un varsayımları sınırlayıcı özellik taşımaktadır. Rothschild ve Stiglitz (1973) gibi, Dasgupta, Sen ve Starrett (1973) de, teoremin daha genel ve yarı içbükey olan fayda fonksiyonları için de geçerli olduğunu ispatlamışlardır.⁵²⁶

Lorenz eğrisi farklı iktisadi değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kullanılabilir. Kakwani, Lorenz eğrisi ekseninde özellikle vergi ve sosyal harcamaların gelir dağılımı üzerinde etkili olduğu kamu finansmanı alanında çok sayıda iktisadi uygulamayı teorik düzeyde ele almıştır. Enflasyon, elastikiyet, yoksulluk ve iktisadi büyüme,⁵²⁷ gelir dağılımı ile ilişkisi kurulan diğer alanlardır.

Gelir dağılımı hesaplamalarında en çok kullanılan ölçüt Gini Katsayısıdır.⁵²⁸ Gini katsayısı, Lorenz Eğrisi şeklinden ortaya çıkmıştır. İtalyan istatistikçi Corrado Gini⁵²⁹ tarafından geliştirilen ve gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmeye yarayan katsayıdır. 0 ile 1 sayıları arasında değerler alan Gini katsayısının yüksek değerler alması daha yüksek bir eşitsizlik oranına tekabül eder. Küçülmesi ise gelir eşitsizliğinde bir azalmayı ve gelir dağılımında gerçekleşen bir iyileşmeyi ifade eder.⁵³⁰ Bir ülkede herkesin aynı gelire sahip olduğunu varsayarsak, Gini katsayısı sıfıra eşittir. Tüm gelirin sadece bir kişide toplandığını varsayarsak, Gini katsayısı 1'e eşittir. Diğer bir ifade ile Gini katsayısı arttıkça eşitsizlik de artmaktadır. Lorenz eğrisine bağlı olan Gini katsayısı, Lorenz ve köşegen arasında kalan alanın, köşegenin altında kalan toplam alana oranına eşittir ($A/A+B$). Gini katsayısının statik bir ölçü olması nedeniyle bazı yetersizlikleri söz konusudur.⁵³¹ Ancak, yine de gelir dağılımı konusunda karşılaştırmalar yapılmasına imkân vermektedir.

⁵²⁶ Kakwani, **a.g.e.**, s. 435.

⁵²⁷ **A.e.**, s. 436.

⁵²⁸ Karaman, **a.g.e.**, s. 156.

⁵²⁹ Bronfenbrenner, **a.g.e.**, s. 47.

⁵³⁰ DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, DPT Yayını, 1994. s. 1.

⁵³¹ **A.e.**

2.3.4. Gelir Dağılımı Analizlerindeki Zorluklar ve Yeni Yaklaşımlar

Gelir dağılımını tüm yönleriyle inceleyen bir kuramın olmayışı, pek çok araştırmacıyı uygulamalı (*ad hoc*) araştırmalara yöneltmiştir.⁵³² Bu uygulamalı araştırmalarda; gelir dağılımının tespitinde, herkesin gelir vergisine tabi olmaması, anket çerçevesi ve kavramların yerli yerine oturtulması, gelir saklama veya kaçırma eğilimi, henüz dağıtılmamış gelirler⁵³³ ve benzeri engeller mevcuttur. Ancak, bu engeller bireysel dağılımın hesaplanmasında eksik ve yanlış yönler barındırıyorsa da; fonksiyonel, gelir türleri itibarıyla ya da sınıflar arası gelir dağılımı araştırmalarında bu güçlükler kısmen elimine edilebildiği bilinmektedir.⁵³⁴

Reel gelir karşılaştırmaları, farklı metalar üzerinden bir birikimi ve kıyaslanabilir bireysel avantajların tahminini gerektirmektedir. Bireylerin (hanehalklarının) durumunu ve şartların çeşitliliğini göz önüne alarak kişilerarası kıyaslamalar yapmak çözümü zor bir problem olarak varlığını korumaktadır. Örneğin “ayarlanmış gelir” (*adjusted income*) uygun bir şekilde tanımlandığında söz konusu çeşitlilikleri yansıtabilmektedir. Fakat bu da, aynı soruna götüren yollardan sadece bir diğeridir. Bu yöntem de dikkati heterojen faktörlerin değerlemesine çevirmekte ve “eşdeğer gelirler” arasındaki dolaylı mesafeler vasıtasıyla açıklamalar yapmaktadır. Doğrudan mesafelerin ölçülmesi, (örneğin, yaşam kalitesi, yetenek göstergeleri) ve dolaylı mesafeler (örneğin eşdeğer gelir), vurgu yapılan değerlerin aynı değerler olması halinde, birbirleriyle su sızdırmaz bir uygunluğa sahip olmalıdır.⁵³⁵

Peki ağırlıklar neye göre seçilecektir? Bu seçim, yargılara bağlıdır. Bireysel yargılarda ağırlıklandırma, bunu yapan kişinin düşünce sistemime göre ve mantıklı bulduğu gerekçelerle gerçekleşmektedir. Fakat toplumsal değerlendirmelerde bir tür konsensüs olması gerekmektedir.⁵³⁶

Dışsallıklar, eşitsizlikler ve piyasa fiyatına yönelik ayarlamalar pratik anlamda önemi olan ve hesaplamalardaki etkileri çözülmemiş konulardır. Daha temel bir sorun ise,

⁵³² Oktay Varlıer, **Türkiye’de Kazanç Eşitsizliklerinin Nedenleri**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1982, s. 47.

⁵³³ Şenel, **a.g.e.**, s. 264.

⁵³⁴ **A.e.**, s. 265.

⁵³⁵ Sen, **a.g.e.**, p. 76.

⁵³⁶ **A.e.**, p. 77.

değişim değerinin metriği ile ilgilidir. Bu, kendi bağlamında operasyonel olsa bile, kişiler arası refah ve avantajlar bakımından gerçek bir ölçü olamamıştır ve aslında gerçek bir ölçü olamamaktadır. Samuelson'un (1947) işaret ettiği öz, değişimi tanımlarken bireyler arası fayda karşılaştırmaları yapmanın gereksiz olduğudur. Diğer bir ifade ile, bireyler arası fayda karşılaştırmalarına dair hiçbir şey "değişim" ya da "değişim değerinin metriği" gözlemlenerek öğrenilmemektedir. Esasen gerçek gelir karşılaştırmalarındaki zorlukların temel kaynağı insan olmanın verdiği farklılıklardan kaynaklanmaktadır.⁵³⁷

Bununla birlikte her alt grubun bir topluluk oluşturup oluşturmadığı da bir diğer sorudur. Bireyin elde ettiği fayda, sadece kendi gelirine bağlı bulunmak zorunda değildir. Buna karşın, bireyin elde ettiği fayda, aynı gruba dahil olmayan kişilerin gelirinden de kaynaklanıyor olabilir.⁵³⁸ Konu eşitsizlik boyutundan da böyledir. Bireyin yaşadığı eşitsiz durum kendi gelirinden kaynaklanmıyor olabileceği gibi, aynı gruba dahil olmadığı kişilerin gelirlerinden kaynaklanıyor olabilir.

Gelir gibi, *arızı değere sahip değişkenlerde (contingently valued variables)* ayrılabilirliğin talep edilmesi kolay değildir. Gelir dağılımı örneklerinin ne kadar iyi ya da kötü olduğu yargılanırken, ilgili gelir dağılımı örneğinin bileşenlerini grup üyeleri bazında dikkatle gözden geçirmek gerekmektedir. Ancak gelir dağılımına yönelik etkiler, grup içinde olmayan kişilerin gelir değerlerine bağlı olarak değişebilmektedir.⁵³⁹

Aksiyomatik gereklilikler, belirli türlerin karşılıklı bağlılığına izin veren Gini katsayısı gibi ölçütlere kısmen düşmanca yaklaşımlar içermektedir.⁵⁴⁰ Lorenz eğrileri ve Gini katsayısı, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri bütünüyle yansıtmayabilir. Toplumdaki fertlerin tatil için seçtikleri yerler, ihtiyaçlarını karşıladıkları malların markaları ve benzeri farklılıklar gelir dağılımındaki eşitsizlikleri yansıtan bir gösterge olmakla birlikte ampirik veri eksikliği bulunmaktadır. Sıfıra yakın olan Gini katsayısı gelir dağılımındaki adaletsizliğin az olduğunu ifade etmesine rağmen, paylaşılacak gelirin yetersiz olduğu bölgelerde Gini katsayısı bölgede paylaşılacak gelir olmamasından dolayı sıfıra yakın çıkabilmektedir. Aynı nüfus diliminde

⁵³⁷ A.e., p. 78.

⁵³⁸ A.e., p. 79.

⁵³⁹ A.e.

⁵⁴⁰ A.e., p. 79-80.

bulunan fertlerin elde ettikleri birim gelire atfettikleri önem farklılıklar gösterebilir. Bu gibi farklılıkların ölçümünde Lorenz eğrisi ya da Gini katsayısı yöntemleri faydasız kalmaktadır.⁵⁴¹

İşte Lorenz eğrisi ve Gini Katsayısı gibi ölçütlerin gelir dağılımını, eşitsizliği ve adaletsizliği açıklamada yetersiz kaldığı durumlarda gelir dağılımına yönelik *yeni yaklaşımlara* ihtiyaç duyulmaktadır. Ayırıştırma analizi, gelir dağılımına yönelik yeni yaklaşımlarda oldukça önemli bir role sahiptir.

Gelir dağılımı eşitsizliğinin kaynaklarını üç başlık altında toplamak mümkündür.

- Ücret maaş geliri, sermaye gelirleri vb. gibi gelirin kaynağına göre,
- Tarımsal kesim - tarım dışı kesim, bölge gibi farklı iktisadi kesitlere göre,
- Gelir üzerinde etkili olan eğitim, istihdam, aile tipi gibi mikro düzeydeki özelliklere göre incelemeler yapılabilir.⁵⁴²

Bu tür bir çözümleme *ayırıştırma* olarak adlandırılmaktadır. Ayırıştırma analizine yönelik yaklaşımlar şunlardır:

Fonksiyonel gelir kaynağına göre ayırıştırma: Bu analiz temelde Theil (1972)'ye dayanmaktadır. Gelir dağılımında eşitsizliğin esas olarak elde edilen fonksiyonel gelir türlerine göre incelenebileceği varsayımına dayanmaktadır. Örneğin, toplam gelirin ücret geliri, sermaye geliri ve transfer geliri olmak üzere üç tür gelir kaynağına ayrıştırılabildiğini varsayalım. Burada temel soru, söz konusu üç fonksiyonel gelir türünün tek tek toplam eşitsizlik üzerindeki etkisi ve payının ne kadar olduğudur. Bu ayırıştırma neticesinde her bir gelir kaynağının toplam gelir içindeki göreceli ağırlığı ve toplam gelir ile gelir türleri arasındaki birlikte değişim (*korelasyon*) belirlenmiş olur.

İktisadi sektörlere göre ayırıştırma: Bu yaklaşımda ekonomi tarım – tarım dışı gibi sektörler halinde sınıflandırılır; her bir sektörde görülen gelir dağılımı değişkenliğinin toplam eşitsizliğe etkisi ve sektörler arası farklılıklar araştırılır.

⁵⁴¹ Doğan, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁴² Gürsel, v.d., **a.g.e.**, s. 61.

Gelir düzeyini etkileyen faktörlere göre ayrıştırma: Hanehalkları (eğitim, yapılan işin niteliği, ikamet edilen bölge gibi) çeşitli özellikleri ile gelir eşitsizliğini etkilemektedir. Buradaki temel soru hanehalkı özelliklerinin etkisinin ne ölçüde gerçekleştiğidir.⁵⁴³

Alt-grup ayrıştırması yaklaşımını esas alan ilk çalışmalar; Battacharya ve Mahalonobis (1967), Rao (1969), Shorrocks (1980), Cowell (1980)'in çalışmalarıdır.⁵⁴⁴ Ayrıştırma kategorilerinden gelir türlerine göre olan ayrıştırmanın ülkemizdeki uygulamasına bakacak olursak; Türkiye'de TÜİK haricinde, fonksiyonel gelir dağılımı tahminlerinde bulunan Süleyman Özmucur'un⁵⁴⁵ gerçekleştirdiği ücretler, tarım geliri, tarımdışı gelir, ücret dışı gelir kategorilerinden sonuncusu oldukça bütüncül bir karakter taşımaktadır. Adil Temel ve arkadaşları ise, tarım dışı - ücret dışı gelirleri faiz kategorisi içinde ve faiz ile kira unsurunu ayrı kategoriler içinde tahmin ederek ayrıştırma yapmaktadırlar.⁵⁴⁶ TÜİK'in 2002-2009 yılları arasındaki hanehalkı gelir dağılımı anketlerindeki sorulardan elde ettikleri cevapların ise iktisat literatüründe kabul edilmiş gelir türleri ve sınıflar çerçevesinde ayrıştırılması imkân dâhilindedir. Ancak TÜİK'in 2003 yılında gelir türlerine ait verileri bir soru altında cevaplanacak şekilde hanehalklarına yöneltmesi detaylı incelemede bazı noktaların gözden kaçmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, yine de ayrıştırma yaparken 2002-2009 yılları arasında ana gelir kategorilerinde senkronizasyon sağlanabilmektedir.

Ayrıştırma analizine yönelik farklı yaklaşımlar olduğu gibi, farklı yöntemler bulunmaktadır. Yöntemlerde farklılaşmanın temel nedenlerinden ilki, eşitsizlik indekslerinin yaklaşımlarındaki farklılıklardır. Eşitsizlik ölçüsü olarak kullanılan indekslerin bir bölümü ayrıştırma yapmak için kullanılamamaktadır. Bu, matematiksel özelliklerden kaynaklanmaktadır. Sektörel temelde veya hanehalkı özelliklerine göre yapılan araştırmalar yöneylemsel açıdan önemli bir sorun meydana getirmemektedir; ancak gelir türlerine göre yapılan ayrıştırma analizi yöntemsel

⁵⁴³ A.e.

⁵⁴⁴ Arthur Charpentier & Stéphane Mussard, "Income Inequality Games," Ithaca, New York, USA, Conference on Inequality: New Directions, January 2010, (Çevrimiçi) <http://www.lameta.univ-montp1.fr/Documents/DR2010-01.pdf>, 10.11.2010, p. 2.

⁵⁴⁵ Bkz. Süleyman Özmucur, **Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yüğü ve Makroekonomik Göstergeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1996, s. 79.

⁵⁴⁶ Şenel, a.g.e., s. 266.

açından bazı sorunlar içermekte ve indekslerin bir bölümü bu analizde kullanılamamaktadır. Araştırma analizinde kullanılabilecek indeks sayısı birden fazladır ve kullanılacak indeksi seçerken bazı kıstasları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Örneğin Gini indeksi, Lorenz eğrisine bağlı olarak kolayca türetilabildiğinden ve yorumlanabildiğinden dolayı; varyans çözümlemesi temelli indeksler ise istatistiksel analizlerden gelen yorum kolaylığı nedeniyle tercih edilebilir. Dağılımın tüm noktalarına eşit tartı veren Theil indeksi ise, bu özelliği nedeniyle kullanılabilir. Atkinson indeksi, refah fonksiyonu temeline dayanan farkı yapısı⁵⁴⁷ ile ayrıştırma analizinde tercih edilebilir.

Gelir türlerine göre ayrıştırma ile yapılan hesaplamalarda; ücret gelirleri, sermaye gelirleri, özel ve devlet transferi gibi çeşitli gelir türlerinin toplamı, toplam kullanılabilir geliri meydana getirmektedir.

“Toplam eşitsizlik ölçüsü olarak kullanılabilecek herhangi bir I eşitsizlik indeksi her biri bir gelir türüne bağlı olarak oluşan ve f olarak gösterilebilecek eşitsizlik parçalarının toplamından oluşan bir bütün olarak yorumlanabilir: $I = \sum S_f$ ”

S_f , f gelir kaynağından elde edilen geliri belirtmektedir. f gelir kaynağı eşitsizliği artırıcı bir etkiye sahipse, S_f pozitif değer alır ($S_f > 0$). Eğer gelir kaynağı eşitsizliği azaltıcı bir özelliğe sahipse bu sefer de S_f negatif değer alır ($S_f < 0$). Her bir gelir kaynağının toplam eşitsizliğe olan mutlak katkısı S_f ile gösterildiğinde şu özdeşlik yazılabilir: $S_f \equiv S_f / I$

Burada S_f fonksiyonel gelir türünün toplam eşitsizliğe olan görece katkısını göstermektedir ve her faktörün görece katkılarının toplamı 1’dir:

$$\sum_f S_f = 1$$

f

⁵⁴⁷ Gürsel v.d., a.g.e., s. 62.

Temel yaklaşım yukarıdaki gibi olmakla birlikte, bazı farklılıklar sadece eşitsizlik ölçütünün hesaplanmasında kullanılan matematiksel özelliklerden kaynaklanmaktadır. *Dinamik ayrıştırma analizi*, zaman içindeki değişimi dikkate alan bir yaklaşımdır.⁵⁴⁸

Ayrıştırma analizlerinde karşılaşılan bir zorluk, gelir kaynaklarının mükerrer olarak ayrıştırma ölçümüne girmesi ihtimalidir. Bu durum özellikle ücret geliri eşitsizliklerini ölçerken yaşanmaktadır. Örneğin kişi başına çalışılan saatler etkisi mükerrerliğe etki edebilmektedir. Bu durum, kişi başına ve çalışılan saat başına nominal ücretlerin mükerrer olarak analize girmesine yol açabilmektedir.⁵⁴⁹

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, genel itibariyle Gini katsayılarının açıklamakta yetersiz kaldığı hanehalkı gelirlerinin ayrıştırılarak her bir gelir türünün ve bileşeninin eşitsizliği ne derece etkilediğini gözlemleyebilmek amacıyla Shorrocks Ayrıştırma Analizi gerçekleştirilecek; ana ve alt gelir türlerine ait detayları yansıtan Gini katsayıları verilecektir.

⁵⁴⁸ A.e., s. 63-64.

⁵⁴⁹ Charpentier & Mussard, a.g.e., p. 7-8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELİR DAĞILIMI EKSENİNDE KREDİ EKONOMİSİ VE TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

Gerek gelir dağılımı ve gerekse yoksulluk sorununa atfedilen önem, başta siyasal koşullar olmak üzere, ülkede hakim iktisadi konjonktür ve toplumsal tutumlar gibi faktöre bağlı olarak değişim göstermektedir. Türk iktisadi ve sosyal geleneğinin geçmişine bakıldığında “halk için refah temin etme” güdüsünün kökeninde “devletin varlık sebebi halka hizmettir” anlayışının hakim olduğunu görmek mümkündür. Örneğin Orhun Abidelerindeki Bilge Kağan’a ait “*yemedim, yedirdim...*” ifadesi bu anlayışın bir tecellisidir.¹ Ancak günümüz iktisadi yapısında bu anlayışın büyük oranda aşıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kapitalizmin bir çeşidi olan finansal liberalizasyon ve bu süreçte hâkim unsur olan kredi mekanizması yakın dönemde Türkiye ekonomisini de borç sarmalına çekmiştir. Tüketici, konut ve ihtiyaç kredileri ile kredi kartları gibi diğer finansal ürünler, aynı somut bir ürün ya da hizmetmiş gibi finansal pazarlama metodları ile pazarlanır hale gelmiştir. Bu süreçte birikimlerini finansal piyasalara aktaranlar; başta bankalar olmak üzere, tüm finansal kurumlara, ellerinde bulundurmaları kimi zaman son derece tehlikeli olabilecek bir gücü de vermişlerdir.

Finans sektörüne girişiyle kredi mekanizmasını döndüren unsur gelir ve servettir. Bu karşılıklı ilişkide hem kredi mekanizmasının gelir dağılımını hem de gelir dağılımının kredi mekanizmasını etkileme tarzını görmek bakımından öncelikle Türkiye’deki gelir dağılımı araştırmalarının ve kredi ekonomisine dair verilerin incelenmesi ve yorumlanması önem taşımaktadır.

¹ Yaşar Bülbül, “Adalet ve Mutlak İktidar Arasında: Osmanlı Devleti’nde Gelirin Yeniden Dağılımı,” *Sivil Toplum*, C. 5, S. 19, s. 99.

3.1. TÜRKİYE’DE GELİR DAĞILIMI VE KREDİ EKONOMİSİ

Türkiye’de gelir dağılımı incelenirken, ülkemizde gelir dağılımına yönelik araştırmaların sınırlı sayıda olması ve metod farklılıkları içermesi nedeniyle dönemselsel bir ayırım yapılmadan incelenmesi daha uygundur. Türkiye’de gelir dağılımının analiz edilmesinde ve yorumlanmasında farklı noktalardan konuya bakmak mümkündür. Ancak bu çalışmada gelir dağılımına yönelik gerçekleştirilen analiz, gelirin türlerine göre ayrıştırılması temeline dayanmaktadır. Dolayısıyla analize zemin hazırlaması için Türkiye’de gerçekleştirilen gelir dağılımı araştırmaları, genel olarak nüfusun yüzdelik dilimlere ayrılması ve elde ettikleri paylara, fonksiyonel gelir dağılımına ve hanehalkı harcanabilir gelirinin gelir türlerine göre dağılımına; özel olarak da gelir bileşenlerinin ayrıştırılmasına dayanan çalışmalara odaklanılarak ele alınacaktır. Bölgesel, sektörel, cinsiyete dayalı gelir dağılımı sonuçlarını içeren araştırma sonuçları ve veriler ise çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

3.1.1. Gerçekleştirilen Gelir Dağılımı Araştırmaları

Türkiye’de gerçekleştirilen gelir dağılımı araştırmalarının gelir eşitsizliğinin hesaplama yöntemleri arasında farklar varmış gibi görünse de esasen hepsinin amacı bir eşitsizlik veya adaletsizlik varsa² bunu ortaya koymaktır.

Türkiye’de Gelir Dağılımına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar açısından özellikle 2002 yılı ve sonrasında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan araştırmalar önem kazanmaktadır. Her yıl gerçekleştirilmesi nedeniyle özellikle farklı yılları karşılaştırma imkânı sunan bu çalışmalar, birtakım haklı eleştirilere rağmen büyük bir eksikliği de gidermektedir.³

Türkiye’nin yakın tarihindeki kriz yılları olan 1994, 2001 ve 2008 yıllarını içeren gelir dağılımı araştırmaları, konumuz açısından ayrıca önemli ve anlamlıdır. Bu üç yıldan yalnızca 2001 yılı, ilgili yıla ait veriler olmadığı için etkilerinin devam ettiği 2002 yılı üzerinden değerlendirilmektedir.

² Cem Doğan & Murat Tek, “Türkiye’de Gelir Dağılımının Toplanma Oranı Yöntemiyle Analizi,” *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:2, 3, Güz 2007, s. 98.

³ A.e., s. 107.

Türkiye’de 2002 yılına kadar düzenli aralıklarla gelir dağılımına ilişkin araştırma gerçekleştirilmemiştir. 2002 yılına kadar farklı kişi ve kurumlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, düzenli ve karşılaştırılabilir nitelikte değildir.

Türkiye’de gelir dağılımı konusunda gerçekleştirilmiş ilk araştırma, 1933 yılında Ticaret Bakanlığı Konjonktür Yayın Müdürlüğü tarafından Ankara ve İstanbul’da yaşayan işçi ve memur ailelerine yönelik gerçekleştirilen hane halkı gelir ve tüketim harcamaları anketidir.⁴ Bu anketin kapsamı 1938 yılında 20 ile çıkarılmıştır. 1953 yılında ise sonuçları bakımından daha somut bulgular elde edilen bir hanehalkı gelir ve harcama anketi uygulanmıştır. Daha sonra 1962 yılında J. Enos tarafından DPT için bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda düşük, orta ve yüksek gelirli tarım grubu, ücretliler, küçük esnaf, memur, hizmetliler ve girişimciler olmak üzere altı ekonomik ve sosyal grubun elde ettiği gelirler ve bu gelirlerin vergilendirilmesi analiz edilmiştir. Rapor sonuçları, Türkiye’de gelir ve vergileme oranları açısından ciddi dengesizlikler olduğunu göstermektedir.⁵

Türkiye’deki gelir dağılımı çalışmalarının yakın tarihçesi, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından ilk kez 1963 yılında yapılan kapsamlı⁶ gelir dağılımı araştırmasına dayanmaktadır.⁷ Bu araştırma, gelir vergisi beyannamelerine dayanılarak gerçekleştirilmiştir.⁸ Daha sonraki çalışma ise Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü tarafından 1968 yılında Türkiye çapında yürütülen, Tuncer Bulutay ve arkadaşlarının yaptığı Ankara Üniversitesi SBF araştırmasıdır.⁹

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (DİE) 1973-1974 yılında kırsal yerler gelir¹⁰ ve 1978-1979 yılında ise kentsel yerler hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketlerinin gelir dağılımına dair sunduğu veriler bulunmaktadır. Ancak bu iki çalışma içeriği

⁴ TÜİK, “Tarihçe,” (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 02.10.2010.

⁵ Doğan & Tek, **a.g.e.**, s. 103.

⁶ Bu çalışmada gelirler, beyanname veren mükelleflerden 327,000 kişinin gelir vergisi beyanlarına dayanılarak tespit edilmiştir.

⁷ Kıvılcım Metin Özcan ve Şenay Üçdoğruk, “İstanbul İlinde Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler: İnsan Sermayesi Modeli (1994),” **Ekonomik Yaklaşım**, C. 8, S. 27, Kış 1997, s. 286.

⁸ Doğan & Tek, **a.g.e.**, s. 103.

⁹ DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayını, Ankara, 1994, s. 11.

¹⁰ Nüfusu 2000’den az olan kırsal yerleşim yerlerinden örnekleme ile seçilen 400 yerleşim yerinde hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları dağılımına yönelik anket yapılmıştır.

itibarıyla Türkiye’de gelir dağılımını tam olarak yansıtmamaktadırlar. Kırsal ve kentsel alanla dair bilgi edinmek bakımından ise önem arz etmektedirler.

Türkiye’de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ya (GSYH) yönelik hesaplamalar 1986 yılından sonra üretim, harcama ve gelir dağılımı yöntemleriyle ayrı ayrı yapılmaya başlamıştır. 1986’dan öncesine dair sağlıklı bir mukayese, ancak tahmine dayalı olarak gerçekleştirilebilmektedir.

Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğine dair bulgular sunan ve anket çalışması yapmadan gelir dağılımı modellemesi ile 1978-1983 yılları için tahminde bulunan bir çalışma Celasun’un gerçekleştirdiği 1986 tarihli çalışmadır. Bu çalışmada, DPT’nin 1973 yılındaki araştırmasında eksik tahmin edildiği ifade edilen tarım dışı gelirler ve tarımsal nüfusa ilişkin düzeltmeler yapılmıştır.¹¹ Daha sonra uzun bir aranın ardından 1986 yılında Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) tarafından bir gelir dağılımı çalışması gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de 1990’ların ortasına kadar kapsam bakımından yeterli denebilecek iki gelir dağılımı araştırması yapılmıştır. Birincisi DPT tarafından 1973 yılında, ikincisi de DİE tarafından 1987 tarihinde gerçekleştirilmiş¹² olan Gelir Dağılımı Araştırmaları’dır.

1987 yılında DİE sabit hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketini¹³ uygulamıştır. 1987 tarihli araştırma, Türkiye genelinde ve en geniş örneklem hacmine sahip olarak gerçekleştirilen bir araştırma olarak diğer araştırmaların içerisinde önemini korumaktadır.¹⁴ 1988 tarihli Kamuoyu Araştırması da gelir dağılımına dair veriler sunmaktadır. Ancak bu araştırma ve sonuçları, geliri kaba bir yan istatistik olarak görmesi nedeniyle eleştirilmektedir.

DİE, 1994 yılında “Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi” sonuçlarını yayınlamıştır. 1987 sonrası DİE tarafından gerçekleştirilen sosyo-ekonomik

¹¹ Seyfettin Gürsel v.d., **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Yayın No: 295, Aralık 2000, s. 31.

¹² DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s. 1.

¹³ Nüfusu 20000’den fazla olan kentsel alanlarda, 50 yerleşim yerinde her ay değişen 1202 hanehalkı; nüfusu 20000’den az olan yerlerde ise 89 yerleşim yerinde bir yıl boyunca sürdürülen bir çalışmadır.

¹⁴ DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s. 11.

çalışmalarda ise beş bölge ayrımı kullanılmıştır. Daha sonraki araştırmalarda ise beş bölgenin Türkiye özelliklerini tam olarak yansıtmadığı kanısına varılarak yedi bölge ayrımına geçilmiştir.

8 şubat 1995 - 31 Mayıs 1995 tarihleri arasında ise, hanelerin gerçekleşen yıllık gelirlerinin belirlenmesi amacıyla yedi bölgede kıır-kent nüfus ayrımı yapılarak Gelir Dağılımı Anketi¹⁵ düzenlenmiştir.¹⁶

Gelir dağılımı araştırması özelliği taşımamakla birlikte bölüşümdeki gelişmeler hakkında ipucu verebilecek niteliklere sahip olan Alptekin Erdoğan (1986) ve Süleyman zmcur'un (1986) isimlerini anmak gerekmektedir. Erdoğan, cretlilerin ulusal gelirden aldıkları payların gelişimini saptamaya çalışmıştır. zmcur ise, geliştirdiği hesaplama yöntemi vasıtasıyla, milli geliri ücret ve maaş gelirleri, tarım gelirleri ve sermaye gelirleri olarak sınıflandırmış ve milli gelirin bölüşümünü tespit etmeye çalışmıştır.¹⁷ Gelir dağılımı alanında yapılan önemli çalışmalardan bir diğeri de, "500 Büyük Sanayi Kuruluşu" isimli İstanbul Sanayi Odası (İSO) araştırmalarıdır.¹⁸

Türkiye'de gelir dağılımına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar arasında; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından 1993 yılında yayınlanan "National Accounts 1960-1991" başlıklı yayını zikretmek gerekmektedir. Bu yayında Türkiye'ye ait milli hesaplar ve GSYH'nin dağılımına ilişkin bilgiler yer almaktadır.¹⁹

2002 yılı sonrasında TÜİK, düzenli olarak her yıl hanehalkı gelir araştırmaları gerçekleştirmeye başlamıştır. İlgili araştırmalardan yayınlanan sonuncusu 2009 yılına ait veriler sunmaktadır. TÜİK'in 2002-2009 yılları arasındaki verileri araştırmamızda yer alan ayırıştırma analizinde veri kaynağı olarak kullanılmaktadır.

¹⁵ 26256 örnek haneye uygulanmış, istihdam durumu, iktisadi faaliyet, meslek, işteki durum ve benzeri konular sorgulanarak 1994 yılında bireylerin elde ettikleri faaliyet gelirleri ve faaliyet dışı gelir bilgileri temin edilmiştir.

¹⁶ Metin zcan & doğruk, **a.g.e.**, s. 286.

¹⁷ Doğan & Tek, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁸ DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları zel İhtisas Komisyonu Raporu**, s. 20.

¹⁹ **A.e.**, s. 19.

3.1.2. Seçilmiş Araştırma Sonuçları ve Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu kısmında, bu tez çalışmasının sınırları göz önüne alınarak gelir dağılımına yönelik gerçekleştirilen araştırma sonuçlarından bazılarına yer verilecektir. Bu veriler genel itibarıyla fonksiyonel ve bireysel gelir dağılımına dair verilerdir. Bu kısımda, bireysel gelir dağılımının hanehalkı kullanılabilir gelirine, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirine ve nüfus gruplarına göre sonuçları, fonksiyonel gelir dağılımı sonuçları, hanehalkı kullanılabilir gelirinin gelir türlerine göre dağılımına yönelik sonuçları değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra hanehalkı büyüklüğüne göre fert yoksulluk oranı ve genel olarak yoksulluk oranına dair bazı sonuçlar da yer almaktadır. Hanehalkı büyüklüğü ve yoksulluğa dair veri ve yorumlar bu çalışmada yer alan analizin metodolojisi bakımından önem taşımaktadır.

Genel olarak gelir dağılımına dair tüm araştırmalarda yöntem farklılıkları tam anlamıyla bir kıyasa imkân vermemektedir. Bu nedenle her bir çalışmayı kendi koşullarında ve içerdiği bilgiler ekseninde incelemek daha anlamlı analiz ve yorumlar yapmayı mümkün kılmaktadır.

Çalışmalarda geçen terminolojiye de kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. İlgili kavramların açıklanmasında TÜİK'in tanımlamaları esas alınmıştır. Bu kavramlar, hanehalkı, hanehalkı ferdi, hanehalkı reisi, hanehalkı geliri, kişisel kullanılabilir gelir, hanehalkı kullanılabilir geliri, faaliyet gelirleri, faaliyet dışı gelirler ve eşdeğerlik ölçeğidir.

TÜİK'e göre *Hanehalkı*, aralarında akrabalık bağı bulunsun ya da bulunmasın, aynı konutta veya konutlarda ya da aynı konutun bir bölümünde yaşayan, aynı kazandan yemek yiyen, gelir ve giderlerini ayırmayan, hanehalkı hizmet ve yönetimine iştirak eden bir veya birkaç kişinin oluşturduğu topluluk olarak tanımlanmaktadır. *Hanehalkı ferdi*, hanehalkını meydana getiren topluluğun her bir üyesidir.²⁰

²⁰ Askerde, hapiste olanlar ve huzurevlerinde kalan yaşlılar ve yurttan kalan öğrenciler, hanede kalış süresi ne olursa olsun misafirler ve hanehalkından evlenme, askere gitme, çalışmaya gitme gibi sebeplerle kesin olarak ayrılanlar hanehalkı ferdi olarak kapsamamaktadır.

Hanehalkı reisi, hanehalkının kazanç ve masraflarından sorumlu olan, kısaca hanehalkını bilfiil yöneten kişidir.²¹

TÜİK'in tanımlamasıyla; hanehalkı ya da fert açısından *gelir*, üretime yapılan katkı karşılığında belirli bir sürede elde edilen değerlerin toplamıdır. *Hanehalkı geliri* ise, haneye giren ücret, rant, faiz ve kâr gelirlerinin toplamı şeklinde tanımlanmıştır.

Kişisel kullanılabilir gelir, hanehalkı fertlerinden gelir getirenlerin çalıştıkları işlerden kazandıkları gelir (yıl içinde üretim faktörlerine yapılan gerçek ödemeler) ile kamu ve özel teşebbüslerden ve dış aleminden kişilere yapılan tek taraflı transferlerden (dağıtılmayan şirket kârları bu ödemeler dışındadır), dolaysız vergiler ve hanehalkının devlete yaptığı tek taraflı transferler (Emekli Sandığı kesintisi ve SSK kesintisi gibi) düşüldükten sonra kalan gelirdir. Emekli maaşı, dul-yetim aylıkları ve yaşlılara yapılan ödemeler, karşılıksız burs vb. transfer gelirleri gibi parasal (nakdi) gelirleri ve aynı gelirlerin toplamı da kişisel kullanılabilir gelir kapsamı içinde yer almaktadır. Hanede bulunan her bir ferdin kişisel yıllık kullanılabilir gelirinin toplamından *hanehalkı kullanılabilir gelirine* ulaşılmaktadır.

Kullanılabilir gelir değişkenine yönelik teknik bir eleştiri, hanehalklarının gelirlerini gizleme eğilimi²² nedeniyle kullanılabilir gelirlerin milli gelirden düşük değerler vermesine yöneliktir.

TÜİK, *eşdeğerlik ölçeğini* ise; her ilave hanehalkı üyesinin aileye getirdiği ek harcamanın öncekiler kadar olmadığı ve yaş-cinsiyet farklılıkları nedeniyle hanedeki fertlerin tüketimlerinin birbirinden farklı olduğu varsayımları altında her bir hanehalkı büyüklüğünün kaç yetişkine denk olduğunu ortaya koyan katsayılar olarak tanımlamaktadır. Eşdeğerlik ölçeği kullanılarak, farklı büyüklük ve bileşimlerdeki (yetişkin ve çocuk sayısı itibarıyla) hanehalkları arasında karşılaştırmalar yapmak amaçlanmaktadır.

Araştırma sonuçlarının değerlendirmesine geçmeden önce Türkiye'de 1980 öncesi ve sonrası dönemdeki temel özellikleri belirtmek gerekmektedir. Türkiye'de 1940-1980

²¹ Ölçü yalnız gelir getirmek değil, hanehalkı adına hukuki, sosyal ve iktisadi tasarrufla bulunabilmektir. Hanede hiç değilse bir noktada diğer fertlerden daha üstün ve aktif bir rol oynayan fert, hanehalkı reisi olarak tanımlanmıştır.

²² Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 39.

dönemindeki ithal ikameci büyüme modeli, sermaye sınıfı ile çalışan sınıfın ittifakı üzerine tesis edilmiştir. Bu, gelir dağılımı açısından kısmen de olsa eşitsizliği giderici politikaların uygulanmış olduğunu göstermektedir. 1950’li yıllar, sanayi sermayesinin büyümeye başladığı küçük köylü ve tüccarlar ile büyük toprak sahipleri arasındaki ittifakın bozulduğu ve ileride yapısal bir hal alacak olan dış borç mekanizmasının başlangıcını oluşturan yıllardır.²³ Bu dönemde ücretliler tarımsal yapıdan sanayi ve hizmetlere dayalı işlere geçmiş ve kâr da toprağa dayalı sermaye yerine sanayiye dayalı sermayeden üretilmeye başlamıştır. 1950-1960 yılları arasındaki iktidarlar, geçmişte uygulanan iktisat politikalarını şiddetle eleştirmiş ve yabancı sermayeden faydalanmayı savunarak liberal bir felsefe takip etmişlerdir.²⁴

1980 ve 1990’lı yıllarda ise, ekonomi dışı açılmış, ihraca dayalı bir büyüme modeli uygulanmaya başlanmıştır. Ekonominin dışı açılması, ücretler üzerinde bir baskı meydana getirmiştir. Sermayedar ile çalışan sınıfın ittifakı bozulmuştur. Bu dönüşümün gelir dağılımı üzerindeki etkisi ücret-maaş paylarının ve tarımın payının fonksiyonel gelir dağılımı içinde sürekli düşmesi olmuştur.²⁵ Yeni büyüme modelinin gelir dağılımına olumsuz etkileri 1990’larda açığa çıkmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği ticari ve finans sermayesinin öneminin ve ulusal gelir içindeki payının artmasıdır. Kaynakları ve oluşumları resmi olarak belirlenemeyen servetler, üretim sürecine sermaye olarak girmiştir. Gerek kentsel alanlarda, gerek finans piyasalarında oluşan rant ve faizlerin kayıtlı hale getirilmesinden uzak durulmuş, iç borç aracılığıyla sermaye kesimine sürekli ve önemli miktarlarda gelir transferi gerçekleştirilmiştir.²⁶ Devletin iktisadi hayattaki faaliyetlerinin azalması ile birlikte, 2000’li yıllarda kamu harcamalarındaki azalma belirginleşmiştir.²⁷ Özelleştirmeler ile birlikte, kamu mülkiyetinin giderek azalmış olması ve sosyal harcamaların etkinliğindeki yetersizlikler; bireysel tüketim ve tasarruf eksikliğinin hissettirdiği ihtiyaçlar ve finansal liberalizasyon süreci ile birleşmiş; neticede kredi ekonomisinin hâkim olduğu bir sürece girilmiştir. Bu eğilimler ülkemizdeki gelir dağılımının şekillenmesinde temel belirleyici olmuştur.

²³ Ercan Dansuk, “Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi,” DPT Uzmanlık Tezi, Mayıs 1997, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/gelirdag/dansuke/yoksullu.pdf>, (10.05.2011), s.17.

²⁴ Hakan Çetintaş, **Türkiye’de Regülasyon ve Özelleştirmelerin Gelir Dağılımı Etkileri**, İstanbul, İTO, Türkiye Ekonomisi Yayınları No: 2009-32, 2009, s. 85-101.

²⁵ Dansuk, **a.g.e.**, s.18.

²⁶ **A.e.**, s.19.

²⁷ Çetintaş, **a.g.e.**, s. 85-101.

Belirtmek gerekir ki, TÜİK'in gelir dağılımı çalışmaları yönteme dair bazı sorunlar barındırmaktadır. Örneğin 1987 (DİE) ile 1994 (DİE) yıllarında yapılan çalışmalarda milli gelir esas alınırken, 2002 yılı ve sonrasında yapılan çalışmalarda ise harcanabilir gelir esas alınmıştır. Aşağıda Tablo 3.1'de Türkiye'de gerçekleştirilen gelir dağılımı araştırmaları derlenmiştir.

Tablo 3.1 Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Yirmilik Dilimlerle)

Veri Kaynağı	Yıl	Nüfus Dilimleri*					Gini Katsayısı	(b/a)
		En Yoksul %20 (a)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	En Zengin %20 (b)		
DPT ⁽¹⁾	1963	4,5	8,5	11,5	18,5	57,5	0,55	12,77
AÜSBF ⁽²⁾	1968	3	7	10	20	60	0,56	20,00
DPT ⁽³⁾	1973	3,5	8,5	12,5	19,5	56,5	0,51	16,14
DİE (1979) ⁽⁴⁾	1973-1974 Kırsal	3,5	11,1	14,4	18,7	52,2	0,47	14,91
CELASUN ⁽⁵⁾	1978	2,9	7,4	13,0	22,1	54,7	0,51	18,86
DİE (1982) ⁽⁶⁾	1978-1979 Kent	6,3	12,0	13,0	21,0	47,0	0,40	7,46
CELASUN ⁽⁷⁾	1983	2,7	7	12,6	21,9	55,8	0,52	20,66
TÜSIAD ⁽⁸⁾	1986	3,9	8,4	12,6	19,2	55,9	0,50	14,33
DİE ⁽⁹⁾	1987	5,2	9,6	14,1	21,2	49,9	0,43	9,53
KAMAR ⁽¹⁰⁾	1988	3,1	9,0	12,2	16,6	59,1	-	19,06
DİE ⁽¹¹⁾	1994	4,9	8,6	12,6	19,0	54,9	0,49	11,29
DİE ⁽¹²⁾	2002**	5,3	9,8	14,0	20,1	50,1	0,44	9,45
DİE ⁽¹²⁾	2003	6,0	10,3	14,5	20,9	48,3	0,42	8,05
TÜİK ⁽¹²⁾	2004	6,0	10,7	15,2	21,9	46,2	0,40	7,70
TÜİK ⁽¹²⁾	2005	6,1	11,1	15,8	22,6	44,4	0,38	7,27
TÜİK ⁽¹²⁾	2006	5,8	10,5	15,2	22,1	46,5	0,40	8,02
TÜİK ⁽¹²⁾	2007	6,4	10,9	15,4	21,8	45,5	0,39	7,11
TÜİK ⁽¹²⁾	2008	6,4	10,9	15,4	22,0	45,3	0,39	7,08
TÜİK ⁽¹²⁾	2009	6,2	10,7	15,3	21,9	46,0	0,39	7,42

Kaynak:

(1) Tolgay Çavuşoğlu & Yusuf Hamurdan, **Gelir Dağılımı Araştırması, 1963**, DPT Yayın No: 500, Ankara, 1966.

-
- (2) Tuncer Bulutay, Serim Timur & Hasan Ersel, **Türkiye’de Gelir Dağılımı**, 1968. AÜ. SBF Yayınları, No: 325, Ankara Sevinç Matbaası, 1971.
- (3) DPT, **Gelir Dağılımı Araştırması**, 1973, Ankara DPT Yayınları No: 1495, 1976.
- (4) DİE, **Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları**, 1973-1974, Ankara. DİE Yayınları, No: 881, DİE Matbaası, 1979.
- (5) Sami Güçlü & Mahmut Bilen, “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler ve Bu Değişmeler Üzerinde Etkili Olan Sebepler,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 161.
- (6) DİE, **Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları**, 1978-1979, Ankara. DİE Yayınları, No: 999. DİE Matbaası, 1982.
- (7) Merih Celasun, “Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey,” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 13 (1-2), 1986.
- (8) Y. Esmer, H. Fişek & E. Kalaycıoğlu, **Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi**, TÜSIAD, İstanbul, 1986.
- (9) DİE, **1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları: Gelir Dağılımı**, Ankara. DİE Yayınları, No: 1441, DİE Matbaası, 1990.
- (10) Emre Kongar, **Kamuoyu Araştırmalarına Göre Gelir Dağılımı**, İstanbul, Temmuz 1989.
- (11) DİE, **1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları**, D.İ.E. Ankara, Eylül-1997.
- (12) (DİE) TÜİK, “2005 Gelir Dağılımı Sonuçları”, **TÜİK Haber Bülteni**, 25.12.2006; TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları, 2008”, **Haber Bülteni**, Sayı: 134, Temmuz 2010, s. 1; **TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2009**, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011; TÜİK (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>, 06.01.2011.

Bkz. Süleyman Özmucur, “Türkiye’de Gelir Dağılımı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 146; İsmail Karaman, “Dünya’da ve Türkiye’de Gelir Dağılımı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 159; Siddık Ensari, “Son 20 Yılda Gelir Dağılımı: 1973, 1987, 1994 Araştırmaları ve Sonuçları,” **Ekonomik Forum**, 1997, s. 18; DPT, **Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, 2007, s. 19.; Şadan Çalışkan, “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk,” **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı: 59, 2010/2, s. 106.

*: Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; “İlk yüzde 20’lik grup”, geliri en düşük olan grubu, “Son yüzde 20’lik grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

**: 2002 yılından sonra TÜİK verileri, milli gelire göre değil, harcanabilir gelire göre hesaplanmıştır. (Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır.)

Gelir dağılımına yönelik araştırma sonuçlarının değerlendirilmesinde, en zengin yüzde yirmilik nüfus kesiminin toplam gelirden aldığı payın en yoksul yüzde yirmilik kesimin aldığı paya oranını gösteren (b/a göstergesi) karşılaştırma yapabilmek açısından anlam ve önem arz etmektedir. DPT tarafından 1963 yılında gerçekleştirilen gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre, ilgili yılda nüfusun en düşük gelirli yüzde yirmilik kesimi gelirin sadece %4,5’ini alırken, nüfusun en yüksek gelirli yüzde yirmilik kesimi gelirin %57,5’ini almaktadır. Burada en zengin yüzde yirmilik kesimin en yoksul yüzde yirmilik kesimin elde ettiği gelirin 12,77 katını (b/a) elde ettiği görülmektedir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) araştırmasına göre bu oran 1968 yılında 20 katına ulaşmıştır. DPT’nin 1973 yılındaki araştırmasında ilgili oran yaklaşık olarak 16, Celasun’un çalışmalarının gerçekleştiği 1978 ve 1983 yıllarında ise oranlar sırasıyla 18,8 ve

20,6'dır. Kapitalizmi eleştiri amaçlı sürekli delil gösterilen 1973 gelir dağılımı araştırmasının²⁸ sonuçlarının ise yanıltıcı olduğu konusunda iddialar bulunmaktadır. Bunun nedeni, sonuçların gözlemlere ters düşmesidir.

DİE'nin 1973-1974 yıllarında kırsal kesimi kapsayan çalışmasında yaklaşık 15 olan bu oran, yine DİE'nin 1978-1979 yıllarında kentsel kesimi kapsayan çalışmasında ise 7,4 olarak tablolara yansımıştır. 1986 yılında TÜSİAD tarafından gerçekleştirilen çalışmada 14,3 olan oranın, 1988 Kamuoyu Araştırma Şirketi (KAMAR) Araştırmasında ise 19'a yükseldiği görülmektedir. DİE'nin 1987 ve 1994 yıllarında gerçekleştirilen çalışma sonuçlarına göre ise en yoksul yüzde yirmilik nüfus dilimlerinin gelirden aldıkları paylar sırasıyla %5,2 ve %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Buna mukabil en zengin yüzde yirmilik nüfus dilimlerinin gelirden aldıkları paylar sırasıyla %49,9 ve %54,9'dur. İlgili yıllarda en zengin yüzde yirmilik kesim en yoksul yüzde yirmilik kesimin elde ettiği gelirin sırasıyla 9,5 ve 11,3 katını elde etmişlerdir. 1987 yılında gelir yarı yarıya bölünmüş, ancak nüfusun %20'si bir yarısını, diğer %80'i ise gelirin diğer yarısını almıştır. Söz konusu tablodan 1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikaları sorumlu tutulmaktadır.

Esasen gelir dağılımındaki bozukluklar, Türkiye'de uygulanmakta olan iktisat politikalarının ve siyasal karar alma mekanizmalarının etkinliğinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de gelir dağılımını bozan politik uygulamalardan bazıları ise şunlardır: 1) Dolaylı (tüketim) vergilerinin yaygınlaştırılması sonucu, toplam bütçe geliri içinde gelir ve kurumlar vergisi gelirleri payının hızla azalması 2) Enflasyon oranının artmasına bağlı olarak gelir dağılımının sabit gelirli aleyhine bozulması 3) Hükümetin borçlanma politikasını benimsemesinin doğal bir sonucu olarak; menkul kıymet kazançları ve şirket ortaklık gelirlerinin vergiden muaf tutulması nedeniyle yüksek gelir grubundaki pek çok mükellefin vergi yükünün azalması.²⁹

²⁸ Korkut Boratav, Çağlar Keyder & Şevket Pamuk; "Yeni Birikim Modeli, Gelir Dağılımı, ve Dışlanma," **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, Kaynak Yayınları: 24, Genişletilmiş 2. bs., Sistem Yayıncılık, Şubat 1987, s. 189.

²⁹ Y.y., **Türkiye'de Gelir Dağılımı**, Friedrich Ebert Vakfı, Ekonomi Forumu, (Toplantı Yeri: Anadolu Kulübü, Büyükdada, İstanbul; Toplantı Tarihi: 11.06.1989; Toplantıyı Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Orhan Şener, Marmara Üniversitesi, İstanbul), s. 4-5.

TÜİK'in 2002 sonrasında gerçekleştirdiği çalışmalar ve sonuçlarının kıyaslanması ise nüfus dilimleri ve gelirden aldıkları paylar bağlamında daha sağlıklı bir zeminde yapılabilmektedir. 2002 yılında en yoksul yüzde yirmilik nüfus diliminin gelirden aldığı pay %5,3 olup, sonraki üç yıl boyunca %6 civarında seyretmiş ve 2006 yılındaki düşüş (%5,8) haricinde 2009 yılına kadar artarak gelmiştir. 2008 yılında %6,4 olan pay, 2009 yılında %6,2'ye düşmüştür. 2002'de %50,1 olan en zengin kesimin gelirden aldığı pay ise, 2005 yılına kadar düşmüş ve 2005 yılında %44,4'e gerilemiştir. 2006 yılında %46,5'e yükselen oran, 2008 yılında %45,3'e düşmüş, 2009 yılında ise %46 olarak gerçekleşmiştir.

İncelenen çalışmalarda, Gini katsayısının seyrine bakıldığında yıllar arasındaki eğilimi iniş çıkışlar göstermekle birlikte, esasen detaylara dair ayrıntılı bilgi sağlamamaktadır. Gini katsayısının en yüksek olduğu yıl (AÜSBF Araştırması'nın sunduğu sonuçlara göre) 1968 yılıdır. Bu yılda Gini Katsayısı 0,56'dır. En düşük olduğu yıl ise 0,38 ile 2005 yılıdır.

Verilerin ait olduğu yıllarda ikinci yüzde yirmilik kesimin payı %7 ile %12 arasında, üçüncü yüzde yirmilik kesimin payı %10 ile %15,8 arasında ve nihayet dördüncü yüzde yirmilik kesimin payı ise %16,6 ile %22,6 arasında değişmiştir.

İki yıl arasında analiz yapmak gerekirse, resmi istatistiklere bakıldığında, 1987-1994 yılları arasında ilk dört gelir grubunun milli gelirden aldığı payın gerilediği; kâr, faiz ve ranttan gelir elde eden varlıklı kesimin milli gelirden aldığı payın yükseldiği görülmektedir. En yoksul yüzde yirmilik grubun payı; %5,2'den %4,9'a, ikinci grubun payı %9,6'dan %8,6'ya, üçüncü grubun payı %14,1'den %12,6'ya, dördüncü grubun payı %21,2'den %19'a düşmüştür. En zengin yüzde yirmilik grubun bu dönemdeki payı ise %49,9'dan %54,9'a çıkmıştır. Orta gelir gruplarının paylarındaki azalma en yoksul gelir grubunun payını arttırmıyorsa, eşitsizliği artırıyor demektir.

2002 yılında yapılan gelir dağılımı çalışmasının sonuçları 1994-2002 döneminde gelir eşitsizliğinin azaldığını göstermektedir. 1994 yılına nazaran 2002 yılında en zengin yüzde yirmilik hariç diğer tüm nüfus dilimlerinin gelirden aldığı pay artmıştır. 1987-1994 yılları arasında gelir dağılımında meydana gelen bozulma, 1994-2002 yılları arasındaki dönemde kısmen telafi edilebilmiştir. 2002 yılı sonrasında en yoksul dilimin gelirden aldığı pay çok fazla değişiklik göstermezken, en zengin

dilimin payı 2005 yılına kadar istikrarlı bir şekilde azalma eğilimi göstermiştir. En zengin yüzde yirminin payındaki düşüşler, orta dilimlerde kalan hanehalkları tarafından paylaşılmıştır. Gelir dağılımında mutlak bir iyileşme anlamına gelmeyen nispi düzelmenin, en yoksul kesimin gelirlerinin değil, orta dilimde kalan kesimin gelirlerindeki artış ile gerçekleştiği de bir diğer gözlemdir. 2009 yılında 2008 yılına nazaran, 2008 yılında da 2007 yılına nazaran önemli bir değişim gözlenmemiştir.

Avrupa Birliği uyum çalışmaları kapsamında, TÜİK 2006 yılından itibaren “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”nı uygulamaktadır. Bu araştırmada “*hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımına*” ilişkin istatistiklerin yanı sıra, “*eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımına*”³⁰ ilişkin istatistikler de yer almaktadır. “Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri”, hanehalkı düzeyinde toplanan gelirlerin hanelerdeki birey başına düşen gelirlere dönüştürülmesi düşüncesinden hareket edilerek hesaplanmasıdır.³¹ Nitekim her bir hanehalkı büyüklüğünün kaç yetişkine (eşdeğer ferde) denk olduğunu hesaplanmada kullanılan birer katsayı olan eşdeğerlik ölçeklerinin Türkiye’nin aile yapısını gerçekçi bir şekilde yansıtan ölçekler olmadığı da bir gerçektir. *OECD Ölçeği, Eurostat Ölçeği, Oxford Ölçeği* adı verilen ölçeklerin tamamı Avrupa standartlarındaki aile yapısına göre oluşturulmuş ölçeklerdir.

TÜİK’in gelir dağılımına ilişkin önceki yıllara ait verileriyle karşılaştırılabilir bir analize imkan sağlamak açısından Tablo 3.1’de 2006 ve sonraki yıllara ait verilerde de 2006 yılı öncesindeki gibi, “*hanehalkı kullanılabilir gelirin göre sıralı %20’lik gruplar itibarıyla yıllık gelirlerin dağılımı*” sonuçlarına yer verilmiştir.

TÜİK verilerinde 2006-2009 arasındaki döneme ait “*eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirin göre sıralı %20’lik gruplar itibarıyla yıllık gelirlerin dağılımı*”nı içeren

³⁰ *Hanehalkı kullanılabilir geliri*: Hanehalkındaki her bir ferdin elde ettiği kişisel yıllık kullanılabilir gelirlerin toplamı ile hane bazında elde edilen yıllık gelirlerin toplamından, gelir referans döneminde ödenen vergiler ve diğer hane veya kişilere yapılan düzenli transferler düşülerek hesaplanmaktadır. *Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri ve eşdeğerlik ölçeği*: Gelir eşitsizliğinin, hanedeki birey sayısı dikkate alınarak birey başına düşen gelirler arasındaki farklardan yola çıkılarak ölçülmesidir. Bu hesaplamada, hanelerin yetişkin-çocuk bileşimlerindeki farklılıklar dikkate alınmakta ve eşdeğerlik ölçeği olarak adlandırılan katsayılarla her bir hanehalkı büyüklüğünün kaç yetişkine (eşdeğer ferde) denk olduğu hesaplanmaktadır. Hanehalkı toplam kullanılabilir geliri eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünerek, o hanehalkı için eşdeğer fert başına düşen gelir diğer ifadeyle eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri hesaplanmaktadır. TÜİK araştırmasında, referans kişi için “1”, 14 ve daha yukarı yaştaki fertler için “0,5” ve 14 yaşın altındaki fertler için ise “0,3” katsayısının kullanıldığı OECD eşdeğerlik ölçeği kullanılmıştır.

³¹ TÜİK, **Haber Bülteni, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları, 2008**, Sayı:134, s. 3, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>, 20.12.2010.

ikinci bir veritabanı daha mevcuttur. Eşdeğerlik ölçeğini içeren bu veriler ise aşağıda Tablo 3.2’de gösterilmektedir. Tablo 3.1 ve Tablo 3.2’de 2006-2009 yıllarına ait verilerde, iki ayrı hesaplama tarzında ilgili nüfus dilimleri ve yıllara ait hücrelerdeki veriler karşılaştırıldığında aralarındaki farkın en az “0,1” en çok ise “1,9” birim olduğu görülmektedir. Bu fark aralığı, Türkiye’ye uygun bir eşdeğerlik ölçeğinin bulunmadığı da göz önüne alındığında, iki hesaplama türü arasındaki çok genel düzeydeki farkların dahi dar bir aralık içinde olduğunu görmek açısından anlam taşımaktadır.

Tablo 3.2 Türkiye’de Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Yirmilik Dilimlerle)

Vergi Kaynağı	Yıl	Nüfus Dilimleri*					Gini Katsayısı	(b/a)
		En Yoksul %20 (a)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	En Zengin %20 (b)		
TÜİK	2006	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	0,43	9,49
TÜİK	2007	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,41	8,08
TÜİK	2008	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	0,41	8,05
TÜİK	2009	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,42	8,50

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2009, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>; TÜİK (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>, 06.01.2011.

Nüfusun yüzde yirmilik dilimler yerine yüzde onluk ve yüzde beşlik dilimlere ayırarak gelirden alınan payların analizinde daha detaylı bilgiler edinmek mümkündür. Bu şekilde en yoksullar ile en zenginler arasındaki farkı daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfus dilimlerinin küçülmesi, gelir eşitsizliğine dair sonuçları daha çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Ancak Türkiye’de yüzde on ve yüzde beşlik dilimlere göre analizler 1994 ve sonrasında yapılan çalışmalarda yer almaktadır. Aşağıda Tablo 3.3’de Türkiye’de *hanehalkı kullanılabilir gelirine göre sıralı %10’luk nüfus kesimleri itibarıyla yıllık gelir dağılımı sonuçları* yer almaktadır. Tablo 3.4’de ise TÜİK’in 2006 yılından itibaren hesaplama başladığı

eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirine göre sıralı %10'luk gruplar itibarıyla yıllık gelirlerin dağılımı sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.3 Türkiye’de Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Onluk Dilimlerle)

Yıllar	Nüfus dilimleri*										b/a
	En yoksul %10 (a)	2. %10	3. %10	4. %10	5. %10	6. %10	7. %10	8. %10	9. %10	En zengin %10 (b)	
1994	1,8	3	3,9	4,8	5,7	6,9	8,4	10,6	14,4	40,5	22,50
2002*	1,9	3,4	4,4	5,4	6,4	7,6	9,3	11,5	15,5	34,6	18,21
2003	2,3	3,7	4,7	5,6	6,6	7,8	9,4	11,5	15,1	33,2	14,43
2004	2,3	3,8	4,9	5,8	7	8,3	9,9	12	15,3	30,9	13,43
2005	2,2	3,9	5	6,1	7,3	8,6	10,2	12,4	15,8	28,7	13,05
2006	2,1	3,6	4,7	5,8	6,9	8,3	9,9	12,2	15,9	30,6	14,57
2007	2,5	3,9	4,9	6,0	7,1	8,3	9,9	11,9	15,4	30,1	12,04
2008	2,5	3,9	4,9	5,9	7,1	8,3	9,9	12,1	15,7	29,6	11,84
2009	2,3	3,8	4,9	5,9	7,0	8,3	9,9	12,0	15,6	30,4	13,22

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2009, (Çevrimiçi): <http://www.tuik.gov.tr>; TÜİK (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>, 06.01.2011; Şadan Çalışkan, “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk,” Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 59, 2010/2, s. 109.

*: Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 10 gruba ayrıldığında; “İlk yüzde 10’luk grup” geliri en düşük olan grubu, “Son yüzde 10’luk grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

**: 2002 yılından sonra TÜİK verileri, milli gelire göre değil, harcanabilir gelire göre hesaplanmıştır. (Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır.)

Tablo 3.3’te görüldüğü üzere, 1994 yılında nüfusun en yoksul yüzde onluk kesimin gelirden aldığı pay %1,8 iken 2002 yılında %1,9’a, 2003 yılında % 2,3’e yükselmiştir. Aynı pay 2004 yılında değişmemiş, 2005 yılında ise %2,2’ye gerilemiştir. 1994’ten 2005 yılına en zengin yüzde onluk kesimin payı sürekli olarak azalmış, %40,5’ten %28,7’ye gerilemiştir. En zengin ve en yoksul kesimlerin elde ettikleri gelir paylarının birbirine oranı (b/a) 2005 yılına kadar azalmış, daha sonra yine artış eğilimine girmiş ve dalgalı bir seyir izlemiştir. En zengin ve en yoksul

kesimlerin elde ettikleri gelir paylarının birbirine oranında meydana gelen iyileşmelerde, en zengin yüzde onluk dilimin payının azalmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira en yoksul yüzde onluk kesimin gelirden aldığı pay %1,8 ile %2,5 arasında sabit kalmıştır. 2002-2009 yılları arasında en zengin yüzde onluk kesimin gelirden aldığı pay, en zengin dokuzuncu yüzde onluk kesimin gelirden aldığı payın yaklaşık 2 katı olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.4 Türkiye’de Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Onluk Dilimlerle)

Yıllar	Nüfus dilimleri*										b/a
	En yoksul %10 (a)	2. %10	3. %10	4. %10	5. %10	6. %10	7. %10	8. %10	9. %10	En zengin %10 (b)	
2006	1,8	3,2	4,4	5,5	6,7	8,1	9,8	12,1	16,0	32,5	18,06
2007	2,2	3,6	4,7	5,9	7,0	8,3	9,7	11,8	15,2	31,6	14,36
2008	2,2	3,6	4,6	5,7	6,9	8,3	9,9	12,1	15,8	30,9	14,05
2009	2,1	3,5	4,6	5,7	6,9	8,2	9,7	11,8	15,4	32,2	15,33

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2009, (Çevrimiçi): <http://www.tuik.gov.tr>; TÜİK (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>, 06.01.2011.

*: Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 10 gruba ayrıldığında; “İlk yüzde 10’luk grup” geliri en düşük olan grubu, “Son yüzde 10’luk grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

** : 2002 yılından sonra TÜİK verileri, milli gelire göre değil, harcanabilir gelire göre hesaplanmıştır. (Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır.)

Tablo 3.3 ve Tablo 3.4 kıyaslandığında, yüzde yirmilik dilimlerdeki hesaplama farkında olduğu gibi, yüzde onluk dilimlerdeki iki ayrı hesaplama tarzında da ilgili nüfus dilimleri ve yıllara ait hücrelerdeki verilerin aralarındaki fark en az “0” en çok ise “1,9” birim olarak tespit edilmiştir.

Genel olarak nüfusun zengin kesimiyle yoksul kesimin, özel olarak da en zengin kesim ile en yoksul kesimin demografik yapısı farklılık arz etmektedir. Hanehalkı büyüklüğü ve hanehalkındaki üyelerin yaş kompozisyonu da değişmektedir. Ayrıca tüm bu değişkenler kırsal ve kentsel mekânlarda da farklılık arz etmektedir. Eşdeğer

hanehalkı kullanılabilir gelirine göre yapılan hesaplamalara nazaran hanehalkı kullanılabilir gelirine göre yapılan hesaplamalarda, nüfusun en zengin kesimindeki hanehalkları gelirden daha az, nüfusun en yoksul kesimindeki hanehalkları ise daha fazla pay alıyor görülmektedir. Bu durum, kullanılan eşdeğerlik ölçeğinden kaynaklanmaktadır ve yukarıda sözü edilen değişkenlerle doğrudan ilgilidir. Orta gelir gruplarında ise her iki hesaplama yöntemine göre de önemli bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla esasen eşdeğerlik ölçeği kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalar yukarıda bahsedilen hanehalkı büyüklüğü, demografik yapı farklılıkları ve kırsal ile kentin hanehalkının büyüklüğünü ve bileşimini etkileyen farklı özellikleri nedeniyle en yoksul ve en zengin kesimler arasındaki farkı kısmen yansıtabilme gücüne sahiptir. Farkı tam manasıyla yansıtabilmede ise yetersiz kalmaktadır.

Tablo 3.5 Türkiye’de Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Bireysel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Sonuçları (Yüzde Beşlik Dilimlerle)

Yıllar	Nüfus dilimleri*										b/a
	En yoksul %5 (a)	2. %5	3. %5	4. %5	5. %5	16. %5	17. %5	18. %5	19. %5	En zengin %5 (b)	
1994	0,7	1,1	1,4	1,6	1,8	6	7	8	10	30	42,86
2002*	0,7	1,2	1,6	1,9	2,1	6,1	7,1	8,4	10,5	24,1	34,43
2003	0,9	1,4	1,7	2	2,2	6,1	7	8,2	10,4	22,8	25,33
2004	0,8	1,4	1,8	2	2,3	6,3	7,1	8,2	10	20,9	26,13
2005	0,8	1,4	1,8	2,1	2,4	6,5	7,3	8,4	10,3	18,4	23,00

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>

*: Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 20 gruba ayrıldığında; “İlk yüzde 5’lik grup” geliri en düşük olan grubu, “Son yüzde 5’lik grup” ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

**: 2002 yılından sonra TÜİK verileri, milli gelire göre değil, harcanabilir gelire göre hesaplanmıştır. (Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır.)

Yukarıda Tablo 3.5’de 1994-2005 yılları arasında %5’lik dilimlerle Türkiye’de hanehalkı kullanılabilir gelirine göre bireysel gelir dağılımı araştırmalarının sonuçları yer almaktadır. Bireysel gelir dağılımına ait veriler %5’lik nüfus dilimlerine göre incelendiğinde, 1994-2005 yılları arasında en yoksul %5’lik dilimin payında hemen hemen hiçbir değişiklik olmadığı görülmektedir. 1994 sonrasında günümüze kadar

(çok küçük değişmeler hariç) istikrarlı bir şekilde azalan Gini katsayısı rakamlarına rağmen en yoksul kesimin bu iyileşmeden yararlanamadığı görülmektedir. Buna mukabil en zengin %5’lik nüfus diliminin gelirden aldığı pay 1994 yılından 2005 yılına %30’dan %18,4’e kadar gerilemiştir. 2005 yılında en zengin %5’lik dilimin aldığı pay, en yoksul %5’lik dilimin aldığı payın 23 katıdır. Bu veriler, orta sınıfın gelir dağılımındaki iyileşmelerden daha fazla yararlandığını göstermektedir.

Nüfus dilimlerinin gelirden aldıkları paylar ve Gini katsayılarına göre gerçekleşmiş olan gelir dağılımı verilerine dair gerçekleştirilen bu incelemeden sonra fonksiyonel gelir dağılımı olarak adlandırılan ve üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları payları gösteren verilerin de incelenmesi çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Zira bu paylar; gelir, servet, sermaye, mülkiyet, eşitsizlik ve adalet konuları başta olmak üzere ülkenin yapısal özelliklerini de gösteren önemli bir göstergedir.

Bireysel gelir dağılımı ile büyük ölçüde üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan fonksiyonel dağılımın belirlenmesi birbiri ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla zaman içerisinde fonksiyonel dağılımda meydana gelen değişmeler, bireysel dağılıma da doğrudan tesir etmektedir. TÜİK’in 2002 yılından itibaren mikro bazı verileri de içeren Hanehalkı Bütçe Anketlerinde gelirin üretim faktörü sahipleri arasındaki dağılımına ilişkin veriler de yer almaktadır. TÜİK gelirleri; emek gelirleri, tarım dışı müteşebbis geliri (kâr), tarım müteşebbis geliri, gayrimenkul kira geliri, menkul kıymet gelirleri, faiz gelirleri ve transfer gelirleri olarak tasnif etmektedir.

Milli gelirden “faiz-kira-kâr” payı olarak sınıflandırılan paylar, sermayenin ve mülkiyetin getirisiidir. Bu sınıftaki gelirlerin emeğin getirisi olan “maaş ve ücret” payına oranla yıldan yıla fazla bir dalgalanma göstermemesi beklenmektedir. Kriz dönemlerini de içeren 1909-1949 arasında Amerikan ekonomisinde mülkiyet gelirinin milli gelirdeki payı, %8’lik bir aralık içerisinde (%32 ile %40 arasında) seyretmiştir. Almanya için hesaplanan oran, (Nazi dönemi de dâhil olmak üzere) 1929-1959 yıllarında yine %8’lik bir aralık içinde %38 ile %45 arasında seyretmiştir. Türkiye’de ise 1963-1978 yıllarında %35 ile %40 arasında değişen bu rakam, 1978-1984 dönemini içeren 6 yıl içinde, %38’den %58’e yükselmiştir. Özmucur’un³² gelir dağılımı çalışmalarına dayanılarak elde edilen veriler de, milli gelirden “faiz-kira-kâr”

³² Bkz. Cumhuriyet, 30 Ocak 1986, Dr. Süleyman Özmucur’un araştırmasına dayanan haber.

payı diye adlandırılan kategorinin %35-40'dan %55-60'a yükseldiğini göstermektedir. Ancak bu veri, “faiz-kira-kâr” geliri elde eden sınıf içinde küçük üreticileri de barındırdığından zenginleşen tabakanın gelir artışını çok zayıf bir şekilde yansıtmaktadır.³³

Türkiye’de gelirler içinde faiz, kâr ve rant gelirlerinin payı yükselirken, ücret gelirleri payının düşmesi gelir dağılımını bozan bir unsur olmuştur. Türkiye’de gelir dağılımının bozulmasında en önemli rol oynayan faktörlerden biri, 1960’lı yıllarda başlayan hızlı kentleşmenin ve kentlerdeki arsa spekülasyonunun yol açtığı gayrimenkul rantlarıdır.³⁴ Uygulanan faiz ve borçlanma politikaları, kamu hizmetlerinde etkinlikten sapılmasına yol açmış, milli gelirin yeterli düzeyde artmasını engellemiş ve gelir dağılımını alt ve orta gelir düzeyindekiler aleyhine bozmuştur.³⁵ Faiz-kâr-kira gelirlerinin milli gelir içindeki payı, 1963-1977 yılları arasında %37,3-%34,1 arasında değişmiş, 1981 yılında %52,4; 1985’de %62,7 ve 1988 yılında %73’e yükselmiştir. Özellikle uzun bir süre zarfında faiz gelirlerinin %0-10 gibi düşük oranlarla vergilendirilmesi, gelir dağılımındaki bozukluğa hız kazandırmıştır.³⁶

Türkiye’de gelir dağılımı, 1977-1978 yıllarından sonra hızla bozulmuştur. Reel ücretler %50 civarında düşmüş, faal nüfusun önemli bir kısmını oluşturan memurların maaş gelirleri de benzer bir oranda azalmıştır. Tarımın milli gelirden aldığı pay %30’dan %20’lere gerilemiş, işsizlik ise %20’ler civarına yükselmiştir. Son derece zenginlik bir grubun ortaya çıkması da bu dönemlere tekabül etmiştir.

500 Büyük Sanayi Kuruluşu isimli İstanbul Sanayi Odası (İSO) araştırmalarından çıkan önemli bir tespit, ücretin düştüğü dönemde işveren kârının değil, faiz gelirinin yükselmiş olmasıdır.³⁷

Aşağıda Tablo 3.6’da 1980-2000 yılları arasındaki fonksiyonel gelir dağılımına dair veriler yer almaktadır. Buna göre, tarım gelirlerinin payı dalgalanma gösterse dahi yıldan yıla bir azalış eğilimine sahiptir. Maaş ve ücret gelirleri, 1980 yılında milli

³³ Boratav & Keyder & Pamuk, **a.g.e.**, s. 188.

³⁴ Y.y., **Türkiye’de Gelir Dağılımı**, Friedrich Ebert Vakfı, s. 2-4.

³⁵ **A.e.**, s. 6.

³⁶ **A.e.**, s. 8.

³⁷ DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s. 20.

gelirden %25 pay almaktayken, 1982’de %20’ye, 1986’da ise en düşük seviye olan %17 civarına düşmüştür. Ancak bu yıldan sonra 1991 yılına kadar artış göstererek %34’e ulaşmıştır. 1993 yılından sonra ise keskin bir düşüşle kriz yılı olan 1994 yılında %27’ye düşmüştür. Faiz gelirleri, yıldan yıla dalgalanma gösterse de milli gelirden aldığı pay genel itibarıyla yükselmiştir. 1980 yılında milli gelirdeki payı %9 olan faiz gelirlerinin oranı, 1994 yılında %17’ye çıkmıştır. Faiz gelirlerinin 20 yıllık süreçte milli gelirden aldığı en yüksek pay 1999 yılında %30 olarak gerçekleşmiştir. Buna mukabil aynı yılda kâr gelirleri bir önceki yıla nazaran neredeyse %100 düşüş göstermiş ve milli gelirdeki payı %10 civarında gerçekleşmiştir. Bu da kâr gelirinin son 20 yıl içinde aldığı en düşük paydır.

Tablo 3.6. Yurtiçi Faktör Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı (Yüzde)

Yıllar	Tarım	Maaş ve Ücretler Toplamı			Maaş ve Ücretliler Dışı Gelirler			
		Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kira Gelirleri	Faiz Gelirleri	Kâr
1980	27,5	25,2	14,6	10,6	47,3	9	9	36,9
1981	25,3	22,3	11,9	10,4	52,4	8	5,1	39,3
1982	23,5	20,1	10,2	9,9	56,4	8,1	6,7	41,6
1983	22,1	22	11	11	55,8	8,1	6,8	40,9
1984	22,4	19,4	9,6	9,8	58,2	7,6	11,4	39,3
1985	21,2	17,4	8,5	8,9	61,4	7,8	10,2	43,5
1986	21	17,1	8,3	8,8	61,9	7,2	9,4	45,3
1987	19,2	20,4	9,4	11	60,4	6,3	10,1	44,1
1988	18,6	20,9	9,1	11,8	60,5	4,8	15,1	40,6
1989	18,2	24,1	12,4	11,7	57,8	3,9	10,4	43,4
1990	19,1	28,1	15	13,1	52,8	3,4	9	40,4
1991	16,3	33,8	18,3	15,5	49,8	3,8	13	33,1
1992	16	34,4	19,4	15	49,6	3,8	12,5	33,3
1993	16,8	33,2	19,1	14,1	50,1	3,4	11,3	35,4
1994	16,7	27,5	15,5	12	55,8	3,2	17	35,6
1995	17,2	24,3	12,7	11,6	58,6	3,2	20,9	34,5
1996	18,3	26,9	12,3	14,6	54,8	3,1	25,2	26,5
1997	15,7	29,5	13,6	15,9	54,8	3,1	24,7	27
1998	19,5	27,6	14	13,6	52,9	3,4	29,4	20,1
1999	16,6	37,7	17,3	20,4	45,7	4,9	30	10,8
2000	16,7	36,3	16,1	20,2	47	5,1	22,8	19,1

Kaynak: Şerife Saylan, “Finansal Liberalizasyon, Gelir Dağılımı İlişkisi ve Türkiye Örneği (1989-2004),” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE), Konya, 2006, s. 121.

Aşağıda, Tablo 3.7’de ise, 1994 yılına ve 2002-2009 yılları arasındaki döneme ait harcanabilir gelirin gelir türleri arasındaki dağılımı yer almaktadır. Tablo 3.6’dan farklı olarak Tablo 3.7’de gelir türlerini daha detaylı olarak görmek mümkündür. Buna göre; 1994 yılında %28 civarında olan emek gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı, 2007 yılı hariç 2009 yılına kadar sürekli artış göstermiş ve 2009 yılında %46 olarak gerçekleşmiştir. Mütteşebbis gelirlerinin payı 1994 yılından 2009 yılına kadar sürekli olarak azalmıştır. Gayrimenkul kira gelirlerinin payı da 1994 yılından 2005 yılına kadar sürekli azalmış, 2005 yılından sonra ise sürekli olarak artmıştır. Menkul kıymet gelirleri de 1994 yılından 2005 yılına kadar azalma göstermiş, 2005 yılından sonra dalgalanmalar olsa da artış eğilimine girmiştir. Transfer gelirleri ise 1994 yılından 2005 yılına kadar sürekli artmış ve 2005 yılında %23 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2006 yılında ciddi bir düşüşle %17,8’e gerilemiştir. Transfer gelirlerinin 2006-2009 yılları arasındaki eğilimi ise artış yönünde olmuştur. 1994-2009 yılları arasında harcanabilir gelir içinde emek gelirlerinin artan payını, fonksiyonel gelir dağılımı açısından olumlu bir gelişmedir.

Tablo 3.7 Türkiye’de Hanehalkı Harcanabilir Gelirinin Gelir Türlerine Göre Dağılımı (Yüzde)

Gelir Türleri	Yıllar								
	1994	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Emek	28,3	38,7	41,8	42,2	42,5	44,5	43,7	46	46,4
-Maaş ve Ücret	23,7	35,8	38,7	38,7	39,2	40,8	39,7	41,9	42,9
-Yevmiye	4,6	2,9	3,1	3,5	3,3	3,7	4,0	4,1	3,5
Müştebbis (Kâr)	42,4	34,5	32	31,8	28,8	24,2	23,2	22,4	20,4
-Tarım	-	-	-	-	-	7,1	6,4	6,2	5,4
-Tarım Dışı	-	-	-	-	-	17,1	16,8	16,1	15,0
Gayrimenkul (Kira)	11,6	4,4	3,6	2,7	2,9	3,1	4,1	4,4	5,0
Menkul Kıymet	7,7	4,9	2,6	2,2	2,7	6,1	7,0	4,2	5,3
Sosyal Transferler* (Karşılıksız Gelirler)	10	17,5	20	21,2	23,0	17,8	18,2	19,1	19,6
-Emekli ve Dul-Yetim Aylıkları	-	-	-	-	-	16,9	17,0	18,1	18,3
-Diğer Sosyal Transferler	-	-	-	-	-	0,9	1,1	1,1	1,3
Hanelerarası Transfer (Alınan)	-	-	-	-	-	2,9	2,6	3,1	3,1
Diğer Gelirler**	-	-	-	-	-	1,5	1,1	0,9	0,2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi): <http://www.tuik.gov.tr>.

*: Sosyal transferlere 2008 yılından itibaren emekli ikramiyesi ve kıdem tazminatları dahil edilmiştir.

** : 2009 yılından itibaren “Diğer gelirler”e vergi iadesi geliri dahil değildir.

(Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır. Toplam gelire izafi kira dâhil değildir.)

Aşağıda Tablo 3.8’de ise, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirine göre sıralı yüzde yirmilik kesimler ve gelir türlerine göre yıllık gelirlerin dağılımına dair 2006-2009 dönemine ait veriler yer almaktadır.

Tablo 3.8 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Sıralı Yüzde Yirmilik Gruplar ve Gelir Türlerine Göre Yıllık Gelirlerin Dağılımı (Dikey, Yüzde)

Gelir türleri	Yüzde 20'lik fert grupları																			
	İlk %20(*)				İkinci %20				Üçüncü %20				Dördüncü %20				Son %20(*)			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Maaş-ücret	23	24	23	26	39	37	39	40	42	40	43	43	44	43	45	46	41	40	43	44
Yevmiye	25	21	24	22	11	11	12	10	5	6	5	5	3	4	3	3	1	1	1	1
Müteşebbis	26	26	27	23	23	22	23	21	19	20	18	19	20	17	18	16	28	27	25	22
- Tarım	17	18	16	15	11	12	11	10	9	8	8	7	7	6	7	6	5	4	4	3
- Tarım Dışı	9	8	10	9	12	11	12	11	10	11	10	12	12	11	11	10	23	23	21	19
Gayrimenkul	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	3	2	3	4	4	4	6	6	7
Menkul kıymet	3	4	3	3	4	5	3	3	4	7	3	4	5	7	4	5	8	8	5	7
Sosyal Transferler*	13	14	14	16	16	18	17	19	23	22	24	23	22	23	23	24	15	16	17	17
- Emekli ve Dul-Yetim Aylıkları	8	7	8	9	14	15	15	16	22	21	23	21	21	22	22	23	15	15	17	17
- Diğer Sosyal Transferler	6	7	6	7	2	2	2	3	1	1	1	2	1	1	1	1	0,4	1	0,4	1
Hanelerarası Transferler (Alınan)	8	7	7	8	5	4	5	5	3	3	4	4	3	2	3	3	2	2	2	2
Diğer Gelirler**	2	2	1	1	1	1	1	0,4	2	1	1	0,2	2	1	1	0,1	1	1	1	0

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>.

Rakamlar yuvarlanarak verilmiştir.

*: Sosyal transferlere 2008 yılından itibaren emekli ikramiyesi ve kıdem tazminatları dahil edilmiştir.

**: 2009 yılından itibaren “Diğer gelirler”e vergi iadesi geliri dahil değildir.

(Gelir referans dönemleri bir önceki takvim yılıdır. Toplam gelire izafi kira dahil değildir.)

Tablo 3.8'deki genel eğilimlere bakıldığında, toplam gelir içerisinde en yüksek maaş-ücret geliri payına sahip olan grup dördüncü yüzde yirmilik gelir grubudur. Buna mukabil, toplam gelir içerisinde en düşük maaş-ücret payına sahip olan grup ise en yoksul yüzde yirmilik gelir grubudur. Yevmiye geliri elde eden gruplar içerisinde en çok yüzdelik paya sahip olan gelir grubu ise en yoksul gelir grubudur. Müteşebbis gelirini, tarım ve tarım dışı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Tarım müteşebbis gelirlerine bakıldığında, en yüksek paya en yoksul yüzde yirmilik kesim, en düşük paya da en zengin yüzde yirmilik kesim sahipken; tarım dışı müteşebbis gelirlerinde durum tam tersine dönmektedir. Gayrimenkul gelirlerinin toplam gelir içindeki payları da en yoksul kesimlerden en zengin kesimlere doğru gidildikçe artmaktadır.

Şimdiye kadar eğilimleri aktarılan gelir türleri genel ekonomik ve sosyal teoriler çerçevesinde beklentilere uygun eğilimler göstermektedir. Menkul kıymet ve sosyal transfer gelirleri ise, genel eğilimlerin haricinde daha da detaylı olarak incelenmesi gereken çok hassas iki gelir türünü temsil etmektedir. Örneğin menkul kıymet gelirleri nüfusun her yüzde yirmilik kesiminde en yüksek seviyesine 2007 yılında ulaşmıştır. Finansal krizinin patlak verdiği 2008 yılından bir yıl önce menkul kıymet gelirlerinden elde edilen paylardaki bu yüksek seviye, krize zemin hazırlayan ortamı tarif etmesi bakımında manidardır. 2007 yılından sonra her yüzde yirmilik grupta en yüksek menkul kıymet geliri elde edilen yıl ise sırasıyla 2006 ve 2009 yılları olmuştur. Menkul kıymet gelirinin her yüzde yirmilik kesimde en az elde edildiği yıl ise 2008 yılı olmuştur.

Sosyal transferlerin daha detaylı ve isabetli olarak incelenebilmesi için başka göstergelere de ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin sosyal transferlere emekli ikramiyesi ve kıdem tazminatlarına dair verilerin 2008 yılından itibaren dahil edilmiş olması, önceki yıllar ile kıyas yapmayı güçleştirmektedir. Genel eğilime bakılacak olursa sosyal transferlerden en yüksek payı alan gelir grupları genellikle 3. ve 4. yüzde yirmilik gelir gruplarıdır. Sosyal transferlerden elde edilen gelirlerde en düşük paya sahip olan nüfus yüzdesi ise, en yoksul yüzde yirmilik kesimdir. Burada çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer alan Shorrocks Ayırıştırma Analizinde görülecek olan sosyal transferlerin gelir eşitsizliklerine yapacağı etkiyi anlamak açısından bazı

ipuçları yer almaktadır. Sosyal transfer gelirlerinden en az pay alanların en yoksul kesim olması, transfer gelirlerinin etkinliği ve gelir dağılımındaki eşitsizlik üzerinde yaptığı etkiyi gösterme açısından önemli bir veridir. Emekli, dul-yetim aylıklarında da aynı sosyal transfer gelirlerinde olduğu gibi en yüksek payı genel olarak 3. ve 4. yüzde yirmilik nüfus grupları almaktadır. Buna mukabil en düşük payı alan nüfus kesimi yine en yoksul yüzde yirmilik kesimdir. Sadece diğer sosyal transfer gelirlerinde en yoksul yüzde yirmilik dilimden en zengin yüzde yirmilik dilime gidildikçe alınan pay azalmaktadır. Ancak burada da “diğer sosyal transfer gelirlerinden” alınan payın nispi olarak az olmasından söz etmek mümkündür. Örneğin, sosyal transferlerde en yüksek payın alındığı yıl ve nüfus dilimi 2008 yılı ve 3. yüzde yirmilik nüfus dilimidir. 2008 yılında 3. yüzde yirmilik nüfus dilimin sosyal transferlere ait gelirden aldığı pay %23,8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer sosyal transferlerde ise en yüksek payın alındığı yıl ve nüfus dilimi 2007 yılı ve 1. yüzde yirmilik nüfus dilimidir. 2007 yılında 1. yüzde yirmilik nüfus dilimin diğer sosyal transferlere ait gelirden aldığı pay ise %7,1’dir.

Yüzdelik nüfus dilimleri ve gelir türlerine göre ayrımın yanında gelir dağılımı verilerinin yorumlanmasına dair bir diğer konu ise hanehalkı büyüklükleridir.

Bilindiği üzere gelir dağılımındaki adaletsizlikler sadece iktisadi açıdan değil siyasal ve toplumsal açıdan da önemli sorunlar meydana getirmektedir. Bu nedenle, artık günümüzde gelir dağılımındaki dengesizlikler ifade edilirken, sadece gelirin bireyler arasındaki eşitsiz dağılımından söz edilmemekte, ilgili sorun; gelir yoksulluğu, sosyal imkân yoksulluğu ve insani yoksulluk gibi yoksulluk merkezli³⁸ yeni kavramlarla birlikte ele alınmaktadır.

Hanehalkı büyüklüğü ve yoksulluk ilişkisinde; hem Türkiye geneli, hem de kırsal ve kent ayrımında ve çeşitli yoksulluk göstergeleri ile birlikte ele alındığında, kırsal kesim ile kentsel kesim arasında farklar olduğu görülmektedir.

³⁸ Doğan & Tek, a.g.e., s. 95-96.

**Tablo 3.9 Hanehalkı Büyüklüğüne Göre
(Gıda + Gıda Dışı) Fert Yoksulluk Oranı (Yüzde)**

Hanehalkı Büyüklüğü	Yoksul fert oranı					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
TÜRKİYE	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	18,56
1-2	16,48	13,50	13,96	8,25	10,66	10,33
3-4	16,68	17,48	13,84	9,36	8,49	9,28
5-6	29,47	32,04	27,74	22,77	17,76	21,16
7+	47,38	49,22	51,97	45,99	42,98	42,07
KENT	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,61
1-2	7,16	8,93	6,06	3,17	3,26	2,64
3-4	13,24	15,37	8,75	5,12	3,99	3,83
5-6	26,47	29,00	21,01	14,62	10,80	14,08
7+	43,36	39,05	38,71	40,20	28,38	33,14
KIR	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	32,18
1-2	27,64	20,73	26,46	16,98	22,07	21,93
3-4	23,61	22,70	26,10	19,80	18,87	21,87
5-6	34,03	36,51	37,24	34,52	29,60	33,31
7+	51,18	56,59	63,49	51,00	55,22	50,26

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>; TÜİK, **Yoksulluk Çalışmaları**, Sosyal İstatistikler Daire Başkanlığı İşgücü ve Yaşam Koşulları Grubu Hanehalkı Bütçe İstatistikleri Takımı, 20 Aralık 2008, (Çevrimiçi) <http://web.ku.edu.tr/ku/images/EAF/20122008-3.pdf>, 06.01.2011, s. 38

Tablo 3.9’da görüldüğü üzere, yoksulluk oranı (gıda + gıda dışı), kentsel alanda azalma eğilimindeyken, kırsal alanda ise 2004 yılına kadar artma eğilimindedir. Kırsal alanda 2005 yılı ile birlikte azalmaya başlayan yoksulluk 2007 yılında bir miktar artarak %32 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında kentlerdeki yoksulluk oranı ise %10,6’dır. Aynı yılda Türkiye genelinde bu oran %18,5 olarak gerçekleşmiştir.

TÜİK’in 2008 yılı yoksulluk çalışmalarına göre ise Türkiye genelinde hanehalklarının yoksulluk oranı toplam %17 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde hanehalkı türlerinden tek yetişkinli aileler 2008 yılında %22,5 ile en yoksul kesimi oluşturmuştur. Bunu sırasıyla %21,8 ile ataerkil veya geniş aileden oluşan hanehalkları, %15,4 ile çocuklu çekirdek aileden oluşan hanehalkları ve son olarak %8,8 ile çocuksuz çekirdek aileden oluşan hanehalkları izlemiştir. 2008

yılında kentlerdeki hanehalkları arasındaki yoksulluk %9,3; kırsal kesimdeki hanehalklarının yoksulluğu ise %34,6 olarak gerçekleşmiştir.³⁹

Türkiye’de hanehalkı büyüdükçe yoksulluk da genellikle artmaktadır. Hem Türkiye genelinde, hem de kır ve kent özelinde yoksulluk oranı en yüksek olan hanehalkı büyüklüğü 7 ve üzeri üyeye sahip olan hanelerdir. Bunu 5-6 kişiden oluşan haneler izlemektedir. Kentlerde 3-4 kişiden oluşan hanelerin yoksulluk oranı 1-2 kişiden oluşan hanelere göre daha yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Kırsal alanda ve Türkiye genelinde ise 1-2 kişilik haneler ile 3-4 kişilik hanelerin yoksulluk oranları yıldan yıla değişiklik göstermekte, kimi yıllarda 1-2 kişilik hanelerin yoksulluk oranı daha yüksek gerçekleşirken kimi yıllarda da 3-4 kişilik hanelerin yoksulluk oranı daha yüksek seviyede gerçekleşmektedir.

Kırsal alanda büyüklüğü 1-2 kişiden oluşan hanehalklarının yoksulluk oranının zaman zaman 3-4 kişiden oluşan hanehalklarından daha yüksek olması, 2004, 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye genelinde büyüklüğü 1-2 olan hanehalklarının yoksulluk oranının 3-4 kişiden oluşan hanehalklarından daha yüksek olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk oranı arasında her zaman doğrusal bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Aşağıda Tablo 3.10’da yoksulluk tanım ve hesaplamalarına yönelik farklı yöntemlerle 2002-2007 yılları arasında Türkiye’deki yoksulluk oranlarına yer verilmiştir.

³⁹ TÜİK, 2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 20.04.2010.

**Tablo 3.10 Farklı Yöntemlere Göre
Türkiye’de Yoksulluk Oranı (Yüzde)**

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Gıda yoksulluğu (Açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,54
Yoksulluk (Gıda + Gıda Dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	18,56
Kişi Başı Günlük 1 \$’ın Altı*	0,20	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00
Kişi Başı Günlük 2.15 \$’ın Altı*	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,63
Kişi Başı Günlük 4.3 \$’ın Altı*	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	9,53
Harcama Esaslı Görelî Yoksulluk**	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,43

Kaynak: TÜİK, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>, TÜİK Yoksulluk Çalışmaları, Sosyal İstatistikler Daire Başkanlığı İşgücü ve Yaşam Koşulları Grubu Hanehalkı Bütçe İstatistikleri Takımı, 20 Aralık 2008, (Çevrimiçi) <http://web.ku.edu.tr/ku/images/EAF/20122008-3.pdf>, 06.01.2011, s. 35.

*: 1\$’ın satınalma gücü paritesine (SGP) göre karşılığı olarak 2002 yılı için 618 281 TL; 2003 yılı için 732 480 TL; 2004 yılı için 780 121 TL; 2005 yılı için 0.830400 YTL, 2006 yılı için 0.921 ve 2007 yılı için ise 0.926 YTL kullanılmıştır.

** : Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50’si esas alınmıştır.

Tablo 3.10’da görüldüğü üzere, açlık sınırını ifade eden gıda yoksulluğu yıldan yıla azalmıştır. Gıda ve gıda dışı yoksulluğun birlikte hesaplanmasıyla elde edilen yoksulluk oranı ise, 2002 yılında %26,9, 2003 yılında %28,1 olarak gerçekleşmiş, takip eden yıllarda istikrarlı bir şekilde azalarak 2006 yılında %17,8 düzeyine inmiştir. 2007 yılında ise bu oran %18,6 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına günde 1 Doların altında gelir elde edenlerin oranında yıldan yıla çok ciddi bir değişim gerçekleşmemiştir. Kişi başına günde 2.15 Doların altında gelir elde edenlerin oranı 2002 yılında %3,04 iken, 2007 yılında %0,63 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına günde 4.3 Doların altında gelir elde edenlerin oranı ise 2002 yılında %30,3 iken, her geçen yıl azalarak 2007 yılında %9,5 olarak gerçekleşmiştir.

Neticede, 1963 yılından itibaren günümüze kadar yapılan gelir dağılımı araştırmaları gelir dağılımına yönelik sorunların ülkemiz açısından yeni bir sorun olmadığını

açıkça göstermektedir.⁴⁰ Ülkemizde gerçekleştirilen gelir dağılımı araştırmalarından ortaya çıkan sonuçlar; ekonomik istikrarı sağlayacağı ve yapısal sorunları ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. hazırlanan istikrar politikalarının Türkiye'nin gelir dağılımı sorununa çözüm üretmekte yetersiz kaldığı⁴¹ yönündedir.

3.1.3. Shorrocks Ayırıştırma Analizi Kullanılarak Gerçekleştirilen Araştırmalar ve Sonuçları

Neo-liberalizm, küreselleşme, deregülasyon ve finansal serbestleşme eğilimleriyle birlikte üretim faktörlerinin ve faktör gelirlerinin zaman zaman ayırt edici sınırlarını kaybettiği görülmektedir. Bu noktada, gelir türlerini ve eşitsizliğe etkilerini ayırtmaya yönelik analizlerin anlam ve önemi artmaktadır.

Shorrocks Ayırıştırma Analizi; kısaca gelir bileşenlerinin toplam eşitsizliğe katkısının hesaplanmasıdır. Analiz, çalışmanın bir sonraki kısmında daha detaylı olarak açıklanacaktır.

Gelir bileşenlerine göre ayırıştırma yaklaşımının (gelir eşitsizliği üzerinde gelir bileşenlerinin -farklı gelir türlerinin- etkisi) Türkiye'de uygulanması ile elde edilen sonuçlardan bahsetmek çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Gelir bileşenleri, temelde emek⁴² (maaş ve ücret) ve sermaye gelirleri olmak üzere iki temel üretim faktörü bazında ayrıştırılmaktadır. Yeniden dağılım politikalarının etkisini gözden kaçırmamak için ayırtmaya vergi ve transfer gelirleri de dâhil edilebilmektedir. Ülkemizde gerçekleştirilen gelir dağılımı anketlerinde ödenen vergilere yönelik bilgi toplanmamaktadır ve veri yapısındaki bu eksiklik neticesinde, verginin gelirin yeniden dağılımı üzerindeki etkisini doğrudan ölçmek mümkün olmamakta, yorumlamak için ise dolaylı bazı değişkenler kullanmak gerekmektedir. Ancak transfer gelirleri ile ilgili ayrı bir gelir grubu değişkeni⁴³ oluşturulmuştur.⁴⁴

⁴⁰ Cem Doğan, "Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005 Türkiye", **Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması**, Ankara, 2007, s. 7.

⁴¹ A.e., s. 7.

⁴² Bazı çalışmalarda kendi işinde çalışanlar, emek geliri kategorisine dahil edilmektedir. (Dünya Bankası, 2000). Ancak TÜSİAD'ın yaptığı çalışmada kendi işinde çalışanların müteşebbis geliri elde ettikleri kabul edilmiş ve "sermaye ve müteşebbis gelirleri" grubunda yer almaları uygun görülmüştür.

⁴³ Transfer gelirlerine ilişkin bu gelir grubunda, 1987 ve 1994 yılı arasındaki değişim izlenemediğinden sonuçlar sınırlı düzeyde ele alınmıştır.

⁴⁴ Gürsel v.d., a.g.e., s. 64-65.

Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalarda tarım sektörünün kendine has yapısal özellikleri⁴⁵ bazı güçlüklerle sebep olmaktadır.

1994 yılının ilk yarısında yaşanan finansal kriz neticesinde reel faizlerin uzunca bir süre yüksek seyretmiş olması ile DİE’nin gelir dağılımı anketini 1994 yılında gerçekleştirilmiş olması, üretim faktörlerinden sermayenin getirisi olan faiz gelirlerinin⁴⁶ ayrıca irdelenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁷

TÜSİAD’ın 2000 yılında gerçekleştirdiği, Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk konulu araştırmasında, gelir dağılımı eşitsizliği ölçüleri kapsamlı bir biçimde gelir dağılımı türlerine ve gelir bileşenlerinin dağılımına göre ayrıştırılarak ele alınmıştır. Bu analize ait teorik açıklamalar çalışmamızın İkinci Bölümünde, gelir dağılımı analizlerinde yeni yaklaşımlar konusunda ele alınmıştır. Aşağıda Tablo 3.11’de 1987 ve 1994 yıllarına ait gelir bileşenlerinin ondalık nüfus gruplarına göre dağılımı yer almaktadır.

⁴⁵ TÜSİAD’ın yapmış olduğu çalışmada yapısal özelliklerden ötürü, tarımda elde edilen müteşebbis geliri (çiftçi ailelerinin gelirleri) “sermaye ve müteşebbis gelirleri” grubundan ayrılmış ve bağımsız bir grupta incelenmiş ve tarım sektöründe elde edilen müteşebbis gelirlerinden oluşan bir gelir grubu oluşturulmuştur.

⁴⁶ TÜSİAD’ın yapmış olduğu çalışmada, faiz gelirleri sermaye gelirlerinden (menkul kıymet gelirleri) ayrı tutulup bağımsız bir gelir grubu olarak analize dâhil edilmiştir.

⁴⁷ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 64-65.

**Tablo 3.11 Gelir Bileşenlerinin
Ondalık Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı***

		En alt %30	Ortadaki %40	En üst %30	Faktör Payları
Emek Geliri					
	1987	0,103	0,313	0,584	0,241
	1994	0,095	0,316	0,589	0,355
	Fark	-0,008	0,003	0,005	0,114
Tarım Müteşebbis Geliri					
	1987	0,037	0,238	0,725	0,240
	1994	0,054	0,262	0,684	0,149
	Fark	0,017	0,024	-0,059	-0,091
Müteşebbis Geliri					
	1987	0,012	0,127	0,861	0,409
	1994	0,031	0,203	0,766	0,350
	Fark	0,019	0,076	-0,095	-0,059
Faiz Geliri					
	1987	0,055	0,219	0,726	0,013
	1994	0,032	0,087	0,881	0,040
	Fark	-0,023	-0,132	0,155	0,027
Transfer Geliri					
	1987	0,050	0,188	0,762	0,098
	1994	0,018	0,187	0,796	0,106
	Fark	-0,032	-0,001	0,034	0,008
Özel transfer (94)					
		0,018	0,164	0,818	
Devlet transferi (94)					
		0,019	0,173	0,808	

Kaynak: Seyfettin Gürsel v.d., **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Aralık 2000, s. 67.

* Çizelgenin rakamlarının hesaplanmasında *OECD: e ölçeği* kullanılmıştır.

Yukarıda Tablo 3.11’de 1987 ve 1994 yıllarında gelir bileşenlerine ait dağılım özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. OECD e ölçeği kullanılarak elde edilen sonuçlarda, ölçünün büyümesi gelir dağılımında eşitsizliğin arttığını göstermektedir.

İlk sütun gelir bileşenleri için alt yüzde otuzluk dilimin toplam gelir bileşeninden aldığı payı, ikinci sütun ortadaki yüzde kırklık dilimin payını, üçüncü sütun ise en üstte bulunan yüzde otuzluk dilimin aldığı payı göstermektedir. Son sütun ise gelir bileşenlerinin toplam gelir içindeki paylarını ifade etmektedir. Satırlarda gelir bileşenlerinin ilgili yıllarda toplam gelirden aldıkları paylar ve iki yıl arasındaki fark yer almaktadır.

Tablodaki verilere göre, sırasıyla müteşebbis geliri (kâr), tarım müteşebbis geliri (kâr), faiz geliri ve şaşırtıcı bir şekilde transfer geliri en eşitsiz dağılan gelir türleri olurken, emek geliri görece olarak daha az eşitsiz dağılan tek gelir türü olmuştur. En eşitsiz gelir dağılımına sahip bileşen 1987 yılında müteşebbis gelirleri iken, 1994 yılına gelindiğinde bunun yerini faiz gelirleri almıştır.

Müteşebbis geliri elde edenler arasında en üst düzeyde yüzde otuzluk dilim 1987 yılında toplam müteşebbis gelirinin %86'sını elde ediyorken, 1994 yılında %76,6'ya yani yaklaşık on puan düşmüştür. Bu, tüm gruplar arasında görülen en büyük düşüştür ve söz konusu gelir bileşeninin toplam içinde yer alan payındaki bir gerileme (%41'den %35'e) ile birlikte meydana gelmiştir.

Faiz gelirlerinde ise tam tersine en yüksek gelirli yüzde otuzluk kesimin toplam faiz gelirleri içinde, %72,6 olan payı yaklaşık 15,5 puanlık bir artışla %88'e yükselmiştir.

Aynı zamanda da faiz gelirlerinin payı %1,3'den %4'e yükselerek 3 kat artmıştır. Burada dikkat çeken nokta, faiz gelirinin düşük payına karşın, artışın olağandışı bir şekilde yüksek oluşudur. Yaklaşık olarak her beş hanehalkından yalnızca birinin faiz geliri elde ettiği, üstelik bu hanehalklarının⁴⁸ büyük bir çoğunluğunun küçük tasarruf sahipleri olduğu dikkate alınır, 1994 yılında gerçekleşen faizlerdeki olağanüstü sıçramanın dağılım eşitsizliğini arttırıcı etkisini anlamak daha kolay olmaktadır. 1994 yılında ülke ekonomisinde yaşananlar ve aynı yıla ait şirket bilançoları değerlendirildiğinde söz konusu iki gelir bileşenindeki gelişmelerin aynı yıldaki kriz ortamına bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Faiz gelirleri elde eden hanelerin aynı zamanda faiz dışı en az bir faaliyet geliri elde ettikleri unutulmaması gereken bir noktadır. Aynı dönemde, reel faizlerin olağanüstü

⁴⁸ A.e., s. 65.

yüksek bir seviyede seyretmesinden ötürü bir kısım müteşebbisin elde ettiği faiz gelirlerinin müteşebbis gelirlerinden daha fazla olduğu bilinmektedir. Bir başka ifade ile esas faaliyet kârında azalma yaşanırken, faiz gelirlerinde büyük bir artış gözlemlenmiştir.⁴⁹

İki dönem arasında emek gelirlerinde belirgin bir dağılım değişikliği olmamıştır. Verilere göre maaş ve ücretler en az eşitsiz dağılan gelir bileşenleri olmakla birlikte, aynı zamanda dağılımı en istikrarlı gelir türüdürler. 1987'den 1994'e toplam gelir içindeki emek gelirinin payı %24'den %35'e çıkararak neredeyse %50 oranında artmış, buna mukabil dağılımda bir bozulma olmamıştır. Bu durum gerçek ücretler yükselirken ücret farklılaşmasının genişlemediğini göstermektedir.⁵⁰

Transfer geliri dağılımında en çarpıcı gösterge %75'in üzerindeki aslan payını tepedeki yüzde otuzluk grubun alıyor olmasıdır. Bu durum, gelişmiş refah ekonomileriyle tam bir tezat teşkil etmektedir. Bu genel saptamanın yanı sıra veri alınan ilk yıldan diğerine transfer gelirlerinde meydana gelen küçük bir artışa rağmen, dağılımda gerçekleşen bozulma dikkat çekmektedir. 1994 yılındaki kriz, transfer gelirlerine dayalı gelirin yeniden dağıtımı politikalarında amaçtan büyük bir sapmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu tablo, yoksullukla mücadele konusunda ciddi bir sorunun yaşanmış olduğuna bir işarettir. Transfer gelirlerinin gerçek muhatabı olması gereken kesimin payında ciddi bir düşüş, buna mukabil üst gelir gruplarında ise bir artış yaşanmış olması, söz konusu dönemde transfer gelirlerine dayalı sosyal politikaların işlevinden uzaklaştığını hatta tersine çalışan bir mekanizmaya dönüştüğünü göstermektedir.⁵¹ Her ne kadar transfer gelirleri gelir dağılımını olumsuz etkilemişse de, transfer öncesi gelir dağılımı eşitsizliği transfer sonrası gelir dağılımı eşitsizliğine göre daha yüksektir. İlk yaklaşımla çelişir gözükse de bu durum, esasen farklı olguların ölçülmesi ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile transfer öncesi gelir dağılımına transferlerin eklenmesi, hesaplamada daha yüksek bir ortalama gelir düzeyi meydana getirmektedir. Bu teknik sorun ayırıştırma yöntemi ile aşılmaktadır.⁵²

⁴⁹ A.e., s. 65-66.

⁵⁰ A.e., s. 67.

⁵¹ A.e., s. 68.

⁵² A.e., s. 68-69.

Aşağıda Tablo 3.12’de ise Gelir bileşenleri içi (*within*) Gini katsayıları yer almaktadır.

**Tablo 3.12 Gelir Bileşenleri İçi
Gini Katsayıları***

	1987 Yılı	1994 Yılı
Emek gelirleri	0,40	0,41
Tarım gelirleri	0,59	0,53
Müteşebbis gelirleri	0,73	0,64
Faiz gelirleri	0,58	0,82
Transfer gelirleri	0,60	0,65

Kaynak: Seyfettin Gürsel v.d., **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Aralık 2000, s. 72.

*: OECD Ölçeği: e

Tablo 3.12’de görüldüğü üzere, müteşebbis geliri elde edenler arasında 1987 yılında gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren *Gini Katsayısı* değeri 0,73 olup, son derece yüksek bir değerdir. Bu geliri elde edenler içinde oluşan eşitsizliğin çok yüksek düzeyde olması, söz konusu bileşenin toplam eşitsizliğe yaptığı katkının da yükselmesine sebep olmaktadır. 1994 yılına gelindiğinde müteşebbis gelirlerinin eşitsizliğe katkısı yaklaşık 24 puan azalmış ve %47 seviyesine kadar gerilemiştir. (Bkz. Tablo 3.13) Faiz gelirleri ise yaklaşık 44 puan artarak neredeyse müteşebbis gelirleri düzeyine yükselmiştir. 1994 yılında faiz gelirlerine ait Gini katsayısı, 0,82 değerini almış ve son derece yüksek bir eşitsizlik seviyesine işaret etmiştir.

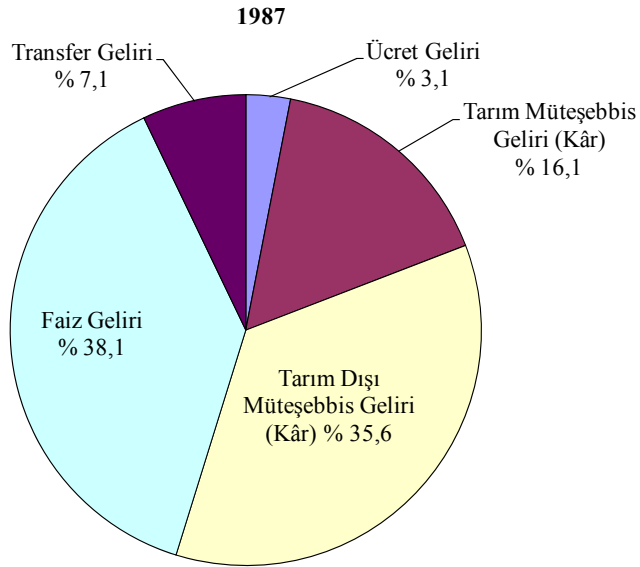
Tablo 3.11 incelendiğine, transfer gelirlerinin özellikle düşük gelir gruplarındaki payının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkündür:

“Türkiye’de refah devletinin etkilediği sosyal grupların sınırlı olması, pek çok sosyal transfer türünün mevcut olmaması ve sübvansiyon politikalarının doğrudan gelir transferleri yerine piyasa fiyatlarına müdahaleler şeklinde gerçekleşmesi,

transferlerin kendilerinden beklenen eşitsizliği azaltıcı etkiyi yapamamalarına neden olmaktadır.”⁵³

Ancak, bu olumsuz etkinin genelde çok düşük kaldığı ve 1994 yılına gelindiğinde 1987’ye kıyasla etkinin büyük bir ölçüde azaldığının da belirtilmesi gerekmektedir. Nitekim, aşağıda yer alan Tablo 3.13’ün birinci bloğunda yer alan eşitsizliğe katkı rakamlarına bakıldığında, 1987’de %3,5 olan transferlerin pozitif katkısının, 1994’te %0,7’ye düştüğü görülmektedir. Bu eğilim, transfer gelirlerinin artmasının eşitsizliği azaltmada daha etkili olduğuna ve eğer sosyal politikalar daha dikkatli tasarlanırsa miktarları artmasa bile az da olsa eşitsizliği azaltıcı bir rol oynayabileceklerine işaret etmektedir.

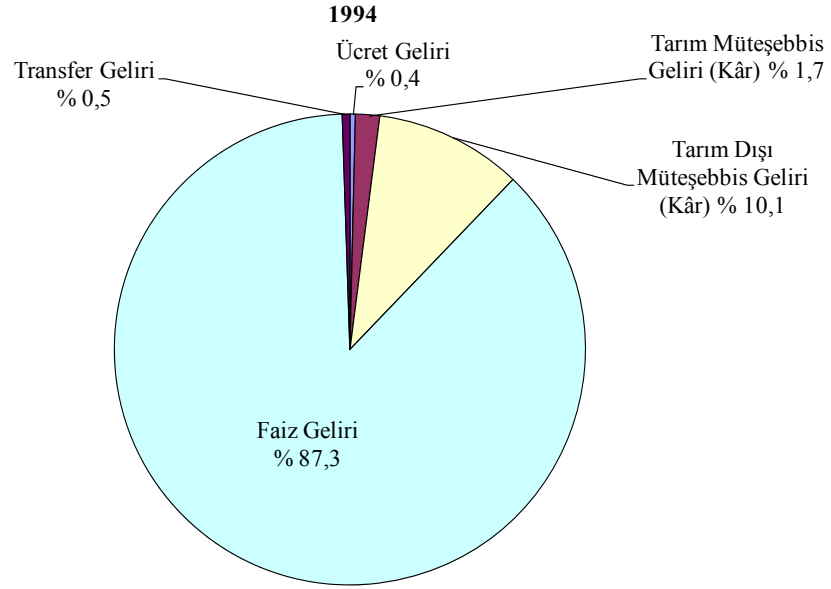
Gelir türlerinin eşitsizliğe yaptığı etkileri daha ne görebilmek amacıyla aşağıda Grafik 3.1 ve Grafik 3.2’de 1987 ve 1994 yıllarına ait göreceli eşitsizlik göstergeleri yüzde olarak yer almaktadır.

Grafik 3.1

⁵³ A.e., s. 74.

1987 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

Grafik 3.2

1994 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

Shorrocks Ayrıştırma Analizi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalardan bir diğeri ise, 2003-2006 yıllarını kapsayan ve gelir türlerinin eşitsizliğe katkısını gösteren araştırmadır.⁵⁴ İlgili çalışmanın sonuçları, aşağıda Tablo 3.13’de zaman içindeki değişimin daha net görülebilmesi için 1987 ve 1994 yıllarına dair veriler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları ile birleştirilerek verilmektedir.

⁵⁴ Bkz. Ayşe Aylin Bayar, Öner Günçavdı & Raziye Selim, “Inequality Effects of Sectoral Distribution: Evidence from Turkey,” 4 May 2009, (Çevrimiçi) http://gdri.dreem.free.fr/wp-content/g2-1bayar_fullpaper_gdri_dreem_ayseaylin.pdf, 01.03.2011, s. 16.

**Tablo 3.13 Shorrocks Ayrıştırma Analizi'ne Göre
Gelir Bileşenlerinin Eşitsizliğe Katkıları: 1987-2006 (Yüzde)**

Gelir Bileşenleri		1987	1994	2003	2004	2005	2006
1	Emek Geliri	3,58	1,77	24,4	21,5	29,6	29,6
	Tarım Müteşebbis Geliri	19,04	3,24	3,6	8,6	5,1	1,6
	Müteşebbis Geliri	71,51	47,30	60,9	59,4	49,0	57,8
	Faiz Geliri	2,38	46,89	5,8	3,6	5,5	2,6
	Transfer Geliri	3,48	0,79	5,2	7,0	10,8	8,3
2	Emek Geliri	24,07	35,50	41,1	41,8	42,8	46,5
	Tarım Müteşebbis Geliri	23,96	14,89	11,1	9,9	10,1	7,1
	Müteşebbis Geliri	40,91	35,00	27,2	26,5	23,4	23,8
	Faiz Geliri	1,27	4,03	2,0	1,7	2,2	1,6
	Transfer Geliri	9,79	10,56	18,6	20,0	21,6	21,0
3	Emek Geliri	0,15	0,05	0,59	0,51	0,69	0,64
	Tarım Müteşebbis Geliri	0,79	0,22	0,33	0,87	0,51	0,23
	Müteşebbis Geliri	1,75	1,35	2,23	2,24	2,10	2,43
	Faiz Geliri	1,87	11,62	2,98	2,10	2,48	1,61
	Transfer Geliri	0,35	0,07	0,28	0,35	0,50	0,40

Kaynak: Seyfettin Gürsel v.d., **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, TÜSİAD, Aralık 2000, s. 71 ve Ayşe Aylin Bayar, Öner Günçavdı & Raziye Selim, “Inequality Effects of Sectoral Distribution: Evidence from Turkey”, 4 May 2009, (Çevrimiçi) http://gdri.dreem.free.fr/wp-content/g2-lbayar_fullpaper_gdri_dreem_ayseaylin.pdf, 01.03.2011, s. 16.

- (1) Faktör gelirlerinin, “bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir” temelinde hesaplanan eşitsizliğe katkıları (%)
(2) Faktör gelirlerinin, toplam bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir içindeki yüzde payları
(3) Görelî eşitsizlik göstergesi (1) / (2)

Shorrocks Ayrıştırma Analizi (*Shorrocks Decomposition Analysis*) sonuçlarını içeren Tablo 3.13’de yer alan ilk blok (1), gelir bileşenlerinin her birinin toplam eşitsizliğe katkısını göstermektedir. Bu blokta yer alan her sayı, ilgili gelir bileşeninin toplam eşitsizlikte sahip olduğu yüzde payı ifade etmektedir. İkinci blokta (2) ise, gelir bileşenlerinin toplam bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir (TBEKG) içinde sahip oldukları paylar mevcuttur. Bu blokta yer alan sayılar, ilgili bileşene ait toplam bireysel eşdeğer gelir (TBEG)’in, TBEKG’ye oranlanması ile bulunmuştur. Üçüncü blokta (3) bulunan sayılar, birinci bloktaki sayıların ikinci bloktaki sayılara bölünmesi neticesinde elde edilmiştir.

Tabloda üçüncü blok, gelir bileşenlerinin, faktör payları ile ağırlıklandırıldıktan sonra toplam eşitsizliğe yaptıkları katkıların hesaplanması neticesinde varılan sonuçları göstermektedir. 1987-1994 yılları arasındaki değişime bakılığında, faiz geliri dışındaki diğer tüm gelir bileşenlerinin eşitsizliğe olan katkısı azalırken, faiz gelirlerinin katkısında büyük bir artış gerçekleşmiştir. Neticede, *faiz gelirlerinin eşitsizlik düzeyinin değişmemesi koşuluyla*, faiz gelirlerinin TBEG içindeki payı arttıkça, gelir eşitsizliğinin de yükseleceği sonucuna varılmıştır.

Üçüncü blokta, ilgili bileşenin toplam kullanılabilir gelir (TKG) içindeki payı değiştiğinde toplam eşitsizlikte meydana gelebilecek marjinal değişim rakamlarla gösterilmiştir. Buradaki değerler, örneğin, transfer gelirlerinin TKG içindeki payında meydana gelen bir artışın gelir eşitsizliğinde meydana getireceği değişimi⁵⁵ göstermektedir.⁵⁶

Tablo 3.13'deki verilere göre, 1987 yılında hesaplanan gelir eşitsizliği ölçülerine en büyük katkıyı yapan bileşen %71,5 ile müteşebbis gelirleridir. Bunun ardından %19 ile tarım müteşebbis gelirleri ikinci sırada yer almaktadır. 1994 yılında ise, gelir eşitsizliği ölçülerine en büyük katkıyı yapan bileşen ise %47,3 ile yine müteşebbis gelirleridir. Ancak bu yılda faiz gelirlerinin eşitsizliğe yaptığı katkı %46,8 olup, son derece yüksektir. Buna mukabil 1994 yılında müteşebbis gelirlerinin toplam bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir içindeki payı %35'dir. Faiz gelirlerinin toplam bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir içindeki payı ise eşitsizliğe katkısının aksine %4,03 gibi görece düşük bir orana sahiptir.

1987 yılından 1994 yılına, faiz ve transfer gelirlerinde eşitsizlik artışı; tarım ve müteşebbis gelirlerinde ise eşitsizlikte azalma görülmektedir. Emek gelirlerinin kendi arasındaki eşitsizliğin ise neredeyse sabit kaldığı, bununla birlikte emek gelirinin payındaki büyük artış nedeniyle bu bileşenin eşitsizliğe yaptığı katkının %3,58'den %1,77'ye düşerek yarı yarıya azaldığı⁵⁷ ilgili verilerden izlenmektedir.

Tablo 3.13'de de görüldüğü üzere, 1987-1994 dönemine nazaran 2003-2006 arası dönemde emek gelirlerinin hem bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir temelinde

⁵⁵ Burada eksi (artı) bir değer varsa bu, transfer gelirlerinde meydana gelebilecek bir artışın gelir eşitsizliğini azaltıcı (artırıcı) etkisi olacağı anlamına gelmektedir.

⁵⁶ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 70-71.

⁵⁷ **A.e.**, s. 72.

eşitsizliğe yaptığı katkı, hem gelirler içindeki yüzde payı ve dolayısıyla görelî eşitsizlik göstergesi de artış göstermiştir. 2003-2006 yılları arasında hem tarım müteşebbis gelirinin, hem de müteşebbis gelirlerinin bireysel eşdeğer kullanılabilir gelir içindeki payı düşerken eşitsizliğe etkisi yıldan yıla değişiklik göstermiştir. Müteşebbis gelirlerinin görelî eşitsizlik göstergesi ise tabloda yer alan her yıl için emek gelirleri, tarım müteşebbis gelirleri ve transfer gelirlerinin görelî eşitsizlik göstergesinden daha yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile görelî eşitsizlik göstergesi bakımından eşitsizliğe en çok olumsuz etkide bulunan gelirler kâr ve faiz gelirleri olmuştur.

Tablo 3.13’de transfer gelirlerinin eşitsizliğe katkısının pozitif olduğu, yani eşitsizliği artırıcı etki yaptığı görülmektedir. Bu şaşırtıcı bir sonuç olmasına karşın, Dünya Bankası’nın 2000 yılında Türkiye’de gelir dağılımı ile ilgili araştırmasının bu konudaki bulgusu ile uyuşmakta, paralellik göstermektedir. Oysaki transfer gelirlerinden beklenen etki, eşitsizliği düzeltmesi yönündedir. Bunun aksi bir bulgu, üzerinde durulması gereken sorunların başında gelmektedir. Transfer gelirlerinin bu tür etkileri çalışmanın ilerleyen kısmında açıklanmaktadır.

Aşağıda Tablo 3.14’de Tablo 3.13’ün 3. bloğundaki görelî eşitsizlik göstergeleri, kendi içinde yüzde değer verilerek hesaplanmıştır.

**Tablo 3.14 Gelir Bileşenlerinin
Kendi İçindeki Yüzde Dağılımı (Yüzde)**

Gelir Bileşenleri	1987	1994	2003	2004	2005	2006
Emek geliri	3,1	0,4	9,2	8,4	11,0	12,1
Tarım müteşebbis geliri	16,1	1,7	5,1	14,3	8,1	4,3
Müteşebbis geliri	35,6	10,1	34,8	36,9	33,4	45,8
Faiz geliri	38,1	87,3	46,5	34,6	39,5	30,3
Transfer geliri	7,1	0,5	4,4	5,8	8,0	7,5
Toplam	100	100	100	100	100	100

Tablo 3.14’de görüldüğü üzere, eşitsizliğe en fazla etki eden gelir bileşenleri, kâr ve faiz gelirleridir. Faiz geliri 1987 yılında %38; kriz yılı olan 1994 yılında %87; 2003 yılında %47 ve 2005 yılında %40 ile analize dâhil edilen tüm gelir bileşenleri içinde

eşitsizliğe en fazla etki eden gelir bileşeni olmuştur. Kâr geliri ise, 2004 yılında %37 ve 2006 yılında %46 ile analize dâhil edilen tüm gelir bileşenleri içinde eşitsizliğe en fazla etki eden gelir bileşenidir. Tablodan görüldüğü üzere, ilgili yılların analizinde kira gelirine yer verilmemiştir.

3.1.4. Türkiye’de Kredi Ekonomisi ve Göstergeleri

Çağımız ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de para, mal ve hizmetlerin alışverişini kolaylaştıran geleneksel rolünün yanında, tasarruf ve yatırım aracı olma rollerine de bürünmüştür.⁵⁸ Finans sektörü ve kredi ekonomisinin sahip olduğu karmaşık karakter, ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak görülen paranın büründüğü rollerin daha muğlak hale gelmesine sebep olmaktadır.

Finansal kapitalizm, finansal serbestleşme ya da finansal derinleşme olarak adlandırılabilir sürecin Türkiye’deki gelişimi önem arz etmektedir. Türkiye’de liberalizasyon süreci iki aşamada değerlendirilmektedir. İlk dönem, ihracat odaklı bir büyüme stratejisinin benimsendiği *1981-1989 arası dönemdir*. Türk ekonomisi finansal ve ekonomik liberalizasyon sürecini bu dönemde yaşamaya başlamış ve serbest piyasa anlayışına geçilmiştir. İkinci dönem ise popülist politikaların gündeme geldiği, sıcak para akışlarının yoğunlaştığı, dışsal ve içsel istikrarsızlık kaynaklarının genişlediği *1990-2001 arası dönemdir*. Böylelikle, Türk ekonomisine küresel sermaye akışları⁵⁹ desteklenmiştir.

Türkiye’de 1981 yılında faiz hadlerindeki sınırlamalar kaldırılmıştır. Sektöre giriş sınırlamalarının gevşetilmesi ve kur rejiminde tam liberalizasyon süreci bu dönemin özellikleridir. 1984 yılında Türk vatandaşlarının bankalarda döviz kuruna dayalı hesaplar açmalarına izin verilmiştir. Bu, bankaların ürün ve hizmet çeşitliliğine gitmelerinin başlangıcını oluşturmaktadır.⁶⁰ 1985 yılında devlet tahvilleri piyasada işlem görmeye başlamış, 1986 yılında ise, Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuş, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası yeniden açılmış⁶¹ ve Interbank piyasası faaliyete

⁵⁸ Ahmet Kılıçbay, **Türkiye Ekonomisinin Genişleyen Ufukları**, İstanbul Üniversitesi Rektörlük No. 4354, İktisat Fakültesi No: 569, 2002, s. 21.

⁵⁹ 1989 yılında 2,9 milyar dolar olan sıcak para girişi 1990 yılında 12,6 milyar dolara yükselmiştir.

⁶⁰ Tekin Akgeyik & Arif Yavuz, **Türk Bankacılık Sektöründe Yabancılaşma: Risk mi Fırsat mı?**, İTO, Yayın No: 2008-50, İstanbul, 2008, s. 118.

⁶¹ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 129.

geçmiştir. Böylece, bankalar gecelik işlemlerde karşılıklı kredilendirme yapmaya başlamıştır. Finansal işlemlerin hacmi görece olarak artmış, Türk ekonomisi dış fonlara karşı daha bağımlı hale gelmiştir.⁶² 1987’de Merkez Bankası’nın açık piyasa işlemlerini başlatması sürece dair diğer değişikliklerdir.⁶³ 1989 sonrası finansal serbestleşme sürecinde, bankacılık sistemi, doğrudan doğruya rantiyer tipi spekülative finansman biçimlerine yönelmiş, buna karşılık reel sektöre kaynak sağlama fonksiyonunu ikinci plana itmiştir.⁶⁴

2001 krizi sonrasında alınan önlemler, piyasa aktörlerinin istek ve müdahalelerinin ekonominin işleyişinde daha fazla söz sahibi olmasına sebep olmuştur. Dünyadaki değişmelere paralel olarak krizin faturasını *borçların kamusallaştırılması* yoluyla halka çıkaranlar geniş bir hareket alanı bularak bankacılık ve finans alanında önemli ve kârlı düzenlemeler gerçekleştirilmişlerdir. Türk Bankacılık sistemindeki yabancı payının hızla artışı da bu döneme denk gelmektedir. Söz konusu düzenlemeler ile gelirleri aşınan alt ve orta sınıflar temel ihtiyaçlarını karşılamak için krediye yönelmek zorunda kalmışlardır.⁶⁵

Kredi ve mevduata ilişkin hacim göstergeleri, finansal derinleşme bakımından sık kullanılan değişkenlerdir. Kredi ekonomisinin ülkemizdeki görünümünü doğru algılayabilmek amacıyla aşağıda, finans sektörünün milli gelirden aldığı pay, finans sektörünün bilançosu, faizin milli gelirdeki payı, banka kesimi kredilerinin ulusal gelire oranı ve kredi hacminin GSYH’ye oranı gibi birtakım göstergelere yer verilmiştir.

Finansal sistemin temel amacı, fon fazlası olanların ellerindeki kaynakları fon açığı olanların kullanmasına aracılık etmek olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, bankaların aracılık faaliyetleri ve özel kesimin krediye erişimi hakkında önemli bir gösterge *mevduatın krediye dönüşüm oranı*dır. 2001 krizi öncesinde Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) faizlerinin yüksek olması ve görece risksiz olarak algılanması sebebiyle bankacılık sektörü bilançosunun önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Bu durum, bankacılık sektörünün temel bankacılık fonksiyonu olan

⁶² Akgeyik & Yavuz, **a.g.e.**, s. 119.

⁶³ Yeldan, **a.g.e.**, s. 129.

⁶⁴ **A.e.**, s. 144.

⁶⁵ Cem Dişbudak, “Kapitalizmde Krizin Sürekliliği: Türkiye Örneği,” **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:7 Sayı:27, Güz: 2009, s. 63.

kredi tahsis etmek yerine, kamuyu fonlamayı tercih ettiğinin bir göstergesidir. Buna mukabil, kriz döneminin ardından uygulanmaya başlanan güçlü ekonomiye geçiş programı kapsamında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve sağlanan mali disipline bağlı olarak DİBS faizleri düşmüştür. Böylece, kredi kanalı daha cazip hale gelmiş ve bankacılık sektörü bilançosunda krediler ağırlık kazanmaya başlamıştır.⁶⁶

Türkiye’deki kedi ekonominse dair verilere ve göstergelere içinde *finans sektörünün milli gelirden aldığı pay* da oldukça önemlidir. Örneğin, 1952- 1980 döneminde finans sektörünün milli gelirden aldığı pay, ortalama %12-14 dolayında iken, 2000’de bu pay %20’ye yükselmiştir. Toplam istihdam içinde finans sektörünün payı ise, 1952 yılında %3 iken, 1980’lerin sonlarından itibaren %4-5’lere ulaşmıştır. Tüm çalışanlara yapılan toplam ödemeler içinde finans çalışanlarına yapılan ödemelerin payı 1952 yılında %3, 1987 yılında %6 ve 2006 yılında da %7,8 olarak gerçekleşmiştir. 1980-2005 arasında bu oranın iki katına ulaştığı görülmektedir. Finans sektörü, 1980’den bu yana ekonomiden daha fazla kaynak kullanmakta ve daha fazla gelir elde etmektedir. Bankalar, borsa ve sigorta şirketlerinin finansal piyasalardaki faaliyetlerinden elde ettikleri kârlar ve finans dışı özel şirketlerin sağladıkları faiz gelirlerinden oluşan rantıye gelirlerinde de benzer bir eğilim görülmektedir. Rantıye gelirleri toplamının GSMH içindeki payı 1960–1999 döneminde ikiye katlanmış ve 1960’lı yıllarda %17’den 1990’lı yıllarda %35’in üzerine çıkmıştır.⁶⁷ Finans sektörü 2010 yılında büyümesini hızla sürdürmüştür. *Finans sektörünün bilançosu*, 2010 yılı Haziran ayı itibarıyla yıllık %17,3 büyüyerek 1.022 milyar TL’ye ulaşmıştır. GSYH’ye oranı ise %100 olarak gerçekleşmiştir. Bankacılık sektörü ise, finansal sektörün %88,9’unu oluşturmaktadır. Bankacılık sektörünün toplam varlıkları, 2010 yılı Eylül ayı itibarıyla yılsonuna göre reel olarak %6,1 artmış ve 927 milyar TL’ye yükselmiştir. Bankacılık sektörünün bilanço büyüklüğünün GSYH’ye oranı ise 2010 yılının ikinci çeyreğinde %88,6 olarak gerçekleşmiştir.⁶⁸

⁶⁶ TCMB, *Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim*, Ed. İhsan Işık, 2011, s. 37.

⁶⁷ Mustafa Durmuş, “Aşırı Birikim - Finansallaşma İlişkisinin 2008 Krizi Bağlamında Analizi,” *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 21, Sayı: 77, s. 23-24.

⁶⁸ TCMB, *Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim*, s. 36.

Faizin milli gelirdeki payına baktığımızda, 2002 yılında GSYH'nin %14,8'ine kadar yükselen faiz ödemeleri, 2008 yılında en düşük düzey olan %5,1'e kadar gerilemiştir. Bu oran, 2001 krizi sonrasında en düşük düzeyine tekabül etmektedir.⁶⁹ Yine, 2002 yılında vergi gelirlerinin %85'inden fazlasını alan faiz ödemelerinin payı, 2008 yılı sonunda %30'a kadar gerilemiştir.⁷⁰

Kredi ekonomisinin bir diğer göstergesi olarak; *banka kesimi kredilerinin ulusal gelire oranına* bakıldığında ise, bu oran 1988, 1990, 1992, 1997, 1998 ve 1999 yılları için sırasıyla; %17,6, %16,5, %12,7, %21,7, %19 ve %19 olarak gerçekleşmiştir.⁷¹ Brüt kredilerin milli gelire oranı 2010 yılı Haziran ayı itibarıyla %46,4'e yükselmiş ve 2002 yılına nazaran yaklaşık 10 kat artmıştır. 2010 yılı Eylül ayı itibarıyla kredi büyümesi Euro bölgesinde yıllık %2,4, ABD'de %0,6 iken ülkemizde %26,5 olarak gerçekleşmiştir.⁷²

Bu verilerde finansal serbestlik sürecinin yoğun yaşandığı 1990'ların ilk yarısındaki kredi hacminde görülen görece gerileme dikkat çekmektedir.⁷³ Bu durum, 1990'lardaki finansal derinliğin, DİBS'lerdeki ve ulusal paradan kaçışın bir göstergesi olan döviz tevdiat hesaplarındaki artıştan ibaret olduğunu göstermektedir. Bu süreç ise, ulusal yatırım havuzuna reel bir katkı yapmamış, bunun yerine spekülative nitelikli birikimlerin finansmanına yaramıştır. Kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonlarına açılan Türkiye ekonomisinde, döviz ve faiz kuru birbirine bağlı hale gelmiş ve Merkez Bankası da bu unsurları birbirinden bağımsız birer politika olarak aracı olarak kullanabilme imkânını kaybetmiştir. Bu koşullarda, makro-f finansal dengelerin sağlanmasında gerekli koşul, ülkedeki faiz getirisinin, dövizle bağlı olan spekülative getirilerden yüksek tutulması olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile reel faiz haddi aşırı yüksek tutulmaya⁷⁴ başlanmış ve düşük kur, yüksek faiz politikası izlenmiştir.

⁶⁹ MÜSİAD, **2009 Türkiye Ekonomisi: Küresel Kriz ve Yeni Dersler**, Araştırma Raporları, Ed. İbrahim Öztürk, İstanbul, 2009, s. 98.

⁷⁰ A.e., s. 99.

⁷¹ Yeldan, a.g.e., s. 135.

⁷² TCMB, **Finansal İstikrar Raporu**, Aralık 2010, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/bolumIII-11.pdf>, 04.02.2011, s. 26.

⁷³ Yeldan, a.g.e., s. 133.

⁷⁴ A.e., s. 135.

Kredi hacminin GSYH'ye oranı finansal derinleşmenin temel bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu gösterge, finansal derinleşmede bankacılık sisteminin rolü ve etkinliğini izlemeyi de mümkün kılmaktadır. Türk finansal sisteminde kredi hacmi, 2000 sonrası dönemde 2001 krizi sonrasındaki yavaşlamanın ardından, tüketici ve yatırımcı güveniyle birlikte önemli bir artış göstermiş ve bu çerçevede kredi/GSYH oranı, 2010 yılında %40'ı aşmıştır. Kredi hacmi, küresel krizin bir yansıması olarak 2008 yılının ikinci yarısında, yerini yatay bir seyre bırakmış ancak, 2009 itibarıyla yeniden bir artış sürecine girmiştir. Türkiye'de bankacılık sisteminin sağlanan yurtiçi kredi hacminin milli gelire oranı gelişmiş olarak adlandırılan ekonomilerin gerisindedir. Ancak, 2000 yılı sonrasında Türkiye; Arjantin, Endonezya, Rusya ve Meksika gibi ülkeleri finansal derinleşme açısından geride bırakmıştır. Türkiye'de yurtiçi kredi hacminin milli gelire oranı, 2002 yılında %38'dir. İki kriz yılı olan 2001 ve 2008 yıllarında %53 civarına yükselmiş olan bu oran 2002-2007 arasında %41 ile %49 arasında seyretmiştir. 2009 yılında ise en yüksek seviyesine ulaşarak %63 olarak gerçekleşmiştir.⁷⁵

Finansal serbestleşme döneminde şirketlerin reel üretim dışındaki finansman olanaklarına giderek uyarlandıklarına dair iyi bir gösterge, 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yer alan kuruluşların faaliyet dışı gelirlerindeki artışlardır. Neticede kısa dönemli finansal yatırım hesapları, uzun dönemli reel sabit sermaye yatırımlarına göre önem kazanmış ve ülke iktisadi istikrarsızlığa sürüklenmiştir.⁷⁶ 1990'dan 2000 yılına kadar, Finans Dışı Şirketlere (FDŞ) göre Finans Şirketlerinde (FŞ) bir kâr patlaması yaşanmıştır. 1980 yılında, FŞ'lerin kârları, FDŞ'lerin kârlarının sadece %8-9'u civarında iken, 2002 yılında bu oran %75-78'ler civarına ulaşmıştır. Bu tarihten sonra bir miktar inişe geçmiş olsa da %40'lar civarında seyretmiştir. Bu nispi düşüşün nedeni ise, FŞ'lerin kârlılığındaki azalmalar değil, FDŞ'lerin kârlarındaki güçlü artışlardan kaynaklanmıştır.⁷⁷

Finansal sistemlerde yatırımların finansmanı için genellikle iki farklı finansman modeli kullanılmaktadır. Bankacılık sisteminin etkin bir rol oynadığı ilk model, gelişmekte olan ülkelerde daha çok görülmektedir. Sermaye piyasalarının asıl işlevleri üstlendiği diğer model ise gelişmiş ülkelerin finansal sistemlerinde

⁷⁵ BDDK, **Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler**, Sayı 5, Aralık 2010, s. 144-145.

⁷⁶ Yeldan, **a.g.e.**, s. 156-157.

⁷⁷ Durmuş, **a.g.e.**, s. 23-24.

işlemektedir.⁷⁸ Ülkeden ülkeye değişen biçim ve kapsamlarda, pazarlamada devlet ve kooperatifler; kredi mekanizmalarında ise yine kooperatifler ve bankalar ihmal edilmeyecek bir role sahiptirler.⁷⁹ Zira Türk finans sisteminin hâkim unsuru, bankacılık sektörüdür. Ülkemizde mevduat toplama yetkisine ticari bankalar sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerdekine benzer şekilde ülkemizde de finansal sistem içerisinde bankacılık sisteminin payı %80'lere kadar ulaşmakta olup,⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) dışındaki bankalar finans sektörünün %80,4'ünü oluşturmaktadır. Mevduat bankaları da bankacılık sektörünün yaklaşık %90'ını meydana getirmektedir.⁸¹

Aşağıda Tablo 3.15'de son 10 yıllık döneme ait bankacılık sektörü yapısal göstergelerine dair veriler yer almaktadır.

Tablo 3.15 Banka, Şube ve Personel Sayılarının Gelişimi

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Banka Sayısı	79	67	59	55	53	51	50	50	49	49	49
Mevduat B.	55	46	40	36	35	34	33	33	32	32	32
Kalkınma Y. B.	18	16	14	14	13	13	13	13	13	13	13
Katılım B.	6	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4
Şube Sayısı (Bin)	7,98	6,98	6,32	6,27	6,47	6,57	7,30	8,14	9,30	9,58	10,1
Mevduat B.(Bin)	7,81	6,85	6,17	6,05	6,19	6,24	6,90	7,68	8,72	8,97	9,42
Kalkınma Y. B.	28	14	35	33	33	35	42	44	44	44	40
Katılım B.	144	115	118	189	255	292	356	422	536	569	607
Personel Sayısı (Bin)	175	141	126	128	133	139	151	169	183	184	191
Mevduat B.(Bin)	165	133	118	119	123	128	139	154	166	167	173
Kalkınma Y.B.(Bin)	6,4	5,6	5,7	5,4	5,3	5,1	5,2	6,1	5,3	5,3	5,3
Katılım B. (Bin)	3	1,9	1,9	3,5	4,8	5,7	7,1	9,2	11	11,8	12,6

Kaynak: BDDK, **Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler**, Sayı 5, Aralık 2010, s. 12-51.

Mevduat B.: Mevduat Bankaları, Kalkınma Y.B.: Kalkınma ve Yatırım Bankaları, Katılım B.: Katılım Bankaları

⁷⁸ Burcu Aracıoğlu & Dilek Demirhan, "Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Dönemler İtibariyle Finansal Hizmetler Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi," **Dayanışma Dergisi**, 111, Nisan 2011, Ankara, s. 26.

⁷⁹ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No: 454, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s. 29-30.

⁸⁰ BDDK, **Türk Finans Sektörünün Aktif Büyüklüğü**, Finansal Piyasalar Raporu, Eylül 2010, s.15.

⁸¹ Aracıoğlu & Demirhan, **a.g.e.**, s. 26.

2010 yılında Türkiye’de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 49 bankadan 32 tanesi mevduat bankası, 13’ü kalkınma ve yatırım bankası ve 4’ü katılım bankasıdır. Sektör mevduat bankacılığı ağırlıklı olup, en çok şube ve çalışana sahip bankalar da mevduat bankalarıdır. Yıllar içinde bankaların sayısında önemli bir değişiklik olmamıştır.

Bankalar için hizmet sunumunda, müşteriler açısından bu hizmetlere erişimde en önemli işlevi banka şubeleri görmektedir. Şube sayıları sadece 2000-2001 krizlerinin etkisi nedeniyle 2003 yılına kadar azalmıştır. Bu yıldan itibaren şubeler yıllık ortalama %7 oranında artış sergilemiştir. 2008 küresel finans krizi öncesinde yüksek büyüme oranlarına ulaşan sektördeki şube sayısı, kriz sonrasında artışını ılımlı bir şekilde sürdürmüştür. Şube sayıları 2010 yılı itibarıyla 10 bini aşmış durumdadır.⁸² Bankalarda çalışan personel sayılarına bakıldığında 2002 yılı 126 bin çalışan ile en düşük istihdam düzeyine sahip yıldır. 2010 yılında ise personel sayısı 191 bine yükselmiştir. Yıllar içerisinde şube ve personel sayılarındaki artış eğilimi, sektörün kazancına ve genişlemesine dair önemli bir göstergedir.

Mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankaları arasındaki sıralamada ve tüm kredi türlerinde baskın bir rol üstlenmektedir. 2010 yılı itibarıyla mevduat bankalarının toplam kredi hacmi içerisindeki payı %91 olarak gerçekleşmiştir. Bu pay, kalkınma ve yatırım bankaları için %3, katılım bankaları için ise %5,9’dur. Yine benzer şekilde, 2002-2010 yılları arasında tüketici kredilerinde mevduat bankalarının payı %96,5 ile %100 arasında değişmektedir.

Türkiye’de bankaların kriz öncesi ve kriz sonrası etkinlikleri arasında önemli bir fark görülmemiş, hatta kriz dönemi olarak nitelendirilen dönemde genel olarak sektör bazında toplam faktör verimliliğinde artış gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, bankaların krizden önemli ölçüde etkilenmedikleridir.⁸³ Ancak, çarpıcı olan sonuç, krizin bankalara yansımayan etkilerinin reel sektörde ciddi hasarlar meydana getirmiş olmasıdır.

Aşağıda Tablo 3.16’da 1993-2010 yılları arasında yurtiçi kredilerinin banka türlerine göre dağılımı ve 12 aylık yüzde değişimi yer almaktadır.

⁸² BDDK **Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler**, Sayı 5, Aralık 2010, s. 51.

⁸³ Aracıoğlu & Demirhan, **a.g.e.**, s. 32.

Tablo 3.16 Bankalara Göre Yurtiçi Kredi Hacmi (Bin TL)

	Mevduat Bankaları Yurtiçi Kredileri				Kalkınma ve Yatırım Bankaları Yurtiçi Kredileri		Yurtiçi Kredi Hacmi	
	YTL	Yabancı P.	Toplam	12 Ay.% Değ.	Toplam	12 Ay.% Değ.	Toplam	12 Ay.% Değ.
1993	-	-	280.080	99,4	24.106	69,3	387.078	101,5
1994	310.734	208.174	518.908	85,3	47.480	97,0	714.497	84,6
1995	813.571	483.433	1.297.004	149,9	77.110	62,4	1.567.991	119,5
1996	1.528.914	1.246.589	2.775.503	114,0	173.644	125,2	3.303.455	110,7
1997	3.471.056	2.913.195	6.384.251	130,0	330.141	90,1	7.053.181	113,5
1998	5.521.705	4.867.497	10.389.202	62,7	597.941	81,1	10.988.126	55,8
1999	8.960.847	6.730.659	15.691.506	51,0	1.085.109	81,5	16.778.766	52,7
2000	17.263.886	8.425.058	25.688.944	63,7	1.584.387	46,0	27.275.055	62,6
2001	17.543.914	13.705.201	31.249.115	21,6	2.797.858	76,6	34.046.973	24,8
2002	17.409.392	14.436.019	31.845.411	1,9	3.064.396	9,5	34.909.807	2,5
2003	31.726.779	16.291.805	48.018.584	50,8	3.729.695	21,7	51.748.279	48,2
2004	60.597.965	17.649.732	78.247.697	63,0	4.583.828	22,9	82.831.525	60,1
2005	101.701.638	19.292.537	120.994.175	54,6	5.496.950	19,9	126.491.125	52,7
2006	147.614.033	22.964.257	170.578.290	41,0	6.699.149	21,9	177.277.439	40,2
2007	191.994.856	22.834.889	214.829.745	25,9	8.002.851	19,5	222.832.596	25,7
2008	235.264.517	32.402.565	267.667.082	24,6	10.728.441	34,1	278.395.523	24,9
2009	252.322.944	40.321.299	292.644.243	9,3	12.834.069	19,6	305.478.312	9,7
2010*	253.089.005	42.528.859	295.617.864	12,0	12.661.280	12,4	308.279.144	12,1

Kaynak: DPT, İstatistikler, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal>, 18.10.2010.

*: 2010 verileri Ocak ayına ait verilerdir.

Tablo 3.16’da görüldüğü üzere, toplam yurtiçi kredi hacmi 1993 yılından 2010 yılına kadar istisnasız bir şekilde artış göstermiştir. Mevduat bankalarının yurtiçi kredilerinde bir önceki yıla nazaran en yüksek artış, 1995 yılında %150 olarak gerçekleşmiştir. En düşük artış ise, 2002 yılında %2 olarak gerçekleşmiştir. Bir sonraki en düşük artış ise 2009 yılında %9,3 olarak gerçekleşmiştir. 1994 krizinin hemen ertesi yılında kredi hacmi krize rağmen artış göstermiş ancak diğer 2 kriz ertesi yıl olan 2002 ve 2009 yıllarında kredi hacmi artışı önemli ölçüde azalmıştır. Kalkınma ve yatırım bankalarının kredi hacmindeki en hızlı genişleme ise %125 ile

1996 yılında gerçekleşmiştir. Kriz yılı olan 2002 yılında ise bir önceki yıla nazaran kredi hacmindeki artış büyük ölçüde azalmış ve %9,5 olarak gerçekleşmiştir. Toplam yurtiçi kredi hacminin artışı da yine 2002 ve 2009 yılında bir önceki yıla nazaran azalmıştır.

Türkiye’de 1990’ların sonlarına doğru faiz politikasının görülebilen amacı, tasarruf kaynaklarının, verimsiz atıl bir gelir kazanma amacına, yani banka faizi ve tahvillere yatırılmasını önleyip onları üretimin finansmanına yöneltmek olmuştur.⁸⁴ Bu amaçla, öncelikle faiz gelirini oldukça yüksek oranlarda vergilemek, sonra da faizi %30’ların altına indiren bir yola başvurmak faiz politikasının bir özelliği olmuştur. Ayrıca Türkiye’de 2000 yılının başlarından itibaren faiz oranlarının serbest piyasa ekonomisinin işleyişi gibi arz talep neticesinde belirlenmiyor olması, tasarruf-yatırım dengelerini bozucu bir etki meydana getirmiştir.⁸⁵

Finans sektörünün ve kredi mekanizmasının sebep olduğu sürekli kriz dönemlerinde meydana gelen geliri en yeteneklilerin alması normal kabul edilirken, geçici krizler ülkede yaşayan herkesin ortak sorunuymuş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Krizlerin derinleşmesi durumunda tüm toplumsal grupların krizi ortaklaşa çabayla aşmaları sıklıkla talep edilir bir istektir. Esasen finans sermayesinin bu isteği, krizlerin yükünün kendileri dışındaki sınıflar tarafından üstlenilmesi isteğinden başka bir şey değildir. Tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de finans sermayesi başta olmak üzere sermaye kesiminin sistemin işleyişi nedeni ile toplumun diğer kesimlerine nazaran kendilerini krizlerden çok daha başarılı bir şekilde korudukları bilinmektedir. Zira yaşanan son krizde de bu durum görülmektedir. Türkiye’de ücretliler verimlilik artışlarından yararlanamaz ve ekonomi istihdam yaratamazken; bankacılık sektörü ülkede yaratılan gelirin önemli bir kısmını elde etmeyi başarmıştır.⁸⁶ Finansal piyasaların krizdeki başarısına dair gösterge ve yayınlar da bunu açıkça ispatlamaktadır.

Aşağıda Tablo 3.17’de bankacılık sektörünün 2002-2009 yılları arasındaki kâr zarar rakamlarını görmek mümkündür. Tablo 3.17’de görüldüğü üzere 2002-2009 yılları

⁸⁴ Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 23.

⁸⁵ **A.e.**, s. 24.

⁸⁶ Dişbudak, **a.g.e.**, s. 66.

arasında 2003 yılı hariç diğer yıllarda net faiz gelirleri sürekli artış sergilemiş ve 2009 yılında 41,795 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Hem hanehalkları hem de devlet ödedikleri faizler ile 2009 yılında bankacılık sektörüne önemli miktarda kaynak aktarımı yapmışlardır. Zira bankacılık sektörünün 2009 yılındaki toplam kârı 20 milyar TL'yi geçmiştir. Kriz ortamında bu denli yüksek miktarda ve oranda (%49) kâr sağlanması krizin meydana getirdiği fırsatları en ciddi ölçüde bankacılık sektörünün elde ettiğini göstermektedir. Bu krizin kazananının Bankacılık sektörü olduğu tereddütsüz bir şekilde ileri sürülebilir. Ancak bankaların kazancının; banka çalışanlarının durumuna⁸⁷ yansıdığını söylemek zordur.⁸⁸

Tablo 3.17 Bankacılık Sektörü Kâr/Zarar Tablosu (Milyon TL)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Faiz Gelirleri (1)	44,397	38,823	40,337	43,304	55,848	70,553	85,768	85,282
Faiz Giderleri (2)	31,596	27,566	22,708	24,554	34,612	44,503	54,786	43,488
Net Faiz Geliri (1-2)	12,800	11,257	17,629	18,750	21,237	26,050	30,982	41,795
Vergi Öncesi Kâr	4,057	8,066	9,079	9,311	14,486	18,275	16,639	25,105
Vergi Provizyonu	1,153	2,458	2,627	3,346	3,122	3,359	3,218	5,029
Dönem Net Kârı	2,905	5,608	6,452	5,965	11,364	14,916	13,422	20,076
% Payları	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Faiz Gelirleri (1)	-	-12,6	3,9	7,4	29,0	26,3	21,6	-0,6
Faiz Giderleri (2)	-	-12,8	-17,6	8,1	41,0	28,6	23,1	-20,6
Net Faiz Geliri (1-2)	-	-12,1	56,6	6,4	13,3	22,7	18,9	34,9
Vergi Öncesi Kâr	-	98,8	12,5	2,6	55,6	26,2	-8,9	50,9
Vergi Provizyonu	-	113,3	6,9	27,4	-6,7	7,6	-4,2	56,3
Dönem Net Kârı	-	93,1	15,0	-7,5	90,5	31,3	-10,0	49,6

Kaynak: Cem Dişbudak, "Kapitalizmde Krizin Sürekliliği: Türkiye Örneği," **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:7 Sayı:27, Güz: 2009, s. 67.

Bankacılık sektörünün aktif yapısı, mevduatların dağılımı, yurtiçi kredi hacmi gibi finansal göstergelerin yanı sıra, finans sektöründeki değişimlerin toplumsal yansımaları da oldukça önem taşımaktadır.

⁸⁷ Bankalar Birliği verilerine göre, bankaların personel giderleri, 2008 yılında vergi öncesi gelirlerinin %59'u büyüklüğündeydi. 2009 yılında ise bu oran %41'e düşmüştür.

⁸⁸ Dişbudak, **a.g.e.**, s. 66.

TCMB ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre, Türkiye’de banka kredilerinin hızla artması, çeşitlenmesi ve kredi alma koşullarının kolaylaşması gibi nedenlerle bağlantılı olarak, tarihte ilk kez Türkiye’de nüfusun yarısından fazlası bankalara borçlu hale gelmiştir. Ayrıca 2010 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre;⁸⁹ Türkiye’de halkın %68,23’ünün herhangi bir kuruma ya da kişiye borcu bulunmaktadır.

2002 yılında hanehalkı borcunun harcanabilir gelire oranı %4,3 iken Mart 2007 itibariyle bu oran %25,5’e yükselmiştir. Ailelerin 87,1 milyar TL tutarındaki toplam borcunun 24,6 milyar TL’sini kredi kartı borçları oluşturmaktadır.⁹⁰

Bankacılık sektörü kredileri içinde, tüketiciler tarafından kullanılan toplam tüketici kredileri (konut, otomobil ve ihtiyaç), işletme kredilerinin (iş kurmak ya da işletmeye sermaye sağlamak) düzeyine yaklaşmıştır. BDDK verilerine göre, Eylül 2010 sonu itibarıyla, kişi ve şirketlerden oluşan bankaların kredi müşterisi sayısı 40 milyon 980 bine yükselmiştir. Türkiye nüfusu ile oranlandığında ve her bir kredi borçlusu bir kişi olarak farzedildiğinde, nüfusun %56,5’inin kredi sistemi içerisinde olduğu görülmektedir. 2009 yılı Eylül ayı sonu verilerine göre, bankaların kullandığı krediler 2008 yılına göre %23,8 artış göstermiştir. Banka kredileri 1 trilyon 60 milyar 499 milyon liralık GSYH’nın %44’ünü oluşturur duruma gelmiştir.

TCMB ve BDDK, kredi ekonomisinin iktisadi anlamda yıkıcı etkilerine set çekebilmek amacıyla, örneğin konut kredilerinde %25, ticari gayrimenkul kredilerinde %50 özkaynak şartı gibi bazı düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir. Bu düzenlemeleri, 2011 yılında tüketici kredileri, otomobil, konut ve ihtiyaç kredilerinde bankaların *agresif tutumlarını önlemeye yönelik tedbirler*⁹¹ olarak ifade etmek de mümkündür.

Bankaları mevduat müşterilerinin sayı ve oranlarına bakıldığında ise, aşağıda Tablo 3.18’de mudi sayıları ve bankalar arasındaki yüzde dağılımı yer almaktadır.

⁸⁹ Esfender Korkmaz v.d., **Riskler ve Beklentiler 2010: İstanbul Araştırması**, (Çevrimiçi), http://www.iktisatilar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=163:sunular&catid=67:duyuruhaber&Itemid=1 , 07.05.2010.

⁹⁰ ATO, “Ailelerin Borcu Gelirinin Yüzde 25’ini Aştı,” 14 Ekim 2007, (Çevrimiçi) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1395&l=1>, 03.01.2011.

⁹¹ Kerem Alkin, “Ekonomi Yönetimi ‘2011 İçin Temkinliyiz’ Mesajını Güçlendirdi,” **İtovizyon**, Yıl: 9, Sayı:97, Şubat 2011, s. 33.

**Tablo 3.18 Mudi Sayısının Gelişimi ve Fonksiyonel Dağılımı
(Bin, Yüzde)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010*
Mudi Sayısı						
Toplam Sayı (Bin Adet)	69.624,4	71.615,9	71.443,7	68.071,8	68.889,8	49.364,9
Mevduat B.	68.790,6	70.612,9	70.234,1	66.663,9	66.916,8	47.251,8
Katılım B.	833,9	1.003,0	1.209,6	1.407,9	1.972,9	2.113,1
%						
Mevduat B.	98,8	98,6	98,3	97,9	97,1	95,7
Katılım B.	1,2	1,4	1,7	2,1	2,9	4,3

Kaynak: BDDK, **Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler**, Sayı 5, Aralık 2010, s. 49.

*: Haziran 2010'dan itibaren mudi sayısına bakiyesi sıfır olan mevduat/katılım hesabı mudileri dâhil değildir.

Hem bankacılık sektörünün hem de genel olarak finansal sektörün en büyük müşteri grubu mudilerdir. Mudi sayısı; genel olarak bankacılık ve mevduat sigortası sistemine olan güvenden etkilenmektedir. Ancak bununla birlikte, bazı bankacılık hizmetlerinden yararlanma ihtiyacı ve mevduatın getirisi gibi unsurlardan da etkilenmektedir. Türk Bankacılık Sektöründe mudi sayısı, yıldan yıla inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Tablo 3.18'den izlendiği üzere, fonksiyonel bankacılık gruplarına göre, son yıllarda mudi sayısındaki azalma mevduat bankalarından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık katılım bankalarının müşteri sayıları artmaktadır. Oransal olarak bakıldığında ise, yine katılım bankaları grubunun hizmet verdiği müşteri tabanının her geçen yıl genişlediği görülmektedir.⁹² Örneğin, 2010 yılı itibarıyla mudilerin %95,7'si mevduat bankalarının müşterisi iken, %4,3'ü katılım bankalarının müşterisidir.

Kredi ekonomisinin Türkiye'deki boyutlarını yansıtabilen bir örnek de, istihdamdaki artış ile kredi kartı sayısındaki artışın kıyaslanmasıdır. Türkiye'de istihdam edilen kişi sayısı son 10 yılda yaklaşık %5 oranında artmış iken, kredi kartı sayısındaki artış ise %265 olarak gerçekleşmiştir. Bu veri, bankaların pazar payı ve kâr artırma

⁹² BDDK, **Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler**, Sayı 5, Aralık 2010, s. 49.

stratejilerinin yanı sıra tüketicilerin harcama davranışlarındaki değişimi de yansıtmaktadır. Kredi kartı sayısı, yalnızca 2001 yılında bir önceki yıla göre azalmış, sonraki yıllarda ise sürekli artış göstermiştir. Bu süreçte en düşük artış oranı ise, %2,3 ile küresel finans krizinin etkilerinin en fazla hissedildiği 2009 yılına aittir. Katılım bankalarının bu alandaki gelişimi de diğer kapasite göstergeleri gibi daha hızlı gerçekleşmiştir. Mevduat bankalarının kredi kartı pazarındaki payı ise yıllar itibarıyla ılımlı bir düşüş göstermekte olup, 2010 itibarıyla %96,4 olarak gerçekleşmiştir.⁹³ İlgili veriler Tablo 3.19’den görülebilmektedir.

**Tablo 3.19 Kredi Kartı Sayısının Gelişimi ve Fonksiyonel Dağılımı
(Bin, Yüzde)**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam Sayı (Bin Adet)	13373	12905	15703	19863	26090	29886	32433	37335	43394	44393	48803
Mevduat Bankaları	13373	12905	15703	19837	26026	29522	31863	36415	41869	42551	46472
Katılım Bankaları	0	0	0	25	64	364	571	920	1526	1842	2332
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
%											
Mevduat Bankaları	100	100	99,6	98,8	98,1	97,9	97,7	97,3	96,9	96,7	96,4
Katılım Bankaları	0,0	0,0	0,4	1,2	1,9	2,1	2,3	2,7	3,1	3,3	3,6
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0

Kaynak: BDDK, *Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler*, Sayı 5, Aralık 2010, s. 66.

2002 yılından 2010 yılı Ekim Ayına kadar banka kartı sayıları da hiç aralıksız artış eğilimini sürdürmüştür. 2010 yılı Ekim ayı itibarıyla 68 milyon banka kartı bulunmaktadır. Bu verilere göre, kredi kartları Türkiye nüfusunun yarısını aşmakta, banka kartları ise neredeyse ülke nüfusuna yaklaşmaktadır.

⁹³ A.e., s. 66.

İktisadi güven ve istikrar bakımından son derece riskli olan türev ürünlerin Türk Bankacılık sektöründeki gelişimine bakıldığında; 2004 yılında toplamı 29 milyar Dolar olan türev işlemler 2005 yılında 49 milyar Dolara, 2006 yılında 76 milyar Dolara, 2007 yılında bir önceki yılın neredeyse iki katına ulaşarak 138 milyar Dolara ulaşmıştır. Küresel krizin meydana geldiği 2008 yılında 130 milyar Dolara gerileyen türev ürünler toplamı, 2009 ve 2010 yıllarında sırasıyla 167 ve 253 milyar Dolara yükselmiştir.⁹⁴

Yurtiçi tasarruf düzeyi, iktisadi büyüme ve finansal sistemin gelişmişliği bakımından bir başka gösterge konumundadır. Türkiye’de 2000-2010 yılları arasında toplam yurtiçi tasarrufların GSYH’ye oranı incelendiğinde, 2000 yılında %18,4 olan oran, 2009 yılında %13’e gerilemiştir. 2010 yılında ise bu oran %12,6 olarak gerçekleşmiştir. 2000-2010 yılları arasındaki dönemde finansal derinleşmenin artmasıyla özel kesimin daha rahat borçlanabildiği ve tasarruf eğiliminin görece olarak azaldığı görülmektedir.⁹⁵ Tasarruflardaki bu düşüş, kredi kartları başta olmak üzere tüketim kredilerinin aynı yıllar içindeki artan seyri ile tezat bir durum sergilemektedir.

2003 sonrası dönemde özel kesim tasarruf eğilimi belirgin bir biçimde azalmıştır. Türkiye’de 2000 yılında %23,1 olan özel tasarruf/özel harcanabilir gelir oranı, 2006 yılında %14,5’e kadar gerilemiştir. Bu oran, 2010 yılında ise %13,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüş, 2008 ve 2009 yılındaki görece artışın akabinde küresel krizin özel tüketim üzerindeki etkisinin azalması ile gerçekleşmiştir.⁹⁶

Kredi ekonomisi çerçevesinde ülkemizde hanehalkına kullanılan krediler türler itibarıyla tüketici ve kredi kartı olarak ikiye ayrılmaktadır. Tüketici kredileri ise konut (genel olarak 3-10 yıl vadeli), taşıt (genel olarak 3 yıldan kısa vadeli) ve ihtiyaç kredilerinden müteşekkildir.⁹⁷

Aşağıda Tablo 3.20’de 2002 ve 2008 yıllarına ait kredi türlerinin kredilerinin toplam krediler içindeki dağılımına ve Tablo 3.21’de ise 2008-2010 yılları arasında kredilerin gelişimine dair veriler yer almaktadır.

⁹⁴ A.e., s. 128.

⁹⁵ A.e., s. 142-143.

⁹⁶ A.e., s. 142.

⁹⁷ TCMB, *Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim*, s. 40.

Tablo 3.20 Türlerine Göre Krediler (Yüzde)

	2002	2008
Kurumsal	86	69
Bireysel	14	31
Kredi Kartları	9	9
Tüketici Kredileri	5	22
Konut	1	10
Otomobil	1	2
Diğer	3	10
Toplam	100	100

Kaynak: Cem Dişbudak, “Kapitalizmde Krizin Sürekliliği: Türkiye Örneği,” **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:7 Sayı:27, Güz: 2009, s. 64.

Finansal liberalizasyonun hız kazandığı 2000 sonrası süreçte kurumsal ya da üretken sektöre göre bireysel kredilerde önemli artışlar gerçekleşmiştir. Bu artışın büyük bir kısmı tüketici kredilerinden kaynaklanmaktadır. Tablo 3.20’de görüldüğü üzere, ilgili yıllarda kurumsal krediler azalırken bireysel kredilerin miktarı artmıştır. Bunda bankaların finansal ürünleri pazarlama tutumundaki değişiklikler etkili olmuştur. Söz konusu süreçte bankalar şirketlerden ziyade bireylere yönelik bir kredi pazarlamasına girişmişlerdir. Bu krediler kimi zaman kredi kartlarıyla, kimi zaman konut, otomobil kredileri gibi tüketici kredileri vasıtasıyla kullanılmıştır.

2007 yılında 25 milyar lira olan kredi kartı borçları 4 yılda %68 oranında artmış ve 42 milyar liraya çıkmıştır. Aynı süreçte 2 milyar lira olan takipli kredi kartı borçları da %110 oranında artmış ve 4,2 milyar liraya yükselmiştir. 2008 yılında 58 milyar lira olan tüketici kredileri de %121 oranında artarak 123 milyar liraya ulaşmıştır. 2007 yılında 0,7 milyar lira olan takipli tüketici kredileri de %580 oranında artarak 4 milyar liraya yükselmiştir.⁹⁸

⁹⁸ “Tüketici 2011’e Borçlu Giriyor,” (Çevrimiçi) <http://kredikartim.org/tuketici-2011e-borclu-giriyor/>, 02.01.2011.

**Tablo 3.21 Bankacılık Sektöründe
Kredilerin Gelişimi (Milyon TL, Yüzde)**

	Milyon TL			Geçen Yıla Göre Değişim (%)		Toplama Oran (%)		Büyümeye Katkı (%)	
	2008	2009	2010/09	2009/09	2010/09	2009/09	2010/09	2009/09	2010/09
Tüketici kredileri	83.158	93.337	116.850	3,5	32,9	23,4	24,6	0,8	7,7
İşletme kredileri	82.673	85.259	118.828	3,8	49,3	21,2	25,0	0,8	10,4
Kredi kartları	34.853	37.612	42.906	7,4	17,9	9,7	9,0	0,7	1,7
İhracat kredileri	30.421	26.181	31.534	-0,9	12,0	7,5	6,6	-0,1	0,9
Diğer yat. kredileri	23.633	23.890	23.973	22,3	4,5	6,1	5,0	1,2	0,3
Diğer krediler	113.277	126.665	141.569	1,7	16,9	32,2	29,8	0,6	5,4
Toplam	368.014	392.944	475.659	4,0	26,5	100,0	100,0	4,0	26,5

Kaynak: BDDK, **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 19.

Tablo 3.21’den görüldüğü üzere, 2008-2010 arası dönemde tüketici kredileri ve işletme kredileri en fazla kullanılan kredi türleridir. 2009 yılında 85 milyar TL olan işletme kredileri, 2010 yılının Eylül ayı itibarıyla %50’yeyakın bir artış göstererek 118 milyar TL’ye ulaşmıştır. Aynı dönemde tüketici kredilerinin değişim oranı %33 olarak gerçekleşmiştir. Büyümeye katkısı bakımından en fazla paya sahip olan ise üretken sermayeye dönüşme imkânı tanınan işletme kredileridir.

Kredi genişlemesinin risk arz edebilecek bir “patlama” yönünde gelişmeye işaret edip etmediği konusu son dönemde muhtelif platformlarda tartışılmaktadır. Bunu değerlendirebilmek için, IMF çalışmaları ve literatürdeki bazı çalışmalarda yer verilen “kredi patlaması” tanımı kapsamında Türkiye verilerinin incelenmesi gerekmektedir. Patlamaya sebebiyet verecek kredi genişlemesi; aynı dönem içerisinde, kredi/GSYH oranının trend değerinden saparak 1,5 standart sapmayı

aşması ve söz konusu oranın, yıllık büyüme hızının %10'u geçmesi olarak tanımlanmaktadır.⁹⁹

IMF/Dünya Bankası tarafından özellikle gelişmiş ekonomilere yönelik olarak yapılan ve 2002-2010 yıllarını kapsayan analiz¹⁰⁰ sonuçlarına göre, kredi türleri için kredi patlaması tanımına uyan yıllar¹⁰¹ şu şekildedir: Toplam krediler açısından 2006 ve özellikle 2008 yılları kredi patlamasının yaşandığı yıllardır. İşletme kredileri açısından ise 2004, 2008 ve 2010 yıllarında kredi patlaması yaşanmıştır. Toplam tüketici kredilerinde 2006 ve 2008 yılları, konut kredileri açısından 2006 yılı kredi patlamasının yaşandığı yıllar olmuştur. 2008 krizi ile sistemdeki hataları gün yüzüne çıkaran konut (mortgage) kaynaklı kriz, Türkiye'deki ayağını 2006 yılında zorlamış görünmektedir. İhtiyaç kredileri açısından 2008 yılı bu kredi türünde patlamanın yaşandığı yıl olmuştur. Bireyler tarafından en kolay ulaşılabilir kredi mekanizması olan kredi kartlarında "kredi patlaması" tanımına uyan yıllar ise 2004 ve 2005 yıllarıdır. Diğer tüketici kredilerinde ise 2004 yılında bir patlama yaşanmıştır. İlgili grafikler tezin **Ek 1** kısmından incelenebilir.

Ülkemizde krediler bireysel krediler ve ticari (firma) kredilerinden oluşmaktadır. Bireysel kredilere ait veri kaynağı bulunmasına karşılık, ticari kredilerine ait veri bulunmamaktadır. Bu nedenden dolayı sınırlı tutardaki kamu kredileri de ticari kredileri içinde değerlendirilmektedir. Ticari krediler, toplam kredilerden bireysel kredilerin çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. Bankacılık sisteminde kullanılan krediler 2010 yılı Eylül ayı itibarıyla 475 milyar TL olarak gerçekleştirir. Bu kredilerin %33,3'ünü bireysel krediler ve %66,7'sini ticari kredileri oluşturmaktadır.¹⁰²

Aşağıda Tablo 3.22'de 2010 yılına ait kredilerin türlerine ve bölgelere göre dağılımını gösteren verilere yer verilmiştir.

⁹⁹ BDDK, **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 19.

¹⁰⁰ Çeşitli kredi kalemlerine ait olan üçer aylık veriler, cari fiyatlarla yıllıklandırılmış üç aylık GSYH değerlerine bölünmüştür. Trend hesaplamaları yapılırken, oranların her biri için HP(1000) parametresi kullanılmış ve bu trend serileri ile kredi/GSYH değerlerine dayalı olarak "kredi patlaması" tanımına uyan dönemlerin varlığının tespitine çalışılmıştır.

¹⁰¹ BDDK, **Finansal Piyasalar Raporu**, s. 20.

¹⁰² TCMB, **Dünyada ve Türkiye'de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim**, s. 41.

Tablo 3.22 Kredilerin Türlerine ve Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon TL, Yüzde)

Bölgeler	Tutar (Milyon TL)			Bölgesel Dağılım (%)		
	Toplam Krediler	Bireysel Krediler	Ticari Krediler	Toplam Krediler	Bireysel Krediler	Ticari Krediler
İstanbul	193.236.342	50.136.598	143.099.744	40,6	31,7	45,1
B.Marmara	13.343.256	6.474.435	6.868.821	2,8	4,1	2,2
Ege	49.583.516	21.813.518	27.769.998	10,4	13,8	8,8
D. Marmara	37.146.881	14.027.523	23.119.358	7,8	8,9	7,3
B. Anadolu	67.627.037	20.767.460	46.859.577	14,2	13,1	14,8
Akdeniz	45.777.580	17.396.455	28.381.125	9,6	11,0	9,0
O. Anadolu	12.076.247	5.384.274	6.691.973	2,5	3,4	2,1
B. Karadeniz	16.115.995	7.690.600	8.425.395	3,4	4,9	2,7
D. Karadeniz	8.080.208	3.992.648	4.087.560	1,7	2,5	1,3
KD. Anadolu	4.185.339	1.933.000	2.252.339	0,9	1,2	0,7
OD. Anadolu	5.642.637	2.788.339	2.854.298	1,2	1,8	0,9
GD. Anadolu	16.658.527	5.928.704	10.729.823	3,5	3,7	3,4
Yurt Dışı Şube	5.929.763	-	5.929.763	1,2	0,0	1,9
Türkiye	475.403.328	158.333.554	317.069.774	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TCMB, *Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim*, Ed. İhsan Işık, 2011, s. 42.

Eylül 2010 verileridir.

Tablo 3.22’de görüldüğü üzere, 2010 yılı Eylül ayı itibarıyla kredilerin iller ve bölgeler bazında dağılımına bakıldığında, toplam kredilerin %40,6’sının İstanbul’da kullanıldığı görülmektedir. Kredilerin yaklaşık %51’i Marmara Bölgesi’nde kullanılmaktadır. Bunu yaklaşık %14 pay ile Batı Anadolu Bölgesi ve %10 pay ile Ege Bölgesi izlemektedir.¹⁰³ Büyük şehirlerde kullanılan kredi miktarlarının fazlalığı, bölgelerdeki kredi kullanım dağılımını da etkilemektedir. Bireysel ve ticari kredilerde yine İstanbul en yüksek paya sahiptir.

Bölgeler itibarıyla kişi başına düşen kredi tutarına bakıldığında ise İstanbul’da 2010 yılında kişi başına düşen kredi miktarı; 15.000 TL’ye yakındır. Bunu 10.000 TL’ye yakın bir miktarla Batı Anadolu ve 5.500 TL ile Doğu Marmara bölgeleri izlemektedir. Kişi başına kullanılan kredide en alt sırada ise 1.500 TL ile Ortadoğu

¹⁰³ A.e., s. 40.

Anadolu ve 1.900 TL ile Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri yer almaktadır. Türkiye genelinde kişi başına düşen kredi ortalaması ise, 6.500 TL civarındadır.¹⁰⁴

Tüketici kredilerinin bölgesel dağılımında da İstanbul %30,3 paya sahiptir. 2010 yılı tüketici kredilerinin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise, %50 paya 36-55 yaş grubunun sahip olduğu görülmektedir. Bunu %28 ile 26-35 yaş grubu, %11 ile 56-65 yaş grubu izlemektedir. 18-25 ve 66 yaş ve üstünün kredilerden aldıkları paylar ise sırasıyla %6 ve %5 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁵

2010 yılı verilerine göre, tüketici kredilerinin gelir gruplarına göre dağılımında ise birinci sırayı %26 pay ile 1000-2000 TL arasında gelir elde edenler oluşturmaktadır. Bunu %24 ile 0-1000 TL arası gelir elde edenler izlemektedir. 2000-3000 TL arası ve 5000 TL üzeri gelir elde edenlerin kredi dağılımındaki payı ise %16'dır. 3000-5000 TL arası gelir elde edenlerin aldıkları pay ise %12'dir.¹⁰⁶

Tüketici kredilerinin eğitim durumuna göre dağılımında ise, ilk sırada %35 pay ile fakülte ve yüksekokul mezunları yer almaktadır. Bunu sırasıyla %33 pay ile lise mezunları ve %24 pay ile ilk-ortaokul mezunları takip etmektedir.¹⁰⁷ Görülmektedir ki daha yüksek eğitim seviyesine sahip kişiler daha yüksek tutarlı kredi kullanmaktadır. Bununla birlikte düşük gelirli ve eğitim düzeyi düşük olan bireylerin krediye erişim olanakları da azımsanamayacak boyuttadır. Para otoriteleri ve resmi kuruluşlarca yapılan yayınlarda her ne kadar dar gelirli kesimin kredi hizmetlerine erişebiliyor olması olumlu olarak değerlendirilmekteyse de, esasen bu erişimi hem adaletsiz gelir dağılımından kaynaklanıyor olması nedeniyle hem de alışkanlıklar ve borçların geri ödenmesi sürecinde oluşturduğu sıkıntılar nedeniyle olumlu olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kredi olanaklarına erişim bazı durumlarda bireysel çapta ve az ya da çok önem derecesine sahip faydalar sağlıyor olsa da, konu bütüncül yaklaşımla ele alındığında toplumsal zararların bireysel faydaların önüne geçtiği görülmektedir.

Hanehalkları tasarruflarını bankacılık sistemine mevduatları vesilesiyle aktarmaktadırlar. 2010 yılında, mevduatın illere ve bölgelere göre dağılımına

¹⁰⁴ A.e., s. 41.

¹⁰⁵ A.e., s. 45.

¹⁰⁶ A.e., s. 45-46.

¹⁰⁷ A.e., s. 45-46.

bakıldığında ise İstanbul %44,3 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu sırasıyla, %17,2 ile Batı Anadolu bölgesi, %10 ile Ege Bölgesi %6,8 ile Akdeniz bölgesi ve %6,2 ile Doğu Marmara Bölgesi izlemektedir. En alt sırada ise Kuzeydoğu Anadolu, Orta Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgeleri bulunmaktadır.¹⁰⁸ Mevduatların dağılımı da kredilerin dağılımı ile paralellik göstermektedir.

İlgi çekici bir veri, 2010 yılında Türkiye’de kişi başına düşen kredi miktarının 6.500 TL olmasına mukabil kişi başına düşen tasarruf mevduatının ise 3.300 TL civarında olmasıdır.¹⁰⁹

Türkiye’de tasarruf mevduatı faiz oranının en yüksek olduğu yıl 1997 yılıdır ve %96,6 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında bu oran %15,6’ya gerilemiştir. Tasarruf mevduatı faiz oranı bakımından ilk kez 2009 yılında 1970’lerin son yıllarındaki nispeten düşük faiz oranlarına yaklaşılabilmektedir. Bankalar arası Interbank gecelik faiz oranlarının %198,9 ile en yüksek seviyeye ulaştığı yıl 2000 yılıdır. 2009 yılında ise bu oran %6,5’e gerilemiştir.¹¹⁰ Bu bakımdan son yıllardaki veriler nispeten ümit vaat etmektedir.

Krizin reel sektördeki etkisine ilişkin en önemli göstergelerden biri protesto edilen senetlerdir. Aşağıda Tablo 3.23’de 2001-2009 yıllarına ait veriler yer almaktadır.

¹⁰⁸ A.e., s. 48.

¹⁰⁹ A.e., s. 52.

¹¹⁰ TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Yayın No: 3493, s. 578.

Tablo 3.23 Protesto Edilen Senetler (Bin, Milyon TL, Yüzde)

	Protesto Edilen Senet Sayısı (Bin Adet)	Protesto Edilen Senet Tutarı (Milyon TL)	Para Tabanı (Milyon TL)	Protesto Edilen Senet Tutarı/Para Tabanı (%)
2001	805	1.115	10.403	10,7
2002	499	816	11.147	7,3
2003	480	908	15.330	5,9
2004	590	1.652	20.189	8,2
2005	921	2.803	32.511	8,6
2006	1.178	4.055	41.235	9,8
2007	1.471	5.732	44.692	12,8
2008	1.574	6.760	45.887	14,7
2009	1.600	7.771	64.519	12,0

Kaynak: Cem Dişbudak, “Kapitalizmde Krizin Sürekliliği: Türkiye Örneği,” **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:7 Sayı:27, Güz: 2009, s. 65.

Tablo 3.23’de görüldüğü gibi, özellikle 2006 yılından sonra protesto edilen senet rakamlarında bir sıçrama meydana gelmiştir. 2009 yılında parasal tabandaki olağanüstü artışlar protesto edilen senetlerin oransal olarak düşük görünmesine neden olmaktadır. Kriz yılı olan 2008 yılında ise, protesto edilen senet tutarının para tabana oranı ilgili yıllardaki en yüksek seviyesine çıkmış ve %14,7 olarak gerçekleşmiştir.

Yine kredi ekonomisinin reel alandaki bir yansıması olarak icra müdürlüklerine gelen işlerin yıldan yıla değişimi ve Ceza Mahkemelerine Çek Kanunu ile ilgili açılan davalar ve sanık sayıları da önemli birer göstergedir.

1,5 milyon kredi kartı kullanıcısı (aileleriyle birlikte 6 milyon kişi), kredi borçları sebebiyle icralık olmuşlardır.¹¹¹ Çek Kanunu ile ilgili düzenlemeler içeren 3167 Sayılı Çek Kanunu ile ilgili açılan davalar ve sanık sayılarının yıllar içerisindeki artışı da ekonomik alanda ve toplum bazında yaşanan yozlaşmayı gözler önüne sermeye yetmektedir. Kriz sonrası yıl olan 2002 yılında açılan dava sayısı 178 bine yakinken, kriz yılı olan 2008 yılında ise 204 bine yaklaşmıştır. Keza sanık sayıları 2002 yılında 191 bin iken 2008 yılında 235 bine yükselmiştir. Bu tablo verilen çeklerin basiretsiz bir şekilde dağıtıldığının, borçlunun da gerek ekonomik sebeplerle

¹¹¹ ATO, “Kredi Kartı Borçluları da Torbaya Girsin,” 20 Aralık 2010, (Çevrimiçi) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1729&l=1>, 03.01.2011

gerek diğer sebeplerle borcuna sadık kalamadığının birer göstergesidir. Bu verilere tezin **Ek 2** ve **Ek 3** kısımlarından ulaşılabilir.

Kredi riskinin en önemli göstergesi, *Takibe Dönüşüm Oranıdır (TDO)*.¹¹² Türkiye’de 2005-2010 yılları arasında TDO sırasıyla; %4,7; %3,7; %3,5; %3,7; %5,3 ve %4,3 olarak gerçekleşmiştir.¹¹³ Türkiye’de konut kredilerinin TDO’su diğer kredilere göre daha düşük seviyelerdedir. Bu anlamda bankacılık sektörü konut kredileri alanında büyüme potansiyeline sahiptir.¹¹⁴ Konu ile ilgili grafiği tezin **Ek 4** kısmından izlemek mümkündür. Ancak bu verilerden okunması gereken bir diğer tablo da, toplam kredilerin %90’ına yakınının konut kredisi haricinde diğer kredilere dağılımıdır. Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisini hatırlayarak, ev (barınma) ihtiyacının insanın temel ihtiyaçlarından biri olduğunu düşündüğümüzde; bu temel ihtiyaca yönelik kredilerin %10’larda kalması iki çıkarımı beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, (ticari krediler, yatırım kredileri hariç tutulduğunda) insanların krediye konut ihtiyacından daha öncelikli diğer ihtiyaçlarını karşılamak için başvurmaları ihtimalidir. İkincisi ise, alınan kredilerin tüketim toplumu argümanına paralel olarak kullanılıyor olma ihtimalidir. Her iki ihtimalin de gelir dağılımıyla yakinen ilgisi vardır.

2005 yılında Merkez Bankası tarafından finansal sektör ve hanehalkına yönelik yapılan değerlendirme¹¹⁵ oldukça çarpıcıdır. Buna göre; hanehalklarının kriz dönemlerinde erteledikleri tüketim harcamalarını hızla gerçekleştirdikleri ve söz konusu harcamaların tüketici kredileri ve kredi kartlarında sağlanan artışla finanse edilebildiği görülmektedir. Neticede hanehalkında hızlı bir borçlanma eğilimi gözlemlenmektedir ve kredi kartlarının TDO’su artış eğilimindedir.

Reel sektördeki sorunları yansıtan bir diğer gösterge *Tahsili Gecikmiş Alacaklardır (TGA)*. 2010 yılı Eylül ayı itibarıyla TGA’ların toplam kredilere oranı 2009 yılına göre, 1,9 puan düşerek %4,3 olarak gerçekleşmiştir. TGA oranındaki iyileşmede; kredilerdeki artış ve tahsil edilen TGA’ların aktiften silinmesi ya da satışı ile

¹¹² BDDK, **Finansal Piyasalar Raporu**, s. 30.

¹¹³ Diğer ülkelerle kıyaslama için Bkz. BDDK, **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 30.

¹¹⁴ BDDK, **Finansal Piyasalar Raporu**, s. 32.

¹¹⁵ TCMB, **Finansal İstikrar Raporu**, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr>, 04.02.2011, s. 17-18.

portföyden çıkarılması etkili olmuştur. Tüm kredi türleri içinde KOBİ kredileri TGA oranı en hızlı düşüş gösteren kredi türüdür.¹¹⁶ Bunun nedeni KOBİ’lerin reel sektörle ve üretim ile olan ilişkisinden kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.

Tablo 3.24 Kredi Türlerine Göre TGA Oranları (Yüzde)

	2008	2009	09.2010
Toplam Krediler	3,7	5,3	4,3
Firma Kredileri	3,7	4,9	4,0
-KOBİ Kredileri	4,8	7,6	5,5
-Kurumsal Krediler	3,1	3,6	3,2
Bireysel Krediler	3,7	6,0	4,8
-Tüketici Kredileri	2,4	4,1	3,2
--Konut	1,3	2,1	1,6
--Taşıt	6,0	10,3	7,6
--İhtiyaç	3,0	5,5	4,3
-Kredi Kartları	6,5	10,4	9,1

Kaynak: TCMB, **Finansal İstikrar Raporu**, Aralık 2010, s. 35.

Tablo 3.24’de görüldüğü üzere, en yüksek TGA’lar çoğunlukla kazanılmamış gelirlerin peşinen tüketiminde gerek zorunluluk gerek keyfi nedenlerle kullanılan kredi kartlarına aittir. Bu kredilerde TGA oranı 2009 yılında %10,4 olarak gerçekleşmiştir. İlgili oranlara dair grafiği *Ek 4* kısmında bulmak mümkündür.

Bankacılık sisteminde yaşanan gelişmeler, Türkiye’deki geleneksel aile ilişkilerinde de değişime yol açmıştır. Kredi seçeneklerinin her çeşit ihtiyaca hitap eder şekilde artması, toplumda işlerin kredi çekerek yapar hale gelmesine zemin hazırlamıştır. 2008 yılında baş gösteren ekonomik kriz, kredi kartı ve tüketici borçlarının artmasına sebep olmuştur. Borçlar GSMH rakamlarına göre daha büyük bir artış içine girmiş, gelir dağılımındaki uçurum artmıştır. Bunun sosyal bir sonucu olarak, tüketici ve aile birimlerinde kredi sarmalına dâhil olmaktan kaynaklanan sorunlar baş göstermiştir.

¹¹⁶ TCMB, **Finansal İstikrar Raporu**, Aralık 2010, s. 34.

Tüketicilerde tasarruf etmeyi engelleyen davranış kalıpları oluşmaya başlamıştır. Refah ölçütü olarak değerlendirilebilecek olan tüketimin, gelir artışına paralel bir şekilde değil de, borçlanma vasıtasıyla gerçekleştirilmesi ise tüketimin gerçek amacına hizmet etmemektedir. Hanehalklarının gelirlerinde artış olmamasına rağmen borçları artmaktadır. Bu yaşanan süreç neticesinde borcun ödenmesine yetmeyen gelir ise bir başka olguya borcun da borç ile ödenmesine yol açmıştır. Gerekli koşulları taşımayan ve bu sebeple tüketici kredisi verilmeyen kişilere bile son derece bonkör kredi limitleri tanınan finansal liberalizasyon süreci, başta aile olmak üzere pek çok sosyal kurumu kökünden sarsmıştır.

Özellikle 2001 krizinin ardından kredi kanalındaki güçlenme ile birlikte, bireylerin de krediye erişiminin kolaylaştığı görülmektedir. Bireysel krediler, küresel krizin etkilerinin zayıflaması ve uluslararası piyasalarda normalleşme sürecinin devam etmesi ile birlikte, 2009 yılının son çeyreğinden itibaren reel olarak artmaya devam etmiştir. Konut kredilerinden farklı olarak, daha kısa vadeli ihtiyaç kredisi kullanımı ile artan tüketici kredilerini, bireylerin ertelenen ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları önemli bir finansal araç olarak değerlendirmek mümkündür.¹¹⁷

Benzer şekilde ülkemizde son dönemlerde önemli bir yükseliş yaşayan ve esas olarak ödeme aracı olan kredi kartları; kullanıcılar tarafından bir kredi aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kredi kartına yönelik kullanım bilincini arttırmak ve bu alanda gerekli düzenlemeleri yapmak amacıyla 2006 yılında “Banka Kartları ve Kredi Kartları Hakkında Kanun”¹¹⁸ yürürlüğe girmiştir.

İflasların son yıllarda azalması ekonomideki iyiye gidişatın değil azalan yatırımların bir göstergesidir. Yatırımlar azaldığı için iflas edenlerin sayısı da azalmaktadır. Dolayısıyla kapitalist sistemdeki adaletsiz gelir dağılımı ve tasarrufların yatırıma değil, finansal piyasalara aktarılmasının fotoğrafını bu tablolar aracılığıyla çekmek mümkün olmaktadır. Türkiye’de 2008 krizinde, maliyet çok yüksek olsa da çok sayıda şirket batmaktan kurtarılmıştır. Ancak kurtarma maliyetlerinin toplumsallaştırılması, daha çok işsizlik ve düşük ücretlilerle, başta işsizler ve emekçiler olmak üzere tüm topluma ödeyecek bir fatura anlamına gelmektedir.¹¹⁹

¹¹⁷ TCMB, **Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim**, s. 42.

¹¹⁸ **A.e.**, s. 43.

¹¹⁹ Dişbudak, **a.g.e.**, s. 64.

Reel sektörde yoğun bir işçi çıkarma ve kısmi iflaslar meydana gelmiştir.¹²⁰ İşsizliğin bir nedeni de söz konusu kriz sürecinde reel sektörde iş yaratılamamasından kaynaklanmaktadır.

Kriz dönemlerindeki iflaslara, krizin ötelenmesinde oynadıkları rol ekseninde yaklaşan görüşler de mevcuttur. Buna göre, özellikle üretken olmayan firmaların üretimden çekilmesi ile üretkenlik artırılmakta; iflas edenlerin sabit sermayelerini ucuza elde eden ve faaliyetlerine devam eden firmaların işçi başına maliyetleri ve işsizlik nedeniyle de ücretler düşmektedir. Bu gelişmeler, sermayenin organik bileşiminin düşmesi yoluyla ortalama kâr oranlarının yükselmesine sebep olmaktadır. Yıllar itibarıyla iflas eden şirketlerin görece küçük şirketler olması, devamlı surette daha yüksek sermayeli şirketlerin kurulması, sermayenin merkezileşmesinin bir göstergesi olarak görülmüş ve ileride yaşanabilecek olası bir krizde bu şirketlerdeki sermayenin değersizleşmesinin zorluğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, sermayenin değersizleşmesinin krizi ötelemedeki rolünün git gide zorlaşacağı, etkisini yitireceği ve gelecekteki olası krizlerin sürekli bu yöntemle ötelenemeyeceği belirtilmektedir.¹²¹ Dolayısıyla günümüzdeki krize neden olan sebeplerde ısrarcı olunması halinde gelecekte olası krizlerin faturalarının daha ağır olacağının farkına varılması gerekmektedir.

Literatürde McKinnon-Shaw tezi olarak bilinen Ortodoks yaklaşım, finansal serbestliğin, tasarruf ve yatırım davranışlarını uyaracağını ve kalkınmayı hızlandıracağını savunmaktadır. Ancak mali serbestlik sonucu Türkiye'nin yaşadığı gerçekler, bu tezin tam tersini göstermiş, ülkemizin dışa bağımlılığı artarak, reel üretim yapısında da dalgalanmalar meydana gelmiştir. Ayrıca rantiyer tipi davranışların körüklenmesi¹²² gelir dağılımının bozulmasına sebep olmuştur.

¹²⁰ A.e., s. 65.

¹²¹ Berna Uymaz, "Sermayenin Değersizleşmesi ve Türkiye'de 2008-2009 Krizinde Gerçekleşen Şirket İflaslarının Analizi," **Sosyal Bilimler Dergisi** 2011, (1), s. 20-21.

¹²² Yeldan, a.g.e., s. 129.

3.2. SHORROCKS AYRIŞTIRMA ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’DE GELİR TÜRLERİNİN DAĞILIMI VE EŞİTSİZLİK GÖSTERGELERİ: 2002-2009

Çalışmamızda Shorrocks Ayrıştırma Analizi kullanılarak, 2002-2009 yılları arasında hanehalklarının elde ettikleri gelirler, gelir türlerine göre ayrıştırılmıştır. Bu şekilde ilgili dönemde elde edilen faktör gelirlerinin ve buna ek olarak transfer gelirlerinin ülkede meydana gelen gelir dağılımı eşitsizliğine yaptığı etki analiz edilmektedir.

Analizin amaç, metod ve sonuçlarına geçmeden önce, çalışmanın ikinci bölümünde gelir dağılımına yönelik ölçütlerde bahsedilen ayrıştırma analizlerinden *Shorrocks Ayrıştırma Analizini (Shorrocks Decomposition Analysis)* açıklamak gerekmektedir.

3.2.1. Shorrocks Ayrıştırma Analizi

Gelirin ölçek dağılımını (*size distribution*) dikkate alan analizler yapmak için ya hanehalkı sınıflarının ya da gelirin kaynağının ayrıştırılması ya da her ikisinin birden gerçekleştirilmesi¹²³ gerekmektedir.¹²⁴

Shorrocks Ayrıştırma analizi, ayrılabilirlik (*seperability*) varsayımının bir uzantısıdır. Ayrıştırılabilirlik varsayımı, Strotz’un (1957) fayda ağacından elde edilmiştir. Ayrılabilirlik kısıtı, tahmin edilecek parametre sayısını azaltması¹²⁵ bakımından fonksiyoneldir.

Shorrock Ayrıştırma Analizinin temeli A. F. Shorrocks’un 1982 tarihli “Faktör Bileşenlerine Göre Eşitsizliğin Ayrıştırılması” (*Inequality Decomposition by Factor Components*) isimli çalışmasına¹²⁶ dayanmaktadır.

Eşitsizliği meydana getiren etmenleri kavrayabilmek için literatürde muhtelif ayrıştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Yöntemlerde farkların temel sebebi, eşitsizlik

¹²³ Yüzyılın başında Pareto tarafından bunlara bakılmaksızın çalışmalar yapılmıştır.

¹²⁴ DPT, “Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” DPT Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Aralık 1994), **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 284.

¹²⁵ Seda Şengül, **Türkiye’de Yoksulluk Profili ve Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi**, Ankara, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.aeri.org.tr/PDF/119-PRYoksulluk.pdf>, 24.03.2011, s. 69.

¹²⁶ A. F. Shorrocks, “Inequality Decomposition by Factor Components,” **Econometrica**, Vol. 50, No. 1, 1982.

ölçütlerinin (*indekslerinin*) sahip oldukları yaklaşım farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Esas itibarıyla, sektörel temelde veya hanehalkı özelliklerine göre yapılan ayrıştırmalar yöntemsel açıdan önemli bir sorun meydana getirmemektedir. Ancak, gelir türlerine göre yapılan ayrıştırma analizi yöntemsel açıdan bazı sorunlar içerdiğinden indekslerin bir bölümünün bu analiz için kullanılması mümkün olmamaktadır.

Bununla birlikte, Shorrocks Ayrıştırma Analizi, indekslerden bağımsız bir yaklaşıma dayanmaktadır. Analizin bu özelliği nedeniyle, elde edilen bulguların bütün indeksler için yapılacak analizlerde aynı sonucu vereceği Shorrocks tarafından gösterilmektedir.¹²⁷

Gelir türlerine göre ayrıştırmada; E ve S gibi iki gelir türü olduğu varsayıldığında, toplam eşitsizlik (I_Y) şu şekillerde ifade edilebilmektedir:

$$(1) I_Y \neq I_E + I_S$$

α_E , E'nin toplam gelir içindeki payını ifade etmek üzere,

$$(2) I_Y \neq \alpha_E I_E + (1 - \alpha_E) I_S$$

Söz konusu formüller gelir türlerine ait eşitsizliklerin toplamının ya da ağırlıklı toplamının toplam eşitsizliğe eşit olmadığını göstermektedir. Bir gelir bileşeni toplam eşitsizliği yalnızca kendi iç eşitsizliği ile değil, diğer bileşenlerle olan ilişkileri dolayısıyla da etkilemektedir.¹²⁸ Shorrocks, gelir türlerine ait eşitsizliklerin toplamının toplam eşitsizlikten daha büyük olacağını belirtmektedir. Ayrıca, her bir gelir bileşeninin toplam eşitsizliğe yaptığı göreceli katkı, seçilen eşitsizlik ölçeğinden bağımsızdır. Bu durum gelir dağılımına yönelik böylesi bir analizi cazip kılmaktadır.¹²⁹

Shorrocks Analizinin temel varsayımları ise şunlardır:

¹²⁷ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 63.

¹²⁸ **A.e.**, s. 182-183.

¹²⁹ Shorrocks, **a.g.e.**, p. 209.

- Gelir bileşenlerinin eşitsizliğe katkıları sıralamadan bağımsız olup sürekli ve simetriktir,
- Bileşenlerin eşitsizliğe katkıları, toplulaştırma seviyesinden bağımsızdır,
- Tam eşit dağılan gelir bileşenlerinin eşitsizliğe katkısı sıfırdır,
- Bileşenin eşitsizliğe katkısı toplam gelir içindeki payından daha büyükse, bileşende meydana gelen marjinal bir değişim, eşitsizlikte daha büyük fark meydana getirmektedir.¹³⁰

3.2.2. Amaç

Türkiye’de 2002-2009 yılları arasındaki dönemde Shorrocks Ayırıştırma Analizi kullanılarak gerçekleştirilecek olan bu analizin amacı, hanehalklarının elde ettiği faktör gelirlerinin ve transfer gelirlerinin gelir dağılımındaki toplam eşitsizliğe yönelik etkilerini göstermektir. Hanehalkı temelinde elde edilen toplam gelirlerden ücret, kâr (tarım ve tarım dışı), rant, faiz ve transfer gelirlerinin ülkede gerçekleşen toplam eşitsizliği etkilemesinin uygulamadaki öneminin yanı sıra, son derece sağlam temelli teorik ve felsefi açıklamaları bulunmaktadır.

Bu analiz, gelir dağılımına yönelik hem normatif hem de pozitif iktisadi sentezi bir araya getirerek 2002-2009 yılları arasındaki dönemde Türkiye’deki hanehalklarının gelir yapısını detaylandırmayı amaçlamaktadır. Ülkede yaşanan iktisadi krizler başta olmak üzere, işsizlik gibi diğer ekonomik ve sosyal yaralarda, hanehalklarını ve dolayısıyla bireysel gelir dağılımını etkileyen öğelerin içerisinde gelirin kaynağından kaynaklanan eşitsizliklerin ayrıştırılması, eşitsizliklere tesir eden faktörlerin tespitinde ve hakkaniyetli bir gelir dağılımı politikasının oluşturulmasında hem gerekli hem de zorunlu bir analizdir. Bu konuda öncü, yol gösterici, daha önceki yıllara ait çalışmalar olmakla birlikte, Türkiye’de söz konusu dönemi kapsayan ve gelirin kaynağına göre ayrıştırılmasına dayanan bir çalışmanın henüz yaygınlaşmamış olması da; analizin, analiz sonuçlarının teorik yorumunun ve sosyal politikalara yönelik tavsiyelerinin önemini artırmaktadır. Bu, yapılan analizin amacını bir kez daha pekiştirmektedir.

¹³⁰ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 183-184.

Bu analizde eşitsizliğe etki eden ana ve alt gelir türlerine dair Gini katsayıları da yer almaktadır. Gelir dağılımı analizlerinde verilen genel Gini katsayılarının açıklamakta yetersiz kaldığı pek çok detayı göstermesi bakımından gelir türlerine ait Gini katsayılarının ele alınması önemli bir farklılık meydana getirmektedir. Bu bağlamda, faktör gelirleri ve transfer gelirleri için hesaplanmış olan Gini katsayısı eşitsizliğin finansal sektör ve kredi ekonomisi ile olan ilişkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

3.2.3. Materyal - Metod

Bu çalışmanın materyalini (ana veri kaynağını) Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınladığı Hanehalkı Bütçe Anketi mikro veri setlerinin ham verileri oluşturmaktadır. Çalışmamızdaki analiz, TÜİK'in mikro bazlı Hanehalkı Bütçe Anketi verilerini toplamaya başladığı yıl olan 2002 yılı ile en son mikro bazlı hanehalkı bütçe anketi verilerini içeren 2009 yılı arasındaki dönemi içermektedir. TÜİK, gerçekleştirdiği Hanehalkı Bütçe Anketi ile ülkede meydana gelen kullanılabilir gelirin, hanehalkı ve fertler arasındaki bölüşümünün ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Anket, hanehalkları ve muhtelif gelir türleri (aynı / nakdi) hakkında veri sağlamaktadır.

TÜİK, 2002 yılından itibaren her yıl düzenli olarak Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi uygulamıştır. Anket mikro verilerinden elde edilen ve analizde kullanılan, anketin uygulandığı hanehalkı ve birey sayıları aşağıda Tablo 3.25'de yer almaktadır.

**Tablo 3.25 2002-2009 Yılları Arasındaki Örneklem
Hanehalkı - Birey Sayıları ve Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü**

Yıl	Hanehalkı Sayısı	Birey Sayısı	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü
2002	9431	40675	4,31
2003	25522	107614	4,22
2004	8468	35388	4,18
2005	8474	35498	4,19
2006	8558	34939	4,08
2007	8548	34611	4,05
2008	8549	33287	3,89
2009	9935	38453	3,87

Buna göre, 2002 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi 9431 örnek haneye ve bu hanelerde yaşayan 40675 örnek hanehalkına uygulanmıştır. İlgili yıllarda örneklem hane sayısı 8468 ile 25522 arasında değişmektedir. Bu bağlamda gerek haneler gerekse hanehalkları bakımından örneklemin en geniş tutulduğu yıl 2003 yılı olmuştur. Zira yine 2003 yılında gerçekleştirilen Ankette bazı sorular diğer yıllardan farklı başlıklar altında genelleştirilerek sorulmuştur. Analizde 2003 yılındaki farklılıklara ayrıca değinilecektir.

Ankette nihai örnekleme birimi hanehalkı üyeleridir. Ancak bu çalışmada analizler hanehalkı toplam kullanılabilir geliri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bunun nedenlerine ve analizin diğer detaylarına çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verilecektir. Ayrıca, çalışma materyali olarak Ayrıştırma Analizi ile ilgili gerçekleştirilen analizler ve temel kaynaklardan da (Shorrocks, 1982; Gürsel v.d., 2000; Bayar & Günçavdı & Selim, 2009; Stata Technical Bulletin, 1999) yararlanılmıştır.

Analizde kullanılan metod, ayrıştırma analizine yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olması nedeniyle görece uzun bir açıklamayı gerekli kılmaktadır.

Gelir türlerine göre ayrıştırmanın sadece gelir bilgilerine göre bazı sınırlar içerisinde yapılması mümkündür.¹³¹ Gelir dağılımına yönelik gerçekleştirilecek bir analizde öncelikle bazı kararların verilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada faktör gelirlerinin ve transfer gelirlerinin gelir dağılımındaki eşitsizliğe yaptığı etkilerin ölçümüne dair kullanılan yöntem Shorrocks Ayrıştırma Analizi Yöntemidir.

Çalışmada analize tabi tutulan değişkenler, hanehalkı sayıları ile hanehalkı üyelerinin yıllar itibarıyla gelirden (GSYH'dan) aldıkları çeşitli gelir türlerine dair payların toplamı olmuştur. Gelir türleri, *ana gelir türleri (grupları)* ve *alt gelir türlerinden (gruplarından)* müteşekkildir.

Analizde ilgili her yıla ait; nakdi gelirleri içeren ücret geliri, tarım dışı müteşebbis geliri (kâr), tarım müteşebbis geliri (kâr), kira geliri, faiz geliri ve transfer geliri

¹³¹ Amartya Sen, "Social Justice and Distribution of Income," **Handbook of Income Distribution**, Ed. by. A. B. Atkinson, F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 79-80.

olarak altı adet ana gelir türü ve bunlara ait alt gelir türlerinin toplam hanehalkı kullanılabilir geliri temelinde gelir eşitsizliğine etkileri ve Gini katsayıları yer almaktadır. TÜİK'in açıklamalarına göre ana ve alt gelir türlerinin içerikleri tezin **Ek 5** kısmından incelenebilir.

Hanehalklarına ait olan yıllık nakdi gelirler hanehalkı geliri toplamında birleştirilmiştir. Hesaplamaya dahil edilen *ana* (ve alt) gelir türleri şunlardır: *Toplam ücret geliri* (ücret geliri, ikramiye geliri, prim/bahşiş vb. gelir, ek iş nakdi geliri), *toplam tarım dışı müteşebbis geliri – kâr* (müteşebbis geliri, temettü geliri, özel finans kurumlarından elde edilen kâr payı), *toplam tarım müteşebbis geliri – kâr* (tarım geliri), *toplam rant (kira) geliri* (gayrimenkul kira geliri, toprak / ulaşım araçlarından elde edilen kira geliri, mülk geliri), *toplam faiz geliri* (banka hesabından elde edilen faiz, döviz hesabından elde edilen faiz, menkul değerlerden elde edilen faiz/nema geliri), *toplam transfer gelirleri* (emekli maaş geliri, yaşlılık maaşı, sosyal yardım fonu ve aile yardımı, dul-yetim-öksüz maaşı, gazi ve malullük maaşı, öğrenci burs geliri, işsizlik maaşı, doğrudan destek ve akaryakıt ödemesi).

Analiz kapsamındaki bazı yıllarda alt gelir türlerinden bazılarında veri bulunmamaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan 2002 yılına ait mikro verilerde, *transfer gelirlerinin* alt gelir türlerinden olan *sosyal yardım fonu ve aile yardımı* ile *doğrudan destek ve akaryakıt ödemesi*'ne dair veri bulunmamaktadır.

TÜİK tarafından hazırlanan 2003 yılına ait mikro verilerde, *toplam tarım dışı müteşebbis geliri – kâr* ana gelir türünün altında sadece *müteşebbis gelirine* yer verilmiş, diğer yıllarda yer alan *temettü geliri* ve *özel finans kurumlarından elde edilen kâr payı* başlıklarına ayrıca yer verilmemiştir. *Toplam rant (kira) geliri* ana gelir türünün altında *gayrimenkul kira geliri* ve *toprak/ulaşım araçlarından elde edilen kira geliri*'ne yer verilirken diğer yıllarda yer alan *mülk geliri* başlığına ayrıca yer verilmemiştir. *Toplam faiz gelirine* yönelik verilerde ise hiçbir alt gelir türünün başlıkları verilmeyerek sadece *menkul*¹³² adı altında genel toplamlar verilmiştir. Yine *toplam transfer gelirlerine* yönelik verilerde hiçbir alt gelir türünün başlıkları

¹³² 2003 yılına ait TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi mikro verilerinde menkul başlığı altında toplanan gelir türleri şunlardır: 1) Banka hesabından elde edilen faiz ve repo geliri, 2) Döviz hesabından elde edilen faiz geliri, 3) Hazine, finansman ve banka bonosu, özel sektör ve devlet tahvili vb. menkul değerlerden elde edilen faiz, nema geliri, 4) Sermaye şirketlerinden elde edilen temettü (kâr payı) geliri, 5) Özel finans kurumlarından elde edilen kâr payı geliri.

verilmeyerek sadece *transfer geliri* adı altında genel toplamlar verilmiştir. Tezin **Ek 6** kısmında 2003 yılına ait menkul kıymet geliri ve transfer gelirlerine dair açıklamalar yer almaktadır.

TÜİK tarafından hazırlanan 2004 yılına ait mikro verilerde, *transfer gelirlerinin* alt gelir türlerinden olan *doğrudan destek ve akaryakıt ödemesi*'ne dair veri bulunmamaktadır.

TÜİK tarafından hazırlanan 2005-2006-2007-2008 ve 2009 yıllarına dair verilerde ise tüm ana ve alt gelir türleri birbiriyle uyumludur ve tam bir eşleşme sağlanmıştır. Ancak TÜİK'in yukarıda bahsedildiği üzere anket çalışmasında yıldan yıla gerçekleşen değişimler sebebiyle 2002-2003-2004 yıllarına ait verilerdeki alt gelir türlerinde tam bir eşleşme sağlanamamıştır. Ancak tüm yıllara ait ana gelir türlerinde tam bir eşleşme gerçekleştirilebilmiştir. Uygulamamız 2002-2009 yılları arasını ele alması sebebiyle ayrıştırma analizinin “dinamik” karakterini yansıtmaktadır.

Bu çalışmada, Shorrocks Analizi kullanılarak gerçekleştirilen gelir türlerinin ayrıştırılması ve eşitsizliğe etkisinin hesaplanmasında bazı tercihler yapılmıştır. Ayrıca teknik nedenlerden ötürü bazı kısıtlılıklar mevcuttur. Analizin sonuçlarına geçmeden önce birkaç ana konu ekseninde bunların açıklanması önem arz etmektedir.

Öncelikle TÜİK'in hesaplamasına göre; *faaliyet gelirlerini*; maaş, ücret, yevmiye ve müteşebbis gelirleri oluşturmaktadır.¹³³ *Faaliyet dışı gelirler* ise; gayrimenkul (kira geliri), mülk geliri, sosyal transferler, haneler arası karşılıksız transferler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada, *mülk geliri* adı altında ise, *menkul kıymet gelirleri* (banka hesabından elde edilen faiz, finans kurumlarından veya sermaye şirketlerinden elde edilen temettü veya kâr payı gibi) ile *topraktan elde edilen kira gelirleri* sıralanmaktadır.¹³⁴ Ancak menkul ve kira gelirlerinin mülk gelirleri adı altında toplanarak, ayrıştırılmadan sunulması, yapılacak analiz ve değerlendirmelerin bir yönüyle eksik kalmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle, veriler aktarılırken gelirlerin ana ve alt grupları ile birlikte aktarılmasından fayda bulunmaktadır.

¹³³ TÜİK, **Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı**, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-6, 2008, Ankara, s. 50.

¹³⁴ A.e., s. 51-52.

Yine çalışma konumuzla ilgili olarak nelerin gelir olarak kapsanmadığı da önemlidir. Gelirdeki olmazsa olmaz süreklilik (akım) unsuru nedeniyle TÜİK araştırmalarında bazı unsurlar gelir olarak kapsanmamaktadır. Bunlar: Geri ödenmek üzere alınan *borç paralar*, miktarı ne olursa olsun düzenliliği olmayan *haneler arası transfer* şeklindeki (babanın ayrı bir hanehalkında bulunan çocuğuna ev alması için verdiği para gibi) paralar, değeri dikkate alınmaksızın haneye gelen *hediyeler, piyango ve kumardan kazanılan paralar, geri ödemeli öğrenci kredileri* (sadece karşılıksız alınan burslar gelir niteliğindedir), (otomobil, dükkân, ev, arsa, tarla vb.) *varlıkların satışından elde edilen paralar, bankadaki para* (bankaya yatırılmış olan para gelir değildir, sadece bu paradan elde edilen faiz gelirdir), hisse senedi, arsa, tarla, ev, dükkân, sahip olunan hayvanlar vb. *varlıkların değer artışı* (bunların işletilmesi, kiraya verilmesi veya kâr edilmesi sonucu elde edilen para/mal geliri) gelir olarak değerlendirilmemektedir.¹³⁵

Literatürde pek çok analiz, kullanılabilir gelirin dağılımını ele almaktadır.¹³⁶ Analizde TÜİK anketlerinden elde edilen “hanehalkı toplam geliri” ve “kullanılabilir gelir” değişkenleri seçilmiştir. *Kullanılabilir (disposable) gelir*, vergi ödemeleri ve sosyal yardımlar sonrasında, hanehalkının elinde kalan tüketim ve tasarruf yapılabilecek geliri ifade etmektedir. Bu kavram, gelir eşitsizliği ve kutuplaşmasının ölçümünde kullanılan ve hanehalkı refahını en iyi tanımlayan¹³⁷ gelir kavramıdır.

Çalışmamızda yıllar arasında eşitliğe en yakın değerlendirmenin yapılabilmesi amacıyla “hanehalkı kullanılabilir geliri”ne vergi iadesine ait gelirler ve aynı gelirler dâhil edilmemiştir. Çalışmamıza; hesaplama GSYH’ye göre gerçekleştirilmiş ve dolayısıyla yurtdışından gelen gelirler, (yıllık yurt dışından emeklilik maaşı, yurt dışından karşılıksız elde edilen döviz, yardım, burs vb. şeklinde nakdi gelir) analize dâhil edilmemiştir. Çalışmada ele alınan tüm gelirler yıllık gelirlerdir. Örneğin yıllık pirim bahşiş vb. geliri. Hakkında yıllık veri bulunmayan “aylık mülk geliri” ise ayrıca hesaplanarak yıllık veriler arasına katılmıştır. 2007 yılında ve sonraki yıllarda

¹³⁵ A.e., s. 54.

¹³⁶ Peter Gottschalk & Timothy M. Smeeding, “Empirical Evidence on Income Inequality in Industrialized Countries,” **Handbook of Income Distribution**, Ed. by. A. B. Atkinson, F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 267-268.

¹³⁷ Maria Molnar, “Measuring the Impact of Redistribution on Income Inequality and Polarization,” **Annals of the “Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu**, Economy Series, Issue 4/2010, p. 10.

hem diğer yıllarla eşleşme sağlamak amacıyla hem de gelirin ait olduğu gelir türü üzerinde teorik bazı ihtilaflar bulunması sebebiyle özel emeklilik geliri dikkate alınmamıştır.

Analizde eşdeğerlik ölçeği kullanılmamasının ve toplam hanehalkı kullanılabilir gelirin birim olarak kabul edilmesinin temel nedeni; hanehalkları arasında karşılaştırma yapmaktan ziyade elde edilen gelir türlerinin eşitsizliğe etkisine odaklanmaktan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte teorik ve teknik nedenler de mevcuttur. Analizde gerçekleştirilen seçimlere (tercihlere) dair teorik ve teknik altyapı ile açıklamalar şöyledir:

Analizde faktör gelirlerinin yanı sıra transfer gelirleri de yer almaktadır. Transfer gelirlerinin analize dahil edilmesinin nedeni, yeniden dağıtım politikalarının etkilerini gözlemleyebilme amacını taşımaktadır. Zira devlet kamu harcamaları yaparken, gelir dağılımında değişikliği planlamamış dahi olsa, bu değişiklik gerçekleşir.¹³⁸ İçerik ve işlevleri değişmekle birlikte, devlet her ülkede piyasa dağılımına dolaysız vergiler (esas olarak gelir vergileri) aracılığı ile gelir dağılımına ilk müdahaleyi yapar. İkinci müdahale ise, bu vergilerin bir bölümünün ya da daha fazlasının karşılıksız gelir transferleri (emekli maaşları, işsizlik tazminatları, vergi iadeleri) şeklinde bireyler arasında yeniden dağıtılması¹³⁹ ile gerçekleşmektedir.

Gelir dağılımı analizlerinde vergilerin etkisini saptayabilmek için gelir vergisinin bireyler arasında nasıl dağıldığını bilmek gerekmektedir. Gelir dağılımı verileri hanehalkı anketlerinden elde ediliyor olduğundan dolayı, hanehalklarının brüt - net gelir ayrımı yapabilmeleri gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerde gelir vergisinin kişisel beyanname üzerinden alınıyor olması gelir dağılımı araştırmalarında vergi öncesi ve vergi sonrası analiz gerçekleştirmeye müsaade etmektedir. Ancak Türkiye’de gelir vergisi ücretliler için kaynakta kesilmektedir ve anket yoluyla cevap elde edilmesi oldukça zordur. Bununla birlikte vergi kaçırmanın yaygınlığı nedeniyle cevap alınamayacağını düşünen TÜİK, hanehalklarına vergi ile ilgili soru yöneltmemektedir.¹⁴⁰ Tecrübeler alt gelir grubunda *eksik beyan*ın üst gelir gruplarına

¹³⁸ Türkân Öncel, “Gelirin Yeniden Dağılım Politikası Aracı Olarak: Negatif Gelir Vergisi,” **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Yirmi Sekizinci Seri, İ.Ü. Yayınları, No: 3127, İktisat Fakültesi Yayın No: 497, İstanbul, 1981/1982, s. 2-4.

¹³⁹ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 19.

¹⁴⁰ **A.e.**, s. 21-22.

nazaran daha az olduğunu göstermektedir.¹⁴¹ Bu durum, esasen daha adaletsiz olan gelir dağılımının olandan daha adil görünmesine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla bu analizde elde olmayan nedenlerle vergi konusu kapsam dışı bırakılmıştır.

Vergi iadelerinin analize dahil edilmeme sebebi ise, yıllar arasında değerlendirme yaparken birlik sağlamak amacına yöneliktir. Zira vergi iadesine dair veriler 2003 yılına ait mikro verilerde ayrıştırılmamıştır.

Tarım sektörünün kendine özgü yapısının ayrıştırılması gereği, müteşebbis gelirlerinin, tarım müteşebbis geliri ve tarım-dışı müteşebbis geliri olarak ayrılmasını zaruri kılmıştır.

Aynı gelirler (*in-kind income*),¹⁴² genellikle alt gelir gruplarının elde ettiği gelirlerdir ve gelir dağılımını olumlu etkilemesi beklenmektedir.¹⁴³ Aynı gelirlerin en önemlileri arasında izafi kira gelirleri, ev üretiminin meydana getirdiği değer ve çalışanlar için sağlanan (çalışılmayan zamanlar için ödenen ücretler gibi) ücret dışı yararlar yer almaktadır.¹⁴⁴ Smeeding, Whiteford, Kennedy ve Gardiner; aynı gelirlerin ihmal edildiği çalışmalarda, eşitsizliğin olandan daha düşük ölçüldüğünü bulmuşlardır. Smeeding, Whiteford ve Kennedy eğitim ve sağlık hizmeti formundaki aynı gelirlerin ve izafi kira gelirlerinin eşitsizlik düzeyini etkilediğini ancak ülkelerin eşitsizlik sırasını değiştirmediğini bulurken; Gardiner çalışmalarında daha düşük ve tutarlı seviyelerde etkiler bulmuştur.¹⁴⁵ Bu çalışmada aynı gelirlerin eşitsizlik üzerindeki tesirinin ele alınmama sebebi, tüm gelir türlerinin (faaliyet gelirleri ve faaliyet dışı gelirler) ortak bir paydada (parasal gelir) değerlendirilebilmesine yöneliktir. Nakdi gelirlerin dolaşım piyasası, aynı gelirlerin hareket alanı ile paralellik göstermemektedir. Örneğin ücret geliri parasal olarak sermaye piyasalarında, mal piyasalarında dolaşabilirken, aynı gelirler böyle bir hareket sahasına sahip değildir. Dolayısıyla sadece aynı hareket kabiliyetine sahip nakdi

¹⁴¹ Mustafa Sönmez, **Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul, OM Yayınevi, 2001, s. 16.

¹⁴² Hanehalkı üyelerini aynı (mal -yiyecek, içecek, yakacak- vb.) şekilde elde ettiği gelirlere aynı gelirler denmektedir.

¹⁴³ Gürsel vd., **a.g.e.**, s. 146.

¹⁴⁴ Gottschalk & Smeeding, **a.g.e.**, p. 267-268.

¹⁴⁵ **A.e.**, p. 267-268.

gelirler analize dâhil edilmiştir. Yine benzer bir düşünce ile izafi kira geliri¹⁴⁶ de analize dâhil edilmemiştir.

Gelir dağılımındaki bozukluklar birtakım sosyal ve siyasal sorunlara yol açabileceğinden dolayı hanehalkları arasındaki dağılımını tespit bir zorunluluktur.¹⁴⁷ Hanehalkının (ailenin) birim olarak kabul edilmesi konusunda literatürde oldukça fazla yorum bulunmaktadır. G. D. Snooks’a¹⁴⁸ göre, piyasa, kamu ve aile, bir ülkedeki “toplam ekonomi”yi oluşturan üç kesimi meydana getirmektedir.¹⁴⁹ Gelir dağılımı istatistikleri genellikle tek kişi yerine aileler birim kabul edilmek suretiyle düzenlenmektedir. Üye sayılarının bazı bakımlardan aldatıcı olabileceği düşünülürse, dağılım hem bireylere hem de ailelere göre gösterilebilir.¹⁵⁰ Aile üyeleri arasında homojenlik olmaması,¹⁵¹ bireyler arasında da homojenlik olamayacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Özmucur, bireysel ve fonksiyonel gelir dağılımı analizlerinde yaşanabilecek sorunlara dair, şöyle bir örnek vermiştir: Geliri paylaşan dört gelir grubu vardır ve bu gruplarda geliri alan beşer kişi bulunmaktadır. “*Ancak bu beşer grup olarak da yorumlanabilir*”.¹⁵² Gelir dağılımının incelenmesinde birim olarak kişi ya da tüketici birimi dikkate alınabilir. Metod bakımından daha çok kabul edilen usûl, tüketici birimlere göre incelemedir. Gelir elde etmeyen kişilerin (işsizlerin) de analizlerde gösterilmesi ise bir diğer usûldür. Bu nedenle, kişisel gelir dağılımı ile ilgili etüdlerde, birim olarak aile tespit edilmektedir.¹⁵³ Farklı gelir elde eden iki aile üyesi

¹⁴⁶ Hanehalkının kendisine ya da bir başkasına ait bir evde kira ödemedi ya da lojmanda rayiç kiranın altında bir bedele oturması durumunda; bu konutlarda kira ile otursaydı, ilgili yörede aylık kirasının ne kadar olacağının tahminine izafi kira denmektedir.

¹⁴⁷ Erdoğan Alkin, “Türkiye’de Gelir Dağılımı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 142.

¹⁴⁸ Bkz. Graeme Donald Snooks, **Portrait of the Family Within the Total Economy: a Study in Longrun Dynamics, Australia 1788-1990**, UK: Cambridge University, 1994.

¹⁴⁹ Ünal Çağlar, “Milli Gelir ve Gelir Dağılımı Hesaplamalarında Bir Birim Olarak Aile”, **Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi: 112, Ankara, 1998, s. 28.

¹⁵⁰ İsmail Karaman, “Dünya’da ve Türkiye’de Gelir Dağılımı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 155.

¹⁵¹ A. B. Atkinson & F Bourguignon, “Introduction: Income Distribution and Economics,” **Handbook of Income Distribution**, Ed. by. A. B. Atkinson, F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 44.

¹⁵² Süleyman Özmucur, **Türkiye’de Gelir Dağılımı Vergi Yüklü ve Makroekonomik Göstergeler**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Yayın No. 582, 1996, s. 79.

¹⁵³ Mehmet Çiftlikli, **Sosyal Barış Açısından Dünyada ve Türkiye’de Gelir Dağılımı**, Bakü, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını, 1995, s. 14.

düşünelim. İkisinin ayrı birim sayılması, geçinme durumları hakkında yanlış fikir uyandıracığından, gelir dağılımı istatistikleri genelde bireyler yerine aileler birim kabul edilerek gerçekleştirilmektedir. Ancak birim olarak ailenin alınması da bazı adatıcı unsurlar içerebilmektedir.¹⁵⁴

İktisatçılar, geleneksel olarak, ailenin tek bir fayda maksimizasyonu yapan bireymişçesine davrandığını ve bütün hanehalkı üyelerinin refahı eşit düzeyde paylaştığını varsaymaktadırlar. Dolayısıyla gelir ve harcamaların hanehalkı reisin kararlarına göre değişiklik göstermesi mümkündür. *Aile kararlarında pazarlık (bargaining) modeli* çerçevesinde gelirin hanehalkı üyeleri arasında eşit paylaşıldığını varsayan “eşit paylaşım hipotezi”nden vazgeçilmesi, hem aynı düzeydeki refaha ulaşmak için (eşdeğerlik ölçeği sorunu) farklı türlerdeki hanehalklarının ihtiyaç duyduğu gelir seviyelerinin belirlenmesini, hem de iktisadi refahın seviyesine dair varsayımları karmaşıktırmaktadır. Bu nedenle, bazı hanehalkı üyeleri yoksul iken, diğerleri yoksul olmayabilir. Kaynakların eşitsiz dağılımı sebebiyle bunun tam tersi de gerçekleşebilir. Hatta hanehalkı ortalaması yoksul değilken bile bu durum gerçekleşebilir. Eşitsiz gelir paylaşımı; ortalamanın üstündeki yoksul olmayan hanehalklarının üyelerini yoksulluğa itebileceği gibi ortalamanın üstünde yoksul hanehalklarının da bazı üyelerini yoksulluktan kurtarabileceğini göstermektedir.¹⁵⁵

İktisadi analizlerde iktisadi karar birimi olarak bireyi ele alan yaklaşımlar ve bireylerin iktisadi bakımdan rasyonel davranış sergilediğini kabul eden görüşler olmakla birlikte, gerçek hayat birey tercihleriyle açıklanamayacak derecede karmaşıktır. Esasen bu yaklaşımlar sosyo-ekonomik işleyişi gerçek boyutlarıyla açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bilakis, insanlar birbirinden bağımsız olarak hareket eden birimler olmayıp üyesi bulundukları ailenin gelir, tüketim ve kararlarından etkilenen birimlerdir. Hangi üretim faaliyetinde kimlerin bulunacağı ve tüketimde kimin ne kadar pay sahibi olacağı bir ölçüde aile içi karar mekanizmasına bağlıdır.¹⁵⁶ Zira iktisadi ve sosyal şartların ve teknolojinin sürekli değiştiği günümüz

¹⁵⁴ Ömer Celâl Sarc, **Gelir Dağılımı: Dışarıda ve Türkiye’de**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1970, s. 8-9.

¹⁵⁵ Markus Jantti & Sheldon Danziger, “Income Poverty in Advanced Countries,” **Handbook of Income Distribution**, Ed. by. A. B. Atkinson, F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 216-322.

¹⁵⁶ Çağlar, **a.g.e.**, s. 27.

dünyasında, hanehalkları, üyelerini ilgilendiren konularda hem birlik ve beraberliğini koruyabilmesi hem de yaşamla ilgili sorunları çözebilmesi adına ortak karar alma davranışı sergilemektedirler.¹⁵⁷ Bu ortak karar alma davranışı haneye giren gelirlerin ve hanenin tükettiği harcamaların dağılımında da benzer bir özellik göstermektedir. Haneye giren gelir velev ki bir kişi tarafından sağlanıyor olsun, diğer üyelerin de refahını ve gelirini belirlemektedir.

Gelir, çiftlikler veya aile işletmeleri ve benzeri birimler haricinde esas itibarıyla bireyler tarafından kazanılmaktadır. Bununla birlikte, fertlerin gelirlerinin karşılaştırılması, aile üyelerinden bazılarının faaliyetlerini değerlendirme kapsamı dışında bırakmaya ve gelir dağılımının çok bozuk bir görünüm sergilemesine sebep olarak hatalı sonuçları beraberinde getirebilmektedir.¹⁵⁸ Örneğin gençler, ileri yaştaki çalışanlara nazaran düşük ücret alıyor olabilirler. Ya da yılın sadece belirli bir kısmında çalışıyor olabilirler. Ancak bu gençlerin yoksulluk içinde yüzdüğü ve bozuk bir gelir dağılımının var olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenlerle gelir dağılımı hesaplamalarında ailenin, aile gelirinin temel alınması makûl bir tercihtir.¹⁵⁹ Bu yaklaşım, çalışmamızın ikinci bölümünde yer alan bireysel gelir dağılımı teorilerinden Sahota'nın "Yaşam Dönüşüm Teorisi"nin yaptığı vurguyu pekiştirmektedir.

Gelir türleri, ayrıştırılması ve hane birimine dair ele alınması gereken bir konu; *yarı işçileşme* kavramına ve içeriğine yöneliktir. Bu kavram, Türkiye'deki gelir dağılımını yakından ilgilendirmektedir. Yarı işçileşme ile kastedilen, ücretlinin gelirinin sadece ücretten müteşekkil olmadığıdır. Ücretlinin köyde toprak sahibi olması, iş saatleri dışında çalıştığı bir atölye ya da dükkânının olması, hisse senedi yoluyla kâr payı alması ya da birikimlerini bankaya yatırıp faiz alması mümkündür.¹⁶⁰ Yarı işçileşmiş kişinin ücret dışı diğer gelirleri elde ederken muhakkak kendi emek gücüyle elde etmesi de gerekmemektedir. Aile efradının yardımcı olduğu, bilfiil emek harcadığı ancak ekonomik göstergelere aksetmeyen durumlar da mevcut olabilmektedir. Dolayısıyla kimlerin hangi gelir bileşenlerini elde ettiğinden ziyade haneye giren gelirlerin toplam bileşiminin ele alınması

¹⁵⁷ Ateş Bayazıt Hayta, "Ailelerin Tasarruf ve Yatırım Eğilimlerinin İncelenmesi," **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 16 No 2, Ekim 2008, s. 345.

¹⁵⁸ Çağlar, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵⁹ **A.e.**, s. 35.

¹⁶⁰ Sönmez, **a.g.e.**, s. 130.

göstergelere yansıyamayan değerlerin de analize dâhil edilmesi bakımından anlamlıdır.

Tasarruf ve yatırımlar ailenin ekonomik kaynaklarını oluşturmaktadır. Ailelerin tasarrufa yönelik davranışları, aile üyeleri arasında dengeleyici bir etkiye sahip olabilmektedir. Aile üyeleri, hane içerisinde bir taraftan yaptıkları harcamalarla o andaki ihtiyaçlarını karşılarlarken, diğer taraftan tasarruf ve yatırım yolu ile gelecekteki amaçlarını ve isteklerini karşılayabilme imkânı sağlarlar. Tasarrufların aynı zamanda kaynak yaratmada ve gelir artışı sağlamada önemli bir rol oynadığı da¹⁶¹ göz önünde bulundurulduğunda, ailede ortak olarak meydana getirilen tasarrufların ve getirdiği gelirlerin yine hane birimi içerisinde değerlendirilmesi daha uygundur. Ailelerin tasarruf eğilimleri ile eğitim düzeyleri arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur.¹⁶² Bu, hanehalkı sayısının belirlediği hane tüketimindeki ölçek ekonomilerini de etkilemektedir. Zira tasarruflar aile gelirinin tüketilmeyen kısmından meydana gelmektedir. Dolayısıyla TÜİK'in hanehalkları hakkında sağladığı mikro veriler ailelerin eğitim durumlarını ayırtırmaya müsaade etmemektedir.

Tüm alt gruplar toplum değildir. Bazı altgruplar, coğrafi özelliklere ya da sosyal ilişkilere göre değişiklik gösterebilmektedir.¹⁶³ Bu açıdan aileyi, bireysel olan bu farkların kısmen eridiği bir pota olarak görmek mümkündür. Ailede, üyelerce paylaşılan koşulların benzer olduğu, geliri kazanan ve harcayanın her zaman aynı kişi olmadığı da aşîkârdır. Dolayısıyla gelir haneye girerken farklı bireyler vasıtasıyla girmekte ancak gelirden faydalanma anlamında hane içerisinde gerçekleşen aktarım ve değişiklikler örtülü kalmaktadır. Hanehalkları birim olarak alınarak elverildiği ölçüde kişisel gelir dağılımına yaklaşılmaya çalışılmıştır.

Gelir dağılımında özellikle uzun dönemli değişikliklerin bir bölümü karmaşık nüfusa bağlı dinamiklerin sonucunda gerçekleşmektedir. Gelirler bireysel olmakla birlikte; tüketim ortak niteliği gereği (konut, ısınma, aydınlanma gibi) hem hanehalkı düzeyinde hem de bireysel düzeyde gerçekleşmektedir ve tüketimin bireysel olarak ayrıştırılması mümkün değildir. Hanehalkı büyüklükleri üyelerinin refah düzeylerine tesir edebilmektedir. Duruma çözüm getirmek amacıyla hanehalkı toplam gelirini,

¹⁶¹ Hayta, **a.g.e.**, s. 347.

¹⁶² **A.e.**, s. 345.

¹⁶³ Amartya Sen, "Social Justice and Distribution of Income," p. 79-80.

kapsadığı birey sayısına bölmek suretiyle yeni bir bireysel gelirin hesaplanabileceği düşünülebilir. Bu kez çözümü yanıltıcı kılan ise, ortak tüketim boyutunun ihmal edilmiş olmasıdır. Kimi akademik çalışmalar belirli bir “eşdeğerlik ölçeği” hesaplamak ve her bir toplam hanehalkı gelirini, kabul edilen eşdeğerlik ölçeğini kullanarak bireysel gelirlere dönüştürmek suretiyle (*düzeltilmiş bireysel gelirler*) bu sorunu aşmaya çalışmışlardır. Düzeltilmiş bireysel gelirler ise hanehalkı büyüklüğünden etkilenmektedir. Hanehalkı büyüklüğünün azalması düzeltilmiş bireysel gelirleri olumlu etkilerken, çocuk sayısının azalması ise olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁶⁴ Türkiye’de hanehalkı bileşimindeki değişim, yetişkinlerin lehine (daha az çocuk) gerçekleşmektedir. Hanehalkları arasındaki transferler (özel transferler)¹⁶⁵ de hanehalkı büyüklüğü ve hane kültüründen etkilenmektedir.

Literatürde gelir dağılımı analizlerinde bireyin birim olarak alınması gerektiğine yönelik yaklaşımların temel varsayımı ailelerin ölçek ekonomilerine göre harcama yapıyor olmasıdır. Ancak; haneyi oluşturan bireylerin demografik özellikleri ve gelirleri hakkında tam bilgi sahibi olunsa dahi, kır ve kentteki aile yapısının değişen yapısal özellikleri nedeniyle ölçek ekonomileri de farklılaşmakta ve bir kalıba uymamaktadır. Örneğin, kır ve kentteki farklı hanehalkı yapıları, kırsal alanda ve kentsel alanda elde edilen gelirlerin türlerini de çoğunlukla farklılaştırmaktadır. Şehirler finansal piyasalara hem fiziksel olarak hem de bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı bakımından yakınlığından dolayı kentlerde yaşayan hanehalklarının kırdakilere nazaran daha ziyade faiz geliri elde ediyor olması beklenen bir sonuçtur. Burada hanehalklarına eşdeğerlik ölçeğinin uygulanması demek; kır ve kentteki hanehalklarının elde ettikleri gelirlerin kaynağına dair bu farklılaşmanın da gözden kaçması anlamına gelmektedir.

Aile tanımı konusunda tam bir fikir birliğinin sağlanamadığı ve aileyi oluşturan bireylerin kompozisyonu hakkında objektif bir ölçünün geliştirilemediği bir alan da negatif gelir vergisinin düzenlenmesine yöneliktir. Negatif gelir vergisinin tespitinde

¹⁶⁴ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 12-20.

¹⁶⁵ Piyasa dağılımını değiştiren tek unsur devlet müdahalesi değildir. Karşılıksız olarak bireylerden diğer bireylere yapılan gelir transferleri (özel transferler) de eşitsizliği azaltıcı bir rol oynar. Ancak, bu tür transferlerin etkisi sınırlı olduğundan gelir dağılımı araştırmalarında dikkate alınmamaktadır.

sorun olan aile gelirinin sezon veya başka dönemler itibarıyla dalgalanma göstermesi,¹⁶⁶ aynı şekilde ayrıştırma analizlerinde de geçerli bir sorundur.

Ayrıştırma analizlerinde ölçek ekonomileri için kullanılan eşdeğerlik ölçekleri, temelde hanedeki bireylere tahmini sayısal ağırlıklar verilmesine dayanmaktadır. Tahmini değer vererek yapılan hesaplamalar ise iktisatçıların üzerinde pek de anlaşılmadıkları çok sayıda varsayıma dayanmaktadır.¹⁶⁷

Eşdeğerlik ölçeği türetmek için optimal bir metod bulunmamaktadır. Esasen, ek varsayımlar olmaksızın bir eşitsizlik ölçeği seçebilmek mümkün de değildir. Jenkins ve Lambert, bir eşdeğerlik ölçeği seçmenin üç değişik varsayımı şekillendirdiğine vurgu yapmaktadırlar. Bunlar; 1) Hanehalkı ya da ailelerin -ihtiyaç seviyeleri arasında farklılaşan- özelliklerinin belirlenmesi (örneğin hanehalkı büyüklüğü ve tüketim), 2) Bu özelliklere dair önceliklerin sıralanması konusunda anlaşmaya varılması ve 3) Farklı hanehalklarının ihtiyaç seviyesi ile ilgili ana önceliklerinin belirlenmesi olarak sıralanmaktadır. Son maddede belirtilen “ölçeklerin derecelendirilmesindeki öncelikler” konuya dair pek çok anlaşmazlığın ortaya çıktığı ana noktaya işaret etmektedir. Örneğin; 2 yetişkin ve 1 çocuktan oluşan ailenin, eğer 1 yetişkin ve 2 çocuktan oluşan aile ile aynı refaha sahip olması isteniyorsa daha çok parasal gelire ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla birlikte, 1 yetişkin ve 2 çocuktan oluşan aile, daha fazla parasal gelir elde ediyor olsa bile (ve dolayısıyla eşdeğer yetişkin başına daha fazla gelir elde ediyor olsa bile) daha az müreffeh olabilir. Çünkü iki ebeveynli ailelerde bulunan iki yetişkin, ev üretimi ve çocuk bakımı için tek ebeveynli aileden daha fazla zamana sahiptirler. Bu durum her zaman gerçekleşme bile, ihtiyaçlara göre hanehalklarının sıralanması bakımından önemlidir. Ölçeklere dair bir sakınca da; ölçeklerin iki kesim arasındaki nispi ücret farklılıklarını ayıramamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin çocukların ihtiyaçları ebeveynlerine bağlıdır. Bu bağlamda kaç çocuğun bir eşdeğer yetişkine denk geldiğinin tespiti bir sorundur.¹⁶⁸

Gelir dağılımı araştırmalarında bir ölçeğin kullanılması, diğer bir ölçeğin kullanılmasına nazaran daha eşit ya da daha eşitsiz (farklı) sonuçlar meydana

¹⁶⁶ Öner Kabasakal, “Gelir Dağılımını Düzenleyen Bir Araç Olarak Negatif Gelir Vergisi,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:6, Eylül-Ekim 1995, s. 186.

¹⁶⁷ Gottschalk & Smeeding, **a.g.e.**, p. 267-268.

¹⁶⁸ Jantti & Danziger, **a.g.e.**, p. 319-320.

getirebilmektedir. Bununla birlikte, teorik olarak öngörülen ile uygulama neticesinde elde edilen sonuçlar arasında da farklılıklar olabilir.¹⁶⁹

Eşdeğerlik ölçekleri, ölçek ekonomileri haricinde ülkeler arası kıyaslama yapmak amacıyla da kullanılmaktadır. Buna mukabil, ülkeler arasında değişime uğrayan unsurlar bulunmaktadır. Bunlar; işveren tarafından sağlanan tatil günleri, kamu tarafından sağlanan yaygın hizmetler olan sağlık, eğitim, ulaşım, güvenlik hizmetleridir. Ayni ve nakdi gelirler ile dolaylı ve dolaysız vergiler bakımından da ülkeler arasında çok önemli farklılıklar bulunmaktadır.¹⁷⁰ Bu nedenle ülkeler arasında kıyaslama yapmaya imkân verdiği ifade edilen eşdeğerlik ölçeklerinin bazı noktalarda son derece yetersiz kaldığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Eşdeğerlik ölçeklerinden yetişkin ve çocuklar için farklı tartılar kullanan OECD Ölçeği,¹⁷¹ Eurostat Ölçeği,¹⁷² Oxford Ölçeği¹⁷³ adı verilen ölçeklerin tamamı Avrupa standartlarındaki aile yapısına göre oluşturulmuş ölçeklerdir. Konuya diğer bir açıdan bakacak olursak, bireysel eşdeğer kavramına gelir dağılımının ötesinde refah dağılımını gözlemleyebilmek amacıyla başvurulmaktadır. Çünkü hane içindeki bireyin refah düzeyini hanenin toplam geliri ve hanehalkı büyüklüğü birlikte etkilemektedir.¹⁷⁴ Bu çalışmada ise haneler arası refah karşılaştırmasından ziyade hangi gelir türünün eşitsizliğe ne kadar etkisi olduğu araştırılmaktadır.

Gelir dağılımı araştırmalarının bilimsel niteliğini ve güvenilirliğini yükseltmek için, Türkiye'ye has bir eşdeğerlik ölçeğinin tahmin edilmesi ve tanımlanması gerekmektedir.¹⁷⁵ Esasen Türkiye'de bir eşdeğerlik ölçeğinin belirlenebilmesi için hanelerin harcama davranışlarının¹⁷⁶ formüle edilmesi gerekmektedir. Zira çalışmalarında eşdeğerlik ölçeği kullanan TÜSİAD araştırmasında¹⁷⁷ dahi Türkiye'de

¹⁶⁹ Atkinson & Bourguignon, **a.g.e.**, p. 33-35.

¹⁷⁰ Gottschalk & Smeeding, **a.g.e.**, p. 267-268.

¹⁷¹ Eşdeğerlik ölçeği esnekliğini 0.5 olarak kabul etmektedir.

¹⁷² Hanehalkı reisi için 1, eşi ve diğer bütün yetişkinler için 0.5 ve çocuklar için 0.3 tartısını kullanmaktadır.

¹⁷³ 1950'li yıllarda Avrupa için geliştirilmiş olup, artık kullanılmamaktadır. Yetişkin için 1, diğer yetişkinler için 0.7 ve çocuklar için 0.5 tartılarını kullanmaktadır.

¹⁷⁴ Gürsel v.d., **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷⁵ **A.e.**, s. 175.

¹⁷⁶ **A.e.**, s. 40.

¹⁷⁷ **A.e.**, s. 49.

hanehalklarının yararlandıkları ölçek ekonomilerinin hesabına dayanan bir ölçek geliştirilmesi gerekliliğine özellikle vurgu yapılmaktadır.

2002-2009 yıllarına ait dönemdeki ana ve alt gelir türlerinin eşitsizliğe etkisine dair gerçekleştirilen Shorrocks Ayırıştırma Analizi ve Gini Katsayılarının hesaplanması, ekonometrik analizlerin gerçekleştirildiği veri analizi, veri yönetimi ve grafikleri için güçlü bir istatistik programı olan STATA (STATA 9.1) programında¹⁷⁸ Shorrocks Ayırıştırma Analizine yönelik olan yazılım ve kodlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. (Örnek için bkz. **Ek 8**) Gini katsayıları %95 güvenilirliğe sahiptir. Gini Katsayısı¹⁷⁹ şu şekilde formüle edilmektedir:

$$Gini = \frac{1}{2n^2\bar{y}} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|$$

Gini katsayısı, farklı gelir grupları arasında kıyas yapabilme ve yorumlanabilme kolaylığına sahip bir katsayısı olması dolayısıyla tercih edilmiştir. Herhangi bir zaman temelli ölçüt gibi Gini katsayısı da zaman içindeki gelir dağılımı değişikliklerinin mutlak gelirden bağımsız olarak yorumlanabilmesini mümkün kılmaktadır. Gini katsayısını tatmin edici kılan dört unsur ve avantajları şunlardır: Anonimlik (*anonymity*), iktisadi ölçeklerden (örneğin ülke ekonomisinin boyutu, ülkenin ortalamadan daha zengin ya da daha yoksul bir ülke olması gibi) bağımsız olması (*scale independence*), nüfustan (analize giren örneklem boyutu) bağımsız olma (*population independence*) ve zenginden yoksula aktarılan bir gelir varsa gelir dağılımının daha eşit görünmesini sağlayan transfer prensibi (*transfer principle*)’dir.

Gini Katsayısının dezavantajları¹⁸⁰ ise; ülkelerin sahip olduğu gelir eşitsizliğini yansıtmakla birlikte refah farklarını yansıtamaması ve bazı matematiksel handikaplarının bulunmasıdır. Örneğin bir gruptaki her bir kişi için Gini Katsayısının

¹⁷⁸ Kullanılan “ineqfac”, “ineqerr”, “ineqdeco” kodları için Bkz. Y.y., **Stata Technical Bulletin**, Ed. H. Joseph Newton, March 1999, STB-48, (Çevrimiçi) <http://www.stata.com/products/stb/journals/stb48.pdf>, 06.02.2011, p. 13-15.

¹⁷⁹ Julie A. Litchfield, “Inequality: Methods and Tools,” 1999, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/Inequality/litchfie.pdf>, 23.06.2011, p. 4.

¹⁸⁰ The World Bank, “Measuring Inequality,” (Çevrimiçi) <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/EXTPA/0,contentMDK:20238991~menuPK:492138~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:430367,00.html>, 23.06.2011, p.1.

hesaplanması mümkün değildir. Çünkü sonuç her zaman sıfır çıkacaktır. Bir diğer örnek ise bir toplumdaki Gini Katsayısına dair toplamın toplumun altgruplarına dair Gini Katsayıların toplamına eşit olmamasıdır.

3.2.4. Sonuçlar ve Değerlendirme

Aşağıdaki tablo ve grafiklerde bu tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen Shorrocks Ayırıştırma Analizine dair sonuçlar yer almaktadır.

Aşağıda Tablo 3.26, ana ve alt gelir türlerinin her birinin hanehalkı kullanılabilir geliri temelinde toplam eşitsizliğe katkısını göstermektedir. Bu tabloda yer alan her sayı, ilgili gelir bileşeninin toplam eşitsizlikte sahip olduğu yüzde payı ifade etmektedir. Tabloda negatif değer alan sayılar eşitsizliğe yapılan olumlu etkiyi göstermektedir.

Esasen ilk iki tablonun (*Tablo 3.26 ve 3.27*) hazırlanmasındaki gaye, üçüncü tabloda (*Tablo 3.28*) yer alacak olan göreceli eşitsizlik göstergesine ait nihai rakamları bulmaya yöneliktir.

**Tablo 3.26 Ana ve Alt Gelir Türlerinin Toplam Hanehalkı
Kullanılabilir Geliri Temelinde Hesaplanan
Eşitsizliğe Katkı Oranları (1) (Yüzde)**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Ücret Geliri	14,28	22,62	21,64	30,39	27,61	27,60	41,05	21,53
- Ücret Geliri	10,70	19,18	17,97	18,97	22,65	21,60	28,01	17,49
- İkramiye G.	0,77	1,37	1,18	1,59	1,52	1,48	5,29	1,11
- Prim, Bahşiş	0,29	0,41	0,39	0,55	0,95	1,32	0,48	0,63
- Ek İş Geliri	2,52	1,66	2,10	9,29	2,50	3,19	7,27	2,31
Toplam Tarım Dışı Müteşebbis Geliri (Kâr)	35,96	50,18	54,29	43,99	50,47	54,12	15,48	35,90
- Müteşebbis G.	26,97	50,18	53,58	42,01	49,17	53,88	15,38	34,30
- Temettü Geliri	7,82	-	0,71	1,97	1,23	0,22	0,08	1,59
- Özel F. K. Elde Edilen Kâr Payı	1,17	-	0,0012	0,0039	0,07	0,01	0,02	0,0039
Toplam Tarım Müteşebbis Geliri (Kâr)	1,87	6,57	6,47	3,84	3,08	2,41	0,97	2,16
- Tarım Geliri	1,87	6,57	6,47	3,84	3,08	2,41	0,97	2,16
Toplam Rant (Kira) Geliri	27,47	8,53	9,78	11,93	11,32	7,52	10,42	23,55
- Gayrimenkul Kira Geliri	6,86	7,50	3,06	3,06	6,60	4,31	1,65	9,26
- Toprak/Ulş. Arç. Elde Edilen Kira Geliri	0,04	1,04	0,52	1,17	0,88	0,20	0,21	0,28
- Mülk Geliri	20,57	-	6,20	7,70	3,84	3,01	8,56	14,01
Toplam Faiz Geliri	18,58	7,74	4,47	4,47	1,89	2,65	4,00	12,69
- Banka Hesabından Elde Edilen Faiz	17,82	-	3,57	3,06	0,93	2,50	2,50	10,08
- Döviz Hesabından Elde Edilen Faiz	0,21	-	0,06	0,02	0,04	0,01	0,03	0,54
- Menkul Değerlerden Elde Edilen Faiz, Nema	0,55	-	0,84	1,39	0,91	0,15	1,48	2,07
Toplam Transfer Gelirleri	1,85	4,36	3,36	5,38	5,63	5,70	28,07	4,18
- Emekli Maaş Geliri	1,82	-	3,43	4,54	5,17	5,14	13,10	4,19
- Yaşlılık Maaşı	0,02	-	-0,06	-0,07	-0,08	-0,10	-0,03	-0,09
- Sosyal Yardım Fonu ve Aile Yardımı	-	-	0,10	-0,01	-0,01	-0,03	0,02	-0,03
- Dul, Yetim, Öksüz Maaşı	0,01	-	-0,10	0,12	-0,09	0,04	14,89	-0,03
- Gazi ve Malullük Maaşı	0,0020	-	-0,01	0,02	-0,01	-0,01	-0,02	-0,03
- Öğrenci Burs Geliri	0,0020	-	0,01	0,0016	0,03	-0,0028	-0,0007	-0,0009
- İşsizlik Maaşı	-0,0020	-	-0,01	-0,0009	-0,01	0,04	-0,0046	-0,02
- Doğrudan Destek ve Akaryakıt Ödemesi	-	-	-	0,77	0,63	0,61	0,13	0,19

Tablo 3.26'dan görüldüğü üzere toplam ücret gelirlerinin gelir eşitsizliği ölçülerine en büyük katkıyı yaptığı yıl, 2008 yılı (%41,05) olmuştur. Tarım dışı müteşebbis gelirlerinin gelir eşitsizliği ölçülerine en büyük katkıyı yaptığı yıl ise 2004 yılı (%54,29) olmuştur. Rant ve faiz geliri 2002 yılında (%27,47; %18,58), tarım müteşebbis geliri 2003 yılında (%6,57), transfer gelirleri ise 2008 yılında (%28,07) gelir eşitsizliği ölçülerine en büyük katkıyı gerçekleştiren gelir türleri olmuşlardır. Tabloyu bir başka açıdan okuduğumuzda ise, 2008 yılı hariç her yılda kâr gelirinin (tarım dışı müteşebbis geliri) eşitsizlik ölçütüne en büyük katkıyı yapan gelir türü olduğu görülmektedir. 2008 yılında en büyük katkıyı yapan gelir türü ise ücret geliri olmuştur. Türkiye'de müteşebbis gelirlerinin eşitsizliğe yaptığı yüksek katkıyı, bu gelir türünün sahip olduğu heterojen nitelik ile açıklamak mümkündür. Zira müteşebbis gelirleri; marjinal sektör çalışanları ile orta ve büyük sermaye gruplarını birlikte kapsamaktadır. Tabloda her bir ana gelir türünün bileşeni konumunda olan alt gelir türlerinin de gelir eşitsizliği ölçütlerine yaptıkları katkılar ayrıntılı olarak izlenebilmektedir. Örneğin 2009 yılı toplam faiz gelirlerinin eşitsizlik ölçütüne etkisi %12,7'dir. Oranın bu şekilde gerçekleşmesine en büyük katkıyı yapan gelir bileşeni (alt gelir türü) ise %10,08 ile banka hesabından elde edilen faiz gelirleri olmuştur.

Aşağıda Tablo 3.27'de, ana ve alt gelir türlerinin toplam hanehalkı kullanılabilir geliri içinde sahip oldukları paylar mevcuttur. Bu tabloda yer alan sayılar, ilgili gelir bileşenine ait toplam hanehalkı gelirin, toplam hanehalkı kullanılabilir gelirine oranlanması ile bulunmuştur.

**Tablo 3.27 Ana ve Alt Gelir Türlerinin Toplam Hanehalkı
Kullanılabilir Geliri İçindeki Payları (2) (Yüzde)**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Ücret Geliri	44,37	40,64	41,46	43,09	45,99	46,93	44,98	46,10
- Ücret Geliri	39,73	37,50	38,07	38,33	41,35	41,95	39,23	40,58
- İkramiye Geliri	2,09	1,43	1,41	1,54	1,59	1,62	1,68	1,41
- Prim, Bahşiş	0,62	0,45	0,40	0,55	0,70	0,84	0,81	1,06
- Ek İş Geliri	1,93	1,26	1,57	2,67	2,35	2,53	3,25	3,06
Toplam Tarım Dışı Mütешеbbis Geliri (Kâr)	22,68	21,23	22,84	19,90	19,76	19,33	18,12	17,18
- Mütешеbbis Geliri	22,13	21,23	22,70	19,65	19,49	19,24	18,04	16,92
- Temettü Geliri	0,36	-	0,15	0,24	0,25	0,08	0,08	0,25
- Özel F. K. Elde Edilen Kâr Payı	0,19	-	0,0016	0,01	0,02	0,01	0,01	0,01
Toplam Tarım Mütешеbbis Geliri (Kâr)	5,53	10,51	8,47	8,14	6,98	6,87	5,13	7,20
- Tarım Geliri	5,53	10,51	8,47	8,14	6,98	6,87	5,13	7,20
Toplam Rant (Kira) Geliri	8,47	3,68	6,27	6,37	5,88	4,52	6,86	7,06
- Gayrimenkul Kira Geliri	3,78	3,16	2,66	3,08	3,71	3,33	3,87	4,76
- Toprak/Ulş. Arç. Elde Edilen Kira Geliri	0,17	0,52	0,42	0,60	0,45	0,31	0,33	0,32
- Mülk Geliri	4,52	-	3,18	2,69	1,71	0,89	2,66	1,99
Toplam Faiz Geliri	3,69	2,15	1,79	2,22	1,63	0,74	1,66	1,57
- Banka Hesabından Elde Edilen Faiz	2,55	-	0,88	0,59	0,53	0,54	1,00	1,17
- Döviz Hesabından Elde Edilen Faiz	0,17	-	0,06	0,02	0,02	0,01	0,05	0,11
- Menkul Değerlerden Elde Edilen Faiz, Nema Geliri	0,97	-	0,85	1,60	1,07	0,20	0,62	0,30
Toplam Transfer Gelirleri	15,28	21,79	19,17	20,29	19,76	21,60	23,25	20,89
- Emekli Maaş Geliri	13,31	-	15,58	15,98	15,80	17,67	17,78	16,20
- Yaşlılık Maaşı	0,34	-	0,13	0,16	0,19	0,23	0,20	0,33
- Sosyal Yardım Fonu ve Aile Yardımı	-	-	0,41	0,04	0,07	0,08	0,20	0,23
- Dul, Yetim, Öksüz Maaşı	1,45	-	2,76	2,88	2,51	2,59	4,11	2,93
- Gazi ve Malullük Maaşı	0,11	-	0,24	0,26	0,29	0,31	0,32	0,39
- Öğrenci Burs Geliri	0,06	-	0,03	0,04	0,08	0,06	0,06	0,08
- İşsizlik Maaşı	0,01	-	0,02	0,03	0,04	0,05	0,03	0,09
- Doğrudan Destek ve Akaryakıt Ödemesi	-	-	-	0,90	0,80	0,61	0,54	0,64

Tablo 3.27’den görüldüğü üzere, toplam hanehalkı kullanılabilir geliri içerisinde en yüksek paya sahip olan gelir türü her yıl için ücret geliri olmuştur. Bu pay, ücret gelirinin ailelerin ve çalışanların yegâne geliri olması açısından son derece önemli bir paydır. İkinci en yüksek payı ise 2002 ve 2004 yılında kâr (tarım dışı müteşebbis geliri) diğer yıllarda ise transfer gelirleri oluşturmaktadır. 2006 yılında ise kâr ve transfer gelirleri eşit paya sahiptirler. Hanehalkı kullanılabilir geliri içinde en düşük paya sahip olan gelir türü ise faiz geliridir. 2002 yılında %3,7 pay sahibi olan faiz geliri 2009 yılında %1,6 paya sahiptir. Faizin sahip olduğu bu düşük pay, göreceli eşitsizlik göstergesine yansımaları bakımından son derece önemlidir. Zira faiz geliri göreceli eşitsizlik açısından 2005 ve 2006 yılları haricinde diğer her yıl eşitsizliğe en büyük katkıyı yapan gelir türü olmuştur. (Bkz. Tablo 3.28)

Burada hanehalkı gelirinin içinde “gelir kalemi” olarak düşük bir paya sahip olan faiz çift yönlü işleyerek hanehalkı giderleri (ya da borçları) içinde ise yıldan yıla ciddi bir yekûn tutar konuma gelmiştir. Zira çalışmamızın başında Türkiye’de kredi ekonomisine dair ele alınan göstergeler bu yönde yapılacak yorumlara müsaade etmektedir. Shorrocks Ayırıştırma Analizinde hanehalkı giderleri (ya da borçları) arasında yer alan faizin kapsanamamasına rağmen yine de “faiz ve etkileri”nin çarpıcı boyutlarını (hanehalklarının borç dağılımı üzerinden olmasa da) gelir dağılımı üzerinden izlemek mümkündür. Kredi ekonomisine dair veriler ve analiz sonuçlarının beraberce değerlendirilmesi bu açıdan önem taşımaktadır.

Aşağıda Tablo 3.28’da yer alan oranlar, Tablo 3.26’deki oranların Tablo 3.27’deki oranlara bölünmesi neticesinde elde edilmiştir. Bu tabloda, gelir türlerinin, faktör payları ile ağırlıklandırıldıktan sonra toplam eşitsizliğe yaptıkları katkıların hesaplanması neticesinde varılan sonuçlar gösterilmektedir.

**Tablo 3.28 Ana ve Alt Gelir Türlerine Ait
Görelİ Eşİtsİzlik Göstergesi (3) = (1) / (2) (Yüzde)**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Ücret Geliri	0,32	0,56	0,52	0,71	0,60	0,59	0,91	0,47
- Ücret Geliri	0,27	0,51	0,47	0,49	0,55	0,52	0,71	0,43
- İkramiye Geliri	0,37	0,96	0,83	1,03	0,95	0,92	3,14	0,79
- Prim, Bahşİş vb. Gelir	0,46	0,91	0,96	1,00	1,35	1,58	0,59	0,59
- Ek İş Geliri	1,30	1,31	1,33	3,48	1,07	1,26	2,24	0,75
Toplam Tarım Dışı Mütешеbbis Geliri (Kâr)	1,59	2,36	2,38	2,21	2,55	2,80	0,85	2,09
- Mütешеbbis Geliri	1,22	2,36	2,36	2,14	2,52	2,80	0,85	2,03
- Temettü Geliri	21,79	-	4,86	8,32	4,84	2,77	1,03	6,39
- Özel F. K. Elde Edilen Kâr Payı	6,03	-	0,75	0,56	4,01	0,93	2,44	0,38
Toplam Tarım Mütешеbbis Geliri (Kâr)	0,34	0,63	0,76	0,47	0,44	0,35	0,19	0,30
- Tarım Geliri	0,34	0,63	0,76	0,47	0,44	0,35	0,19	0,30
Toplam Rant (Kira) Geliri	3,25	2,32	1,56	1,87	1,93	1,66	1,52	3,33
- Gayrimenkul Kira Geliri	1,82	2,37	1,15	0,99	1,78	1,30	0,43	1,95
- Toprak/Ulş. Arç. Elde Edilen Kira Geliri	0,23	1,99	1,23	1,95	1,93	0,66	0,64	0,89
- Mülk Geliri	4,55	-	1,95	2,87	2,24	3,38	3,22	7,04
Toplam Faiz Geliri	5,04	3,60	2,50	2,02	1,16	3,56	2,41	8,06
- Banka Hesabından Elde Edilen Faiz	6,98	-	4,05	5,21	1,75	4,65	2,49	8,64
- Döviz Hesabından Elde Edilen Faiz	1,25	-	1,11	0,96	2,28	0,80	0,57	4,87
- Menkul Değerlerden Elde Edilen Faiz, Nema Geliri	0,57	-	0,98	0,87	0,85	0,74	2,40	6,94
Toplam Transfer Gelirleri	0,12	0,20	0,18	0,27	0,28	0,26	1,21	0,20
- Emekli Maaş Geliri	0,14	-	0,22	0,28	0,33	0,29	0,74	0,26
- Yaşlılık Maaşı	0,05	-	-0,45	-0,42	-0,44	-0,41	-0,17	-0,27
- Sosyal Yardım Fonu ve Aile Yardımı	-	-	0,24	-0,22	-0,18	-0,36	0,09	-0,15
- Dul, Yetim, Öksüz Maaşı	0,01	-	-0,04	0,04	-0,03	0,02	3,62	-0,01
- Gazi ve Malullük Maaşı	-0,02	-	-0,05	0,06	-0,05	-0,02	-0,08	-0,08
- Öğrenci Burs Geliri	0,03	-	0,22	0,04	0,35	-0,05	-0,01	-0,01
- İşsizlik Maaşı	-0,17	-	-0,33	-0,03	-0,16	0,77	-0,16	-0,18
- Doğrudan Destek ve Akaryakıt Ödemesi	-	-	-	0,86	0,79	1,01	0,23	0,30

Tablo 3.28, ana ve alt gelir türlerinin eşİtsİzliğe yaptığı görelİ katkıyı net bir şekilde göstermesi bakımından son derece önemlidir. Zira ne ilk tablodaki gelir eşİtsİzliği

ölçülerine yapılan katkı ne de ikinci tablodaki gelir türlerinin toplam gelir içindeki payları tek başına eşitsizliğe dair net bir anlam ifade etmemektedir.

Tablodaki eşitsizlik göstergelerine göre; tüm yıllar ve tüm gelir kalemleri arasındaki en büyük görelî eşitsizlik göstergesi 2008 küresel krizin etkilerinin devam ettiği 2009 yılında faiz gelirlerine ait olan görelî eşitsizliktir. Bu oran %8,06 olarak gerçekleşmiştir. Ücret gelirlerine ait görelî eşitsizlik yıldan yıla değişim göstermekle birlikte en yüksek oranına kriz yılı olan 2008 yılında (%0,91) ulaşmıştır. Kâr (tarım dışı müteşebbis) gelirlerinin görelî eşitsizlik göstergesi en yüksek oranına 2007 yılında (%2,80) ulaşmıştır. Tarım müteşebbis geliri 2004 yılında (%0,76), rant geliri 2009 yılında (%3,33), faiz geliri 2009 yılında (%8,06) ve transfer gelirleri ise 2006 yılında (%0,28) en yüksek görelî eşitsizlik oranına sahip olmuşlardır.

Aşağıda Tablo 3.29’da her üç tablonun da ana gelir türleri toplamını bir arada görmek mümkündür.

Tablo 3.29 Ana Gelir Türlerinin Toplam Eşitsizliğe Katkısı (Yüzde)

Ana Gelir Türlerinin Toplam Hanehalkı Kullanılabilir Geliri Temelinde Hesaplanan Eşitsizliğe Katkı Oranları (1)								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ücret Geliri	14,28	22,62	21,64	30,39	27,61	27,60	41,05	21,53
Tarım Dışı Mütешеbbis Geliri (Kâr)	35,96	50,18	54,29	43,99	50,47	54,12	15,48	35,90
Tarım Mütешеbbis Geliri (Kâr)	1,87	6,57	6,47	3,84	3,08	2,41	0,97	2,16
Rant (Kira) Geliri	27,47	8,53	9,78	11,93	11,32	7,52	10,42	23,55
Faiz Geliri	18,58	7,74	4,47	4,47	1,89	2,65	4,00	12,69
Transfer Gelirleri	1,85	4,36	3,36	5,38	5,63	5,70	28,07	4,18
Ana Gelir Türlerinin, Toplam Hanehalkı Kullanılabilir Geliri İçindeki Payları (2)								
Ücret Geliri	44,37	40,64	41,46	43,09	45,99	46,93	44,98	46,10
Tarım Dışı Mütешеbbis Geliri (Kâr)	22,68	21,23	22,84	19,90	19,76	19,33	18,12	17,18
Tarım Mütешеbbis Geliri (Kâr)	5,53	10,51	8,47	8,14	6,98	6,87	5,13	7,20
Rant (Kira) Geliri	8,47	3,68	6,27	6,37	5,88	4,52	6,86	7,06
Faiz Geliri	3,69	2,15	1,79	2,22	1,63	0,74	1,66	1,57
Transfer Gelirleri	15,28	21,79	19,17	20,29	19,76	21,60	23,25	20,89
Ana Gelir Türlerine Ait Göreli Eşitsizlik Göstergesi (3) = (1) / (2)								
Ücret Geliri	0,32	0,56	0,52	0,71	0,60	0,59	0,91	0,47
Tarım Dışı Mütешеbbis Geliri (Kâr)	1,59	2,36	2,38	2,21	2,55	2,80	0,85	2,09
Tarım Mütешеbbis Geliri (Kâr)	0,34	0,63	0,76	0,47	0,44	0,35	0,19	0,30
Rant (Kira) Geliri	3,25	2,32	1,56	1,87	1,93	1,66	1,52	3,33
Faiz Geliri	5,04	3,60	2,50	2,02	1,16	3,56	2,41	8,06
Transfer Gelirleri	0,12	0,20	0,18	0,27	0,28	0,26	1,21	0,20

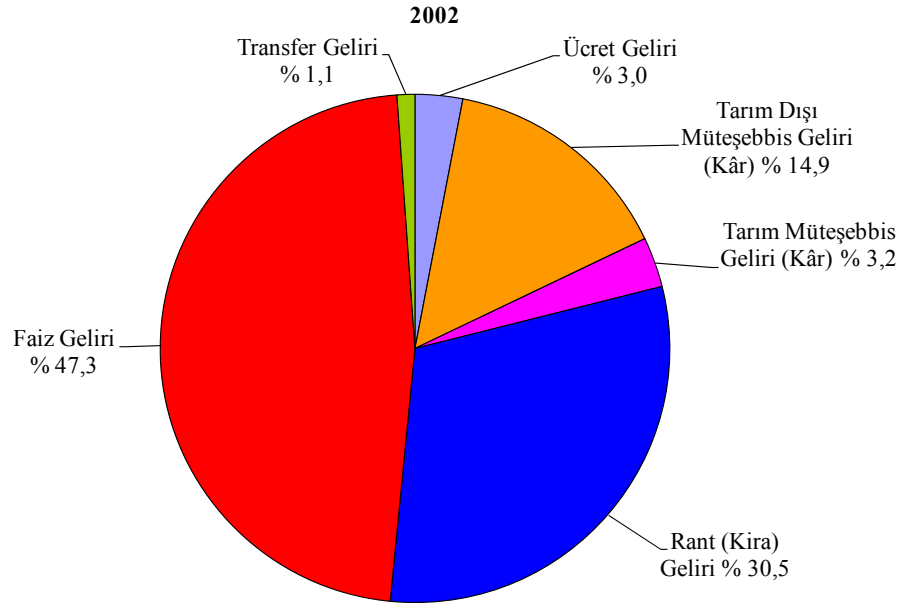
Aşağıdaki grafiklerde ana gelir türlerine ait göreli eşitsizlik göstergelerinin kendi içindeki yüzde dağılımlarına yer verilmiştir. Gelir türlerinin eşitsizliğe katkılarının daha net anlaşılabilmesi bakımından gelir türlerinin kendi içlerindeki yüzde dağılım önem arz etmektedir.

2002 yılına dair veriler, 2001 krizinin etkilerinin devam ettiği bir sürecin görünümünü yansıtmaları bakımından anlamlıdır. Bu bağlamda faiz, borsa ve finansal piyasaların temel unsuru olan faiz gelirlerinin toplam gelir eşitsizliğine yaptığı katkı da son derece yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Bu oran %47,3'tür ve neredeyse gerçekleşen eşitsizliğin yarısından sorumludur. Bunu %30,5 ile rant gelirleri, %14,9 ile kâr gelirleri izlemektedir. Tarım mütешеbbis geliri, ücret geliri ve transfer

gelirlerinin etkileri ise nispeten daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Eşitsizliğe katkı sağlayan gelir türlerinin dağılımı aşağıdaki pasta grafikten izlenebilmektedir.

2002 yılına ait finansal göstergelere bakıldığında, 2002 yılından sonra vatandaşların bankalara olan tüketici kredisi borçları 26 kat, kredi kartı borçları ise 12 kat artmıştır. 2001 krizini izleyen dönemde bankalar tarafından kredi sarmalına sokulan bireylerin pek çoğu koşulları gereği sadece faiz ödemeye çalışmaktadır.¹⁸¹ Birikmiş borcu nedeniyle faiz oranlarıyla baş edemeyen bireyler ise, bankalardan yine faizle tüketici kredisi almak zorunda kalmaktadırlar. Bu da durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır.

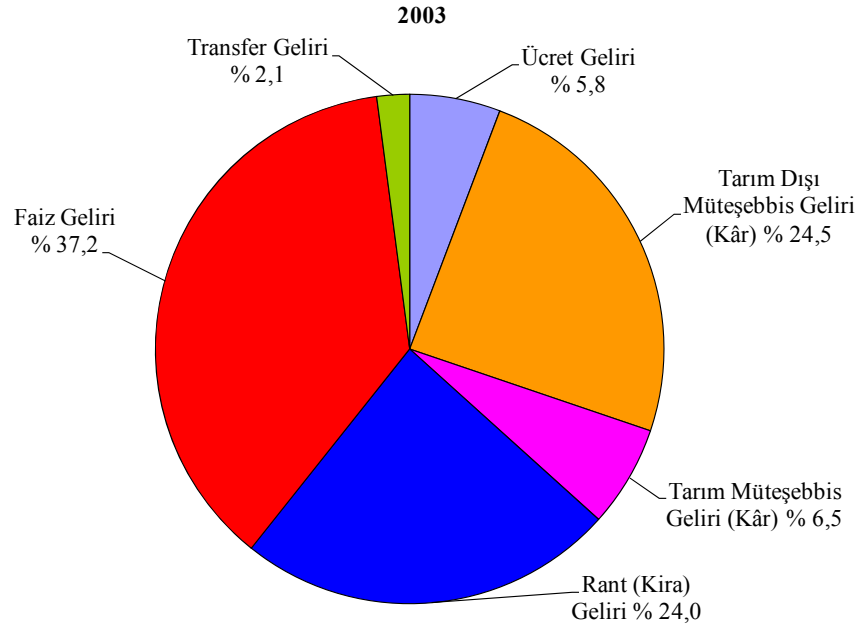
Bu veriler, faizin hem bir üretim faktörü olarak eşitsizliğe yapığı katkıya hem de kullanılan kredilerin maliyeti olarak bireysel gelirlere ve aile bütçesine getirdiği maliyete dikkat çeken son derece önemli göstergelerdir.

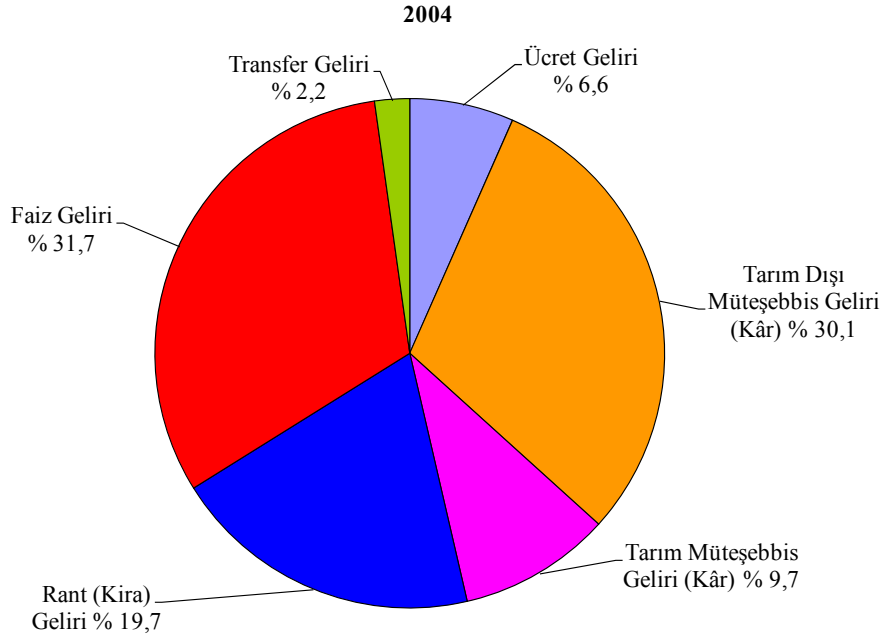
Grafik 3.3 2002 Yılı Görel Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

¹⁸¹ “Kredi Borçları Hızla Büyüyor,” 06 Ağustos 2007, (Çevrimiçi) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1134&l=1>, 03.01.2011.

2003 yılında da faiz geliri 2002 yılı gibi eşitsizliğe en büyük katkı yapan gelir türü olma özelliğini sürdürmüş ve %37,2 oranında etkide bulunmuştur. Transfer gelirlerinin göreceli eşitsizliği ise bir önceki yıla nazaran yaklaşık iki katına çıkmıştır. 2004 yılında aynı seyri devam ettiren transfer gelirlerine karşılık, ücret ve kâr gelirlerinin göreceli eşitsizliği artmış, kira ve faiz gelirinin göreceli eşitsizliği ise azalmıştır. İlgili oranları aşağıda Grafik 3.4 ve Grafik 3.5'ten izlemek mümkündür.

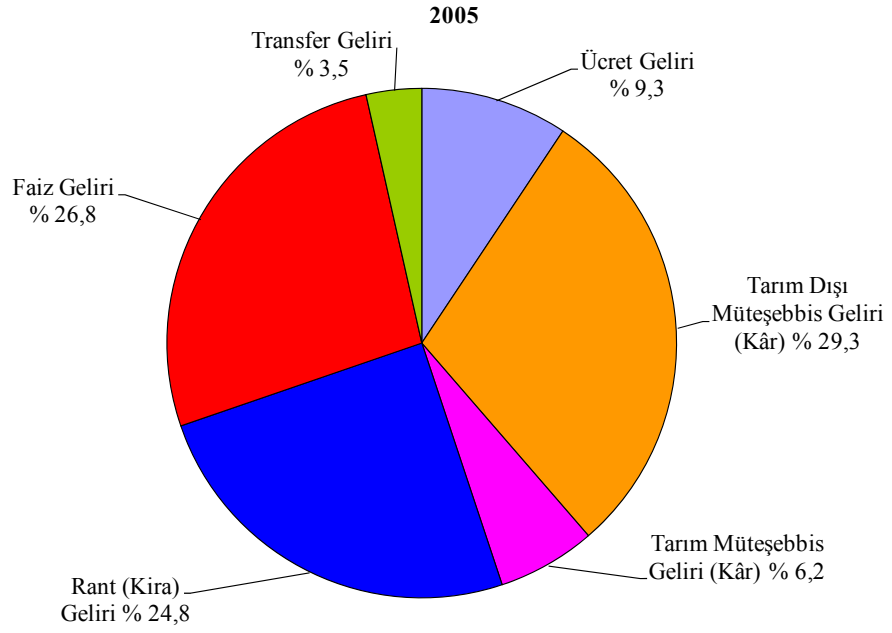

Grafik 3.4 2003 Yılı Göreceli Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

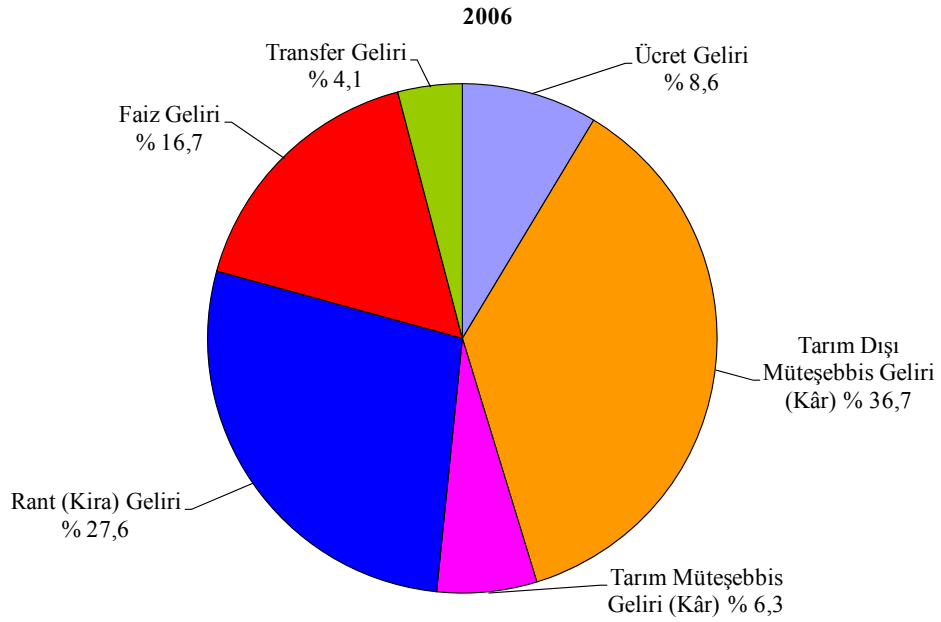

Grafik 3.5 2004 Yılı Göreli Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

2005 yılında transfer gelirlerinin, ücret gelirlerinin ve kira gelirlerinin göreli eşitsizlik oranı artmış, buna mukabil diğer gelir türlerinde ise bu oran azalmıştır. Bu eğilim transfer ve kira gelirleri için 2006 yılında artış yönünde devam etmiş, ayrıca kâr (tarım dışı mütешеbbis) gelirinin göreli eşitsizlik oranında da bir önceki yıla nazaran %7,5 civarında bir artış gerçekleşmiştir. Faiz gelirinin göreli eşitsizlik oranı ise tüm yıllar içinde en düşük seviye 2006 yılında sahip olmuştur. Bu oran, %16,7'dir. İlgili oranları aşağıda Grafik 3.6 ve Grafik 3.7'den izlemek mümkündür.

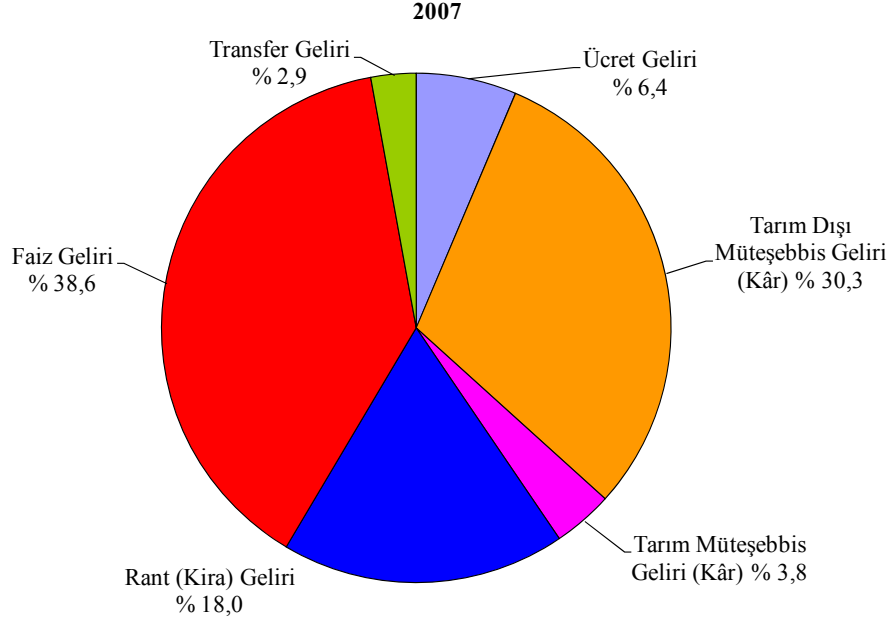

Grafik 3.6 2005 Yılı Göreli Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

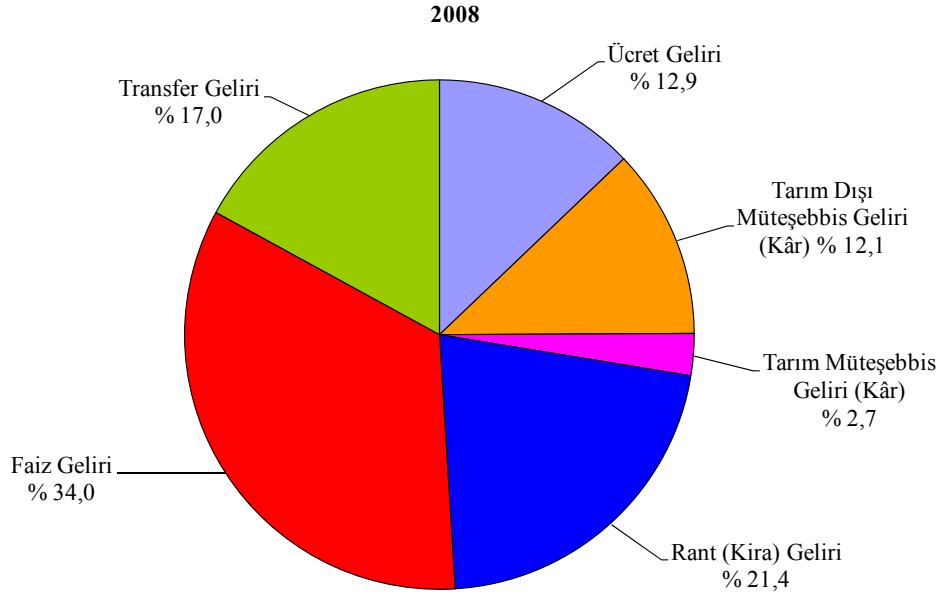
Grafik 3.7 2006 Yılı Göreli Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

2007 yılında bir önceki yıla nazaran en fazla değişim gösteren gelir türü ise faiz gelirleridir. Bu değişim menfi yönde yaşanmış ve görelî eşitsizlik oranı çarpıcı bir şekilde iki katından fazla artmıştır. Buna mukabil bir diğer önemli değişim kira gelirlerinde müspet yönde yaşanmış, görelî eşitsizlik oranı %9,5 civarında azalmış ve %18 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.8 2007 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

Küresel finans krizinin patlak verdiği yıl olan 2008 yılında gelir türlerinin görelî eşitsizlik oranlarında da diğer yıllardan önemli ölçüde farklılaşmalar yaşanmıştır. 2008 yılında bir önceki yıla nazaran en fazla değişim gösteren gelir transfer gelirleridir. Menfi yönde gerçekleşen bu değişim, bir önceki yıla nazaran neredeyse 6 katına varmış ve %17 olarak gerçekleşmiştir. Bu önemli değişim diğer gelir kalemlerinde de ciddi artış ya da azalışlar şeklinde kendini göstermiştir. Örneğin ücret gelirlerinin görelî eşitsizlik oranı menfi yönde değişerek bir önceki yılın yaklaşık 2 katına çıkmış ve %13 olarak gerçekleşmiştir. Kâr (tarım dışı mütешеbbis) gelirinin görelî eşitsizlik oranı ise bir önceki yılın yarısından da fazla bir azalma göstermiş ve %12 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.9 2008 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

Transfer gelirlerinin 2008 yılında arzettiği duruma dair değerlendirme yapmak gerekirse; öncelikle hükümetten bireylere ve firmalara doğru gerçekleştirilen tek yönlü bir gelir akışı¹⁸² ve esasen gelir dağılımına adalet sağlama amacına yönelik hizmetlerin karşılığı¹⁸³ olan transfer gelirlerinin kendinden beklenenin eşitsiziği azaltıcı etkide bulunmaları olduğunu belirtmek gerekir. Ancak transfer harcaması türlerinin bazıları gelir dağılımını bozucu etkide bulunurlar.

Örneğin, devlet tahvillerine ödenen faizler, genellikle devlet tahvillerini elinde bulunduranlar yüksek gelirli gruplar olduklarından gelir dağılımındaki eşitsizlikleri arttırırlar. Buna karşılık, devletin sosyal güvenliğin finansmanına katılması düşük

¹⁸² Wallace C. Peterson, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 763, 1994, s. 47.

¹⁸³ Z. Defne Uzunhasanoğlu, “Türkiye’de Uygulanan Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005,” **Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Ekonomik ve Mali Araştırma Yarıması**, Ankara, 2007, s. 52.

gelirli grupların gelirlerini yükseltici ve gelir eşitsizliklerini azaltıcı¹⁸⁴ etki etmektedir.

Türkiye’de gelir dağılımını bozucu yönde işlemesi nedeniyle eleştirilen bu etki, genel olarak refah devletinin etkilediği sosyal grupların sınırlı olması, pek çok sosyal transfer türünün varlık gösterememesi, sübvansiyon politikalarında doğrudan gelir transferleri yerine piyasa fiyatlarına müdahalelerin tercih edilmesi gibi sebeplerle açıklanmaktadır. Ayrıca Türkiye’de transfer harcamalarının niteliğine bakıldığında, bu harcamaların büyük bir kısmının borç faizlerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁵

Yüksek meblağlı borç faizlerinin konsolide bütçeden aldığı payın¹⁸⁶ diğer cari ve yatırım harcamalarını aşması sebebiyle konsolide bütçe gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyen bir gelir transfer aracı haline dönüşmüştür.¹⁸⁷ Bu durum, devletin genel anlamda sosyal refahı, özel anlamda ise gelir dağılımını düzeltici ve yoksulluğu azaltıcı politikalar uygulama imkânını daraltmıştır.¹⁸⁸ Zira bu etki transfer harcamalarının gelir dağılımındaki eşitsizliğe olan etkilerinden de görülebilmektedir.

Analizden elde edilen sonuçlar içinde transfer gelirlerinin eşitsizliğe katkı rakamlarına bakılacak olursa, 2002’de %1,9 olan transfer gelirlerinin katkısı, 2003 yılında daha da artarak %4,36’ya çıkmıştır. Sonraki 4 yıl boyunca %3,3 ile %5,7 arasında değişen oranlar 2008 yılı ile %28’e yükselmiş, 2009 yılında ise %4,18’e düşmüştür. Zira söz konusu düşüş transfer gelirlerinin miktarından önemli ölçüde bağımsızdır. Transfer gelirlerinin 2008 yılından 2009 yılına gelirler içindeki payı sadece %2,4 azalırken, eşitsizliğe katkısı 7 kat azalmıştır. Söz konusu düşüşten, transfer gelirlerinin miktarları ile eşitsizliğe katkılarının kriz dönemlerindeki konjonktürden son derece etkilendikleri anlaşılmaktadır. Ancak her halükarda, transfer gelirlerinin artmasa bile eşitsizliği azaltıcı bir rol oynayabilmesi için, sosyal politikaların daha dikkatli tasarlanması gerekmektedir.

¹⁸⁴ Ömer Bosnalı, “Gelir Dağılımı Açısından Mali Araçlar ve Asgari Geçim İndirimi,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE), İstanbul, 1996, s. 111.

¹⁸⁵ Uzunhasanoğlu, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁸⁶ 1980-2008 döneminde konsolide bütçe harcamaları içindeki eğitim harcamalarının payı ortalama %13,2, sağlık harcamalarının payı ortalama %3,4 olarak gerçekleşmiştir. Buna mukabil, iç borç faiz ödemelerinin payı ortalama %20,5 olarak gerçekleşmiştir.

¹⁸⁷ Uzunhasanoğlu, **a.g.e.**, s. 53-54.

¹⁸⁸ Serap Bedir & Kerem Karabulut, “İç Borçların Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri,” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, 2011, s. 26.

2008 yılındaki transfer harcamalarının gelir eşitsizliği içindeki payının önemli ölçüde artışı ise; azalan yatırımlar ve istihdam, işsizlik sigortası başvurularındaki ve işsizlik ödeneğindeki artışlar ile kısa çalışma süresi vasıtasıyla izah etmek mümkündür. İşsizlik sigortası için 2006-2009 yılları arasında yapılan başvurulara bakıldığında başvuru sayısı sırasıyla 220 bin, 246 bin, 381 bin ve 598 bin olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁹ Bu verilerden 2008 yılında ve izleyen yıldaki artış son derece açıktır.

İşsizlik ödeneği alan kişilerin sayısı yıllar itibarıyla, 42 bin (2002), 53 bin (2003), 74 bin (2004), 91 bin (2005), 97 bin (2006), 102 bin (2007), 193 bin (2008), 218 bin (2009) kişidir. Burada özellikle 2008 yılındaki ani yükseliş dikkat çekmektedir. Krizin yaşandığı 2008 yılının Ocak ayında 107 bin kişi işsizlik ödeneği almaktayken aynı yılın sonunda bu rakam neredeyse 2 katına yaklaşmıştır. Yine 2008 yılının Ocak ayında 32 milyon 700 bin TL civarında olan işsizlik sigortasına ödenen miktar, aynı yılın Aralık ayında 66 milyon 650 bin TL olarak gerçekleşmiş ve Ocak ayındaki miktarın iki katını geçmiştir. İlgili rakamlar tezin **Ek 7** kısmında yer almaktadır.

5838 Sayılı Kanunla yapılan değişiklikle, 2008 ve 2009 yıllarına münhasır olmak üzere, İşsizlik Sigortası Fonu'ndan ödenen kısa çalışma ödeneğinin süresi 6 aya yükseltilmiş, ödenek miktarı da %50 oranında arttırılmıştır.¹⁹⁰ Kısa çalışma ödeneği alan kişi sayısı 2005 yılında 21 kişi iken 2006 yılında 217'ye çıkmıştır. 2007 yılında 40'a düşen kişi sayısı, 2008 yılında 650, 2009 yılında ise 192.244 kişiye yükselmiştir. Ödeme miktarı ise 2005 yılında 10 bin 500 TL iken 2008 yılında 70 bin 600 TL'ye 2009 yılı sonunda ise 162 milyon 473 bin TL'ye ulaşmıştır.¹⁹¹

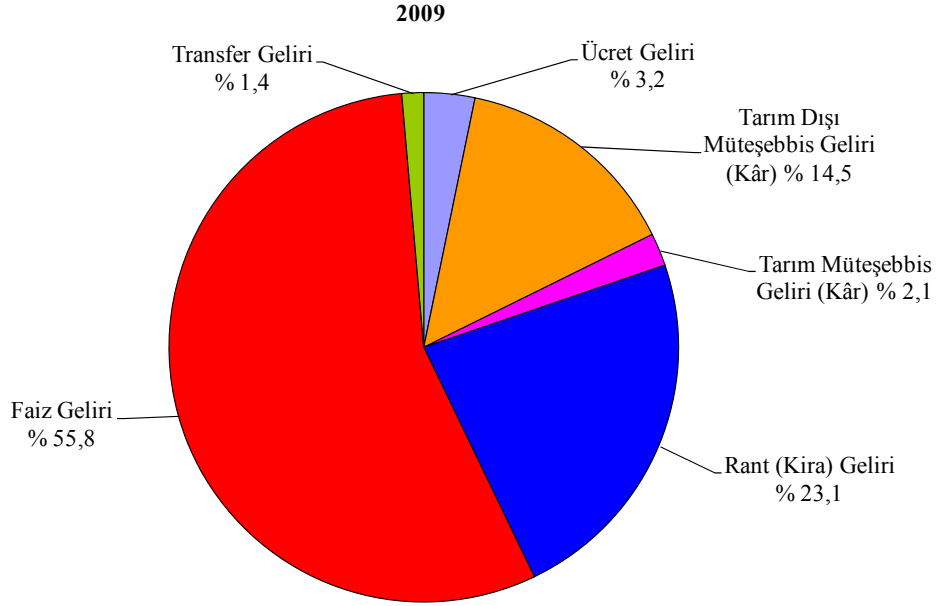
Vardığımız sonucu bir başka açıdan destekleyen bir çalışma da Gini katsayısı ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi araştıran yakın tarihli bir çalışmanın¹⁹² sonuçlarıdır. Buna göre; gelir dağılımındaki adaletsizlik (Gini katsayısı) arttıkça, kamu harcamaları da artmaktadır. Kamu harcamalarının gerçek artış nedenleri arasında ise, gelir dağılımında adaletin sağlanması yer almaktadır.

¹⁸⁹ İŞKUR, **Faaliyet Raporu 2009**, s. 49.

¹⁹⁰ **A.e.**, s. 52.

¹⁹¹ **A.e.**, s. 53.

¹⁹² Bkz. Gülsüm Gürler Hazman, "Türkiye'de Gelir Dağılımında Adalet ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi," **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 16, Sayı: 1, 2011.

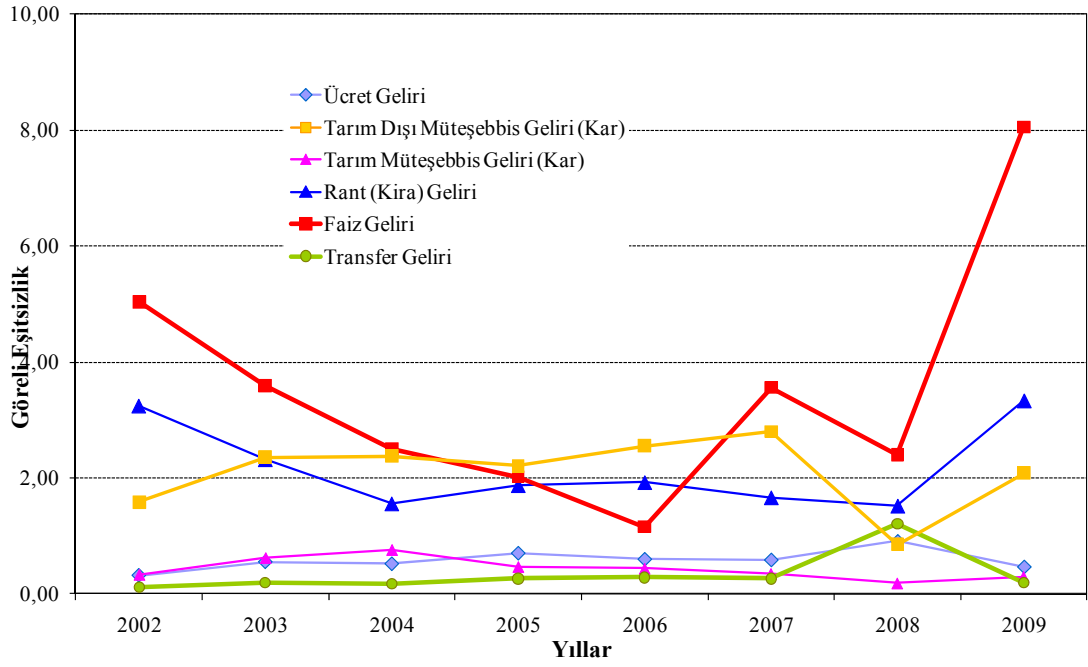

Grafik 3.10 2009 Yılı Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

2009 yılında transfer gelirlerinin görelî eşitsizlik oranı azalmış hatta 2002 yılı hariç diğer tüm yıllardan daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Ücret gelirlerinin görelî eşitsizlik oranı da bir önceki yıla nazaran yaklaşık 4 kat azalmış ve %3,2 olarak gerçekleşmiştir. Kâr ve rant gelirlerinde bir önceki yıla nazaran ciddi bir değişim olmazken faiz gelirlerinin görelî eşitsizlik içindeki oranı %34'ten %56'ya yükselmiştir. Bu yükseliş kredi ekonomisinin hem faiz geliri hem de kredi borçları bakımından çift yönlü işleyişini oldukça güzel bir şekilde yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Zira 2008 küresel krizinin etkileri bir yandan reel sektörlerde ve sosyal alanda yansımasını bulurken, diğer yandan hanhalklarının elde ettikleri gelir türleri içinde de görelî eşitsizliğini arttırmıştır.

Görelî eşitsizlik göstergelerinin eğilimini aşağıda Grafik 3.11'den de izlemek mümkündür. Örneğin, 2001 krizinin ertesi yılında sırasıyla faiz, rant ve kâr (tarım dışı mütешеbbis) gelirlerinin görelî eşitsizlik oranlarının yüksek oluşu göze çarpmaktadır. Ayrıca, 2008 krizi sonrasında faiz, kâr (tarım mütешеbbis + tarım dışı mütешеbbis geliri) ve rant gelirlerine dair görelî eşitsizlik oranları artış eğilimine

girmişken diğer gelirlerin görelî eşitsizlik içindeki oranları düşük ve yatay bir seyir izlemiştir.

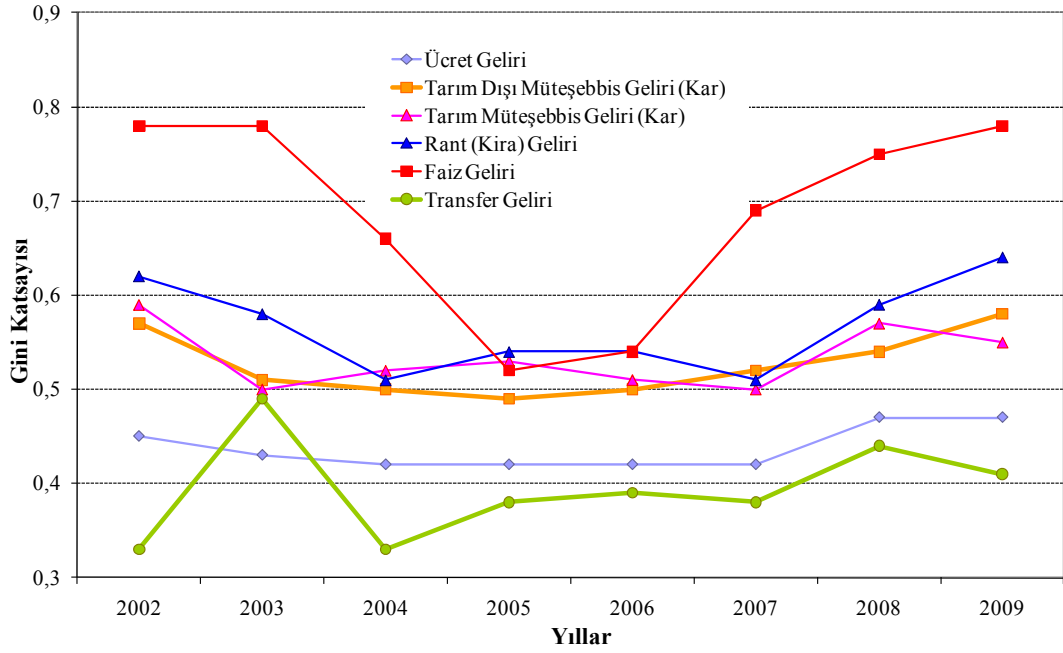
Grafik 3.11 2002-2009 Yılları Arasındaki Görelî Eşitsizlik Göstergesi (Yüzde)

Bu çalışma kredi ekonomisi ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiye gözetten bakış açısıyla ve gerçekleştirilen analizin sonuçları bakımından özellikle faiz gelirleri üzerinde durmaktadır. Zira Shorrocks Analizi kullanılarak gerçekleştirilen diğer çalışmalar da¹⁹³ faiz gelirinin hanehalkları arasında en eşitsiz dağılan gelir türü olduğunu ispatlamaktadır. Faiz geliri ayrıca kendi içerisinde de en eşitsiz dağılan gelir türüdür. Bu eşitsizlik ana ve alt gelir türlerinin Gini katsayılarından da anlaşılmaktadır. Aşağıda Tablo 3.30'da ve Grafik 3.12'de 2002-2009 yıllarında ana ve alt gelir türlerine ait Gini katsayıları yer almaktadır.

¹⁹³ Gürsel v.d., a.g.e., s. 144.

Tablo 3.30
Ana ve Alt Gelir Türlerine Ait Gini Katsayıları

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Ücret Geliri	0,45	0,43	0,42	0,42	0,42	0,42	0,47	0,47
- Ücret Geliri	0,42	0,41	0,40	0,39	0,40	0,40	0,43	0,44
- İkramiye Geliri	0,42	0,46	0,41	0,44	0,43	0,42	0,58	0,45
- Prim, Bahış vb. Gelir	0,70	0,68	0,67	0,67	0,71	0,70	0,72	0,68
- Ek İş Geliri	0,64	0,54	0,58	0,63	0,52	0,57	0,69	0,60
Toplam Tarım Dışı Müteşebbis Geliri (Kâr)	0,57	0,51	0,50	0,49	0,50	0,52	0,54	0,58
- Müteşebbis Geliri	0,55	0,51	0,50	0,49	0,50	0,51	0,54	0,58
- Temettü Geliri	0,85	-	0,65	0,70	0,56	0,62	0,55	0,65
- Özel Finans Kurumlarından Elde Edilen Kâr Payı	0,87	-	-	0,50	0,60	0,51	0,46	0,59
Toplam Tarım Müteşebbis Geliri (Kâr)	0,59	0,50	0,52	0,53	0,51	0,50	0,57	0,55
- Tarım Geliri (Nakdi)	0,59	0,50	0,52	0,53	0,51	0,50	0,57	0,55
Toplam Rant (Kira) Geliri	0,62	0,58	0,51	0,54	0,54	0,51	0,59	0,64
- Gayrimenkul Kira Geliri	0,57	0,56	0,46	0,45	0,48	0,47	0,48	0,54
- Toprak/Ulş. Arç. Elde Edilen Kira Geliri	0,59	0,66	0,63	0,67	0,65	0,59	0,66	0,71
- Mülk Geliri	0,60	-	0,51	0,57	0,58	0,62	0,73	0,76
Toplam Faiz Geliri	0,78	0,78	0,66	0,52	0,54	0,69	0,75	0,78
- Banka Hesabından Elde Edilen Faiz	0,70	-	0,65	0,66	0,58	0,64	0,68	0,76
- Döviz Hesabından Elde Edilen Faiz	0,72	-	0,65	0,45	0,41	0,63	0,60	0,79
- Menkul Değerlerden Elde Edilen Faiz, Nema Geliri	0,54	-	0,49	0,43	0,46	0,50	0,82	0,79
Toplam Transfer Gelirleri	0,33	0,49	0,33	0,38	0,39	0,38	0,44	0,41
- Emekli Maaş Geliri	0,27	-	0,23	0,23	0,23	0,23	0,27	0,24
- Yaşlılık maaşı	0,46	-	0,16	0,16	0,17	0,23	0,23	0,22
- Sosyal Yardım Fonu ve Aile Yardımı	-	-	0,52	0,48	0,54	0,57	0,69	0,68
- Dul, Yetim, Öksüz Maaşı	0,28	-	0,22	0,23	0,18	0,22	0,50	0,22
- Gazi ve Malullük Maaşı	0,43	-	0,44	0,47	0,42	0,40	0,34	0,32
- Öğrenci Burs Geliri	0,49	-	0,49	0,38	0,47	0,55	0,50	0,52
- İşsizlik Maaşı	0,41	-	0,29	0,32	0,30	0,64	0,33	0,36
- Doğrudan Destek ve Akaryakıt Ödemesi	-	-	-	0,55	0,63	0,57	0,66	0,62
Ana Gelir Türlerine Ait Gini Katsayılarının Aritmetik Ortalaması	0,56	0,55	0,49	0,48	0,48	0,50	0,56	0,57

**Grafik 3.12 2002-2009 Yılları Arasında
Ana Gelir Türlerine Ait Gini Katsayılarının Değişim Seyri**

Analiz sonucu elde edilen Gini katsayısı sonuçlarına göre, faiz gelirine ait Gini Katsayısı 2005 yılı hariç her yılda en yüksek değeri almış, diğer bir ifade ile adaletsiz dağılıma en yakın duran gelir türü olmuştur. Faiz gelirlerine ait Gini, 2002, 2003 ve 2009 yılında 0,78; 2008 yılında 0,75 değerini alarak son derece yüksek bir eşitsizlik seviyesini göstermektedir. Toplam faiz gelirlerine ait Gini katsayısının kendi içinde en düşük seviyede gerçekleştiği yıllar 2005 ve 2006 yıllarıdır. Ancak grafikten de görüldüğü üzere bu en düşük katsayı bile oldukça yüksek bir eşitsizliğe işaret etmektedir. Grafikteki eğilimleri üç küme şeklinde izlemek gerekirse ücret ve transfer gelirlerine ait Gini katsayılarının diğer gelir türlerine ait Gini katsayılarından daha az değer aldığı, diğer bir ifade ile eşitliğe daha yakın olduğu görülmektedir. Faiz gelirlerine ait Gini katsayıları eşitsizliğe daha yakın değerler alırken; kâr (tarım ve tarım dışı mütешеbbis geliri) ile rant gelirlerine ait Gini katsayıları yıldan yıla değişmekle birlikte, tam eşitsizlik ile tam eşitliğin arasındaki alanda daha orta seviyelerde seyretnmektedir.

Diğer bir ifade ile daha önceki Shorrocks Ayrıştırma Analizi kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde de, bu tez kapsamında gerçekleştirilen analizde de emek

gelirlerinin, emek geliri içermeyen gelir türlerine nazaran daha eşit dağıldığını söylemek mümkündür.

3.3. AHLAK, ZİHNİYET VE UYGULAMA AÇISINDAN GELİR DAĞILIMI VE KREDİ EKONOMİSİNE YÖNELİK ÖNERİLER

Buraya kadar ele alınan teorik altyapı, iktisadi bilgi, istatistik göstergeler ve gerçekleştirilen gelir türlerine göre ayrıştırma analizi bir arada değerlendirildiğinde, gelir dağılımı ve kredi ekonomisi ilişkisinden doğan sorunlara dair önerileri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, iktisat biliminde güven unsuru temelinde ahlak merkezli önerilerdir. Bu öneriler esasen sistemin tümünde işlemesi gereken ideale dikkat çekerken, aynı zamanda güven unsuru kullanılarak ahlak dairesinden nasıl çıkıldığını da açıklamaktadır.

İkinci başlık altındaki öneriler eşitlik, özgürlük ve adalet temelinde zihniyet merkezli önerilerdir. Zira, adaleti sağlayan unsur mutlak eşitlik olmamakla birlikte; gerçek eşitliği ve özgürlüğü sağlayan unsur ise adalettir. Adalet ise haktır. Bu nedenle hak ve adalet kavramları genelde birlikte kullanılır. Hayatın iktisadi cephesindeki gelir dağılımının hak ölçüsünde adaletli olması, diğer cephelerde de bireysel ve toplumsal yaşamı etkileyecektir. Buna hizmet edecek bir zihniyet ile gelir dağılımını açıklayıcı ve düzenleyici teori ve politika yaklaşımları zorunluluk halini almıştır.

Son öneriler ise felsefi ve teorik bilgidaki tüm adalet, hak ve ahlak anlayışına karşı dörtnala giden ve uygulamada çok ciddi sorunların elebaşısı olan kredi ekonomisine yöneliktir. Zira iktisadi ve sosyal birer birim konumundaki reel kesimin muhatabı bireyler ve hanehalklarıdır. Bu birey ve hanehalklarındaki tasarruf, tüketim, yatırım, gelir yetersizliği ve tasarruf yetersizliği gibi iktisadi olayların adresi ise kredi ekonomisi ve kurumları olmaktadır. Tasarruf sahipleri gelirlerini arttırabilmek için mevduat olarak bankalara yatırabilmekte ve faiz geliri elde edebilmektedir. Tasarruf sahibi olmayanlar ise tasarruf sahibi olabilmek amacıyla bir girişimde bulunmak güdüsüyle kredi sisteminden faiz ile borç alabilmektedir. Ya da geliri yetersiz düzeyde olan bireyler kredi mekanizmasına sosyal devletten karşılayamadıkları beklentilerinin telafisi amacıyla dâhil olabilmektedir. Ancak her halükarda kazancını arttıran yegâne kesim kredi ekonomisinin kurumları ve destekleyicileri olmaktadır. Dolayısıyla kendisini pek çok konumda kredi ekonomisi içinde bulan reel kesim

kredi ekonomisinden ufak bazı yararlar sağlıyor olsa da genel olarak çözümü zor ve girift bir gelir dağılımı sürecine girmektedir.

3.3.1. Ahlak Merkezli Öneriler: İktisat Biliminde Güven Unsuru

“Ahlak” kelimesi, “yaratma”, “yaratılış” gibi mânâların¹⁹⁴ yanında, tabiat ve seciye (karakter) anlamına gelen “hulk” kelimesinin de çoğuludur. Buna ise, “insanda yerleşmiş meleke anlamında” kısaca “huy” denmektedir.¹⁹⁵ Bu nedenledir ki temelde, bir kurallar bütünü¹⁹⁶ olarak algılanan ahlak, tanımlanabilir olmaktan öte, “gösterilebilir” diye nitelenmektedir.¹⁹⁷ Ahlak, insanların davranışları, eylemleri ve birbirleri ile olan ilişkilerini düzenlemek maksadıyla kabul edilmiş olan “ilkeler topluluğu”¹⁹⁸ ve bunlara ait “değerler toplamı”¹⁹⁹ olarak ifade edilmektedir.

17. ve 18. yüzyıllar boyunca, toplum felsefesinde iktisadi sürecin toplumsal ahlak ve normların ayrılmaz bir parçası olduğu yönünde bir yaklaşım söz konusudur. İktisat, ahlak biliminin ya da ahlak felsefesinin bir unsuru olarak görülmüştür. 18. yüzyıl sonlarında iktisadın politik iktisattan ayrılmasıyla birlikte iktisadi mekanizma, toplumun ahlak normlarından bağımsız bir şekilde algılanmaya başlanmıştır. Böylece, iktisadın, dini ve ahlaki bağlamın dışında deney ve gözleme dayalı olarak kendi mekanizması ve düzeni olduğu düşüncesi benimsenmiştir. Bu düşünceyle birlikte, “olan” ile “olması gereken” birbirinden ayrı bir şekilde ele alınmaya başlanmış,²⁰⁰ iktisat bilim olabilmek uğruna değer yargılarından arınmıştır.²⁰¹

Modern iktisatla birlikte ahlaktan uzaklaşan iktisadi anlayış, refah iktisadını yoksullaştırmıştır.²⁰² Ahlaktan uzaklaşmış bir iktisadi düşüncede ileri sürülen teoriler

¹⁹⁴ Mustafa Çağrı, **Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı**, 4.bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006, s. 15.

¹⁹⁵ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı (Ahlâk Dersleri)**, 3. bs., Sadeleştiren Ali Arslan Aydın, Ankara, Nur Yay., 2008, s. 28.

¹⁹⁶ Recep Kılıç, “İslâm Kelam Düşüncesinde Ahlâk Anlayışı,” **Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk**, Der. Recep Kaymakcan ve Mevlüt Uyanık, İstanbul, DEM Yay., 2007, s. 162.

¹⁹⁷ Hakan Poyraz, “Ahlâk Dili Üzerine Felsefe,” **Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk**, Der. Recep Kaymakcan ve Mevlüt Uyanık, DEM Yay., İstanbul, 2007, s. 16.

¹⁹⁸ A. Kadir Çüçen, **Felsefeye Giriş**, 2. bs., Bursa, Asa Kitabevi, 2001, s. 251.

¹⁹⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Ahlâk**, 2. bs., Ülken Yay., İstanbul, 2001, s. 19; Ahmet Cevizci, **Etîğe Giriş**, 2. bs., İstanbul, Paradigma Yay., İstanbul, 2008, s. 3.

²⁰⁰ Merter Mert, “Alfred Marshall, John Maynard Keynes ve ‘İktisat ile Etik’ İlişkisi,” **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 21, Sayı 74, s. 88.

²⁰¹ Kaya Ardıç, “Türkiye’nin Geleceğini Düşünmek,” 31. İktisatçılar Haftası, (Çevrimiçi) http://www.istanbul.edu.tr/iuha/?page=template-news/detail&int_Id=772, 16.03.2008.

²⁰² Amartya Sen, **Etik ve Ekonomi**, Çev. Ali Süha, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 68.

uygulama alanı bulduğunda ise; bunlar davranışlara, bireylerin ve ailelerin yaşam şekline dönüşmektedir.

Ahlaki değerlerden bahsedilince rasyonalite, parametreler ve ölçülebilirlik sorunu akla gelmektedir. İktisatta rasyonaliteye yüklenen anlam tam olarak doğru kabul edilse dahi, insanların gerçek hayatta aynı tanımlandığı gibi rasyonel biçimde davranacağını varsaymak doğru bir yaklaşım değildir.²⁰³ Bununla birlikte ölçülemeyecek ahlaki davranışların beraberinde getireceği pozitif dışsallıklar, faydalar ve avantajlar fark edilebilir niteliktedir.

Hem ahlak hem de iktisat konularının ortak olarak ilgi alanına girebilecek bir kelime; İngilizcedeki “*interest*” kelimesidir. Gündelik kullanımda ilgi, ilgi; iktisadi kullanımda ise faiz-kâr anlamına gelen kelime, günümüzde toplumsal bir eğilim şeklinde ilginin kâr ve faiz üzerinde yoğunlaşması ile manidar olmaktadır.

Bilimsel çalışmalarda ahlak konusunu gündeme getiren tarihi bir olaydan kısaca bahsetmek, söz konusu etkileşimi açıklamak bakımından faydalı olacaktır:

Atom enerjisi çalışmaları henüz sürmekte iken, araştırmaların beyni olan Albert Einstein, nasıl araştırmaların sonuçlarının “hayır” olabileceği gibi “şer” de olabileceğinin farkındaysa; aynı kurguyu iktisat ve ahlak arasında kurmak da mümkündür.²⁰⁴ Bu bakımdan, “iktisatçı”nın önemini kavramak gerekmektedir. Ahlaki kaygılarla hareket eden ya da etmeyen bir iktisatçının kuracağı teoriler ve varacağı sonuçlar ile elinde atom enerjisi bulunan bir kişinin, bu gücü iyiye ya da kötüye kullanması arasında pek çok benzerlik mevcuttur.

İktisat biliminde ahlakla birlikte zikredilmesi gereken bir diğer konu ise “güven”dir. Güven unsurunun gelir eşitliği üzerinde doğrudan ve olumlu bir etkisi bulunmaktadır.²⁰⁵ Zira güven, insan için vazgeçilemeyecek bir ihtiyaçtır.²⁰⁶ Güvenin varlığı ahlakın varlığına bağlıdır. “Alıcı uyanık olmalıdır, sorumluluk müşteriye

²⁰³ A.e., s. 21.

²⁰⁴ Gülten Kazgan, “İktisat ve Etik,” (Çevrimiçi) http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/iktisat_ve_Etik.doc, 16.03.2008.

²⁰⁵ Bkz. Andreas Bergh & Christian Bjørnskov, “Trust, Welfare States and Income Equality: What Causes What?,” 26 July 2011, (Çevrimiçi) <http://www.ecprnet.eu/MyECPR/proposals/reykjavik/uploads/papers/3905.pdf>, 10.08.2011, p. 1.

²⁰⁶ Ali Sayı, “Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi,” **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi İlmî Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 23-24.

aittir” (*caveat emptor*) anlamındaki köklü deyiş bugün de, iki bin yıl öncesinin Roma pazarlarında olduğu kadar geçerliliğini korumaktadır.²⁰⁷ Ancak bu yaklaşım, satıcının ahlaki sorumluluğunu göz ardı eden boyutuyla eksik bir yaklaşımdır. Zira güven, karşılıklı ahlaki davranışları gerektirir.

Kredinin, faizin ve bunların kurumsal yapısı olan bankaların eşzamanlı ortaya çıkışı güven unsuruna dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu *güven verme*, karşıdakine emniyet / eman telkin etmeye işaret etmektedir. İlk bankalar olan mabedlerdeki ruhani nitelik ve ruha verdiği güven, ekonomik zeminde banka tarafından kullanılmıştır.²⁰⁸

Ülkeler kamusal politikalarını büyük ölçüde birinci (*piyasa*) ve ikinci (*devlet*) sektörler üzerinde yoğunlaştırmakta ve çoğu zaman üçüncü sektörü (*kültür*) veri kabul etmektedirler. Çünkü üçüncü sektörün sosyal güven oluşturmada ve piyasaları ve ticareti mümkün kılmada oynadığı kritik rolün farkında değillerdir. Sosyal güvenin kaynağını, bir toplumun kültürel kurumları (dünyevi kuruluşları, dayanışma kuruluşları, sivil örgütleri, sanat grupları, spor kulüpleri ve hükümet dışı kuruluşları) oluşturmaktadır. Bu kurumların varlığı, piyasaların işlemlerini sağlamaktadır.²⁰⁹

Maddi menfaatin en büyük örneği olarak bilinen para bile, maddi varlığı dolayısıyla değil, fakat insanların ona verdiği kıymet ve itibar sayesinde geçerli olmaktadır. Para insanların devlete olan güvenleri, diğer bir ifade ile manevi bir değer sayesinde kullanılmaktadır. Devletin paranın karşılığını veremeyeceği düşüncesi olsaydı, paranın da hiçbir değerinin olmayacağı aşîkârdır.²¹⁰

Tarihi süreç içerisinde, sosyal toplulukların oluşması her zaman ticaretten önce meydana gelmiştir. Topluluklar önce sosyal değiş-tokuş kuralları geliştirmekte, üyelerini karşılıklı karmaşık ilişkiler içine yerleştirmekte ve sosyal güven oluşturmaktadırlar. Toplulukların ticari ilişkilere girebilmesi ve değiş tokuş piyasaları kurabilmeleri ise ancak bu ilişkilerin ve bunlardan ortaya çıkan sosyal güvenin sağlamlaşmış olmasına bağlıdır. Bunun nedeni, piyasaların doğaları gereği güven azaltıcı ve türevsel olmalarıdır. Piyasalar, ancak ticaret koşullarını güvence

²⁰⁷ Jeremy Rifkin, “Sosyal Güven ve Piyasalar: Hangisi Önce Gelir?,” **Kontent XXI Dergisi**, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Arayışlar, Sayı: 3, Eylül-Ekim 2001, İstanbul, s. 31.

²⁰⁸ Sayı, **a.g.e.**, s. 22-23.

²⁰⁹ Rifkin, **a.g.e.**, s. 32.

²¹⁰ Erol Güngör, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, 5. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008, s. 19.

altına almaya yetecek kadar sosyal güven var olduğunda işleyebilmektedirler.²¹¹ Zira eski kurumların birçoğunu belirleyen iktidar ve hiyerarşilerin çoğu kez güvensizliğin kurumsallaşmış biçimleri olduğu görülmektedir.²¹² Batı Avrupalı ve Amerikalı şirketler, Sovyet İmparatorluğunun çöküşünün ardından bu dersi oldukça pahalıya öğrenmişlerdir. Eski komünist bölgede ticari ilişkiler geliştirmek üzere vakit kaybetmeden Orta ve Doğu Avrupa'ya akın eden Batılı şirketlerin çoğu başarısız olmuştur. Bunun nedeni, söz konusu ülkelerde ticarete güvence sağlamaya yetecek kadar sosyal güven ya da sosyal sermaye olmamasıdır. Komünistler sosyal güveni sağlayan ve piyasaların işlemesine olanak tanıyan üçüncü sektörü, yani kültürel kuruluşları büyük ölçüde ortadan kaldırmışlardır. Bu nedenle iş sözleşmeleri yapmak zor, hatta olanaksızdı. Ayrıca ticari anlaşmaları tahkim etmek de mümkün olmuyordu.²¹³

Kapitalist piyasalar, iyi gelişmiş güçlü bir kültür ve güvene sahip olan topluluklar ve ülkelerde serpilmektedir. Kültür ve güvenin zayıf olduğu yerlerde kapitalist piyasaların genel olarak daha başarısız olduğu görülmektedir. Örneğin, ABD'de kültür ve güveni içeren üçüncü sektör aniden ortadan kalkacak olsa, kapitalist pazarların ayakta kalması mümkün görünmemektedir.²¹⁴ Sosyalist-Marksist zihniyetin sermayeyi ve özel mülkiyeti reddeden yapısı da söz konusu ziniyetle bağdaşan ülkelerde mülkiyet ilişkilerinin gelişmesini önlemektedir.

Bu konuda Hernando De Soto'nun görüşleri son derece açıklayıcıdır. De Soto, "Sermayenin Sırrı" isimli kitabında, üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan ve dünya nüfusunun çoğunluğunu temsil eden yoksulların bazı şeylere sahip olmakla birlikte, mülklerini temsil edecek ve sermaye meydana getirecek süreçten yoksun olduklarını belirtmektedir. De Soto'ya göre, evleri olan ancak tapuları olmayan, kaldırdıkları mahsulü kayda geçmeyen, şirketlerine hukuki statü kazandırmakta zorlanan, bununla birlikte Batılı icatlara hemen uyum sağlayabilen insanlar, kendi yerli kapitalizmlerine işlerlik kazandıracak sermayeyi yeterince üretememektedirler. Bu başarısızlık ise

²¹¹ Rifkin, **a.g.e.**, s. 31.

²¹² Y.y., "Küresel Toplumda Yabancılar Güvenme İhtiyacımız Katlanarak Artıyor," **Kontent**, XXI, Eylül-Ekim 2001, s. 42.

²¹³ Rifkin, **a.g.e.**, s. 31-32.

²¹⁴ **A.e.**, s. 32.

(özellikle mülkiyete dair) temsil belgelerinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır ve sermayenin sırrı olarak ele alınan hadise de budur.²¹⁵

Dolayısıyla finansal kapitalizmi de içinde barındıran kapitalizmin işleyişinde güven unsuru ve mülkiyet mekanizması kullanılarak ahlaki ya da ahlaki olmayan sistemlere işlerlik kazandırmak mümkündür. Dürüstlük, kişiye itibar sağlamaktadır ve itibarın Batı dillerindeki anlamı ise kredidir.²¹⁶ Dolayısıyla güven ve dürüstlüğe dair unsurlar kullanılarak bireyler kredi sistemine dâhil edilmekte ve kredi mekanizmasını döndüren çarklara bir yenisi daha katılmaktadır.

Bununla birlikte, bazı istekler güven unsuru ile ikame edilebilir olmaktadır. Örneğin mudi sayısı; genel olarak bankacılık ve mevduat sigortası sistemine olan güvenden etkilenmektedir. Ancak ülkemizde yaşanan finansal krizlere ve bankalara olan güvenin sarsılmasına rağmen mudi sayıları ya artış göstermekte ya da belirli bir aralık içinde seyretmektedir. Bu durum hem devletin mevduat garantisi ile hem de faiz geliri elde etme düşüncesinin çoğu zaman güven unsuru ile ikame edilebildiğine bir delildir.

Ticari ilişkilerde iki tarafın da birbirini tanıması güven sağlanması ve risk unsurunun azaltılması bakımından son derece önemlidir. Günümüz piyasalarının en ciddi sorunlarından biri ilişkilerde tarafların birbirini tanımamasında ileri gelmektedir. Bu tanışık olmama durumuna rağmen ticari ve finansal ilişki kurulmasını sağlayan ise ticari ve finansal piyasaların kurumları, bu kurumların sağladığı ve devletin onayladığı mülkiyet ilişkilerinden ileri gelmektedir.

Dolayısıyla, bir toplumdaki kurumların ve mülkiyet müessesesinin kaygan bir zeminde değil ahlak temelli bir zeminde işlemesi sağlanmalıdır. Örneğin, bankaların sorumsuzca ve agresif bir tutumla; teminatsız, kefil istemeden kredi vermesinin ve kredi kartı dağıtmasının önüne geçilmelidir. İktisadi ve sosyal sonuçlar düşünülmezsizin sorumsuz fiillerinin engellenmesi, vatandaşların devlet üzerindeki en önemli haklarından biridir. Bununla birlikte devlet de iktisadi ilişkiye taraf olacaklardan basiretli olmalarını beklemelidir. Ancak bu konuda kurumlarca

²¹⁵ Hernando De Soto, **Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batı'da Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız?**, Çev. Murat Aygen, Liman Kitapları, 2005, s. 6.

²¹⁶ Mustafa Özel, **İktisat, Siyaset ve Din: Seçme Yazılar**, İstanbul, Yeni Şafak Kültür Dizisi, 1995, s. 38.

konulmuş standartlar da çoğu kez gerçekleri yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Neticede iktisadi ilişkilerin gerçekleştiği birimlerin küçülmesi ve fiziki olarak yakınlaşması güven ve mülkiyet unsurlarının doğru işlediği ahlak çerçevesi içinde bir iktisadi ortamın tesisi için elzemdir.

3.3.2. Zihniyet Merkezli Öneriler: Eşitlik ve Adalet Denkleminde Gelir Dağılımı

Adaletin zıddı zulüm kavramıdır. Adalet mülkün temelidir sözündeki mülk kâinatı temsil etmektedir. Bu sebeple bir toplumun zulüm ile payidar kalamayacağı ifade edilmektedir.²¹⁷ Günümüzde, eski devirlere nazaran paraya verilen önem artmış, ayrıca itibar; tecrübe, bilgi, toplum hizmetlerinde fayda sağlamış olmak gibi kriterlerden farklı bir alana kaymıştır. İnsanlardaki, ihtiyaçlarını karşılayabildikleri müddetçe gelir ve servet farklılıklarını normal görme eğilimi de, hayat standardının ve isteklerin arttığı, maddi değerlerin hüküm sürdüğü bir dünyada, tüketim toplumunu hazırlayan psikoloji ile birleşmiştir. Özellikle ücret dışı kâr ve faiz gibi gelirlerin sömürüden kaynaklandığını savunan doktrinin etkisiyle gelir ve servet farklılıklarına karşı olan yaklaşımlar da daha hassas bir hal almıştır.²¹⁸ Dolayısıyla aslında iktisadi sistemlerin unsurları olan gelir, servet, sermaye, birikim, çalışma, emek süreci gibi konular hakkında kafa yoran her doktrinin argümanları eşitlik, hak ve adalet ya da eşitsizlik, haksızlık ve adaletsizlik ekseninde gerçekleşmiştir.

Örneğin Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatında, romanların en önemli özelliğini zenginler ve zenginlik üstünden siyasi muhalefete kaynaklık edilmesi oluşturmaktadır. Söz konusu dönemde, “zengin” diyerek genelleyebileceğimiz kötü karakterler ile olmaması gereken, istenmeyen anlatılmaya çalışılmıştır. Zengin tiplemesinin genellikle; milli duygulardan yoksun, paradan başka değeri olmayan, yozlaşmış, kozmopolit, bencil ve Batı taklitçisi²¹⁹ özellikleri, esasen zenginliğin elde edilişindeki adaletsizliğe haksızlığa karşı gerçekleştirilen bir serzenişin edebiyat alanındaki yansımaları oluşturmaktadır.

²¹⁷ Y.y., “İstip’ten İstanbul’a, Kaymakamlıktan ‘Hocaların Hocası’na... Prof. Dr. Sabahattin Zaim ile...,” Portre, **Sosyal Politikalar Dergisi**, 1. Sayı, Güz 2006, s. 20.

²¹⁸ Karaman, **a.g.e.**, s. 155.

²¹⁹ Seçil Deren Van Het Hof, “Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Zenginler ve Zenginlik,” **Kültür ve İletişim**, 13(2), 2010, s. 81-83.

Gelir dağılımına ait sorulacak sorular, bazen tesir itibari ile cevaplarından daha anlamlı olabilmektedir. Ünlü ressam Picasso’yu dahi kışkındıracak kadar karmaşık olan bu tabloda, gelir dağılımındaki adaletsizliğin teorideki ve uygulamadaki en önemli temelleri, ya adaletin bir kesim için işletilmesi, ya eşitliğin adalet olarak görülmesi ya da eşitlikçi ve adil bir yaklaşıma nazaran buna yeterince müsaade etmeyen piyasanın kemikleşmiş kurumları olmuştur.

Bununla birlikte, ekonomik ve toplumsal yaşam, eşitsizlikler temelinde oluşmaktadır. Toplumsal-tarihsel eylemin enerji kaynağı, eşitsizlik ve bu konuda verilen mücadelelerdir.²²⁰ Eşitlik geçmişten günümüze, tüm iktisadi sistemlerin varlıklarını meşrulaştırmak için gerçekleştireceklerini savundukları bir unsur olagelmıştır. Bununla birlikte eşitlik Batı kökenli bir kavramdır. Doğu’da ve özellikle İslam iktisadi anlayışında ise Hak kavramı yer almaktadır.

Eşitlik, her ne kadar tüm iktisadi sistemlerde vaat edilen bir unsur olsa da; yasa önünde eşitlik anlayışı, sosyal ve ekonomik koşullardan kaynaklanan eşitsizlikleri ortadan kaldıramamaktadır.²²¹ Lawrence Reed, konuyu “*özgür insanlar eşit değildir ve eşit insanlar özgür değildir*” ilkesi ile açıklamaktadır. Buna göre, toplumsal anlamda bir eşitliğin tesis edilmesi değil, bireyin piyasada kazanabileceği gelir ve maddi refahla ilgili olarak iktisadi bir eşitlik gerekmektedir.²²²

Pek çok alanda başlangıç için geçerli olabilen eşitlikler geçirilen süreç (emek süreci, yatırım süreci, eğitim süreci vb.) içerisinde sapmalara uğramaktadır. Bu sapmaların bir kısmı “*adil sapmalar*” iken, bir kısmı da “*adaletsiz sapmalar*”dır. Başarıyı çalışarak elde eden bir girişimcinin, bunu yapmayan bir girişimciye nazaran ortaya çıkaracağı fark; eşitlikten adil bir sapmadır. Eşitlikten adaletsiz sapmalar ise toplumda tepki uyandıran tarzda olaylardır. Günümüzde sapmaları gayri adil bir forma sokan etkenlerin sayısı oldukça fazladır ve tüm bunlar eşitsizliğin tohumlarını serpmektedir. Bunlardan çalışmamızla ilgili olanı ise, gelir dağılımındaki adaletsizliğin hem önemli bir nedeni hem de önemli bir sonucu olan kredi

²²⁰ Önal Sayın, “Dünyada Yeni Eşitsizlik Anlayışları,” (Nouvelles Conceptions D’Inegalite Dans la Processus de Mondialisation), **Sosyoloji Dergisi**, 2004, (12-13), s. 160.

²²¹ Ayferi Göze, **Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 2279, Hukuk Fakültesi No: 513, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977, s. 176.

²²² Richard Cardinali ve Zandraelyn Gordon, “Free People Are Not Equal and Equal People Are Not Free,” **Equal Opportunities International**, Vol. 21, No. 7, 2002, p. 9.

ekonomisidir. Görünmez el olarak adlandırılan mekanizma, kredi ekonomisi ve patlak veren kriz ile birlikte artık şeffaflığını yitirmiş ve görünür hale gelmiştir. İktisadi hayatta olması istenen şeffaflık ilkesi ilk kez görünmez eli görünür kılarken tersine işlemektedir.

Gelirin ne ölçüde eşit ya da eşitlikten uzak dağılmış olduğunu ölçebilmek mümkün olmakla birlikte, ölçümü mümkün olmasa da adaletin tesis edilip edilemediğinin göstergesi olabilecek birtakım parametreler oluşturulabilir.

İnsan zihnini aşırı bir şekilde iktisadi meselelerin baskısından kurtarmak, bu meselelerin gerçek boyutunu aşmamasını sağlamak da²²³ iktisat deterministik yaklaşımı önleyerek sosyal adaletin tesisine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda eşitliği adalet olarak görmeyen bir sistemde, adaletin hakkını vererek, dengeyi sağlayabilecek iktisadi ve sosyal kurumlara son derece büyük bir ihtiyaç bulunmaktadır. Bu, hem ahlaktan uzaklaşmayacak bir güvenin tesisi hem de toplumsal barış, huzur ve işbirliğinin sağlanabilmesi için gereklidir.

3.3.3. Uygulama Merkezli Öneriler: Kredi Ekonomisinin Reel Kesime Yansımaları Üzerine Bazı Görüşler

İktisatçılar, kredi ve sigorta gibi finansal aracılık kurumlarının iktisadi kalkınma için ifade ettiği önemi; ilk olarak, bireylerin tasarrufların olduğu çevrelerden ziyade riskli çevrelerde yaşamaları ile açıklamaktadırlar. Buna göre, sigorta ve tüketim kredileri risk ile başa çıkmaya teslim olmak anlamına gelmektedir. İkinci olarak da, kredi ve sigortalara yönelik kalkınmanın bir ekonominin yatırım etkinliğini ve muhtemelen de büyümesini artırması gerektiği düşünülmektedir.²²⁴ Ancak, düşük gelirli kesimlerin kredi sisteminden bir fayda elde edemeyeceği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte tüketici kredileri ve kredi kartları başta olmak üzere bu tür krediler özellikle yetersiz gelir sahibi olan kesimin anlık ihtiyaçlarını karşıladıkları bir borç sarmalı meydana getirmiştir. Ayrıca, kalkınmasız bir büyümenin sosyal ve ahlaki gerekliliklerden uzak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

²²³ M. Sabri Erdoğdu, **İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994, s. 25-26.

²²⁴ Timothy Besley, "Savings, Credit and Insurance," **Handbook of Development Economics**, Vol. III, Eds. J. Behrman and T.N. Srinivasan, Elsevier Science B.V., 1995, p. 2125.

Henry Carey'e göre, bir ülkenin kalkınmasında iktisadi güçler yanında sosyal ve ahlaki güçler de etkili olmaktadır. Örneğin kişiler arasındaki dayanışmanın sağlamlığı ve güvenilirliği, o ülkenin organizasyonun da iyi işlemesine imkân sağlamaktadır.²²⁵

Makro anlamda reel kesim - kredi ekonomisi ilişkisi incelendiğinde; finansal serbestleşme ile birlikte; para ve finansman alanlarına yönelen ilginin, ekonomideki reel sektörün üretim ve verimlilik sorunlarının ihmal edilmesini beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu tutum, ekonomik istikrarın asıl kaynağı olan reel bir arz-talep dengesinin kurulmasını da engellemiştir.²²⁶ Ayrıca iç borç göstergelerinde olumlu değişimlerin yaşandığı dönemlerde Gini katsayısında bir gerileme; buna karşılık olumsuz değişimlerin yaşandığı dönemlerde ise, Gini katsayısında bir yükselmenin yaşandığı görülmektedir.²²⁷ Zira iç borçlanmadaki artış bütçe içinde faiz ödemeleri de arttırmaktadır. Bu durum, ücretlilerin aleyhine buna karşılık kâr, faiz ve rant geliri elde edenlerin lehine sonuçlar doğurarak gelir dağılımını bozmaktadır.²²⁸

Türkiye'de, ulusal tasarruf hızı, büyüme ve kalkınmayı sağlayacak düzeyde değildir. Bununla birlikte Türkiye, tüketim ekonomisi alanında başta gelen ülkeler arasında yer almaktadır. Kısa vadeli ekonomi politikaları ile uzun vadeli politikaların gerektiği gibi koordine edilemediği ülkemizde serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği bir finans sektörünün olup olmadığı ise tartışmalıdır. Bu yönde bazı çabalar olmakla birlikte yine de finans piyasası, çağın gereklerine uymaktan oldukça uzaktır.²²⁹ Banka sistemi, paranın şişmesi ve azalması arasındaki farktan yararlanmak için sermayenin yatırıma dönüşmesinden ziyade, oldukça büyük bir devir yapmasını ister.²³⁰ Bu bakımdan, reel sektörü ve üretimi yeterince desteklediğini söylemek zordur. Örneğin sanayileşme kan ağlarken, bankacılık sektöründe üstü üste açıklanan kârlar ve cirolar Türkiye'deki kredi ekonomisinin boyutlarını sergilemesi bakımından manidardır. Hemen bu noktada kapitalizmin devamı niteliğinde olan finansal kapitalizmin, kapitalizmden ayrıştığı bir noktayı belirtmek önem

²²⁵ Ali Özgüven, **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 32-34.

²²⁶ Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 179.

²²⁷ Bedir & Karabulut, **a.g.e.**, s. 27.

²²⁸ **A.e.**, s. 24.

²²⁹ Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 97-98.

²³⁰ Suzanne De Brunhoff, **Devlet ve Sermaye**, Çev. Kuvvet Lordoğlu, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 74-76.

arzemektedir. Bu kilit nokta üretimdir. Kapitalist sistemde sömürünün varlığı ne kadar gerçek ise, devam eden bir üretimin varlığı da o kadar gerçektir. Oysa kredi ekonomisinin hâkim olduğu bir süreçte kredilerin büyük bir kısmı üretim için işlememektedir.

Türkiye’de bankaların asıl finansman kaynakları zenginlerden çok küçük tasarruf sahipleridir. Küçük tasarruf sahipleri başka bir platformda bir araya gelmeleri imkânsız olan bir organizasyon ile bir araya gelerek bankaların eline çok ciddi bir mali güç vermektedirler. Ancak ne yazık ki bu güç yine toplumun düşük gelirli grupları aleyhine işlemektedir. Bankaların mali bakımdan tekel olmasına katkıda bulunan en önemli faktör biriktirdikleri paralar ile ne yapacaklarını bilemeyen veya paralarını bir yatırıma kanalize etmekte güçlük çeken küçük tasarruf sahipleridir. Bu nedenle günümüzde geçerli kredi sistemindeki aksaklıkların giderilmesi ya da en azından azaltılabilmesi için küçük tasarruf sahiplerinin bu birikimlerini değerlendirebilecekleri üretken alanların oluşturulması gerekmektedir.

Günümüzde kredi, insanlara bir tür tüketici hakkı ve her vatandaşın sahip olması gereken temel bir iktisadi hak şekline bürünmüş olarak sunulmaktadır. Krediye getirilen herhangi bir kısıtlama ise, devlet tarafından gerçekleştirilen bir misilleme şeklinde algılanmaktadır. Dolayısıyla kredi ekonomisine son vermeye kalkışmak (ki, bugün bunun düşünülmesi dahi mümkün değildir) toplumun tümü tarafından bir özgürlüğün sonlandırılması olarak algılanacaktır. Reklam düzeyinde kredi ise, bir “arzu etme” stratejisinin belirleyici bir kanıtı konumundadır. Bu bakımdan, kredi, nesnenin sahip olduğu herhangi bir nitelik gibi algılanmaktadır.²³¹

Toplam harcamaları ücretleri arttırmadan arttırmanın tek yolu, halkın kredi mekanizmasını kullanmasını sağlamaktır. Bununla birlikte, bilinçli kredi kullanımının faydaları ve yeni iş imkânları oluşturacağı düşünceleri dayatılarak girişimci ruh taşıyan fertler de, ekonomik ve finansal kriz ortamının zorlayıcı koşullarına bakılmaksızın kredi sisteminin içine sürüklenmiştir. Bu süreçte, sosyal devlet fonksiyonlarının bir kısmı bireylerin üzerine yığılmıştır. Krediler üretim, tasarruf ve tüketim fonksiyonlarını yerine getirmek için duyulan eksiklikleri kapatır bir mahiyete bürünmüştür. Sonuç olarak eksik kalan tek yön ise bölüşüm olmuştur.

²³¹ Jean Baudrillard, **Nesnelerin Sistemi**, Çev. Oğuz Adanır & Aslı Karamollaoğlu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2008, s. 192.

Hatta burada negatif bir bölüşümden, gelir yerine borç bölüşümünden bahsetmek yanlış olmayacaktır. Zira kredi sistemine giren pek çok birey ve hanehalkı elde ettikleri geliri değil, içine girdikleri borcu bölüşür hale gelmişlerdir. Dolayısıyla kredi ekonomisi olarak adlandırılan süreçte bireyler arasında dağılan gelirden ziyade borçtur.

Artan borçlanma ve gelirin adaletsiz dağılımının reel kesimdeki bir başka yansıması; yükselen suç işleme oranlarıdır. Diğer toplum kesimlerinden az gelir elde eden kişide toplum tarafından mağdur edildiğine dair bir düşünce meydana gelebilmektedir. Bu da gayri meşru yolları o kişinin gözünde normalleştirebilmektedir. Ayrıca gelir adaletsizliğinin mevcut olduğu durumlarda iktisadi büyümeyi amaçlayan politikalar da gelir dağılımının daha da bozulmasına sebebiyet verebilmektedir. Çok yüksek gelir farklılıkları, zaman zaman toplumun tahammül sınırını aşığı çekebilmektedir.²³² Bununla birlikte ödenemeyecek boyuta gelen borçlar ve borç faizleri nedeniyle artan intihar vakaları son on yıllık süreçte medyada sıkça yer almıştır. Zira borcun etkisi öncelikle iktisadi alanda oluşmakta, sonra siyasal, sosyal ve kültürel alana yansımaktadır.

İktisadi ve soysal bir birim olan aile, gelir dağılımı başta olmak üzere diğer iktisadi olayların da en önemli unsurlarından biridir. Oysa kredi sözleşmeleri çoğu zaman Ailenin Korunması Kanunu'na muhalif bir şekilde işleyebilmektedir. Örneğin; evlilik, aile birliğinin geleceğini etkileyen önemli konularda aile üyelerinin birlikte kararlar almalarına dayanan bir yaşam biçimidir. Evlilik ve aile birliğinin ekonomik geleceği ve mutluluğu açısından son derece önem taşıyan bazı hukuki işlemlerde karar verme yetkisinin eşlerden sadece birine tanınması ise, evlilik birliğinin amacı ile bağdaştırılamaz.²³³ Medeni Kanun'un 193. Maddesinde;

“Kanunda aksine hüküm bulunmadıkça, eşlerden her biri diğeri ve üçüncü kişilerle her türlü hukuki işlem yapabilir.”

Hükmüne yer verilmiştir. 194. Maddesinde ise;

²³² Ramazan Sarı, **Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve İstihdam**, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.ba.metu.edu.tr/user/rsari/pubs/DIGP%20GELIR%20DAGILIMI.pdf>, 06.10.2010, s. 1.

²³³ Alpay Antmen, “Diğer Eşin Rızasına Bağlı Hukuksal İşlemler,” (Çevrimiçi) http://www.alpayantmen.av.tr/makalelerim/diger_esin_rizasina_bagli_hukuksal_islemler.pdf, 21.02.2011, s. 1.

“Eşlerden biri, diğerinin açık rızası bulunmadıkça, aile konutu ile ilgili kira sözleşmesini fesh edemez, aile konutunu devredemez veya aile konutu üzerindeki hakları sınırlayamaz...”²³⁴

Şeklindeki yaklaşım ile kısıtlayıcı bir düzenleme getirilmiştir. Buna göre, aile konutunun maliki olan kişi, eşinin açıkça yazılı rızası bulunmadıkça aile konutunu devredemeyecek üzerine ipotek tesis edemeyecektir.²³⁵

Kanundaki sınırlamalara rağmen günümüzde bireysel kredi ya da kredi kartları nedeniyle ister ticari borç olsun ister bireysel borç olsun eşlerden birinin temerrüde düşmesi neticesinde, sahibi olduğu menkullere haciz işlemi uygulanmasına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu haciz işlemi sadece aile konutuna dair olmayıp hanehalkının içinde yaşadığı konuttaki kıymetli sayılan beyaz eşya vb. mallara da uygulanmaktadır. Her ne kadar Türk Medeni Kanunu 202. Maddesinde eşler arasında mal rejimi sözleşmesi yapılabileceği belirtilse de, uygulamada borçlunun yaşadığı hane içinde malların kime ait olduğuna bakılmamaktadır. Ancak haciz işlemi sonrası, haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin adli makamlara yapacakları başvuru ve açılacak istihkak davası neticesinde ilgili malların geri verilmesi Hâkim’in inisiyatifine bırakılmıştır. Bu işlemler sonucu sadece temerrüde düşen kişi değil, tüm hane üyeleri meydana gelecek yeni durumdan etkilenecektir. Gelir ve refah seviyelerinde görelî bir düşüş meydana gelecektir. Aile konutunun ellerinden alınması en azından izafî kira gelirini etkilemesi dolayısıyla gelir dağılımını olumsuz etkileyecektir. Borçlu dışındaki kişilerin süreç sonunda en iyi ihtimalle haklarını geri alabildikleri düşünülse dahi, ailenin birliği, huzuru, ailede yetişen yeni neslin bu ve benzeri durumlardan psikolojik olarak etkilenmesi gibi bir dizi sosyal sorun silsilesi meydana gelmekte; borçlu kişinin ve ailesinin onuru zedelenmektedir. Bu konuya yönelik olarak TBMM’ne ev haczinin kalkmasına dair bir teklif sunulmuştur. Ancak yıllardır TBMM Adalet Komisyonu’nda beklemekte olan bu tasarıya dair bir karar çıkmamıştır.

Benzer şekilde son dönem medya ve diğer basın organlarında kredilerden kaynaklanan sorunlara çözüm amacıyla ve yüksek TDO’lar nedeniyle sadece hane sahibi olan kişilere kredi kartı verilmesine dair çözüm önerilerine yer verilmiştir. Ancak kanımızca bu düşünceler de aileyi temelinden sarsabilecek iktisadi ve sosyal

²³⁴ Türk Medeni Kanunu

²³⁵ Osman Oy, **Kredi Teminatları ve Kredi Suçları**, İstanbul, Beta, 2003, s. 94-118.

sorunların oluşmasını engellemeye yetmeyecektir. Finansal liberalizasyon ve bu serbestleşmenin coşturduğu kredi ekonomisi sürecinde devlet tarafından bireylerin malından çok borçlanmasını önleyecek ve bu borçlanmadan ailesinin etkilenmesini önleyecek sağlam tedbirlerin alınması ve ciddiyetle uygulanması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu konularda yapılacak düzenlemelerde devletin aileleri koruma yükümlülüğü, Ailenin Korunması Hakkındaki Kanun ile Sosyal Devlet İlkesi ve anlayışına uygun hareket edilmesi başta aile olmak üzere toplumsal barışın tesisinde, mutlu, üretken ve faydalı insanların yetiştirilmesinde son derece önem arz etmektedir.

Bankaların ve diğer aracı kuruluşların rasyonel kimliğinin önüne geçecek bir sosyal sorumluluk alanına çekilmesi zorunluluk halini almıştır. Hukuki düzenlemelerde alacak hakkının insan haklarının önüne geçmesinin önlenmesi de bir zarurettir. Bunlara hem alacaklının hem borçlunun korunması için gerek vardır. Böylesi düzenlemelerin mevcudiyeti borç verecek kişinin “basiret” ve “sağduyu” gibi kavramları kullanmasını da teşvik edici yönde etki edecektir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasının amacı, gelir dağılımı ekseninde kredi ekonomisinin eşitsizliğe katkısını felsefi, teorik, tarihi ve ampirik açılardan, iktisadi sistemler içerisindeki yerini de görerek incelemek, sorunu tespit etmek ve çözümüne dair önerilerde bulunmaktır. Bu çalışma açısından esas olan, gelir dağılımında özellikle büyük oranda sömürüye yol açan zahmetsizce kazanç yolunun, diğer bir ifade ile hem fonksiyonel gelir dağılımında hem de bireysel gelir dağılımında faiz unsurunun etkilerini göstermek ve faizin sistemin dışına alınmasının gerekliliğine dair düşüncelere gelir dağılımı boyutundan ışık tutmaktır.

İktisadi ve toplumsal olaylarda zorlama ya da çatışmanın işaret ettiği çözümsüzlüğe karşın, uzlaşma uzun ve kısa vadede gelecek bir başarıyı vaat etmektedir. Ekonomilerin kurumsal yapıları ve bu yapıların ışığında temel iktisat kanunlarının nasıl işlediği hakkında edinilen bilgiler, iktisadi sistemleri kıyaslanabilir kılmaktadır.

İktisadi sistemlerin ortaya çıkışında genel olarak gereken iki temel unsurdan biri düşünce, diğeri ise harekettir (*aksiyon*). Düşünceler, harekete dönüşmediğinde ya da düşünce olmaksızın hareketin olduğu yerde, ya hayalcilik ya da kargaşa ve kaos meydana gelmektedir. Bununla birlikte, iktisadi sistemlerin işleyiş ve sonuçları birer “izm” olarak sistemlerin kendilerinden daha önemlidir. Sistemlerin fanatik öğeleri üzerine odaklanmak sonucu kaçırmak anlamına gelmektedir. Nasıl ki matematikte denklemin diğer tarafını çözebilmek için bir “sabit”e ihtiyaç duyulmaktaysa, aynı şekilde sistemlerin de bir sabite ihtiyacı bulunmaktadır. “İktisadi izm’ler” olarak adlandırılacak düşünce ve hareket sistemleri de bir denklemin çözülmesine duyulan ihtiyaçtan doğmuşlardır. “İktisadi izm’ler”in denklem çözümünde kullandıkları sabitler ise, temel meselelere olan yaklaşımlarıdır. Çalışmanın ilk bölümünde bu yaklaşımlar ve sistemlerin öncü isimlerinin görüşleri yer almıştır.

Temel iktisadi yaklaşımların sahip olduğu zihniyet ve ideolojiler, kendi görüşlerini açıklarken gelir dağılımı konusu bu görüşlerinde bir kilometre taşı olmuştur. Zihniyet ve sistem temelinde genel bir sınıflandırma yapabileceğimiz liberal ve sosyalist zihniyet ile bu düşüncelerin uygulamadaki yansımaları olan kapitalizm ve

komünizm; zaman içinde değişime uğramış, komünist sistem tarih sahnesinden başarısız uygulamalarla inerken, kapitalist sistem ise farklı kostümlere bürünerek yeniden canlanmıştır. Kapitalizm ticari kapitalizm, sınai kapitalizm ve günümüzde finansal kapitalizm gibi pek çok biçimde karşımıza çıkmıştır. Her daim bir arayış içerisinde olan bu sistemlerde, işleyen süreçlerin kimi eksiklikleri, üçüncü yol gibi bazı alternatif yaklaşımların gelişmesine de yol açmıştır. Sosyal refah devleti ise, özellikle Batı toplumları tarafından işletilebilen sistemlerin en ideal olanına yakınlığı sebebiyle örnek bir sistem görünümü çizmektedir. İslam iktisadi anlayışı ise, gerek kaynağı gerekse hükümleri sebebiyle diğer iktisadi zihniyet ve sistemlerden ayrılmaktadır.

İktisadi sistemlerdeki farklılıkların açıklanmasında sosyalist sistem, toplumu genellikle mağdur olan ve mağdur eden, yöneten ve yönetilen, patron ve işçi olarak kavram çiftleri etrafında betimlemektedirler. Kapitalist sistemde ise, serbest piyasa koşulları çerçevesinde işleyen düzende mağdur olan ve mağdur eden taraflar yerine serbestçe işleyen bir düzen yer almaktadır. Orta yol düşüncesi ise, her iki sistemin bazı özelliklerini alarak kısmen devletin kısmen özel sektörün yer aldığı bir düzenden bahsetmektedir. Tüm bu iktisadi yaklaşımların menşei Batı kaynaklıdır yahut Batı kaynaklı iktisadi sorunlara çözüm arama çabası sonucu ortaya çıkmıştır. İktisadi sistem ve zihniyete bir başka yaklaşım olan İslami değerlendirmelerde ise Batı temelli sistemlerden farklı olarak ana ve tali iktisadi konulara Hak kavramı ekseninde farklı değerler atfedilmiştir.

Tarih, insanları üzüntü ve acıya boğan yanlış seçim örnekleri ile doludur. Bu seçimler, siyasi olabileceği kadar aynı zamanda iktisadi seçimlerdir. Kuşkusuz yanlış yapmak, hatalar, hatalı seçimler son derece insani olmakla birlikte; yapılan hatalardan ders çıkarmamak daha büyük hatalara yol açabilmektedir. Hatırda tutmak gerekir ki bazı sorular, cevaplarından daha açıklayıcı ve tesir edicidirler. O halde homoeconomicus olarak tanımlanan insanın hatasız bir şekilde en doğru yolu seçtiğine dair ciddi bir yanılsamaya inanan iktisat anlayışının, insanın tekrar tekrar yaptığı hatalar ve aldığı rasyonel olmayan kararlar karşısındaki yorumu ise cevabı asla alınamayacak tesirli bir soruya işaret etmektedir. Günümüzde gelir dağılımını etkileyen boyutuyla kredi ekonomisi de, bu yanılsamanın uygulamadaki yansıması ve devamı niteliğindedir.

Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde kapitalist sistemin devamı niteliğinde olan finansal kapitalizm ve kredi ekonomisinin gelir dağılımı üzerindeki etkileri ve karşılıklı etkileşimleri ele alınmıştır. Çalışmada özellikle kapitalizmin finansal boyutunun gelir dağılımı ile ilişkilendirilerek ele alınmasının gerekliliğine duyulan inanç bu çalışmanın konusunu şekillendiren etken olmuştur.

Finansal kapitalizm, üretimi desteklemeyen boyutuyla kapitalizmden ayrılmaktadır. Kapitalizmin günümüzde yaşanan boyutunda, gelirin kaynağı “kâr” olan üretici kapitalist ile gelirin kaynağı “faiz” olan mali sermayedar, iç içe geçmiştir. Sanayi sermayesi ile banka sermayesinin girift ilişkileri,”finans sermayesi” ya da “finans kapital” adı verilen sermayedar tipini ve kredi ekonomisini oluşturmuştur.

Finansal kapitalizminin yaşam kaynağını sürdürebilmek için kendine çizdiği yollardan en geniş ise, krediler vasıtasıyla çizilmiştir. Zira ücretleri arttırmadan toplam harcamaları arttıranın yolu kredilerden geçmektedir. Bununla birlikte krediler, her vatandaşın sahip olması gereken temel bir iktisadi hak şekline bürünmüş olarak sunulmaktadır. Ayrıca ihtiyaçlar dolayısıyla kredi kullanımı toplumun kimi kesimleri tarafından mecburiyet halini almış gibi görülebilmektedir. Bu sistemde sosyal devlet fonksiyonlarının eksikliğinden doğan birtakım ihtiyaç ve sorumlulukların bireylerin üzerine yığılmakta olduğu görülmektedir. İktisadi sistemdeki aksaklıklarda devletin sosyal harcamaların miktar veya etkinliği bakımından yetersiz kalması nedeniyle kredi kullanımı kimi zaman bir telafi mekanizması gibi işleyebilmektedir. Kredi ekonomisi, iktisadi ve sosyal birimlerin (birey, aile, şirket) tasarruf, tüketim ve yatırım ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir adres olarak paraya bağlı olan tüm birimleri kuşatmış bulunmaktadır. Sistemin temel düğüm noktası ise gelir dağılımı meselesidir ve çözüm noktası ile düğüm noktası aslında aynı noktadır.

Meydana getirilen, bölüşülen ve dağıtılan gelirin aldığı biçimlerden biri olan faiz, kapitalizmin özellikle son dönemdeki devamı niteliğinde olan kredi ekonomisinin bir ürünüdür. Faizin en büyük zararlarından biri tekel meydana getirmesidir. Bankalar mevduat toplayarak, mevduat sahipleri de paralarını bankaya yatırarak bankaların birer tekel haline gelmesine sebep olmaktadır. Bankacılık sektörü, tasarruf sahiplerinin gelirlerini ellerinde toplayan kuruluşlar olarak politikaları ile gelir dağılımının da dolaylı bir belirleyicisi konumundadır. Zaman unsuruna atfedilen değer

bağlamında kredi mekanizmasındaki işleyiş, zamanın şimdiki ve gerçek zaman ile bağlantısının koparılması ve senkronizasyonunun bozulması dolayısıyla elde edilen para kavramına dayanmaktadır. Kredi ekonomisi, makro ölçekte ülkelerin, mikro ölçekte ise hanehalkları ve bireylerin ekonomik ve sosyal bağımsızlıklarını tehdit edip özgürlüklerini sınırlandıran, sosyal sorunlara yol açan bir işleyişe sahiptir. Düşük kur ile ülke dışındaki ekonominin desteklenmesi, yüksek faiz politikası ile de kredi ekonomisinin bireysel tasarrufların ve reel ekonominin önüne geçmesi ülkemizde gelir dağılımına yönelik dengesizliklerin makro boyutuna dair sorunlardır. Bununla birlikte devlet tahvillerine ödenen faizler, bu tahvilleri elinde bulunduran yüksek gelirli lehine gelir dağılımındaki eşitsizlikleri arttırmaktadır. Dolayısıyla bu sorunların bertaraf edilip kredi ekonomisinin gelir dağılımı adaletsizliği üzerindeki etkisinin azaltılması uygulanagelen politikaların aksi yönde ya da telafi edici bazı yaklaşımları gerektirmektedir.

Kredi ekonomisinin hâkim olduğu bir sistemde gelir dağılımında görülen bozukluklarda ve adaletsizliklerde kredi mekanizması, hem bu bozukluğun ve adaletsizliğin bir nedeni hem de bir sonucu durumundadır. Kredi ekonomisi gelir dağılımını hem faktör geliri olarak eşitsizliğe yaptığı katkı ile hem de borçlanmanın (kullanılan kredilerin) bireysel gelirlere ve aile bütçesine getirdiği maliyet ile iki yönden etkilemektedir.

Türkiye’de geçmiş yıllarda banka kredilerine başvuranlar öncelikle büyük tüccarlar ve sanayiciler iken, zaman içerisinde sanayici, tüccar ve esnafın bankalardan kredi talebi değişiklik göstermiştir. Günümüzde ise tüketici kredileri, işletme kredileri ile başa baş seviyeye gelmiş hatta kimi zaman işletme kredilerinin önüne geçmiştir. Enflasyon oranının beklenenden ya da tüketici kredilerine dair sözleşmelerde belirlenenden düşük gerçekleşmesi, kredi kullananların imzaladıkları sözleşmeler gereği bankalara önemli ölçüde reel gelir transferi yapmaları ile sonuçlanabilmektedir. Gelirlerindeki kısıtlı artışa rağmen kredi ödemelerinin reel olarak artması, tüketicilerin satın alma gücünü olumsuz etkileyerek gelir dağılımına tesir etmektedir.

Kredi ekonomisi kesinleşen zararları birer birer ortaya çıktığında bilinçli hareket edilmesi gerektiğine dair yorumlar da çoğalmaktadır. Oysa ekonomik nedenlerle bilinçsiz hareket etmek zorunda kalan milyonlarca borçlunun üzerine yüklenmek

ahlaki ve yerinde bir davranış değildir. Keza Türkiye’de %40’lar düzeyinde olan kredi/GSYH oranı, finans yorumcuları tarafından finansal derinleşme açısından yetersiz, ancak aynı zamanda sistemin büyüme potansiyeline bir işaret olarak yorumlanmaktadır. Ancak, potansiyel gelişme olarak adlandırılan veriler; söz konusu finansal derinleşme, finansal liberalizasyon ya da kredi ekonomisi olduğunda toplumsal sonuçları bakımından gelişmişlik ya da azgelişmişlik anlayışı ile farklılık gösterebilmektedir. Finansal liberalizasyon süreci ile birlikte tasarruflar dayanıklı mallara değil, finansal piyasalar ile bireysel emeklilik fonu ve benzeri finansal ürünlere akmaktadır. Bu akış reel bir değere doğru değil, mülkiyet ve sağlanacak haklar ekseninde bir yöne doğru akmaktadır. Mülkiyet müessesesinin sağlam kurumsal yapısı olmaksızın rasyonel gözükmeyen bu eğilim, eğitim seviyesi en yüksek olan nüfusu dahi sistemin içine çekebilmiştir. Çarpıcı bir nokta, türev değerler ve kredilerdeki artışın, reel değerler oluşturmuyor olmasının, kurumlar ve bireyler arasındaki güven düzeyine yeterince etki etmemesidir. Bu durum, mülkiyet mekanizmasının son derece sağlam kurulmuş olmasından ileri gelmektedir.

Esasen söz konusu sistemdeki temel sorun, kazanılmamış gelirin harcanması sorunudur. Özellikle günümüzde bankaların kredi verebilmek için sergilediği agresif tutum da, bireylerin tasarruf ve tüketim eksikliklerini kredi ile telafi ettiği sürece hız ve işlerlik kazandırmaktadır. Bireyin değil bankanın bireye kredi teklifinde bulunması, kredi için gereken şartlardaki kolaylık, kefil istenmemesi, “bayram kredisi”, “geleneksel kredi” vb. zihinsel oyunlarla işleyişin toplumca kabul edilebilir hatta ananevi bir düzeye çekilmesi konuya dair çarpıcı örneklerdir. Bunlar, finansal kapitalizmin ulaşılmadık köy bırakmamak için döşediği yolun taşlarıdır.

Düşünce sistemi olarak iflas etmiş olan finansal liberalizasyonun dörtlü ile ilerlediği süreçte yasal zeminin vatandaşlarını koruyamayacak kadar kaygan oluşu ve hesapsızca dağıtılan krediler yoluyla derinleşen sosyal ve ekonomik yara, gelir dağılımındaki bozuklukların da hem önemli bir nedeni hem de önemli bir sonucu haline gelmiştir. O kadar ki, Türkiye’de finansal liberalizasyon süreci ile birlikte; “*borç namustur*” deyişinin yanlış anlaşıldığını düşündürecek tarzda bir borçlanma içine girilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, TÜİK verilerine dayanarak ülkemizde 2002-2009 yılları arasında faktör gelirleri ve transfer gelirlerinin toplam kullanılabilir gelir

çerçevesinde eşitsizliğe yaptıkları katkılar Shorrocks Ayırıştırma Analizi kullanılarak hesaplanmıştır. Bu analiz yöntemi, indekslerden bağımsız olma özelliği nedeniyle oldukça tercih edilen bir yöntemdir. Söz konusu veriler ve yöntem birleştirilerek ilgili yıllara ait ana ve alt gelir türlerinin eşitsizliğe katkıları ve Gini katsayıları hesaplanmıştır.

Bu analizde, kullanılabilir gelirler hanehalkı düzeyinde ele alınmıştır. Bunda Türkiye gerçeklerini yansıtacak bir eşdeğerlik ölçeğinin bulunmuyor olması önemli bir etkidir. Bundan sonraki çalışmalarda Türkiye’de bireysel bazda gelir dağılımını ayırıştırma analizi kullanarak gerçekleştirebilmek için Türkiye’ye özgü bir eşdeğerlik ölçeği belirlenmesi önemli bir katkı olacaktır. Bununla birlikte yine de gelirlerin aile bazında ele alınması, ailenin bir karar alma birimi olması nedeniyle ve ölçek ekonomilerini tam anlamıyla ayırt etmenin imkânsızlığı nedeniyle bazı pratik faydalara da sahiptir.

Analiz, özellikle iktisadi kriz dönemlerinde faiz gelirlerinin eşitsizliğe yaptığı katkıları göstermesi bakımından son derece önemli sonuçlar içermektedir. Zira analiz sonuçlarına göre gelir dağılımı eşitsizliğine en büyük katkıyı yapan gelir türü, kendi içindeki dağılımda da en adaletsiz dağılan gelir türü olan faiz geliridir. Faiz, kâr ve rant gelirlerinin eşitsizliğe katkıları, ücret ve transfer gelirlerinin katkısından fazladır ve belirgin bir biçimde farklılaşmaktadır. Söz konusu bulgular, faiz gelirlerinin dolayısıyla kredi ekonomisinin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisini doğrular niteliktedir. Analizden yansıyan bir diğer bulgu, sosyal amacı ağır basan transfer gelirlerinin toplam eşitsizliğe yaptığı beklenmedik katkılardır. Bu katkının azaltılması için sosyal politikaların daha dikkatli tasarlanması gerekmektedir. Türkiye’de transfer harcamalarının büyük bir kısmının borç faizlerinden müteşekkil olması da söz konusu sorunun bir parçasıdır. Bu etkilerin gerek iktisadi, gerek soysal bakış açıları ile yorumlanması ve konuya yönelik yapılacak öneriler de çalışmada önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışma sonucunda edinilen fikirler birtakım önerilerin aktarılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada gelir dağılımını iyileştirici politika ve önerilerden ziyade gelir dağılımının kredi ekonomisinin etkisi ile bozulmasını engelleyici öneriler sunmamız daha faydalı olacaktır.

Bu bağlamda gelir dağılımı ve kredi ekonomisinde eski ve yeni kurallar ve kurumların birbiriyle etkileşiminin ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bununla birlikte, gelir dağılımı ve kredi ekonomisindeki etkileşimin büyük ölçekli ve hacimli işlemlerden ve geniş bir coğrafi alanda gerçekleşiyor olmasından hareketle sorunun bir boyutunun da işlemlerin hacmi ve fiziki alanın genişliği ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan yerel birliklerin geliştirilmesi ve güvene dayalı bir ticari ilişkiler ağıının kurularak, birebir insan ilişkilerine zemin sağlayacak iktisadi düzenlemelerin gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Zira finansal krizlerde denetimsiz bir rekabetin yıkıcı boyutları son derece aşikâr bir hal almaktadır.

Devletin bankaların arkasındaki güvencesi, üretken olmayan ve hatta spekülâtif finans sermayesine geniş bir hareket alanı sağlayan bir unsurdur. Bu nedenle, söz konusu garantinin ortadan kaldırılarak, ticari - yerel birliklere güvence verilmesi üretken sermayeyi destekleyecektir. Servetten alınan vergiler artan oranlı bir yapıya kavuşturulmalıdır. Ayrıca finans piyasalarında spekülasyona sebep olan asimetrik bilginin de elimine edilmesi önem taşımaktadır. Belirli bir süre içerisinde ekonomide yer alan bütün nakdi ve kredi muamelelerini sistematik bir şekilde gösteren “fon akımları hesabı”, para ve kredilerin kaynağını ve kullanımını ayrıntılı bir şekilde izlemeye imkân vermesi bakımından milli gelir ve hâsıla hesaplarından daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Bu özelliği ile spekülasyonların önlenmesinde etkin olarak kullanılabilecek bir araçtır.

Sermayeyi kontrol edecek önlemlere ek olarak kredi ve borçlara dair mevcut düzenlemelerin yanı sıra bir düzenleme yapılması da gerekmektedir. Faiz gelirlerinin etkili bir biçimde vergilenmesi, eşitsizliğe katkı yapan bir gelir türü olarak faiz gelirlerini azaltacak ve eşitsizlik üzerindeki etki de azalacaktır. Bu vergilerin gelirin yeniden dağılımında kullanılması ise eşitsizlik üzerindeki faizin etkisini iki kere azaltacaktır.

Kanunda emek ve sermaye sahiplerine dair işçi ve işverenin hakları hukuk kuralları ve belirli haklar çerçevesinde düzenlenmiştir. Ancak bu tür ilişkilerin bir benzeri diğer üretim faktörleri için özel olarak düzenlenmemiştir. Her ne kadar bazı kanunlar (İş Kanunu, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu vb.) konu ile ilgili ihtiyaçlara kısmen cevap verse de, üretim faktörleri arasındaki ilişkileri düzenlemede yetersiz kaldıkları noktalar olabilmektedir. Örneğin emek ile üretken sermaye sahipleri arasındaki

ilişkinin bir benzeri emek ile finansal sermaye sahipleri arasında kurulmamıştır. Doğrudan ilişki içinde olan üretim faktörlerine ve faktör gelirlerine ait düzenlemeler öncelik kazanırken, diğer üretim faktörleri ile olan ilişkiler dolaylı ve tali olarak görülmüş ve detaylı düzenlemelere gidilmemiştir.

Ayrıca, gelir yetersizliği değerlendirilirken, harcanamayan gelirlerin de (örneğin yol parası vermemek için işe yürüyerek gidip gelen bir işçinin harcanamayan geliri) göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır. Bütçeye yönelik anketlerde bu tür soruların yer alması gelir dağılımına dair daha gerçekçi değerlendirmeler yapabilmek adına anlam ifade edebilecektir. Ayrıca, gruplar arası (örneğin ırklar arası ya da etnik) gelir dağılımına yönelik çalışmaların çeşitlendirilmesi gelir dağılımına farklı boyutlar getirmek bakımından anlamlı olacaktır.

Bir toplumda fırsat eşitliği ve dengeli bir eğitim düzeyi ile sağlık sisteminin sağlanması, ömür boyu elde edilecek gelirden önemli farklılıkların ortaya çıkmaması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle gelir dağılımını etkilemesi muhtemel politikaların sadece gelirin elde edilme ve bölüşülme sürecinde değil, bu süreçler işlemeye başlamadan çok daha önce faaliyete geçirilmesi gerekmektedir.

Tüm bu önerilerin gerçekçi bir kimlikle yaşama geçirilebilmesi için, boşluğa mahal vermeyecek ve zemini kaygan olmayan hukuki düzenlemelerin, gelir dağılımının hakça sağlanması ve kredi ekonomisinin iktisadi ve toplumsal etkilerinden emin olunması adına titizlikle bir an önce yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Zira insanın yaşadığı sosyo-ekonomik ortamı gerçek manasıyla tanıyabilmesi için bazen adil olarak işleyen bir düzen görmesi gerekmektedir. Siyasi amaçlı iktisattan vazgeçilip adil olan, herkese hakkını veren, insan ve ahlak odaklı bir iktisadi sistemin kurulması gerekmektedir. Böylelikle hem gelir dağılımındaki hem de kredi ekonomisindeki aksaklıkların giderilmesi mümkün olabilecektir.

Kapitalizmin küreselleşmesi sömürü düzeni üzerinden sağlanırken, sosyal devletin, refah devletinin küreselleşmesi ise; sosyal yardım mekanizmalarının ve modern iktisadi sistemlerin yoksun kaldığı ahlakın ve adaletin küreselleşmesi ile mümkün olabilecektir. İktisadi hakların insan haklarının önüne geçmesinin önlenmesi de ancak bu şekilde gerçekleşebilecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- : **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Dünya Kitapları 266, 9. bs., Temmuz 2006, İstanbul.
- : **Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Ekonomi 1**, Ed. Ali Cemalcılar, Ankara, MEB EğiTek, 2008.
- Akal, Cemal Bali : **İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, Toplumsal vd. Katılım ve Gelişim Vakfı, 2003.
- Akgeyik, Tekin : **Türk Bankacılık Sektöründe Yabancılaşma: Risk mi & Arif Yavuz Fırsat mı?**, İstanbul, İTO Yayınları, 2008.
- Akseki, Ahmet : **Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı (Ahlâk Dersleri)**, 3. bs., Hamdi Sadeleştiren Ali Arslan Aydın, Ankara, Nur Yay., 2008.
- Aksu, Ömer A. : **Gelir ve Servet Dağılımı**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1993.
- : **Ücretler ve Verimlilik**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1993.
- Aktan, Coşkun : **Gerçek Liberalizm Nedir?**, İstanbul, Mart Matbaacılık, Can 1994.
- Aktepe, İshak : **İslâm Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık**, Emin İstanbul, Bilge Yayınları, 2010.
- Alkin, Erdoğan : **Ekonomi Ansiklopedisi**, Cilt II, İstanbul, Paymaş Yayınları, 1983.
- : **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1975.

- Andersson, Jenny : **The Library and the Workshop: Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age**, USA, Stanford University Press, 2010.
- Andreau, Jean : **Banking and Business in the Roman World**, Çev. Janet Lloyd, UK, Cambridge University Press, 1999.
- An-Nabhani, : **The Economic System of Islam**, 4th Eds., London, Al-Khilafah Publications, 1997.
- Armağan, Servet : **Ana Hatlarıyla İslâm Ekonomisi 1**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1991.
- Aron, Raymond : **Sanayi Toplumu**, Çev. E. Gürsoy, 2. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1997.
- : **Sınıf Mücadelesi: Sanayi Cemiyeti Üzerine Yeni Dersler**, Çev. Erol Güngör, İstanbul, MEB, 1973.
- Austruy, Jacques : **Kapitalizm, Marksizm ve İslam**, 2. bs., Çev. Agâh Oktay Güner, Ankara, Hülbe Yayınları, 1975.
- Barry, Norman : **Modern Siyaset Teorisi**, 2. bs., Çev. Mustafa Erdoğan & Yusuf Şahin, Ankara, Liberte Yayınları, 2004.
- Başdemir, Hasan : **Liberalizm: Ahlâkî Temeller**, Ankara, Liberte Yayınları, 2009.
- Başoğlu, Ufuk, : **Gelir Bölüşümü: Teori ve Politika**, Bursa, Ekin Yayınevi, 1999.
- N. Ölmezoğulları & İlker Parasız
- Baudrillard, Jean : **Nesnelerin Sistemi**, Çev. Oğuz Adanır & Aslı Karamollaoğlu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2008.

- Berman, Sheri : **The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century**, UK, Cambridge University Press, 2006.
- Bertola, Giuseppe : **Income Distribution in Macroeconomic Models**, Princeton, & R. Foellmi & Princeton University Press, 2006.
Josef Zweimüller
- Bilton, Tony vd. : **Sosyoloji**, Çev. Kemal İnal vd., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2008.
- Bleses, Peter & : **The Dual Transformation of the German Welfare State**, Martin Seeleib- Palgrave Macmillan, New York, 2004.
Kaiser
- Boratav, Korkut : **100 Soruda Gelir Dağılımı**, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1972.
- : **100 Soruda Gelir Dağılımı: Kapitalist Sistemde, Türkiye'de, Sosyalist Sistemde**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969.
- : **Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı: Kavramlar ve Metot Meseleleri**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1965.
- : **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, No: 454, 1980.
- : **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, 13. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2009.
- Brecher, Bob : **Getting What You Want?: A Critique of Liberal Morality**, USA & Canada, Routledge, 1998.
- Bronfenbrenner, : **Income Distribution Theory**, Chicago, Aldine - Atherton, Martin 1971.

- Bulutay, Tuncer : **Türkiye’de Gelir Dağılımı**, 1968. AÜ. SBF Yayınları, No: 325, Ankara Sevinç Matbaası, 1971.
& Serim Timur & Hasan Ersel
- Cem, İsmail : **Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir Ne Değildir**, 7. bs., İstanbul, Can Yayınları, 1998.
- Cevizci, Ahmet : **Etİğe Giriş**, 2. bs., İstanbul, Paradigma Yay., İstanbul, 2008.
- Charvet, John & Elisa Kaczynska-Nay : **The Liberal Project and Human Rights: The Theory and Practice of a New World Order**, UK, Cambridge University Pres, 2008.
- Cipolla, Carlo M. : **Dünya Ekonomi Tarihi**, Çev. Ahmet Angın, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967.
- Collier, Andrew : **Marx: A Beginner’s Guide**, UK, Oneworld Publications, 2004.
- Cousins, Mel : **European Welfare States (Comparative Perspectives)**, London, SagePub., 2005.
- Cuff, E.C., W.W. Sharrock & D.W. Francis : **Perspectives in Sociology**, New York, Routledge, 2006.
- Çağrııcı, Mustafa : **Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı**, 4.bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006.
- Çavuşoğlu, Tolgay & Yusuf Hamurdan : **Gelir Dağılımı Araştırması, 1963**, DPT Yayın No: 500, Ankara, 1966.
- Çetintaş, Hakan : **Türkiye’de Regölasyon ve Özelleştirmelerin Gelir Dağılımı Etkileri**, İstanbul, İTO Yayınları, 2009.

- Çiftlikli, Mehmet : **Sosyal Barış Açısından Dünyada ve Türkiye’de Gelir Dağılımı**, Bakü, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını, 1995.
- Çüçen, A. Kadir : **Felsefeye Giriş**, 2. bs., Bursa, Asa Kitabevi, 2001.
- De Brunhoff, Suzanne : **Devlet ve Sermaye**, Çev. Kuvvet Lordoğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 1992.
- De Soto, Hernando : **Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batı’da Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız?**, Çev. Murat Aygen, Liman Kitapları, 2005.
- Dilik, Sait : **Servetin Geniş Kitlelere Yayılması**, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1976.
- Dinler, Zeynel : **İktisada Giriş**, 15. bs., Bursa, Ekin Basın Yayın, 2009.
- Divitçioğlu, Sencer : **Değer ve Bölüşüm: Marxist İktisat ve Cambridge Okulu**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1976.
- Dworkin, Dennis : **Class Struggles**, UK, Pearson Education Limited, 2007.
- Ebussuud, Mahmud : **İslâm İktisadının Esasları**, Önsöz, S. Zaim, Lebanon, The Holy Koran Publishing, 1980.
- El-Ashker, Ahmed A. F. & Rodney Wilson : **Islamic Economics: A Short History**, Leiden-Boston, 2006.
- El-Mısırî, Refik Yunus : **İslam İktisat Metodolojisi**, Çev. Hüseyin Arslan, İstanbul, Birleşik Yayınları, t.y.
- El-Mübarek, Muhammed : **İslâm’da İktisat Nizamı**, Çev. Hüsamettin Cemal, İstanbul, Çığır Yayınları, 1978.
- Elster, Jon : **An Introduction to Karl Marx**, UK, Cambridge University

Press, 1986.

- En-Neccâr, Ahmed : **İslâm Ekonomisine Giriş**, Çev. Ramazan Nazlı, İstanbul, Hilal Yayınları, 1978.
- Engels, Friedrich : **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**, 2. bs., Çev. Öner Ünalın, Ankara, Sol Yayınları, 1993.
- Ercan, Fuat : **Toplumlar ve Ekonomiler**, 2. bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001.
- : **Para ve Kapitalizm**, 2. bs., İstanbul, Devin Yayıncılık, 2005.
- Erdoğan, Mustafa : **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 2. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998.
- Erdoğan, M. Sabri : **İslâm Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994.
- : **İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1992.
- Ergin, Feridun : **Para ve Faiz Teorileri**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1981.
- Erim, Neşe : **İktisadi Düşünce Tarihi**, Akara, Palme Yayıncılık, 2007.
- Ersoy, Arif ve diğerleri : **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi İlmî Neşriyat, İstanbul, 1987.
- Esmer, Y. & H. Fişek & E. Kalaycıoğlu : **Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi**, TÜSİAD, İstanbul, 1986.
- Esping-Andersen, Gøsta : **Social Foundations of Postindustrial Economies**, UK, Oxford University Press, 1999.

- : **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Oxford, Polity Press, 1990.
- Feldman, Robert S. : **Social Psychology**, 3rd Eds., New Jersey, Prentice Hall, 2001.
- Foley, Duncan K. : **Kapital'i Anlamak: Marx'ın İktisat Teorisi**, Çev. Hakan Öngel, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2010.
- Frankel, Boris : **Sanayi Sonrası Ütopyalar**, Çev. Kamil Durand, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 1991.
- Fukuyama, Francis : **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Simavi Yayınları, 1999.
- Fulcher, James : **Capitalism: A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press, 2004.
- Galston, William A. : **Liberal Pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice**, UK, Cambridge University Press, 2002.
- Garaudy, Roger : **Sosyalizm ve Ahlâk**, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, Gerçek Yay., 1965.
- Giddens, Anthony : **The Third Way and its Critics**, UK, Polity Press, 2000.
- : **The Third Way: The Renewal of Social Democracy**, UK, Polity Press, 1998.
- Göze, Ayferi : **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1977.
- : **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 8. bs., İstanbul, Beta Basım, 1998.

- Güngör, Erol : **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, 5. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2008.
- Gürsel, Seyfettin : **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Yayın No: 295, 2000.
- & Hauk Levent
& Raziye Selim
& Özlem Sarıca
- Güven, Sami : **Sosyal Politikanın Temelleri**, 3. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2001.
- Han, Muhammed : **İslâm Ekonomisinin Temel Meseleleri**, Çev. Ömer Dinçer, Ekrem İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1988.
- Hatiboğlu, : **İktisadi Kalkınma**, İstanbul, Hamle Matbaası, 1967.
- Zeyyat
- Hayek, Friedrich : **The Road to Serfdom**, 5th Ed., London & New York, A. Routledge, 2006.
- : **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük II: Sosyal Adalet Serabı**, Çev. Mustafa Erdoğan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.
- : **Collected Works-I: The Fatal Conceit (The Errors of Socialism)**, 4th Ed., Eds. W. W. Bartley, London, Routledge, 1988.
- Heller, Michael : **Capitalism, Institutions, and Economic Development**, G. USA & Canada, Routledge, 2009.
- Hiç, Mükerrerem : **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1974.
- Hilson, Mary : **The Nordic Model (Scandinavia since 1945)**, London, Reaktion Books, 2008.

- Hobhouse, L. T. : **Liberalism**, UK, Oxford University Press, 1944.
- Hoppe, Hans-Hermann : **A Theory of Socialism and Capitalism**, USA, Kluwer Academic Publishers, 2010.
- İlkin, Akın : **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1988.
- İşgüden, Tamer & Rona Turanlı : **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, 2. bs., İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1992.
- Joad, C.E.M. : **Dünyanın Büyük Felsefeleri**, Çev. Semih Umar, İstanbul, Remzi Kit., 1985.
- Kallek, Cengiz : **Asr-ı Saâdet'te Yönetim Piyasa İlişkisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, Yayın No: 226, 1997.
- Karagülle, Süleyman : **Alternatif Faizsiz Banka: Selem ve Kredileşme**, 2. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 1993.
- Karakoç, Sezai : **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, 11. bs., İstanbul, Diriliş Yayınları, 2009.
- Katrougalos, George & Gabriella Lazaridis : **Southern European Welfare States (Problems, Challenges and Prospects)**, Palgrave Macmillan, New York, 2003.
- Kazgan, Gülten : **İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.
- : **Türkiye’de Gelir Bölüşümü: Dün ve Bugün (Bölüşüm ve Bunu Belirleyen Ekonomik - Politik Süreçler)**, İstanbul, Friedrich Ebert Vakfı, 1990.
- Kennett, Patricia : **Comparative Social Policy (Theory and Research)**, Open

University Press, USA, 2001.

- Kessler, Gerhard : **İçtimai Siyaset**, Çev. Orhan Tuna, İstanbul, Gençlik Kitabevi, 1945.
- Kılıçbay, Ahmet : **Türkiye Ekonomisinin Genişleyen Ufukları**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, Rektörlük No. 4354, İktisat Fakültesi No: 569, 2002.
- Kongar, Emre : **Kamuoyu Araştırmalarına Göre Gelir Dağılımı**, İstanbul, Temmuz 1989.
- Kozak, İ. Erol : **İbn Haldun'a Göre İnsan - Toplum - İktisat**, İstanbul, Pınar Yayınları: 19, 1984.
- Küçükkalay, Abdullah Mesud : **İktisadi Düşünce Tarihi**, İstanbul, Beta Basım Yayın, 2010.
- Kolm, Serge-Christophe : **Macrojustice: The Political Economy of Fairness**, UK, Cambridge University Press, 2005.
- Kornai, János : **From Socialism to Capitalism**, USA, Central European University Press, 2008.
- Lebowitz, Michael A. : **Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class**, 2nd Ed., New York, Palgrave, 2003.
- Lefebvre, Henri : **Marksizm**, Çev. Vedat Günyol, 2. bs., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990.
- Lippit, Victor D. : **Capitalism**, USA & Canada, Routledge, 2005.
- Lister, Ruth : **Understanding Theories and Concepts in Social Policy**, UK, The Polity Press & the Social Policy Association, 2010.
- Looney, Robert E. : **Income Distribution Policies and Economic Growth in Semiindustrialized Countries: A Comparative Study of**

Iran, Mexico, Brazil, and South Korea, New York, Praeger Publishers, 1975.

Lordoğlu, Kuvvet : **Kapitalizm**, İstanbul, BDS Yayınları, 1996.

Lydall, Harold : **A Theory of Income Distribution**, Oxford, Clarendon Press, 1979.

Macartney, Huw : **Variegated Neoliberalism: EU Varieties Capitalism and International Political Economy**, Routledge, New York, 2011.

Mannan, M.A. : **İslâm Ekonomisi: Teori ve Pratik**, Çev. Bahri Zengin, İstanbul, Fikir Yayınları, 1983.

Marks, Karl : **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Eriş Yayınları, 2003.

----- : **1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Eriş Yayınları, 2003.

Marx, Karl : **Value, Price and Profit**, New York, International Publishers, 2006.

Marx, Karl & Friedrich Engels : **The Communist Manifesto**, London, Pluto Press, 2008.

----- : **Sömürgecilik Üzerine**, Çev. Selâhattin Hilâv, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974.

Meriç, Cemil : **Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Mill, J.S. : **Faydacılık**, 3. bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Mises, Ludwig von : **Liberalism: In The Classical Tradition**, Translated by Ralph Raico, 3rd Eds., USA, Cobden Press & The Foundation

for Economic Education, 1985.

- Mullard, Maurice : **Social Policy in a Changing Society**, UK, Routledge, 1998.
& Paul Spicker
- Newman, : **Socialism: A Very Short Introduction**, New York, Oxford
Michael University Press, 2005.
- Newman, Otto & : **The Promise of the Third Way: Globalization and Social
Richard de Zoysa Justice**, New York, Palgrave, 2001.
- Oy, Osman : **Kredi Teminatları ve Kredi Suçları**, İstanbul, Beta, 2003.
- Özdemir, : **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, 2. bs., İTO
Süleyman Yayınları, İstanbul, 2007.
- Özel, Mustafa : **İktisat, Siyaset ve Din: Seçme Yazılar**, İstanbul, Yeni Şafak
Kültür Dizisi, 1995.
- Özgüven, Ali : **İktisadî Büyüme İktisadî Kalkınma Sosyal Kalkınma
Planlama ve Japon Kalkınması**, İstanbul, Filiz Kitabevi,
1988.
- : **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, 3. bs., İstanbul,
Filiz Kitabevi, 2005.
- : **İktisat Bilimine Giriş**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1991.
- : **İktisat Bilimine Giriş**, 8. bs, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005.
- Özmucur, : **Türkiye’de Gelir Dağılımı Vergi Yüğü ve
Süleyman Makroekonomik Göstergeler**, İstanbul, Boğaziçi
Üniversitesi Yayınları, Yayın No. 582, 1996.
- Parasız, M. İlker : **Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro Ekonomiye
Giriş)**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2003.

- Pen, Jan : **Income Distribution: Facts, Theories, Policies**, Translated by Trevor S. Preston, New York, Praeger Publishers, 1971.
- Pestieau, Pierre : **The Welfare State in the European Union**, Oxford University Press, USA, 2006.
- Peterson, Wallace : **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, C. Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 763, 1994.
- Pryor, Frederic L. : **Economic Systems of Foraging, Agricultural, and Industrial Societies**, UK, Cambridge University Press, 2005.
- Rockmore, Tom : **Marx After Marxism: The Philosophy of Karl Marx**, UK, Blackwell Publishers, 2002.
- Roder, Knut : **Social Democracy and Labour Market Policy: Developments in Britain and Germany**, USA & Canada, Routledge, 2003.
- Rothbard, Murray : **Man, Economy, State: With Power and Market**, Alabama, N. Ludwig von Mises Institute, Scholar's Edition, 2004.
- Sahota, Gian S. : **The Economics of Saving**, Recent Economic Thought Series, Eds. James H. Gapinski, Boston, Kluwer Academic Publishers, 1993.
- Sally, Razeen : **Classical Liberalism and International Economic Order**, USA & Canada, Routledge, 1998.
- Samuelson, Paul A. : **İktisat**, Çev. Y. Demirgil, Ankara, Özel Yayınevi, 1965.
- Sandle, Mark : **A Short History of Soviet Socialism**, UK & USA, UCL Press, 1999.
- Sarc, Ömer Celâl : **Gelir Dağılımı: Dışarıda ve Türkiye’de**, İstanbul,

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1970.

- Schnitzer, Martin : **Income Distribution: A Comparative Study of the United States, Sweden, West Germany, East Germany, the United Kingdom, and Japan**, New York, Praeger Publishers, 1974.
- Seldon, Arthur : **The Virtues of Capitalism I**, USA, Liberty Fund, 2004.
- Selik, Mehmet : **Marksist Değer Teorisi**, Ankara, Ekim Yayınevi, 1969.
- Sen, Amartya : **Etik ve Ekonomi**, Çev. Ali Süha, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.
- Seymen, Recep : **İktisatçılar İçin Sosyal Siyaset**, İstanbul, Der Yayınları, 2004.
- Shionoya, Yuichi : **Economy and Morality: The Philosophy of the Welfare State**, UK, Edward Elgar Publishing, 2005.
- Skousen, Mark : **İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası**, Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak, Ed. Mustafa Acar ve Ömer Demir, 3. bs., Adres Yayınları, 2007.
- : **The Big Three in Economics: Adam Smith, Karl Marx and John Maynard Keynes**, New York, M.E. Sharpe, 2007.
- Sloman, John : **Economics**, Cambridge, Harvester Wheatsheaf Prentice Hall, 1991.
- : **İktisat (Mikro)**, Çev. Ahmet Çakmak, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 2003.
- Smith, Adam : **The Theory of Moral Sentiments**, Ed. Knud Haakonssen, UK, Cambridge University Press, 2004.
- : **Ulusların Zenginliği**, Çev. Ayşe Yunus - Mehmet Bakırcı,

Alan Yayıncılık, Yayın No: 37, 2. b.s., 1997.

- : **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations-I**, Ed. R.H. Campell & A.S. Skinner, Indiana, Oxford University Press, 1976.
- Snooks, Graeme : **Portrait of the Family Within the Total Economy: a Study in Longrun Dynamics, Australia 1788-1990**, UK: Donald Cambridge University, 1994.
- Soros, George : **The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crises of 2008 and What it Means**, New York, Public Affairs, 2008.
- Sönmez, Mustafa : **Gelir Uçurumu: Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, İstanbul, OM Yayınevi, 2001.
- Stanford, Jim : **Economics for Everyone: A Short Guide to the Economics of Capitalism**, UK, Pluto Press, 2008.
- Stiglitz, Joseph E. : **The Stiglitz Report: Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crises**, New York, The New Press, 2010.
- Swabey, William : **Ethical Theory: From Hobbes to Kant**, USA, New York, Curtis Philosophical Library Inc., 1961.
- Şeriati, Ali : **İslâm Ekonomisi**, 2. bs., Çev. Kenan Çamurcu, İstanbul, Dünya Yay., 1996.
- Şeybanî, İmam : **Kitâbü’l-Kesb: İslâm İktisadında Helâl Kazanç**, Çev. Muhammed Mustafa Baktır, İstanbul, Seha Neşriyat, t.y.
- Taşçı, Faruk : **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Nobel Yay., Ankara, 2010.
- Thompson, : **International Economics: Global Markets and**

- Henry : **Competititon**, 2nd Edition, World Scientific Publishing, New Jersey, 2006.
- Toffler, Alvin : **Üçüncü Dalga**, Çev. Ali Seden, 3. bs., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1996.
- Tokol, Aysen : **Sosyal Politika**, 2. bs., Bursa, VIPAŞ A.Ş., 2000.
- Tuncer, Selâhattin : **Gelirin Yeniden Dağılımı (Redistribution)**, İstanbul, İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayını, No 23, 1969.
- Turanlı, Rona : **İktisadi Düşünce Tarihi**, 4. bs., İstanbul, Bilim Teknik Kitabevi, 2008.
- Türkan, Ercan : **Enflasyonla Mücadele Programı, Tüketici Kredileri ve Muhtemel Riskler**, MSPD Çalışma Raporları: 2000/1, BDDK Mali Sektör Politikaları Dairesi, 2000.
- Uçar, Şahin : **Tarih Felsefesi Açısından İslâm'da Mülk ve Hilafet: Medine'yi Yeniden Kurmak**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.
- Ülgener, Sabri F. : **İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, No: 480, 1951.
- : **Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme**, İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1974.
- Ülken, Hilmi : **Ahlâk**, 2. bs., Ülken Yay., İstanbul, 2001.
- Ziya
- Ünlüönen, Kurban & Ahmet Tayfun : **Ekonomi**, 2. bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2007.
- Varlıer, Oktay : **Türkiye'de Kazanç Eşitsizliklerinin Nedenleri**, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1982.

- Vaughan, Sharon : **Poverty, Justice, and Western Political Thought**, UK, Lexington Books, 2009.
- Waldron, Jeremy : **Liberal Rights: Collected Papers 1981-1991**, USA, Cambridge University Press, 1991.
- Watts, Michael : **Piyasa Ekonomisi Nedir?**, Çev. Levent Köker, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı, 1992.
- Whyman, Philip : **Third Way Economics: Theory and Evaluation**, New York, Palgrave, 2006.
- Wood, Allen W. : **Karl Marx**, 2nd Ed., New York & London, Routledge, 2004.
- Woodfin, Rupert : **Introducing Marxism**, UK & USA, Icon Books & Totem Books, 2004.
- & Oscar Zarate
- Yay, Turan : **F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce: Hayek ve Keynes/Keynesciler Tartışması**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1993.
- Yayla, Atilla : **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1992.
- Yeldan, Erineç : **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yurtsever, Ali : **Marksizme Giriş: Temel Kavramlar**, İstanbul, Sorun Yay., Engin 2003.
- Yüksel, Ali Sait : **Özel Finansman Kurumlarıyla İlgili Düzenlemeler ve Bankacılık Mevzuatı Açısından Değerlendirilmeleri**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1988.
- Y.y. : **Türkiye'de Gelir Dağılımı**, Friedrich Ebert Vakfı, Ekonomi Forumu, (Toplantı Yeri: Anadolu Kulübü, Büyükdada, İstanbul; Toplantı Tarihi: 11.06.1989; Toplantıyı Yöneten ve Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Orhan Şener, Marmara

Üniversitesi, İstanbul).

Zaim, : **Çalışma Ekonomisi**, 10. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997.

Sabahaddin

----- : **İnsan-İslâm-Ekonomi**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1992.

----- : **İslâm ve İktisadî Nizam**, Karabük, TEK-BİR Karabük Şubesi, 1983.

----- : **Modern İktisat ve İslâm**, 3. bs., İstanbul, MTTB Yayınları, 1969.

MAKALELER

- Akkaya, Yüksel : “Türkiye’de 1980 Sonrası Emek-Sermaye Arasındaki Bölüşüm Mücadelesinde Grevlerin Yeri,” **Toplum ve Bilim**, S. 86, Güz 2000, s. 211-240.
- Aksu, Ömer A. : “Toplumsal Anlaşma Çerçevesinde Gelirler Politikası,” **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sabahaddin Zaim’e Armağan, 1994/B-3, C-1-4, İstanbul, 1996, s. 55-62.
- Aktan, Coşkun : “Gelir Dağılımında Adalet(sız)lık ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri,” **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ankara, Hak-İş Can & İstiklal Yaşar Vural Konfederasyonu Yayınları, 2002, s. 1-21.
- Aktan, Hasan Basri : “Genel Makro Ekonomik Değerlendirme ve 2008 Yılı Bütçesi”, **İ.Ü. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 51. Seri, 2008, s. ?????
- Alkin, Erdoğan : “Türkiye’de Gelir Dağılımı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 141-144.
- Alkin, Kerem : “Ekonomi Yönetimi ‘2011 İçin Temkinliyiz’ Mesajını Güçlendirdi,” **İtovizyon**, Yıl: 9, Sayı:97, Şubat 2011, s. 32-33.
- Altay, Asuman : “Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ’lerin Durumu”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 41. Seri, 2002, s. 1-31.
- : “Politik Süreçte Yozlaşma ve Rant Kollama Faaliyetleri,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 230-259.
- Arabacı, Rabihan Yüksel : “Redistribution of Income in Turkish Social Security System,” **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S. 45, 2010, p. 165-179.

- Aracıoğlu, Burcu & Dilek Demirhan : “Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Dönemler İtibariyle Finansal Hizmetler Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi,” **Dayanışma Dergisi**, 111, Nisan 2011, Ankara, s. 23-35.
- Arun, T.G. & J.D. Turner : “Corporate Governance of Banks in Developing Economies: Concepts and Issues,” **Corporate Governance: An International Review**, Vol. 12, No. 3, July 2004, p. 371–377.
- Ataman Erdönmez, Pelin : “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi,” **Bankacılar Dergisi**, S. 68, 2009, s. 85-101.
- Atkinson, A. B. & F. Bourguignon : “Introduction: Income Distribution and Economics,” **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 1-58.
- Aydın, Murat & Timur Türgan : “Yoksullukla Mücadelede Vergi Politikası ve Türkiye,” **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, 2011, s. 249-274.
- Balaylar, Nilgün Acar & Aylin Abuk Duygulu : “Türkiye’de Faiz Politikası ve Toplam Talep İlişkisi,” **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, 2011, s. 275-298.
- Bedir, Serap & Kerem Karabulut : “İç Borçların Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri,” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, 2011, s. 13-30.
- Bekmen, Ahmet : “Marksizm: ‘Praksis’in Teorisi’,” **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 4. bs., Eds. H. Birsan Örs, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 163-252.
- Berktaş, Fatmagül : “Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji,” **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 4. bs., Eds. H. Birsan Örs, İstanbul, Bilgi

Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 47-114.

- Besley, Timothy : “Savings, Credit and Insurance,” **Handbook of Development Economics**, Vol. III, Eds. J. Behrman and T.N. Srinivasan, Elsevier Science B.V., 1995, s. 2123-2207.
- Blackledge, Paul : “Revolution,” **Marx and Other Four-Letter Words**, Eds. Georgina Blakeley and Valerie Bryson, UK, Pluto Press, 2005, p. 143-159.
- Boadway, Robin & Michale Keen : “Redistribution,” **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elvesier, 2000, p. 677-790.
- Bocutoğlu, Ersan : “Hyman P. Minsky’nin Konjonktür Teorisi 2007-2010 Heterodoks Bir Değerlendirme,” **Bankacılar Dergisi**, Sayı 75, 2010, s. 3-33.
- Boratav, Korkut, Çağlar Keyder & Şevket Pamuk : “Yeni Birikim Modeli, Gelir Dağılımı, ve Dışlanma,” **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, 2. bs., İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1987, s. 179-199.
- Buchalan, Allen & Deborah Mathieu : “Philosophy and Justice,” **Justice: Views from the Social Sciences**, Eds. Ronald L. Cohen, New York, Plenum Press, 1986, p. 11-45.
- Buğra, Ayşe : “İktisat ve Ahlak,” **Toplum ve Bilim**, Sayı: 41, Bahar 1988, s. 9-41.
- Burawoy, Michael & Erik Olin Wright : “Sociological Marxism,” **Handbook of Sociological Theory**, Eds. Jonathan H. Turner, USA, Springer, 2006, p. 459-486.
- Bülbül, Yaşar : “Adalet ve Mutlak İktidar Arasında: Osmanlı Devleti’nde Gelirin Yeniden Dağılımı,” **Sivil Toplum**, C. 5, S. 19, 2007, s. 99-122.

- Büyükdeniz, Adnan : “Faizsiz Finans Kurumlarının Mali Sistem İçindeki Yeri ve Çalışma Prensipleri,” **Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Uygulama**, Eds. İbrahim Usul, İstanbul, Albaraka Türk, 2000, s. 23-28.
- Cardinali, Richard & Zandralyn Gordon : “Free People Are Not Equal and Equal People Are Not Free,” **Equal Opportunities International**, Vol. 21, No. 7, 2002, p. 9-20.
- Carse, Alisa L. : “The Liberal Individual: A Metaphysical or Moral Embarrassment?,” **Noûs**, Vol. 28, No. 2, 1994, p. 184-209.
- Celasun, Merih : “Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey,” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 13 (1-2), 1986, p. 193-216.
- Chu, Ke-young, Hamid Davoodi & Sanjeev Gupta : “Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries,” **WIDER Working Papers**, No: 214, December 2000, p. 1-47.
- Connin, Lawrence J. : “Hayek, Liberalism and Social Knowledge,” **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 23, No. 2, 1990, p. 297-315.
- Cowell, F. A. : “Measurement of Inequality,” **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elsevier, 2000, p. 86-166.
- Çağlar, Ünal : “Milli Gelir ve Gelir Dağılımı Hesaplamalarında Bir Birim Olarak Aile,” **Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile**, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 24-47.

- Çaha, Ömer : “Liberalizmin Temel İlkeleri,” **Yeni Türkiye Liberalizm Özel Sayısı**, Sayı 25, 1999, s. 38-55.
- Çakmak Şahin, Senem : “Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme,” **Mülkiye**, C. 30, S. 250, 2005, s. 123-144.
- Çalışkan, Şadan : “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk,” **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 59, 2010/2, s. 89-132.
- Çetin, Halis : “Liberalizmin Temel İlkeleri,” **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2001, s. 219-237.
- Çetiner, Özgür : “Fordist Konsensüs’ten Washington Konsensüsü’ne Birikim ve Bölüşüm Politikaları,” **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 19, Sayı 68, s. 17-46.
- Dean, Hartley : “The Socialist Perspective,” **The Student’s Companion to Social Policy**, 3rd Ed., Eds. Pete Alcock, Margaret May & Karen Rowlingson, UK, Blacwell, 2008, p. 84-90.
- Demirer, Mehmet Arif : “Türkiye’de Aşırı Ölçüde Bozulan Gelir Dağılımı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 207-210.
- Dişbudak, Cem : “Kapitalizmde Krizin Sürekliliği: Türkiye Örneği,” **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt:7 Sayı:27, Güz: 2009, s. 55-77.
- Doğan, Cem : “Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005 Türkiye,” **Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması**, Ankara, 2007, s. 6-31.
- Doğan, Cem & Murat Tek : “Türkiye’de Gelir Dağılımının Toplanma Oranı Yöntemiyle Analizi,” **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:2, 3, Güz 2007, s. 93-119.

- Dolanay, Sıtkı Selim : “Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler”, **International Journal of Economic and Administrative Studies**, Vol 1 No 2, Winter 2009, s. 171-188.
- Durmuş, Mustafa : “Aşırı Birikim - Finansallaşma İlişkisinin 2008 Krizi Bağlamında Analizi,” **Ekonomik Yaklaşım**, C. 21, S. 77, 2010, s. 1-48.
- Edmunds, John C. & Mark E. Potter : “Financial Wealth and the Distribution of Income,” **Marketing Intelligence & Planning**, Vol. 17, No. 1, 1999, p. 53-61.
- Ekici, Mehmet Sena : “Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler,” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 30, 2009, s. 200-223.
- Ensari, Sıddık : “Son 20 Yılda Gelir Dağılımı: 1973, 1987, 1994 Araştırmaları ve Sonuçları,” **Ekonomik Forum**, 1997, s. 16-21.
- Epstein, Gerald A. : “Introduction: Financialization and the World Economy,” **Financialization and the World Economy**, Eds. Gerald A. Epstein, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2005, p. 3-16.
- Epstein, G. A. & A. Jayadev : “The Rise of Rentier Incomes in OECD Countries: Financialization, Central Bank Policy and Labor Solidarity,” **Financialization and the World Economy**, Eds. G. Epstein, Northampton, Edward Elgar, 2005.
- Erdem, H. Haluk : “Marx Felsefesinin Temel Kavramları ve Tarihsel-Diyalektik Materyalizm,” **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**, Sayı 4, 2005, s. 27-41.

- Eriş, Metin : “Milli Gelir Dağılımı ve Açmazı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 198-203.
- Erdoğan, Mustafa : “Özgürlük, Adalet, Refah,” **Sosyal ve Siyassal Teori: Seçme Yazılar**, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 71-92.
- Erol, İbrahim : “Ekonomi Açısından Devlet ve Piyasa”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47 Sayı: 3, s. 145-155.
- Ersezer, Devrim : “Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları,” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 16, S. 1, 2006, s. 255-268.
- Ersoy, Arif : “Faizsiz Banka ve İşlevleri,” **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi İlmî Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 1-17.
- Ertürk, Ahmet : “Türkiye’de Özel Finans Kurumlarının Dünü, Bugünü ve Yarını,” **Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Uygulama**, Eds. İbrahim Usul, İstanbul, Albaraka Türk, 2000, s. 11-13.
- Ertürk, Emin : “Bir Raporun Düşündürdükleri,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 260-263.
- Etgü, Mehmet Akif : “Marxist Mülkiyet Yaklaşımı,” **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 7, S. 3-4, 2008, s. 113-133.
- Ferrera, Maurizio : “Sosyal Avrupa’da ‘Güney Avrupa Modeli’,” **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 195-229.
- Freeman, Samuel : “Illiberal Libertarians: Why Libertarianism Is Not a Liberal View,” **Philosophy & Public Affairs**, Vol. 30, No. 2, 2001, p. 105-151.

- Goldstein, Morris & Philip Turner : “Banking Crises in Emerging Economies: Origins and Policy Options,” Basle, **Bank for International Settlements (BIS) Economic Papers**, No. 46, October 1996, p. 1-67.
- Gottschalk, Peter & Timothy M. Smeeding : “Empirical Evidence on Income Inequality in Industrialized Countries,” **Handbook of Income Distribution**, Ed. by. A. B. Atkinson, F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 261-307.
- Gough, Ian : “Güney Avrupa’da Sosyal Yardım”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 231-260.
- : “Social Policy Regimes in the Developing World”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. Patricia Kennett, Edward Elgar Publishing Limited, UK, 2004, p. 239-257.
- Groves, Richard et.al. : “Four Worlds of Welfare and Housing”, **Housing and the New Welfare State (Perspectives from East Asia and Europe)**, Eds. R. Groves et.al., Ashgate Pub, UK, 2007, p. 1-13.
- : “The Property Owning Welfare State”, **Housing and the New Welfare State (Perspectives from East Asia and Europe)**, Eds. Richard Groves et.al., Ashgate Publishing, UK, 2007, p. 195-226.
- Gustafsson, B. et.al. : “The Distribution of Income in the Nordic Countries (Changes and Causes),” **Nordic Social Policy (Changing Welfare State)**, Ed. M. Kautto et.al, London, Routledge, 1999, p. 215-234.
- Güçlü, Sami & Mahmut Bilen : “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler ve Bu Değişmeler Üzerinde Etkili Olan

- Sebepler,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 160-171.
- Hayek, Friedrich A. : “Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri,” (Çev. Atilla Yayla) **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 171-185.
- Hayta, Ateş Bayazıt : “Ailelerin Tasarruf ve Yatırım Eğilimlerinin İncelenmesi,” **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 16 No 2, Ekim 2008, s. 345-358.
- Hazman, Gülsüm Gürler : “Türkiye’de Gelir Dağılımında Adalet ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi,” **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: 16, Sayı: 1, 2011, s. 205-216.
- Holliday, Ian & Paul Wilding : “Social Policy in the East Asian Tiger Economies: Past, Present and Future”, **Social Policy Review 15 (UK and International Perspectives)**, Eds. Catherine Bochel et.al., UK, The Policy Press/Social Policy Association, 2009, p. 155-174.
- Huber, Evelyn & John D. Stephens : “Welfare State and Production Regimes in the Era of Retrenchment,” **The New Politics of the Welfare State**, Eds. Paul Pierson, UK, Oxford University Press, 2001, p. 711-749.
- Hussein, Khaled A. : “Ethical Investment: Empirical Evidence From FTSE Islamic Index,” **Islamic Economic Studies**, Vol. 12, No. 1, August 2004, p. 21-40.
- Imam, Patrick & Kangni Kpodar : “Islamic Banking: How Has it Diffused?,” **IMF Working Paper**, WP/10/195, p. 1-29.
- Jantti, Markus & Sheldon Danziger : “Income Poverty in Advanced Countries,” **Handbook of Income Distribution**, Ed. by. A. B. Atkinson, F.

Bourguignon, Amsterdam, Elvesier, 2000, p. 309-378.

- Jasso, : “Two Types of Inequality: Inequality Between Persons and
Guillermana & Inequality Between Subgroups,” Germany, **IZA Discussion
Samuel Kotz Paper Series**, No. 2749, 2007, p. 1-60.
- Kabasakal, Öner : “Gelir Dağılımını Düzenleyen Bir Araç Olarak Negatif Gelir
Vergisi,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s.
183-188.
- Kakwani, Nanak : “The Lorenz Curve”, **Famous Figures and Diagrams in
Economics**, Eds. Mark Blaug & Peter Lloyd, UK, Edward
Elgar Publishing, 2010, p. 432-438.
- Kalkan, Buğra : “Kapitalizm ve Adalet,” **Yeni Sol Yeni Sağ**, Der. Armağan
Öztürk, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2010, s. 337-377.
- Kappel, Vivien : “The Effects of Financial Development on Income Inequality
and Poverty”, **Economics Working Paper Series**, Zurich,
Switzerland, CER-ETH–Center of Economic Research,
March 2010, p. 1-38.
- Karaman, İsmail : “Dünya’da ve Türkiye’de Gelir Dağılımı,” **Yeni Türkiye
Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 154-159.
- Kautto, Mikko : “The Nordic Welfare States in the 1990s,” **Nordic Social
et.al. Policy (Changing Welfare States)**, Eds. Mikko Kautto et.al.,
New York, Routledge, 1999, p. 1-18.
- Kautz, Steven : “Liberalism and the Idea of Toleration,” **American Journal
of Political Science**, Vol. 37, No. 2, 1993, p. 610-632.
- Kaya, Ali : “Dünya Bankası: Yapısal Uyum Programı ve Yoksulluk,”
İLEM Yıllık, S. 1, 2006, s. 27-38.
- Kaya, Safiye : “Dünya Bankası ve Dünya Bankası Kredilerinin Denetimi,”
Sayıştay Araştırma / İnceleme / Çeviri Dizisi, Eylül 2003,

s. 1-125.

- Kılıç, Recep : “İslâm Kelam Düşüncesinde Ahlâk Anlayışı,” **Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk**, Der. Recep Kaymakcan ve Mevlüt Uyanık, İstanbul, DEM Yay., 2007, s. 138-155.
- Kirmanoglu, Hülya : “Türkiye’de Gelir Bölüşümünün Yapısı ve Gelir Bölüşümü Politikaları,” **Türkiye’de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz, XII. Türkiye Maliye Sempozyumu**, 15-17 Mayıs 1997, Attaleia Belek-Antalya, Maliye Araştırma Merkezi Yayın No: 83, s. 77-100.
- Koray, Meryem : “Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 15, 2007, s. 19-56.
- : “Görölmek İstenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi,” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı 5, 2005, s. 27-60.
- : “Sosyal Refah Devleti: Kimi İçin ‘Umut’ Kimi İçin Kaygı Kaynağı,” **Sosyal Demokrat Yaklaşımlar**, Eds. Aydın Cıngı, İstanbul, SODEV & TÜSES, 2003, s. 93-113.
- Kuştepli, Yeşim & Umut Halaç : “Türkiye’de Genel Gelir Dağılımının Analizi ve İyileştirilmesi,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, S. 4, 2004, s. 143-160.
- Küçükaksoy, İsmail : “Yükselen Piyasalarda Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk,” **New World Sciences Academy**, 2009, Vol. 4, No. 4, s. 358-378.
- Kwon, Huck-ju : “An Overview of the Study: The Developmental Welfare State and Policy Reforms in East Asia”, **Transforming the Developmental Welfare State in East Asia**, Eds. Huck-ju Kwon, Palgrave Macmillan, New York, 2005, p. 12-23.

- Kymlicka, Will : "Liberal Individualism and Liberal Neutrality," **Ethics**, Vol. 99, No. 4, 1989, p. 883-805.
- Lin, Ka : "Cultural Traditions and the Scandinavian Social Policy Model," **Social Policy & Administration**, Vol. 39, No. 7, December 2005, p. 723-739.
- Lindert, Peter H. : "Three Centuries of Inequality in Britain and America," **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 167-216.
- Martin, Boyd A. : "Liberalism," **The Western Political Quarterly**, Vol. 1, No. 3, 1948, p. 295-297.
- McLavery, Peter : "Class," **Marx and Other Four-Letter Words**, Eds. Georgina Blakeley and Valerie Bryson, UK, Pluto Press, 2005, p. 46-60.
- Mert, Merter : "Alfred Marshall, John Maynard Keynes ve 'İktisat ile Etik' İlişkisi," **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 21, Sayı 74, s. 87-138.
- Miller, Margaret J. : "Introduction," **Credit Reporting Systems and the International Economy**, Eds. Margaret J. Miller, USA, Massachusetts Institute of Technology, 2003, p. 1-21.
- Mingione, Enzo : "Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele", **Sosyal Politika Yazıları**, Der. A. Buğra ve Ç.Keyder, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 261-286.
- Molnar, Maria : "Measuring the Impact of Redistribution on Income Inequality and Polarization," **Annals of the "Constantin Brâncuși" University of Târgu Jiu**, Economy Series, Issue 4/2010, p. 1-27.
- Morrisson, : "Historical Perspectives on Income distribution: The Case of

- Christian : Europe,” **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 217-260.
- O’Connor, J. S. : “Gender, Citizenship and Welfare Sstate Regimes”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. Patricia Kennett, Edward Elgar Pub., UK, 2004, p. 180-200.
- O’Connor, Julia S. & Gillian Robinson : “Liberalism, Citizenship and the Welfare State,” **Culture and Welfare State: Values and Social Policy in Comparative Perspective**, Eds. Wim van Oorschot, Michael Opielka and Birgit Pfau-Effinger, UK, Edward Elgar Publishing, 2008, p. 29-49.
- Oliner, Samuel P. : “Altruism, Apology, Forgiveness, and Reconciliation as Public Sociology,” **Handbook of Public Sociology**, Eds. Vincent Jeffries, UK, Rowman & Littlefield Publishers, 2009, p. 375-390.
- Ollman, Bertell : “Marx’s Use of ‘Class’,” **The American Journal of Sociology**, Vol. 73, No. 5, 1968, p. 573-580.
- Orhangazi, Özgür : “Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallaşmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallaşmasına Tarihsel Bir Bakış,” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S. 35, Haziran 2008, s. 133-159.
- Overend, Tronn : “Alienation: A Conceptual Analysis,” **Philosophy and Phenomenological Research**, Vol. 35, No. 3, 1975, p. 301-322.
- Öncel, Türkân : “Gelirin Yeniden Dağılım Politikası Aracı Olarak: Negatif Gelir Vergisi,” **İ.Ü. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 28. Seri, 1981/1982, s. 1-14.

- Özcan, Kıvılcım : “İstanbul İlinde Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler: İnsan Sermayesi Modeli (1994),” **Ekonomik Yaklaşım**, C. 8, S. 27, Kış 1997, s. 283-302.
- Metin & Şenay Üçdoğruk
- Özmucur, : “Türkiye’de Gelir Dağılımı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 145-153.
- Süleyman
- Page, Robert M. : “Social Democracy,” **The Student’s Companion to Social Policy**, 3rd Ed., Eds. Pete Alcock, Margaret May & Karen Rowlingson, UK, Blacwell, 2008, p. 77-82.
- Pakdemirli, : “Türkiye’de Faizsiz Finans Kurumlarının Kuruluş Serüveni,” **Türkiye’de Özel Finans Kurumları: Teori ve Uygulama**, Eds. İbrahim Usul, İstanbul, Albaraka Türk, 2000, s. 19-21.
- Ekrem
- Panitch, Leo : “Emek Stratejisi Üzerine Düşünceler,” Çev. Ceren Kalfa, **Praksis** 8, s. 91-124.
- Peng, Ito : “Social Policy Reforms and Gender in Japan and South Korea”, Eds. Shireen Hassim and Shahra Razavi, **Gender and Social Policy in a Global Context: Uncovering the Gendered Structure of ‘the Social**, Palgrave Macmillan, USA, 2006, p. 130-150.
- Pérez-Baltodano, : “Globalization, Human Security and Social Policy: North and South”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. P. Kennett, Edward Elgar Pub., UK, 2004, p. 50-68.
- Andrés
- Pogge, Tomas W. : “Röportaj: Küresel Yoksullukla Mücadele İçin Bir Perspektif,” **Sivil Toplum**, C. 2, 2004, s. 157-170.
- Poyraz, Hakan : “Ahlâk Dili Üzerine Felsefe,” **Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk**, Der. Recep Kaymakcan ve Mevlüt Uyanık, DEM Yay., İstanbul, 2007, s. 15-47.
- Rand, Ayn : “Kapitalizm Nedir?,” (çev.: Atilla Yayla) **Sosyal ve Siyasal**

Teori: Seçme Yazılar, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 215-234.

- Replogle, Ron : “Natural Rights and Distributive Justice: Nozick and the Classical Contractarians,” **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 17, No. 1, 1984, p. 65-86.
- Rifkin, Jeremy : “Sosyal Güven ve Piyasalar: Hangisi Önce Gelir?,” **Kontent XXI Dergisi**, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Arayışlar, Sayı: 3, Eylül-Ekim 2001, İstanbul, s. 31-32.
- Sapancalı, Faruk : “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2001, s. 115-140.
- Sayı, Ali : “Faiz ve Faizin Tarihi Gelişimi,” **Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli: Faizsiz Kredileşme Sistemi**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi İlmî Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 19-60.
- Sayın, Önal : “Dünyada Yeni Eşitsizlik Anlayışları,” (Nouvelles Conceptions D'Inegalite Dans la Processus de Mondialisation), **Sosyoloji Dergisi**, 2004, (12-13), s. 159-172.
- Sen, Amartya : “Social Justice and Distribution of Income,” **Handbook of Income Distribution**, Eds. A. B. Atkinson & F. Bourguignon, Amsterdam, Elviesier, 2000, p. 60-85.
- Seyidoğlu, Halil : “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri,” **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 4, S. 2, 2003, s. 141-156.
- Shorrocks, A. F. : “Inequality Decomposition by Factor Components,” **Econometrica**, Vol. 50, No. 1, 1982, p. 193-212.
- Storck, Thomas : “Capitalism and Distributism,” **Beyond Capitalism &**

Socialism: A New Statement of an Old Ideal, Eds. Tobias J. Lanz, New York, IHS Press, 2008, p. 67-81.

- Şen, Ali : “Parasal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Analizi,” **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. 9, Mayıs 2006, s. 1-21.
- Şenel, Adnan : “Korkut Boratav’la ‘Gelir Dağılımı’ Üzerine,” **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 264-271.
- Şenses, Fikret : “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?,” **ERC Working Paper in Economic** 04/09 Ankara, August 2004, s. 1-27.
- Şentop, Mustafa, Meftun Karabacak & Hüseyin Çelik : “Prof. Dr. Sabahaddin Zaim ile Portre,” **Sosyal Politikalar Dergisi**, Sayı 1, Güz 2006, s. 12-21.
- Taşçı, Faruk : “Yoksulluğa ve Yoksullara Dönük Ahlâk Yaklaşımları,” **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 59, 2009, s. 481-514.
- Usal, Zeynep Oya : “Dünya Bankası ve IMF Kapsamında Uluslararası Finans Kuruluşları ve İnsan Hakları”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 39, Ekim 2008, s. 231-246.
- Uymaz, Berna : “Sermayenin Değersizleşmesi ve Türkiye’de 2008-2009 Krizinde Gerçekleşen Şirket İflaslarının Analizi,” **Sosyal Bilimler Dergisi** 2011, (1), s. 11-22.
- Uzun, Ayşe Meral : “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası,” **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 4, S. 2, 2003, s. 155-173.
- Uzunhasanoğlu, Z. Defne : “Türkiye’de Uygulanan Ekonomik ve Mali Politikaların Gelir Dağılımına Etkisi 1980-2005,” **Maliye Hesap Uzmanları**

Vakfı Ekonomik ve Mali Araştırma Yarışması, Ankara, 2007, s. 1-77.

- Van Het Hof, Seçil Deren : “Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Zenginler ve Zenginlik,” **Kültür ve İletişim**, 13(2), 2010, s. 81-106.
- Vivekanandan, B. & Nimmi Kurian : “Introduction: Welfare States and the Future,” **Welfare States and the Future**, Eds. B. Vivekanandan and N.Kurian, P. Macmillan, New York, 2005, p. 1-13.
- Wade, Robert : “Financial Regime Change?,” **New Left Review**, 53 Sept Oct 2008, p. 5-21.
- Waldron, Jeremy : “Theoretical Foundations of Liberalism,” **The Philosophical Quarterly**, Vol. 37, No. 147, 1987, p. 127-150.
- Walker, Alan & Chack-kie Wong : “The Ethnocentric Construction of the Welfare State”, **A Handbook of Comparative Social Policy**, Eds. Patricia Kennett, UK, Edward Elgar Publishing Limited, 2004, p. 116-130.
- White, Gordon & Roger Goodman : “Welfare Orientalism and the Search for an East Asian Welfare Model”, **The East Asian Welfare Model (Welfare Orientalism and the State)**, Eds. Roger Goodman, Gordon White and Huck-ju Kwon, Routledge, New York, 1998, p. 3-24.
- Wolff, Edward N. : “Recent Trends in Household Wealth in the United States: Rising Debt and the Middle-Class Squeeze,” **Working Paper**, New York, The Levy Economics Institute, 2007, p. 1-49.
- Yeatman, Anna : “Social Policy, Freedom and Individuality,” **Australian Journal of Public Administration**, Vol. 63, No. 4, December 2004, p. 80-89.

- Yumer, Ruhdan : “Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi,” **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, 2. bs., Eds. Atilla Yayla, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 159-170.
- Y.y. : “İstip’ten İstanbul’a, Kaymakamlıktan ‘Hocaların Hocası’na... Prof. Dr. Sabahattin Zaim ile...,” Portre, **Sosyal Politikalar Dergisi**, 1. Sayı, Güz 2006, s. 12-21.
- Y.y. : “Küresel Toplumda Yabancılar Güvenme İhtiyacımız Katlanarak Artıyor,” **Kontent**, XXI, Eylül-Ekim 2001, s. 41-43.
- Zaim, Sabahaddin : “İktisadi ve Sosyal Kalkınmada Özel Finans Kurumlarının Yeri,” **Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan**, Ankara, TÜHİS, Yayınları, 2000, s. 249-256.

TEZLER

- Aksu, Nazlı Gamze : “Servetin Oluşumunda ve Yaygınlaştırılmasında Menkul Kıymetler Borsası,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2010.
- Ay, Özgür : “Türkiye’de Vergi Yapısının Gelir Dağılımına Etkisi,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2010.
- Baş, Osman : “John Rawls’un Hukuk Felsefesi ve Adalet Anlayışı,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2002.
- Baysal, İbrahim Onur : “Sermaye Piyasasında Manipülasyon Suçu,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE), Ankara, 2011.
- Bosnalı, Ömer : “Gelir Dağılımı Açısından Mali Araçlar ve Asgari Geçim İndirimi,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE), İstanbul, 1996.
- Çetin, Başak Işıl : “Bilgi Toplumu ve Bilgi İşçisi Bağlamında Çağrı Merkezleri: Emek Süreci, İş ve İstihdam,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2005.
- Erincik, Selçuk : “John Rawls’un Siyasal Liberalizmde Din-Toplum İlişkisi,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, SBE), Ankara, 2008.
- Güneş, Ferhat : “Modern Liberalizmde Adalet Kavramı: F.A. Hayek ve J. Rawls Üzerine Bir İnceleme,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara, 2009.
- Güngör, Recep Batu : “Friedrich A. Von Hayek’in Siyaset Felsefesi,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara, 2008.

- İnce, Murat : “Liberal ve Marksist Özgürlük Anlayışlarının Karşılaştırılması,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE), Ankara, 2008.
- Kakınç, S. Halit : “Konvergens Sorunu ve Üçüncü Yol”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset), İstanbul, 1979.
- Macit, M. Hanifi : “John Rawls’da Siyasal Liberalizmin Yeniden İnşası,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE), Erzurum, 2009.
- Mapara, Shahina H. : “A Critical Examination of the Ethics and Methodology of Syed Nawab Haider Naqvi’s Islamic Economics”, (Thesis of Master of Arts, Institute of Islamic Studies, McGill University), Montreal, November 1999.
- Saylan, Şerife : “Finansal Liberalizasyon, Gelir Dağılımı İlişkisi ve Türkiye Örneği (1989-2004),” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE), Konya, 2006.
- Seker, Fahri : “Ekonomik Liberalizm ve Etik,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE), Kayseri, 2007.
- Yücel, Duygu : “Gelir Dağılımı Teorileri ve Politikaları: Türkiye’de Gelir Dağılımı-Yoksulluk Sorunu,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 2011.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- : (Çevrimiçi) <http://www.forumneti.com/acikogretim/14495-4-sinif-girisimcilik-ders-notlari-aof.html>, 18.07.2011.
- : “Tüketici 2011’e Borçlu Giriyor,” (Çevrimiçi) <http://kredikartim.org/tuketici-2011e-borclu-giriyor/>, 02.01.2011.
- Anayasa Mahkemesi Kararı : Resmi Gazete tarih/sayı: 26.3.1971/13790, Esas Sayısı: 1969/31, Karar Sayısı: 1971 /3, Karar günü: 12/1/1971, (Çevrimiçi) <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1971/K1971-03.htm>
- Antmen, Alpay : “Diğer Eşin Rızasına Bağlı Hukuksal İşlemler,” (Çevrimiçi) http://www.alpayantmen.av.tr/makalelerim/diger_esin_rizasi_na_bagli_hukuksal_islemler.pdf, 21.02.2011, s. 1-8.
- Ardıç, Kaya : “Türkiye’nin Geleceğini Düşünmek,” 31. İktisatçılar Haftası, (Çevrimiçi) http://www.istanbul.edu.tr/iuha/?page=template-news/detail&int_Id=772, 16.03.2008.
- Arrighi, Giovanni : “The Social and Political Economy of Global Turbulence,” **New Left Review** 20, March-April 2003, (Çevrimiçi) <http://www.ecn.wfu.edu/~cottrell/ope/archive/0304/att-0068/01-arrighi.rtf>, 22.04.2011, p. 1-55.
- ATO : “Ailelerin Borcu Gelirinin Yüzde 25’ini Aştı,” 14 Ekim 2007, (Çevrimiçi) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1395&l=1>, 03.01.2011.
- ATO : “Kredi Kartı Borçluları da Torbaya Girsin,” 20 Aralık 2010, (Çevrimiçi) <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1729&l=1>,

03.01.2011.

- Aysan, Ahmet : “The Regulation of the Credit Card Market in Turkey,”
Faruk & Lerzan **International Research Journal of Finance and**
Yıldız **Economics**, Issue 11, 2007, (Çevrimiçi)
<http://www.eurojournals.com/irjfe11%20ahmet.pdf>,
14.12.2010, s. 141-154.
- Bayar, Ayşe : “Inequality Effects of Sectoral Distribution: Evidence from
Aylin & Öner Turkey,” 4 May 2009, (Çevrimiçi)
Günçavdı & [http://gdri.dreem.free.fr/wp-content/g2-](http://gdri.dreem.free.fr/wp-content/g2-1bayar_fullpaper_gdri_dreem_ayseaylin.pdf)
Raziye Selim [1bayar_fullpaper_gdri_dreem_ayseaylin.pdf](http://gdri.dreem.free.fr/wp-content/g2-1bayar_fullpaper_gdri_dreem_ayseaylin.pdf), 01.03.2011, s.
1-18.
- Bergh, Andreas : “Trust, Welfare States and Income Equality: What Causes
& Christian What?,” 26 July 2011, (Çevrimiçi)
Bjørnskov [http://www.ecprnet.eu/MyECPR/proposals/reykjavik/uploads/](http://www.ecprnet.eu/MyECPR/proposals/reykjavik/uploads/papers/3905.pdf)
[papers/3905.pdf](http://www.ecprnet.eu/MyECPR/proposals/reykjavik/uploads/papers/3905.pdf), 10.08.2011, p. 1-45.
- Bülbül, Duran : “Devlet Borçlanmasının Sosyal ve Ekonomik Etkileri,”
Ekonomik Yaklaşım, (Çevrimiçi)
<http://yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/ciltler/14/44-46/7.pdf>,
24.04.2011, s. 121-140.
- Charpentier, : “Income Inequality Games,” Ithaca, New York, USA,
Arthur & Conference on Inequality: New Directions, January 2010,
Stéphane (Çevrimiçi) [http://www.lameta.univ-](http://www.lameta.univ-montp1.fr/Documents/DR2010-01.pdf)
Mussard [montp1.fr/Documents/DR2010-01.pdf](http://www.lameta.univ-montp1.fr/Documents/DR2010-01.pdf), 10.11.2010, p. 1-26.
- Dansuk, Ercan : “Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik
Yapılarla Ölçülmesi,” DPT Uzmanlık Tezi, Mayıs 1997,
(Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/gelirdag/dansuke/yoksullu.pdf>,
(10.05.2011), s. 1-118.

- DPT : İstatistikler, (Çevrimiçi)
<http://www.dpt.gov.tr/Kalkinma.portal>, 18.10.2010.
- DPT : **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, (Çevrimiçi)
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>,
20.11.2008.
- Duménil, Gerard & Dominique Lévy : “Periodizing Capitalism: Technology, Institutions, and Relations of Production,” 2003, (Çevrimiçi)
www.jourdan.ens.fr/levy, 22.05.2011.
- Duménil, Gérard & Dominique Lévy : “The Neoliberal (Counter) Revolution,” (Çevrimiçi) <http://sanhati.com/wp-content/uploads/2007/03/neoliberalcounter.pdf>, 14.04.2011, p. 1-11.
- Ekodiyalog : Lorenz Eğrisi Nedir, (Çevrimiçi)
http://www.ekodialog.com/Konular/lorenz_egrisi.html,
08.05.2008.
- Esen, Adem : “İslam Bankacılığı Hakkında IMF Raporu,” **Haftalık Merhaba Gazetesi**, 06.09.2010; (Çevrimiçi)
www.merhabahaber.com/yazar/ProfDr_Adem_Esen/3870/Isam_Bankaciligi_Hakkinda_IMF_Raporu.html, 15.10.2010.
- IMKB : (Çevrimiçi) <http://www.imkb.gov.tr/AboutUs/History.aspx>,
10.01.2011.
- Kazgan, Gülten : “İktisat ve Etik,” (Çevrimiçi)
http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/iktisat_ve_Etik.doc,
16.03.2008.
- Korkmaz, : **Riskler ve Beklentiler 2010: İstanbul Araştırması**, (Çevrimiçi),

- Esfender v.d. : http://www.iktisatlilar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=163:sunular&catid=67:duyuruhaber&Itemid=1, 07.05.2010.
- Lapavitsas, Costas : “Financialised Capitalism: Direct Exploitation and Periodic Bubbles,” May 2008, (Çevrimiçi) <http://www.lefibrary.com/lapavitsas1.pdf>, 12.04.2011, p. 1-46.
- Litchfield, Julie A. : “Inequality: Methods and Tools,” 1999, (Çevrimiçi) <http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/Inequality/litchfie.pdf>, 23.06.2011, p. 1-16.
- Özgen, Ferhat Başkan : “Globalleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Finans Piyasaları,” Globalleşme Sürecinde Türkiye’de Finans Piyasalarının Gelişimi, Ege Maliye Bölümleri Araştırma Görevlileri Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 26-28 Kasım 1998, İzmir, (Çevrimiçi) <http://web.adu.edu.tr/akademik/fbozgen/yayin/Finans%20piyasalari.pdf>, 25.07.2011, s. 47-79.
- Özsoy, İsmail : (Çevrimiçi) <http://www.burcfm.com.tr/SearchTheArchiveProgram.aspx?ProgramId=7564>, 10.04.2011.
- 18.03.2011 tarihli Burç FM Yeni Ümit Sohbetleri Programındaki konuşmasından nakledilmiştir.
- Rajan, G. : “Has Financial Development Made the World Riskier?,” September, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.kansascityfed.org/PUBLICAT/SYMPOS/2005/PDF/Rajan.paper.0907.pdf>, 10.05.2011, p. 1-42.
- Sarı, Ramazan : **Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve İstihdam**, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.ba.metu.edu.tr/user/rsari/pubs/DIGP%20GELIR>

%20DAGILIMI.pdf, 06.10.2010.

- Schneider, Dieter : “Der Einfluss der Ungewissheit auf die Kapitalstruktur (Sermaye Bileşimine Belirsizliğin Etkisi),” **Investition und Finanzierung (Yatırım ve Finansman)**, Çev. Nihat Küçüksavaş, (Çevrimiçi) <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/IIBD/article/viewFile/2922/2820>, 09.01.2011, s. 91-102.
- Şengül, Seda : **Türkiye’de Yoksulluk Profili ve Gelir Gruplarına Göre Gıda Talebi**, Ankara, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.aeri.org.tr/PDF/119-PRYoksulluk.pdf>, 24.03.2011.
- TCMB : **Finansal İstikrar Raporu**, Aralık 2010, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/bolumIII-11.pdf>, 04.02.2011.
- TCMB : **Finansal İstikrar Raporu**, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr>, 04.02.2011.
- The World Bank : “Measuring Inequality,” (Çevrimiçi) <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXT/POVERTY/EXTPA/0,,contentMDK:20238991~menuPK:492138~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:430367,00.html>, 23.06.2011, p.1.
- Tunay, K. Batu : “Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Performansa Dayalı Risk Modellemesi ve Tahmini: Alternatif Bir Model Önerisi”, (Çevrimiçi) <http://www.yildiz.edu.tr/~btunay/2010-1.pdf>, 09.01.2011), s. 1-40.
- TÜİK : (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do>, 06.01.2011.

- : **2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları**, (Çevrimiçi)
www.tuik.gov.tr, 20.04.2010.
- : “Tarihçe,” (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 02.10.2010.
- : **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2009**,
(Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.
- : **Haber Bülteni, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması**
Sonuçları, 2008, Sayı:134, (Çevrimiçi)
<http://www.tuik.gov.tr>, 20.12.2010.
- : **TÜİK Yoksulluk Çalışmaları**, Sosyal İstatistikler Daire
Başkanlığı İşgücü ve Yaşam Koşulları Grubu Hanehalkı
Bütçe İstatistikleri Takımı, 20 Aralık 2008, (Çevrimiçi)
<http://web.ku.edu.tr/ku/images/EAF/20122008-3.pdf>,
06.01.2011.
- : “Kredi Borçları Hızla Büyüyor,” 06 Ağustos 2007,
(Çevrimiçi)
<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1134&l=1>,
3.01.2011.
- : **Stata Technical Bulletin**, Ed. H. Joseph Newton, March
1999, STB-48, (Çevrimiçi)
<http://www.stata.com/products/stb/journals/stb48.pdf>,
06.02.2011.

DİĞER KAYNAKLAR

- : **Inside Job**, Documentary, Director: Charles Ferguson, 2 February 2010, Belgium, belgeselinden alınan notlar.
- : Cumhuriyet, 30 Ocak 1986, Dr. Süleyman Özmucur'un araştırmasına dayanan haber.
- BDDK : **Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler**, Sayı 5, Aralık 2010.
- BDDK : **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı: 19, Eylül 2010.
- DİE : **1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları: Gelir Dağılımı**, Ankara. DİE Yayınları, No: 1441, DİE Matbaası, 1990.
- DİE : **1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları**, D.İ.E. Ankara, Eylül-1997.
- DİE : **Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları**, 1978-1979, Ankara. DİE Yayınları, No: 999. DİE Matbaası, 1982.
- DİE : **Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları**, 1973-1974, Ankara. DİE Yayınları, No: 881, DİE Matbaası, 1979.
- DPT : **Gelir Dağılımı Araştırması 1973**, Ankara, DPT Yayınları, No: 1495, 1976.
- DPT : **Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, 2007.
- DPT : "Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu,"DPT Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Aralık 1994), **Yeni Türkiye Dergisi**, S. 6, Eylül-Ekim 1995, s. 283-341.

- DPT : “Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” DPT Yayın No: 2370, ÖİK: 436, Aralık 1994.
- DPT : **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayını, Ankara, 1994.
- Demirörs, Ümran : 18.05.2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde gerçekleşen sunumundan notlar.
- İŞKUR : **Faaliyet Raporu 2009**.
- MÜSİAD : **2009 Türkiye Ekonomisi: Küresel Kriz ve Yeni Dersler**, Araştırma Raporları, Ed. İbrahim Öztürk, İstanbul, 2009.
- TCMB : **Dünyada ve Türkiye’de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim**, Ed. İhsan Işık, 2011.
- TÜİK : “2005 Gelir Dağılımı Sonuçları,” **TÜİK Haber Bülteni**, 25.12.2006.
- TÜİK : “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları, 2008,” **Haber Bülteni**, Sayı: 134, Temmuz 2010.
- TÜİK : **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Yayın No: 3493.
- TÜİK : **Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı**, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-6, 2008, Ankara.
- TÜİK : 2002 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD’si
- TÜİK : 2003 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD’si
- TÜİK : 2004 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD’si
- TÜİK : 2005 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD’si

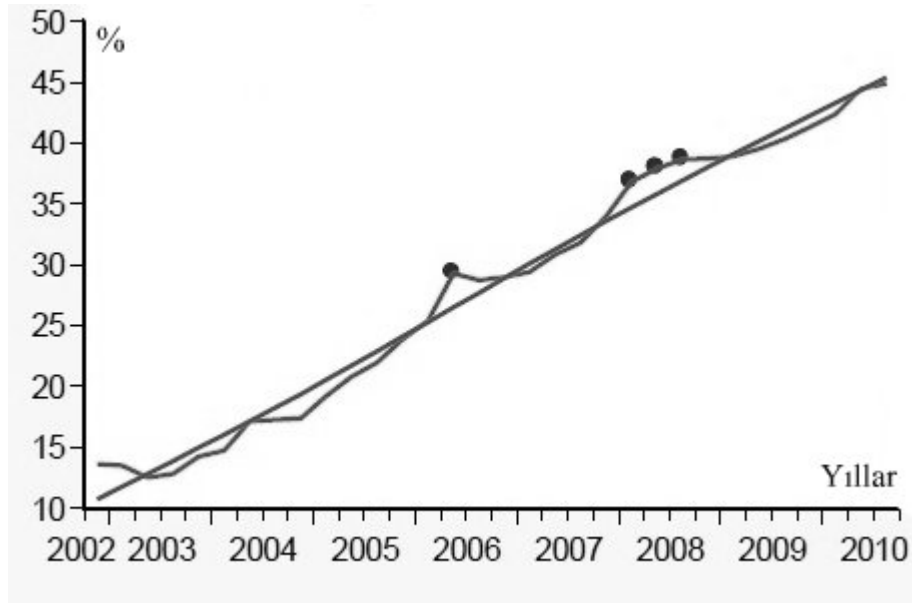
TÜİK	:	2006 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD'si
TÜİK	:	2007 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD'si
TÜİK	:	2008 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD'si
TÜİK	:	2009 Yılı Hanehalkı Bütçe Anketi Mikro Veri CD'si
-	:	Türk Medeni Kanunu

EKLER

Ek 1.

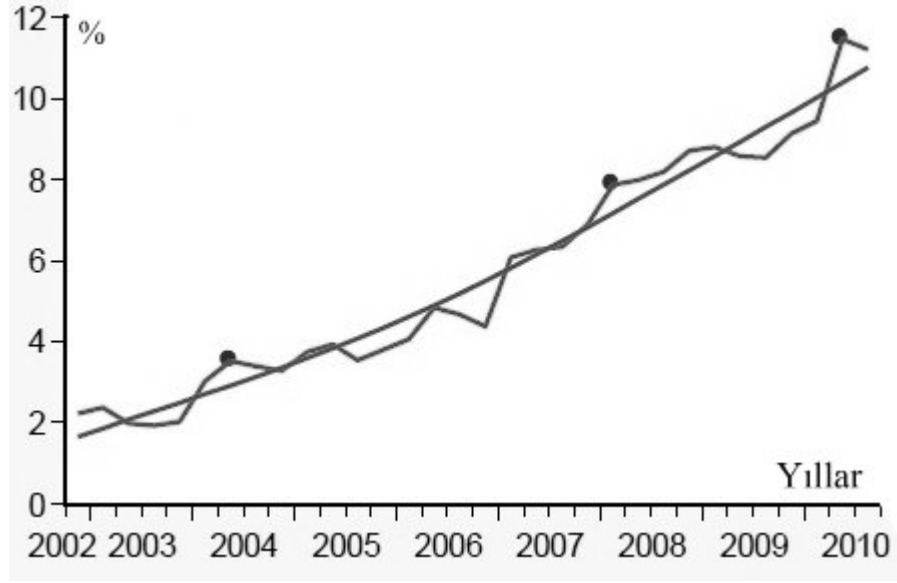
Kredi Türleri ve Kredi Patlamalarının Yaşandığı Yıllar

-

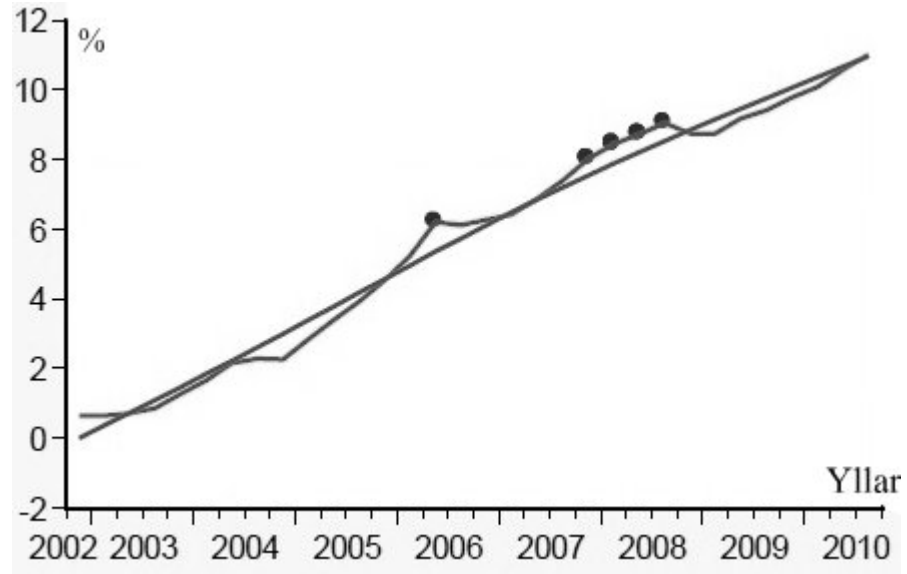
**Grafik Ek 1.1 Toplam Krediler Açısından Eğilim,
Kredi/GSYİH Oranı (%)**

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 20.

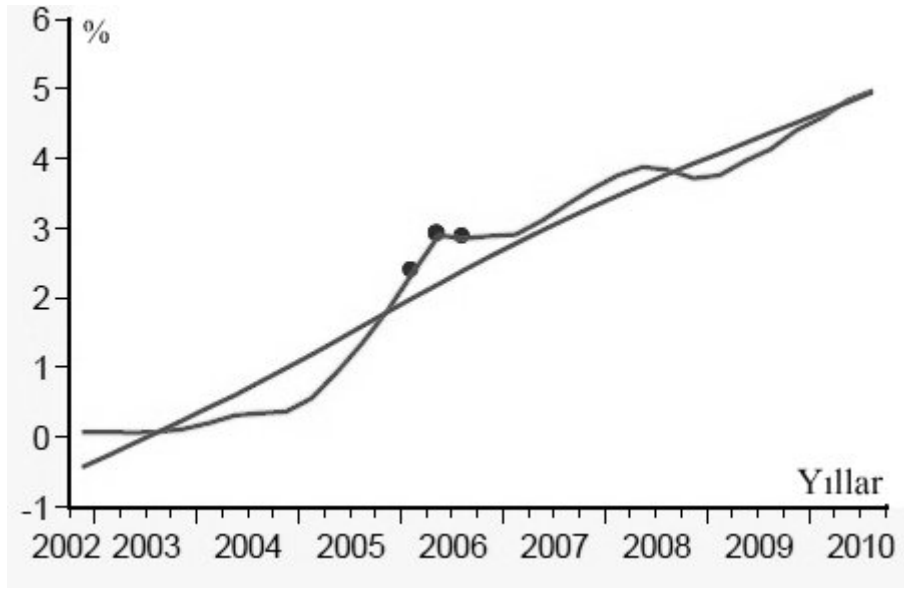
**Grafik Ek 1.2 İşletme Kredileri Açısından Eğilim,
Kredi/GSYİH Oranı (%)**

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 20.

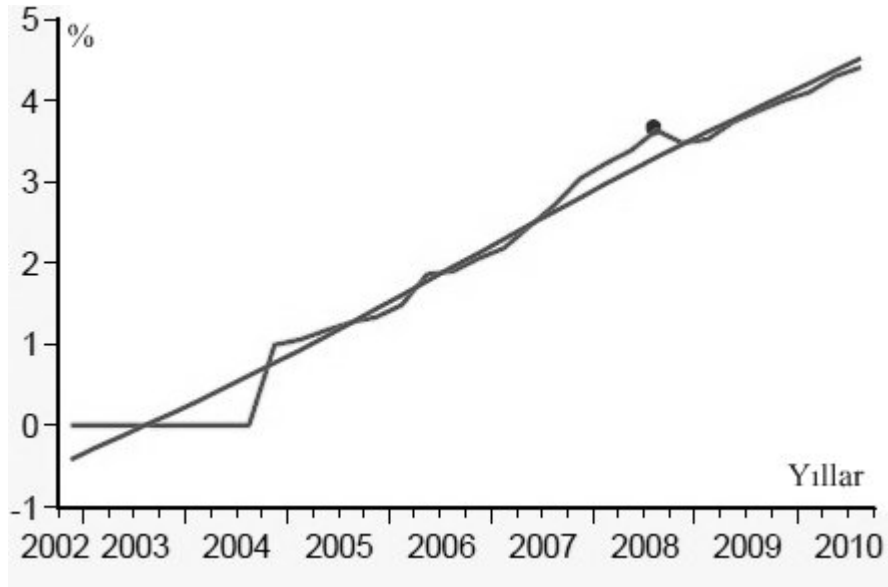
**Grafik Ek 1.3 Toplam Tüketici Kredileri Açısından Eğilim,
Kredi/GSYİH Oranı (%)**

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 20.

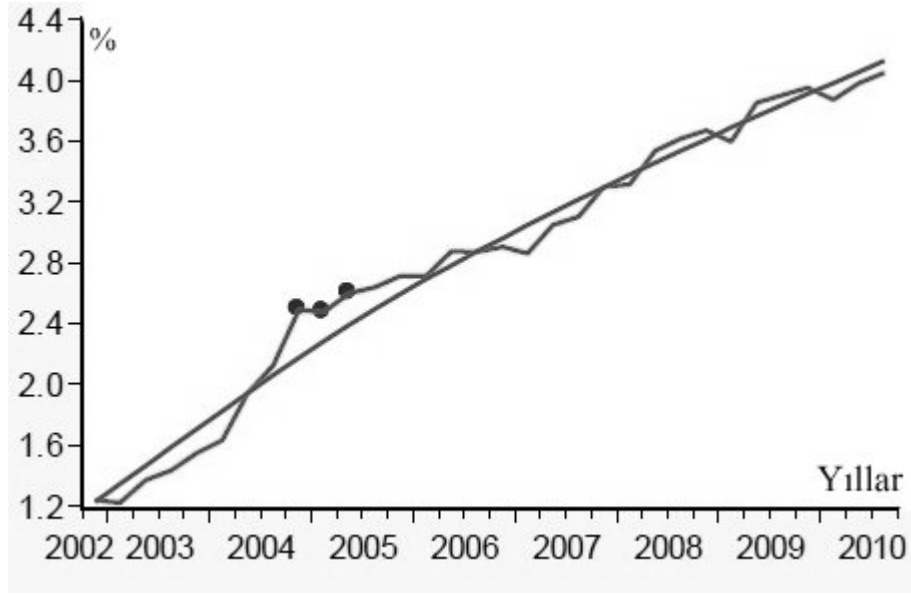
**Grafik Ek 1.4 Konut Kredileri Açısından Eğilim,
Kredi/GSYİH Oranı (%)**

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 20.

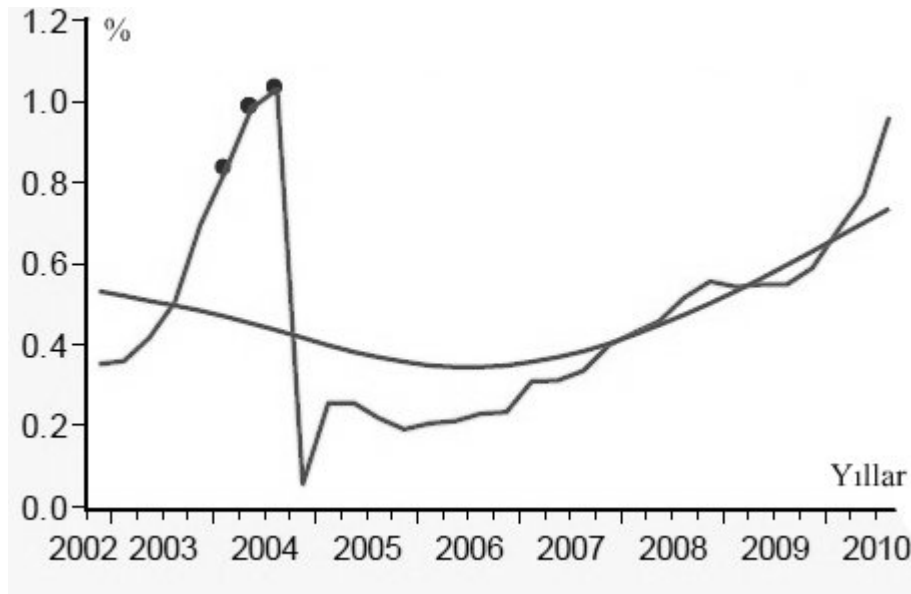
**Grafik Ek 1.5 İhtiyaç Kredileri Açısından Eğilim,
Kredi/GSYİH Oranı (%)**

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 20.

**Grafik Ek 1.6 Kredi Kartları Açısından Eğilim,
Kredi/GSYİH Oranı (%)**

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 20.

**Grafik Ek 1.7 Diğer Tüketici Kredileri Açısından Eğilim,
Kredi/GSYİH Oranı (%)**

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 20.

Ek 2.

İcra Müdürlüklerine Gelen İşler

**Tablo Ek 2.1 İcra Müdürlüklerine Gelen İşlerin
Yıllara Göre Dağılımı ve Değişimi (1986-2008)**

Yıllar	İlamlı Takip	D	İlamsız Takip	D	İflas	D	Talimat	D	Toplam	D	M
1986	480943	100	2417030	100	1907	100	625022	100	3524902	100	431
1987	452051	94	2438242	101	1858	97	624630	100	3516781	100	394
1988	454326	94	2601437	108	2385	125	648600	104	3706748	105	386
1989	434006	90	2725928	113	1680	88	643480	103	3805094	108	427
1990	452258	94	3066734	127	1765	93	643324	103	4164081	118	414
1991	444865	92	3657632	151	1615	85	665644	106	4769756	135	427
1992	438806	91	3818894	158	1507	79	662890	106	4922097	140	429
1993	449944	94	3883937	161	1399	73	650522	104	4985802	141	406
1994	441866	92	4220866	175	1333	70	665786	107	5329851	151	409
1995	422864	88	3892525	161	1694	89	607884	97	4924967	140	443
1996	395736	82	3525965	146	1601	84	541774	87	4465076	127	424
1997	414746	86	3430624	142	1574	83	526069	84	4373013	124	413
1998	428184	89	3782196	156	1513	79	593383	95	4805276	136	401
1999	452381	94	4477752	185	1492	78	748485	120	5680110	161	416
2000	497920	104	5677542	235	1515	79	862311	138	7039288	200	443
2001	586602	122	7639013	316	1481	78	1176913	188	9404009	267	459
2002	611335	127	8002424	331	2092	110	1410361	226	10026212	284	544
2003	577895	120	7432483	308	2254	118	1292821	207	9305453	264	554
2004	577411	120	7220845	299	2301	121	1080922	173	8881479	252	576
2005	620183	129	7841236	324	1838	96	1177412	188	9640669	274	572
2006	687531	143	8781964	363	1516	79	1235989	198	10707000	304	605
2007	800526	166	9642985	399	1396	73	1354705	217	11799612	335	634
2008	872849	181	11460551	474	1293	68	1612721	258	13947414	396	623
D: Değişim (1986 = 100) M: Ortalama görülme süresi (gün). (2008 yılı verileri Resmi İstatistik Programı uyarınca geçicidir.)											
Kaynak: Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in TBMM'nin 7/10850 Esas No.lu icra dosyalarına ilişkin soru önergesine yazılı cevabı, (Çevrimiçi) www.cekmagdurlari.com/2010_03_01_archive.html ve http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_soru_sd.uyenin_soru_onergeleri?p_sicil=6437 , 23.04.2010.											

Ek 3.

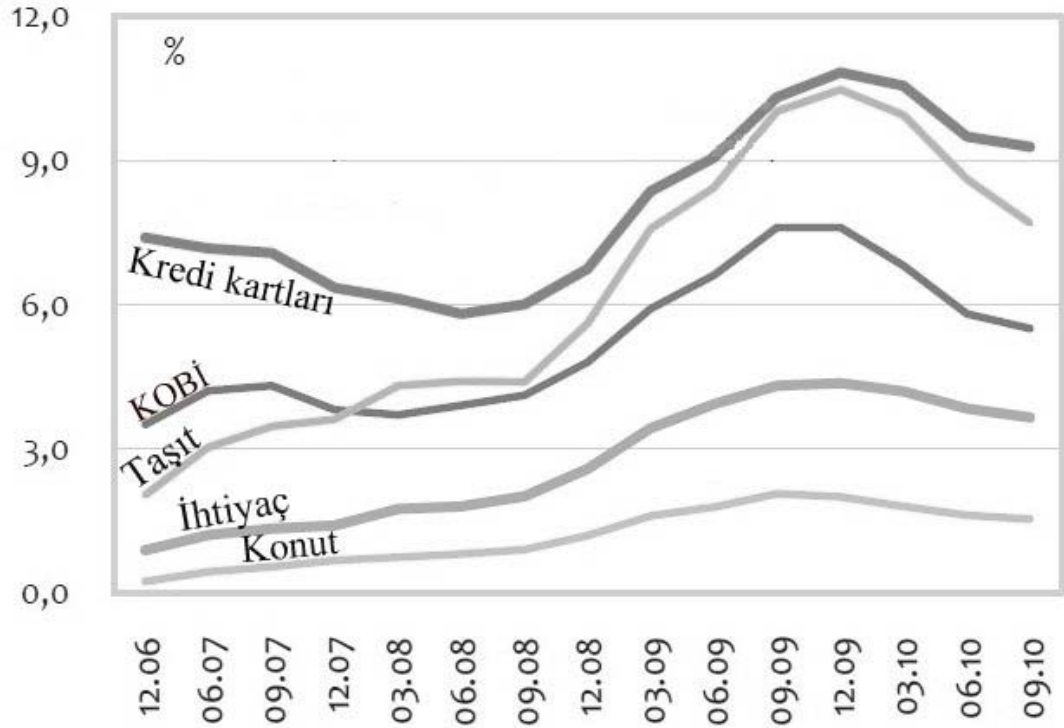
Çek Kanunu İle İlgili Açılan Davalar

**Tablo Ek 3.1 Ceza Mahkemelerine 3167 Sayılı
Çek Kanunu ile İlgili Açılan Davalar ve Sanık Sayıları**

Yıl	Dava	Erkek	Kadın	Toplam
2002	177.910	181.420	9.620	191.040
2003	131.790	135.102	7.441	142.543
2004	123.587	128.917	7.585	136.502
2005	97.275	105.050	7.066	112.116
2006	115.076	120.456	8.197	128.653
2007	142.174	146.384	12.248	158.632
2008	203.885	216.200	19.240	235.440
Kaynak: T.C. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü				

Ek 4.

Tahsili Gecikmiş Alacaklar ve Takibe Dönüşüm Oranları

Grafik Ek 4.1 Tahsili Gecikmiş Krediler ve Takibe Dönüşüm Oranları (%)

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Sayı: 19, Eylül 2010, s. 32.

Ek 5.

TÜİK'in Açıklamalarına Göre Ana ve Alt Gelir Türleri

**Tablo Ek 5.1 TÜİK'in Açıklamalarına Göre
Ana Gelir Türleri ve Alt Gelir Türlerinin İçerikleri**

Toplam Ücret Geliri
- Yıllık Ücret Geliri: - Bu gelir, maaş ücret veya yevmiye adı altında kişilere ödenen; emeklilik, sosyal sigortalar keseneği ve vergiler hariç, eline geçen net yıllık gelir olarak kapsamıştır. - Alınan ikramiye, iş riski, iş güclüğü zammı, fazla mesai, prim ve ek görevlerden elde edilen gelirler, bilirkişi, danışmanlık ücreti, görev harcırahları, bahşiş vb gelir bileşenleri maaş, ücret ve yevmiye gelirine dahil edilmemiş ayrı bir soruda kapsamıştır. - Alınan vergi iadeleri transfer gelirlerinde kapsamıştır.
- Yıllık İkramiye Geliri
- Yıllık Prim, Bahşiş vb. Gelir Bahşiş, çalışmayı teşvik edici ve satışı artırıcı primler, yılda bir kez öğretmenlere verilen eğitim ödenekleri bu değişken altında kapsamıştır.
- Yıllık Ek İş nakdi Geliri Ücretli, maaşlı (S.8.29,30,31) ve müteşebbis (S.8.40) yıllık gelirlerinde belirtilen hususlar geçerlidir.
Toplam Tarım dışı Müteşebbis Geliri (Kâr)
- Yıllık Müteşebbis Geliri - Bu değişken, müteşebbis olarak çalışan ferdin, anket ayı içerisinde, yaptığı iş karşılığında nakdi olarak elde ettiği net aylık kullanılabilir geliri (brut hasıladan işyeri masrafları, ödenen dolaysız vergiler ve yatırım harcamaları çıktıktan sonra) olarak kapsamıştır. - Telif haklarından elde edilen gelirler, bu değişken altında kapsamıştır.
- Yıllık Temettü Geliri - Hanehalkı ferdinin ortağı olduğu limited şirket, anonim şirket veya kooperatiftan elde ettiği gelirlerin (kar payı) son 12 ay içindeki toplam tutarı kapsamıştır. - Dağıtılmayan şirket karları gelir olarak alınmamıştır.
- Yıllık Özel Finans Kurumlarından Elde Edilen Kâr Payı Özel finans kurumlarından elde edilen kar payları kapsamıştır.
Toplam Tarım Müteşebbis Geliri (Kâr)
- Yıllık Tarım Geliri

• Tarımsal gelir aşağıda belirtilen bileşenlere göre hesaplanmıştır. Son 12 ay içinde; + Hasat edilen ürünlerden elde edilen hasıla - İşletmenin hasat ettiği ürünlere yapılan masraflar + Hayvan varlığı envanter değer artışı - İşletmenin hayvansal üretiminden elde edilen hasıla + İşletmenin hayvansal üretim için yaptığı masraflar + Tarımsal araç, gereç ve makineleri işletme dışında işleterek elde edilen gelir + Ormancılık, balıkçılık ve avcılıktan son 12 ay içinde elde edilen gelir + Ortakçıya verilen araziden son 12 ay içinde elde edilen gelir
Toplam Rant (Kira) Geliri
- Yıllık gayrimenkul Kira Geliri
- Toprak/Ülş. Arc. Elde Edilen Kira Geliri • Hanehalkı ferdinin sahip olduğu arsa, tarla, bağ, bahçe vb. Toprakta veya ulaşım aracını başkasına kiraya vermesinden dolayı son 12 ay içinde elde ettiği nakdi gelir kapsamıştır.
- Aylık Mülk Geliri • Banka hesabından elde edilen faiz geliri • Menkul kıymetlerden (Hisse senedi, hazine bonosu, devlet tahvili vb.) elde edilen faiz geliri • Sermaye şirketlerinden elde edilen kar payı • Toprakta ve kiraya verilen ulaştırma aracından elde edilen kira geliri
Toplam Faiz Geliri
- Yıllık Banka Hesabından Elde Edilen Faiz • Anket ayı içinde faizin tahakkuk etmesi dahilinde kapsamıştır. • Mevduatın kendisi gelir unsuru olarak alınmayıp sadece faiz gelirleri alınmıştır. • Vergiler kesildikten sonra net ele geçen faiz değeri alınmıştır.
- Yıllık Döviz Hesabından Elde Edilen Faiz • Alınılan döviz cinsinden faiz, anket ayındaki döviz kuru ortalaması bazında TL'ye çevrilmiştir.
- Yıllık Menkul Değerlerden Elde Edilen Faiz, Nema Geliri • Hazine, finansman ve banka bonosu, özel sektör ve devlet tahvili vb. menkul değerlerden elde edilen faiz gelirleri, • Son 12 ay içinde elde edilen, ücretlilerin elde ettiği nema gelirleri bu değışkende kapsamıştır.
Toplam Transfer Gelirleri

- Aylık Transfer Geliri • Hanehalkı fertlerinin anket ayı içinde devletten, yurt dışından veya diğer özel kişi veya teşebbüslerden karşılıksız olarak elde ettiği emekli maaşı, vergi iadesi, öğrenci bursu, yaşlılık maaşı, sosyal yardım fonlarından elde edilen gelirler, işsizlik maaşı, dul, yetim öksüz maaşı, gazilik ve malüllük maaşı vb. şeklindeki dönemsel gelirlerden aya düşen ortalama değer kapsanmıştır. • Aylık düzenli gelirlerde ise gerçekleşen gelir alınmıştır.
- Yıllık Emekli Maaş Geliri • Hanehalkı ferdinin son 12 ay içinde devletten elde ettiği emekli maaşı gelir olarak kaydedilmiştir. Eşinden dolayı alınan emekli maaşları ise, “dul, yetim ve öksüz maaşlarında” kapsanmıştır.
- Yıllık Yaşlılık maaşı • 65 yaşından yukarı ihtiyaç sahiplerine Emekli Sandığı tarafından ödenen yaşlılık maaşı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu tarafından ödenen sosyal yardımlar kapsanmıştır.
- Yıllık Sosyal Yardım Fonu ve Aile Yardımı • Hanehalkı fertlerinin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Yardım Kurumu, Belediyeler vb. kurum ve kuruluşlardan son 12 ay içinde elde ettiği nakdi (parasal) gelirlerin toplam değeri kaydedilmiştir.
- Yıllık Dul, Yetim, Öksüz Maaşı
- Yıllık Gazi ve Malullük Maaşı
- Yıllık Öğrenci Burs Geliri • Kredi Yurtlar Kurumunun yükseköğrenim öğrencilerine verdiği kredi, gelir niteliği taşımadığından kapsanmamıştır.
- Yıllık İşsizlik Maaşı
- Yıllık Doğrudan Destek ve Akaryakıt Ödemesi • Çiftçilere ödenen doğrudan gelir desteği ve akaryakıt desteği bu değişikende kaydedilmiştir.

Ek 6.

2003 Yılı Menkul Kıymet Geliri ve Transfer Geliri İçerikleri

Tablo Ek 6.1 2003 Yılı İçin Toplam Yıllık Menkul Kıymet Geliri

- Anket ayı içinde faizin tahakkuk etmesi dahilinde kapsamıştır.
- Mevduatın kendisi gelir unsuru olarak alınmayıp sadece faiz gelirleri alınmıştır.
- Vergiler kesildikten sonra net ele geçen faiz değeri alınmıştır.
- Alınılan döviz cinsinden faiz, anket ayındaki döviz kuru ortalaması bazında TL'ye çevrilmiştir.
- Son 12 ay içinde elde edilen, ücretlilerin elde ettiği nema gelirleri bu değişikende kapsamıştır.
- Hanehalkı ferdinin ortağı olduğu limited şirket, anonim şirket veya kooperatiften elde ettiği gelirlerin (kar payı) son 12 ay içindeki toplam tutarı kapsamıştır.
- Dağıtılmayan şirket karları gelir olarak alınmamıştır.
- Özel finans kurumlarından elde edilen kar payları kapsamıştır.

Tablo Ek 6.2 2003 Yılı İçin Toplam Transfer Gelirleri

- Hanehalkı ferdinin son 12 ay içinde elde ettiği emekli maaşı gelir olarak kaydedilmiştir. Eşinden dolayı alınan emekli maaşları ise, “dul, yetim ve öksüz maaşlarında” kapsamıştır.
- Son bir yıl içinde, ücretli ve emeklilerin elde ettiği vergi iadesinin toplamı kaydedilmiştir.
- 65 yaşından yukarı ihtiyaç sahiplerine Emekli Sandığı tarafından ödenen yaşlılık maaşı ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu tarafından ödenen sosyal yardımlar kapsamıştır.
- Çiftçilere ödenen doğrudan gelir desteği ve akaryakıt desteği de bu değişikende kaydedilmiştir.
- Kredi Yurtlar Kurumunun yükseköğrenim öğrencilerine verdiği kredi, gelir niteliği taşımadığından kapsamamıştır.
- Hanehalkının yurt dışında bulunan akraba, eş, dost, vb. kişilerden son 12 ay içinde elde edilen nakdi gelir kaydedilmiştir.
- Boşanmış fertlerin eşlerinden son 12 ay içinde elde ettiği nafaka gelirleri toplamı kaydedilmiştir.
- Hanehalkının eş, dost, akraba ya da akraba olmayan kişilerden veya özel kurum ve kuruluşlardan (özel şirketler, dernekler vb.) son 12 ay içinde elde ettiği parasal yardımlar kapsamıştır.

Ek 7.

İşsizlik Ödeneği Ödemeleri

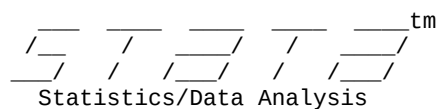
**Tablo Ek 7.1 Aylar İtibarıyla İşsizlik
Ödeneği Ödemeleri (İÖASx1000 kişi)**

11	10	09	08	07	06	05	04	03	02	01	Ay	Yıl
40,6	39,7	39,3	36,1	32,9	26,5	20,5	13,1	5,7	-	-	İÖAS	2002
6.566	6.392	6.204	5.150	4.915	3.843	3.213	2.414	1.255	-	-		
57,5	56,7	60,4	62,3	59,0	60,1	60,9	61,9	51,9	55,2	42,9	İÖAS	2003
10.746	10.703	10.851	11.720	10.674	10.746	11.047	12.347	9.520	9.942	7.091		
72,8	73,0	71,9	73,8	70,6	70,7	70,0	68,3	66,6	64,6	56,1	İÖAS	2004
18.060	18.323	17.730	18.021	17.249	16.852	16.585	15.818	14.964	15.285	12.794		
90,1	90,2	90,2	93,1	91,1	91,0	89,1	87,4	84,2	83,3	77,9	İÖAS	2005
22.885	23.055	22.719	23.592	23.534	22.739	22.575	22.337	21.560	22.092	19.832		
95,0	95,9	97,6	101,3	99,7	99,0	98,7	99,8	99,1	97,1	92,4	İÖAS	2006
26.000	25.955	25.940	27.723	26.559	26.636	26.816	26.799	26.639	26.634	24.086		
96,7	96,2	99,0	102,1	100,4	99,0	100,5	103,3	104,4	104,6	98,0	İÖAS	2007
28.584	28.612	28.359	30.382	29.041	28.469	29.345	28.995	29.783	31.327	27.859		
165,1	143,4	138,5	138,7	121,7	119,7	119,3	120,6	121,2	116,6	106,9	İÖAS	2008
54.825	47.223	45.293	48.604	37.793	36.339	36.449	37.141	36.989	36.965	32.776		
223,7	237,5	252,1	279,3	292,9	306,2	313,9	317,8	311,5	281,9	244,4	İÖAS	2009
75.019	79.759	83.257	93.988	97.446	101.561	105.328	107.798	108.422	100.206	87.035		

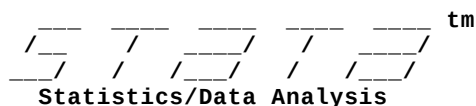
12	42,0	6.863	53,0	10.592	73,8	18.209	90,7	23.152	96,6	27.202	101,9	31.152	193,0	66.657	218,5	74.455
<i>İÖ : İşsizlik Ödenēēi, İÖAS: İşsizlik Ödenēēi Alan Sayısı, Ödeme Miktarı: TL</i>																
Kaynak: İŞKUR Faaliyet Raporu 2009, s. 48.																

Ek 8.

**STATA 9.1 Programında Gerçekleştirilen Shorrocks Ayrıştırma
Analizi ve Gini Katsayısı Sonuçlarına Dair Örnek Program Çıktısı**

User: Basak Isil Cetin
Project: Doktora Calismasi

9.1 Copyright 1984-2005
StataCorp
4905 Lakeway Drive
College Station, Texas 77845 USA
800-STATA-PC <http://www.stata.com>
979-696-4600 stata@stata.com
979-696-4601 (fax)

40-student Stata for Windows (network) perpetual license:

Serial number: 1990515882

Licensed to: SED Facoltà di Economia
Università Tor Vergata

Notes:

1. (/m# option or -set memory-) 1.00 MB allocated to data

1 . use "E:\Documents and Settings\B1\Belgelerim\MyDocs\Aile\Basak\Fert_Corrected-13Agustos\dta_files\20

2 . ineqfac var1 var2 var3 var4 var4 var5 var6

Inequality decomposition by factor components

Factor	100*s _f	S _f	100*m _f /m	CV _f	CV _f /CV(Total)
var1	32.1902	0.6125	42.0917	2.6328	1.3836
var2	12.3899	0.2358	16.9565	4.0127	2.1088
var3	0.7406	0.0141	4.8040	4.5794	2.4066
var4	13.8540	0.2636	6.4183	7.0944	3.7283
var4	13.8540	0.2636	6.4183	7.0944	3.7283
var5	4.7953	0.0912	1.5561	13.5953	7.1447
var6	22.1760	0.4220	21.7552	4.1901	2.2020
Total	100.0000	1.9028	100.0000	1.9028	1.0000

Note: The proportionate contribution of factor f to inequality of Total,

s_f = rho_f*sd(f)/sd(Total). S_f = s_f*CV(Total).

m_f = mean(f). sd(f) = std.dev. of f. CV_f = sd(f)/m_f.

3 . ineqerr var*

var1 ----- (unlabeled)

3258 values = 0. Not used in calculations.

(obs=5219)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.4665326	-.0005819	.0125958	.4415398	.4915253	(N)
					.445336	.4899017	(P)
					.4463423	.4919029	(BC)
Theil	100	.4667354	-.0069687	.0666955	.334397	.5990737	(N)
					.3522496	.6008288	(P)
					.3645425	.6700836	(BC)
Varlogs	100	1.286504	.0068163	.0408942	1.205361	1.367647	(N)
					1.22541	1.381011	(P)
					1.208638	1.367796	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var2 ----- (unlabeled)

7027 values = 0. Not used in calculations.

(obs=1450)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.5435403	.0029111	.0105581	.5225908	.5644898	(N)
					.5237874	.5669519	(P)
					.5194995	.5574913	(BC)
Theil	100	.5597707	.0075989	.0295422	.5011526	.6183888	(N)
					.5114948	.6299874	(P)
					.5055855	.6059671	(BC)
Varlogs	100	1.853486	.0026028	.1243433	1.606762	2.10021	(N)
					1.62934	2.103439	(P)
					1.600154	2.102535	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var3 ----- (unlabeled)
 45 values < 0. Not used in calculations.
 7226 values = 0. Not used in calculations.
 (obs=1206)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.5652563	-.0010567	.0112179	.5429976	.5875149	(N)
					.5429335	.5868136	(P)
					.5451071	.5871959	(BC)
Theil	100	.5987327	-.0021213	.0306722	.5378724	.6595931	(N)
					.53898	.6577208	(P)
					.54489	.6638045	(BC)
Varlogs	100	1.595937	-.0029701	.0699432	1.457154	1.734719	(N)
					1.457909	1.728548	(P)
					1.457909	1.728548	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var4 ----- (unlabeled)
 7064 values = 0. Not used in calculations.
 (obs=1413)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.5893029	-.0029163	.024876	.5399435	.6386623	(N)
					.5360302	.6310291	(P)
					.5447171	.6362655	(BC)
Theil	100	.8210051	-.0212443	.1402624	.5426941	1.099316	(N)
					.5528508	1.08343	(P)
					.5845265	1.083739	(BC)
Varlogs	100	1.266127	-.0007555	.0628204	1.141478	1.390776	(N)
					1.13725	1.378819	(P)
					1.133099	1.373736	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var5 ----- (unlabeled)
 7860 values = 0. Not used in calculations.
 (obs=617)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.7526609	-.003963	.0295069	.6941127	.8112091	(N)
					.694592	.8011019	(P)
					.7054924	.8113897	(BC)
Theil	100	1.447706	-.0249155	.1740583	1.102337	1.793076	(N)
					1.087498	1.750244	(P)
					1.131206	1.75661	(BC)
Varlogs	100	2.648162	.0080482	.1600322	2.330623	2.9657	(N)
					2.352323	3.010694	(P)
					2.266863	2.881355	(BC)

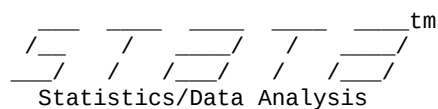
N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var6 ----- (unlabeled)
 4177 values = 0. Not used in calculations.
 (obs=4300)

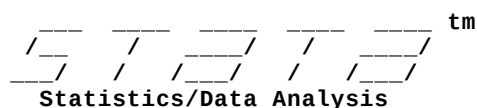
Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.4413167	.0017001	.0229968	.395686	.4869473	(N)
					.4015737	.485869	(P)
					.3996416	.4849512	(BC)
Theil	100	.5757062	.011535	.1239417	.329779	.8216335	(N)
					.3877563	.8129831	(P)
					.3589574	.8117949	(BC)
Varlogs	100	1.578134	-.0130613	.0449484	1.488947	1.667322	(N)
					1.493008	1.65231	(P)
					1.503223	1.672618	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

User: Basak Isil Cetin
Project: Doktora Calismasi

9.1 Copyright 1984-2005
StataCorp
4905 Lakeway Drive
College Station, Texas 77845 USA
800-STATA-PC <http://www.stata.com>
979-696-4600 stata@stata.com
979-696-4601 (fax)

40-student Stata for Windows (network) perpetual license:

Serial number: 1990515882

Licensed to: SED Facoltà di Economia
Università Tor Vergata

Notes:

1. (/m# option or -set memory-) 1.00 MB allocated to data

1 . log using "E:\Documents and Settings\B1\Belgelerim\MyDocs\Aile\Basak\Fert_Corrected-13Agustos\dta_files\2011\log"

log: E:\Documents and Settings\B1\Belgelerim\MyDocs\Aile\Basak\Fert_Corrected-13Agustos\dta_files\2011\log
log type: smcl
opened on: 14 Aug 2011, 11:09:48

2 . use "E:\Documents and Settings\B1\Belgelerim\MyDocs\Aile\Basak\Fert_Corrected-13Agustos\dta_files\2011\log"

3 . ineqfac var*

Inequality decomposition by factor components

Factor	100*s_f	S_f	100*m_f/m	CV_f	CV_f/CV(Total)
var1	28.0127	0.5031	39.2315	2.3837	1.3272
var2	5.2893	0.0950	1.6836	15.1334	8.4261
var3	0.4802	0.0086	0.8119	10.5278	5.8617
var4	7.2717	0.1306	3.2516	14.1478	7.8773
var5	15.3847	0.2763	18.0350	4.0237	2.2403
var6	0.0786	0.0014	0.0763	33.6082	18.7126
var7	0.0200	0.0004	0.0082	61.0955	34.0172
var8	0.9684	0.0174	5.1334	4.5794	2.5498
var9	1.6495	0.0296	3.8663	4.4936	2.5020
var10	0.2127	0.0038	0.3321	16.6181	9.2527
var11	8.5557	0.1537	2.6600	16.5641	9.2227
var12	2.4959	0.0448	1.0005	15.2712	8.5028
var13	0.0264	0.0005	0.0460	30.8484	17.1760
var14	1.4799	0.0266	0.6162	26.9757	15.0197
var15	13.0993	0.2353	17.7808	3.7843	2.1071
var16	-0.0341	-0.0006	0.2004	6.8090	3.7911
var17	0.0185	0.0003	0.1982	20.8782	11.6247
var18	14.8937	0.2675	4.1133	17.2307	9.5939
var19	-0.0244	-0.0004	0.3223	9.1740	5.1080
var20	-0.0007	-0.0000	0.0587	15.1792	8.4516
var21	-0.0046	-0.0001	0.0296	19.2811	10.7355
var22	0.1264	0.0023	0.5440	9.8344	5.4757
Total	100.0000	1.7960	100.0000	1.7960	1.0000

Note: The proportionate contribution of factor f to inequality of Total,

$s_f = \rho_f \cdot sd(f) / sd(\text{Total})$. $S_f = s_f \cdot CV(\text{Total})$.

$m_f = \text{mean}(f)$. $sd(f) = \text{std.dev. of } f$. $CV_f = sd(f) / m_f$.

4 . ineqerr var*

var1 ----- (unlabeled)
3617 values = 0. Not used in calculations.
(obs=4860)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.4295941	-.0017614	.0126124	.4045684	.4546197	(N)
					.4086025	.4602154	(P)
					.4116292	.472608	(BC)
Theil	100	.3777638	-.0119102	.0669656	.2448895	.5106381	(N)
					.2919261	.5236917	(P)
					.2962096	.6220793	(BC)
Varlogs	100	1.134738	-.0012808	.0390204	1.057313	1.212163	(N)
					1.042447	1.206238	(P)
					1.062868	1.21761	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var2 ----- (unlabeled)
7865 values = 0. Not used in calculations.
(obs=612)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.5763843	-.004578	.0601726	.4569888	.6957798	(N)
					.4389494	.6775785	(P)
					.4641009	.6945919	(BC)
Theil	100	1.052906	-.0257398	.329546	.3990151	1.706796	(N)
					.3269442	1.581526	(P)
					.4257273	1.584676	(BC)
Varlogs	100	1.048996	-.0019826	.0819155	.8864576	1.211534	(N)
					.8851043	1.182629	(P)
					.8851043	1.182629	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var3 ----- (unlabeled)
7815 values = 0. Not used in calculations.
(obs=662)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.7215317	-.0061166	.0243414	.673233	.7698303	(N)
					.6723176	.7611324	(P)
					.6834396	.7717975	(BC)
Theil	100	1.176498	-.0336125	.1500924	.8786822	1.474314	(N)
					.8946133	1.416789	(P)
					.9232419	1.492134	(BC)
Varlogs	100	2.123185	-.0267466	.1205411	1.884005	2.362365	(N)
					1.863853	2.338799	(P)
					1.928714	2.387181	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var4 ----- (unlabeled)
4 values < 0. Not used in calculations.
7570 values = 0. Not used in calculations.
(obs=903)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.6851264	-.0060533	.0448748	.5960851	.7741676	(N)
					.6043184	.7534242	(P)
					.6055403	.7657548	(BC)
Theil	100	1.283562	-.0494467	.3554359	.5782998	1.988824	(N)
					.7419432	1.859421	(P)
					.7496755	1.927941	(BC)
Varlogs	100	1.82209	-.0016046	.0950141	1.633562	2.010619	(N)
					1.606547	1.997571	(P)
					1.606547	1.997571	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var5 ----- (unlabeled)
7043 values = 0. Not used in calculations.
(obs=1434)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.541434	.0022221	.0121206	.517384	.5654839	(N)
					.5196649	.5669644	(P)
					.5162369	.560464	(BC)
Theil	100	.555475	.0060586	.0325343	.4909199	.6200301	(N)
					.4922411	.6276178	(P)
					.4883316	.6017411	(BC)
Varlogs	100	1.816978	-.0003844	.1335187	1.552048	2.081908	(N)
					1.553181	2.077619	(P)
					1.591356	2.087132	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var6 ----- (unlabeled)
8460 values = 0. Not used in calculations.
(obs=17)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.5473739	-.0420894	.064948	.4185029	.6762448	(N)
					.3673374	.6071614	(P)
					.4576471	.6347734	(BC)
Theil	100	.5244223	-.0499132	.1198081	.286697	.7621477	(N)
					.233382	.7061537	(P)
					.3338579	.7669893	(BC)
Varlogs	100	2.451219	-.1590447	1.189977	.0900466	4.812392	(N)
					.5125232	4.982293	(P)
					.5917153	5.03572	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var7 ----- (unlabeled)
8473 values = 0. Not used in calculations.
(obs=4)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.46489	-.0870026	.1750596	.1175338	.8122462	(N)
					0	.6618497	(P)
					.2375847	.6618497	(BC)
Theil	100	.4673444	-.0701253	.2352984	.0004613	.9342276	(N)
					0	.904699	(P)
					.161101	.904699	(BC)
Varlogs	100	2.76556	-.8428581	1.167352	.4492807	5.081839	(N)
					1.29e-13	4.010525	(P)
					.7545774	4.190915	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var8 ----- (unlabeled)
 45 values < 0. Not used in calculations.
 7226 values = 0. Not used in calculations.
 (obs=1206)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.5652563	.001614	.0118207	.5418015	.5887111	(N)
					.5470626	.5949649	(P)
					.5470626	.5949649	(BC)
Theil	100	.5987327	.0028737	.036404	.5264992	.6709662	(N)
					.5453187	.6863905	(P)
					.5453187	.6863905	(BC)
Varlogs	100	1.595937	.0122303	.0757704	1.445592	1.746282	(N)
					1.457943	1.789229	(P)
					1.440001	1.751045	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var9 ----- (unlabeled)
 7468 values = 0. Not used in calculations.
 (obs=1009)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.4784563	-.0023056	.0144177	.4498483	.5070642	(N)
					.4562418	.5081448	(P)
					.4573229	.5131424	(BC)
Theil	100	.4410894	-.0049313	.0334059	.3748049	.5073739	(N)
					.3850763	.5100491	(P)
					.3882152	.5408731	(BC)
Varlogs	100	.7705179	-.0074168	.0439787	.6832547	.8577811	(N)
					.6884478	.8570187	(P)
					.696308	.8600572	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var10 ----- (unlabeled)
 8302 values = 0. Not used in calculations.
 (obs=175)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.6639013	-.0033445	.0423559	.579858	.7479446	(N)
					.5828322	.7284201	(P)
					.5828322	.7284201	(BC)
Theil	100	.9206129	-.0090361	.1915559	.5405244	1.300701	(N)
					.5871273	1.223035	(P)
					.5852846	1.204419	(BC)
Varlogs	100	1.877655	.0040505	.1963505	1.488054	2.267257	(N)
					1.536034	2.314474	(P)
					1.536034	2.314474	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var11 ----- (unlabeled)
7944 values = 0. Not used in calculations.
(obs=533)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.7281383	-.004851	.0418161	.645166	.8111105	(N)
					.6457925	.7993666	(P)
					.6504348	.8024817	(BC)
Theil	100	1.394142	-.0339836	.3041572	.790628	1.997656	(N)
					.8292626	1.913375	(P)
					.8409865	1.955585	(BC)
Varlogs	100	2.138267	-.0238959	.1337359	1.872906	2.403628	(N)
					1.885049	2.401322	(P)
					1.933983	2.57472	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var12 ----- (unlabeled)
8156 values = 0. Not used in calculations.
(obs=321)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.6849055	-.006659	.0365866	.6123098	.7575012	(N)
					.6075518	.7462254	(P)
					.6335909	.7812111	(BC)
Theil	100	1.113077	-.0298106	.183323	.7493247	1.47683	(N)
					.7174758	1.433323	(P)
					.755954	1.465413	(BC)
Varlogs	100	1.956984	-.0177854	.17419	1.611354	2.302615	(N)
					1.64362	2.338974	(P)
					1.675574	2.36567	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var13 ----- (unlabeled)
8453 values = 0. Not used in calculations.
(obs=24)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.6030662	-.0270427	.0563126	.4913298	.7148026	(N)
					.4310261	.664737	(P)
					.5460531	.7107981	(BC)
Theil	100	.6497121	-.0396823	.1217114	.4082102	.891214	(N)
					.3492441	.8673505	(P)
					.4769722	.9833994	(BC)
Varlogs	100	3.061497	-.1199179	1.027167	1.023375	5.099618	(N)
					1.170897	4.907046	(P)
					1.325035	5.011062	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var14 ----- (unlabeled)
8180 values = 0. Not used in calculations.
(obs=297)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.8201352	-.0154297	.0466792	.7275136	.9127567	(N)
					.7037662	.8752257	(P)
					.7183349	.8770555	(BC)
Theil	100	2.055485	-.1062366	.3054646	1.449377	2.661593	(N)
					1.279112	2.409158	(P)
					1.452341	2.545226	(BC)
Varlogs	100	2.694817	-.015087	.2817788	2.135707	3.253928	(N)
					2.196392	3.261205	(P)
					2.213783	3.356819	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var15 ----- (unlabeled)
5706 values = 0. Not used in calculations.
(obs=2771)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.2672897	-.0000996	.0299336	.2078949	.3266845	(N)
					.2310107	.3436779	(P)
					.2355787	.3664689	(BC)
Theil	100	.2395911	-.0024461	.1375755	-.0333884	.5125707	(N)
					.0981531	.5800809	(P)
					.1004561	.6766965	(BC)
Varlogs	100	.2136575	.001629	.0155752	.182753	.2445621	(N)
					.1856389	.2517411	(P)
					.1865083	.2575817	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var16 ----- (unlabeled)
8244 values = 0. Not used in calculations.
(obs=233)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.2298174	-.0020536	.0166134	.1968529	.2627819	(N)
					.1939673	.2578815	(P)
					.1939673	.2578815	(BC)
Theil	100	.1155824	-.0024003	.0174752	.0809079	.150257	(N)
					.0835131	.1496175	(P)
					.0859911	.1666357	(BC)
Varlogs	100	.1913998	-.0017133	.0287928	.1342685	.248531	(N)
					.1376529	.2561269	(P)
					.1376529	.2561269	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var17 ----- (unlabeled)
8148 values = 0. Not used in calculations.
(obs=329)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.6922582	-.0071844	.0555392	.5820563	.8024601	(N)
					.5765598	.791815	(P)
					.5884486	.791893	(BC)
Theil	100	1.313869	-.0450572	.3587823	.6019668	2.025771	(N)
					.6558014	1.965884	(P)
					.6770304	2.024049	(BC)
Varlogs	100	1.31672	-.0003681	.1422332	1.034499	1.598942	(N)
					1.049799	1.587329	(P)
					1.052306	1.623829	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var18 ----- (unlabeled)
7790 values = 0. Not used in calculations.
(obs=687)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.4967309	-.0165443	.0976972	.3028786	.6905833	(N)
					.2924995	.6462936	(P)
					.2924995	.6462936	(BC)
Theil	100	1.284124	-.081692	.4048236	.4808658	2.087382	(N)
					.3862958	1.841197	(P)
					.3862958	1.841197	(BC)
Varlogs	100	.3598739	.0038829	.0664141	.2280939	.491654	(N)
					.2351771	.4919304	(P)
					.2281061	.4831703	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var19 ----- (unlabeled)
8336 values = 0. Not used in calculations.
(obs=141)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.3376769	-.002545	.0149122	.3080878	.367266	(N)
					.3094788	.3668722	(P)
					.3105251	.3679188	(BC)
Theil	100	.1875003	-.0012393	.0161191	.1555166	.219484	(N)
					.1588573	.2186889	(P)
					.1614853	.2188282	(BC)
Varlogs	100	.4160943	-.0068097	.0570295	.3029355	.5292531	(N)
					.3164912	.5436671	(P)
					.3198476	.5442911	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var20 ----- (unlabeled)
8406 values = 0. Not used in calculations.
(obs=71)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.497731	-.0051056	.0303243	.4375611	.5579009	(N)
					.4286807	.5601669	(P)
					.4489253	.5639641	(BC)
Theil	100	.4160287	-.0031493	.0538757	.3091277	.5229298	(N)
					.3097829	.5411207	(P)
					.3144706	.5460817	(BC)
Varlogs	100	1.482257	-.0018544	.2229435	1.039889	1.924626	(N)
					1.03546	1.914843	(P)
					1.03546	1.914843	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var21 ----- (unlabeled)
8446 values = 0. Not used in calculations.
(obs=31)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.3337923	-.0054877	.0436089	.2472628	.4203219	(N)
					.2539687	.421012	(P)
					.2672569	.4379968	(BC)
Theil	100	.1902031	-.0002146	.0521653	.0866957	.2937104	(N)
					.1037118	.3173743	(P)
					.1168461	.32601	(BC)
Varlogs	100	1.16369	-.0247006	.7377097	-.3000858	2.627466	(N)
					.2463013	2.752419	(P)
					.2955061	3.573946	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

var22 ----- (unlabeled)
7684 values = 0. Not used in calculations.
(obs=793)

Bootstrap statistics

Variable	Reps	Observed	Bias	Std. Err.	[95% Conf. Interval]		
Gini	100	.6596466	-.0065749	.032281	.595594	.7236991	(N)
					.5911351	.7158766	(P)
					.6026617	.7252969	(BC)
Theil	100	1.053776	-.0368838	.1664004	.723602	1.383951	(N)
					.6940496	1.329221	(P)
					.7356363	1.337416	(BC)
Varlogs	100	1.350299	.0008542	.0782076	1.195118	1.50548	(N)
					1.192172	1.495612	(P)
					1.205905	1.515931	(BC)

N = normal, P = percentile, BC = bias-corrected

ÖZGEÇMİŞ

Araş. Gör. Başak Işıl Çetin
İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
34452, Beyazıt – İstanbul Tel: (0212)4400000 (dahili:11623)
e-posta: basakisilcetin@gmail.com

Kişisel Bilgiler:

Doğum Tarihi: 10.12.1979

Doğum Yeri: Ankara

Medeni Hali: Evli

Eğitim:

Lisans: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 1998-2002.

Yüksek Lisans: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı, 2003-2005.

Doktora: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı, 2005-2011.

Ödüller:

İstanbul Üniversitesi 2002 Yılı İktisat Fakültesi Birinciliği ve Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölüm Birinciliği (Not Ortalaması: 92.41).

Mesleki Kariyer:

Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü – Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı (Göreve başlangıç tarihi: 29.12.2005).

Akademik Çalışma ve Yayınlar:

Tezler:

Yüksek Lisans: “Bilgi Toplumu ve Bilgi İşçisi Bağlamında Çağrı Merkezleri: Emek Süreci, İş ve İstihdam”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalı, Danışman: Doç. Dr. Zeki Parlak, 2005.

Doktora: “İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı - Kredi Ekonomisi İlişkisi ve Türkiye”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Ömer A. Aksu, 2011.

Ulusal Hakemli Dergilerdeki Makaleler:

Zeki Parlak ve Başak Işıl Çetin, “Bilgi Toplumu ve Bilgi İşçisi Bağlamında Çağrı Merkezleri: Emek Süreci, İş ve İstihdam”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 52. Kitap, İstanbul, 2007, ss. 107-134.

Levent Şahin, Başak Işıl Çetin ve Kadir Yıldırım, “Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin İşletmelerin Strateji ve Maliyetleri Üzerine Etkileri”, **Sosyal Siyaset Konferansları**, 56. Kitap, İstanbul, 2009, ss. 547-573.

Uluslararası Hakemli Dergilerdeki Makaleler:

Mustafa Öztürk ve Başak Işıl Çetin, “Yoksulluk ve Kadınlar”, **Journal of Yaşar University**, 3(11), İzmir, 2009, ss. 2661-2698.

Sunulan Uluslararası Bildiriler:

Kadir Yıldırım, Levent Şahin ve Başak Işıl Çetin, “Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin İşletmelerin Strateji ve Maliyetleri Üzerine Etkileri / The

Effects of Developments in Information Technologies on Firms' Strategies and Costs", **6. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Uluslararası Kongresi / 6th Knowledge, Economy & Management International Congress**, 26-27-28 Aralık 2007, Grand Cevahir Hotel & Convention Center, İstanbul, Türkiye.

Başak Işıl Çetin, Levent Şahin ve Kadir Yıldırım; "Triangle of Economics, Ethics, and Corporate Social Responsibility: The OPET Case", **4th International Strategic Management Conference**, June 19 – 21, 2008, Hollywood Hotel, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.

Yabancı Dilden Girilen Sınavlar ve Alınan Puanlar:

- ÜDS – İngilizce – Sosyal Bilimler – Puan: 75 – 12 Aralık 2004
- ÜDS – İngilizce – Sosyal Bilimler – Puan: 70 – 26 Mart 2006
- KPDS – İngilizce – Sosyal Bilimler – Puan: 73 – 12 Kasım 2006